

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Тања Милосављевић

**ЛЕКСИКА СРПСКОГ ПРИЗРЕНСКОГ
ГОВОРА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2016.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор
Име и презиме: Тања Милосављевић
Датум и место рођења: 25. 2. 1977, Ниш
Садашње запослење: истраживач сарадник, Институт за српски језик САНУ, Београд
II. Докторска дисертација
Наслов: Лексика српског призренског говора
Број страница: 617
Број слика: 45
Број библиографских података: 412
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Научна област: UDK 811.163.41'282'373(497.15 Призрен)(043.3)
Ментор: Др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, ужа научна област Дијакхронија српског језика
III. Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 27. 6. 2011. год.
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: 01-3055 од 5. 10. 2011. године
Комисија за оцену подобности теме и кандидата: Ментор: Др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, ужа научна област Дијакхронија српског језика Чланови комисије: 1) Др Слободан Реметић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш, ужа научна област Историја српског језика 2) Др Никола Рамић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, ужа научна област Савремени српски језик
Комисија за оцену докторске дисертације: Ментор: Др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, ужа научна област, Дијакхронија српског језика Чланови комисије: 1) 2)
Комисија за одбрану докторске дисертације: Ментор: Др Радивоје Младеновић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, ужа научна област, Дијакхронија српског језика Чланови комисије: 1) 2)
Датум одбране дисертације:

САДРЖАЈ

Резиме	12
Summary	14
УВОД	16
Језичка слика света	16
Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора	24
Српски призренски говор.....	31
Лексика српског призренског говора.....	37
Методологија.....	42
Структура рада	47
АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЧОВЕК	50
<i>ЛСП ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА</i>	54
I. ТГ делови тела	59
I. 1. ТПГ назива делова тела.....	61
I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова.....	62
I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа	66
I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета.....	69
I. 2. ТПГ назива костију	72
I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа	72
I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење	73
I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање	73
I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа	74
I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система	75
I. 3. 5. ТМГ назива органа за мокрење.....	75
I. 3. 6. ТМГ назива мушких полних органа.....	75
I. 4. ТПГ назива појава на кожи	76
I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина	76
I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи.....	77
I. 4. 3. ТМГ назива ожилјака на кожи	78
I. 5. ТПГ назива телесних течности.....	79
II. ЛСГ придева који означавају телесне особине	81

II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'изглед'	84
II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст'	86
II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'ухраћеност'	87
II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом 'телесни састав'	89
II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком	90
II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела	93
II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже	97
II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина	100
II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора	100
III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама	103
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед'	106
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст'	109
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухраћеност'	111
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухраћеност'	113
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни састав'	115
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак'	116
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела'	120
III. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'	123
III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине'	125
III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора'	126
IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту	129
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство'	131
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост'	134
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба'	137
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост'	137
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особа истих година'	139
V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења	140
V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори'	142
V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара'	146
V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче'	149
V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором'	151
V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'	152

ЛСП ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА	156
I. ЛССП <i>темперамент</i>	160
I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа'	162
I. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'плаховита особа'	164
I. 3. ЛСГ именица са хиперсемом 'несташна, немирна особа'	167
I. 4. ЛСГ именица са хиперсемом 'враголаста особа'	171
I. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'брбљива особа'	174
I. 6. ЛСГ придева са хиперсемом 'чудан'	175
I. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'брза, непромишљена особа'	176
I. 8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив'	177
I. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа'	178
I. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа'	178
I. 11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат'	179
I. 12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан'	179
I. 13. ЛСГ именица са хиперсемом 'осећање'	185
13. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'позитивно осећање'	187
13. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'негативно осећање'	192
II. ЛССП <i>карактер</i>	205
II. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине'	206
II. 1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'вољан'	206
II. 1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемама 'храбар / плашљив'	207
II. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине'	208
II. 2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'упорна особа'	208
II. 2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'храбра особа'	210
II. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине'	212
II. 3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'добар'	212
II. 3. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'лош'	214
II. 4. ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине'	216
II. 4. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'добра особа'	216
II. 4. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лоша особа'	217
II. 4. 3. ЛСПГ именица са хиперсемама 'поштена / непоштена особа'	221
II. 4. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'бесрамна особа'	223
II. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима'	227

II. 5. 1. ЛСПГ именица са хиперсемама 'предусретљива / непредусретљива особа'	227
II. 5. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'наметљива особа'	229
II. 5. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'недружељубива особа'	230
II. 5. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'непоуздана особа'	232
II. 5. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лицемерна особа'	233
II. 5. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лукава особа'	234
II. 5. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лажов'	235
II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'сплеткареш'	236
II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'преварант'	237
II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи'	238
II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'охола особа'	239
II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'хвалисава особа'	239
II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду'	240
II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'вредна особа'	240
II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лења особа'	243
II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу'	249
II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дарежљива особа'	250
II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'расипна особа'	251
II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'шкрта особа'	252
II. 8. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'похлепна особа'	253
II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни'	255
II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'прождрљива особа'	256
II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'гадљива особа'	259
II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени'	261
II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уредна особа'	262
II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'неуредна особа'	263
II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања'	266
II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'	267
III. ЛССП способности	272
III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности'	273
III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'	281
III. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности'	290

ЛСП СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА	295
I ЛСГ именица са хиперсемом 'национална и верска припадност'	297
I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа'	300
I. 1. 1. ЛСМГ 'припадник српске националности'	300
I. 1. 2. ЛСМГ 'припадник друге нације'	302
I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'	308
I. 2. 1. ЛСМГ 'православац'	308
I. 2. 2. ЛСМГ 'иноверац'	309
II ЛСГ именица са хиперсемом 'професија'	312
II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'војска'	317
II. 1. 1. ЛСМГ 'војник нижег звања'	319
II. 1. 2. ЛСМГ 'војник вишег звања'	322
II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'религија'	325
II. 2. 1. ЛСМГ 'православни духовник'	327
II. 2. 2. ЛСМГ 'муслимански духовник'	331
II. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'финансије'	335
II. 3. 1. ЛСМГ 'шеф финансија'	336
II. 3. 2. ЛСМГ 'благајник'	337
II. 3. 3. ЛСМГ 'порезник'	338
II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'право'	339
II. 4. 1. ЛСМГ 'председник суда'	340
II. 4. 2. ЛСМГ 'судија'	340
II. 4. 3. ЛСМГ 'правни заступник'	341
II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обезбеђење и заштита'	342
II. 5. 1. ЛСМГ 'виши полицијски службеник'	343
II. 5. 2. ЛСМГ 'нижи полицијски службеник'	343
II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'здравство'	346
II. 6. 1. ЛСМГ 'лекар'	347
II. 6. 2. ЛСМГ 'апотекар'	347
II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета'	348
II. 7. 1. ЛСМГ 'просветни радник'	349
II. 7. 2. ЛСМГ 'члан школске управе'	351
II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'тумачење језика'	352
II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност'	353

II. 9. 1. ЛСМГ 'свирач'	353
II. 9. 2. ЛСМГ 'играчица'	356
II. 9. 3. ЛСМГ 'артист, вештак'	357
II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство'	359
II. 10. 1. ЛСМГ 'грађевински радник'	360
II. 10. 2. ЛСМГ 'надзорник грађевинских радова'	361
II. 10. 3. ЛСМГ 'грађевински инжењер'	362
II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство'	362
II. 11. 1. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач метала'	367
II. 11. 2. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач дрвета'	369
II. 11. 3. ЛСМГ 'прерађивач прехранбених производа'	372
II. 11. 4. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач вуне'	376
II. 11. 5. ЛСМГ 'прерађивач кострети'	377
II. 11. 6. ЛСМГ 'прерађивач коже'	378
II. 11. 7. ЛСМГ 'прерађивач конопље'	378
II. 11. 8. ЛСМГ 'произвођач одеће'	379
II. 11. 9. ЛСМГ 'произвођач обуће'	380
II. 11. 10. ЛСМГ 'уметнички занатлија'	382
II. 11. 11. ЛСМГ 'услужни занатлија'	383
II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услужне делатности'	386
II. 12. 1. ЛСМГ 'гостионичар'	387
II. 12. 2. ЛСМГ 'кувар'	389
II. 12. 3. ЛСМГ 'слуга'	389
II. 12. 4. ЛСМГ 'носач'	391
II. 12. 7. ЛСМГ 'делатник у области снабдевања водом'	392
II. 12. 8. ЛСМГ 'делатник у области комуникација'	393
II. 12. 9. ЛСМГ 'јавни објављивач'	393
II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина'	394
II. 13. 1. ЛСМГ 'трговац одређеном робом / продавац'	395
II. 13. 2. ЛСМГ 'препродавац'	398
II. 13. 3. ЛСМГ 'трговачки посредник'	399
II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз'	400
II. 14. 1. ЛСМГ 'превозник у друмском саобраћају'	400
II. 14. 2. ЛСМГ 'превозник у воденом саобраћају'	401

II. 14. 3. ЛСМГ 'превозник у железничком саобраћају'	402
II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда'	402
II. 15. 1. ЛСМГ 'земљорадник'	404
II. 15. 2. ЛСМГ 'сточар'	407
II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов'	409
II. 16. 1. ЛСМГ 'ловац'	410
II. 16. 2. ЛСМГ 'риболовац'	410
II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'	410
III ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус'	416
III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'титуле'	418
III. 1. 1. ЛСМГ 'владар'	419
III. 1. 2. ЛСМГ 'племић / великопоседник'	419
III. 1. 3. ЛСМГ 'припадник грађанске класе'	420
III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дужности'	421
III. 2. 1. ЛСМГ 'управник / старешина административне јединице'	422
III. 2. 2. ЛСМГ 'високи државни службеник'	424
III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'материјални положај'	427
III. 3. 1. ЛСМГ 'богата особа'	428
III. 3. 2. ЛСМГ 'сиромашна особа'	429
III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'образовни статус'	434
III. 4. 1. ЛСМГ 'образована особа'	435
III. 4. 2. ЛСМГ 'необразована особа'	436
III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'духовни статус'	437
III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'брачни статус'	439
III. 6. 1. ЛСМГ 'разведена особа'	441
III. 6. 2. ЛСМГ 'удова особа'	442
III. 6. 3. ЛСМГ 'особа у ванбрачном односу'	443
III. 6. 4. ЛСМГ 'друга жена'	444
III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања'	444
III. 7. 1. ЛСМГ 'становник села / становник града'	445
III. 7. 2. ЛСМГ 'староседелац / досељеник'	447
III. 7. 3. ЛСМГ 'особа из истог краја'	447
IV ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога'	451
IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи'	454
IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице'	455

IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика'	476
IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља'	478
IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'	481
IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'	482
IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца'	482
IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога путника'	483
IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'	485
IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'	486
IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта'	487
IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога домаћина'	489
IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду'	491
IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду'	508
IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима'	510
3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'	512
IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'	516
IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'	516
IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'	518
IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'	520
IV. 5. 1. ЛСМГ 'алкохоличар'	521
IV. 5. 2. ЛСМГ 'коцкар'	522
IV. 5. 3. ЛСМГ 'разбојник'	522
IV. 5. 4. ЛСМГ 'убица'	523
IV. 5. 5. ЛСМГ 'затвореник'	524
V ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'	529
V. 1. ЛСПГ 'крвно сродство'	535
V. 1. 1. ЛСМГ 'сродник у директној линији'	535
V. 1. 2. ЛСМГ 'сродник у побочној линији'	538
V. 2. ЛСПГ 'тазбинско сродство'	548
V. 2. 1. ЛСМГ 'родбински односи настали удајом'	550
V. 2. 2. ЛСМГ 'родбински односи настали женидбом'	554
V. 2. 3. ЛСМГ 'родбински односи настали пријатељењем'	557
V. 2. 4. ЛСМГ 'родбински односи настали поновном удајом / женидбом'	558
V. 3. ЛСПГ 'адоптивно сродство'	559
V. 4. ЛСПГ 'духовно сродство'	559

ЗАКЉУЧАК	564
Семантичка организација и вербална репрезентација концепта <i>човек</i> на призренској језичкој слици света (лексичко-семантичка структура асоцијативног поља <i>човек</i>).....	566
ЛИТЕРАТУРА	586

Лексика српског призренског говора

Резиме

У оквирима националне језичке слике света функционише дијалекатска језичка слика света, која се реализује у језичком систему носилаца дијалекта, односно дијалекатске личности и представља модел наивног, традиционалног и уникатног поимања објективне стварности једне друштвене заједнице. Специфичности поимања стварности у сазнању носилаца дијалекта најадекватније се вербализују у лексичком систему и значењској структури дијалекатске лексике. Дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, јер је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер, и тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације.

Дијалекатска слика света у овом раду репрезентована је лексиком српског призренског говора, преузетом из *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемериќића, која чини основни лексички корпус за опис лексичко-семантичког система српског призренског говора. Основни циљ рада је реконструисање језичке слике света призренског колектива с краја XIX и у првој половини XX века.

Антропоцентричност језичке слике света определила је методолошки приступ проучавању призренског лексикона, посебно оног његовог сегмента који је асоцијативно и семантички везан за човека. Проучавање концепта *човек* са лексиколошко-семантичког становишта веома је комплексно и углавном се темељи на теоријама когнитивне лингвистике: концептуализму, теорији семантичких поља, теорији прототипа и сл. Анализа лексичких јединица којима се карактерише човек са аспекта телесног, психичког и социјалног захтева плуралистички приступ.

Структура рада обележена је унутрашњом организацијом језичких елемената и њиховим парадигматским везама. Централни део дисертације *Лексика српског призренског говора* представља лексичко-семантичка анализа асоцијативног поља *човек*. Парадигматски део асоцијативног поља *човек* сачињавају језички елементи обједињени инваријантним семантичким знаком 'човек'. Категоријална сема 'карактеристике човека' интегрише номинациони, квалификтивни и агентивни корпус лексема чији је референт човек. Асоцијативно поље је на основу диференцијалних сема

вишег ранга подељено у три лексичко-семантичка поља: *телесне карактеристике човека*, *психичке карактеристике човека* (лексичко-семантичка субпоља *темперамент*, *карактер*, *способности*) и *социјалне карактеристике човека*. Свако поље представља самосталну структурну целину у раду. Интегрално-диференцијалне семантичке компоненте у оквиру поља имају функцију надређеног појма (хиперсеме) који обједињује елементе у уже хијерархијски организоване парадигматске скупове (субпоља, лексичко-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и микроредове). Метод реконструкције призренског човека с краја XIX и почетка XX века преко лексичко-семантичких поља и њихових подсистема репрезентује хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система и уплив екстралингвистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом 'човек'.

Концепт човека је најиздиференциранији у односу на остале културне константе, јер се карактерише и означава по многим параметрима, што усложњава лексичко-семантичку парадигму. Биполарни принцип условљава дихотомну, симетричну номинацију (мушко – женско, позитивно – негативно), а полиатрибутивност за последицу има лексичку варијантност и формирање синонимских редова (контактни синоними, експресиви, метафоре). Призренска језичка слика човека саздана је од вербалних средстава која и на спољашњем и на унутрашњем нивоу актуелизирају аутентичне језичке и изванјезичке елементе карактеристичне за дати ареал и за конкретну епоху. Речи које карактеришу човека представљају есенцијалне елементе помоћу којих је могуће реконструисати начин живота и модел поимања света конкретног социјума.

Кључне речи: српски призренски говор, лексичко-семантичка анализа, асоцијативно поље човек, језичка слика света.

A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren

Summary

The dialectal linguistic image of the world, realized in the main dialect language system, that is, the dialect characteristics functions within the framework of the national linguistic image of the world and represents a model of the naïve, traditional and unique understanding of the objective reality of a community. The specific nature of the understanding of reality manifested in the main dialect language system is most adequately verbalized in the lexicon and semantic structure of the dialectal lexicon. A dialect dictionary represents an authentic encyclopedia of the material and spiritual culture of a nation, since it is in the national words that we find the deepest and most completely expressed history of a national culture and the reflection of the national character. These factors are used to credibly complement the linguistic image of the world of a particular nation.

The dialectal image of the world in this dissertation is represented by the lexicon of the Serbian speech of Prizren, taken from the *Zbirka reči iz Prizrena* (A Collection of Words from Prizren) compiled by Dimitrije Čemerkić, which makes up the basic lexical corpus for description of the lexical-semantic system of the Serbian speech of Prizren. The basic aim is the reconstruction of the linguistic image of the world of the Prizren community from the end of the 19th and first half of the 20th century.

The anthropocentric nature of the linguistic image of the world has led to a methodological approach to the study of the Prizren lexicon, especially of the segment which is associatively and semantically related to man. The understanding of the concept of *man* from a lexical-semantic standpoint is highly complex and is mostly based on the theories of cognitive linguistics: conceptualization, the theory of semantic fields, prototype theory, etc. The analysis of the lexical units which characterize humans from the aspect of the physical, psychological and social require the pluralist approach.

The structure of the dissertation is marked by the internal organization of linguistic elements and their paradigmatic relations. The main part of the dissertation entitled *A Lexicon of the Serbian Speech of Prizren* represents a lexical-semantic analysis of the associative field of *man*. The paradigmatic part of the associative field of *man* is made up of linguistic elements unified in an invariant semantic sign 'man'. The category schema 'human characteristics' integrates the nominal, qualifying and agentive corpus of lexemes whose

referent man. The associative field based on the differential higher rank schemas has been divided into three lexical-semantic fields: *the physical characteristics of man*, *the psychological characteristics of man* (the lexical-semantic sub-fields of *temperament*, *character*, *abilities*) and *the social characteristics of man*. Each field represents an individual structure within the dissertation. The integral-differential semantic components within the filed function as a hyper-schema which incorporates elements into more narrow hierarchically organized paradigmatic groups - (subfields, lexical-semantic groups, lexical-semantic micro groups and micro rows). The method of reconstruction of the Prizren man from the end of the 19th and beginning of the 20th century using semantic fields and their subsystems represents a hierarchical principle of the organization of the dialectical lexical-semantic system and the input of the extra linguistic factors in the classification model of the lexicon using the arch schema 'man'.

The concept of man is the most differentiated in relation to the other cultural constants, since it is characterized and marked by numerous parameters, which further complicates the lexical-semantic paradigm. The bipolar principle leads to a dichotomous, symmetric nomination (male – female, positive – negative), while the poly-attributes lead to lexical variability and the formation of synonymy rows (contact synonyms, expressives, metaphor). The Prizren linguistic image of man is built out of verbal means which both at the external and internal level actualize authentic linguistic and extra linguistic elements characteristic for the given area and the particular epoch. Words which characterize man represent the essential elements used to reconstruct the way of life and model of understanding the world in a particular society.

Key words: the Serbian speech of Prizren, lexical-semantic analysis, the associative field of man, the linguistic image of the world.

УВОД

Језичка слика света

Савремена лингвистичка теорија оперише појмом *језичка слика света*, чија је репрезентација и интерпретација један од кључних задатака модерних научних истраживања и предмет актуелних испитивања и описивања националних језика и народних говора.

Примитивне представе о објективној стварности у процесу антропогенезе сматрају се првим сликама света, али појам слике света у научну парадигму и филозофску расправу улази тек крајем XIX и почетком XX века. У хуманистичким наукама термин *слика света* означава представу о свету одражену у људском сазнању. Слика света резултат је духовних и менталних активности, одраз је човековог поимања и разумевања стварности и његове интеракције са светом који га окружује. Сложеним психичким процесима (спознајом, мишљењем, преосмишљавањем) човек прерађује информације из спољашњег света, пропуштајући их кроз призму властите индивидуалности и на тај начин формира слику света коју рефлектује кроз одређену активност (језичка комуникација, уметност, религија, мит, ритуал, фолклор) (Апресјан 1995а: 45). Когнитивним процесима слика света прераста у својеврсни систем људског сазнања и искуства и постаје носилац и преносилац колективног културног кода. Систем знања о објективној стварности у свести човека одговара појму слике света и у хуманистичким наукама (филозофији, психологији, културологији, когнитологији, лингвистици) означава се различитим терминима и тумачи са више аспеката.¹

Најраспрострањенији је појам *слика света (картина мира)*, који аутори интерпретирају као субјективни одраз објективне стварности, као скуп свих сазнања уобличених у колективној свести (Небольсина 2005: 302; Попова, Стернин 2007: 36), као смислено моделирање реалности у складу са представом о свету (Небольсина 2005: 302; Соколова, Гурина 2010: 84), као глобално поимање које лежи у основи човековог погледа на свет, које репрезентује суштинска својства света у свести носилаца и представља резултат свих духовних активности човека (Босова 2015: 1), а као њена важна својства наводе се интегралност, космолошка оријентисаност, смисленост,

---

¹ У руској науци користе се термини *картина мира, образ мира, схема реалности, модели универсума, когнитивна карта, модель мира, информационна модель действителности, концептуална модель* (Базарова 2012: 490).

инваријантност, субјективност, актуелност, континуитет, стабилност, динамичност, непотпуна експликација, унутрашња безусловна истинитост за субјекта (Сулейменова 1989: 47; Босова 2015: Автореф.).

Неуједначеност оперативних појмова најизразитија је у домену лингвокултурологије, где се синонимно користе појмови *национална слика света* (*национальный образ мира*), *модел света* (*модель мира*), *менталитет*, *мапирање света* (*the mapping of the world*). Централни појмови у когнитивној лингвистици су *концептуализација* и *категоризација*, два најактивнија ментална процеса непосредно повезана са формирањем система знања (слике света) у виду концепата и категорија. Когнитивисти, стога, употребљавају појам *концептосфера*, који није идентичан општем значењу појма *слика света*, већ подразумева менталне јединице које чине идентификациону базу сазнања и мишљења (Попова, Стернин 2007: 30) и односи се на свеукупност концепата једне нације (Лихачев 1993: 5), на сферу мисли и знања, која, с једне стране, одражава менталитет као специфичан начин разумевања и перципирања стварности и карактеристичне когнитивне стереотипе сазнања конкретне личности, социјалне или етничке групе, а с друге стране се налази под његовим сталним утицајем (Есмурзаева 2008: 56). Менталитет и концептосфера образују когнитивну или концептуалну националну слику света (Есмурзаева 2008: 56)², која представља когнитивну матрицу за разумевање реалности (Семейн, Тарасова 2005: 12), а у науци је дефинисана као „ментальный образ действительности, сформированный когнитивным сознанием человека или народа в целом и являющийся результатом как прямого эмпирического отражения действительности органами чувств, так и сознательного отражения действительности в процессе мышления” (Попова, Стернин 2007: 37). Непосредна когнитивна слика света истовремено је и апстракција и когнитивно-психолошка реалност која се манифестује у менталним активностима народа, у његовом понашању и комуникацији, устаљеним обрасцима понашања у стереотипним ситуацијама, огледа се у уопштеним ставовима, општем мишљењу и типизираним исказима. Секундарним знаковним системима концептосфера се фиксира, непосредна когнитивна слика света испољава се кроз форму и материјализацијом постаје

---

² Аутори уочавају извесне дивергенције између појмова концептосфере и менталитета и са когнитивистичког становишта посматрају их као посебне појаве. За разлику од концептосфере која је скуп мисаоних јединица прикупљених у процесу националне колективне спознаје, менталитет је повезан са сфером вредновања и оцене. Менталитет је општа слика света која настаје на основу природних предиспозиција и социјално условљеним факторима, укључује вредносну оријентацију, захвата дубље нивое индивидуалне и колективне свести и налази се у дубљим слојевима људске психе (Прохорова 2009: 17).

индиректна, а свој најдубљи израз налази у језику. Део концептосфере изражен језичким знаком руски лингвисти когнитивистичке оријентације називају *језичким семантичким простором*, који је ужи појам од концептосфере с обзиром на чињеницу да немају све мисаоне слике (концепти) адекватан језички израз (Попова, Стернин 2007: 44). Са овим кореспондира појам *језичка слика света*, којим се идентификује вербализовани сегмент концептуалне слике света, односно део слике света репрезентован језичким јединицама.³

Језичка слика света (ЈСС) у фокусу је савремених лингвистичких посматрања и у жижи словенске језичке научне парадигме⁴, у оквиру које налазимо различита виђења и бројна теоријска одређења овог феномена.⁵ На почетној инстанци увиђа се дистинкција између објективне и субјективне оријентације у научном поимању ЈСС.⁶ Представници објективистичког правца сматрају да језик одражава реални свет објективно и адекватно, да је у суштини референције корелација између света предмета и света појмова, односно објективне стварности и њеног одраза у човековом мишљењу, да слика света реализује индивидуално и колективно знање и да се саодноси са свеукупним знањем човечанства у одређеном историјском периоду (Колшаский 1990: 4), да су различитости, евидентне на националним ЈСС, само привид а не израз неког посебног националног духа (Серебренников 1988: 139). Компромисни прелаз представља виђење да је слика света реална представа о свету и човеку својствена члановима одређене друштвено-културне заједнице на одређеној историјској етапи њеног развоја, а ЈСС вербални одраз свеукупног људског знања о објективној стварности (Касевич 2004: 78).

---

³ Језик има двоструку функцију у формалној реализацији слике света – учествује као семиотички знак преко којег се она чита и као средство фиксације мисаоног садржаја (Герасименко 2014: 319).

⁴ Интерес лингвиста за проучавање ЈСС по мишљењу Г. С. Самојлове изазван је променом вредносних оријентација у науци, хуманизацијом науке крајем XX и почетком XXI века, јачањем људског фактора у лингвистици, усмеравањем ка проблему формирања и развоја језичке личности, схватањем језика као социјалног чиниоца националне идентификације, ширењем и утврђивањем језичких контаката који воде контрастирању језичких система и увиђању специфичности националних језика и националних погледа на свет (Сомойлова 2007: 282)

⁵ Историјат појма језичке слике света и његово поимање у савременој лингвистици представљени су у прегледним чланцима П. А. Небольсине (2005), Ј. Л. Воротњикова (2006), М. А. Серјогине (2007), Ж. Б. Есмурзајеве (2008); Н. Н. Зенегине (2008), Т. П. Чепелове (2009), М. Е. Чижове (2011), Н. Н. Гончарове (2012), Т. А. Смирнове (2012), А. Р. Габасове и Ф. Г. Фаткулине (2013). Осврт на схватање језичке слике света у руској лингвистици налазимо у судији из лексичке семантике С. Ристић и М. Радић Дугоњић *Реч. Смисао. Сазнање* (1999).

⁶ Још се средином XIX века у науци о језику увиђа дистинкција између реалних и субјективних представа и њихових одраза у лексичком значењу, као „ближайшего” (језичко) и „дальнейшего” (научно) (А. А. Потембей). Разграничење између уобичајеног, свакодневног и научног значења речи евидентно је и у првој половини XX века – „повседневное, широкое понятие” и „научное понятие” (Д. П. Горский); „житейское” и „научное понятие” (А. В. Брушлинский, Л. С. Выготский) (Балашова 2005: Аутореф.).

Насупрот објективистички усмереном гледишту је став субјективиста, проистекао из антропоцентричности и етноцентричности језичке природе, да сваки језик представља особену ЈСС (Небольсина 2005: 303). У тумачењу ЈСС и њеног одраза у језичкој структури аутори субјективистичког опредељења полазе од Хумболтове поставке о унутрашњој форми језика⁷ и развијају идеју о језику као креатору слике света, која се обликује под утицајем историјских догађаја, географских услова и етно-психолошких карактеристика сваког народа. Америчка етнолингвистичка школа неохумболтоваца (Е. Сепир, Б. Уорф) поставља хипотезу лингвистичког релативитета, која се базира на убеђењу да људи виде свет кроз призму сопственог језика и да реални свет постоји у мери у којој је одражен у језику. С обзиром на чињеницу да сваки језик репрезентује стварност на свој начин, језици се међусобно разликују својим језичким сликама света. Ову претпоставку разрађује Л. Вајсбергер, који конципира језик као „средњи свет” који стоји између објективне стварности и свести, као креативну силу активну у свим сферама духовног живота и први у науку уводи термин *језичка слика света*, истичући њен субјективно-национални карактер и потпуно је одвајајући од објективне, научне слике света. Његова теорија језичке слике света (*Weltbild der Sprache*) произлази из уверења да лексикон једног језика представља скуп свих знаковних јединица и појмовних садржаја којима располаже конкретна језичка заједница и да се у лексичком систему (систему лексичких поља) језика више него у другим језичким структурама открива специфичан поглед на свет носилаца сваког конкретног језика (према Красноярецев 2008: 6–10).⁸ Неохумболтовску традицију деведесетих година XX века настављају и усавршавају представници Московске семантичке школе (И. А. Мељчук, Ј. Д. Апресян, В. Ј. Апресян, И. М. Богуславски, О. Ј. Богуславскаја и др.), који заступају тезу о лексикону као језичкој манифестацији националне слике света и истичу значај систематског и теоријског описивања лексичке семантике, а језик посматрају као средство кодирања и декодирања информација садржаних у значењу лексема (Апресян 1995: 3). Утемељивач овог лингвистичког правца Ј. Д. Апресян своју концепцију ЈСС базира на ставу да сваки појединачни језик одражава одређени начин перцепције и организације (концептуализације) света, да

---

⁷ В. фон Хумболд језик доживљава као духовну силу, суштину постојања, која делује у човековом сазнању и обликује се у мишљењу, у самом човеку а не у спољашњој средини (Маслова 2001: 59).

⁸ Гледишта блиска овоме појављују се у савременој когнитивистичкој теорији, где се лексичко-фразеолошком систему приписује водећа улога језичког репрезента ЈСС, мада се у потпуности не искључује утицај националних црта и на синтаксички, морфолошки и фонетски ниво језика или на поједине њихове категорије (Вежицкая, Апресян, Корнилов).

систематизована значења експлицирана језиком изражавају јединствену колективну филозофију својствену носиоцима датог језика, да је модел концептуализације стварности делимично универзалан, а делом национално-специфичан, што ЈСС одваја од научне и чини је „наивном”, не у смислу одраза примитивних представа већ због тога што рефлектује суштински, обичан, вековним искуством прожет поглед на свет и ствари из реалног окружења, који се супротставља њиховом научном схватању и објашњењу (Апресјан 1995: 67).⁹

Овом становишту блиско је тумачење О. А. Корнилова, који под ЈСС подразумева пре свега лексичко-фразеолошки систем језика у којем је фиксиран национални поглед на свет, док је синтакса само начин функционисања лексичких средстава, при чему и другим сегментима језичке структуре (морфологији, фонетици) не одриче улогу извора информација о националном менталитету. У монографији *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов* (2003) аутор раздваја два конвергентна приступа проучавању слике света (објективистички и субјективистички) и терминолошки дистанцира објективну и субјективну слику света. Термин *језичка слика света* изводи из метафоричке сфере и даје му научни карактер. Проширујући објективистичку схему човек – мишљење – знање – објективни свет, укључује у категорију сазнања логичко-појмовну, сензорно-рецептивну, емоционално-вредносну и митолошку компоненту, односно механизме мишљења, осећања, фантазије и вредновања, чиме признаје утицај субјективног фактора, под којим се објективна стварност прелама у свести човека и ЈСС квалификује као субјективну. Предност даје појму *национална језичка слика света*, с обзиром на чињеницу да ЈСС фиксира резултате опажања, осмишљавања и разумевања стварности од стране конкретног народа, тако да са културолошког аспекта она испуњава двоструку функцију – чувара илустративног лингвистичког материјала и извора сазнања о националном карактеру и менталитету (Корнилов 2003).

Појам језичке (наивне, националне) слике света усвојен је и темељно разматран у окриљу модерне руске когнитивистике из перспективе лексикологије (лексичке творбе, лексичке семантике и прагматике) и лексикографије (Ј. Д. Апресјан, Ј. Н. Караулов В.

---

⁹ У првим тому изабраних радова *Лексическа семантика (Избранные труды, том I Лексическая семантика*. 1995) Ј. Д. Апресјан повезују наивну слику света са значењем речи, јер језичко значење не пресликава непосредно реалност, већ рефлектује одређене детаље наивне слике света, карактеристичне за дати народ, која се разликује од логичке, научне слике која је идентична за носиоце различитих језика. Као резултат значењске анализе издвајају се универзалне и карактеристичне националне црте и откривају се неки фундаментални принципи формирања лексичке семантике, на основу које је могуће реконструисати језичку (наивну) слику света сваког народа (Апресјан 1995; 630).

Н. Телија¹⁰, П. В. Чесноков¹¹, Е. С. Јаковљева¹², А. Вјежбицка¹³, И. А. Стернин и З. А. Попова, А. Д. Шмелев, Ј. С. Степанов¹⁴, О. А. Корнилов, В. И. Карасик); лингвокултурологије (Ј. Н. Караулов, Е. Д. Сулејманова¹⁵, Н. Д. Арутјунова¹⁶, В. А. Маслова¹⁷; Н. Л. Чулкина, Н. Ф. Аљефиренко, К. И. Демидова¹⁸); етнолингвистике (Н. И. Толостој, С. М. Толстаја, С. Е. Никитина), социоллингвистике (Е. А. Балашова); психоллингвистике (В. Л. Бољшакова). Основни постулат когнитивистичке интерпретације ЈСС јесте да је она по својој природи апстрактна и да се може анализирати једино њена реализација у конкретном националном језику. Национална језичка слика света поред универзалних елемената садржи идентификационе компоненте које носе информацију о етничким и културним карактеристикама народа

¹⁰ В. Н. Телија ЈСС сматра неизбежним продуктом сазнања који настаје као резултат узајамног деловања мишљења, стварности и језика као средства изражавања мисли о свету у говорном акту, а метафору истиче као једно од најпродуктивнијих средстава њеног обликовања.

¹¹ П. В. Чесноков износи тезу о статичној и динамичној слици света. Статичка слика света условљена је устројством језика и запечаћена у речницима и историјски се мења у складу са променама у језичком систему, али је у сваком периоду развоја стабилна. Динамичка слика света манифестује се у говору, текстовима, уметничким формама. Њена је појава повезана са недостацима језичког система, посебно на лексичком плану, јер је немогуће сваку појаву репрезентовати једним нерашчлањеним концептом. Значајну улогу у реализацији динамичке слике света аутор додељује језичкој личности, која обимом свога знања, нивоом познавања језика, прагматичким циљем непосредно утиче на динамику језичке слике света (Чесноков 1989: 68).

¹² Е. С. Јаковљева прихвата теоретска начела Апрејана и ЈСС дефинише као схему перципирања стварности фиксирану у језику и специфичну за сваки колектив (Јаковлева 1996: 47).

¹³ У интерпретацији А. Вјежбицке ЈСС је својеврсни модел концептуализације стварности, тј. систем кроз историју нагомиланог знања и представа о свету који постоје у свести одређеног народа а изражени су језиком (Вјежбицкая, 2000, 35). Њену концепцију и концептуални приступ проучавању ЈСС преузимају лингвисти млађе генерације, представници нове московске школе концептуалне анализе (А. Д. Шмелев, А. А. Зализњак, И. Б. Левонтина).

¹⁴ Према мишљењу Ј. С. Степанова у сваком природном језику свој одраз налазе историјски, географски, културни, социјални и индивидуални фактори развоја нације, који су перципирани у људском сазнању и подвргнути процесима концептуализације и категоризације, чији је крајњи резултат ЈСС.

¹⁵ Е. Д. Сулејменова метафоричност термина *језичка слика света* види у специфичним цртама националног језика у којима је забележено аутентичано историјско искуство одређеног друштва које носиоцима датог језика обезбеђује јединствени поглед на свет, који не одудара од објективне стварности али је допуњен карактеристичним елементима културе тог народа, због чега је ЈСС неодвојива од слике света као што се језик не може разлучити од мишљења

¹⁶ Лингвокултуролошки приступ ЈСС евидентан је и у радовима Н. Д. Арутјунове, која развој ЈСС прати преко језичког описа аномалних појава (одступања од норме), које представљају специфику културе једне језичке заједнице, при чему је језик репрезент логичке схеме уобичајеног начина размишљања народа.

¹⁷ В. А. Маслова ЈСС разматра у контексту односа језика и културе, квалификујући је као метафору, као посредника између човека и реалности, јер је у националном језику инволвирано читаво историјско искуство одређеног друштва у складу са којим језичка личност гради уникатну слику света, при чему сваки предмет, свака појава или процес добијају вредност у односу на друштвену стварност, начин живота и националну културу одређеног етноса (Маслова 2001: 65). ЈСС је, по њеном мишљењу, општекултурно добро нације којим је условљено комуникативно понашање и схватање спољашњег и унутрашњег света човека, одраз начина језичке и мисаоне активности карактеристичне за једну епоху и за њене духовне, културне и националне вредности.

¹⁸ К. И. Демидова, чија је примарна научна област дијалектологија, говоре средњег Урала проучава у лингвокултуролошком контексту и са тог аспекта дефинише ЈСС као поглед на свет етноса или субетноса одређене културе одражен у језику, као систем вредносних оријентација кодираних у асоцијативним компонентама језичких јединица (Демидова 2012: 182).

који говори датим језиком и представља специфичан и оригиналан модел концептуализације стварности.

Језичка слика света у српској лингвистици постепено се разоткрива различитим когнитивистичким приступима лексичком значењу. Контрастивну анализу језичке слике стварности Украјинаца и Срба са когнитивистичког аспекта спровела је Љ. Поповић (Поповић 2004, 2008), где износи оригинално виђење овог појма и у свом размишљању се удаљава од полазних концепција руских и украјинских аутора. Љ. Поповић сматра да је језичка слика стварности двокомпонентна по својој природи, те да се састоји од индивидуалних прототипичних концепата и од колективних стереотипских, заснованих на семантичкој и интуитивно спознатој енциклопедијској информацији, тј. да се ослања и на наивне представе и на интуитивну спознају (Поповић 2004: 295). У првом делу рада ауторка описује моделе концептуализације простора, и материјалом из украјинског и српског језика илуструје конституисање менталног стереотипа, док у другом испитује основне концепте вербалних стереотипа у језичким сликама стварности два словенска народа. Категорију акционалности А. Поповић разматра преко теорије семантичких локализација, коју, такође, у проучавању просторних метафора примењује П. Пипер (Пипер 1997). Појмовним и језичким метафорама као моделима концептуализације стварности бавила се Д. Кликовац у студији *Метафора у језику и мишљењу* (Кликовац 2004). Одроз колективног поимања стварности у значењу речи може се поуздано пратити методом проучавања вербалних асоцијација. Допринос овом типу когнитивистичког истраживања дали су П. Пипер (2003, 2003а, 2004), Р. Драгићевић (2003), М. Стефановић (2004), аутори *Асоцијативног речника српског језика* (2005), који представља богат извор информација за истраживања из когнитивне лингвистике и реконструкцију етнокултуралних стереотипа. Реконструкцију језичког стереотипа на основу концептуализације дома у оквиру ЈСС носилаца српског језика извела је С. Ристић (2012, 2012а, 2013) по теоријском и методолошком узору Лублинске етнолингвистичке школе и поставкама когнитивне етнолингвистике Ј. Бартмињског изложеним у књизи *Језик – Слика – Свет* (2005).

У оквирима националне језичке слике света функционише дијалекатска језичка слика света, која се реализује у језичком систему носилаца дијалекта, односно дијалекатске личности и представља модел наивног, традиционалног и уникатног поимања објективне стварности једне друштвене заједнице (Демидова 2009: 371),

својеврсни гносеолошки и културни феномен (Овчинникова 2006: 170).¹⁹ Територијално ограничени сегмент националне језичке слике света у науци је означен термином *дијалекатска језичка слика света* (ДЈСС), под којим се у савременој дијалектологији поима „территориальный вариант государственного вида мира, отражённый в совокупы коммуникативных средств и в системе ценностных ориентаций диалектного общества, как схема восприятия реальности, формировавшаяся в течение многих веков существования социума, ограниченного определённой территорией, имеющего свою историю, определённые природные, экономические, хозяйственные условия жизни, что и обусловило особенности мировосприятия, мировидения, мироощущения диалектного общества определённой местности” (Демидова 2011: 6).²⁰ Основне одлике ДЈСС произилазе из специфичног начина мишљења и концептуализације стварности дијалекатске личности који карактерише антропоцентризам, субјективизам, повезаност са спољашњом средином, блискост с природом, конкретност у перцепцији објективне стварности, маштовитост и детаљизација у именовану реалија, висок степен експресивности и емоционалности, актуелизација негативних појава (песимизам) (Овчинникова 2006: 171; Шулякина 2014: 34). Специфичности поимања стварности у сазнању носилаца дијалекта најадекватније се вербализују у лексичком систему и значењској структури дијалекатске лексике. ДЈСС у свом значењском слоју акумулира лингвокултуролошку, етнолингвистичку, социоллингвистичку информацију и одражава субетничке стереотипе перципирања реалног окружења обликоване психичким процесима. Механизми који непосредно учествују у формирању ДЈСС су асоцијативни модел мишљења, сензорно-перцептивни тип спознаје стварности, сликовито и емотивно преосмишљавање реалности, а њеном финалном обликовању доприносе компоненте традиционалне културе колектива и наивни поглед на свет. Интегрална ДЈСС разбија се на мање фрагменте, на слике света

---

¹⁹ Л. Н. Овчињикова не оправдава распрострањен и уходани приступ ДЈСС као подсистему или варијанти конкретног језика, већ ДЈСС сматра оригиналним феноменом, који има свој сопствени развојни пут који, свакако, није потпуно лишен утицаја националног језика (Овчинникова 2006: 171).

²⁰ Унутар ДЈСС издвајају се мањи фрагменти, које неки руски дијалектолози *регионална језичка слика света* и интерпретирају као део националне језичке слике света који се одликује сопственим историјским развојем, садржи аутентичне црте које је чине особеном и представља одређену историјско-културну зону (Шулякина 2014: 36). К. И. Демирова, пак, усваја термине *диалектна микросистема* и *диалектна макросистема*, јер је ДЈСС хетерогена, чини је мноштво народних говора и сваки од њих се одликује специфичним начином језичке репрезентације слике света. Дијалекатски микросистем (частна диалектна микросистема) је минимални систем говора једног социјума, захвата мањи ареал, формиран је под истим историјским условима, садржи црте макросистема коме припада и особности по којима се разликује од других микросистема истог макросистема (Демидова 2014: 35).

ужих говорних подручја, који функционишу као њен саставни део и мноштвом својих одлика се у њу уклапају, али егзистирају као самосталне целине са карактеристичним погледом на свет и његовом посебном језичком репрезентацијом. Откривање фрагмената слике света преко дијалекатске лексике значи разоткривање гносеолошке базе у којој су складиштена традиционална знања народа, његове архаичне представе о организацији света који га окружује и уопштено вишевековно искуство сеоског или варошког начина живота. Сваки дијалекатски речник представља аутентичну енциклопедију материјалне и духовне културе народа, јер је у народној речи најдубље и најпотпуније изражена историја народне културе и одражен национални карактер, и тим се језичким фактима веродостојно допуњује и употпуњује језичка слика света једне нације.

Дијалекатска језичка слика света српског призренског говора

Дијалекатска слика света у овом раду репрезентована је лексиком српског призренског говора. На примеру дијахроног лексичког система једног периферног урбаног српског говора представимо фрагмент српске дијалекатске слике света. Анализом је обухваћен корпус лексичких јединица локализован на подручје града Призрена у хронолошком распону од краја XIX до краја прве половине XX века. Просторна и временска координата одређене су природом материјала на којем је базирано лексичко-семантичко испитивање лексичких елемената, а то је *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерићића. ДЈСС Призрена формирала се под утицајем различитих историјских, социјалних, културних и лингвистичких фактора.

Историја града Призрена почива на екстремним позицијама: словенско име – престоница српских царева – мултиетнички град у оријенталном урбаном устројству – град у коме је претежни живаљ албанског порекла. Градско насеље у јужном делу Косова и Метохије, смештено у Метохијској котлини подно Шар-планине, на обалама реке Бистрице и у непосредној близини Белог Дрима, помиње се још у римском периоду под именом Теранда. У српском народу град је кроз векове носио назив Призрен, са изговорним варијантама Презрин, Призрин, Приздрен, Прездрин. У византијским изворима означен је као Приздријан и Приздријана, а са турским освајањем његово име добија оријентални лик Торзерин и Персерин. Мештани свој град називају Приздрен и у новије време Призрен (Реметић 1996: 333). Први пут град се у писаним изворима (повељи Василија II) помиње 1019. године у вези са Призренском епископијом. Српској

средњовековној држави Призрен је припојен 1214. године и од тада почиње његов убрзани друштвени и привредни развој. Град економски јача за време краља Милутина, а посебно у доба царева Душана Силног и Уроша Нејаког, чија је престоница био, због чега је у писаним споменицима описно називан „царским градом” и „царском престоницом”, а у фолклору „српским Цариградом” (Ивановић 1987: 462). За време Душанове владавине град је био на врхунцу привредне моћи – био је центар трговине, занатске производње и услужних делатности, па се у њему ковао посебан новац (тзв. призренски динар). Економска

стабилност учинила га је још у XIV веку мултиетничком средином, где је поред Срба живело становништво албанског, дубровачког²¹ и млетачког порекла, било је Корчулана, Сплићана, Саса, а боравио је и велики број грчких и италијанских трговаца. Материјално средњовековно наслеђе из XIII и XIV века (остаци града Вишеграда, манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила, Богородица Љевишка, цркве Светог Спаса и Светог Николе) потврђује знамениту прошлост града Призрена.

Пропаст снажне немањихке државе после смрти цара Уроша одразила се и на опадање квалитета живота у Призрену и на даљу судбину града. Турци га освајају 1455. године и под влашћу Отоманског царства је до 1912. године. Након тешког периода и стагнације од готово два и по столећа, са структурним променама у етничком саставу и урбаној организацији, Призрен почетком XVII века обнавља свој средњовековни значај и постаје утицајно привредно средиште на југозападу Балкана. Град и његова околина

---

²¹ У Призрену је егзистирала велика дубровачка колонија, која је имала свог дипломатског представника у овом граду – конзула.

доживљавају нагли просперитет у области пољопривреде (узгаја се винова лоза, жито, стока), занатства (развијено је педесетак врста заната), трговине (извози се свила, накит, вино, сточни производи). Стабилност у граду нарушавали су чести упади и пљачкања од стране припадника брдских албанског племена, безбедност слаби, пропада организација општег народног устанка против Турака и до коначног преокрета и потпуног колапса долази после Велике сеобе (1690), када се мењају и демографска и економска слика града. Иако је мноштво хришћанског становништва расељено и велики број угледних призренских Срба избегао, у Призрен се живот брзо враћа и он се поново успешно издиже из рушевина и свој пуни процват достиже у XIX веку, када броји 46.000 становника, међу којима има Срба, Турака, Албанаца, Цинцара и Рома (Ивановић 1987: 462–463; Реметић 1996: 333–335; Петровић 2012: 12–14). Почетком XX века Призрен је у саставу отоманске провинције Косовског вилајета, а од Турака је ослобођен после Првог балканског рата (1912), када су Косово и Метохија припојени српској држави. Од 1915. до 1918. године град је под бугарском окупацијом, која уједињује Србе, Турке и Албанце у међусобној телеранцији и солидарности. После Првог српског рата Призрен припада Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, потом Краљевини Југославији, постаје седиште округа и почиње индустријски и културно да се развија.²² По ослобађању од окупатора (италијанске Велике Албаније) у Другом светском рату потпуно се мења етнички састав, узрокован масовним иселавањем Срба и Турака и све већим приливом албанског становништва. Савремене прилике учиниле су да у средњовековном српском граду почетком XXI већинско становништво чине Албанци и да Срба готово нема.²³

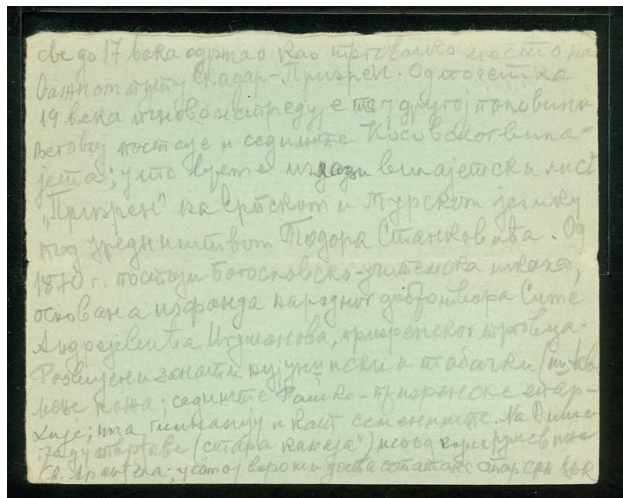
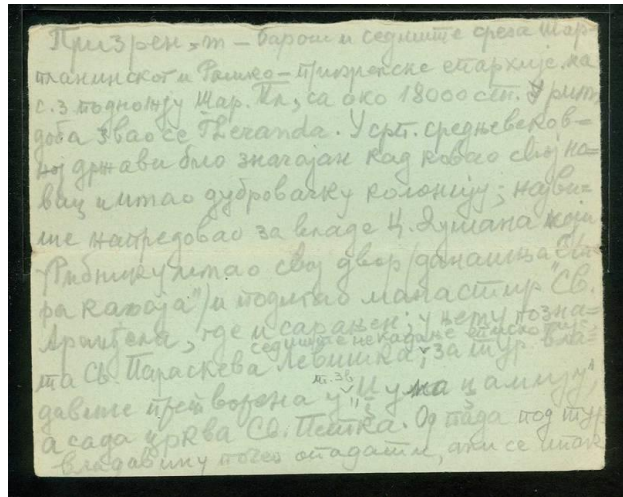
---

²² Детаљну историју Призрена и његове околине од 1019. до 1941. године описао је Михајло Чемериќић у тротомној монографији (Чемериќић 2003).

²³ По статистичким подацима демографска ситуација у Призрену после ратних сукоба 1999. мења се у корист албанског живља. Према попису становништва на Косову и Метохији из 2011. године призренска општина броји 231374 становника, од чега је Албанаца 81,6%, Бошњака 9,6%, Турака 6,4%, Рома 2,3% и Срба само 0,09%, бројчано 194 (подаци су преузети са сајта www.eupr.rs/prizrenski-upravni-okrug/prizren/geography-2330.html, 16. 12. 2015).

Слика света призренских Срба саздана је на богатом историјском искуству, на раскошном материјалном и духовном наслеђу и обликована је у мултиетничком, мултиконфесионалном, мултикултурном и мултилингвалном окружењу. Славна средњовековна прошлост града и доминација српског становништва и српског језика, потом вишевековна коегзистенција са Турцима и снажна културна и језичка интерференција остварена у непосредном додиру два народа, наноси из суседних словенских и несловенских традиција и говора детерминисали су језичку концептуализацију и конкретизацију објективне стварности и утицали на формирање призренске дијалекатске слике света. Снажан култ предака, патријархални начин живота, етичка принципијелност, мешовити тип менталитета (изоштрена чулност, наглашена емотивност, спонтаност, импулсивност, немиран дух, маштовитост, танана интелигенција), психологија „народског” човека, урбана друштвена структура, отвореност социјума да усваја елементе непознатих култура, суживот са народима других вера, обичаја и језика, висок ниво толеранције, релевантни су чиниоци који су учествовали у обликовању специфичног и аутентичног погледа на свет старих Призренаца и дубоко су утиснути у значењском слоју његовог језичког одраза. Менталитет социјума најдиректније је испољен у лексичком систему, а дијалекатски речник неисцрпни је извор за реконструкцију историјских, друштвених и економских прилика призренског колектива, за антрополошку и етнолошку студију о призренском човеку.

Богатство језичких факата у којима је поуздано и до детаља рефлектована слика света Срба Призренаца налазимо у *Збирци речи из Призрена* Димитрија Чемериџића, која садржи близу 16 000 лексикографских одредница. Оригинална, рукописна верзија речника, која се чува у Институту за српски језик САНУ као део лексичке грађе за

Речник српскохрватског књижевног и народног језика садржи 15. 561 листић записаног материјала, предатог Академији 1950. године за потребе великог речника САНУ. Призренац Димитрије Чемерикић (1882–1960) након блиставе официрске каријере²⁴ посветио се прикупљању лексичког блага свога завичаја и саставио збирку драгоцену и као лексикографски корпус и као аутентична грађа за комплексна лингвистичка испитивања (дијалектолошка, лингвокултуролошка, етнолингвистичка, социоллингвистичка, антропололингвистичка). Део рукописа, укупно 3 848 речи на слова А-, Б- и В-, аутор је предао Српској академији наука 1950. године (РСА 1: XXVI; CVIII), док не постоји писано сведочанство о томе када је предат преостали део збирке. Према подацима који су накнадно унети у рукопис, претпоставља се да је Чемерикић допуњавао збирку и посвећено радио на њој све до своје смрти (Петровић, Тасовац 2014: 172). Грађа за прва четири слова (А–Г) прекуцана је писаћом машином на папир формата А4, док се остатак чува у форми у којој ју је предао Чемерикић. Речи су исписиване на листићима различитог квалитета (хартија из старих свезака, писаћи папир, цигарет-папир) и величине (од папира формата А4 до 1/16 А4), мастилом и графитном оловком, а оваква материја подложна је ишчезавању. Захваљујући ажурности С. Петровић и Т. Тасовца, целокупна картотека је 2013. године добила свој електронски облик. У оквиру Платформе за транскрипцију старог рукописног наслеђа (<http://prepis.org>) Чемерикићева збирка је дигитализована и преко интернета постала доступна стручној и широј јавности, а један од главних задатака пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала „Појмовник српске културе” је транскрибовање, обележавање семантичких поља, међусобно повезивање појединачних одредница и развој напредних навигационих структура за ово јединствено сведочанство о призренском говору и његовим носиоцима (Петровић, Тасовац 2014: 171–172).

Лексичке јединице у Чемерикићевом речнику граматички су обрађене, у већини случајева наведена су сва лексичка значења потврђена богатом егземплификацијом и неретко пропраћена сликовитим етнографским илустрацијама, документована подацима из историјске и путописне прозе, новинских чланака, црквених списа, трговачких, еснафских и породичних тефтера. Највиши степен аутентичности садрже

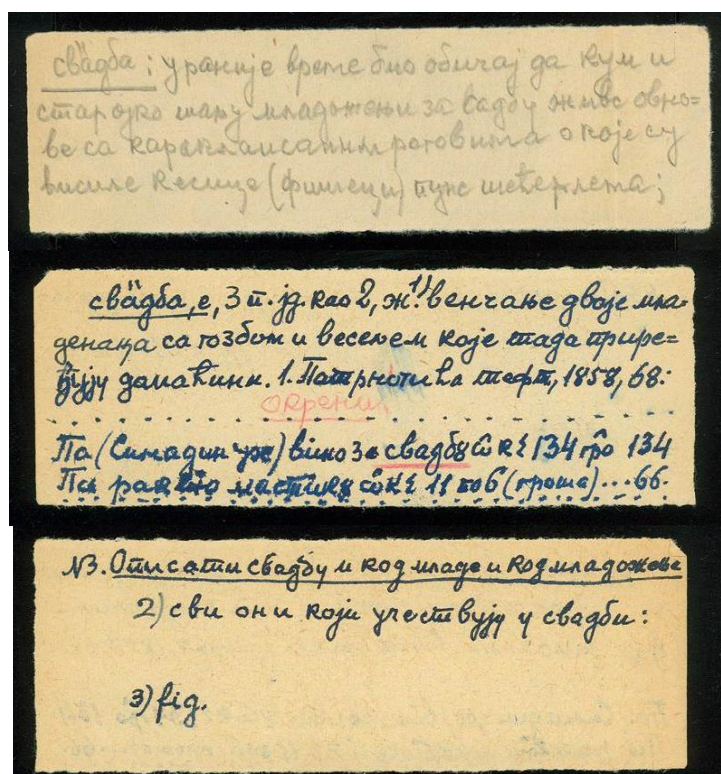
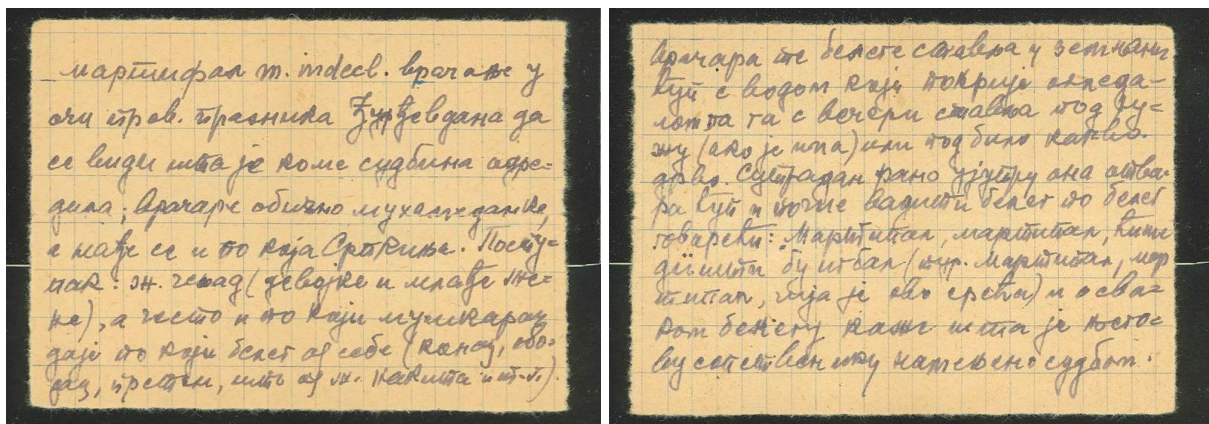
²⁴ „ Димитрије Чемерикић је рођен 6. новембра 1882. године у Призрену. Као официр, учествовао је у два балканска и два светска рата. Други светски рат дочекао је као коњички бригадни генерал, а заробљен је 20. априла 1941. године у Дечанима, одакле је депортован за Немачку, у официрски логор за ратне заробљенике, где је и остао све до 6. априла 1945. године. За заслуге стечене у рату и миру добио је петнаест домаћих и страних одликовања. Умро је 26. октобра 1960. године у Београду” (Петровић 2014: 172).

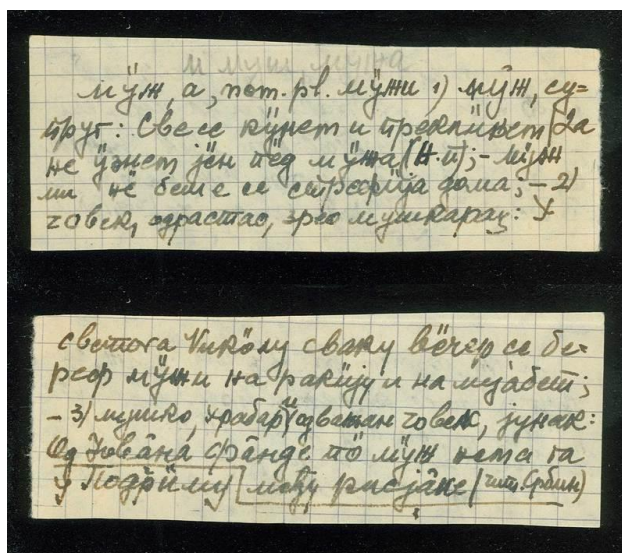
секвенце из свакодневне комуникације, примери истргнути из говора обичног призренског човека у најразличитијим животним ситуацијама, жива реч у разговорном дискурсу. Управо се у том сегменту грађе разоткрива непроцењива вредност збирке за вишеаспектна научна испитивања, јер се „на основу ове сјајне картотеке могу написати исцрпне студије о животу и обичајима старих Срба Призренаца (...) Једном речју, Чемерикић је од заборава за свагда отргао комплетну материјалну и духовну баштину својих суграђана” (Реметић 1996: 340). Чемерикићев лексикон је „...више од дијалекатског речника једног говора или једне уже географске области. То је својеврсна енциклопедија Призрена и Призренаца, која доноси обиље података о њиховим обичајима, одећи, занатима, јелима, међуетничким, међуконфесионалним и социјалним односима. Зато ова збирка, поред лингвистичког, има и велики културноисторијски и етнографски значај” (Петровић, Тасовац 2014: 173). Културолошку вредност збирке и њену антрополошку димензију потврђује назив мултимедијалне изложбе на којој су представљени делови Чемерикићевог рукописа у оригиналном издању и скенираној верзији – „Призрен – живот у речима” (Петровић, Тасовац 2013). Тим поводом С. Петровић истакла је значај овог лексичког корпуса на основу којег се може успоставити јединствена слика света старих Призренаца: „Димитрије Чемерикић није био лингвиста и није користио језичку методологију, зато је његова збирка много више од дијалекатског речника. Она садржи списак имена, презимена, надимака и прича из породичне историје призренских Срба, Турака, Албанаца, анегдоте и приче о њиховој одећи, јелу, о међунационалним, социјалним односима. Управо зато пред нама оживљава читава епоха и заборављени део историје Призрена, а овом поставком показујемо да је културу колективног памћења могуће осавременити. Призрен је један од ретких дуготрајних урбаних средина у овом делу Балкана, од XI века до данас он је урбани центар. Био је мултинационалан и мултијезички град у коме су живели различити народи, различитих религија и језика, али способни да направе јединствени менталитет и то се из ове збирке види” (*Политика*, 27. 10. 2013). Своја запажања о културолошкој димензији призренске лексичке збирке С. Петровић излаже у коауторском раду са Т. Тасовцем *Збирка речи Димитрија Чемерикића као извор за етнолингвистичка и етнологишка истраживања* (Петровић, Тасовац 2014), а о њеној језичкој вредности пише у тексту *Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерикића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији* (Петровић 2010). Ова збирка послужила је као изворна грађа за поуздану етимолошку студију турцизама *Турцизми у српском призренском говор*) (Петровић 2012), важног

лексичког слоја српског призренског говора у којем је пресликан значајан сегмент призренске културе.²⁵ Исти материјал послужио је као основа опширне и исцрпне дијалектолошке монографије С. Реметића *Српски призренски говор I (гласови и облици)* (Реметић 1996).

С. Реметић открио је српској науци магичну кутију у којој је похрањен један давно нестали свет, отворио збирку речи у којој је ухваћен одсјај укрштања различитости у јединствени, хомогени менталитет Призренаца и замрзнута слика призренске стварности на преласку из XIX stoleћа у XX век, савременог истраживача увео у призренско лексичко царство и понудио му чаролију упознавања са, данас, расутим његовим благом.

²⁵ Турски призренски говор, који спада у западнорумелијске дијалекте турског језика, описан је у истоименој књизи С. Јусуфа (Jusuf 1987).

Српски призенски говор

Вербална интерпретација и лексичка репрезентација наивног поимања света призенског човека на дијалекатској мапи српског језика манифестују карактеристичне црте српског призенског говора, ситуираног у систему призенско-тимочког дијалекта српског језика. Српски призенски говор представник је косовско-метохијског типа призенско-јужноморавског поддијалекта, чији органски развој почива на аутохтоним елементима и допуњује се компонентама несловенских језика и механичким наносима из суседних македонских области (Реметић 1996: 533).²⁶ На основу језичких података из Чемерикићевог материјала и на резултатима њене теренске провере 1993. године и непосредног увида у актуелно стање, С. Реметић методама традиционалне српске дијалектологије анализира прозодијске, фонетске и морфолошке особине српског призенског говора и даје генезу уочених одлика. Маркантне језичке црте призенско-јужноморавске говорне зоне карактеришу и говор Срба Призренаца:

- експираторни акценат, без опозиција по квалитету и квантитету;
- вокално *л* дало је *лу* иза сугласника *с* (*слуза, слунце, слубица*);
- ново јотовање и код лабијала (*гробл'е, здравл'е, дивл'о*);
- финално *л* дало је (*ј*)*а* (*биднаја, донеја, гоја*);
- енклитички облици *не, ве* у Амн;
- завршен процес уопштавања *-в* у 3. л. мн. презента;
- прво лице множине аориста на *-смо*;

²⁶ Пре ове монографије призенски говор није детаљније испитиван, мада су се аутори дотицали његових особина у освртима на стање српског језика на Косову и Метохији (Живановић 1887), у обрадама суседних идиома (Павловић 1939; Стевановић 1950), у расправама синтетског типа (Ивић 1991).

- наставак *-ите* у 2. л. мн. императива;
- потпуна очуваност облика датива;
- облици типа *синови, градови* у Н-ОП мн. (напореда са ликовима *синове, градове*) (Реметић 1996: 533–544)..

Посебност призренског говора очитује се у својствима која су последица његовог контакта са језицима из непосредног окружења и интензивне интерференције са турским језиком. Елементи из околних македонских идиома препознатљиви у морфолошком систему српског призренског говора су:

- формант *-на-* у инфинитивној основи глагола III врсте (*бидаја, викнасмо*);
- наставак *-л'е* у сва три рода множине радног придева;
- наставак *-е* у Н(ОП) множине сва три рода придевско-заменичке деклинације;
- *са, се* место српског *су* (Реметић 1996: 534).

Утицај турског и албанског језика евидентан је у фонетском систему и очитује се у следећим језичким појавама:

- присуство фонеме *й* у позајмљеницама;
- декомпоновање вокалног *p*, уместо којег стоји секвенца ^б*p*;
- ненарушени статус фонеме *ф*;
- изједначавање сонаната *љ* у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда у корист *л'* и отврдњавање *л* испред вокала задњег реда и на крају слога;
- свођење африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ'* и *ђ'* на *џ'*;
- нарушавање односа између сонаната *н* и *њ* (Реметић 1996: 535).²⁷

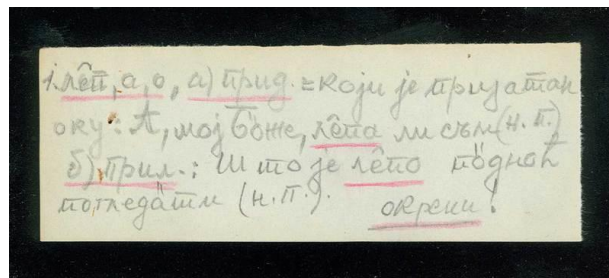
Стање градског призренског говора описано у студији С. Реметића и подаци из околних јужнометохијских говора које налазимо у радовима Р. Младеновића указују на извесна неслагања реалне језичке ситуације са транскрипцијама Д. Чемериџића. „Резултати вредног ентузијасте углавном су издржали теренску проверу” (Реметић 1996: 340), међутим, очигледни су пропусти у Чемериџићевом материјалу који захтевају озбиљније стручне интервенције.

Најизразитије неслагање са приликама на терену уочава се у домену акцентуације. Чемериџић редовно бележи краткосилазни акценат и дужину, који нису својствени говорима призренско-тимочког дијалекта. С. Реметић је отклонио заблуду у вези са Чемериџићевим бележењем квантитета под акцентом, с обзиром на чињеницу да су у

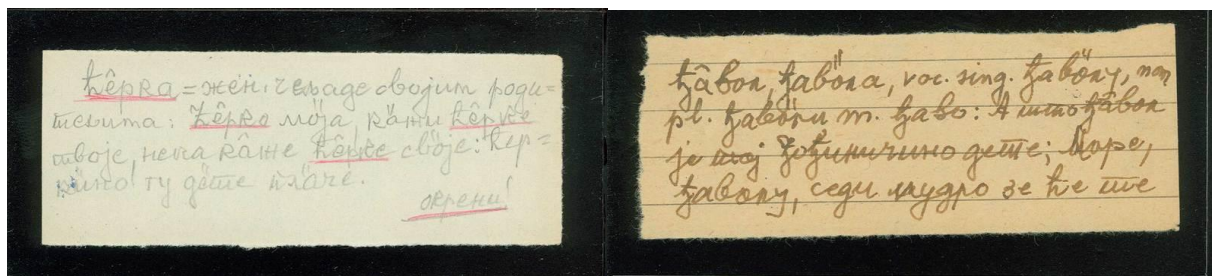
²⁷ Неке граматичке црте својствене градском призренском говору могу се идентификовати у српским говорима на југу и југозападу Косова и Метохије. Детаљним испитивањем актуелног стања у наведеним говорима бави се дијалектолог Р. Младеновић (Младеновић 1999, 2000, 2001, 2001а, 2006, 2007, 2010), изворни и стручни познавалац призренског говора, под чијим је менторством ова дисертација рађена.

прозодији српског призренског говора доследно истрвене све фонолошке дистинкције (Реметић 1996: 340–341, 345–346).²⁸ Акценат српског призренског говора је експираторни, са тенденцијом везивања за пенултиму. Приликом уношења Чемерикихеве грађе у текст дисертације извршили смо неопходне корекције на том плану и наглашавање речи усагласили са налазима С. Реметића. Акценат задржава место на претпоследњем слогу, како га бележи и Чемериких, док је наглашени слог увек под ударним акцентом (*á*), а у ретким примерима где акценат није регистрован извели смо га накнадно, уз сугестију и помоћ проф. Р. Младеновића.

Пропусти у фонетској транскрипцији у Чемерикихевом рукопису односе се на уједначавање призренског гласовног система са стандардним фонетским ликовима, што је вид прилагођавања потребама Академијиног лексикографског пројекта. Наиме, у картотеци нема свођења африката *ч* и *ћ* на *ч'*, односно *џ* и *ђ* на *џ'*. Ова четири гласа, која Чемериких доследно евидентира, сравнили смо са вредностима које они реализују на подручју Призрена.²⁹

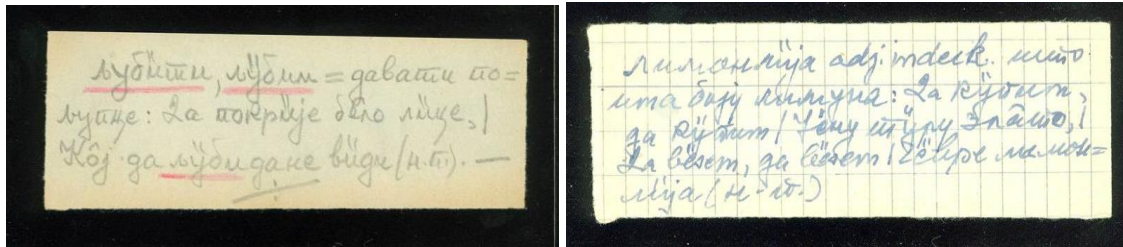
Други недостатак је игнорисање нарушеног односа *л* и *љ* у Призрену,³⁰ где долази до изједначавања латерала (*љ*) у свим позицијама и *л* испред вокала предњег реда са *л'*. Важећи фонетски принцип смо усвојили и доследно га применили у

²⁸ Претпоставља се да је Чемерикихева реконструкција призренског акценатског система последица утицаја Глише Елезовића, који евидентира квантитет у говору Ораховца (Реметић 1996: 346).

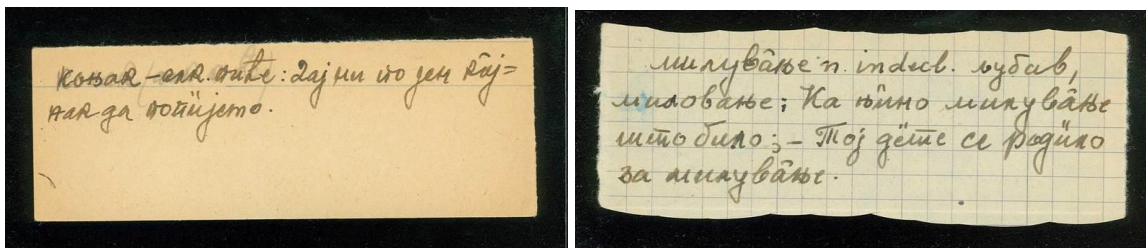
²⁹ Процес изједначавања *ч* и *ћ*, односно *џ* и *ђ* зауставио се на половини пута отврдњавања меких и омекшавања тврдих африката, а тиме резултирао умекшаним *ч* и *џ* (*ч'*, *џ'*) (Реметић 1996: 408).

³⁰ Чемериких свесно заобилази ову фонетску појаву прилагођавајући је моделу новоштокавштине, јер на једном месту и сам потврђује да се понекад *л* испред *е* претвара у *љ*, а, такође, приметна су и колебања у оригиналној грађи (*боли* и *бољи*, *болив* и *бољив*, *мален* и *маљен*).

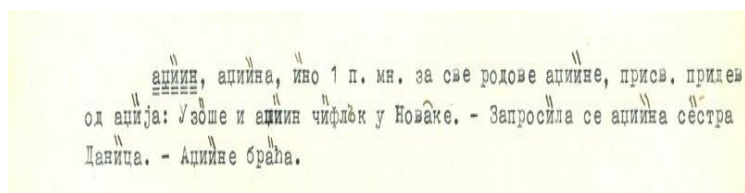
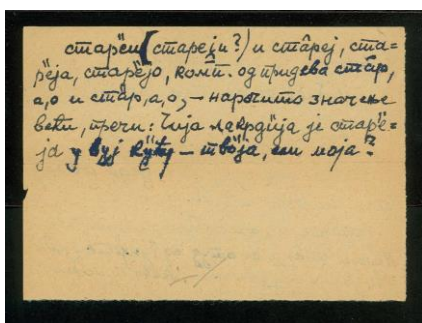
навођењу Чемерикићевог материјала. Појава која није нашла одјека у Чемерикићевом корпусу и коју нисмо прилагођавали стању на терену јесте отврдњавање *л* испред вокала задњег реда, с обзиром на то да су одступања у веларном изговору незнатна у односу на стандарно *л*, а титловање би додатно оптеретило преузет текст.

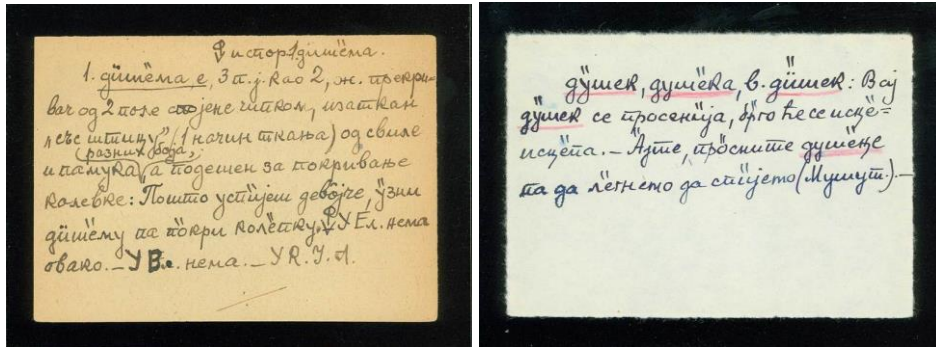
У неизмењеној варијанти унели смо фонему *њ*, онако како ју је Чемерикић у највећем броју случајева записао (*коњ, младожења, сирење, камење, венч'ање, играње, њега, њему, његов* и сл.), не региструјући поремећени однос у изговору *н* и *њ* јер би навођење варијетета (*њ / јн / јн'*) довело до неуједначести.

Сонант *ј* у Призрену има вредност *џ* које се изговара јаче или слабије, у зависности од многобројних фактора (Реметић 1996: 392). Чемерикић осећа његову нестабилност у интервокалном положају, нарочито између вокала предњег реда, и ту појаву решава навођењем варијетета (*амаџи џин / амаџи џин, бејана / беана, старџи / старџи*), али овај принцип не спроводи доследно. У транскрипцији Чемерикићевог рукописа руководили смо се чињеницом да у Призрену не постоје потврде за секвенцу *џи* (*абаџи џин, алваџи џин, ефендиџин*), прихватили ликове са губљењем секундарног *ј* (*праи, напраи, спраи, остаи*), а тамо где се *ј* факултативно јавља усвајали смо лик са пуним изговором овог гласа и бележили га уобичајеним граfiјским знаком (*ј*).

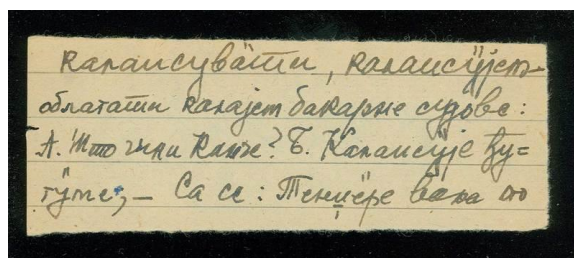
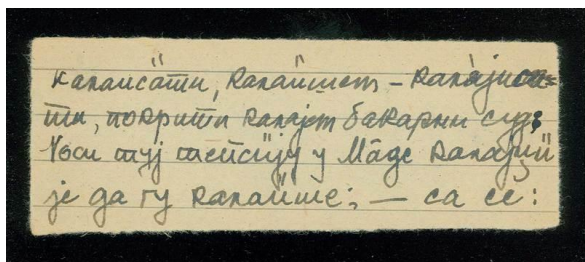

Речи у којима се јавља вокално *p* преносимо у оригиналној графици, без обележавања његовог декомпоновања, осим у примерима преузетим из монографије С. Реметића. Вокал *ii* усвајамо у изворном лику, у којем и доминира у Чемерицићевом корпусу, али неретко дајемо и дублетне ликове типа *миждеи'ија* / *миждеи'ија*, *миштерија* / *миштерија*, онако како их и сам аутор збирке евидентира, упућујући једном варијантом на другу (*дишек* / *душек* / *дишек*).

Маркантна одлика српског призренског говора је чување полугласника (*ʋ*) под акцентом. Изван наглашене позиције полуглас се отвара према вокалу *a*, са којим се изједначује. Код Чемерицића полугласник срећемо у свим положајима у речи, што у појединим случајевима не одговара подацима из релевантне литературе. Захваљујући интервенцијама Р. Младеновића, полугласник у именичким суфиксима и заменицама заменили смо вокалом *a* (*свекар*, *огањ*, *мртвак*, *напредак*; *ведар*; *такав*, *овакав*, *штогодар*).

У области морфологије већи недостатак збирке је реконструкција инфинитива, глаголског облика којег у српском призренском говору нема. Бележење непостојећег облика може се оправдати наменом лексичке збирке и методолошким прилагођавањем концепцији Академијиног Речника, где се глаголске одреднице дају у инфинитиву. Илустрације из говора којима се поткрепљује значење лексеме не потврђују постојање овог неличног облика на призренском ареалу. Зато је било неопходно инфинитив елиминисати, а глаголе наводити у неком од постојећих облика. Усвојили смо устаљени модел који се примењује у лексикографској пракси и описивању призренско-тимочких говора, где се глаголи најчешће дају у 3. л. јд. презента.

У домену морфолошке структуре извршена је корекција сложеног облика перфекта 3. л. јединине и множине (*бија је / је бија, напука је, викаја је, гукало је, умрело је; бил'е су*), који се спорадично јавља у Чемерицићевој грађи. Такве примере ускладили смо са основним принципом грађења перфекта (без помоћног глагола) у призренском говору.

Проблематични су остаци футурске форме добијене сажимањем инфинитива и енклитика глагола *оч'е* (*врнашч'е би'ч'и киша, вал'ашч'е доста, мисл'есмо отишч'е, врагосашч'е се*), за које С. Реметић каже да су особеност призренског говора и оцењује их као конструкције са извесном дозом модалности (Реметић 1996: 503). Ми смо се у преношењу грађе определили за модел футура I *ч'у, ч'е + презент* и другачије примере преводили у облик уобичајен у српском призренском говору.

У српском говору Призрена номинатив множине именица првог деклинационог типа има двојаку форму, на *-и* и на *-е* (*агальци / агальце, агъзљци / агъзљце, адети / адете, ајати / ајате*). Чемерицић кроз читав материјал форсира наставак *-е* као локално обележје, па се стиче погрешан утисак о морфологији именица овога типа. С тим у вези усвојили смо напомене ментора да је основни множински облик именица мушког рода у Призрену са наставком *-и*. Уочава се и употреба адаптиране турске плуралске форме (*агалари, Гогалари*), коју смо одбацили због неаутентичности и користили искључиво регуларну множину (*аге, Гоге*).

Код Чемерицића није неуобичајена појава флексивног генитива (*о[д] деч'инскога викања, од јенога говеда, од Пазара, на вр'носа, без његовога гажрета*) и инструментала (*Сóкол свé алвац'илъком што изранија теј децу, Русна Кабаш главом*), које смо, по препоруци Р. Младеновића, заменили одговарајућом аналитичким конструкцијама *од, без + ОП*, односно *свс + ОП*.

Чемерицић уноси у грађу везник *ч'и* где се у призренском говору очекује *што*. Следећи коменаре Р. Младеновића, кориговали смо исфорсирано *ч'и* у корист аутохтоног *што*.

У корпусу је уочена висока фреквентност прилога *врло*, који никако није део призренског језичког система и уз менторову сагласност подвргли га замени количинским прилозима *млого, јако*.

Поједине непрецизности које познаваоци призренског говора уочавају у Чемериџићевеј збирци могу бити резултат временске дистанце, историјског развитка језика у току једног столећа и промена насталих под утицајем књижевног језика. Крупнији недостаци су, пак, последица наменски прикупљане грађе и њеног уобличавања према пропозицијама лексикографске обраде у будућем *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*. У том послу Д. Чемериџић несумњиво је био вођен инструкцијама стручног лица, под чијим је утицајем интерпретирао језичка факта. Начињени пропусти нарушавају веродостојност језичког система, али се лако могу отклонити систематским преобликовањем података, тако да у целини не умањују Чемериџићев ентузијастични подухват и не повређују укупну вредност сакупљеног материјала. Изузетан значај *Збирке речи из Призрена* за српску науку о језику потврђују две објављене докторске дисертације и трећа у изради, као и велики број научних и стручних чланака. Она добија утолико више на важности ако се сагледа у контексту актуелне политичке ситуације, јер је поуздано сведочанство о многовековној егзистенцији Срба и српског језика на простору јужне Метохије.

Лексика српског призренског говора

Наслов *Лексика српског призренског говора* упућује на сегмент језичке структуре којим ћемо се у раду бавити и одређује тематски оквир обраде грађе.

Првобитна замисао била је израда речника на основу картотетке Д. Чемериџића, којим би се употпунила лексикографска слика призренско-тимочких говора³¹ и реализовала идеја П. Ивића о потреби речника са призренско-јужноморавског подручја

---

³¹ Лексиколошка проучавања ових говора трају читав век, а тичу се пописивања лексике на терену и објављивања лексичких збирки. У *Дијалектима источне и јужне Србије* Александра Белића налазимо богату збирку лексике источносрбијанских говора, с тим што је аутор лексиком користио само као пример уз одређену граматичку појаву. После Белића следи низ лексичких збирки из врањског, лесковачког, нишког, алексиначког, пиротског, тимочког, сокобањског краја, које су настале као прилог *Речнику САНУ*. Из истих побуда и у исту сврху настала је и речничка збирка из Призрена. Дијалекатска лексикографија обогатена је речницима са призренско-тимочког ареала, који се активно објављују од осамдесетих година XX века и којима је лексикографски покривена готово читава територија југоисточне Србије: *Речник пиротског говора* Новице Живковића (1987), *Речником тимочког говора* Јакше Динића (1988. и 2008), *Речник лесковачког говора* Бране Митровића (1992), *Речник народног говора у Црној Реци* Миодрага Марковића (1993), *Лужнички речник* Драгослава Манића (1997), *Речник говора јужне Србије* Миомира Златановића (1998. и 2011.), *Речник јабланичког краја* Радмиле Жугић (2005), *Црнотравски речник* Радосава Стојановића (2010), *Речник тимочког говора* Љубише Рајковића Кожељца (2014), *Речник пиротског говора* Драгољуба Златковића (2014).

Косова и Метохије који би био пандан речнику Г. Елезовића са косовско-ресавске области истог географског простора (Ивић 1991: 220–221). Међутим, од иницијалног предлога, изложеног у образложењу теме докторске дисертације где је израда речника истакнута као примарни задатак, одустало се из више разлога. Рад на речнику је започет и лексикографски је обрађена грађа за слова А, Б, В и Г. Испоставило се да је речничко уобличавање српског призренског говора озбиљан подухват који захтева велику одговорност, изузетну прецизност, подразумева извесно искуство у дијалекатској лексикографији и изискује много времена. Обимност лексичког фонда, сложеност семантичке структуре лексичких јединица, мноштво језичких факата и богатство илустративног материјала траже вештог стручњака и континуирану посвећеност, што превазилази наша методолошка знања заснована на теоретским принципима и скромном практичном ангажовању у области дијалекатске лексикографије. И пошто смо уз свесрдну помоћ ментора и ослањање на релевантне механизме лексикографске обраде примењене у квалитетним дијалекатским речницима успевали да превазиђемо потешкоће, фактор временског ограничења је пресудуо и навео нас на одлуку да, бар за сада, напустимо оно што је започето и да се посветимо искључиво лексичко-семантичкој анализи грађе. Призренски говор, свакако, заслужује методолошки добро утемељен речник, израђен по принципима савремене дијалекатске лексикографске праксе, а *Збирка речи из Призрена* Д. Чемерићића достојна је да буде основна база података за такав речник и да оствари своју примарну лингвистичку и културолошку сврху, тим пре што овај материјал није интегрално ушао у Академијин *Речник*.³²

Речнички потенцијал Чемерићићеве збирке наслеђује се из корпуса турцизама презентованих у етимолошкој студији С. Петровић, а њена вредност за утврђивање порекла речи препозната је и од стране аутора *Етимолошког речника српског језика*, који су је уврстили у листу својих истраживачких извора. Ексерцирајући лексички слој турских речи из рукописне збирке Д. Чемерићића, С. Петровић уочава значајну

---

³² Израда речника српског призренског говора имала би двоструки значај – научни и морални. Обрада лексичког материјала из Призрена с почетка XX века научну вредност реализује у контексту ширег проучавања народне лексике, односно као допринос дијалектолошком проучавању српског језичког простора. Речник призренског говора (на основу Чемерићићевог корпуса) употпунио би лексикографску празнину са крајњег југа призренско-тимочке говорне области и послужио као основа за јединствени, свеобухватни речник призренско-тимочких говора (чија је израда још увек у домену идеја и полазних припрема у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* Института за српски језик САНУ, који је финансиран из буџета Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије). С обзиром на чињеницу да у Призрену српског живља више нема, од великог је моралног значаја постојећу грађу адекватно обрадити и ставити на увид стручној јавности за нека даља проучавања. Овај задатак руководиоца пројекта С. Реметић сматра питањем националне и научне части.

диспропорцију грађе – „почетна слова имају знатно више лексичког материјала, а како се иде ка крају тај број упадљиво опада” и примећује да је ниво лексикографске обраде знатно слабији и непотпунији при крају него на почетку, где код многих речи недостају семантичке дефиниције и примери, а поједине су забележене само на основу потврда из тефтера (Петровић 2012: 21–22). И поред недовршености у многим аспектима, Чемериќићева лексикографска обрада не нарушава валидност корпуса српског призренског говора за поуздану лексичко-семантичку анализу. Значења су углавном прецизно и исцрпно дефинисана и потврђена у облику синтаксичке конструкције, а тамо где су семантичке информације скраћене, непотпуне или нејасне извршена је реконструкција значења на основу егземплификације. Примери су, како наводи Р. Драгићевић, сведочанство о реалном постојању неких речи и значења у језику и понекад говоре више него дефиниције, јер се на основу подесних илустрација могу запазити значењске нијансе и утврдити стилска или употребна обележеност лексеме (Драгићевић 2007: 32). У случајевима где изостаје семантичко одређење, пример фигурише као денотативна или остензивна дефиниција. Синтаксички контекст у којем је лексичка јединица употребљена указује на тип комуникативне ситуације у којој она остварује одговарајућу функционалну вредност и детерминише дистрибуцију лексичких значења. Адекватне реченичке секвенце истргнуте из свакодневне комуникације живописно дочаравају и јасно предочавају дијалекатску семантику и могу послужити као идентификатор лексичког значења. Чемериќић неретко значење поткрепљује примерима из фолклорних извора, обично кратким књижевним формама (пословицама, изрекама, загонеткама, разбрајалицама) или стиховима из народних лирских песама. Жанровским ситуирањем истиче се стилска димензија дијалекатске лексике и расветљава њена функционална раслојеност. На основу адекватних примера успевали смо да без већих проблема реконструишемо значење лексема и одредимо денотативни и конотативни макроплан њиховог значења.

У Чемериќићевим речничким чланцима где изостају објашњење и потврда значења или се наводе из историјских, путописних, црквених, еснафских извора, лексичка семантика реконструирана је на основу поређења са стањем у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Г. Елезовића, који је ареално и хронолошки најближи Чемериќићевом лексичком материјалу. Потом су налази проверавани и срањивани са ситуацијом у *Речнику говора северне Метохије* М. Букумирића, РСАНУ, РЈАЗУ и РМС, у случајевима када је значење дијалекатске лексеме дефинисано синонимом из стандардног језика. Значење турцизама у српском призренском говору упоређивали

смо са њиховим семантичким реализацијама регистрованим у Шкаљићевом речнику. Извесне појаве сагледавали смо у ширем ареалном контексту и компарирали их са подацима из речника југоисточних српских говора, а у појединим случајевима чињенице смо расветљавали узимајући у обзир лексичко-семантичке паралеле у македонском, бугарском, албанском и румунском језику.

Приликом одређивања редоследа значења и правилног семантичког структурирања полисемичних јединица уважавали смо инструкције ментора, којем је призренски говор матерњи, и ослањали се кроз читав рад на његов изворни језички осећај и на стручно, дијалектолошко познавање овога идиома. Од значајне користи биле су нам сугестије Р. Младеновића и у вези са лексиком која у Чемерикићевом лексикону није евидентирана а која се поуздано очекује у говору Срба Призренаца. Чемерикићев речник је диференцијалног карактера, аутор је тежио да забележи аутентичне елементе, тако да је у том покушају рационализације и парцелације грађе пропустио неке језгрене јединице лексичког система српског призренског говора. Лексичке празнине попунили смо усменим потврдама Р. Младеновића и увидом у *Регистар речи* у склопу монографије *Српски призренски говор I* С. Реметића и у изводе за први том *Српског дијалектолошког атласа* (Призрен, пункт 50). Лексички материјал из ова два извора показује млађе стање призренског лексичког система у односу на Чемерикићев рукопис и послужио нам је као допуна основне грађе. Подаци преузети са стране у раду су обележени одговарајућим симболом (*), како би се истакла разлика између лексичких факата унетих из речничког корпуса из прве половине XX века и оних који обележавају каснији период развоја призренског говора (од седамдесетих до почетка деведесетих година минулог века), који карактерише прогресивно повлачење аутохтоних особина под утицајем књижевног језика, пасивизирање лексичких ознака за реалије које ишчезавају из употребе и нису саставни део модерног начина живота, трансформација семантичких структура и реорганизација значења која одговара новом и другачијем погледу на свет. Наша анализа првенствено се заснива на лексичкој збирци Д. Чемерикића, а свака накнадна интервенција објашњена је на месту где се појављује у тексту.

Циљ рада *Лексика српског призренског говора* јесте проучавање лексичко-семантичког система српског призренског говора и реконструкција језичке слике света призренског колектива у датом историјском пресеку (крај XIX и прва половина XX века). Задаци који су пред нама биће својеврсно семиотичко читање кодова традиционалне културе Призрена и његових становника преко тематски груписане

дијалекатске лексике која покрива све сфере живота и човековог деловања. Чемерикић нам је оставио сведочанство о готово свим видовима живљења старих Призренаца, о човеку, природи, друштвеној стварности, култури, религији и веровањима, фолклору и играма, обредима и обичајима, што заслужује да буде корпус једног научног рада. Увидевши разноврсност и системски карактер грађе који би нам омогућио поуздану дубинску и потпуну реконструкцију призренске дијалекатске слике света, у припремној фази рада на докторској тези поставили смо претенциозни задатак и у образложењу теме изложили скицу интегралног описа лексичког система српског призренског говора. Полазном концепцијом обухваћен је целокупни лексички материјал на којем се наше испитивање заснива, а лингвистичка обрада би на тај начин подразумевала целовиту структурну организацију, па је предложена обрада језичког система локалне заједнице према обрасцу Н. Богдановића.³³ У процесу истраживања упознали смо се са различитим класификационим моделима и типовима лексичко-семантичког структурирања језика у оквиру теорије семантичких поља и дошли до наше верзије лексичко-семантичке структуре српског призренског говора, коју нам намеће природа лексичког материјала и начин категоризације стварности старих Призренаца.³⁴ Свеукупну лексичку грађу распоредили смо по највишем степену општости у пет већих целина и на основу овог принципа конструисали пет асоцијативних поља.³⁵

---

³³ Н Богдановић даје један од могућих начина тематског груписања дијалекатске лексике: 1. природа (ознаке тла; орографија, хидрографија, флора, фауна, делови животињског тела, метеорологија, космичко време, небеска тела); 2. човек (тело, карактер, понашање, међуљудска комуникација, одело, породица, родбински односи, кућа и покућство, окућница, исхрана, јела, хлеб, називи јела, материјал, укус, справљање јела, однос према јелу, животни циклус, обичаји животног циклуса); 3. друштвена стварност (привреда, привредне делатности, средства рада, материјал, нега и узгој, производ, радник, обичају о раду, домаћа радиност, власнички односи, култура, језик, лексика језичке комуникације, ономастика, усмено стваралаштво, естетска схватања, знања, медицинска знања, радне вештине, игре, дечије игре, фолклорне игре, религија, веровања, празноверице, обреди, рођење, свадба, смрт, религијски обичаји, славе и заветине). Овом приликом захваљујемо проф. Богдановићу што нам је омогућио коришћење још увек необјављеног научноистраживачког материјала.

³⁴ С. Петровић на основу семантичких црта турцизма у српском призренском говору групише у двадесет и три скупине (1. анатомија; 2. људске особине; осећања; 3. родбина, својта; 4. држава (администрација, управа), 5. војска, оружје, титуле; 6. занимања, занати, трговина, алат; 7. друштвени живот, обичаји, игре, музика; 8. религија, веровања; 9. сточарство, коњарство; 10. кућа, покућство; 11. одећа, обућа, тканине; 12. јело, пиће, дуван; 13. накит, козметика, хигијена; 14. медицина (болести, лекови); 15. урбани живот, саобраћај; 16. новац; 17. мере; 18. боје; 19. биљке; 20. животиње; 21. метали, минерали и сл.; 22. природа (пејзаж); 23. време, временске прилике. Овакав начин семантичке анализе, истиче ауторка, помаже да се стекне увид о томе у којим сферама живота у Призрену су турски језик и цивилизација оставили најдубљи печат (Петровић 2012: 350–356).

³⁵ Асоцијативно поље схватамо као скуп највишег нивоа општости међу чијим члановима постоји семантичка веза и који су парадигматским значењским повезани са доминантом поља. Као асоцијативне доминанте издвајамо појмове *човек*, *материјална култура*, *духовна култура*, *природа* и *друштво*, што наше тумачење асоцијативног поља приближава термилошком одређењу „појмовно поље”, јер у назначеном говору немају сви надређени појмови адекватан лексички израз, али су интуитивно присутни у свести носилаца дијалекта, а асоцијативне везе утемељене су на колективном искуству датог социјума. У том смислу, асоцијативно поље идентификујемо као идеографску схему за

1. асоцијативно поље *човек*;
1. асоцијативно поље *материјална култура*;
2. асоцијативно поље *духовна култура*;
3. асоцијативно поље *природа*;
4. асоцијативно поље *друштво*.

Лексички елементи распоређени су у одговарајуће скупове, али смо се и у овом домену израде дисертације суочили са недостатком времена и формалним ограничењима и одлучили се за темељну анализу првог асоцијативног поља, које је по лексичком инвентару најобимније, семантички најиздиференцираније и парадигматски најкомплексније и пошто је слика човека један од основних фрагмената језичке (дијалекатске) слике света.³⁶

Методологија

Антропоцентричност језичке слике света определила је методолошки приступ проучавању призренског лексикона, посебно оног његовог сегмента који је асоцијативно и семантички везан за човека. Специфичност лексичког корпуса (дијалекатска лексика), постављени задаци (лексичко-семантичка анализа) и циљеви рада (реконструкција дијалекатске слике света) фактори су који утичу на ефикасност одабраног методолошког апарата.

Савремени приступ лексичком систему подразумева системско описивање јединица и интерпретирање њихових међусобних односа. Системно-структурна и антропоцентричка научна парадигма нуде оптималне моделе постављања и решавања лексичко-семантичке дијалекатске проблематике. Комбиновањем традиционалних и модерних метода, разрађених у оквирима наведених праваца, долазимо до комплексног, плуралистичког приступа изучавању лексичког значења у српском призренском говору. План израза и план садржаја асоцијативног поља *човек* условили су избор структуралистичких и когнитивних научноистраживачких поступака изниклих из теоретских поставки руске семантичарске школе.

класификацију лексике српског призренског говора коју попуњавају ужи лексички скупови (семантичко поље, лексичко-семантичка група, лексичко-семантичка подгрупа, лексичко-семантичка микрогрупа, синонимски ред).

³⁶ Асоцијативна поља нису изоморфне структуре, већ се елементи једног могу наћи и у сфери и неког другог поља, па се она у неким деловима могу међусобно преклапати. Флексибилност асоцијативног поља *човек* огледа се у ширењу његовог домена и пресецању са пољима *природа*, *друштво* и *духовна култура*.

Структурна организација анализираниог лексичког фонда заснована је на методи семантичког поља, која има широку примену у лексичко-семантичким, психолингвистичким, социолингвистичким и етнолингвистичким проучавањима језика. Теорију семантичког поља поставио је Ј. Трир (1931), постулирајући семантичко поље аналогијом према магнетном пољу, које се образује тако што појмови, попут магнета, привлаче и окупљају у сферу свога значења целе низове речи које попуњавају одговарајући појмовни мозаик (Драгићевић 2007: 235).³⁷ Семантичка веза међу лексемама које образују једно семантичко поље веома је снажна, елементи унутар скупа уређени су по хијерархијском принципу и узајамно су детерминисани. На основама трировске концепције, у лингвистици су се развила бројна одређења и представљени различити типови истраживања семантичког поља. Анализа теоријских одређења и њихова типолошка класификација Ј. Н. Караулова показује да семантичко поље у суштини представља посебан ниво језичког система са карактеристичним својствима и принципима организације (једно – периферија), који се тумачи и као начин сегментације лексичко-семантичког континуума и као саставни део одређене искуствене сфере. Тако схваћено, лексичко-семантичко поље користи се као методолошко средство продирања у концептуалну слику света и идентификовања њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69). Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). Структурирање лексичког система у лексичко-семантичке групе према општости интегралног семантичког обележја лингвистичка је алтернатива устројству менталног лексикона, што је потврђено низом психо-когнитивистичких испитивања, јер се везе које реално постоје међу појмовима пресликавају на језичком плану у виду сложених корелација међу лексемама (Шеина 2010: 70). Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што обезбеђује могућност истраживања лексике као целовитог система. Лексички елементи у оквирима микросистема ступају међусобно у семантичке односе хипонимије,

---

³⁷ Ј. Трир језик једног историјског раздобља формулише као стабилну и релативно затворену структуру чији елементи нису међусобно изоловани већ граде системске везе, због чега су у центру истраживачке пажње не само значења речи, већ и лексички односи у оквиру семантичке структуре. Целокупни језички систем састоји се из два типа узајамно повезаних поља – појмовног и лексичког, чије су елементарне јединице појмови, односно речи. Речи попуњавају појмовно поље, формирајући семантичко поље. Семантичка поља су међусобно повезана по принципу хијерархијске потчињености. Током времена мењају своју структуру, мењајући на тај начин и целикупни лексички систем.

синонимије, антонимије, конверзивне корелације, таксонимије, меронимије, а карактер тих односа варира у зависности од типа лексике и природе групе која се испитује. У сасатав поља улазе лексеме целом својом семантичком структуром, али и лексичко-семантичке варијанте вишезначних речи које изражавају одговарајући појам. Свака лексичко-семантичка варијанта у структури речи посматра се као јединица са сопственим значењем и може припадати различитим лексичким групама. Модел семантичког поља на тај начин потврђује представу о језику као систему подсистема који се међусобно пресецају, као систему у којем функционишу микросистеми елемената и њихових међусобних односа. У процесу структурирања поља откривају се дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми те везе и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Поље представља једну од форми систематизације језичког материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96). У границама поља лексика је организована у уже скупове – тематске групе, лексико-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и синонимске редове, обједињене заједничким диференцијалним семантичким знаком међу чијим члановима постоји лингвистичка системност и семантичка блискост иако су, углавном, ванјезички засноване.

Парадигматско-системна представа о организацији језика инспирисала је примену новог метода у анализи семантичког садржаја, којим би се учврстила методолошка и теоријска база семантичког поља. Метод компоненцијалне анализе изникао је из структурализма и почива на хипотези да је лексичко значење могуће разложити на семантичке компоненте (семе) и да се речнички састав једног језика може описати помоћу ограниченог броја семантичких ознака.³⁸ Растављање значења на минималне значењске елементе омогућава издвајање инваријантних и варијантних компонената и њихово рангирање у структури семантичког поља. На основу метода компоненцијалне анализе семантичко поље може бити представљено као скуп речи или њихових појединих значења, повезаних парадигматским односима, које у свом саставу имају општу (интегралну) сему, а разликују се по, најмање, једном диференцијалном знаку. Те семантичке ознаке и лексеме које их садрже образују хијерархијски организовану

---

³⁸ Поступак компоненцијалног изучавања фонетских појава Н. С. Трубецког структуралисти (Р. О. Јакобсон, Л. Емљсљев и др.) преносе у сфере граматике и семантике. Овај метод дао је добре резултате у домену пручавања семантичке организације лексема и прогресивно се ширио у славистичкој лингвистици, где је крајем XX века постао доминантна теорија за описивање семантичке структуре. Независно се развијао на тлу Америке у оквиру антрополошких испитивања категорије сродства, а затим интензивно почиње да се користи и у области језика (Драгићевић 2007: 66).

структуру. У различитим семантичким пољима исти семантички знак може имати различит хијерархијски статус, од категоријалне семе до диференцијалне компоненте нижег ранга (ЛЭС). Компоненцијална анализа погодан је начин за анализу семантичког садржаја, јер пружа добру основу за детаљно и прегледно истраживање, за упоређивање значења вишезначница или за семантичку компарацију више речи. Као поуздан метод применљив је у категоризацији оних лексичких појава које одговарају истом сегменту стварности, а посебно је подесна за анализу именица са конкретним значењем.

Категоризацији језичког сазнања у модерној лингвистичкој парадигми приступа се из угла односа језика и човека, језика и мишљења, језика и културе. У контексту антропоцентричне парадигме и у оквиру ње оформљених когнитивистичких теорија приступили смо лексичко-семантичком опису сегмента српског призренског говора који се односи на човека. Антропоцентристички приступ језику полази од аксиома да је језик огледало човека – представника одређене културе, његов суштински задатак је расветљавање начина на који човек представља себе у језику, а у средишту антропоцентризма налази се појам језичке слике света (Куцева 2006:). У оквиру антропоцентричне парадигме образовала су се два научна правца, лингвокултурологија и когнитивна лингвистика.

Лингволтурологија посматра језик као одраз свеукупних културних вредности и отвара могућност проницања у национални менталитет носилаца одређеног језика и целокупног знања садржаног у искуству језичке личности.³⁹ Појава овог научног правца испровоцирана је потребом да се одреди улога језика као средства интерпретације човекове културе и националног менталитета (Денетјева 2013: 177). Нова научна дисциплина располаже адекватним категоријалним апаратом, а основни термин којим оперише је концепт. Са аспекта културологије концепт је схваћен као основна ћелија културе у менталном склопу човека, константа која кроз дужи период чува колективно наслеђе у сазнању народа и његову духовну културу (Степанов 1997: 76). Концепти се формирају у сазнању човека на основу личног и колективног националноисторијског искуства, и што је то искуство богатије то је шири обим концепта и веће су могућности за појаву емоционалне ауре језичких јединица у којима се дати концепт одражава. У том смислу, језички систем је пројекција човековог

---

³⁹ В. Н. Телија лингвокултурологију види као део етнолингвистике посвећен испитивању и описивању односа језика и културе у њиховој синхроној узајамности (Телија 1996: 222).

сознања, а језик део концептуалног система и вербално средство репрезентације националне (регионалне) слике света.

Улогом језика у процесу сазнања и осмишњавања света, концептуализације и категоризације човековог искуства бави се когнитивна лингвистика. У центру интересовања и ове научне дисциплине је концепт, али не искључиво као јединица културе. Концепт се разматра с аспекта менталног садржаја, односно менталних информација о појавама објективне стварности које су у њему садржане. Концептуализација је ментално конструисање реалних предмета и појава које води образовању представа о свету у виду концепата, тј. смисаоних структура фиксираних у сазнању човека (Денетјева 2013: 178). Концептуализација се, у светлу когнитивне лингвистике, изједначава са значењем и представља образовање појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног, интелектуалног искуства о свету који га окружује (Драгићевић 2007: 90). Концептуална анализа представља прогресивну истраживачку технику у домену апстрактне лексике. Овај метод примењује се у тумачењу апстрактних семантичких садржаја (нпр. лексичко-семантичке групе 'осећање') посредством различитих механизма и средстава концептуализације – појмовне метафоре, појмовне метонимије, семантичког сценарија⁴⁰.

У нераскидивој вези са концептуализацијом је процес категоризације, тј. логичке класификације објективне стварности на категорије и груписање појава и предмета у класе, блокове, рубрике, скупове и сл. Категоризација помаже да се схвати начин на који човек перципира свет око себе и у каквој форми чува и примењује добијену информацију. У истраживању принципа категоризације когнитивисти се придржавају теорије прототипа, с обзиром на чињеницу да категорије немају увек јасне границе. Прототип је централни члан категорије у том смислу што се остали чланови пореде с њим (Драгићевић 2007: 83). Анализа прототипа продуктиван је метод за разумевање и семантичко описивање тематских група лексема.⁴¹ У случајевима када појаве из изванјезичке стварности није могуће категорисати на основу компоненцијалног метода (нпр. људске особине), лексичко значење разматрали смо помоћу прототипичног представника одређене категорије.

---

⁴⁰ Семантички сценарио базира се на структурама као што су домен, схема и фрејм, заснованим на људском искуству које се рефлектују на мишљење и језик. Обрасци знања и веровања, као ванјезички системи, утичу на формирање типичних сценарија који, пак, имају важну улогу у сагледавању значењске вредности неке језичке јединице (Драгићевић 2007: 92).

⁴¹ Р. Драгићевић предлаже прототип као идеалан поступак семантичке анализе придева који означавају људске особине (Драгићевић 2007: 83).

Језичка репрезентација социопсихолошких и културних представа у испитиваном говору подвргнута је посматрању са становишта етнолингвистике, која у средиште истраживачког интересовања ставља однос језика и етноса, језика и народног менталитета, језика и духовне културе. Дијалекатском лексикону иманентни су елементи народне традиције датог социјума, који најсликовитије манифестују лингвистичке, етничке, социјалне, етнопсихолошке и културалне специфичности колектива. Лексички материјал на којем се темељи реконструкција призренске језичке слике света обилује етнографским фактима, што захтева комплексни методолошки приступ, посебно у домену социјалне карактеризације човека.

Опис лексичког значења заснован је на методологији савремених славистичких језичких истраживања. Актуелна методолошка апаратура примењена је у структурирању дијалекатског лексичко-семантичког система и описивању семантичког садржаја лексичких јединица српског призренског говора. Плуралистички приступ речничком материјалу који носи обележја историјске епохе (крај XIX и почетак XX) и територијалне карактеристике (Призрен), који комбинује методе релевантне светској лингвистичкој пракси, показао се као адекватан начин проучавања лексике народних говора, подесна техника и подобан модел за реконструкцију дијалекатске слике света.

Структура рада

Композициони план израде докторске тезе условљен је избором лексичких јединица и њиховим међусобним садржинским везама. Сегментација изванјезичке стварности у свести носилаца српског призренског говора детерминисала је лингвистички модел класификације лексичког подсистема. Појмовна категоризација одредила је сегментацију концепта *човек* и условила класификацију лексичких јединица са архисемом 'човек'. Структура рада обележена је унутрашњом организацијом језичких елемената и њиховим парадигматским везама.

Централни део дисертације представља лексичко-семантичка анализа асоцијативног поља *човек*. Парадигматски део асоцијативног поља *човек* сачињавају језички елементи обједињени инваријантним семантичким знаком 'човек', који истовремено представља диференцијално обележје у односу на остала асоцијативна поља. Категоријална сема

'карактеристике човека' интегрише номинациони, квалификтивни и агентивни корпус лексема чији је референт човек.⁴²

Асоцијативно поље је на основу диференцијалних сема вишег ранга подељено у три лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *телесне карактеристике човека*;
2. ЛСП *психичке карактеристике човека*
  1. ЛССП *темперамент*,
  2. ЛССП *карактер*,
  3. ЛССП *способности*;
3. ЛСП социјалне карактеристике човека.

Свако поље представља самосталну структурну целину у раду. Интегрално-диференцијалне семантичке компоненте у оквиру поља имају функцију надређеног појма (хиперсеме) који обједињује елементе у уже хијерархијски организоване парадигматске скупове (субпоља, лексичко-семантичке групе, лексичко-семантичке подгрупе, лексичко-семантичке микрогрупе и микроредове). За сваки скуп одређена је хиперсема и дата њена одговарајућа лексичка варијанта, уколико у говору постоји, а затим су на основу заједничког семантичког обележја (диференцијалне семе нижег ранга) лексеме организоване у уже групе, чији су чланови у међусобном хиперо-хипонимском, кохипонимском, антонимском и синонимском односу. Синонимски ред је најужи микросистем елемената интегрисан у лексичко-семантичку групу. Након издвајања јединица у синонимском односу дати су примери који потврђују њихову функционалну вредност у испитиваном говору. Полази се од доминанте реда, односно лексема са денотативним значењем које су ближе језгру ширег скупа којем припадају, затим се наводе експресивне синонимске варијанте и периферни елементи скупа, који имплицитним и потенцијалним компонентама значења фигурирају у датој групи. Иза илустрација следи анализа садржаја сваког конституента реда, навођење етимолошке семантичке базе словенских речи и турцизама и семантичко удаљавање од ње, испитивање унутрашње и спољашње структуре деривата, асоцијативне мотивисаности метафора, одређивање степена интензитета експресивности и употребне вредности лексеме, утврђивање међусобних односа чланова скупа и статуса лексичке јединице у микросистему.

---

⁴² Овом приликом изостављен је опис именица и придева којима се означава здравствено стање човека и глаголских лексема за означавање неких физиолошких и психолошких процеса (глагола кретања, глагоглагола опажања, глагола мишљења, глагола осећања).

Описани принцип лексичко-семантичке анализе, доследно спроведен кроз сва три поглавља, битно је одредио унутрашњу концепцију рада и допринео дубљем и детаљнијем опису концепта *човек* и његове вербалне манифестације на призренској језичкој слици света.

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ ЧОВЕК

Наука о језику је последњих деценија у великој мери посвећена човеку. „Современная лингвистика проявляет большой интерес к изучению взаимодействия языка с человеком, его мышлением, духовно-практической деятельностью и сознанием” (Калиткина 2010: Аутореф.⁴³). У савременој лингвистици један од праваца који се интензивно развија јесте антрополошка лингвистика⁴⁴, која се заснива на постулату да се у центру лексичког система језика налази човек. Модерну науку о језику обележава нова научна парадигма, која обухвата истраживања обједињена термином „антропоцентризам” (Вјежбицка, Апресян, Хомякова,⁴⁵). Антропоцентрички приступ заснива се на аксиому да је језик пре свега инструмент општења, а сваки појам који је означен језиком одражава и човеков однос према њему. Објекат антропоцентричких проучавања је „человек мыслящий (cogens), говорящий (loquens), действующий (agens), играющий (ludens), воспринимающий (percens)” (Моисеева 2006: Аутореф.). У оквиру антрополошке лингвистичке парадигме човек се сагледава преко језичких јединица на више нивоа: преко језичке слике света (Ју. Д. Апресян, В. Г. Гак), кроз призму метафоре (Н. Д. Артюнова), фразеологије (В. Н. Телия), аксиологије, творбе речи, лексикографије (Ју. Н. Караулов), лингвокултурологије, етнологингвистике, психолингвистике, социолингвистике. Човек као носилац традиционалног друштвеног, моралног и културног кода запечаћеног у језику предмет је истраживања славистичке дијалекатске лексикологије.

Проучавање концепта *човек* са лексиколошко-семантичког становишта веома је комплексно и углавном се темељи на постулатима когнитивистике. Савремена лексиколошка истраживања заснивају се на теоријама когнитивне лингвистике: концептуализму, теорији семантичких поља, теорији прототипа и сл. Концепт *човек* представља сложену когнитивно-културолошку јединицу, која има вишестепену структуру. Анализа лексичких јединица којима се карактерише човек са аспекта телесног, психичког и социјалног захтева плуралистички приступ.

---

⁴³ Скраћеницу аутореф. користићемо уместо пагинације приликом цитирања делова аутореферата докторских дисертација преузетих са сајта <http://www.dissercat.com>, с обзиром на то да у оригиналној верзији странице нису нумерисане.

⁴⁴ Термин „антрополошки” обухвата проучавање свега што се тиче човека, превасходно његове културе (Ivić 2001: 233).

⁴⁵ В настоящее время стремительно развивается антропоцентрическая лингвистика, поставившая в центр внимания проблему „язык и человек” (Стернин 2000: 4).

У обради лексичке грађе која се односи на тематску целину *човек* ослањамо се на методологију руске лексиколошке школе, која се темељи на поменутиим когнитивистичким теоријама. Лексикологија савременог руског језика обилује радовима који се баве појединим сегментима тематске целине *човек*. Физичким карактеристикама човека бавили су се: Р. Н. Менон (Менон 1985), А. П. Васиљевич и В. В. Савицкиј (Василевич, Савицкий 1988), Е. И. Зиновјева (Зиновьева 1993), В. М. Богуславскиј (Богуславский 1994), Т. В. Бахвапова (Бахвалова 1996), У. М. Трофимова (Трофимова 1999). Унутрашње особине, црте карактера и човеков интелект проучавали су: Т. С. Шчепина (Щепина 1984), Е. А. Јурина (Юрина 1995), В. И. Убијко (Убийко 1998), Л. Б. Никитина (Никитина 2006). Семантички и творбени аспекти именовања лица у савременом руском језику били су предмет истраживања: С. Л. Акопове (Акопова 1985), Л. П. Сичугове (Сычугова 1995), Г. Н. Абреимове (Абреимова 1998). Фразеологизме којима се карактерише човек испитивали су: Ј. П. Солодуб (Солодуб 1985), М. Овезова (Овезова 1986), Н. Б. Дроздова (Дроздова 1998). А. И. Моисејев бавио се називима људи мотивисаних професијом (Моисеев 1968). Велики број радова посвећен је субјективној оцени антропографске лексике: Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1995), Ј. И. Чајкина (Чайкина 1995), А. Н. Ростова и Т. В. Трезубова (Ростова, Трезубова 1996). Комплетну концепцију описа човека и његове представе на наивној слици света дао је водећи савремени руски семантичар Ј. Д. Апресян у монографији *Образ человека по данным языка* (1995), где разликује седам система са којима корелира седам семантичких примитива, елементарних јединица семантичког метајезика из којих се опис састоји: 1. физичко опажање – 'опажање'; 2. физиолошки састав – 'осећање'; 3. физиолошке реакције на спољашње и унутрашње утицаје; 4. физичко деловање и делатност; 5. жеље – 'хтети'; 6. интелектуална делатност и ментални састав – 'знати', 'разумети'; 7. говор – 'говорити'. Сваки систем има своју унутрашњу организацију, системи се међусобно саодносе и образују одређену хијерархију (Апресян 1995).

Семантичко пространство *човек* активно се изучава у оквиру дијалекатске лексикологије. Бројне студије и радови засновани на дијалекатској грађи баве се структуром семантичког поља *човек*: Е. А. Нивина (Нивина 2003), С. А. Моисеева (Моисеева 2006), У. В. Ерофесева и Е. А. Пепељајева (Ерофесева, Пепеляева 2011), Ј. В. Седојкина (Седойкина 2011), Т. А. Литвинова (Литвинова 2011, 2013), Г. Е. Жондарова (Жондарова 2012). Концепт *внешний человек* заступљен је у радовима А. М. Кочеваткина (Кочеваткин 1999), О. В. Коротун (Коротун 2002), В. В. Пирко (2006), М.

Т. Ипакове (Ипакова 2012). Концепт *внутрешний человек* на лексичком материјалу из народних руских говора истраживали су: Н. А. Лукјанова (Лукъянова 1985), Т. В. Бахвалова (Бахвалова 1996), Е. В. Коскина (Коськина 2001), М. А. Јеремина (Еремина 2003), Е. А. Барашкина (Барашкина 2007), Ј. С. Шуљакина (Шуљакина 2012). Честе су и компаративне анализе руских дијалеката са стањем у енглеском, немачком и француском језику: З. А. Богус (Богус 2006), Д. М. Магомедова (Магомедова 2007), А. А. Занковец (Занковец 2007), М. Ш. Алдијева (Алдиева 2009), Н. Х. Тујгунов (Туйгунов 2012).

Тематска група *човек* последњих година постаје предмет интересовања и домаћих лексиколога и дијалектолога. Придевима са значењем људских особина у савременом српском језику бавила се Рајна Драгићевић (Драгићевић 2001), а Гордана Штасни номинацијом човека (Штасни 2013), номинацијом мотивисаном позитивним карактерним особинама (Штасни 2011), атрибутивним именицама (Штасни 2008) и *nomina agentis* у књижевном језику (Штасни 2001). Даринка Гортан Премк, Вера Васић и Љиљана Недељков објавиле су семантичко-деривациони речник у две свеске. У првој је представљена анализа делова тела човека (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003), а у другој унутрашњи органи, ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине и сродство (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006).

Концепт *човек* заступљен је у радовима Радмиле Жугић, која је на грађи из призренско-тимочких, превасходно јабланичких говора проучавала пејоративе за мушка и женска лица (Жугић, 2009, 2010), као и придеве и придевске деминутиве који се односе на особине човека (Жугић, 1997, 2006). Лексиком тела у оквиру дијалекатске лексикологије бави се и проф. Недељко Богдановић (*Имена и презимена мотивисана називима за људско тело, Именовање по телесним карактеристикама у лесковачком говору, Тело описано биљем у пиротском говору, Тело и биље у језичкој полисемији*, итд.), који припрема и *Антропографски речник призренско-тимочких говора*. Називе особа у лексици северне Метохије истраживао је Милета Букумирић (Букумирић 2004).

Прегледана литература пружила нам је увид у савремену методологију истраживања и описивања дијалекатске лексике којом се именује човек и описују његове особине. Семантички опсег лексичких јединица чији је денотат човек изузетно је широк и састоји се од веома разуђених лексичко-семантичких подсистема, што условљава разгранату, вишестепену хијерархијску структуру (Штасни 2011: 167). Номинација човека и његових особина може бити мотивисана физичким изгледом, узрастом, карактерним, интелектуалним, моралним особинама, понашањем и темпераментом, друштвеним и материјалним статусом, професијом, међуљудским

односима. Човека сагледавамо у његовој свеукупности, са свим телесним, психичким и социјалним својствима, што нам је омогућила веома богата лексичка грађа. Лексика српског призренског говора обилује лексичким јединицама које се односе на све поменуте аспекте човековог бића и чини богати слој лексичког система овог говора.

Страни и домаћи радови нуде различите концепције обраде лексичког материјала који се тиче човека. Већина радова заснива се на проучавању семантичке структуре дате лексике. Један од ефектних начина проучавања лексике ове лексичке целине јесте преко анализе парадигматских лексичких скупова.⁴⁶ Најпоштији скуп је асоцијативно поље, са архисемом *човек*, као најважнијим кохезионим елементом, који је истовремено и доминанта поља. Ужи лексички микросистем је лексичко-семантичко поље, у оквиру којег фигурирају ужи парадигматски скупови – тематске групе и лексичко-семантичке групе, које се даље гранају на подгрупе и микрогрупе. Комплексност лексике чији је референт човек у српском призренском говору условила је разгранату семантичко-структурну организацију лексема.

Стожер асоцијативног поља *човек* је архисема 'човек', која се у испитиваном говору вербално реализује контактним синонимима *ч'овек* и *инсан* (тур. *insan*).

Ў, мóre ч'овеку, што си ч'удан! – Од њéга nó абдал ч'овека видéја л'и си?

Штó се л'утиш на тóј магаре, стóка је, нéје инсан па да разбíра.

Елементи асоцијативног поља *човек* интегрисани су доминантом поља – семантичком компонентом *карактеристике човека*. На основу диференцијалних компонената вишег ранга 'тело', 'психа', 'друштво' поље је подељено три већа скупа, односно лексичко-семантичка поља (ЛСП):

1. ЛСП *телесне карактеристике човека*;
2. ЛСП *психичке карактеристике човека*;
3. ЛСП *социјалне карактеристике човека*.

---

⁴⁶ У раду користимо славистичку терминологију у вези са лексичким скуповима и поделе лексичких скупова (према општости, према међусобној зависности чланова, према кохезионом центру) које даје Рајна Драгићевић (Драгићевић 2007: 234–244).

ЛСП ТЕЛЕСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Лексика којом се означава човекова спољашњост представља један од најстаријих слојева лексичког фонда сваког језика. У руској лексиколошкој литератури усталио се термин „внешний человек”, који на „језичкој мапи света” представља један од три тзв. „образа-концепта” човека.⁴⁷ Овај концепт „включает всё то, что человек объективно и субъективно, прагматически, эстетически присваивает своему внешнему виду: физические и нефизические органы (естественные и искусственные), предметы, украшающие человека и покрывающие его тело или используемые для дополнения внешнего облика, динамические признаки внешности (движения тела, мимика, позы, манеры, походка), внешние речевые признаки (голос, речь), а также эстетические, этические, социальные, психологические оценки наружности человека” (Коротун 2002: 4).

Е. В. Ерофеева и Е. А. Пепеляева у структури семантичког поља *човек* на треће место стављају лексичко-семантичку групу *објективне физичке карактеристике човека* са подгрупама: 1. спољашњост, 2. пол и узраст, 3. делови тела, 4. физички састав, здравље (Ерофеева, Пепеляева 2011). Г. Е. Жандарова у семантичком пространству „образ человека”, на материјалу руских староседелачких говора Јакутије, на основу диференцијалних компонената значења издваја три субпоља: 1. спољашњи изглед, 2. вредан човек / лењ човек, 3. странац. Субпоље *спољашњи изглед* састоји се од језгра, које чине ЛСГ: спољашњи изглед, тело и његови делови, функционалне ознаке спољашњости, експресија спољашњости, и периферије, којом су обухваћене ЛСГ: пратеће ознаке спољашњости; стилистички маркирани еквиваленти и еуфемистички еквиваленти (Жондорова 2012). Седојкина, Литвинова и Нивина у обимним студијама о номинацији човека у руским народним говорима по један сегмент посвећују спољашњим карактеристикама човека. Ј. В. Седојкина, између осталог, истражује именовање лица по спољашњим и унутрашњим особинама у брјанским говорима. Две ЛСГ посвећене су физичким карактеристикама: 1. именовање лица по спољашњим ознакама и физичкој природи, 2. именовање лица по спољашњем изгледу (Седојкина 2011). Т. А. Литвинова, истражујући номинације човека „как отражение языковой картины мира” у воронешким говорима, у оквиру микропоља *човек као живо биће* као подгрупу обрађује карактеристике човека по спољашњости (Литвинова 2011). Е. А. Нивина део студије *Лексика тематической группы „человек” в говорах Тамбовской*

⁴⁷ В наивной языковой картине мира выделяются условно мыслимые образ-концепт целостного, образ-концепт внутреннего и образ-концепт внешнего человека (Коротун 2002: 4).

области посвећује физичким карактеристикама човека. Ову тематску целину рашчлањује на фрагменте: 1. глава, 2. врат, 3. труп, екстремитети, 4. карактеристике спољашњег изгледа (раст, стас, здравље, лепота) (Навина 2003).

Радови у целини посвећени лексици која се односи на човекову спољашњост доносе ширу слику концепта *внешний человек* и детаљнију систематизацију лексичких јединица. Издвојићемо три таква рада: *Концептуализација представлений о внешности человека в русской языковой картине мира* О. В. Коротун, *Семантическое поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантического поля „Внешний облик человека” в просторечии Приамурья)* В. В. Пирко и *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах* Е. А. Варабјове. Први рад, на грађи из савременог руског језика, представља концептуализацију представа о човековој спољашњости преко језичког концепта *внешний человек*, који се у лексичком систему репрезентује као истоимено макропоље. Једно поља са хиперсемом 'спољашњи изглед' чине четири лексичко-семантичке групе: 1. спољашњи изглед, 2. тело и његови делови, 3. функционалне ознаке спољашњости, 4. експресија спољашњости. Ближој периферији припадају лексеме које садрже сему 'спољашњи изглед' у конотативном значењу. Даља периферија макропоља обухвата ЛСГ *пратеће ознаке спољашњости*, где је хиперсема имплицитно дата (Коротун 2002).

Физичким карактеристикама човека у приамурском дијалекту бавила се В. В. Пирко. Језгро семантичког поља представљено је хиперсемом 'спољашњи облик човека'. У центру и периферији издвајају се ЛСГ: 1. делови човековог тела, 2. обим човековог тела, 3. ознаке човека по полу и узрасту, 4. одећа, са одговарајућим дијалекатским хиперонимом *ствари*, 5. спољашње манифестације здравља и физичког развоја човека, 6. навике, манири понашања (Пирко 2006).

Тематску групу придева којима се карактерише човек по физичким особинама у јарославским говорима, ауторка је разврстала у неколико ЛСГ, које чине антонимски парови *леп / ружан*, *висок / низак*, *дебео / мршав*, а неке се односе на телесни састав, форму главе, црте лица (Воробјева 2003).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или на изглед појединих делова тела код нас се бавила Радмила Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана*. У оквиру групе придева који се односе на телесне особине ауторка издваја две подгрупе „у зависности од тога да ли се придевима квалификује телесни изглед као природна датост или стечена током живота (I. 1.) или је

пак настанак придева мотивисан човековим односом према сопственом изгледу тела, односно неких његових конкретних делова (I. 2.)” (Жугић 1997: 137). У вези са овим сегментом рада, Р. Жугић закључује да су лексеме специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније, и да придевске лексеме друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која достиже степен пејоративности.

Велики број лексичких јединица у наведеним студијама и радовима настао је на основу метафоричког преноса или добија конотативно значење помоћу афиксалних суфикса, што је, иначе, карактеристично за дијалекатску лексику. Лексеме индуковане метафоризацијом припадају оној лексичкој сфери, односно ЛСГ, којој и денотат (објекат номинације).

Метафоричком номинацијом у језичком систему бави се грузијска лингвисткиња О. Вардзелашвили, истичући да метафоричка номинација обухвата све стране човекове личности: спољашњи изглед (раст, тело, црте лица итд.), психичка својства (црте карактера, темперамент, умне способности, емоционалност и сл.), социјалне особине. На основу овога, сву лексику датог типа разврстава у четири групе: 1) спољашњост; 2) карактер; 3) понашање; 4) социјалне особине човека (Вардзелашвили 2011: 45). За означавање човека по спољашњем изгледу метафорички пренос се најчешће остварује по моделу „конкретно” (предмет, животиња, биљка) → „конкретно” (физичке карактеристике човека). Метафоричким преносом остварује се веза појмова по сличности, тако што се појам који се означава неком другом речју доводи у везу са употребљеним појмом на основу једне заједничке особине. Сличност изворног и циљног појма никад није апсолутна и комплетна, већ је заснована на некој компоненти, односно на неком доминантном човековом телесном својству.⁴⁸

Метафоричка номинација обавезно садржи категорију оцене према именованом лицу. У већини случајева та оцена је негативна. Радови који се баве антропографском лексиком потврђују да је „много мање јединица, и на лексичком и на фразеолошком нивоу, којима се именује човек према позитивним особинама уопште него према негативним” (Штасни 2011: 169). Такав је случај и у руској лингвокултури, где је „зафиксировано больше внешних негативных признаков” (Куражова 2007), у односу на оне са позитивном оценом.⁴⁹ Позитивна својства не одступају од социјалне норме,

---

⁴⁸ Свака секундарна номинациона јединица, којој је у основи било која семантичка модификација, заснована на каквом доминантном (човековом) својству семантички би се могла сматрати атрибутивном именицом (Штасни 2011: 168).

⁴⁹ „Возможно, это свидетельствует о том, что русские чаще обращают внимание на недостатки во внешнем облике человека, более критично подходя к этому вопросу” (Куражова 2007).

друштвено су прихватљива, неутрална. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне телесне лепоте. Свако одступање од нормалног и уобичајеног, од важећих естетских норми и од неписаног кодекса заједнице оцењује се негативно, што је изражено семантиком експресивно маркираних јединица.⁵⁰

За маркирање појединих људских физичких особина и за номинацију носиоца неке телесне карактеристике најчешће се користе зооними, које у својој семантичкој структури садрже семе позитивне или негативне оцене.⁵¹ Последњих година у руској лексикологији појавили су се бројни радови који се баве анималистичком лексиком као једним од начина карактеризације човека како у савременом руском језику, тако и у дијалекту (Куражова 2007, Кубасова 2008, Калиткина 2010, Мушњикова 2011).

На основу прегледане литературе долазимо до закључка да су дијалекатске лексичке јединице којима се означавају физичке карактеристике човека системски организоване, да могу припадати различитим врстама речи и да стоје у хиперо-хипонимским, синонимским, антонимским парадигматским односима и да су веома фреквентне оне чије је секундарно значење индуковано метафоризацијом у негативном смислу.

У лексичкој структури српског призренског говора лексика којом се означавају тело и телесне људске особине и којом се номинује човек као носилац тих особина представља специфичан и сложен лексички микросистем, који ћемо означити као лексичко-семантичко поље *телесне карактеристике човека*. Центар ЛСП чине лекеме распоређене у тематској групи (ТГ) *делови тела* и лексичко-семантичким групама *придеви којима се означавају телесне особине* и *именице којима се номинује човек по телесним особинама*. Периферне су групе које у свом саставу имају елементе који, поред биолошких, садрже и социјалне, односно психофизичке компоненте човековог развоја – ЛСГ *номинација лица по полу и узрасту* и ЛСГ *глаголи којима се означава процес говорења*. Делом свог садржаја оне задиру у сфере друга два семантика поља и секу их на периферији. У периферној зони поља смештене су лексеме које својим семантичким потенцијалом, односно скривеном семантиком гравитирају ка некој од централних ЛСГ.

---

⁵⁰ „У потенцијалне или имплицитне семе спадају и семе колективне експресије. То су семантичке компоненте засноване на уверењима и представама целе језичке заједнице. Ова секундарна значења заснована су на колективним представама о неким животињама и биљкама, а затим су, по тим својствима, названи неки типови људи” (Драгићевић 2007, 72).

⁵¹ „Зоометафора, безусловно, тонко выражает дополнительные оттенки свойств человека, обогащая их в понятийно-экспрессивном плане, обеспеченном ассоциативном связью с соответствующим животным” (Мушкинкова 2011: 115).

Семантички садржај лексема уобличио смо према одређењима Д. Чемерићића и, уколико значењски одговарају стању у савременом језику, сравнили их са дефиницијама датим у *Речнику САНУ* (књ. 1–19) и *Речнику Матице српске*, ради семантичке прецизности. У случајевима када се дијалекатско и књижевно значење не поклапају, ослањали смо се на семантичку реализацију какву даје Чемерићић. У речничкој грађи многе одреднице нису дефинисане или нису поткрепљене одговарајућим илустративним материјалом. Тамо где уз лесему није забележено и њено значење, прибегавали смо семантичком реконструисању на основу датих примера и уз помоћ монографија и речника оближњих говора. Многе лексеме, које су се аутору збирке речи из Призрена чиниле уобичајеним или незанимљивим за речник нису регистроване, а чине саставни део лексичког система призренског говора, потражили смо у *Регистру речи* у монографији *Српски призренски говор I* Слободана Реметића (Реметић 1996) и у грађи за први том *Српског дијалектолошког атласа* (СДА), где је Призрен један од пунктова. Од велике помоћи су радови и коментари професора Радивоја Младеновића, коме је призренски говор изворно познат. Лексеме унете са стране обележаваћемо звездицом (*), а коришћени извор биће наведен у загради поред примера.

За одређење дијалекатске семантике од велике користи је етимологија речи, па се у том домену ослањамо на *Етимолошки речник хрватског или српског језика* Петра Скока (Skok I, II, III) и на *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ 1, 2, 3). Турске облике наводимо према етимологији коју је дала Снежана Петровић у књизи *Турцизми у српском призренском говору* (Петровић 2012).

Да бисмо утврдили карактер необичних облика и неочекиваних значења појединих лексема које срећемо у призренском говору, проверавамо њихово постојање и у осталим призренско-тимочким говорима. Увидом у речнике ове говорне зоне добијамо потврду о томе да ли је реч о локалном дијалектизму или се језичка појава јавља и на другим подручјима овог ареала, као и на ширем подручју Косова и Метохије.

У структури ЛСП *телесне карактеристике човека* у српском призренском говору издваја се пет лексичко-семантичких скупова:

1. ТГ делови тела,
2. ЛСГ придева којима се означавају телесне особине,
3. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама,
4. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту,
5. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења.

I. ТГ делови тела

I. У структури ЛСП *телесне карактеристике човека* први парадигматски лексички скуп је тематска група *делови тела*, која представља саставни део лексичког фонда српског призренског говора.⁵² ТГ *делови тела* састоји се од конкретних лексичких јединица, тј. именица којима се номинују делови људског тела.

Деловима људског тела посвећене су прве две свеске *Семантичко-деривационог речника српског језика*. Прва тематска свеска заснива се на „...деривационим гнездима лексема *човек*, *људи* и *жена* и лексема којима се именују делови људског тела” (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 7), а у другој свесци су дата гнезда лексема којима се именују унутрашњи органи и основна физиолошка стања (Гортан Премк, Васић, Недељков 2006). У уводном делу прве свеске ауторке истичу да примарне семантичке реализације основних лексема из лексичко-семантичке групе *делови људског тела* припадају и општем фонду и термилошком, и у оба система функционишу са приближно истим семантичким садржајем, с тим што су у термилошким садржајима десемантизоване све или већина сема нижег ранга, па термини имају слабо развијену полисемију и деривацију за разлику од основних лексема општег лексичког система (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 16). У овом речнику лексеме су третиране и као термини, који припадају анатомској терминологији, и као јединице општег лексичког фонда.

За лексичку јединицу којом се номинује део тела у руској лексикологији устаљен је термин соматизам (соматизм), а за тематски скуп лексема које се односе на делове тела соматска лексика (соматическая лексика). Руски аутори се слажу да је соматска лексика стабилан и „один из древнейших пластов лексики, хорошо сохранивших свою праснову” (Кочеваткин, Занковец, Тугањова, Ипакова, Бердникова). Последњих година се инсистира на проучавању соматске лексике руских народних говора и на компаративним анализама соматизама као фразеолошких јединица, што је изнедрило велики број докторских дисертација.⁵³ Код нас се

---

⁵² У литератури наилазимо на термилошко укрштање назива за лексички скуп који се односи на делове тела. Неки аутори овај лексички микросистем називају тематском групом (Драгићевић, Тугањова), а неки лексичко-семантичком групом (Гортан Премк, Кочеваткин, Занковец, Ипакова, Бердникова). Занковец, на пример, соматизме обележава као лексичко-семантичку групу која се раслојава на седам тематских група (Занковец 2007: 71). Ми смо се определили за назив тематска група, јер ТГ нема доминанту и међу њеним члановима не постоји однос детерминације и комплементарности, као међу члановима ЛСП.

⁵³ Актуелна су испитивања дијалекатске соматске лексике (Кочеваткин 1999, Туганова 2006, Ѓынгазова 2009, Ипакова 2012), упоредна истраживања соматизама у неком од локалних језика са стањем у енглеском језику (Богус 2006, Алдиева 2009, Туйгунов 2012), и соматизама као фразеолошких компонената (Бердникова 2002, Занковец 2007).

контрастивним истраживањима соматизама у немачкој и српској фразеологији бавила Г. Ристић (Ристић 2013).

У руским радовим наилазимо на мање-више модификовану поделу соматизама коју је дао А. М. Кочеваткин (Кочеваткин 1999). Он разликује шест тематских група, у оквиру којих фигурирају подгрупе.

1. Сомонимическа лексика

1.1. Названия, являющиеся общесистемными обозначениями

1.2. Названия головы и их частей

1.3. Названия шеи и туловища человека

1.4. Названия верхних конечностей

1.5. Названия нижних конечностей

2. Остеонимическа лексика

2.1. Названия костной системы организма человека в целом

2.2. Названия костей головы

2.3. Названия костей туловища

2.4. Названия костей верхних конечностей

2.5. Названия костей нижних конечностей

3. Спланхонимическа лексика

3.1. Названия внутренних органов в целом

3.2. Названия пищеварительных органов

3.3. Названия дыхательных органов

3.4. Названия мочеполовых органов

4. Ангионимическа лексика

5. Сенсонимическа лексика

5.1. Названия органов зрения

5.2. Названия органов слуха

5.3. Названия органов обоняния и вкуса

5.4. Названия органов осязания

6. Лексика, обозначающая болезни, недуги и проявления человеческого организма

6.1. Названия болезней и недугов человека

6.2. Названия проявлений человеческого организма

Занковец из своје поделе искључује називе болести, а уводи називе за рожнате израстине на телу (коса, нокти, итд.), сврставши их у групу „корнонимическа лексика” (Занковец 2007). Ипакова додаје још две лексичко-семантичке групе: лексику којом се

именује нервни систем и лексику која се односи на телесни састав организма (Ипакова 2012).

Чланови тематске групе *делови тела* су у међусобно аутономним односима. За тип хипонимијског односа међу лексичким јединицама које означавају делове тела Р. Драгићевић уводи Крузов термин – меронимија или мерономија. Меронимије су хијерхијске структуре уређене по принципу део – целина.⁵⁴ На пример, лексеме *глава, труп, рука, нога* представљају мерониме лексеме *тело*, док је *тело* холоним за лексеме *глава труп, рука, нога*. Ове лексеме су комероними и стоје у односу комеронимије (Драгићевић 2007: 293). У односу на релацију хипероним – хипоним холоним и мероним означавају конкретнији однос зависности између колокацијских саставница и надређеног појма, јер се темеље на изражавању односа делова и целине (Благус Бартолец 2009: 28). Принцип део – целина за описивање лексичке групе *делови тела* предлаже и руски лексиколог П. Н. Денисов (Денисов 1980: 118). При анализи лексике којом се именују делови људског тела полазимо са овог теоријског становишта.

Тематска група *делови тела* састоји се од пет подгрупа:

1. ТПГ назива делова тела,
2. ТПГ назива костију,
3. ТПГ назива унутрашњих органа,
4. ТПГ назива појава на кожи,
5. ТПГ назива телесних течности.

Општи назив за „човечји организам схваћен у својој целовитости (као морфолошка и функционална целина” у српском призренском говору је *снага*.

Длакав је он свут по снаге.

По снаге има бенгове.

I. 1. ТПГ назива делова тела

I. 1. Подгрупа *називи делова тела* садржи три тематске микрогрупе (ТМГ):

1. ТМГ назива главе и њених делова,
2. ТМГ назива врата и трупа,
3. ТМГ назива екстремитета.

---

⁵⁴ „Меронимијска формула гласи: А је део Б-а, на пример: рука је део тела (...)” (Драгићевић 2007: 293).

I. 1. 1. ТМГ назива главе и њених делова

I. 1. 1. Горњи део људског тела у коме се налази мозак именован је лексемом *глава*.

Славедна главу и зách'ута. – Дáј му јéно јастъч'е за под главу. – Навал'ила главу на матерíно ráмо на плáч'е. – Отíдни у бербéра да ти мíкне туј косурíну од главе.

Деривационо гнездо чине лексеме субјективне оцене: *главетíна, глави́ца, главина, главич'ица, главурда, главушка, глафч'е*.

Деминутивно маркиране са нијансом хипокористичности су лексичке јединице *главица, главич'ица* и *главч'е / глафч'е*, које у лексичком систему српског призренског говора функционишу као синоними. Деминутивност и хипокористичност остварују се суфиксима *-ица* и *ч'е*⁵⁵. Лексема *главич'ица* је другостепени дериват, настао додавањем суфиксалне морфеме *-ица* на творбену основу првостепеног деминутивног деривата *главица*.

Пóкри детéту глави́цу, зе ч'е осéбне. – Главíца му је ка песнíца. – Спроч'у његове главíце, гол'éма че му бíдне тај кáпа.

Јаднíч'е, јóш му гóри главич'и́ца. – Млóго гу ослабéло девојч'е, сáл гл'éда де ч'е навáл'и главич'и́цу.

Глáвч'е му ка лубéнч'е. – Ёте, овол'íко му је глáфч'е, ка моја песнíца. – Ми́цке ка деч'íнске главч'и́ч'и.

Аугментативи са пејоративним значењем су првостепени деривати: *главетина, главина*⁵⁶ и *главурда*, настали додавањем експресивних суфикса *-етина, -ина* и *-урда* на творбену основу *глав-*.

Главетíна му је ка у во́ла. – За њóјну главетíну тај ма́фес ч'е бíдне ми́цк.

Тури́ја кéч'е на туј главíну сво́ју, па íде ка сојтарíја. – Његовејзи главíне не мога́л'е да на́м'ев фéс.

Дéте гу ми́цко, а главурда му овол'íква. – Главурду íма мо́ре, а не главу.

I. 1. 1. 2. Предња страна главе код човека именује се лексемама: *л'ице, сíрет / сирет / сурет* и *ч'éре*.

Да покрíје бéло л'и́це.

Ако ме излљ́же, чу га пл'у́нем у срет сíрет. – Њóен сíрет гу је тако ми́ја.

⁵⁵ Суфукс *-че* има високу продуктивност у призренско-тимочким говорима, а изведенице са овим суфиксом могу имати тројаку семантичку реализацију: деминутивну, хипокористичку и деминутивно-пејоративну (Жугић 2012: 224, 227).

⁵⁶ Са оваквим номинационим значењем лексема *главина* забележена је у РСАНУ, док се у РМС ниједно њено значење не односи на горњи део људског тела.

Ове три синонимске лексичке јединице мероними су лексеме *глава*. Именица *л'ице* је свесловенска и прасловенска форма (*liko) у значењу „facies” (Skok II: 300). Именичке лексеме *сирет* и *ч'ере* преузете су из турског језика. Турцизам *сирет* (тур. *suret*). Чемериџић бележи у још два фонетска лика – *сирет* и *сурет*, а за *ч'ере* (тур. *çehre*) не даје илустративну потврду.

I. 1. 1. 2. 1. Мероними лексеме лице су: *ч'ело*, *образ*, *брада*, *око*, *нос*, *уо*, *усниџа*.

I. 1. 1. 2. 1. 1. Део лица изнад очију до руба косе назива се *ч'ело*. У српском призренском говору постоји полусложеница којом се означава „нарочито лепо чело” – *алтњн-ч'ело*, која је посведочена и у живом говору и у народној песми. Прва лексичка компонента полусложенице је турцизам *алтњн* (тур. *altın*) са значењем „злато; златни”, а друга „baltoslovenska riječ iz praslavenskog doba iz oblasti naziva za dijelove tijela (Skok I: 304).

Па тој н'ојно алтњн-ч'ело. – Да ти видим русе косе, / Русе косе, алтњн-ч'ело
(нар. песма)

I. 1. 1. 2. 1. 2. Једна страна људског лица, односно део лица између ока, носа уста, браде и уха назива се *образ*.

Потјека му образ. – Одошто ти потекнаја тај образ?

Облик *обрашч'е* јавља се са деминутивно-хипокористичким значењем.

Потекло ми детету јено обрашч'е. – Намажу му обџдва обрашч'ета със л'ути ракију. – Обрашч'ич'и му су ка јабуке.

Хипокористички је маркиран облик *база*, који је уобичајен у дечијем говору, користи се при обраћању деци и односи се искључиво на образ детета.

Пази матере базу, биро. – Што је, лочко, што ми те бол'и, база? – Ч'екај нана да омије детету базе.

I. 1. 1. 2. 1. 3. Спољни део органа чула слуха назива се *уо*.

Син гу, Андрешка, оглувјеја на оба уа, да је дал'еко. – Глу је на оба уа. – Ако ми ободџ паднаја, уо ми останало (нар. изрека).– *Ако те уфатим, море јужнику, уши ч'е ти извуч'ем.*

Типичан дијалектизам је аугментатив са пејоративно обојеним значењем *ушина*.

Има ушине ка магаре.

I. 1. 1. 2. 1. 4. Орган чула вида у човека именован је лексемом *око*.

На јено око не види. – Ч'ор је на оба ока. – Крсту бол'и око, потекло му, дори се затворило.

I. 1. 1. 2. 1. 4. 1. Отвор у средини дужице, кроз који светлосни зраци продиру у унутрашњост ока, зеница, означава се лексемама *гл'едац*, *гледал'ка*, *бе́бе*, *зеница** и *ц'рно**.

На јѐн гл'едац поч'ело да му се пушч'а пѐрде, да је дал'ѐко. – Рѐса ујна-Цавина се убола у ѓко, тѐке, бѓгу ф'ала, гл'ѐдѓц не оштѐтила. – Обѓдва гл'ѐца гу зафатило пѐрде, ч'уц'ке њѓзи.

Бич'и уфатило од ѓч'и тој што му је јѐна гледал'ка по мицка зе друга.

Бол'и га ѓко веј два-три дѓна, поч'ело ништо да му се пушч'а на бе́бе.

Називи *гл'едац* и *гл'едал'ка* мотивисани су функцијом овог дела ока и поствербали су глагола *гледа*. Доминантно значење турцизма *бебе* је „одојче”, али је и у изворном језику широко распрострањено значење „зеница” (тур. *gözbebeği*) (Петровић 2012: 72)⁵⁷. Лексеме *зеница* и *ц'рно* за именовање зенице нису регистроване у Чемериѓевој збирци, али јесу у Упитнику за Први том СДА и одатле их наводимо.

I. 1. 1. 2. 1. 5. Истурени део лица између очију и уста који служи као орган за дисање и мирис номинован је лексемом *нос*.

Тѐче му крф на нос.

Пејоративно значење има аугментативни облик *носина*.

Носина му је ка свињска сурла.

I. 1. 1. 2. 1. 5. 1. Носни отвор, спољашњи зид носног отвора, означен је именичком лексемом у облику множине *ноздрве**, а један од носних отвора синтагмом *рупа од нос** (СДА).

I. 1. 1. 2. 1. 6. Шупљина у доњем делу главе са унутрашње стране зубне преграде именује се лексичком јединицом *уста*. Код Чемериѓића не налазимо *уста* као посебну одредницу, али се у грађи јављају примери који потврђују њено постојање у призренском говору. Лексема *усна*⁵⁸ није забележена. У том значењу користи се изведени облик *усница*, којим се номинује једна од две меснате покретне ивице уста које споља заклањају зубе. Месната, пунија усна означена је лексичким јединицама *буза* и *рило*, које се паралелно употрбљавају. Картографисани материјал за СДА

⁵⁷ С. Петровић не искључује могућност да се ради о домаћој семантичкој креацији, на шта је наводи пример из говора Алексиначког Поморавља, где је Н. Богдановић забележио лексему детенце са значењем „зеница ока” и дао објашњење „кад се у њ погледа види се људски лик” (Богдановић 1987: 291). Међутим, паралеле из македонских дијалеката (мак. *бебе*) и албанског језика (алб. *bebe* „беба” *bebeua e syrit* „зеница”), где је потврђено значење „зеница”, показују да се у овом случају ради о утицају турског језика.

⁵⁸ Према Скоку *усна* је поименичени придев, дериват лексеме *уста* (Skok III: 549), док аутори *Семантичко-деривационог речника* напомињу да је са синхроног становишта придев *усни* дериват од именице *усна* а не обрнуто (Гортан Премк, Васић, Недељков 2003: 328).

показује да именица *рило* у значењу *усна* доминира у пунктовима у околини Призрена и простире се на читав југозападни део Косова, док је *буза* фреквентнија на подручју око Урошевца и Гњилана. Према Скоковом мишљењу, *буза* је преузета из албанског језика (алб. *buzë*), где је настала из деминутива *burëze* „усташца” (Skok I: 246), али је ареал шири од српско-албанског контакта (мак. *бузи*, буг. *буза*, рум. *buze*). Примарна семантичких реализација лексеме *рило* у говору Призрена јесте „њушка у свиње”, која се метафорички преноси на „усну у човека”.

Ако зборим криво, дабóгда, уста да ми се обрнеф на тило.

Овол ’иква му је буза. – Бузе има, а не уснице ка други. – Реко л’и му, а он теке опустити туј његову бузу.

Цветко има овако дебела ри́ла.

I. 1. 1. 2. 1. 7. Беличаста кошчата плочица усађена у вилице која служи за кидање и ситњење хране назива се *зуб* / *зуп*.

Де ме бóл’и зуб, онамо ми иде језик.

Деминутивна форма је *зупч’е*.

Детету ми никл’е два зупч’ета. – Камо да видим теј твоје зупч’ич’и што гризеф.

I. 1. 1. 2. 1. 8. За пљоснати, покретљиви мишићни орган у усној дупљи који служи као орган за укус, за жвакање и гутање хране и као говорни орган у употреби је лексема *језик*.

Онјези дубарац’ике Нáсте, што ми извади л’ути́ну сьс му́жа, бóг да да́мла гу удри́ла у језик, те не мóгла ви́ше да прозбóри.

I. 1. 1. 2. 1. 9. Део лица испод уста именује се лексемом *бра́да*.

Потекла му бра́да. – У бра́ду га удари́ја.

I. 1. 1. 3. Бочни део лобање од ува до чеоне кости номинован је именицама *pluralia tantum сл’епóчи** и *сл’епочни́це** (СДА).

I. 1. 1. 4. Задњи део главе који се граничи са вратом, номинован је лексемама *тило* и *тилáник** (СДА).⁵⁹

Ако зборим криво, да бóгда, уста да ми се обрнеф на тило.

⁵⁹ У стандардном језику задњи део главе именује се лексемама *потилъак* и *затилъак*. Скок каже да су то поименичене синтагме *za tylom*, *po tyli*, изведене помоћу суфикса *-ък*, а да се старословенско чисто *tyľ* изгубило. Међутим, лексема *тил* чува се у готово свим призренско-тимочким говорима: у пиротском (Живковић 1987: 155), лесковачком (Митровић 1992: 382), лужничком (Манић 1997: 77), у говорима јужне Србије (Златановић 1998403), у тимочким говорима (Динића 810), у говору Црне Траве (Стојановић 2010: 924). У обличким варијантама *тило* и *тиланик* присутна је у српском призренском говору.

I. 1. 2. ТМГ назива врата и трупа

I. 1. 2. Тело је холоним лексема *врат* и *труп*.

I. 1. 2. 1. Део тела који спаја главу с трупом назива се *врат**.

Имáле тáко бéле бисéре околó врат (Реметић 1996: 546)

Аугментативна лексичка јединица са пејоративним значењем је *вратíна*.

Вратíна му је ка у бíка. – Његóвејзи вратíне вáл 'а јáка цéја лáкът дьгъчка.

I. 1. 2. 1. 1. Предњи део врата именује се лексичким јединицима *грло*, *гуша* и *богаз*.

Под грло турíла двá рéда дукáте. – На грло поч'éла да гу искáч'а, да је дал'éко, гуша. – Па тој њóјно бéло грло, да ти је мíло сáл да га гл'éдаш. – Пó арно да бéше врзáја кáмењ на грло па се метнáја у рéку зе што дóч'ека да искоч'и мiфл'íз.

Кьд га уфати за гушу, па кьд пóч'е да га дáви, рекóсмо: кyку, удави га! – Обесíла пл'етíво на гушу, па тáко íде по мáл'е. – Турíше му јyже на гушу и обесíше га.

Рíти и уфати га за бóгаз да га удави.

Паралелно са словенским именицама *грло* (прасл. *gьr-dlo) и *гуша* (< прасл. *glati) користи се турцизам *богаз* (тур. *boğaz*), чија је секундарна семантика „грло”, а примарна „клицура, теснац” (Петровић 2012: 84), па је метафорички пренос остварен на основу сличности, тј. продуктивности семе изгледа. Забележене су деминутивне форме *грлице*, *грл'енце* и *гушица*.

Ослабéло јаднiч'е од надворiце, та му грлице јéдва држи главу

Штó ти је, бiро, грл'енце л'и ми те бóл'и, мајкiно? – Гл'ич'ка га под грл'енце, а óно се смéје.

Гушица му је, јаднич'ету, свé буосерiна до буосерiне.

I. 1. 2. 1. 2. Стражњи део врата означава се лексемом *шија*.

Испоганила му се шија.

I. 1. 2. 2. Централни, средишњи део човековог тела између врата и удова, који обухвата грудни кош, трбух и карлицу, *truncus* назива се *труп*. Труп чине груди, леђа, трбух и карлица.

I. 1. 2. 2. 1. Предњи део човечјег трупа од врата до трбуха номинован је синонимним лексичким јединицама *прсје*, *прсја** и *и'укс*.

Éте, óвде се записујем, у прсје.

Сьс песнiцу га ударiја у и'укс. – Бóл'и га и'укс. – Бáјаги ме тиштéше у и'укс.

Лексеме *прсје* и *прсја* (СДА; Реметић 1996: 596) дијалекатски су облици.⁶⁰ Лексема *и'укс*, која је подједнако фреквентна, турски је дијалектски облик (тур. дијал. *süks, süğüs*, поред *zöğüc*).

I. 1. 2. 2. 2. Парни орган на грудима жене који после порога лучи млеко, дојка, именује се лексемом *суса*.

Суса ме бол'и. – Дај детету сусу. – Одбија га од сусе.

I. 1. 2. 2. 2. 1. Избочен врх на дојци назива се *брадавица*.

*Потекл'е гу брадавице, не може да надоји дете, јадница.*⁶¹

I. 1. 2. 2. 3. Удубљење испод грудне кости, јамица између груди и желуца, *epigastrium* назива се *ложич'ица*.

Бол'и ме ложич'ица. – Овде у ложич'ицу ме бол'и.

I. 1. 2. 2. 4. Најужи део човејег трупа изнад кукова, појас, назива се *половина*.

Боли ме половина. – Стегнало ме нешто у половињу.

Овај назив мотивисан је позицијом у односу на цело тело, јер се према појасу тело дели на горњи и доњи део.

I. 1. 2. 2. 5. За задњи део човечјег трупа у употреби су словенске лексеме *грб*, *грбина*, *леи'а**, *рбат** и *рбе** и турцизам *арка* (тур. *arka*).

Тури девојч'е у кол'евку, па га натовари на грб и тако отиде у село.

Грбави грбину.

Пала и наг'рдела рбат (Реметић 1996: 376)

Да ми је само арку да ги видимо.

Наведене лексичке јединице у говору функционишу као синоними. Прасловенски придев **grьbь* (Скок I: 610) поименичен је и очуван у дијалекту, а од таквог облика изведена је именица *грбина*, која губи првобитно пејоративно значење. У српском призренском говору чува се и синонимска лексема *рбат* (прасл. **hrьbьtь*), забележена и у облику *рбе* (Реметић 1996: 376). Лексеме *леи'а* нема у Чемерицићевом корпусу, највероватније зато што је „...именица *лећа* у новије време интегрисана у лексички систем” (Младеновић 2007: 109).⁶²

⁶⁰ Облик *прсја* у призренском говору „може имати упориште у облицима збирне множине на *-ја* у македонским северношарпланинским и дебарским говорима...” (Младеновић 2007: 109).

⁶¹ У случају натицања дојке (маститиса) и немогућности да подоји дете, породиља је узимала тек окоћено штене које је стављала на груди да сиса, како би се разрадили млечни канали и подстакла лактација (Чемерицић).

⁶² Р. Младеновић потврђује њено постојање на југозападу Косова и Метохије, где се претежно јавља у облику множине, који је преузет као готова граматичка конструкција (Младеновић 2007: 109).

I. 1. 2. 2. 5. 1. Горњи део леђа између врата и руку у овом говору се јавља у два облика, сингуларном – *пл'еч'о* и плуралском *пл'е ч'а** / *пл'е ч'и**.

Бол'и л'и те дэсно пл'еч'о? – Узэја се у обьдва пл'еч'а.

Облике *plurabilia tantum* *пл'еч'а* / *пл'е ч'и* у градском говору Призрена бележе Реметић (Реметић 1996: 474) и Младеновић (Младеновић 2007: 109), који каже да је овај облик позајмљен као готов из неког другог дијалекта. Према *plurabilia tantum*, којом се означава део тела бипартитне структуре, издвојени део именује се именицом у једнини *пл'еч'о*

I. 1. 2. 2. 5. 2. Доњи део кичме, крста, означава се именицом *половина*.

Ако га бол'и половина, турај му ч'аше. – Опаши вунен појас да ти грэје половину.

I. 1. 2. 2. 6. Део дела у коме су желудац и црева номинован је лексичким јединицама *срце*, *мешина* и *тулум*.

Осэбло му зэр дупэнце што седэја на голу зэмњу те га бол'и срце. – Нити сэм јэја мэд, нити ме срце бол'и.

Јэде, мајко, јэде, док не напуни туј његову мешину.

Де се наједује тај његоф тулум с тој л'ек л'эба и сирэње. – Удари га у тулум те паде ка свэч'а.

Скок сматра да је овакво значење лексеме *срце* етимолошки оправдано, јер је *srǫdъse* значило „centralni tjelesni organ”, а *srǫd-* је нижи превојни степен од прасл. **serd-* > *srěd-* (Скок III: 316). Код лексема *мешина* и *тулум* дошло је до метафоричке трансформације примарне семантике. И словенска и турска реч (тур. *tulum*) имају истоветно основно значење – „обрађена кожа која служи за пренос и држање течности и растреситих материја”. Пренос значења мотивисан је сличношћу по функцији.

I. 1. 2. 2. 6. 1. Удубина у кожи на средини трбуха именована је лексемом *пунак*. Код Реметића, поред *пунак*, налазимо и варијанту *пупък**.

И тај пепэја стави ти на пупък гóја (Реметић 1996: 420).

I. 1. 2. 2. 7. Стражњи део људског тела на којем се седи означен је лексичким јединицама *дупе*, *дупина*, *гузица* и *и'утка*.

Набила дупета ка ньч'ве. – Исфл'иска га по дупе. – Дупе му гач'е нэма, а глава му цвэч'е трајжи (нар. изрека).

Не мóже да помэри туј своју дупину. – По дупине удри кол'ико оч'еш , а не по главе да га нагрдиши.

Сэди на гузицу.

Именица *дупе*, према Скоковом мишљењу, изведена је од основе без суфикса *-ло* (*duplo*) и наставка *-е* (Скок I: 459). Од исте основе настао је и облик *дупіна*, код којег је наставак *-ина* изгубио аугментативно значење. Лексема *гузица* дериват је прасловенске лексеме *гуз* (прасл. *gъzъ) (Скок I: 640) са истрвљеним првобитним деминутивним значењем. Лексема *и'утка* настала је од турске основе (тур. *göti*) и домаћег суфикса *-ка*, с тим што се деминуција не осећа.

Деминутивни дериват именице *дупе* је *дупѐнце*.

Окращ'ал'е гу кошул'ч'ич'и те гу се віде гóла дупѐнца.

Аугментативни облик са изразитом пејоративном конотацијом је *дупіиште*.

А, дупіиште л'и ти твоје уср'ано!

I. 1. 3. ТМГ назива екстремитета

I. 1. 3. Општи назив за руке и ноге, *уд*, није регистрован у Чемерикићевој лексичкој збирци.

I. 1. 3. 1. Један од горњих удова човековог тела, од рамена до врхова прстију назива се *рука*.

Стра ми је да ми не потѐкне рука.

Фреквентни су пејоративни синоними: *руч'етіна*, *руч'урда* и *руч'урина*. Сва три експресива су првостепени деривати, настали додавањем пејоративних наставака *-етина*, *-урда*, *-урина*, а пејоративност је мотивисана силином, односно снагом којом рука удара или стиска што.

Ако те трѐсне със туј своју руч'етіну, ч'е те домлóше, труч' ч'е те уч'іни.

Ада, мужіна, стѐгне л'и с теј његове руч'урде и поч'не л'и да гњѐч'и, мисл'иши кóске ч'е ти попу́цав.

Тѐшка му тај руч'урина: да те згромóше ако те удáри.

I. 1. 3. 1. 1. Део тела између врата и надлактице именован је лексемом *рамо*.

Тіишти гу нішто рамо.

I. 1. 3. 1. 2. Удубљени део раменог чланка, зглавка између грудног коша и надлактице номинован је лексемом *мишка*.

Двѐ лубеніце под јѐну мишку не бíва. – Уватіше га двојіца под мішке па га отнесóше дóма. – Под мішку му искочіла ниціна ка óра.

I. 1. 3. 1. 3. Део руке од рамена до лакта назива се *подмишка*.

Бол'и ме подмишка. – Със пл'етиво доџ'о до подмишке. – Ўзе девојч'е у подмишку на њскоч'и пред врата.

I. 1. 3. 1. 4. Зглоб руке који спаја горњи део подлактице са доњим крајем надлактице именован је лексичком јединицом *лакът*.

Муч'ан је веселник, никако не може да испружи туј руку што му је свијена у лакът. – Вијеф га обџдва лакта.

I. 1. 3. 1. 5. Део руке од зглавка до врха прстију назива се *шака*.

Испружи дџсну на л'џву шаку. – Змија със гџл'е шаке не се тџна (нар. изрека).

I. 1. 3. 1. 5. 1. Унутрашња страна шаке без прстију именује се лексемом *длан**.

Бриждеја гу длан (Реметић 1996: 430).

I. 1. 3. 1. 5. 2. Мероним шаке је *прс / п'рс**, један од пет покретних, крајњих делова руке човека.

Свџено што му се подл'утује тџј прс.

Мџли п'рс (Реметић 1996: 447).

I. 1. 3. 2. Крајњи доњи део људског тела (од бока наниже) који служи за ходање именован је лексемама *нога* и *баџ'ак* (тур. *basak*).

Муч'џн је тџј Дџлаш без обџдве нџге. – Ўч' не може на дџсну нџгу.

Глеј кол'икве му су његове баџ'џце. – Сви теј твоје баџ'џце, што си ги пружџја тако? – Раџч'џпила баџ'џце и тџко сџди.

Деривационим процесима подлеже само домаћа реч, па су забележене деминутивна форма *ногица* и аугментативно-пејоративна *ножурда*.

Осџбл'е ти детџту ногице, не л'и виџиши да му помџдрџл'е.

Сџди л'џџки, што си пружџја тџко тџј ножурде?

I. 1. 3. 2. 1. Избочени део човечјег тела између бокова и бедрене кости назива се *кук*.

Исекџше му нџгу до куќ.

I. 1. 3. 2. 2. Део ноге од кука до колена, бедро, означава се обликом *бедрица*. У истом значењу употребљавају се и изведене именице *бутина* и *бутка*.

Бол'и ме, џте џвде, у бедрицу.

Ўбоде га у бутину. – Широко је за његове бутине. – Јџш ме бол'и бутина.

Чудо, мџри снаџо, што тџнке бутке џма тџј девојч'е. – Поџрвенџла ми детџту јџна бутка.

Деминутивно-хипокористички синоними су другостепени деривати *буткица* и *буткиче*.

Посерко ли ни један, дори и буткице.

Потекнато му је тој буткич'е, мори, не л'и видиши? – Узни мицко ракију па му истри буткич'е. – Њојному детету тѣнке му су буткич'ич'и ка цефке.

I. 1. 3. 2. 3. Зглоб који спаја доњи део бутне кости с горњим крајем цеванице, део ноге око тог зглоба, именује се лексемом *кол'ено* и њеном изведеницом *кол'еница*.

И кол'ена и лактови му потекл'е.

Он ти отидне код оца, кл'екне на кол'енице и поч'не да га мол'и да му опрости што купија на аи'исто тој девојч'е Пáну и што га донéја дóма.

I. 1. 3. 2. 4. Чланак, зглоб на нози номинован је деминутивном формом *кошч'ица*.

Ч'арáне имáл'е двá ч'ешита, јéне што имáл'е од прсте до кошч'ице, а друге што имáл'е испод кошч'ице и'ердáни.

I. 1. 3. 2. 5. Доњи део ноге човека којим се тело у ходу и стајању ослања о тло, именован је лексемом *нога*. У призренском говору нема лексеме *стопало*, у употреби је само *нога*.

Потекла му нога, не мóже да обуч'е кондуру.

Велико стопало фигуративно се именује се лексемом *лопáрда*.

Што уч'ител-Пáвл'е има лопáрде, шéснаес саáна пити́је мóж да згóтвиш. – Нога л'и гу је, цéла лопáрда.

Лексема *нога* у значењу „стопало” холоним је лексема *та́бан*, *пети́ца*, *прс*.

I. 1. 3. 2. 5. 1. Доња страна стопала номинована је турцизмом *та́бан* (тур. *taban*).

I. 1. 3. 2. 5. 2. Задњи део стопала именује се изведеном лексичком јединицом *пети́ца*.

Не мóгу да обуч'ем кондуру на дéсну нóгу, потеч'ена ми је пети́ца.

I. 1. 3. 2. 5. 3. Један од пет покретних, крајњих делова ноге означен је лексемом *прс* (мн. *прсти*).

Прс му се јóпет подл'утује. – Гл'едај да не подл'утиш прс.

I. 1. 3. 2. 5. 3. 1. Крајњи дебљи прст на нози именује се дериватом *полч'áник* / *палч'áник*.

Със полч'áник да те гáзне, црéва да ти истéра.

I. 1. 3. 2. 5. 4. Средњи прст на руци или нози означава се синтагмама *вел'ики п'рс* (Реметић), *гóл'ем п'рс** и *сре́и'ан п'рс** (СДА).

I. 1. 3. 2. 5. 5. Најмањи прст на руци или нози именује се синтагматским спојевима *мáл'и п'рс* (Реметић) и *ми́цак п'рс* (СДА).

I. 2. ТПГ назива костију

I. 2. Другу подгрупу тематске групе *делови тела* чини мали број лексема које се односе на скелет човека, односно кости.

I. 2. 1. Један од тврдих делова тела који са другим таквим деловима чини скелет човека назива се *кóска*.

Ада, мужина, стéгне л'и с тéј његове руч'урде и пóч'не л'и да гњéч'и, мисл'иши кóске ч'е ти попу́цав.

Деминутивни облици именице *коска* су *кóшче* и *кошч'и́ца** (Реметић).

I. 2. 2. Покретни саставак двеју или више костију назива се *згло́б** (СДА).

I. 2. 3. Коштани стуб састављен од пршљенова, који чини средину костура код човека именује се архаичним синонимима *кич'ма** и *рптеница**. У исписима за СДА, одакле смо преузели ове две лексеме, *рптеница* је маркирана као старија, а *кич'ма* је ушла у говор у новије време. Лексема *рптеница* дериват је словенске именице *рбат* (прасл. **hrьbьtь*) у значењу „леђа, кичма” (Skok I: 685). Етимологија речи *кич'ма* није сасвим јасна. Скок наводи Миклошичеву претпоставку да је настала од праслов. **куџта*, али и Будманијеву тврдњу да албански прилог *каџ* потиче од турског *киџ* „стражња страна” (Skok II: 77). *Кичму* налазимо и у Шкаљићевом речнику турцизама, као домаћу твореницу од турске основе *киџ* (Škaljić 1966: 407).

I. 2. 3. Једна од дванаест пари танких и извијених костију, везаних за кичму, које обавијају грудни кош номинује се лексичком јединицом *рéбро** (Реметић).

I. 2. 4. У коришћеном лексичком корпусу налазимо назив за тртичну кост – *опашка*, која је забележена и у деминутивној форми – *опашч'и́ца*.⁶³

Па́де ми дéте и на́грде се, те ви́кна Стоја́нку Мач'ки́ну да му ди́гне опашч'и́цу.

I. 3. ТПГ назива унутрашњих органа

I. 3. Трећа подгрупа обухвата лексеме са диференцијалним знаком „унутрашњи органи”. Називе унутрашњих органа, које срећемо у лексичком корпусу којим располажемо, разврстали смо према физиолошким функцијама у пет микрогрупа:

1. ТМГ назива органа за варење,
2. ТМГ назива органа за дисање,

⁶³ Реч *опаш* истиснута је из стандардног језика. У РСАНУ дефинисана је као „део тела у виду репа, реп” и у синонимном је односу са дериватом *опашка*. Оба облика ове лексеме, са значењем „реп”, регистрована су и у тимочком, пиротском и говору јужне Србије.

3. ТМГ назива циркулаторних органа,
4. ТМГ назива органа имуног система,
5. ТМГ назива органа за мокрење,
6. ТМГ назива мушких полних органа.

I. 3. 1. ТМГ назива органа за варење

I. 3. 1. 1. Орган за варење хране смештен у горњем делу трбушне дупље означава се синонимским низом: *желудцац* / *жел'удац**, *т'рба**, *т'рбушина** и *миде*.

Желуце ги бол'ел'е (Реметић 1996: 454).

Дете ти иструло миде што тако бѣга надвор.

Словенске лексеме, које се користе напоредо са позајмљеницом из турског језика (тур. *mide*), Чемерикић не бележи. Лексичке јединице *жел'удац*, *т'рба* и *т'рбушина* преузели смо из грађе за СДА. Код Реметића налазимо лик *желудцац* и множински облик *желуце* (Реметић 1996: 569).

Реметић бележи и деминутивни облик *т'рбушч'е* (Реметић 1996: 429).

I. 3. 1. 2. Највећа телесна жлезда, која се налази у горњем делу трбушне дупље и има важне функције у вези са разменом материја у организму, јетра, номинована је лексемом турског порекла *џ'игерџа* (тур. дијал. *çiger*, поред *çiğır*).

I. 3. 1. 3. Жучни мехур смештен испод јетре, где се прикупља жутозелена течност горког укуса (коју излучује јетра преко жучне кесице), назива се *жуч'*.*.

Оперисала од жуч' сам се (Реметић 1996: 362).

I. 3. 2. ТМГ назива органа за дисање

I. 3. 2. 1. Почетни хрскавичави део органа за дисање, горњи део душника именује се словенским лексемама *грло*, *гркл'а*, *гркл'ан* (прасл. *gьrtanь), *грцман*, *гуша* и турском *богаз* (тур. *boğaz*), које у говору функционишу као синоними. Турцизам *богаз* у овом домену фигурира секундарним значењем.

Ако га бол'и грло, дуни му проз џѣфку мало нишадор. – Осѣбло му грло те засипнаја, да преговори не мѡже. – За лакрдију што ми извадила да бѡг да непомѣник да гу искѡч'и на грло. – Не тѡрај, мѡре, тол'икве зѡлце у уста, зе ч'е ти запрѣф у грло. – Запрѣла гу бѣше запирѡч'ка у грло.

Да га закол'е, да му пресѣч'е гркл'у ка јагњѣту.

Óтиде му ми́цко во́да у гркл'ан, па се за́стркна. – Ако проговориши још јéну, гркл'ан ч'е ти иску́бем.

Да зач'утиши јемпу́т, зе грџман ч'е ти изва́дим. – Грџман ти пу́ка да би л'и ти пу́ка.

Западе му залч'е л'éба у гу́шу те се за́стркна и јо́два се по́врати. – Натéмник, јеја снéг па га забол'éла гу́ша. – Да́ј му ми́ч'ко во́ду, запрéло му ни́што у гу́шу. – На́једе се, до гу́ше се за́сити.

У говору фигурирају и деминутивни облици грлце, грџманч'е и гуши́ца.

Ако га забол'éло грлце, стуч'и ма́ло ниша́дър па му ду́ни проз це́фку.

Расплака́ло се бéше и запиштéло, ми́сл'иши пу́ч'е му грџманч'е.

Оти́шла му во́да у гуши́цу. – Да́вај му вруч'у а́лву да му напáри гуши́цу. – Њего́ве гуши́це до́ста ч'е је то́ј ч'анáч'е мал'еби́ја.

I. 3. 2. 3. Продужетак задњег краја меког непца у ждрело у облику меснатог, покретног језичка именује се лексичком јединицом *ресџца*, која анатомској терминологији припада својим секундарним значењем.

Детéту ми падна́ла ресџца.

I. 3. 2. 4. Орган за дисање смештен у грудном кошу који прима кисеоник из атмосфере означен је именицом *плуч'а**.

Нíне плуч'а са свé ц'рне.

I. 3. 3. ТМГ назива циркулаторних органа

I. 3. 3. 1. Централни мишићаст орган који регулише крвоток у телу човека и који се налази на левој страни грудне дупље назива се *срце*.

Девојáч'ко срце је ка срч'а.

I. 3. 3. 2. Цеваст крвни суд који води крв према срцу, вена, означен је двема лексемама, словенском *жџла* и турском *дамар* (тур. *damar*).

Набрéкл'е му жџл'е, ми́сл'иши ч'е пу́кнеф. – Ку́ку што му су жџл'е, свé гу́нга до гу́нге.

Расéка бич'и ко́ј дамар што му тол'íко íде та́ј крф. – На но́ге му су дамáри ка коно́пци.

I. 3. 4. ТМГ назива органа имуног система

I. 3. 4. 1. У лексичкој грађи налазимо само називе за циркулаторни орган смештен у трбушној дупљи с леве стране, испод дијафрагме и задњих ребара, чија је функција стварање црвених крвних зрнаца, који стоје у синонимском парадигматском односу: *сл'езина**, *сл'езенка** и *далак*.

Потекнала гу сл'езина (Реметић 1996: 386)

Словенизам *сл'езина* (прасл. **selz-*) налазимо у Реметићевом регистру речи из Призрена, а његов облик *сл'езенка* забележен је у грађи за СДА. Чемерикић региструје само лексему *далак*, која је у основном значењу преузета из турског језика (тур. *dalak* „слезина“).

I. 3. 5. ТМГ назива органа за мокрење

I. 3. 5. 1. Један од два унутрашња органа која луче мокраћу назива се *бубрек* (тур. дијал. *бйбрек*, поред *böbrek*)

Бол'и ме туј, у бубрек.

I. 3. 6. ТМГ назива мушких полних органа

I. 3. 6. 1. За именовање мушког полног органа користе се лексеме прасловенског порекла *жѝла* и *кур*. Назив *жѝла* мотивисан је анатомијом органа, а код лексеме *кур* дошло је до пресемантизације првобитног значења – „петао“.

Деминутивне изведенице од пејоративне метафоре *кур* су *курѝ* и *курѝце*.

Гл'ѝј колиѝчно му је курѝце.

Аугментативно-пејоративни облик гради се наставком *-иште* – *курѝиште*.

Л'ѝл'е, кол'ѝкво му је курѝиште.

I. 3. 6. 2. Део мушког полног органа, кеса са семеним жлездама именује се множинским обликом *мошѝце*.

Потѝкле му мошѝце детѝту ми. – Кѝд га уѝдари у мошѝце, он наѝде.

I. 3. 6. 3. Мушка полна жлезда, парни орган јајастог облика, смештен у мошницама означава се лексемама *јајѝце* и *таѝшак*. Деминутивна форма је метафорички еуфемизам, а непристојност се уклања и турцизмом *таѝшак* (тур. *taşak*), који се обично користи у плуралском облику *таѝѝце*.

Бол'и ме неѝто л'ѝво јајѝце.

Таѝѝце му виѝсиф ка бисаѝге. – Таѝѝце да ми изѝдеш.

I. 4. ТПГ назива појава на кожи

I. 4. Четврта тематска подгрупа обједињује лексеме којима се означавају појаве на спољњем омотачу човечјег тела, који се именује лексемом *кóжа** (СДА).

Ова субгрупа обухвата следеће микрогрупе:

1. називи рожнатих творевина,
2. називи израштаја на кожи,
3. називи ожиљака на кожи.

I. 4. 1. ТМГ назива рожнатих творевина

I. 4. 1. Рожна творевина у облику врло танког влакна на неким деловима човечјег тела назива се *длáка*.

Да га видиши, цéја и 'у́кс му је об'уч'ен у длáку.

I. 4. 1. 1. Семема „длаке на човечјој глави, власи” номинују се лексемом *косе*.

Па́даф му ко́се, бр'го ч'е оч'ел'áви. – Сьпл'éти ко́се у ко́цач'. – А: Штó ти ч'íни мáти? Б: Мíје ко́се.

I. 4. 1. 1. 1. Место на глави где је коса отпала, теме без косе означено је турцизмом *ч'éла* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*)

I. 4. 1. 2. Семема „длаке са стране лица и делу лица испод уста (у одрасла човека)” означава се лексемом *брáда*.

Аи 'а-Дáна пушитíја брáду. – Обрич 'ија брáду, истр'уја јасл 'и'љк.⁶⁴

Деминутивне форме су *бради́ца* и *бради́ч'е*.

По áрно стáрому под бради́цу, зе млáдому под песни́цу (нар. посл.).

Овол 'ич'ко бради́ч'е но́си. – Бради́ч'е му ка поп-Ч'осетóво што би́ло.

Аугментатив је *брадетíна*.

Пушитíја брадетíну ка да је калу́и 'ер.

I. 4. 1. 3. Длаке на левој или десној страни горње усне номинују се лексемом француског порекла *му́стач'* (фр. *moustache*).

Му́стач' му се сме́је. – Та́ј л'и што има јén му́стач' бе́ја? – Ако би́дне то́ј што ти ви́каш, éве óвеј мо́је му́стач'е мéтните у го́мна.

⁶⁴ Срби у Призрену нису носили браду, сем свештених лица и понеког интелектуалца, као што је обичај код старијих муслимана. Призренци се нису бријали четрдесет дана у знак жалости за преминулим блиским сродником (Чемерикић).

I. 4. 1. 4. Длаком обрасло дно чела изнад очне дупље номинује се домаћим лексемама *обрва* и *вѐи'а*, најчешће у плуралском облику. У српском призренском говору забележене су двочлане номинационе јединице *ч'атма вѐи'е* и *ч'акмáл'и обрве*. Према мишљењу С. Петровић ово су полукалкови, формирано као одраз турских двочланих синтагми, изафета. Обе синтагматске јединице представљају бесуфиксни или придевски изафет *çatma kaş* у значењу „састављене обрве”, с тим што је промена *-тм-* > *-км-* у *ч'акмакл'и* највероватније локалног карактера. (Петровић 2012: 302, 305, 359). Шкалајић и Скок *чакмакли* као епитет за обрве тумаче преко турског *çakmak* „кремен”, па су такве обрве „сјајне, црне, правилно савијене” (Škaljić 1966: 160; Скок I: 290). У лексичкој збирци Д. Чемерићића не налазимо примере који би нам разјаснили семантику именских полукалкова у призренском говору.

I. 4. 1. 5. Рожни покривач у облику плочице на горњем крају прстију на рукама и ногама назива се *нóкат*.

Не вáла нóч'ом да се сѐч'ев нóкте.

I. 4. 2. ТМГ назива израштаја на кожи

I. 4. 2. У трајне или привремене промене на кожи у облику израштаја убрајамо младеже, брадавице и бубуљице. У ову микрогрупу сврстали смо и промене настале услед иритације или запаљења површинског слоја коже.

I. 4. 2. 1. За урођени мали израштај на кожи тамније боје у облику мрље, пеге или квржице, младеж, користи се турска дијалекатска реч *бѐнг / бѐнк* (тур. дијал. *benk*, *benğ*, поред стандардног *ben*).

По снаге има бенгóве.

I. 4. 2. 2. Мањи округао израштај на кожи назива се *брадави́ца*.

Мѐир ч'е бидне, нѐје брадави́ца. – Искáч'аф му брадави́це на руке.

I. 4. 2. 3. Чворић на кожи, гнојавица, односно бубуљица, именује се лексемом *фр́га*.⁶⁵

Детѐту ми искоч'ил'е фр́ге по снаге. – Не ч'ѐпкај туј фр́гу, ч'е се подл'ути.

⁶⁵ Претпостављамо да је *фрга* гласовна варијанта именице *кврга*, чије је примарно значење у стандардном речнику „одебљање, израстак у било којем делу организма, чворуга, гука” (РМС II: 694). *Кврга* води прасловенско порекло (прасл. * *kьrk-*), а етимолошко значење „sprasmus” очувано је у фонетском лику *грч*. Првобитни облик (*крч*) временом се и фонетски и морфолошки модификовао (*крга, кврга, хрга*) и развио нова значења, међу којима је доминантно „чвор” (Скок I: 612). Уместо *x* појављује се *v*, а то *v* прелази у *ф*, а значење се помера са „чвор на дрву” на „чворић на кожи”. У значењу „бубуљица” *фрга* је забележена на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 412), а са ликом *врга* јавља се у пиротском (Живковић 1987: 16) и тимочком (Динић 2008: 81) говору, и по тврдњи проф. Богдановића, у сврљишком говору. У говору јужне Србије *врга* означава чворугу од ударца (Златановић, 1998: 63).

I. 4. 2. 4. Отврдла и јако задебљала кожа на длановима, табанима или где другде именована је лексемом *жул** (СДА).

I. 4. 2. 5. Гнојно запаљење ткива на површини коже означава се словенским лексемама *приш** и *ч'ур** (Реметић, СДА).

Ч'урове му изашл'е (Реметић 1996: 507).

I. 4. 2. 6. Водени мехур на кожи од опеклине, тесне обуће и сл. именује се лексемама *плоа* и *меур*.

Меур ч'е бидне, неје брадавица.

Не знам што ми је детету, искоч'ил'е му по снаге све ніке плоје.

I. 4. 3. ТМГ назива ожиљака на кожи

I. 4. 3. Трећу микрогрупу чине лексеме са диференцијалним знаком 'ожиљак'.

I. 4. 3. 1. Траг на кожи од зарасле ране секундарна је семантичка реализација лексичких јединица *бразда*, *нишан* и *дамка*.

На образ му се види бразда што га огребала мач'ка. – Све бразде по руке што има.

Митин нишан на чело од ране му је.

Познач'еш гу по дамке на десни образ. – Нашему Мите тај дамка на ч'ело му је од ране.

Лексема *бразда* означава ожиљак у виду огреботине, односно траг од гребања, па је са примарним њеним значењем повезује сема 'траг'. Турцизам *нишан* (тур. *nişan*) у основном значењу именује мету у коју се гађа, а секундарна му је семантика „белег, ожиљак задобијен приликом гађања”. Номинационо значење турске речи *дамка* (тур. *damga*) јесте „жиг, печат”, а у једној од семантичких реализација означава „ожиљак на телу”.

I. 4. 3. 2. Трагови од богиња на кожи означавају се лексемом у плуралској форми *роше*.

I. 4. 3. 3. Траг од убода именује се лексемом *боцка*.

Камо да видим од ошто ти је тај боцка на образ.

I. 4. 3. 4. Траг од уједа инсекта, односно алергијска реакција на ујед, означава се поствербалом *боцка*, а удвајањем се истиче интензитет појаве.

Искач'аф му боцке по снаге.

Испеџал 'е га бује, боџка-боџка је јаднич 'е. – Све боџке-боџке што му искоч 'ил 'е по снаге.

I. 4. 3. 5. Траг по кожи од уједа буве именују се сложеном лексемом *буосерине*.
Куку, како иде од срамоте, све буосерина до буосерине и по грло и по руке.

I. 5. ТПГ назива телесних течности

I. 5. У посебну подгрупу сврстали смо називе телесних течности, који су забележени у коришћеним изворима.

I. 5. 1. Лексички еквивалент семема „црвена течност која непрекидно кружи организмом обезбеђујући исхрану ћелија и размену материја” је *крв / крф*.

Теч 'е му крв на нос. – Лубеница искоч 'и ка крф црвена.

I. 5. 2. За семему „безбојна сланкаста течност коју луче жлезде у очној дупљи услед бола, узбуђења и сл” користи се лексема *слуза*.

Овде ћемо навести и глаголску лексему *слузи*, са значењем „лучи сузе (о оку)”.

Слузи ми нешто десно око. – Слузиф ми оч 'и.

I. 5. 3. Лексема *зној* којом се означава семема „водена течност, текућина коју луче знојне жлезде, а која избија кроз кожне поре” није регистрована у коришћеној збирци речи, али јесте деноминал *озној се* у значењу „постати знојав, презнојити се”. На основу тога закључујемо да је лексема *зној* саставни део лексичког система.

Ако се ознојиш, имаш промену на се пресвуч 'и. – Дје си се тако ознојија?

I. 5. 4. Слиз из уста, бала, именује се лекемом у плуралском облику *л'ије*.

Обриши теј л'ије. – Течу му л'ије низ туј брадурину његову. – Течеф му л'ије на уста.

I. 5. 5. Слузава течност која тече из носа, слина, именована је лексичким јединицама *мрсол' / м'рсал** (Реметић) и *мансура**.⁶⁶

Обриши детету мрсол'. – Нос ми се затворија од мрсол'.

Мансура си пуштија. – Течеф му мансура. – Обриши му детету теј мансура (Реметић 1996: 407).

I. 5. 6. Слизав испљувак, шлајм, именује се турцизмом *балгъм* (тур. *balgam*).

Удави га балгъм, нефез не може да узне.

⁶⁶ Лексема *мрсол'* карактеристична је за призренско-јужноморавске говоре (Skok II: 471; Митровић 1992: 218; Златановић 1998: 237), али је потврђена и у тимочким говорима (Динић 2008: 423) и у Црној Реци (Марковић 1993: 367).

I. 5. 7. Густа лепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже означава се лексемом *гној*.

Прибра ка рана гној. – Благ мџл'ем ч'е му извуч'е гној. – Свејено што му гноби рана јаднику, те не мџже да се оч'исти од гној.

I. 5. 8. Семема „лепљив гној који цури из очију, крмељ” означена је лексемом *дрл'а*.

Микни детету туј дрл'у од ока. – Нџ знам откјд му искач'аф све тџј дрл'е.

Тематска група лексема којима се номинују делови тела хијерархијски је устројена. Систем лексема за означавање делова тела функционише на принципу део – целина. Чланови мањих лексичких целина, подгрупа и микрогрупа стоје у међусобном односу комеронимије и синонимије. Централни лексички скупови су тематске подгрупе назива делова тела, костију и унутрашњих органа, а ближој периферији припадају чланови подгрупа 'појаве на кожи' и 'телесне течности'. Језгро подгрупа чине лексеме са денотативим значењем, а околијезгреној зони припадају лексеме субјективне оцене. У овој тематској групи доминирају деминутивно-хипокористичке (*главица, главина, главич'ица, главурда, главушка, глафч'е, обрашч'е, база, грлице, грл'енце, гушица, ногица, буткица, буткич'е, кошч'е, кошч'ица, грлице, грцманч'е, куаре, куренце, брадица, брадич'е*) и аугментативно-пејоративне (*главетина, главина, главурда, вратина, дупина, руч'етина, руч'урда, руч'урина, ножурда, куриште, брадетина*) изведенице. Одређени број соматизама настао је метафоричким моделом преношења значења по сличности (*богаз, бенг, тулум*).

Називи делова тела, односно соматизми, представљају архаични слој лексичког система. Лексеме којима се номинују делови тела воде порекло из прасловенског језика. Словенски анатомски термини добро су очувани у српском призренском говору и саставни су део опште дијалекатске лексике (*глава, л'ице, тило, тил'аник, уо, нос, око, гл'едац, гл'едал'ка, усница, зуб, језик, врат, грло, гуша, шија, труп, прсје, сиса, ложич'ица, половина, грб, грбина, лец'а, б'рбат, б'рбе, пл'еч'о, срце, мешина, дупе, гузица, ц'утка, рука, рамо, мишка, подмишка, лакът, шака, прс, нога, кук, бедрица, бутина, бутка, колена, кол'еница, коска, кич'ма, рптеница, ребро, опашч'ица, желудац т'рба, т'рбушин, грло, гркл'а, гркл'ан, грцман, плуч'а, срце, жила, слезина, слезенка, жила, кур, мошнице, јајце, брада, брадавица, фрга*). Други слој чине турцизми, који се користе паралелно са домаћим лексемама (*ч'аре, богаз, ц'укс, арка, тулум, ц'утка, бац'ак, миде, ц'игерица, дамар, далак, бубрек, ташаце, бенг*).

II. ЛСГ придева који означавају телесне особине

II. Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата придевске лексичке јединице које се односе на физичке карактеристике човека у српском призренском говору. Ову лексичку скупину чини велики број лексичких јединица којима се карактерише човек по некој урођеној или стеченој телесној особини.

Колективна представа припадника једне заједнице о пожељним и непожељним телесним карактеристикама испољава се и на лингвистичком плану, што се огледа у великом броју забележених описних придева који се односе на овај сегмент људске стварности. Дијалекатски маркирани придеви углавном садрже субјективну оцену, која је позитивно или негативно конотирана, и која опис човека своди на једну доминантну његову особину.⁶⁷

За организацију и семантичку анализу система придева за означавање телесних особина важна је колективна свест о постојању прототипичних особа као носилаца прототипичних особина.⁶⁸ Један од критеријума поделе придева који описују људске особине, који налазимо код Р. Драгићевић, јесте подела на основу имплицитне компарације. Р. Драгићевић придеве из ове тематске групе дели на оне којима се означавају особине које сви имамо у различитом степену (*висок, леп, паметан*) и на оне којима се означавају особине које поседују само неки од нас (*зрикав, кљакав, слеп*). Драгићевић, даље, каже да придеви обе групе имају први степен имплицитног поређења, што значи да се њима означава одступање од прототипа у вези са степеном испољености или поседовањем особине, а да само прва група придева има антониме (Драгићевић 2000: 76). Придеви којима се означавају особине које не поседујемо сви немају способност имплицитне компарације, јер означавају апсолутни степен испољености особине. Придеви који подлежу имплицитном поређењу ступају у антонимске односе, при чему се позитивним чланом антонимског пара исказује висок степен изражености особине у односу на степен изражености особине код прототипа, док се негативним чланом антонимског пара исказује низак степен изражености особине или непоседовања особине у односу на прототип (Драгићевић 2000: 76). Придевски антоними не могу имати хиперониме и немају лексикализовану архисему,

---

⁶⁷ „Она (субјективна оцена – прим. аут.) спада у део семантичког садржаја придева, који би се могао назвати потенцијалном семом, финијом нијансом у значењу, или, просто, експресивношћу” (Драгићевић 2000: 74).

⁶⁸ „Када проценимо да је неко леп, он је леп у односу на прототип, а ако је неко ћелав или зрикав, он је такав за разлику од прототипа.” (Драгићевић 2000:75).

али је могуће исказати особину коју они значе именицом изведеном од неутралног члана пара (Драгићевић 1996: 25). Проучавајући придеве за означавање људских особина у савременом српском језику анализом прототипа и инпут анализом, Р. Драгићевић закључује да су сема позитивног или негативног колективног вредновања и сема интензитета најважније семе на којима се заснива развој значења овог придевског система, који је хијерархијски организован захваљујући полисемичкој структури придева (Драгићевић 2000: 77).

Придевима који се односе на општи телесни изглед или изглед појединих делова тела бавила се Р. Жугић, на материјалу из јужноморавског дијалекта. Она је у оквиру ове групе издвојила две подгрупе у зависности од тога да ли се придевима квалификује (1) телесни изглед као природна датост или стечена током живота или је (2) настанак придева мотивисан односом према сопственом изгледу, и истиче да придеви друге подгрупе носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејортивности (Жугић 1977: 137). „Лексеме су специјализоване, сужених семантичких поља, а самим тим и бројније” (Жугић 1997: 143), што је потврђено неколиким групама семантички сродних придева, као, на пример, оних који у семантичком језгру имају недовољну телесну развијеност, говорење, однос човека према послу и сл.

У руској дијалекатској лексикологији налазимо рад Е. А. Варабјове *Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах*. Придеви су систематизовани у неколико лексичко-семантичких група и описују човека по лепоти, висини, фигури, по форми појединих делова тела, на основу здравственог стања и раличитих врста дефеката. И овде, основу лексичко-семантичких група чине лексеме субјективне оцене, а придевске лексеме ступају у синонимске и антонимске везе, „...большая группа прилагательных имеет прозрачную внутреннюю форму, характерную для диалектной лексики” (Воробьева 2003: 170).

Систем придева са хиперсемом ’телесне особине’ хијерархијски је устројен и састоји се од девет подгрупа. Лексичке јединице су обједињене на основу хиперо-хипонимских односа и припадају класи ’особина’.

1. ЛСПГ придева са хиперсемом ’изглед’,
2. ЛСПГ придева са хиперсемом ’раст’,
3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’ухрањеност’,
4. ЛСПГ придева са хиперсемом ’телесни састав’,
5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком,

5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,
5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,
5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,
5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,
5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са говорном маном,
6. ЛСПГ придева који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела,
  6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
  6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
  6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
  6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
  6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
  6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
  6. 7. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
  6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала,
7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже,
  7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,
  7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на кожи,
  7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости коже,
  7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих делова коже,
8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина,
9. ЛСПГ придева који карактеришу човека по начину говора.

У систему придева којима се означавају телесне особине човека велики број степенованих придевских лексема стоји у међусобном антонимском односу. Такви су придеви којима се означава степен лепоте, степен висине, степен дебљине и степен телесне развијености. Антонимски парови обједињени су појмом који није лексикализован, па смо као критеријум у супротстављању чланова антонимских парова одредили одговарајућу именицу, којом се означава заједнички суперординарни појам. Именица којом је номинован надређени појам врши функцију хиперсеме. Нестепеновани придеви немају хипероним, јер немају једног неутралног члана, па се не може одредити именица којом бисмо означили критеријум за успостављање одређеног антонимског пара. Такви су придеви који карактеришу човека са телесним недостатком, придеви који карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, према особинама коже и на основу

телесних течности. У оквиру ових подгрупа, поједини антонимски парови супротстављени су према критеријуму присуство / одсуство особине.

II. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'изглед'

II. 1. Подгрупа лексичких јединица са хиперсемом 'изглед', којој у српском призренском говору одговара квазихипероним *кълк* (тур. *kılık*)⁶⁹, дели се у две микрогрупе, међу чијим члановим постоји однос комплементарности:

1. придеви са хиперсемом 'пријатни изглед',
2. придеви са хиперсемом 'непријатни изглед'.

Придеви ове подгрупе обележавају трајне физичке пожељне / непожељне особине. Све лексичке јединице садрже елемент субјективности, јер означавају степен изражености особине у односу на прототип, са којим се имплицитно пореде.⁷⁰

II. 1. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом 'пријатни изглед' и класом 'особина': *л'ѐп*, *гл'ѐдан*, *л'ичан*, *дѐл'бер* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – изглед – пријатан узглед).

Бóже, л'ѐпа л'и сьм!

---

⁶⁹ Према првом Прћићевом правилу о карактеристикама хипонима хипероним и хипоними морају припадати истој врсти речи (Прћић 1997: 96). Када се надређени појам изражава другом врстом речи у односу на хипониме, као у нашем случају, Р. Драгићевић уводи термин квазихипероним (Драгићевић 2012: 292). Овакав принцип хиперо-хипонимског структурирања дијалекатских лексичких јединица преузели смо из новије руске лексиколошке праксе, тачније, ослањамо се на концепцију коју је спровела В. В. Пирко у раду *Семантичко поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантичког поля «Внешний облик человека» в просторечии Приамурья)* (Пирко 2006).

⁷⁰ Естетички критеријуми призренске културне заједнице подлежу свеprisутном хеленистичком идеалу калагогије – споју лепоте и доброте, естетског и моралног, усклађености телесног и духовног, комбинацији спољашњег изгледа, племенитости и лепог владања (Жунић 2008: 65). На античким основама поникло је конвенционално поимање лепоте, где важи класицистичко начело пропорције, хармоније и симетрије, пројектовано у представама наивног човека о савршеном облику човековог тела. Идеалне телесне мере и колористички принцип доминантни су квалитативни елементи идеје о лепом у традиционалној естетској култури српског народа (Богдановић 1991: 21–29; Ивић 1995: 30, 36–37; Поповић 1999: 149–154), који се манифестују у клишеираним формулама „црна коса, црне очи, бело лице, румени образи, витак стас” (за жене), „црни бркови, црна брада, стаситост, телена снага” (за мушкарце). Позитивном естетском утиску доприноси оно што колектив категорише као пријатно (оно што изазива угодност, уживање), при чему је чулни доживљај пресудан у формирању општег укуса и дефинисању идеала телесне лепоте, што потврђују важећа естетичка начела – „лепо је оно што се свиђа без икаквог интереса”, „лепо је оно што изазива опште допадање”, „лепо је предмет нужнога допадања” (Жунић 2008: 62). Иако нема универзалног и апсолутног показатеља лепоте тела, у конкретној епохи и култури симетричност црта лица, складност делова дела, здравље и правилан физички развој естетска су мерила на основу којих се обликује прототип лепог човека. Одступање од стереотипног обрасца лепоте, који је постављен као норматив средине, у призренском патријархалном друштву категоријално се квалификује као непријатно, ружно. Појам ружног супротставља се идеји о лепом и интерпретира се као одсуство лепоте (склада, пропорције, здравља). Флексибилност дозвољена у процени лепог лица и тела, искључена је у оцени онога што друштво перципира као ружно, према чему се на појединачном плану заузима ригидан став и о чему се у говорном чину емотивно и експресивно износи субјективан естетски суд.

Гл'еднога му́жа узéла. – Гл'едно момч'е је. – Не́је гл'една, а́ма је рабо́тна. – Сéстра гу је по гл'една. – И гл'една и рабо́тна.

Éм мла́д, ém л'ич'ан. – Сь́г сьм узéла л'ич'но́га му́жа.

Бо́лна л'éжи дил'бер Ту́та. – Мо́ри, Бо́јко, дил'бер дево́јко (нар. песма).

Ови придеви чине синонимски ред са доминантом *леп*, чије је примарно значење „који је пријатне спољашњости”. Придевом *леп* дефинишу се остале лексичке јединице, које поред „леп” садрже још и семантичке компоненте „наочит” и „стасит”. Потенцијална диференцијална сема 'љубак', присутна је у турцизму *дил'бер* (тур. *dilber*). Све лексеме, осим *дил'бер*, словенског су порекла. Проста придевска лексема *л'еп* (прасл. *лѣнь) примарно означава наведену људску особину. Лексичка јединица *л'ичан* дериват је лексеме *л'ик*, а секундарно значење „леп, наочит, стасит” развила је из, такође, секундарне семантичке реализације мотивне лексеме „изглед, физиономија једног лица” (Скок III: 300). Придев *гл'едан* настао је од поствербала *глед* и наставка *-ьн* (Скок I: 568), и у дијалекту и у стандардном језику фигурира са значењем „наочит, лепа изгледа” (РМС I: 497). Све лексеме садрже имплицитну сему субјективног значења.

II.1. 2. Сему 'непријатни изглед' садрже придевске лексеме: *ру́жан, гру́б / гру́п, грд, грдан, грдо́бан, уку́бет*.

Бра́т му по не́је гру́п. – Укь́нач'и́ла се што узéла то́га гру́бога му́жа. – Гру́ба је ч'и по гру́ба не б́ива. – Гру́бо гу íскоч'и то́ј дево́јч'е. – Све де́ца ги су та́ко гру́бе.

Спро́ч'у те́ј л'ич'не младана́вэсте, младожéња ги бéше до́ста грд. – Гр́да ч'и по грда не б́ива.

О́грде ка по́расте, зе док бéше ми́цак, не́ беше та́ко грд́ьн. – Му́ж гу је грдан истíна, а́ма је мло́го л'у́цак.

По́расте, а́ма о́стаде грдо́бан. – По́ грдо́бну жéну о́чи не́ ми видéле. – Ку́ку, што грдо́бно гу је то́ј млац'éјо дево́јч'е.

Од простог прасловенског придева *грд* (прасл. *gьrdь), који се чува и у том облику, изведени су *грдан* и *грдобан*, који у свом значењу садрже сему интензитета, јер означавају непријатан физички изглед који се граничи са наказношћу. Пејоративне конотације је турски придев *укубет* (тур. дијал. *ukubet*), који се односи на изразито ружну, скоро наказну особу. Прасловенског је порекла придев *груб* (прасл. *grьbь), чије је примарно етимолошко значење „дебео, ружан”, које се чува у дијалекту.

II. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'раст'

II. 2. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'раст' разликују се три микрогрупе:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом *средњи раст*,
2. ЛСМГ придева са хиперсемом *високи раст*,
3. ЛСМГ придева са хиперсемом *ниски раст*.

Придевска лексема којом се означава средњи раст прототип је лексема из друге две микрогрупе, које стоје у међусобном антонимском односу. Супротност значења антонима заснива се на принципу „знатна заступљеност – незнатна заступљеност”. Лексички јединицама ове подгрупе надређена је лексема *бој* (тур. *boy* „висина, раст”).

Миџка је у бој, на оца је, на Ванч'эта. – Батал бој ч'овек. – Барабаристе се, да видимо кој је погол'ем у бој.

II. 2. 1. Семеме „који је средње висине” одговара турцизам *ортабој*, који је у готовом облику и значењу преузет из турског језика (тур. *orta boy*).

Ортабој ч'овек беше бија, ни много висок, ни на миџ'ак и бој. – А: Висок л'и на оца? Б: Неје, ортабој је.

II. 2. 2. Придевске лексеме са хиперсемом 'високи раст': *висок, гол'ем, узун*⁷¹, *бојл'ија, батал-бојл'ија, фидан-бојл'ија, кљк'ија* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – високи раст).

Висок ч'овек беше бија. – Високо девојч'е њскоч'и.

По гол'ем је од старејога брата. – Тејзи по гол'емејзи окрач'ало јел'еч'е.

Бојл'ија ч'овек. – Бојл'ија њскоч'и на матер. – Млаџ'еја по је бојл'ија зе стареја.

На деџу је тако батал бојл'ија. – Де л'и наџ'оше туј батал бојл'ија младонавџу.

Заједничка семантичка компонента наведених лексема је 'високи раст'. Апсолутни синоними су домаћи придев *висок* и турцизам *узун* (тур. *uzun* „дуг, висок”) у надимцима типа *Узун-Милан, Узун-Стојан*. Једним од својих секундарних значења лексема *гол'ем* подудара се са примарним значењем придевске лексеме *висок*. Придевске лексичке јединице *бојл'ија, батал бојл'ија, фидан бојл'ија* и *кљк'ија*

⁷¹ Индеклабилни придев *узун* користи се само као саставна компонента надимка или као презиме (Чемерић).

дефинисане су семемом „који је стасит, витак”, што имплицира сему ’високи раст’. Све лексеме су у готовом облику преузете из турског језика. Придев *бојл’ија* (тур. дијал. *boyli*, поред *boylu*) у улози основинске речи има именицу *boyu* са примарним значењем „стас, узраст, раст”. *Бојлија* је компонента у синтагмама *батал бојл’ија* (тур. *bat(t)al boylu*) и *фидан бојл’ија* (тур. *fidan boylu*). Први конституент синтагматског споја *батал бојл’ија* семом ’незграпан’ интензивира сему ’висок’, која је присутна у другом члану синтагме. У споју *фидан бојл’ија* значење је појачано конотативним елементом *фидан*, чија је примарна семантика „изданак, младица, танак прут”. Придев *кљљк’ија* (тур. *kilikli*) настао је од именице *kilik* у значењу „спољни изглед”.

II. 2. 3. Лексичке јединице са хиперсемом ’ниски раст’ и класом ’особина’: *миџак / мич’ак* и *кич’ик бојл’ија* обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне особине човека – раст – ниски раст).

Коста теза-Марин је миџак на оца. – Васил’ је по миџак од Младена. – А: Што миџко њскоч’и овој дете? Б: Па миџка му је матери. – Санда је мич’ка на матер. – Младаневеста беше л’ична и фидан-бојл’ија, а младожења гу мич’ак на дебел’ушкас.

Дијалектизам *миџак / мичак*⁷² је деминутивно и хипокористички конотиран. Двочлана јединица турског порекла *кич’ик бојл’ија* (тур. *kiçik boylu*, дијал. *boyli*) денотативно означава онога „који је низак растом, мали”, на шта упућује прва лексичко-семантичка компонента, која је и носилац диференцијалне семе (тур. *kiçik* „мален”).

II. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом ’ухрањеност’

II. 3. Придевске лексичке јединице са хиперсемом *ухрањеност* деле се на две микрогрупе, чији су чланови градибилни антоними:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом ’прекомерна ухрањеност’,
2. ЛСМГ придева са хиперсемом ’недовољна ухрањеност’.

II. 3. 1. Хиперсема ’прекомерна ухрањеност’ заједничка је семантичка компонента која омогућава парадигматско повезивање придевских лексема *дибеја*, *дебел’ушас*, *дебел’ушкас*, *дежмекас*, *шишко* и *шишман* у једну микрогрупу. Чланови овог лексичког скупа су у зависном односу детерминације, градећи синонимски ред са доминантом *дибеја*.

⁷² Облик *миџак / мич’ак* настао је редукцијом облика *малеџак* услед сужавања артикулације у емфтичним ситуацијама (Богдановић 1987: 67).

И дајка-Душан бија дебѣја. – Тај дебѣл'и Муџтаф Л'иша јанáја мѣску, зе коњ не га нóси. – Онѣјзи дебел'ѣјзи поп-Гигинице свѣ гу се трѣсе о[д] дебел'ине.

И óтац му бија тако дебел'ушас. – Сáл Мíлан и Сáнда искоч'ише тако дебел'ушáсти на мáтер, а дрúге дѣца не. – И тој дебел'ушáсто Áнч'е батíно.

Младаневѣста бѣше л'ична и фíдан-бојл'ија, а младожѣња гу мíч'ак на дебел'ушкас. – Дебел'ушкáсто íскоч'и тој Цветкóво млац'ѣјо девóјч'е.

Тáко је дежмѣкас откáко га знáм. – Л'упкíна намескíња је тај дежмекáста Л'ѣнка.

Ћте га íде тај шíшко Стојан.

Апсолутни синоними су домаћи придев *дибеја* и турцизам *шишман* (тур. *şişman*), употребљен као адјектив. Облик *шишко* је или преузет из турског дијалекта као индеклинабилни придев (тур. дијал. *şişko*) или је домаћа творба са хипокористичким суфиксом *-ко* (Петровић 2012. 325; Skok III: 396; Škaljić 1966: 590). Деминутивним формантима *-аст* и *-каст* настали су облици *дебѣљушас* и *дебѣљушкас* којима се умањује степен изражености особине. Лексема *дежмекас* дефинисана је семемом „који је мали и дебео, здепаст”, и поред семе ухрањености, садржи и диференцијалну сему раста.

II. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'недовољна ухрањеност' и класом 'особина': *су́*, *сла́б*, *тѣ́њк*, реализују хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – ухрањеност – недовољна ухрањеност), при чему се хипоними налазе у синонимском односу без изражене доминанте.

Су́а је ка висмени́ца. – Су́а је, сáл кóска и кóжа.

Млóго је сла́б.

Младаневѣста му тѣ́нка, висóка.

Значење „мршав, недовољно ухрањен” лексеме остварују у секундарним реализацијама. Прост придев *су* примарно означава особину онога „који не садржи влаге, који није мокар”, па се радијалном полисемијом из основног значења развило секундарно „који је изгубио потребну влажност, сасушен”, а метафоричким преносом са предмета на човека конотирана је људска особина и остварен интензитет значења. Значење „мршав” које лексема *слаб* има у дијалекту⁷³ засновано је на асоцијативној вези са њеним основним значењем „који је мале физичке снаге, који је слабог телесног састава”. Придев *тѣњк* у секундарном значењу садржи семе 'витак' и 'висок', које су

⁷³ Овакво значење лексеме *слаб* карактеристично је на Косову (Skok III: 277; Елезовић II: 238), а потврђује га и Букумирић у говору северне Метохије (Букумирић 2012: 563). Елезовић бележи и деминутивну форму *слабачак* у значењу „прилично слаб, који није дебео”.

се развиле из примарне семске структуре „који је мале дебљине, који се јавља у танком слоју”. Семантичка компонента ’висок’ диференцијални је знак ове лексеме у односу на *су* и *слаб*, које у семској структури не потенцирају сему висине.

II. 4. ЛСПГ придева са хиперсемом ’телесни састав’

II. 4. Овој подгрупи припадају придевске лексичке јединице обједињене хиперсемом ’телесни састав’. Оне су подељене у две микрогрупе лексема, које стоје у међусобном антонимском односу:

1. ЛСМГ придева са хиперсемом ’јак телесни састав’,
2. ЛСМГ придева са хиперсемом ’слаб телесни састав’.

Степеновани антоними који припадају овим микрогрупама означавају углавном урођене, трајне телесне карактеристике, оцењене позитивно или негативно у односу на прототип.

II. 4. 1. Придевске лексичке јединице са хиперсемом ’јак телесни састав’: *јак**, *кйветл’ија*, *бабац’ан* у својству хипонима учествују у хиперо-хипонимским парадигматским односима (телесне особине човека – телесни састав – јак телесни састав).

Ко^је јачи да дофати (Реметић 1996: 478).

Не се бр’ни, кйветл’ија је он, бр’го ч’е пребол’и р’ану.

Словенизам *јак* (прасл. *јакъ) и турцизми *кйветл’ија* (тур. *kuvvetli*) и *бабац’ан* (тур. дијал. *babacan*) паралелно се употребљавају за означавање особине онога који је физички снажан, крепак.

II. 4. 2. Лексичке јединице обједињене хиперсемом ’слаб телесни састав’ и класом ’особина’: *слаб*, *слабач’к* / *слабачак**, *журав*, *ч’кул’ав*, *забун* граде хиперо-хипонимске односе (телесне особине човека – телесни састав – слаб телесни састав), у оквиру којих хипоними ступају у синонимске односе без јасно опредељене доминанте.

Млого му је жураво дете.

Ч’кул’афко ч’кул’ави, и ти да се об’раш с’вз мене.

Још од з’имус све је тако забун.

Придевска лексема *слаб* примарно означава особину онога „који је мале физичке снаге, који је није јаког, чврстог физичког састава”. У монографији о призренском говору налазимо деминутивни облик овог придева *слабач’ак* (Реметић 1996: 363), којим се интензивира значење мотивне речи – „доста слаб, нејак, немоћан”. Придеви *журав*, *ч’кул’ав* и *забун* садрже интегрално-диференцијалне семе ’неразвијен’ и ’мршав’. Код

лексема *ч'кул'ав* примарно значење „кржљав (о воћу) ” асоцијативном везом се преноси на човека.⁷⁴ Скок лексеми *журав* са значењем „kržljav, sitan, nenapredan” територијално везује за Косово.⁷⁵ Изводи је од именичке речи *жура* „čovjek malen i mršav, керес”, за коју претпоставља да је поствербал глагола *журити се*, али етимологија није сасвим јасна (Skok I: 634; Skok III: 688). *Зебун* је архаични турски дијалекатски лик (тур. дијал. *zabun*, поред *zebin*). Негативна субјективна оцена инхерентна је овим придевским јединицама.

II. 5. ЛСПГ придева који карактеришу човека са телесним недостатком

II. 5. Придевима који карактеришу човека са телесним недостатком означава се апсолутни степен испољености непожељне особине, због чега нема антонима са позитивним значењем. Особина онога „који има телесни недостатак, ману” означава се придевским лексемама *муч'ан*, *невол'ан* и *беанл'ив* / *бејанл'ив*.

Беанл'ива је јадница и муч'на тако бенгава.

Глуо је, *невол'но* се и родио јаднич'е.

Беанл'ив је ч'уч'а, дѣтка у збор.

Творбеним формантом *-ан* (< *-ьн*) формирани су деноминални придеви *муч'ан* и *невол'ан* са значењем „који има телесни недостатак”. Придевска лексема *муч'ан* имплицитно садржи сему 'патња', доминантну компоненту у примарној значењској структури именице од које је изведен. Наведено значење придевске лексичке јединице *невол'ан* заснива се на традиционалном уверењу да је особа са телесним недостатком несрећна, бедна, али се дериват удаљава од номинационог значења именице која се препознаје у основи и развија специфичну дијалекатску семантику. Придев *бејанл'ив* / *беанл'ив*, изведен од турске именице *беана* / *бејана* (тур. дијал. *beuane* „мана, недостатак физички и психички”) и домаћег суфика *-л'ив*, задржава семски садржај мотивне речи, одређујући особу на основу неког физичког недостатка.

Лексичке јединице су повезане интегралном семом 'телесни недостатак', а на основу диференцијалних сема формирали смо пет микрогрупа:

⁷⁴ Придевска лексема *ч'кул'ав* јавља се и у варијанти *чкол'ав* на ширем подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 453; Букумирић 2012: 679). У говору Црне Траве ова лексема примарно означава „чворноватно дрво”, а у секундарној реализацији „пргавог, незгодног човека (Стојановић 2010: 1026).

⁷⁵ Придев *журав* присутан је и у јужноморавским говарима: у значењу „превише мршав” на југу Србије (Златановић 1998: 120), „мршав, кржљав, слабе физичке грађе” у околини Ниша (Јовановић 2004: 62), а у лесковачком говору срећемо *жуљав* са идентичним семантичким садржајем.

5. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека са недостатком неког дела тела,
5. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом хода,
5. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом вида,
5. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом слуха,
5. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека са дефектом говора.

II. 5. 1. Придеви који карактеришу човека са недостатком неког дела тела су:
сáкат, кл'áнкaв / кл'áнкаф, ч'óлак.

Бíја рáњет у нóгу на о'стаде са'кат.

Óстаде тáко кл'áнкаф.

Дéда му бíја ч'óлак.

Семеми „који нема део руке или ноге” одговара лексема *сакат*. Придев *сакат*, преузет из турске терминологије телесних мана (тур. *sakat*), једини је турски придев који се деклинира, аналогично према домаћим придевима са суфиксом *-ат* (Skok III: 190). Придевске лексеме *кл'анкав / кл'анкаф* и *ч'олак* садрже диференцијалну сему 'рука'. Њима се карактерише особа која је без руку или је саката у руку. Апсолутна синонимија остварена је преузимањем лексеме из турског језика (тур. *çolak*), која је паралелна домаћој изведеници *кл'анкав / кл'анкаф*.

II. 5. 2. Особу са дефектом хода карактеришу придеви *крíв, гéгав / гéгаф, бáнгав, ч'óпав** и *тóпал*, који граде синонимски низ са неопредељеном доминантом.

Мóј мýж Спáса бíја крíв на јéну нóгу.

Гéгав је јóш о[д] детéта. – Ё, сáл ни бéше éксик тáј гегáва Тодóрка. – Штó ти је, мóре, гéгаф л'и си те íдеш тáко?

У дéсну нóгу је бáнгав. – Бангáво се и родíло óно. – Мíкни ми се от пýт тí, бáнго бангáви.

Тóпал ч'óвек нéје за нíгде. – Рáњет бéше у кол'éно те óстаде тóпал.

У једној од секундарних реализација придев *крив* означава особу која храмље, ћопа. Овакво дијалекатско значење асоцијативно се развило из примарне семантике ове лексеме „савијен, нагнут, искошен”, која је пренесена на човека који се савија, искривљује при ходу. Придевска лексема *гегав / гегаф* поствербал је глагола *гег се*, којим се ономотопејски опонаша радња, односно ход, а означава особу која се љуља при ходу. Придев *бангав* „po postanju je ciganski pridev *pango* = sanskrit *pangú* 'hrom' ” (Skok I: 89) и првобитно се односио на коње, па је из коњске терминологије ушао у општу лексику са значењем пренесеним на људску особину. Придев *ч'опав* мотивисан

је турском речи *çolpa / çulpa* (Škaljić 1966: 180), а значење садржано у мотивној речи приписује се лицу домаћим формантом *-ав* као карактеристична телесна особина. У Чемерикићевом корпусу овај придев не налазимо. У Реметићевој грађи постоји деадјектив *ћонавац / ч'онавац* (Реметић 1996: 362, 363), чиме се подразумева егзистирање придева *ћонав / ч'онав* у српском призренском говору. Турцизам *топал* (тур. *topal*) задржао је изворно значење „хром”.

II. 5. 3. Придеви који карактеришу човека са дефектом вида су: *súl'ав / súl'аф*, *ч'ор*, *ч'орав**, *шашија*.

Súl'ав се и родија.

Беч'ар је ч'ор.

Ч'оравицо ч'орáva, не видиши л'и тестију? (Реметић 1996: 463).

Муж гу је шашија. – Старéјо му девојч'е ка да је шашија, тебе гл'éда, мене види.

Словенски придев дијалекатски обојен *sul'ав / sul'аф* и турски *ч'ор* (тур. дијал. *çor*, поред *kör*) означавају различити степен оштећености вида. Лексема *sul'ав / sul'аф* односи се на особину онога који слабо види, који је кратковид, и има експресивну употребу. Придевима *ч'ор* и *ч'орав* обележена је особа која не види на једно око. Турцизмом *шашија* (тур. дијал. *şası*, поред *şası*) описује се особа којој је свако око управљено у другом правцу, која је разрока.

II. 5. 4. Придевске лексеме којима се карактерише човек са дефектом слуха су *наглу*, *глу* / *глув* / *глуф**, *глуав* / *глуаф*, *глу^wонем* / *глуонем**.

Пéтруш ка да је наглу по máло. – Тóј дéте се наглуо и родило те сьéе и не ч'ује.

Глу је, викај кьд му збóриш. – Теза-Мáра је сьсвém глúa. – Óно óстаде глúо од бóл'ес. – Глúому детéту казује прикажње. – Онéјзи глúејзи Мáге л'и си рéкла? – Има глúу жéну.

Нíкој ми нéје глúф (Реметић 1996: 405).

Глуáв је, нíшто не чује. – Глúaф чóвек нéје за нíгде да íде. – И нéмтур је и глúaф је.

У глу^wонéми долáзи (Реметић 1996: 405).

Сложеном придевском лексемом *наглу* означава се особа која не чује сасвим добро, која има оштећен слух. Лексемом *глу* / *глув* / *глуф** означена је особа лишена слуха потпуно или делимично. Употребна вредност одређује парадигматску релацију између лексеме *глув*, односно њених фонетских варијетета *глу* и *глуф* и лексеме *наглу*. Када означава онога који не чује добро, лексичка јединица *глув* имплицира експресивну компоненту. Аналогијом према придевима на *-ав*, којима се означавају телесне особине

човека, развио се облик *глуав / глуаф*, без дистинкције у значењу у односу на основни лик. Композит *глу^wóнем / глуóнем* у семској структури садржи једну сему више – ‘нем’, јер карактерише особу лишену и слуха и способности говора.

II. 5. 5. Микрогрупи придева који карактеришу човека са дефектом говора припадају лексичке јединице: *нѐм, бѐл’бав / бѣлбав* и *уњкав*.

Нѐма нѐсѐм, но сѐм атри’ика.

Тај млаџ’еј нѐје бѐл’бав, сѧл тај стѧреј. – Бѐл’ба бел’бави. – Бел’баво гу је девојч’е јадниџе. – Бѣл’бава је она, мѧри. –И брѧт гу је бија бѣл’бав.

Сѧн гу је уњкав.

Придевом *нем* окарактерисана је особа лишена способности говора. Порекло овог придева није потпуно разјашњено. По једној теорији то је сложеница с негативним префиксом *не-* и индоевропским кореном **et-* (> *ití* „разговор”), а по другој је ономатопејског порекла (*ти* код животиња које не говоре), одакле **tēm-*, са дисимилацијом *м – м > н - м* (Skok II: 516). Лексеме *бел’бав* и *уњкав* су ономатопејског порекла. Придевом *бел’бав / бѣлбав* означена је особина онога који изговара неправилно поједине гласове, који тепа, слично детету које почиње да проговара. Лексема *уњкав* односи се на особину онога који говори кроз нос.

II. 6. ЛСПГ придеви који карактеришу човека према изгледу појединих делова тела

II. 6. Овој подгрупи придева припадају лексичке јединице које карактеришу човека на основу изгледа појединих делова тела, који постаје доминантна физичка карактеристика особе. Значења ових придева развила су се синедгдохом, јер се њима описује особа у целисти, а не неки део тела. Придеви су разврстани у микрогрупе:

6. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према обиму главе,
6. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику и боји очију,
6. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ушију,
6. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику носа,
6. 5. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику усана,
6. 6. ЛСМГ придева који карактеришу човека без зуба,
6. 7. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетом кичме,
6. 8. ЛСМГ придева који карактеришу човека према облику ногу,
6. 9. ЛСМГ придева који карактеришу човека са деформитетима стопала.

II. 6. 1. Човек са великом главом окарактерисан је придевом *глават*.

Глават је на оца. – Сал главати Лаза беше ексик. – Миџко дете а главато.

II. 6. 2. Друга микрогрупа обухвата придеве који квалификују човека према облику и боји очију.

II. 6. 2. 1. Придеви који карактеришу особу по облику очију су *окат* и *кокотл'ав*.

Окато ги девојч'е.

Кокотл'ава баба.

Синонимски пар *окат* и *кокотл'ав* односи се на особу која има изразито крупне очи. Придев *окат* дериват је са наставком *-ат*, којим се истиче карактеристична појединост. Девербативни је придев *кокотл'ав*, са дијалекатски обојеним творбеним формантом *-л'ав*, који је носилац квалификативне вредности. Формантом *-л'ав* означава се особина онога који „кокоти очи”, који је буљав (*kokoš > kokot > iskokotit* (очи) „izbuljiti”, Skok II: 121).

II. 6. 2. 2. Придевске лексеме које карактеришу особу према боји очију су: *плавóок**, *ц'рнóок**, *караџ'уз*, *ч'акар*.

Плавóок Немац (Реметић 1996: 381).

Ц'рнóок (Реметић 1996: 381).

На гурбет ч'е идем ч'акар.

Прва два примера су композити у чијој се семској структури разликују две семе, интегрална 'око' и диференцијалне 'плав', односно 'црн'. У синонимском односу су домаћа сложеница *ц'рноок* и турска *караџ'уз* (тур. дијал. *karaciüz*, поред *karagöz*), настале простим слагањем. Турцизам *ч'акар* (тур. *çakır*) садржи две значењске компоненте и остварује две семантичке реализације: „који је разнобојних очију” и „који је светлих очију”.

II. 6. 3. У микрогрупу придева који означавају човека према облику ушију спадају: *клапоуш*, *клапушас*, *ч'ул'*, *ч'ул'ав*.

Клапоушас гу младижéња.

Ч'улаво јаднич'е.

Сложени придев *клапоуш* описује особу која има клемпаве уши, тј. чије уши млитаво висе надоле. Први део сложенице је ономатопеја из прасловенског периода (прасл. **klěp*), којом се опонаша бука услед удараца нечим тврдим, затим се значење пренело на „клатно, звечак”, па асоцијативном везом на уши (Skok II: 95). Композит

клапоушас квалификује особу према облику ушију, а облик са творбеним формантом *-ас(т)* умањује степен изражености особине исказане придевом *клапоуш*.

Придев *ч'ул'* је деноминал именице *чула*, чије је примарно етимолошко значење „*ime ovci u koje su malene uši*” (Skok I: 339). Са животиње, значење се пренело на човека који има мале или осакаћене уши. Придевски облик формиран суфиксом *-ав* семантички је еквивалент простом облику и има функцију накнадног морфолошког уобличавања придева *ч'ул'*.

II. 6. 4. У српском призренском говору забележен је придев *крњав*, којим се карактерише особа према облику носа.

На кога њскоч'и тој дѣте тако крњаво?

Док бѣше миџка не бѣше крњава, а кѣд порасте, окрњава.

Придевска лексема *крњав* у секундарној семантичкој реализацији означава онога који је малог, кратког носа. Секундарни семантички садржај „оштећен, непотпун” са предмета асоцијативно се преноси на део тела.

II. 6. 4. 1. Придевима *грбав* и *грбас* описује се нос који није раван, који има избочину.

Грубѣше гу тај грбаф нос.

Грди гу њобен нос што је грбас.

Формант *-аст* уноси у дериват значење сличности, па је *грбас* нос који има облик грбе.

II. 6. 5. Према облику усана, човек се карактерише лексемама: *бузл'ија*, *рилав*, *кривоус*.

Тражѣше те јѣн чѣвек, јѣн бузл'ија. – Сѣн гу њскоч'и бузл'ија на дѣду. – Тако се бузл'ија оно родило. – У њѣну куч'у сви су бузл'ије.

На кога њскоч'и тој Данкино дѣте тако рилаво?

Отѣшла у теј кривоусте Стојанке.

Придеви *бузл'ија* и *рилав* имају идентично значење и употребну вредност. Означавају особу која има дебеле, снажно развијене усне и садрже компоненту експресивности. Обе придевске лексеме изведене су од именица којима се номинују дебеле, пуне усне. Композитом *кривоус* означена је особина онога који је кривих усана.

II. 6. 6. Микрогрупи придева којима се означава особа без зуба припадају дублети *шкрб* и *шкрбав*.

Сѣстра му шкрба.

Шкр'бав гу је тај м'лац'еј с'ин.

Примарно, придевске лексичке јединице *шкрб* и *шкрбав*⁷⁶ означавају оштећен, окрњен зуб, али се процесом сличним механизму синегдохе карактеристично својство једног дела тела, у овом случају зуба, приписује човеку као доминантна његова особина.

II. 6. 7. Придеви који карактеришу човека са деформитетом кичме у српском призренском говору су *гр'бав / гр'баф, гр'бас* и *гу'рав / гу'раф*.

Гр'баво се оно и родило. – Гр'бавица гр'бава.

Јефта Гуда бија гр'бас. – Не се родило гр'басто, посл'е огр'бело оно.

Чор-Лаза самарција је и помало гу'рав. – Тај гу'рави судија и нач'ес бија трештен нијан. – Њега га викале Згура што бија гу'рав.

Деривати са творбеним формантом *-ав* карактеришу особу на основу непожељне особине, односно човека са израслином, избочином на леђима. Формантом *-аст* негативна оцена карактеристичне особине се ублажава.⁷⁷

II. 6. 8. Особа кривих ногу описује се придевима *кривоногас, бајмак, бајмакл'ија* и *акл'е*.

Остарел'и, одртел'и, кривоногасти.

Проз димије гу се види ч'и је она бајмак.

Ада Тодорка бајмакл'ија му је сестра њему.

Тражија гу тај акл'е Јован.

Семе 'крив' и 'нога' садржане су у семској структури сложеног придева *кривоногас*. Облици *бајмак* и *бајмакл'ија* у призренски говор су дошле или преко турског (тур. дијал. *таутак*, поред *раутак* „кривити се”) или преко албанског језика (алб. *бајмак* „кривоног”). Интересантан је индеклинабилни облик *акл'е* којим се означава кривонога особа, чија етимологија није позната и који није регистрован ни у једном дијалекатском речнику призренско-тимочких и косовско-ресавских говора.

⁷⁶ Лик *шкрб* настао је из иницијалне групе *штр-* (прасл. *štrьbь), која потиче дисимилацијом из *шчр-* (прасл. **ščьrb-*) (Skok III: 402) и егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 482; Букумирић 2012: 696). Старија фонетска варијанта *штрб* очувана је у говорима јужне Србије (Златановић 1998: 482), околини Ниша (Јовановић 2004: 686), тимочким говорима (Динић 2008: 917) и у Црној Трави (Стојановић 2010: 1054).

⁷⁷ Говорећи о паралелној употреби придева на *-ав* и *-аст* са именицама које означавају део тела као мотивним речима, Р. Драгићевић каже да је код ове категорије придева на *-аст* дошло до укрштања значења категорије придева карактеристичне особине / детаља и категорије придева са деминутивним значењем (категоризација придева по М. Павловићу). Значење придевске варијанте на *-ав* је апсолутније, а придевом на *-аст* се исказује особина у мањој мери. (Драгићевић 2001: 111).

II. 6. 9. Микрогрупу придева којима се карактерише човек са деформитетима стопала чине придевске лексеме *дѝзтабан* / *дѝстабан*, *дѝзтабанл'ија* и *патр'ног*.

Јован бѣше бија дѝзтабан, ка и сѝн му. – И тој ац'а-Лукино девојч'е Дара ѝскоч'и дѝстабан.

И Милан Циц, вуци му на пѹт, бѣше бија дѝзтабанл'ија.

Патр'ного се и рѹди, јаднич'е.

Придевом *дѝзтабан*, који је у готовом облику преузет из турског језика (тур. *düztaban*), карактерише се особа која има равна стопала, односно равне табане. Сложени придев *патр'ног* односи се на особу чија су стопала окренута ка унутра. Претпостављамо да је ова лексема у призренски говор дошла из македонског језика, где *патроног* значи „што е како нозе на патка” (ДРМЈ).⁷⁸

II. 7. ЛСПГ придева који карактеришу човека према особинама коже

II. 7. Подгрупа придева који карактеришу човека према особинама коже састоји се од четири микрогрупе придевских лексема:

7. 1. ЛСМГ придева који карактеришу човека према боји коже лица,

7. 2. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу појава на кожи,

7. 3. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу осетљивости коже,

7. 4. ЛСМГ придева који карактеришу човека на основу косматих делова коже.

II. 7. 1. У посебну микрогрупу интегрисани су придеви којима се описује особа на основу боје коже лица: *белол'икас*, *румен*, *смѹгър* / *смѹгар*, *ц'рномањас** / *црномѣњас* / *ц'рномѣњас**, *ѣсмер*.

Белол'икас је он на ѹца. – Старѣјо гу девојч'е је белол'икасто, а тој млац'ѣјо па ѣсмер. – Дѣца му су белол'икасте, на бабу.

Дѹбру девојку, л'ѣпу, румѣну...

Дѹша смѹгар у л'ице. – Тој смѹгро девојч'е.

Јен улази ц'рномењас (Реметић 1996: 442).

На кога ѝскоч'и ѣсмер ѹвој дѣте кѹд ни ѹтац ни маѹи му нѣсу ѣсмер.

Придев *белол'икас* означава особу светле пути. Творбени формант *-ас(т)* уноси елемент експресивности у семантички садржај мотивне речи, при чему субјективна оцена није упадљива. На исти начин гради се и придевска лексема *црномѣњас*, која се у

⁷⁸ У ДРМЈ лексема *патроног* маркирана је као архаична са литерарном употребном вредношћу. Среће се у народној македонској поезији.

говору јавља и у фонетским варијантама *ц^рномањас* и *ц^рномењас*. Овај придев има неутрално значење, описује особу тамног тена, при чему се деминутивност не осећа. Идентично значење има турцизам *есмер* (тур. *esmer*). *Црномењас* и *есмер*, као апсолутни синоними, паралелно се користе. Особа која има црвенкасту боју коже лица окарактерисана је придевом *румен*. Семе 'црвенкаст' и 'ружичаст' у семантичком садржају придева *румен* имплицирају финију значењску нијансу – румен тен последица је доброг здравља и један од најважнијих естетских критеријума у традиционалном поимању женске лепоте. У антонимској релацији са лексемом *румен* је придев *смугар* „мрк, црн”, са импликацијом 'болестан'. Скривена компонента употпуњује денотацију придевске лексеме и детерминише њену употребу. Квалитативна својства која се односе на боју тена приписују се особи углавном као привремена особина узрокована телесном тегобом или душевним немиром.

II. 7. 2. У српском призренском говору регистровани су придеви *дамкал'ија*, *фр'гав* / *ф^бргав** и *рошав* / *рошаф*, којима се квалификује особа која има извесне промене на кожи.

Груби га тој што је дамкал'ија свут по главе, па и по снаге и по ноге.

Ф^бргав бeше (Реметић 1996: 400).

Рошаф је ка Пáнта поп-Стојáнов.

Турцизмом *дамкал'ија* (тур. дијал. *damgali* / *damgali*) карактерише се особа која има тамне мрље, пеге по кожи. Придевском лексемом *фр'гав* означена је особина онога који има бубуљице, а придевом *рошав* описује се особа која на кожи има трагове од богиња. Формантом *-ав* садржај мотивне речи приписује се денотату као карактеристична негативна физичка особина.

II. 7. 3. У посебну микрогрупу сврстани су придеви који карактеришу човека на основу осетљивости појединих делова коже на спољашње надражаје: *гил'ич'кав* / *гил'ич'каф*, *гил'игич'кав* / *гил'игич'каф*, *гл'ич'кав* / *гл'ич'каф*.

Да је гил'ич'кав, гил'ич'кав је. – Сál под мiшуку што је гил'ич'каво, зе на дрyго мéсто нé. – Он је млóго гил'ич'каф свyд по снаге.

Он ич' нéје гил'игич'аф.

Гл'ич'кав је по табáне. – Ич' нéје гл'ич'кава.

Све придевске лексичке јединице потичу од истог, ономатопејског корена и имају идентично значење. Поствербали су глагола са коренском морфемом *гил-* (Skok I: 561). Изведени су од фонетски модификованих глаголских основа, а означавају

особину онога који је осетљив на надражаје коже услед додиривања појединих делова тела.

II. 7. 4. Општа придевска лексема којом се означава особа са израженом косматошћу гласи *дла́кав*

Дла́кав је он свѹт по сна́ге.

II. 7. 4. 1. Особа чија је брада обрасла длаком означена је придевом *бра́дат*.

Досѣг не би́ја бра́дат. – То́му брада́тому тѹ Ра́ме.

II. 7. 4. 2. Особа без бркова и браде карактерише се придевским дублетима *ч'ос(е)* и *ч'осав*.

О́старе та́кѡв ч'ос.

Узѣла ч'оса́вога Миту.

Суфиксом *-ав* на мотивну реч турског порекла (тур. *köse*) истиче се карактеристична појединост, у овом случају одсуство длакавости на бради и изнад горње усне.

II. 7. 4. 3. Онај који је без косе окарактерисан је придевским дублетима *ч'ел'* и *ч'ел'ав*.

Са́мур ка́пак на ч'ел'áву гла́ву.

Лексема *ч'ел'* (тур. дијал. *çel*, поред *kel*) преузета је у изворном облику и значењу. Преузети семантички садржај задржава се и у облику са домаћим наставком *-ав*, који је фреквентнији у говору.

II. 7. 4. 4. Особа која има увијене праменове косе, коврце, описује се придевским синонимима *ку́драв*, *грѹрав* / *грѹл'ав* и / *гурѹрав* / *гурѹл'ав*, *ч'когртл'ав*.

Од бра́ч'у са́л Стѣфки је грѹл'ав. –И де́да му, поп-Ги́га, би́ја та́ко грѹл'ав. – Грѹл'áво íскоч'и оно на ма́тер.

Стојанови́ца аѹ'а-попóва о́старе и јо́ш је грѹра́ва. – Ви́сок, л'ич'ан, на грѹраф, да ти је мило да га гл'едаш.

Стѣфки Деспóтов обел'еја, а́ма јо́ш је грѹра́в. – Младожѣња ги бѣше ви́сок, л'ѣп, л'ичан, на јо́ш и грѹраф.

Јо́ш и дњѣ́с је она́ та́ко гурѹл'áва. – О́ро водѣше јѣн гурѹл'аф мо́мак. – Дѣвер гу бѣше би́ја гурѹл'аф, а не му́ж.

Придев *кудрав* настао је од именице *кудеља* (прасл. **kondelъ*), везујући се асоцијативно за примарно значење мотивне речи „конопљина или ланена влакна”.

II. 8. ЛСПГ придева који карактеришу човека на основу телесних излучевина

II. 8. 1. Особа којој често тече слезава течност, слина, из носа означена је придевом *мрсол'ав*.

Врѝк ти изѝја туј Мѝру мрсол'ѝву. – Цвѝтко Дупѝна дѝјма је мрсол'ав, завал'ѝја. – Дѝшла и донѝла по сѝбе тѝј мрсол'ѝво детѝште.

II. 8. 2. Онај коме цури слуз из уста, бала, описује се придевом *л'ѝгав / л'ѝгаф*.

Кѝд гѝд га погл'ѝдаш, тѝј девѝјч'е је л'ѝгѝво.

II. 8. 3. На основу присуства густе лепљиве течности која се ствара у запаљеном ткиву на површини коже особа се карактерише придевом *гнојав / гнојаф*. Овом придевском лексемом углавном се означавају делови тела захваћени упалом коже из којих цури гној.

Гнојав је свѝд по снаге.

Стојѝнке аѝ'а-Ц'орѝне цѝја тѝј ѝбраз гу је гнојѝаф. – Тѝј гнојѝво ѝо, свѝјено гу тѝч'е. – На гнојѝву рѝну вѝл'а да туѝра блѝг мѝјл'ем.

II. 8. 4. Особа са крмељом у очима описује се лексемом *дрл'ав / дрл'аф*.

Дѝјма је тѝко дрл'аф. – Штѝо ти је, мѝри, тѝј девѝјч'е тѝко дрл'ѝво? – Дрл'ѝвѝца дрл'ѝва!

Сви придеви ове подгрупе су деноминативни деривати уобличени формантом -*ав*, који задржавају цео семантички садржај мотивне речи.

II. 9. ЛСПГ придева који карактеришу човека према начину говора

II. 9. 1. У Чемериѝевој лексичкој збирци налазимо придеве којима се карактерише човек који брзо говори: *бргѝзбѝрл'ив / бргѝзбѝрл'иф, бргѝзбѝран* и *брзѝрек*.

Бргѝзбѝрл'ив је и ѝн, цѝја ѝтац. – Тѝј јѝно дѝте штѝо ѝма, па и ѝно ѝскоч'и бргѝзборл'ѝво.

Бргѝзбѝран је ка и мѝти штѝо му бѝла. – Бргѝзбѝрно, мѝјко, ка да изѝло нѝгу од кокѝшке.

Према класификацији Р. Драгиѝевиѝ, ови придеви спадају у категорију придева акције, којима се одређују особе по некој радњи која се стално понавља да поприма квалификативну вредност, постаје особина. Придеви који карактеришу човека који брзо

говори девербативног су порекла, са карактеристичним творбеним формантима *-л'ив* и *-ан*.

Лексичко-семантичка група придева којима се означавају телесне особине обухвата девет подгрупа, у оквиру којих се формирају мање лексичке скупине. Систем придева којима се карактерише човек на основу физичких својстава хијерархијски је устројен.

Степеновани придеви ступају у антонимске парадигматске односе и обједињени су заједничком хиперсемом. С обзиром на то да придеви не могу имати лексиализовани хипероним, на основу заједничке архисеме извели смо именицу којом смо означили надређени појам (нпр. за антонимски пар *леп–ружан* хипероним је 'изглед'; за *висок–мицак* 'раст'; за *дибеја–су* 'ухраћеност', за *јак–слаб* хипероним је 'телесни састав'). Чланови антонимског пара супротстављени су на основу уже семе, која је представљена синтагмом ('пријатан изглед' – 'непријатан изглед', 'високи раст' – 'ниски раст', 'прекомерна ухраћеност' – 'недовољна ухраћеност', 'јак телесни састав' – 'слаб телесни састав'). Човек је позитивно или негативно обележен у вези са неком особином, што подразумева и неутралну међувредност. Осим у случају обележавања човека средње висине (*ортабој*), где је та међувредност лексиализована, у осталим случајевима није, али функционише као имплицитни члан поређења. На тај начин успостављају се хиперо-хипонимски односи међу лексичким јединицама у оквиру једне лексичке скупине. У оквиру подгрупе лексеме стоје у међусобним односима комплементарности, а у оквиру микрогрупе налазе се у односу детерминације, градећи синонимске редове (*л'еп, гл'едан, л'ичан – ружан, груб, грд, грдан, грдобан; висок, гол'ем, бојл'ија, батал-бојл'ија, фидан-бојл'ија, кљљкл'ија – мицак / мичак, кич'ик бојл'ија; дибеја, дебели'ушас, дебели'ушас, дежемекас, шишко, шишман – су, слаб, тњњк; јак, киветл'ија, бабац'ан – слаб, слабач'к, журав, ч'кул'ав, забун*).

Подгрупа придева којима се карактерише особа са телесним недостатком садржи нестепеноване придеве, којима се означава апсолутна особина (*сакат, ч'олак; крив, гегав, ч'опав, топал; силав, ч'ор, шашија, глу, глуонем*). Нестепеновани су и придеви који припадају подгрупама придева који приказују човека према изгледу појединих делова тела, на основу осетљивости коже, телесних течности и начину говора. Њима се описује особа на основу карактеристичне појединости. Особина појединих делова тела или нека телесна особеност постају доминантно обележје које се приписује особи као носиоцу те особине (*глават, клапоуш, ч'ул'ав, крњав, рилав, бузл'ија, грбав, кривоногас,*

бајмак, белол'икас, црномањас, фргав, рошав, длакав, ч'ел'ав, ч'ос, кудрав, гргул'ав, мрсол'ив, дрл'ав, бргозборл'ив). Преношење карактеристика делова тела на особу семантички је процес сличан механизму синегдохе, али то није синегдоха, јер се употребом придева уз именицу ширег значења не мења његова семантика. Значење се не мења иако се шири перспективизација (*кудрав човек = човек кудраве косе*). Ову способност имају само придеви који означавају физичке људске особине (Драгићевић 2001: 223).

Сви придеви могу ступати у синонимске парадигматске односе, при чему се синонимија остварује паралелном употребом домаће и турске лексеме (*висок, бојл'ија; дибеја, шишко; јак, кйветл'ија, бабац'ан; слаб, забун; црноок, карац'уз; кл'анкав, ч'олак; крив, ч'опав; кривоногас, бајмак; црномањас, есмер*). Други начин настанка синонима је стварање секундарних значења асоцијативном везом према основном значењу или развијањем појединих значењских компонената примарног значења (*гледан, су, слаб, тњнк, ч'кул'ав, рилав, крив, гегав, кудрав*). Синонимичност се остварује и извођењем нових придевских облика експресивно конотираних, који у говору функционишу паралелно са мотивним придевом (*грд, грдан, грдобан; глув, глуав; шкб, шкрбав, бајмак, бајмакл'ија, дйзтабан, дйзтабанл'ија; ч'ул', чул'ав; чел', чел'ав*).

Највећи број лексичких јединица из ове лексичко-семантичке групе изведен је творбеним формантом *-ав*, који се додаје именичкој, придевској и глаголској творбеној основи, којима се означава особа као носилац неке карактеристичне телесне особине, најчешће негативне (*кл'анкав, гегав, бангав, ч'опав, сил'ав, глуав, бел'бав, крњав, грбав, гурав, рилав, шкрбав, фргав, рошав, сил'ич'кав, сил'игич'кав, длакав, ч'ел'ав, кудрав, гргурав, гургурав, л'игав, гнојав, дрл'ав*).⁷⁹ Неутралног је карактера формант *-ан* (*грдан, муч'ан, невол'ан, беанл'ив, бргозборан*) и *-л'ив* (*беанл'ив, бргозборл'ив*), којима се приписује особина садржана у мотивној основи, док се дијалекатским творбеним формантом *-л'ав* истиче негативна субјективна оцена, односно пејоративност (*коктл'ав, гргул'ав, ч'когртл'ав*). Аугментативно-пејоративног значења је формант *-ат* (*глават, окат*). Деминутивног карактера је творбени формант *-ас(т)*, којим се ублажава присуство непожељне собине или је таква особина изражена у мањој мери (*дебел'ушас, дебел'ушкас, дежмекас, клапушас, грбас, кривоногас, белол'икас*).

---

⁷⁹ Творбени формант *-ав* садржи експресивну лексичку вредност, с обзиром на то да сви придеви за означавање телесних особина деривирани помоћу овог наставка имају непожељно значење (Драгићевић 2007: 194).

Језгро ЛСГ придева који означавају телесне особине чине придевске лексеме које особу квалификују на основу спољашњег изгледа, раста и ухрањености. Централни елементи групе су придеви којима се описују телесни састав и телесни недостаци човека. У централној зони орбитирају и чланови којима се маркира човек према изгледу појединих делова тела као његовој доминантној физичкој особини. На периферији су окупљене лексеме које описују човека према неком карактеристичном својству, које може бити одлика актуелног физичког или здравственог стања или прерасти у трајно својство (особине коже, телесне излучевине, начин говора).

III. ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама

III. Трећу лексичко-семантичку групу ЛСП *телесне карактеристике човека* чине именице којима се номинује човек по телесним особинама. Карактеристична физичка својства човека, позитивна или негативна, представљају једну од основа именовања човека у српском призренском говору. Лексичке јединице којима се денотира човек према спољашњем изгледу, што укључује општи изглед, висину, тежину, телесни састав, телесне недостатке, изглед појединих делова тела и сл., спадају у групу атрибутивних именица, јер имају придевски карактер значења. „Захваљујући својој концептуалној вредности, именице овога типа представљају типичне представнике *nomina attributiva*” (Штасни 2011: 168).

Деривационо-семантичком анализом *nomina attributiva* у стандардном језику баве се Г. Штасни (Штасни 2007, 2013) и Р. Драгићевић (Драгићевић 2001)⁸⁰. Један сегмент књиге Г. Штасни *Речи о човеку* односи се на сагледавање деривационих специфичности лексема којима се именује човек према физичком изгледу. Спроведена је семантичко-деривациона анализа персоналних *nomina attributiva* од прототипичних опозитних придева *леп* и *ружан* и анализирани су *nomina attributiva* мотивисане соматизмима и глаголима карактеристичним за чулну перцепцију, као и глаголима говорења и кретања (Штасни 2013). Феномену експресивне лексике у српском језику С. Ристић приступа у складу са новијим тенденцијама у развоју лингвистичких теорија, пре свега когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, представљајући у својој монографији *Експресивна лексика у српском језику* мотивационо-психичке (прагматичке) и когнитивне карактеристике конотативне семантике именичких експресива и типове

---

⁸⁰ У раду посвећеном придевима са значењем људских особина у савременом српском језику Р. Драгићевић истраживачку пажњу посвећује и именицама насталим од таквих придева (Драгићевић 2001).

аксиолошког лексичког значења на примерима именица типа 'особа + спољашња особина' (Ристић 2004). Дијалекатски корпус атрибутивних именица основа је радова Р. Жугић, која је са семантичко-творбеног становишта проучавала пејоративе за женска и мушка лица у јабланичком говору (Жугић 2009; Жугић 2010). Истражујући и лингвистички уобличавајући различите сегменте дијалекатског лексичког система, овог типа именица у лесковачком говору дотакао се и Н. Богдановић (Богдановић 2009).

Именовање човека у руским народним говорима тема је бројних радова и докторских дисертација (Геляева 2002; Махмутова 2002; Урманчеева 2003; Пирко 2006; Гурская 2010, Литвинова 2011, Седойкина 2011). Номинацијом лица у брјанским говорима са семантичког, творбеног и деривационог аспекта бавила се Ј. В. Седојкина, са посебним освртом на именовање по спољашњим карактеристикама и изгледу (Седойкина 2011). Опширан фрагмент монографије Т. А. Литвинове *Номинации человека как отражение языковой картины мира* посвећен је именувању човека по физичким карактеристикама у воронешким говорима (Литвинова 2011). С. Л. Гурскаја је истраживала именице општег рода којима се карактерише човек по спољашњим ознакама у јарославским говорима (Гурская 2010). На примеру анализе семантичког поља 'внешний облик человека' у градском говору Приамурја, В. В. Пирко представља семско обједињавање дијалекатских јединица (Пирко 2006). Човек као објект номинације у турским говорима у Русији предмет је истраживања А. И. Геляјеве, с освртом на концептуалну семантику и начине номинације „внешнего человека”. (Геляева 2002).

Експресивна лексика, као важан слој дијалекатске лексике, присутна је у свим наведеним радовима. Као централна тема јавља се у раду Урманчејеве *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области* (Урманчеева 2003), где је посебно обрађено лексичко-семантичко поље „характеристика человека по его внешнему облику”, и у компаративном истраживању *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках* А. Н. Махмутове (Махмутова 2002). Конзистентан теоријско-методолошки приступ феномену експресивности налазимо у монографији С. Ристић *Экспрессивна лексика у српском језику*, где ауторка на примерима именичких и глаголских експресива представља мотивационо-психичку (прагматичку) и когнитивну зависност њихове семантике, експресивност посматра са дијахроног и синхроног аспекта и на основу урађеног когнитивног модела значења експресивне лексике у српском језику предлаже и представља типски начин обраде експресивне лексике у речнику (Ристић 2004). Једно поглавље књиге посвећује

проблему именичких експресива типа 'особа + спољашњи изглед', преузетих из жаргонског речника (Ристић 2004 : 87–105). Метафоричка номинација човека, као израз колективне експресије, веома је продуктивна у народним говорима. Овом слоју лексике посвећени су радови *Лексико-семантичко-образоване сушествоителних со значением лица (на основе метафоризации)* С. Л. Акопове (Акопова 1985), *Метафорические номинации в системе языка* Ж. Вардзелашвили (Вардзелашвили 2001), *Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры* А. О. Кубасове (Кубасова 2008) и *Антропонимический потенциал анималистической лексики* Е. Н. Каљиткине (Калиткина 2010).

Структурирање лексичко-семантичке групе именица којима се номинује човек по телесним особинама заснива се на физиолошком саставу човека, али и на перцепцији околине човека као носиоца одређених телесних ознака. Систематизација лексема по подгрупама и микрогрупама показује каквим језичким средствима за именовање лица по телесним карактеристикама располаже српски призренски говор и открива специфичан став говорника према њима. Именице субјективне оцене су готово све оне које су настале од придева којима се означавају људске особине, као и оне настале од именица са значењем делова тела. Субјективна оцена садржана је у свођењу особе на само једну особину која је доминантна по оцени говорника. У овим случајевима творбени формант не игра важну улогу (Драгићевић 2001: 32). Именичке лексичке јединице експресивне конотације могу се објаснити екстралингвистичким чиниоцима, у првом реду факторима психолошког карактера.

ЛСГ именица којима се номинује човек по телесним особинама састоји се од дијалекатских лексичких јединица са хиперсемом 'телесне особине' и класом 'ознака' забележених у српском призренском говору. С обзиром на то да ову ЛСГ углавном чине именице које су деривационим процесима настале од придева за означавање физичких својстава човека, њихова подела заснива се подели придева у оквиру ЛСГ придева којима се карактеришу телесне особине. Именице којима се номинује човек по телесним особинама систематизоване су у десет подгрупа, које се састоје од мањих лексичких целина – микрогрупа, чији чланови ступају у лексичке парадигматске односе: хиперо-хипонимске, антонимске и синонимске.

Номинационе јединице сврставају се у подгрупе на основу заједничких сема, односно хиперсеме, и у мање лексичке целине – микрогрупе на основу сема нижег ранга, формирајући хијерархијски устројен систем:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст',
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухраћеност',
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухраћеност',
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни састав',
6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак',
7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела',
8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'
9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине',
10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора.

III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'изглед'

III. 1. Лексичке јединице са хиперсемом 'изглед' сврстане су у две супротстављене микрогрупе:

1. именице са хиперсемом 'пријатан изглед',
2. именице са хиперсемом 'непријатан изглед'.

III. 1. 1. Именичке лексичке јединице обједињене семом 'пријатан изглед' у српском призренском говору имају лексикализовани хипероним *şöhretli'ija* (тур. *şöhretli* „онај који је леп”). Међусобно су супротстављене диференцијалним семама 'особа мушког пола', 'особа женског пола'. Чланови микрогрупе стоје у односу комплементарности, градећи антонимске релације типа мушко – женско.

III. 1. 1. а. Лексичке јединица са интегралном семом 'пријатан изглед' и диференцијалном 'особа мушког пола' је *аслан*.

Има два си́на, два асла́на. – Сино́ви л'и су? – асла́ни!

За лепу, наочиту, крупну мушку особу користи се турцизам *аслан* (тур. *arслан*), којим се примарно именује крупна, крволочна звер из породице мачака *Felis leo*, односно лав. Номинација је остварена метафоричким преносом значења, при чему су доминантне физичке карактеристика животиње асоцијативно пренете на човека.

III. 1. 1. б. Лексичке јединице са интегралном семом 'пријатан изглед' и диференцијалном 'особа женског пола' формирају синонимски ред: *аслánка, аткиња, катáна, кокóна*.

Што има јéну ч'ёрку аслánку, да ти је мило да гу гл'éдаш. – Тéјзи алка Цавíне аслánке, Дánке, прија́је гу свé што обуч'е.

É, што атки́њу уну́ку има. – Милу́јеш л'и ту́ј атки́њу?

Óч'еш л'и Милку попóву, óч'еш л'и нáзл'и кокóну?

За лепу, наочиту жену или девојку у употреби су турцизми *асланка* (тур. *arслан*), *аткиња* (тур. *am*) и *катана* (тур. *katana*), који се значењски подударају у секундарним семантичким реализацијама, имплицирајући сему позитивне оцене. Стилски релативни синоними имају експресивну вредност, јер су метафорички трансформисали примарни семантички садржај. Лексема *асланка* (тур. *arслан*) изведена је од именице мушког рода *аслан*, задржавајући семантику речи у основи. Зоометафоре су и лексеме *аткиња* и *катана*. Лепа, грациозна жена подсећа на ждребицу, бедивију, што је примарно значење лексеме *аткиња*. Основно значење именице *катана* у призренском говору је „велика мазга за коришћење брдске артиљерије”, а метафоричко значење „стасита, лепа, наочита жена” настало је развијањем семантичке компоненте 'велика' и потенцијалне семе општег изгледа. Лексема *кокона* у Призрену значи „лепотица, госпођа” и највероватније је преузета из турског језика (тур. *kokona* „1. госпођа (хришћанка, Гркиња); 2. жена склона гиздању”). Првобитно се ова реч односила на хришћанске жене, које су се модерно облачиле и пратиле европску моду⁸¹, а потом се тако називала дотерана, нагиздана жена која оставља пријатан естетски утисак на околину⁸².

III. 1. 2. Лексичке јединице интегрисане у микрогрупу са хиперсемом 'непријатан изглед' и класом 'ознака' ступају у све три врсте лексичких парадигматских односа: хиперо-хипонимски (телесне карактеристике – изглед – непријатан изглед), антонимски (особа мушког пола – особа женског пола) и кохипонимски, односно синонимски (синонимски ред).

III. 1. 2. а. Мушка особа непријатне спољашњости у говору Призрена номинован је релативним експресивним синонимима: *грдник, грдóња, грди́ло, грдóба, ч'él'еш, укúбет, ше́бек, накáза*.

Грдник, да се згрóзиш кџд га ви́диш. – Онóга грдника грднога Ч'ор-Зéфу, јóнет обукл'е свé у нóво.

⁸¹ Значење „госпођа, дама обучена ала франга” бележи Елезовић (Елезовић I: 301).

⁸² Овакво значење потврђено је у македонском и албанском језику (Петровић 2012: 184; ДРМЈ).

*Запустија се, грдило се уч'инија. – Кóј, тој грдило л'и тражија онакву девојку?
– Оному грдило Сокóлу свé више му се кривиф ноге.*

*Муџ гу је јén грдоња, да га не погл'едаш. – Греóта што такву девојку дадоше
оному грдоње Ванч'ету.*

Гл'еј га какав је, цела грдоба. – Погл'едај се у огл'едало да видиш што грдоба си.

А, брe ч'ел'ешу, и ти си наша да ми збóриш.

А ти, шебеку једн!

Такву наказу ка што је он нeсмо видeл'е.

Пејоративност суфиксалних изведеница *грдник, грдоња, грдило, грдоба* произилази из семантичког садржаја творбене основе, коју чини придев *грд(ан)*. Семантички еквиваленти граде се пејоративним суфиксима *-(н)ик, -оња, -ило, -оба*, којима се интензивира негативна оцена садржана у основи. Погрдно је маркиран поименичен турски дијалекатски придев *ч'ел'еш* (тур. дијал. *keleş* „ружан, груб“), који се у српском призренском говору користи као подругљива реч за ружну особу. Из изворног дијалекта преузета је лексема *укубет* (тур. дијал. *ukubet*), која се у говору Призрена понаша и као придев („ружан, наказан“) и као именица којом се номинује веома ружна мушка или женска особа. Метафоричком трансформацијом изворног примарног семантичког садржаја турцизма *шебек* (тур. *şebek* „мајмун“) развило се фигуративно и пејоративно значење које конотира ружног човека, засновано на семи изгледа. Сема интензитета иманентна је лексеми *наказа*, којом се номинује веома ружна, нагрђена особа. Ова лексема није својствена идиому који обрађујемо, у призренски говор је, највероватније, ушла под утицајем књижевног језика.

III. 1. 2. б. Именице са интегралном сeмом 'непријатан изглед' и диференцијалном 'особа женског пола' су семантички еквиваленти *грда, грдница, грдул'а, грдило, наказа, наказница*.

*А, мóри, грдо грдна, ч'е видиш своје сáл док ми пáднеш у руке. – Посвадише се
што извадила лакрдију онéзи Митрине грде.*

*Грдница, мајко, мука да те уфáти кьд гу погл'едаш такву. – Не гл'едај туџ'е
слáмке, мóри грднице, теке гл'едај своје грeде, гл'едај каква си ти сáма.*

*Што грдул'а му била жéна, бóже ч'увај. – Онéзи грдул'е бра да не гу узнеш од
руке.*

Ураати се, умре и тој грдило, тај грбавица Агна.

Млóго је грдна, јадница, наказа, да је дал'еко.

Онéзи наказнице, онéзи крифке, гу реко свé у óч'и.

Наведени деадјективни деривати номинују женску особу приписујући јој атрибутивни садржај мотивног придева. Првостепени деривати са простим придевом *грд* у основинском делу јесу именичке лексеме *грда*, *грдул'а* и *грдило*, док је именица *грдница* изведена од дублетне форме *грдан*. Творбене основе су носиоци субјективне оцене, а форманти *-а*, *-ица*, *-ул'а* и *-ило* пејоративност попримају од основе и негативно конотирају женску особу као носиоца особине.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'раст'

III. 2. Подгрупа именица са хиперсемом 'раст' и лексикализованим хиперонимом *бој* дели се на две микрогрупе лексичких јединица са супротстављеним семама 'високи раст' и 'ниски раст'. У оквиру микрогрупа нема опозиције према семи пола, јер се истим лексемама номинују и мушке и женске особе.

III. 2. 1. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст' и класом 'ознака' граде хиперо-хипонимске односе (телесне карактеристике – раст – високи раст) и стоје у међусобном синонимском односу: *дугоња*, *грдосија*, *бојл'ија*, *батал бојл'ија*, *фидан бојл'ија*⁸³, *гранда*, *алосија*, *див / диџ*.

Онóме дугóње Сíme Пуч'е.

Ўдаде се за онóга грдосију Симу Пуч'у. – Тóму грдосије Панушу бата-Ал'ексиному твоје конду́ре не́ му стадаф ни на полч'áник. – И она бидна грдосија ка и бра́ч'а гу.

Тóму бојл'ије кол'úко му ва́л'а за јéне ч'аши́ре. – Е́, ч'кул'о јéдан, и ти́ да се бараба́риш със онóга бојл'ију.

А: За ко́га су теј ч'акши́ре? Б: За онóга батал бојл'ију Симу Ч'емери́ку.

Што одне́се тóму фидан бојли́је?

Éте га, иде тај гра́нда Сима. – Áда, със полч'áник да те гáзне тај гра́нда, цре́ва ч'е ти исту́ри. – Ти́, брэ, ка јéн патл'и́ц'ан, и ти́ да искóч'иш на мэ́гдан онóму гра́нде. – Му́ж гу бе́ше ми́цк, ситан, а она јéна гра́нда, у зу́бе да га понéсе.

⁸³ Лексичке јединице турског порекла *бојл'ија*, *батал бојл'ија* и *фидан бојл'ија* употребљавају се у истом облику и као придеви и као атрибутивне именице, а њихову функционално-семантичку вредност одређујемо на основу Чемери́кићевих илустративног материјала.

У Чемери́кићевој збирци има много турцизама који су истовремено окарактерисани и као именице и као непроменљиви придеви. Етимони ових речи су именице, али су у призренском говору коришћене као детерминанте уз неку другу именицу. С. Петровић ову појаву објашњава директним турским утицајем, сматра да је то рефлекс бесуфиксалног, односно придевског изафета (Петровић 2012: 350). Турцизме које Чемери́кић дефинише и као именице и као индеклабилне придеве третираћемо или као именичке или као придевске речи у зависности од ширег синтаксичког контекста.

*Држиш л'и на памет што алосија беше, бог да га прости, Сима Ч'емерика?
Висок, крупан, л'ичан, диф. – Тај ч'апкунов див Данил воденичко коло га дџа ка
јену перку.*

Сему позитивне оцене имплицитно садржи турцизам *бојл'ија*, којом се квалификује висока, стасита особа као носилац пожељне особине. Сему интензитета уноси лексичка компонента *фидан* у синтагми *фидан бојл'ија*, којом се именује особа танког и високог стаса. Остале лексеме имплицирају сему негативне оцене, изражавајући субјективан став говорника према особи високог раста. Експресивима *дугоња*, *грдосија*, *див / диф* и *батал бојл'ија* именује се особа несразмерно високог раста. Лексема *дугоња* укључује значењски елемент 'мршав', док лексеме *грдосија*, *алосија*, *гранда*, *див / диф* и *батал бојл'ија* интегрису семе 'веома висок', 'крупан', 'снажан'.

Са творбеног аспекта, лексема *дугоња* је деадјектив, са пејоративним наставком *-оња*, који уноси експресивност у значење деривата. Пејоративност именице *грдосија* условљена је пејоративном творбеном основом, а непродуктиван аугментативни суфикс *-осија* поприма својство пејоративног суфикса у контакту са таквом творбеном основом. Овим наставком формирана је и пејоративна метафора *алосија*, која примарно означава особу која много и халапљиво једе, а у секундарној реализацији семантички је изједначена са основним значењем лексеме *грдосија*. Обе су формиране сложеним суфиксом *-осија*, који се везује, у једном случају за именичку, а у другом за придевску основу и има функцију интензивирања експресивности. Митолошки термин *див* секундарно означава човека изузетно високог раста и велике снаге. Овакво значење лексеме *див* заснива се на колективној представи о митолошком бићу људског обличја натприродне величине и снаге и поређењу човека натпросечног раста и телесне снаге са овим апстрактним појмом.

III. 2. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'ниски раст' и класом 'ознака' обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – раст – ниски раст) и ступају у сининимске односе: *пџиур*, *здџпка*, *тџмак*.

Здџпка је, не мџж да га подџгнеш.

Миџак а дебел'ушас, тџмак.

Семемом „особа малог раста” дефинисана је лексема *пџиур*, која је потврђена на ширем подручју Косова и Метохије у лику *пџирак* и значењем „мали, малишан” (Елезовић II: 537), али не и у осталим говорима призренско-тимочког ареала. Ова реч дошла је преко албанског језика (алб. *picërrë*) (Skok III: 610). Следећи њену изворну

семантику, можемо закључити да се у призренском говору основно значење настало развијањем семе 'дечак'.

Интегрално-диференцијална сема за именице *здѣпка* и *токмак* је 'набијен'. Лексема *здѣпка* дериват је изведен од придева *здепаст* и неутралног наставка *-ка*, који поприма негативну конотацију од творбене основе, означавајући ниску а дебелу особу. Основно значење турцизма *токмак* (тур. *tokmak* „маљ, дрвени чекић”) у Призрену је „дрвени грнчарски набојац за ситњење земље”. Метафорички пренос заснива се на продуктивности семе тежине алатке, док је сема висине садржана у самом својству *здепатости*.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'ухрањеност'

III. 3. У подгрупи лексичких јединица са хиперсемом 'ухрањеност' издвајају се две микрогрупе са семама 'прекомерна ухрањеност' и 'недовољна ухрањеност', чији су чланови у међусобном антонимском односу.

III. 3. 1. Именице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' деле се у мање лексичке целине, односно синонимске редове, који су супротстављени семом пола.

III. 3. 1. а. Лексичке јединице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' су кохипоними: *дебѣл'ко*, *свиња*, *тулум*.

Онóга дебѣл'ка Јовáна Трупа нóге више не нóсиф. – Огои́ја се тај дебѣл'ко, бури́ло се уч'ини́ја.

Про́џ'е тај свиња, тај дибѣја Јóван.

Ћте га, иде тај тулум.

Деминутивност суфикса *-ко* неутралисана је експресивним садржајем творбене основе, тако да изведеница *дебел'ко* у призренском говору фигурира као мање-више неутрална номинација дебелог човека. Негативно су конотиране метафоре *свиња* и *тулум*. Семе сликовитости, пејоративности и интензивности садржи зоометафора *свиња*. Метафоричком трансформацијом примарног значења турцизма *тулум* (тур. *tulum*) настао је назив за један део човековог тела – трбух, а ширењем перспективизације значење се преноси на човека са израженим трбухом, односно дебелог човека.

III. 3. 1. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде кохипонимске и синонимске

односе, без јасно опредељене дијалекатске доминанте: *дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка, дунда, дундица, свиња, тулум.*

Дебел'ицо, помери се мало по тамо да седнем.

Тај дебел'ајка још мало па със своју дебел'ину да престигне и мона-Сófку.

И онéзи дебел'ке Газикалове гу се нашла стрéч'а, запросила се за Цéку ластрац'ију.

Тóј Л'енч'е је дебел'уша, ама кд игра óро, л'сно га игра.

Тај Санина дебел'ушка рáно поч'ела да се гóи. – Онéзи Стојанóве дебел'ушке гу отешњаја мінтан.

Поп-Стојанóва л'и бéше тај дунда што пром'е надóл'е? – Дунда дебела куч'у не помéла.

А тај дундица унука л'и ти је? – Онéзи Косари́не дундице гу отешња ал'инч'е.

Нагоила се, свиња се учинила.

Па и тај мона-Сófка, нагоила се, тулум се уч'инила.

Једнокоренски синоними су *дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка*. Именички деривати изведени продуктивним суфиксима *-ица, -ка, -уша* и дијалекатски обојеним наставцима *-ајка* и *-ушка* попримају значење особине исказане придевом у творбеној основи (*дебел-*). Наведени суфикси женску особу маркирају експресивним квалификативом. Сема деминутивности запажа се у лексеми *дебел'ушка*. Ономатопејског порекла су лексема *дунда* и њен деминутивни облик *дундица*. Именица *дунда* којом се именује веома дебела женска особа, односно *дундица*, којом се номинује дебела девојчица, у вези су са придевом *надувен*, при чему је основа дуономатопеизирана (Skok I: 457). Метафорама *свиња* и *тулум* погрдно се називају особе оба пола.

III. 3. 2. Лексичке јединице са хиперсемом 'недовољна ухрањеност' нису опозициониране по полу, већ стоје у међусобним односима кохипонимије и синонимије, означавајући особе и мушког и женског пола: *мр'ша, мртвац, сарага, áкреп.*

Ослабéја, мр'ша се направíја

Ослабéја, ослабéја, жив мртвац се уч'ини́ја. – Осуши́ла се, сáл кóс и кóжа се уч'ини́ла, мртвац дошла.

Осуши́ја се, ослабéја, сарага се уч'ини́ја.

Ослабéја, áкреп се уч'ини́ја.

Мршава, ослабела особа у Чемерицићевој збирци дефинисана је именичком лексемом *мрша*. Интересантно је постојање овог апелатива с обзиром на то да наши извори покузују одсуство придева *мршав*.⁸⁴ Секундарним значењима мршаву особу означавају лексеме *мртвац*, *сарага* и *акреп*. Метафоричком трансформацијом примарне семантике остварен је пренос значења по сличности спољашњег изгледа у лексеми *мртвац*. *Сарага* и *акреп* су зоометафоре којима се номинује мршава особа. Из примарне семске структуре којом се означава *сарага* – „врста ситне, суве слатководне рибе”, секундарно метафоричко значење развило се продуктивношћу сема 'ситна' и 'сува'. Сема негативне оцене присутна је у конотативној сфери значења лексеме *акреп* (тур. *akrep*), која примарно означава „шкорпију”. Пренос семантичког садржаја остварен је на основу негативне колективне представе о „зглавкару сродног пауку, са доњим вилицама у виду штипаљки и отровном жаоком”.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност'

III. 4. Посебну подгрупу чине именице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност', због њихове фреквентности и експресивне вредности у говору Призрена. Подељене су у две микрогрупе са интегралним семама 'особа мушког пола' и 'особа женског пола'.

III. 4. а. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' граде хиперо-хипонимске (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност — особа мушког пола) и синонимске односе: *бiвол*, *бiздол*, *меч'ка*, *гарипа*, *шапиал*, *Ајдар Бал'а*.

Порáса, жéно, раскрупњаја се, цéја бiвол се уч'инија.

Порáса, цéја бiздол се уч'инија. – И за тóга биздола л'и се нáшла девојка.

И тáј гарипа л'и се уфатија у óро.

И тáј Ајдар Бал'а л'и се уфатија у óро? – Е, Ајдар Бал'о јéна, што не гл'éдаш прет сéбе кьд íдеш.

Сема 'крупан' присутна је у свим лексичким јединицама којима се именује висока и прекомерно ухрањена мушка особа. Сема 'незграпан' повезује лексеме *бивол*, *биздол*, *гарипа*, *меч'ка*, *шапиал* и *Ајдар Бал'а*, сема 'трапав' заједничка је лексемама *Ајдар Бал'а* и *шапиал*, а сема 'тром' одликује семску структуру лексеме *меч'ка*. Све

⁸⁴*Мрша* и *мршав* стоји у вези са *мрха* > *марха* > *марва* и значењски је повезано са *мрцина* (Skok II: 467).

лексема су фигуративно маркиране, а секундарне семантичке реализације остварене су метафоричком трансформацијом примарне семантике. Апсолутни синоними су зоометафоре *бивол* и *биздол*, којима се крупан, незграпан мушкарац сликовито пореди са врстом говечета *Vubalus*. Скупини лексема којима се номинује телесно незграпна, трома особа придружује се својим фигуративним значењем дијалектизам *меч'ка*, који у семском саставу примарне семантичке реализације садржи семе 'крупан' и 'незграпан', а секундарно метафоричко значење развијено је на продуктивности ове две семе, које имплицирају и тромост као особину. У Чемерикићевој лексичкој збирци регистрован је и локализам *Ајдар Бал'а*, властито име прерасло у метафору за незграпну мушку особу. Турцизми *гарипа* (тур. *garip* „странац, туђин; чудноват, небичан”)⁸⁵ и *шапиал* (тур. *şabşal* „лењ”) преобликовали су изворну семантику, и у призренском говору означавају високу и дебелу особу, са семом 'незграпан' као интегралном за обе лексема, и диференцијалном 'трапав' у лексеми *шапиал*.

III. 4. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'високи раст / прекомерна ухрањеност' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде хиперо-хипонимске односе (телесне карактеристике — високи раст / прекомерна ухрањеност— особа женског пола) и формирају синонимски ред без јасно опредељене доминанте: *гол'емц'ика** (Реметић), *бивол'ица*, *биздол'ица*, *меч'ка*, *мазбата*, *гарипа*, *шапиал*, *сурепажка*, *сурепач'а*.

Туј ли Санину бивол'ицу запросија.

По од гу познавам туј биздол'ицу Јефу, сџл ч'ини: трап, трап, трап.

Што младаневѣста ги бѣше, мазбата.

Куку, што гарипа ги бѣше младаневѣста!

Ќне гу иде тај сурепажка.

Све наведене лексема у семском саставу имају сему 'незграпна'. Денотативно значење има једино лексема *гол'емц'ика*, преузета из монографије С. Реметића, уз коју стоји објашњење „крупна, развијена жена” (Реметић 1996: 91). Компонента 'трапава' укључена је у семску структуру десигната *биздол'ица*, *меч'ка*, *сурепажка* и *сурепач'а*. Интегралне конотативне компоненте су сема експресивности и сема негативне оцене. Метафоризацијом су настала именованја *бивол'ица*, *биздол'ица*, *меч'ка* и *мазбата*. Називи *бивол'ица*, *биздол'ица* и *меч'ка* за крупну, незграпну женску особу мотивисани су карактеристичним особинама ових животињских врста и везом по сличности

⁸⁵ У северној Метохији *гарип* је „сиромашна, немоћна особа” (Букумирић 2012: 94).

пренети на људско биће. Потенцијална сема величине, тачније гломазности, садржана у основном значењу лексеме *мазбата* (тур. *mazbata* „протокол, записник“), мотивисала је метафорички пренос са предмета на особу. Турцизмима *гарипа* и *шапиал*, семантички се придружују именице *сурепајка* и *сурепач’а*, изведене домаћим наставцима пејоративне конотације *-ајка* и *-ач’а* и израженом негативном оценом.⁸⁶

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’телесни састав’

III. 5. Именице са хиперсемом ’телесни састав’ формирају две микрогрупе са супротстављеним семама ’јак телесни састав’ и ’слаб телесни састав’.

III. 5. 1. Именичке лексеме са хиперсемом ’јак телесни састав’ гранају се у два мања парадигматска лексичка скупа, чији чланови стоје у међусобном антонимском односу, супротстављени дистинктивним обележјем ’мушко’ / ’женско’.

III. 5. 1. а. Хиперсема ’јак телесни састав’ и диференцијална сема ’особа мушког пола’ повезује лексеме *муж’ина* и *бабац’ан*, којима се примарно номинује крупан, снажан мушкарац.

Сви гол’еми, целе муж’ине, па оч’е, б’огами, и да једеф. – Тај муж’ина С’има Пуч’а.

Ч’кул’о један, и ти да се дол’иши със тога бабац’ана.

У српском призренском говору аугментатив *мужина* и турцизам *бабац’ан* функционишу као апсолутни синонимски пар, јер им се примарна семска структура у потпуности поклапа. Обе лексеме садрже сему позитивне оцене, јер су телесна развијеност и снага пожељне особине мушкараца.

III. 5. 1. б. Особа женског пола јаког телесног састава именује се лексичком јединицом *бабац’анка*, изведеном од именице за мушки род, али је, за разлику од мотивне турске речи, негативно конотирана. Телесне особине својствене мушкарацу као одлика физичког изгледа жене подлежу строгом естетском суду колектива и таква оцена је експлицитно изражена у творбено-семантичкој структури женске номинације.

Об’две ч’ерке гу су тако бабац’анке. – Туј бабац’анку л’и запросија?

---

⁸⁶ Очигледно је да творбenu основу пејоратива *сурепајка* и *сурепач’а* чини именица *суреп*, чију етимологију и семантику нисмо успели да одгонетнемо. Могуће је да је од тур. *sürtük* „žena koja cio dan besposličī, sokačara” (Skok III: 364). Њену продуктивност потврђују облици *сурепаја* са значењем „одрасла и развијена девојка” у говорима северне Метохије (Букумирић 2012: 590) и *сурепуља* у значењу „девојчурљак” у лесковачком говору (Митровић 1992: 374). Изворно нам је познато да се у околини Алексинца за крупну, несразмерно развијену девојку каже *сурепачина*.

III. 5. 2. Микрогрупу лексичких јединица са хиперсемом 'слаб телесни састав' чине два синонимска реда лексема супротстављених по семи пола.

III. 5. 2. а. Кохипоними који стоје у међусобном односу релативне синонимије обједињени на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – слаб телесни састав – особа мушког пола) су: *ч'кул'а*, *ч'кул'авко* / *ч'кул'афко*, *авет*, *розга*.

Е, ч'кул'о једьн, и тї ми се сїл'иш. – Їскриши ми и'ам тїј Бил'бїл'ов ч'кул'а.

Мїкни се одбтл'е тї, ч'кул'авко ч'кул'ави.

Кьд ги гл'едаш, ка авете да вїдши.

Зар и од онога розге ч'екаш какву рабóту?

Деадјективи *ч'кул'а* и *ч'кул'авко* / *ч'кул'афко* именују слабу, неразвијену мушку особу, при чему експресивност проистиче из семантике придева од којег су изведени. Метафоричким преносом развила су се секундарна значења лексема *авет* и *розга*, која се односе на слабу, оронулу, исцрпљену особу. У случају лексеме *авет* метафоричка асоцијација заснована је на трансформацији типа апстрактно – конкретно, ослабео човек доводи се у везу са привиђењем, утваром. Два конкретна семантичка садржаја „изношена, похабана ствар” и „исцрпљена, изнемогла, немоћна особа”, који представљају полисемантичку структуру лексеме *розга*, повезује потенцијална сема функционалности. Сема интензитета заједничка је овим двама лексема.

III. 5. 2. б. Лексичке јединице са диференцијалном семом „особа женског пола” су: *ч'кул'авїца*, *авет* и *розга*.

У тєјзи Ч'ипрїне ч'кул'авїце.

Ослабела, авет се уч'инїла, да је дал'еко.

Да вїдши тїј теза-Јєфу, да гу не познїдеш, розга се уч'инїла ч'уч'ка она.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесни недостатак'

III. 6. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'телесни недостатак' обједињене су у подгрупу на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостатак) са лексикализованим хиперонимом *ил'етл'їја* (тур. *illetli*) „особа која има телесну ману, недостатак”.

Ицїна најмлац'еја ч'ерка ил'етл'їја је, јаднїца, їма дрўгу рабóту.

На основу сема нижег ранга разврстане су у четири микрогрупе:

6. 1. именице са хиперсемом 'дефект хода',

6. 2. именице са хиперсемом 'дефект вида',

6. 3. именице са хиперсемом 'дефект слуха',

6. 4. именице са хиперсемом 'дефект говора'.

III. 6. 1. Именичке лексеме са хиперсемом 'дефект хода' граде два синонимска реда чији су чланови међусобно супротстављени семом пола.

III. 6. 1. а. Именице са са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' у српском призренском говору су *гегáвац*, *гегáвко* / *гегáфко*, *ч'опáвац**, *бáнга*, *топáл*.

Још не л'и доша онај гегáвац Кóста? – Тí, гегáвцу гегáви, да гл'едаш своју рабóту. – И онóму гегáфцу Сокóлу доша дѣн, умре јáдник.

Гегáвко гегáви. – Запросíла се за онóга гегáвка баждарáнца. – Тáj гегáфко гу је теткíч'ич'.

Ч'опáвац (Реметић 1996: 362)

Áда тáj бáнга Ц'óм'а, кóј дру́ги мóже да бíдне?

Мíкни се о[д] то́га топáла, о[д] то́га нал'ета. – Јéфте топáлу сéстра ми рéч'е.

Именице *гегáвац*, *гегáвко* / *гегáфко*, *ч'опáвац* и *бáнга* изведене су од придева који у дериват уносе семантички садржај, а неутралним творбеним формантима означава се особа – носилац особине.

III. 6. 1. б. Именице са са хиперсемом 'дефект хода' и диференцијалном семом 'особа женског пола' граде синонимске парадигматске односе: *гегáвица*, *кривáч'а*, *крíвка* / *крíфка*, *топáл'ица*.

Ч'ёрка гу је гегáвица. – Ч'пóташ се дру́гому, мóри гегáвице, а сéбе не вíдиши кáква си.

Тáj кривáч'а Миланóва сврíшња. – Снае Миланóве сéстра мéгерем бíла кривáч'а.

Онéјзи наказнíце, онéјзи крíфке, гу рéко свé у óч'и.

Тáj крíфка, тáj топáл'ица сéстра л'и гу се отровáла? – И онéјзи топáл'ице гу се нáшла прил'и́ка да се уда́де.

Лексеме *гегáвица* и *топáлица* граде антонимске парове са лексемама мушког рода *гегáвац* и *топáл*, и представљају праве антониме. Једнокоренске лексеме *кривáч'а* и *крíвка* немају опозита у мушком роду.

III. 6. 2. Дијалекатским лексичким јединицама са хиперсемом 'дефект вида' диференцирају се особе мушког и женског пола.

III. 6. 2. а. Кратковида мушка особа именује се лексемама *сил'áвац* и *сил'áвко* / *сил'áфко*.

Сил'áвац сил'áви.

Сил'афко сил'ави!

Суфиксална поименичења *сил'авац* и *сил'авко* номинују мушкарца као носиоца особине садржане у придеву. Субјективна оцена присутна је, такође, у творбеној основи.

III. 6. 2. б. Лексичке јединице са хиперсемом 'дефект вида' и диференцијалном семом 'особа женског пола' су *сил'авица*, *ч'оравица** и *ч'орајка*.

Де мори, сил'авицо сил'ава!

Ч'оравицо ч'орава, не видиш л'и тестију? (Реметић 1996: 463).

Апсолутним синонимима *ч'оравица* и *ч'орајка* у српском призренском говору номинује се женска особа која не види на једно око. Ове лексеме стоје у односу релативне синонимије према именици *сил'авица*, којом се именује женска кратковида особа. Лексеме *ч'оравица* и *сил'авица* имају транспарентну творбenu структуру: мотивисане су пејоративно конотираним придевским јединицама *ч'орав*, односно *сил'ав* и неутралним суфиксом *-ица*, којим се означава особа женског пола. *Ч'орајка* је изведена од придевског облика *чор* и сложеног суфикса *-ајка*, који поприма пејоративно обележје творбене основе, преносећи пејоративну семантику на лице које означава.

III. 6. 3. Именице са хиперсемом 'дефект слуха' обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских односа (телесне карактеристике – телесни недостаци – дефект слуха) и налазе се у међусобном антонимском парадигматском односу.

III. 6. 3. а. Именичке лексеме са интегралном семом 'дефект слуха' и диференцијалном 'особа мушког пола' представљају синонимски низ: *глуавац*, *глуавко* / *глуафко*, *глуан*, *глуфч'а*, *глуфтер*, *шурлан*.

Ви́де л'и то́га глуа́вца Драге́та? – А́, мо́ре глуа́фцу глуа́ви.

Та́ј мајтапч'и́ја Л'у́ба те́ра мајтап с оно́га глуа́вка То́ду. – Глуа́фко глуа́ви.

То́му глу́ану ва́л'а и със пр'сте да му збо́риш на да те разбе́ре. – А́, мо́ре, глу́ану глу́ви, ако те дофа́тим на ти проч'бч'кам у́ши по мо́јски, једн'к ч'е проч'у́јеш.

Ми́кни ми се одо́тл'е, е глуфч'о́ један. – Оно́му глуфч'е Драге́ту.

Оглуве́ја, глуфтер бидна́ја. – Заде́фав оно́га глуфте́ра Пану́ша.

Ви́кај, шу́рлан је, не ч'у́је. – Искида́смо се од сме́ със то́га шу́рлана Це́тка.

Наведеним лексемама номинује се мушка особа са делимичним или потпуним оштећењем слуха. Мотивна реч лексема *глуан*, *глуфч'а*, *глуфтер* је придев *глув*, а лексема *глуавац* и *глуавко* његов дијалекатски лик *глуав*. Творбени форманти су продуктивни суфикси за грађење именица мушког рода *-ан*, *-ац*, *-ко*, и мање

продуктивни, али експресивно обојени *-ча* и *-тер*. Из албанског језика је преузета и фонетски и морфолошки адаптирана лексема *шурлан* (алб. *i shurdhër* „онај који не чује”).

III. 6. 3. б. Лексичке јединице којима се номинује женска особа са дефектом слуха су једнокоренски синоними *глуави́ца*, *глуа́л'ка*, *глуа́ч'а* / *глувач'а*, *глуфтѐрка*, *глуфтера́јка*.

Глуави́ца л'и си мо́ри, те не ч'у́јеш да те ви́кам? – Те́јзи глуави́це ва́л'а до́бро да гу ви́каш на уо па да те разбе́ре. – Де́, мо́ри, глуави́цо глуа́ва.

Му́ка док дока́жеш штого́дър онѐјзи глуа́л'ке Кости́не матѐре. – Не се́ди на у́ши, мо́ри глуа́л'ко, те́ке слу́шај што збо́рим.

И се́стра ка да му би́ла глуа́ч'а. – Ра́збра л'и се с ту́ј глуа́ч'у? – Онѐјзи глуа́ч'е нана-Ви́це. – Та́ј глува́ч'а не гл'е́да се́бе, те́ке се поч'поти́је дру́гому. – Ч'но́таф гу се те́јзи греши́нице, те́јзи глува́ч'е гл'у́је. – Де́, мо́ри, глува́ч'о гл'у́ва!

Оста́ви ту́ј глуфтѐрку, бо́га ти, не́ гу заде́вај ви́ше.

Ч'е у́зне ту́ј глуфтера́јку, ч'е се укьна́ч'и със њу́. – Та́ј л'и гу је зѝва, та́ј глуфтера́јка?

У основи именица женског рода којима се означава особа која слабо чује или уопште не чује је примарни придев *глув*, односно његова варијанта *глуав*. Према облику за мушки род *глуавац* моционим суфиксом *-ица* изведена је именица женског рода *глуавица*. Именицом мушког рода мотивисани су и пејоративни облици *глуфтерка* и *глуфтерајка*. Суфиксима експресивне пејоративне семантике *-ал'ка* и *-ач'а* изведене су именице *глуал'ка* и *глуач'а*. Наведене дијалекатске лексичке јединице иду у прилог тврдњи да је стварање експресивне лексике најчешћи начин настајања синонима (Апресјан 1995: 223; Драгићевић 2007: 249).

III. 6. 4. Микрогрупа именица са хиперсемом 'дефект говора' обухвата лексеме којима се номинује особа са говорном маном или особа која нема способност говора. Чланови микрогрупе распоређени су у два синонимска реда, диференцирана према семи пола.

III. 6. 4. а. Хиперсемом 'дефект говора' обједињене су именичке лексеме мушког рода *бѐл'ба* / *бѝл'ба*, *бил'уба́јка*, *дѝтка* и *не́мтур*.

Збо́ри ка Манѐтов бѐл'ба. – Бѐл'ба је, исти́на, а́ма је вре́дно и рабо́тно мо́мч'е. – Ё́, бѝл'бо́ јѐдан, ти́ ч'е ми збо́риш.

Си́н му ка да је бил'уба́јка.

Не́мтур те бо́г уч'ини́ја. – Да́ј то́му не́мтуру́ јѐно кома́ч'е л'ѐба.

Придевом *бел'бав* мотивисана је именица *бѐл'ба*, којом се номинује мушка особа која неправилно изговара неке гласове, која тепа. Лексемама *бил'убајка* и *дѣтка* именује се мушка особа која говори испрекидано и с тешкоћама услед недостатка у говорним органима. *Немтур* је мушкарац који нема моћ говора.⁸⁷

III. 6. 4. б. Именице женског рода са интегралном семом 'дефект говора' су *бел'бавица* / *бѐл'бавица*, *бил'убајка*, *дѣтка* и *немтурач'а*.

Ка никоја бел'бавица, бѐг да ч'ува. – Ти, мѐри, бел'бавицо бел'бава.

Туј бил'убајку л'и тражија ел'и сѣстру гу?

Ч'ујеш л'и, мѐри немтурач'о!

Са придевом у основи је именица женског рода *бел'бавица*. Лексема *бил'убајка*, чија нам је етимологија нејасна, истим обликом означава оба пола, а пејоративност је остварена продуктивним пејоративним суфиксом *-ајка*.⁸⁸ Без граматичке дистинкције по полу је и поствербал ономатопејског порекла *дѣтка*, за који Чемериџић не даје илустративну потврду. Суфиксом *-ач'а* постиже се стилско-семантичка интензификација експресива *немтурач'а*.

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'делови тела'

III. 7. Именичке лексичке јединице са хиперсемом 'делови тела' чине подгрупу именица којима се номинује човек на основу појединих делова тела. Номинација се заснива на маркантном, истакнутом делу тела, који постаје доминантна телесна особина особе и по којој особа бива препознатљива и негативно окарактерисана од стране колектива. Отуда пејоративи као најфреквентније номинационе јединице у овој категорији именована.

III. 7. 1. Лексичке јединице обједињене семом 'велика глава' су *главоња*, *главурдан* и *главач'а*.

Главоња је, на дѣду зѐр? – За онога главоњу Лѐзу, капа не се наѐди. – Тако су главоње сви њи́ни мѐжи.

Тај главурдан Лѐза Мѐја. – Ви́де л'и дѣ тога главурдана Гѐгу?

⁸⁷ Лексема *немтур* у призренски говор дошла је из македонског језика, а регистрована је и у јужноморавским говорима у значењу „ћутљив и намргођен човек” (Златановић 1988: 255).

⁸⁸ У Средској, поред Призрена, постоји братство Бил'убајкини (Младеновић). Из Чемериџићевог записа уз одредницу *бил'убајка* сазнајемо да Билибајкини нису аутохтони Призренци, већ су се доселили из Сретачке жупе, где се користи глагол *билипка* у значењу „свира, свируцка у шупељку”, од којег је, можда, изведена именица са продуктивним наставком за грађење пејоратива у овом говору *-ајка*.

Л'ел'е што главач'а ги беше младанавеста. – Дe, мори, главач'о главата. – Онејзи главач'е Доце ништо не гу стада у туј њојну главетину.

Експресиви *главоња* и *главурдан* су семантички дублети негативне конотације којима се номинује мушка особа велике главе. Именица *главоња* првостепени је дериват, где је носилац пејоративности творбени формант, док код другостепеног деривата *главурдан* аугментативност и пејоративност потичу из творбене основе, јер је мотивна реч ове лексеме *главурда*. Диференцијација по семи пола остварена је у лексеми *главач'а*, којом се погрдно именује женска особа велике главе. Пејоративност у семантички садржај мотивне речи уноси суфикс *-ач'а*, тако да је мотивисана именица негативно конотирана.

III. 7. 2. Особа лепог лица именује се турцизмом *сиретл'ија* (тур. *suret*). Сема позитивне оцене произилази из семантичког садржаја лексеме.

III. 7. 3. Сема 'мали, прџаст нос' интегрише лексеме *крњавац* и *крњавица*, које су међусобно супротстављене семама 'особа мушког пола' и 'особа женског пола'.

Море, ти крњавцу, не се меч'ај със камење.

Зар и тај крњавица вади другому лакрдије?

Обе лексеме изведене су од придевског облика *крњав* моционим суфиксима *-ац* и *-ица*.

III. 7. 4. Сема 'дебеле усне' заједничка је лексемама *бузл'ија*, *рилавац* и *риловица*.
Тражеше те јен човек, јен бузл'ија. – Син гу искоч'и бузл'ија на деду. – Тако се бузл'ија оно родило. – У њину куч'у сви су бузл'ије.

Рилавац, на оца се истурија.

Не гу задевај туј риловицу.

Лексемом *бузл'ија* означавају се особе и мушког и женског пола које имају изажене, меснате усне. *Nomina attributiva* изведена је од лексеме *буза* и адаптираног турског суфикса *-li*, којим се означава носилац особине. Лексеме *рилавац* и *риловица* погрдни су називи за мушку, односно женску особу са дебелим уснама. Мотивисане су придевом *рилав*, који је, пак, настао од лексичке метафоре *рило*. Конотативност се испољава у творбеној основи и преноси на дериват.

III. 7. 5. Особа која има велике уши номинује се лексемом *ушина*.

Удаде се за онога Милановога ушину.

Ову лексичку јединицу неутралне основе карактерише аугментативно-пејоративна значењска компонента, садржана у аугментативном наставку *-ина*. Експресивна семантика је у овом случају са наставка пренета на основу.

III. 7. 6. Сема 'крив врат' присутна је у композиту *кривошија*.

Тóга л'и кривошију ч'е да жéне?

III. 7. 7. Грбава мушка особа именује се дериватима *грбавац*, *грбавко* / *грбафко*, женска изведеницама *грбавица*, *грбавка*, *грбајка*, а особе оба пола сложеном лексемом *згура*.

Грбавац грбави, и óн да ми се сил'и. – По áрно нека гл'еда онога својега грбавца. – Ако дофáтим тóга грбафца, ч'е му испра́им плéч'и. – Ч'ути брe, грбафцу, за тебе је збóр, за кокóшку сол.

Тáј грбавко, тáј нáл'ет, кáбил' је и тóј да уч'íни. – Дóбру девојку запросíше оному грбавку Јóце. – Грбафко грбави.

И тeјзи грбавице гу се зáр нáшла стрéч'а да се удаде. – Á, мóри, грбавицо грбава, и тóј л'и знáш тí, да се ч'пóташ другóму?

Тáј грбавка гу је зьвíч'ња. – Кóму дáде мотавíло, онeјзи грбавке л'и? – Дe, мóри, грбафко грбава.

Ч'у л'и, мóре, туј грбајку Рíсу кáко нóси лакрдíје? – Онeјзи грбајке реко гу свe у óч'и и зáтвори гу úста.

Једнокоренски деривати мушког рода граде синонимски пар *грбавац* – *грбавко*, а синонимски низ формирају именице женског рода настале продуктивним суфиксима *-ица*, *-ка*, *-ајка*: *грбавица*, *грбавка*, *грбајка*. Изведене именичке лексеме мотивисане су придевом *грбав*, осим лексеме *грбајка* чија је основинска реч именица *грб(а)*, чији се семантички садржај у потпуности прелива у именицу, а неутрални суфикси експресивну значењску нијансу добијају у контакту са основом. Пејоративно је обојен суфикс *-ајка*, који у дериват уноси виши степен пејоративности.

III. 7. 8. Особа са великом, израженом задњицом у Призрену се сликовито номинује полусложеницом *танур-ч'утл'ија*, која у свом саставу има две лексичко-семантичке компоненте: *танур* (тур. дијал. *tanur* „округла даска за прављење лепиња; тепсија”) и *ч'ут* (тур. дијал. *süt*, поред *gömlü*, *göt* „задњица”). Суфиксацији подлеже други члан, означавајући носиоца особине, односно онога / ону који / која има задњицу као танур. Сема облика и сема величине продуктивне су семантичке компоненте које доводе у везу ова два појма.

III. 7. 9. У Чемерицићевој лексичкој збирци налазимо лексеме којима се номинује особа према функционалности руку, и то за мушку особу која у раду користи десну руку – *дэснак*, и за женску особу која у раду користи леву руку – *левач'ина*.

Сэстра му је лавач'ина, а он је дэснак.

III. 7. 10. Сема 'криве ноге' у микрогрупу обједињује лексеме *бајмак*, *бајмакл'ија*, *акл'е* и *патал'е*, с тим што *бајмак*, *бајмакл'ија* и *акл'е* означавају особу са о-ногама, а *патал'е* са икс-ногама.

То́му бајма́ку за́јац мо́же да протрч'и проз но́ге.

На́це ли се ми́нтан те́зи бајмакл'и́је.

У акл'э́та де́ца.

III. 7. 11. Особа са равним табанима именована је турцизмом *дйстабанл'ија* / *дйстабанл'ија*.

Јован кондурц'ија муч'и се сирóма како да напра́ви л'у́цке кондуре онóму својéму дйстабанл'и́је.

III. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особине коже'

III. 8. Подгрупу именица са хиперсемом 'особине коже' чине три микрогрупе именичких лексичких јединица, разврстане на основу дистинктивних црта, као што су боја коже, појаве на кожи и косматост.

III. 8. 1. а. Мушкарац тамније пути у Призрену је маркиран лексемом *гал'ош**.

Постојање ове лексеме у призренском говору потврђује проф. Р. Младеновић. У основи деривиранице налази се стари словенски придев *гал* „црн” (Skok I: 551). Наставком *-ош* особи се приписује особина означена мотивним придевом.

III. 8. 1. б. Женска особа тамнијег тена именује се лексемом *гафка* и њеном деминутивном формом *гафч'е*.

Штó ч'и́ниш, мо́ри гафко? – Ч'и́ја бéше та́ј гафка што водéше о́ро?

Л'э́по му сэди́ф дими́це онóму Миланóвoму гафч'э́ту.

Од исте семантичке основе развио се облик женског рода *гафка*, са фонетском адаптацијом финалног *-л* у *-в*, што упућује на унос лексеме са Шар-планине, где *-л* у овој позицији даје овакав рефлекс (Младеновић)⁸⁹. Деминутивно-хипокористичну нијансу добија облик на *-ч'е*.

⁸⁹ У сретечком говору је такође *гафка* (Младеновић).

III. 8. 2. Особа која на кожи има трагове од богиња, роше, номинује се именицама *рошáвко* и *рошави́ца*, у које се слива цео семантички садржај мотивног придева, док су творбени форманти *-ко* и *-ица* носиоци дистинкције по полу.

III. 8. 3. Микрогрупа *nomina attributiva* којима се номинује човек на основу косматих делова тела грана се у неколико мањих лексичких скупова који се односе на боју косе, одсуство косе, браду и бркове.

III. 8. 3. 1. Особа, обично дете, светлопаве косе именује се лексемама *бéлош* и *бéлка*.

Тáј бéлка њóјна л'и је ел'и јетрвiна гу? – Ó, бéлка мајкiна! – Кáко гу бéше iме тéјзи Стојанович'ине бéлке, Тодóрка л'и?

А ч'и је тáј бéлош?

Значење овог семантичког пара разликује се једино по црти 'мушко / женско'.

III. 8. 3. 2. Особа са белим или светлим праменом косе означена је именицама *бáл'а*, *бал'ош* и *бал'óшка*.

Тáј Стефáнкин бáл'а.

А ч'и је тáј бáл'ош, нéка је жи́ф?

Бал'óшка гу је старéја, а тáј дрúга гу је млац'éја.

Примарно, ове лексеме означавају животињу чији је део главе прекривен белом длаком⁹⁰, а у секундарној семантичкој реализацији човека са светлијим праменом косе. Лексема *бала*, према Чемерикићевом наводу, преузета је из албанског језика (алб. *balë*). Дистинктивно обележје именица *бала*, *балош* и *балошка* је сема пола, док су им остале значењске компоненте идентичне. Лексемом *бала* именују се особе оба пола, док су *балош* и *балошка* моционим суфиксима морфолошки и семантички диференцирани.

III. 8. 3. 3. Особа без косе означена је именичким лексичким јединицама *чéл'аш*, *ч'ел'áфко*, *ч'ел'áвац*, *ч'ел'ави́ца*.

Семантички садржај придева *ч'ел'*, односно *ч'ел'ав*, који чине творбену основу, слива се у новонасталу именицу, а творбени форманти *-аш*, *-ко* и *-ац* граде дублетне форме *чел'аш*, *ч'ел'афко*, *ч'ел'авац*, који у говору функционишу као семантички и експресивни синоними. Све компоненте значења мотивне речи садржи и именица *ч'ел'авица*, а моционим суфикс *-ица* диференцира је у односу на именице које означавају особу мушког рода.

⁹⁰ Код Елезовића налазимо *баљош* „во са пегом на челу, фиг. каже се за човека који је сулуд, невешт, сметен” и *баљуша* „овца, крава са пегам на образу”(Елезовић I: 29). У северној Метохији во чији је део чела покривен белом длаком назива се *балоња*, а *балош* пас чији је део главе прекривен белом длаком (Букумирић 2012: 30).

III. 8. 3. 4. Особа која носи велику браду у Призрену се назива *брадашко*.

Éне га, иде тај брадашко ац 'и-Сел'им.

У Чемериџићевој збирци лексема *брадашко* стилски је маркирана, истакнута је њена иронична употребна вредност.

III. 8. 3. 5. Човек са великим и широким брковима је *палабијјикл'ија*.

Зар се удава за Лазу Шкарту, за тога палабијјикл'ију?

Реч је настала од турске синтагме *pala biyikli* са значењем „човек са дугим увијеним брковима”.⁹¹ Прва компонента синтагматског споја уноси метафоричност у значење целе синтагме, доводећи бркове у везу са кратком, широким сабљом.

III. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'телесне излучевине'

III. 9. Подгрупа именица са хиперсемом 'телесне излучевине' састоји се од пејоратива којима се именују мушка и женска лица као носиоци непожељних особина. Пејоративна конотација ове категорије именица проистиче из колективног става према личној хигијени. Лексеме су распоређене у микрогрупе, без даљег гранања.

III. 9. 1. Крмељива, дрљава особа именује се лексемама *дрл'а*, *дрл'авко* / *дрл'афко*, *дрл'авац* и *дрл'авица*.

И тај Младенов дрл'а да ми се сил'и туј. – Оми се, мори дрл'о дрл'ава, и ул'уди се јенпут.

Дрл'авко дрл'ави.

Дрл'авцу дрл'ави. – А, море, ти дрл'афцу, сал док те не узнем у моје шаке. Још не л'и се омила тај дрл'авица. – Онéзи Цветине дрл'авице ка да поч'ел'е да гу проодиф тéј дрл'е.

Особа се именује на основу особине исказане придевом, која постаје његова стална карактеристика. Носилац особине означен је суфиксима *-ко*, *-ац* за мушки род и *-ица* за женски, док се обликом *дрл'а* означавају особе оба пола.

III. 9. 2. *Nomina attributiva* за онога / ону који / која много слини су *мрсол'ко*, *мрсол'авко* / *мрсол'афко*, *мрсол'авац*, *мрсол'ка*, *мрсол'авка* / *мрсол'афка*, *мрсол'авица*.

Ч'ути ти, мрсол'ко мрсол'ави.

Зар за тога мрсол'авка ч'е се удаде, куку њóзи?

⁹¹ Потврђује је Елезовић у лику *палабиклија* и значењу „бркоња, брканлија” (Елезовић II: 535), код Букумирића је нема.

Зна́м ко́ј ми је извади́ја лакрди́ју, та́ј мрсол'ави́ца Ч'ипри́на.

Међу члановима ове микрогрупе постоји диференцијални знак мушко / женско, који условљава формирање правих антонимских парова: *мрсол'ко / мрсол'ка, мрсол'авко / мрсол'авка, мрсолавац / мрсол'авица*. Пар *мрсол'ко / мрсол'ка* изведен је од именице и моционих суфикса *-ко* и *-ка*, док су друга два пара добијена додавањем творбених форманата *-ко / -ка* и *-ац / -ица* на придевску осову (*мрсол'ив*). Деривати у говору функционишу као семантички и експресивни еквиваленти.

III. 9. 3. Онај коме иду бале, љиге из уста пејоративно је оквалификован експресивима *л'игávaц, л'игáвко / л'игáфко, л'игави́ца, л'игáјка*.

Та́ј л'игávaц Цветко Дупи́на.

Ул'уди се јенпút, мóри л'игави́цо.

Цео семантички садржај мотивне речи, тј. придева *л'игав* слива се у новонастале именице којима се, по оцени говорника, означава носилац негативне особине. Антонимија се остварује по опозицији мушко / женско, што је морфолошки означено корелативним суфиксима *-ко / -ка, -ац / -ица*.

III. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'начин говора'

III. 10. Подгрупу именица са хиперсемом 'начин говора' чине три лексеме које номинују особу која брзо и неразговетно говори: *бргозбóрник, бргозборни́ца, бргозбóрка*.

Бргозбóрник, сéстро, па не мóш да га разбéреш што ти збóри.

Та́ј бргозборни́ца ч'ёрка гу уда́ла се.

Тéјзи Анц'уши́не бргозбóрке не мóжеш ни двé лакрди́је да гу разбéреш. – Рéч'е ни́што та́ј бргозбóрка, а́ма ја́ не гу разбра што рéч'е.

У полисемантичкој структури ових лексичких јединица примарно значење карактерише особу по начину говора. Именице су девербативног порекла, изведене неутралним суфиксима. Лексеме међусобно ступају у антонимске (*бргозбóрник / бргозборни́ца*) и синонимске односе (*бргозборни́ца / бргозбóрка*).

Лексичко-семантичка анализа именица којима се номинује човек према телесним особинама показује да ова номинациона категорија образује сложени систем, у чију хијерархијску структуру улазе идентификациони називи и експресивни квалификативи. Идентификациона именованња, по правилу, заснована су на особинама

онтолошки својствена човеку (висина, тежина, телесни састав, изглед појединих делова тела и сл.). Експресивно-квалитативна именовања садрже аксиолошке црте, одређују естетску вредност именованог лица и имплицитно постављају естетске критеријуме. Експресиви не само да карактеришу особу већ је и оцењују по различитим параметрима (лепота, фигура, карактеристични детаљи, дефекти) с аспекта одређене социјалне норме. Ту норму образују позитивна именовања човека, зато је таквих речи мање. У призренском говору позитивно су оцењени лепа жена (*асланка, аткиња, катана, кокона*) и снажан мушкарац (*бабац'ан*). Речи са негативном оценом су далеко бројније, њихова семантика је сложенија и односи међу њима богатији. Најбројнија су именовања која су мотивисана непријатним изгледом особе (*грдник, грдоња, грдило, грдоба, ч'ел'еш, укубет, шебек, наказа / грда, грдница, грдул'а, грдило, наказа, наказница*), високим растом (*дугоња, грдосија, батал бојл'ија, фидан бојл'ија, див / диф*), прекомерном или недовољном ухрањеношћу (*дебел'ица, дебел'ајка, дебел'ка, дебел'уша, дебел'ушка, дунда, дундица, свиња, тулум; мрша, мртвац, сарага, акреп*), високи растом и прекомерном ухрањеношћу (*бивол, биздол, меч'ка, гарипа, шапшал Ајдар Бал'а / бивол'ица, биздол'ица, меч'ка, мазбата, гарипа, шапшал, сурепајка, сурепач'а*), слабим телесним саставом (*ч'кул'а, ч'кул'авко / ч'кул'афко, авет, розга*) и телесним недостацима (*гегавец, гегавко / гегавко, ч'опавац, банга, топал; глуавец, глуавко / глуавко, глуан, глуфч'а, глуфтер, шурлан; бел'ба / бъл'ба, бил'ибајка, дџтка, нџмтур*).⁹²

Лексичке јединице којима се квалификује човек на основу маркантне телесне особине или истакнутог дела тела најчешће су деривати са придевом као мотивном речи. Све именице које припадају овој ЛСГ су именице субјективне оцене, а већина њих је пејоративно конотирана. Пејоративност, обично садржана у творбеној основи, преноси се на неутрални суфикс и експресивно боји новонасталу именицу којом се квалификује носилац непожељне особине. Најпродуктивнији суфикси у овој категорији именовања су *-ко, -ац, -а, -оња* за мушки род и *-ка, -ица, -ач'а, -ајка* за женски род. Једнокоренске суфиксалне творенице са овим творбеним формантима фигурирају као дублетне форме (*ч'кул'а / ч'кул'авко; гегавко / гегавец; ч'ел'афко / ч'ел'авец; дрл'а, дрл'авко / дрл'авец; мрсол'ко, мрсол'авко / мрсолавец; л'игавко / л'игавец; дебел'ка /*

⁹² Разматрајући именичке експресиве типа 'особа + спољашња особина', С Ристић поставља модел њихове семне структуре и формално га представља у запису ДК (денотативне компоненте) + КОО (компонента објективне оцене) + КСО (компонента субјективне оцене) + ЕмК (емотивна компонента) + ЕксКС (експресивна компонента стилског типа) + ЕксКП (експресивна компонента прагматичког типа) + ФСК (функционално-стилска компонента) (Ристић 2004: 92).

дебел'ица / дебел'ајка; кривач'а / кривка; глуавица / глуал'ка / глуач'а; глуфтерка / глуфтерајка; ч'оравица / ч'орајка; грбавка / грбајка / грбавица; мрсол'авка / мрсол'авица; бргозборница / бргозборка). Према облицима на *-ко* и *-ац* за мушки род суфиксима *-ка*, *-ица* изведене су именице којима се означавају особе женског пола (*дебел'ка, глуал'ка, грбавка, мрсол'ка; гегавица, сил'авица, глуавица, грбавица, крњавица, рилавица, дрл'авица*). Нископродуктивни суфикси *-оња* (*грдоња, дугоња, главоња*), *-ило* (*грдило*), *-ул'а* (*грдул'а*), *-ија* (*грдосија*), *-уша* (*дебел'уша*) уносе у значење виши степен пејоративности. Од готових облика преузетих из турског језика којима се именује мушка особа, продуктивном суфиксалном морфемом *-ица* образују се именице женског рода (*бабац'ан / бабац'анка; топал / топал'ица*), док облици са турским дијалекатским суфиком *-ли* у призренском говору означавају особе оба пола (*бојл'ија, сиретл'ија, бузл'ија, ил'етл'ија, танур-ч'утл'ија, бајмакл'ија*).

Конотативну нијансу значења лексичке јединице у оквиру ове ЛСГ, осим суфиксацијом, постижу и метафоризацијом. Метафоричка номинација један је од начина развијања дијалекатске синонимије. Паралелно са изведеницама у призренском говору функционишу лексичке метафоре, које могу бити домаћег порекла или су у пренесеном значењу преузете из турског језика. На тај начин формирају се синонимски парови и синонимски редови (*здѣпка, токмак, дебел'ко, свињ, тулум; мрша, мртвѣц, сарага, акреп; бивол, биздол, мѣч'ка, гарипа, шапшал; ч'кул'а, ч'кул'авко, авет, розга*). Метафором се углавном номинује особа на основу фигуре (по висини, тежини, телесном саставу), док овом типу именовања не подлежу особе са телесним дефектима.

Овај лексичко-семантички сегмент лексичког система призренског говора одликује се богатством експресива, пре свега пејоратива, и лексиком негативне оцене, што одражава естетске вредности колектива. Позитивна својства не одступају од социјалне норме, друштвено су прихватљива, неутрална су, па самим тим нису истакнута ни у говору. У ретким примерима ће се позитивна особина нагласити, обично у случају изузетне телесне лепоте или снаге. Свако одступање од поимања идеалног оцењује се као непожељно, што је изражено семантиком експресивно и фигуративно маркираних јединица.

IV. ЛСГ именица којима се номинује човек по полу и узрасту

IV. Основна дистинкција међу члановима људске заједнице успоставља се по полу. Према анатомско-физиолошким обележјима разликују се мушкарци и жене. Особа се најпре перципира као припадник мушког или женског пола, а затим према старосној доби, тако да су параметри пола и узраста кључни у диференцијацији и квалификацији човека.

Категорија узраста карактерише човека са хронолошког, биолошког, социјалног и психолошког аспекта. Хронолошки узраст се дефинише као време од рођења до одређеног тренутка, а у говору се актуелизује помоћу бројева. Биолошки узраст лингвистички се изражава јединицама које означавају етапе у животу човека и самог човека на одређеном степену биолошког развоја. Социјални узраст у вези је са социјалном улогама које човек стиче током живота, што је у језику изражено лексемама типа *ученик*, *студент*, *родитељ* и сл., које на периферији свога значења имају сему узраста. Психолошки узраст односи се на унутрашњи човеков доживљај сопствене старосне доби и не мора се поклапати са биолошким. У лингвистичким радовима углавном се даје узрасна класификација на основу биолошких параметара.

Семантичко поље 'узраст', као фрагмент руске језичке мапе изучава се у оквиру антропоцентричке научне парадигме. У руској лингвистичкој литератури постоје истраживања како самог концепта *узраст* (Литвиненко 2006, Волкоморова 2006), тако и појединих његових аспеката, који укључују проучавање средстава језичке актуелизације концепта (Марзук 2008), описивање његове структуре, моделовање лексичко-семантичког поља узраста (Адеева 2007), поделу на лексичко-семантичке групе које обухватају поједине старосне ступњеве (Салимьянова 2011; Проценко 2012).

Концептуализација узраста заснива се на теорији семантичког поља и системском описивању његове структуре. Семантичка анализа језичких јединица које улазе у састав лексичко-семантичког поља представља базу когнитивно-семантичког модела концепта 'узраст'. Истраживање датог концепта садржи и лингвокултуролошку компоненту, јер лингвистичке јединице ове лексичко-семантичке групе одражавају представе носилаца идиома о узрасним карактеристикама човека.

Основне когнитивне категорије које одређују садржај концепта *узраст* су категорије времена, развоја и степена. Периоди човековог живота, као и сам човек у одређеној животној етапи и на одређеном ступњу биолошког и психолошког развоја, имају конкретну језичку реализацију у српском говору Призрена. Лексички елементи

обједињују сему пола и сему узраста, стварају парадигматске и асоцијативно-деривационе везе, денотирају или оцењују референта са аспекта биолошких и ментално-емоционалних карактеристика.

Структура лексичко-семантичке групе именица којима се номинује човек по полу и узрасту заснива се на класификацији узрасних периода, односно на компонентама животног циклуса, а то су: детињство, младост, зрелост и старост. Савремена развојна психологија нуди детаљнију поделу, па психички развој у онтогенези дели на следеће периоде, укључујући и пренатални: 1. новорођенче (први месец након рођења); 2. одојче (од првог месеца до краја прве године); 3. прво детињство (до 2-3. године); 4. рано детињство (до 6-7. године); 5. средње детињство (до 9. године); 6. позно детињство (до 12. године); 7. рана адолесценција (до 16. године); 8. средња адолесценција (до 21. године); 9. позна адолесценција или рана зрелост (до 25. године); 10. средња зрелост (до 50. године); 11. позна зрелост (до 65. године); 12. предстарачко доба (до 70. године); 13. старост (од 71. године) (Брковић 2000: 80–81).

Ослањајући се на модерну узрасну периодизацију, а према лексичком материјалу којим располажемо, формирали смо подгрупе и микрогрупе именица којима се номинује човек по полу и узрасту у српском призренском говору. ЛСГ са хиперсемом 'узраст' и лексикализованим хиперонимима *дóбо** (СДА) и *бóј* (тур. *boy*) структурирана је на следећи начин:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство',
  1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'новорођенче',
  1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'рано детињство',
  1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'средње детињство',
  1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'позно детињство',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост',
  2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'рана младост',
  2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'младост',
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба',
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост',
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особе истих година'.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'детињство'

IV. 1. Подгрупу именица са хиперсемом 'детињство' и одговарајућим лексички исказаним хиперонимима *детињство* и *деч'ињство*⁹³, којим се означава најранији период човековог живота, поделили смо на четири микрогрупе које се односе на поједине фазе дечјег доба.

У моје детињство не било овако ка сѣге. – Оно је јетим још от својега детињста.

Лексичке јединице у оквиру подгрупе организоване су хијерархијски, а у оквиру микрогрупа граде синонимске и антонимске везе, при чему се антонимија заснива на дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

IV. 1. 1. Микрогрупу лексема са хиперсемом 'новорођенче' чине релативни именички синоними *бебе*, *бебѣнце*, *бѣпч'е*, *лудиња*, *јаврија*, *рул'ек*, *рул'ч'е*, без дистинктивног обележја по полу и са лексемом *бебе* као доминатом реда.

Бебе је још, мори снао, што зна оно? – Ў, да је дал'еко, де било тој, бебѣту да се дава ракија.

Овол'ицно гу је бѣбѣнце, нека гу је живо.

Роди́ла овол'ицко ми́цко бѣпч'е.

Ми́ч'ко је, лудиња је, још ни́што не разби́ра.

Не зна оно што оч'еш од њѣга, још је јаврија.

Їтам, оста́ила сѣм до́ма рул'ек.

Ми́цко, си́тно рул'ч'е гу бѣше.

Интернационална реч којом се именује новорођенче, настала редупликацијом ономатопеје *бе* (Skok I: 129), дијалекатски је обојена и садржи експресивну нијансу у значењу. Хипокористички облик *бебе* основно је именовање тек рођеног детета у призренском говору, док форме *бебѣнце* и *бѣпч'е*, поред хипокористичне, садрже и деминутивну значењску компоненту. Лексеме *лудиња* и *јаврија* описно су дефинисане семемом „дете које још не разазнаје свет око себе” и у овом говору функционишу као апсолутни синонимски пар. *Лудиња* је именички дериват са придевом *луд* у основи, који у овом случају губи пејоративност (Skok II: 325), а веза је заснована на одсуству поимања света, што је у случају новорођенчета условљено биолошким, односно узрасним чиниоцима. Конотативност је остварена и у случају лексеме *јаврија* (тур. дијал. *yavri*, поред *yavru*), која примарно означава младунче птице, птића. Лексичка јединица *рул'ек* одговара семеме „дете у повоју”, што имплицира значење обједињено

⁹³ Лексеме *деч'ињство* нема код Чемериџића, али је присутна у лексичком систему призренског говора (прим. Младеновић).

хиперсемом. Ово је девербативни дериват, настао од ономатопејског глагола *рул'а* са значењем „гласно плаче, плаче вичући” (Skok III: 170). Дечијим плачем мотивисан је и деминутивни облик *рул'ч'е*.⁹⁴ Интегрална семантичка компонента за све наведене именице је сема позитивне субјективне оцене.

IV. 1. 2. Именице са хиперсемом 'рано детињство' *двогодишња́ч'е* / *двегодишња́ч'е*, *двогоч'е*, издвојили смо у посебну микрогрупу из разлога што овај период детињства представља посебну развојну фазу, а грађа нам управо нуди називе за дете од две године.⁹⁵ Не постоји дистинкција по полу, пол се може одредити на основу синтаксичког контекста. У обе лексеме заступљена је експресивна значењска нијанса.

И тој девојч'е двогодишња́ч'е гу доби́ло ч'еминдо́не, да је дал'е́ко. – Да не́је у́рок, тој двегодишња́ч'е гу је ка зла́тна јабу́ка.

Ја́ кџд сџм се уда́ла у њи́ну ку́ч'у, ње́га сџм га зате́кла ка двогоч'е. – Бл'изна́ци су о́ни, двогоч'и́ч'и. – Од све́ двогоч'и́ч'е у ма́лу Цани́но је најнапреди́но.

Обе лексеме су композити настали сложеном творбом, са деминутивним суфиксима.

IV. 1. 3. Хиперсема 'средње детињство' повезује лексеме *дете*, *де́ца*, *детенце*, *дети́ште*, *деч'и́ца*, *деч'и́на**, *деч'урл'и́ја*, *бисе́рко*, *зла́то*, *алт'нч'е*, *би́р*, *л'о́чка*, *ба́н бани́ца*, *ба́нч'е*, са доминантом синонимском реда *дете*.

Што́ би́јеш тој дете́, што́ ти уч'ини́ло? – Да́ди дете́ту игра́ч'ке, па на рабо́ту.

Де́ца се и́граф на со́как.

Тол'и́цному детенце́ту би́ва л'и да се дава тирја́к?

Тој вра́шко дети́ште. – От то́га њо́јнога дети́шта ра́ат не́смо. – Те́ј две́ дети́ште́ти, ку́ч'у ч'е ди́гнеф на гла́ву.

Деч'и́цама доне́ја ебл'еби́ју и ки́ри́зим.

Бе́ре се деч'урл'и́ја ка на сва́дбу. – Та́ј вра́шка деч'урл'и́ја се ме́ч'а с каме́ње те ни крши́и ч'арамиде. – Привика́ј те́јзи прокл'е́те деч'урл'и́је да не́ ни доса́ц'аф ви́ше с ту́ј њи́ну ви́ку.

О́ди мајки́це сво́је, бисе́рко ма́јкин. – Бисе́рко си ми ти́ мој, мо́је алт'нч'е, мо́је зла́то, мо́ј л'о́чко, бла́го мате́ре.

Алт'нч'е ба́бино.

⁹⁴ Именице *рулек* и *рулче* можемо сматрати македонским утицајем (ДРМЈ), јер их у осталим говорима призренско-тимочке зоне нема, као ни у речницима косовско-метохијских говора.

⁹⁵ Претпостављамо да номинација заснована на хронолошкој компоненти (броју година) има везе са именовањима у пастирској терминологији, где за јарад и јагњад од две године старости постоји посебан назив (*двиза*, *двизе*).

Ó, bír máјкин. – Пораснаја ми bír ба́бин. – Наспа л'и се, биро. – Што плач'еш, биро, кајси матере. – Óди нáne своје, биро.

Ó, бáн máјкин. – Л'оч'ко моја, бáne мој.

Óди нáne своје, бани́цо нани́на. – Тí си ми бани́ца моја, тí си ми л'очка моја.

Општи назив за дечака или девојчицу у периоду од треће до седме године је *дете*. Именицом *дете*, као и њеним деминутивно-хипокористичким и пејоративним облицима *детенце* и *детиште*, није изражена дистинкција по полу. Збирни облик је *деца*, од којег су настали експресиви *деч'ица* и *деч'урлија*. За облик *деч'ина*, који смо преузели из грађе С. Реметића, нема потврда у Чемериќићевој збирци. Ова форма је у призренски говор дошла из македонског језика (ДРМЈ), а отврдњавање гласа *њ* Реметић објашњава интерференцијом са турским језиком (Реметић 1996: 419).

Апелативи којима се обраћа деци садрже хипокористичку семантичку компоненту и имају пренесено значење. *Бисерко* је дериват са деминутивним наставком *-ко*, којим се детету приписују својства садржана у семској структури мотивне речи. Истим механизмом остварена је и полисемантичка организација домаће речи *злато* и турске *алтњч'е* (тур. *altın* „злато”). Конотативност је развијена на семи вредности овог племенитог метала, а асоцијативним путем материјална вредност трансформисана је појмовно и лексички у духовну. Деминутивно-хипокористички творбени формант *-ч'е* појачава метафоричко значење у лексеми *алтњч'е*. Метафоричан је и назив *бир*, који потиче од турске речи *bir* која примарно означава број *један*, а у српском призренском говору се користи у мажењу, обично родитеља, детету. Фигуративно значење заснива се на семи нижег ранга 'једини'. Аутохтона албанска реч је *л'оч'ка* (алб. *loçk/ë* „очна јабучица”, фиг. ~ *a e zemrës* „душо моја, срце моје, голубе мој”), веома фреквентна у српском говору Призрена као назив за дете из милоште. Овај албански етимон секундарним значењем је, осим у призренски говор, ушао и у турске дијалекте (тур. дијал. *loçko*) (Петровић 2004: 159). Речи од мила *бан* и *баница* у овој категорији именована једине садрже дистинктивно обележје 'мушко / женско', али не и деминутивно-хипокористички облик *банч'е*. Овде је дошло до метафоризације секундарних семантичких реализација лексеме *бан* „господар, господин” и *баница* „угледна, достојанствена женска особа”, које у призренском идиому добијају нову семантичку вредност „дете од милоште”.

IV. 1. 4. Микрогрупа иманица са хиперсемом 'позно детињство' обухвата два синонимска реда, са диференцијалном семом пола.

IV. 1. 4. а. Именичке лексеме са интегралном семом 'позно детињство' и диференцијалном 'особа мушког пола' су: *мушкарч'е*, *шипарац* и *шипарч'е*.

Пóрасте, цéја шипарац се уч'ини.

Бајáги шипарч'е му íскоч'и тој мушкарч'е.

Дечак узраста до дванаест година номинује се релативним синонимима *мушкарч'е*, *шипарац* и *шипарч'е*, при чему су облици са *-че* деминутивно и хипокористички маркирани, док облик на *-ац* има неутралну семантичку вредност. Значење „поодрасло мушко дете” примарно је значење лексеме *шипарац* у српском призренском говору, док се фигуративно односи на јарца старости од две године.⁹⁶

IV. 1. 4. б. Хиперсема 'позно детињство' и диференцијални знак 'женски пол' обједињују лексичке јединице у односу релативне синонимије: *девојч'ица*, *девојч'е*, *девојч'енце*.

*Сьбрáл'е се који́ске девојч'ице, Росíне другáч'ке, да се íграф крпч'ич'и.*⁹⁷

Ви́каф гу девојч'е, а она се уч'инíла цéла прескоч'кобíла. – Тóму девојч'ету се искривíла јéна нóга, да је дал'éко. – Девојч'ич'и се пуштíл'е от ч'кóл'е.

Јéн л'ék девојч'енце, па и óно пóје.

Одраслије женско дете именује се деминутивним формама лексеме *девојка* – *девојч'ица* и *девојч'е*, и другостепеним дериватом са хипокористичким значењем *девојч'енце*.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'младост'

IV. 2. Подгрупа именица са хиперсемом 'младост' састоји се од две микрогрупе лексичких јединица којима се номинује особа на основу полних и узрасних карактеристика.⁹⁸

IV. 2. а. Микрогрупа именица обједињених хиперсемом 'рана младост' и одговарајућим хиперонимом *ац'амíл'к* формирају две лексичке групе без даљег гранања на основу дистинктивне црте 'мушко / 'женско'.

⁹⁶ Од прасловенског *šip „трн, шиљак, врх”, изведено је *шипар*, са оновним значењем „moguna muškoga goda” и секундарним, метафоричким „poodraslo muško dijete”, а од њега деминутив на *-ац шипарац* „клен мањи од оке”.(Skok III: 394). У стандарду *шипар* и *шипарац* су апсолутни синоними, са примарним значењем „одраслији дечак” и секундарним из зоолошке терминологије (РМС VI: 959).

⁹⁷ Аутохтони множински облик је *девојч'ич'и*, а пример из Чемериџијевог корпуса утицај је књижевног језика.

⁹⁸ Термин *адолесценција* који се у развојној психологији користи да значи узраст од 12. до 25. године заменили смо лексемом *младост*, која више одговара линквокултуролошком контексту Чемериџијевог лексичке збирке, где је дефинисана као „ доба живота између детињства и зрелог доба”.

IV. 2. 1. б. Особа мушког пола на прелазу из дечаштва у младићко доба именује се лексичком јединицом *аи'амија*.

Кал'ч'е ми је аи'амија. – Пољко де, још је млад, аи'амија је, па ел'бете, може и да погрéши.

IV. 2. 1. 1. Особа женског пола у периоду полног сазревања именује се лексемама *девојкица*, *аи'амија*, *прескоч'кобила*.

Тај éсмер девојкица неје њóјна, јетрвiна гу је.

Бiла сьм аи'амија кьд ме удадóше.

Ви́каф гу девојч'е, а она се уч'инiла цéла прескоч'кобила.

Експресивно је конотиран хипокористик *девојкица*, док пејоративну значењску нијансу садржи композит *прескоч'кобила*, који у Призрену означава „девојчицу која прераста у девојку”. Турцизам *аи'амија* (тур. *асати*) неутрална је номинација за женску особу у прелазној узрасно-развојној фази коју можемо назвати пубертетом.

IV. 2. 2. Другу микрогрупу чине именице којима се означавају особе у узрасном добу између пубертета и зрелог доба. Лексичке јединице овог микропоља обједињене су хиперсемом 'младост' и лексикализованим хиперонимом *младос*. Особе у периоду живота пре женидбе и удаје означене су општим називом *младиња*.

И́гра и пéсма неје за нас старе, те́ке је за младињу. – На Пантел'ију младиња сву́ноч' што по́игра.

На основу диференцијалне семе пола лексичке јединице разврстане су у два синонимска реда.

IV. 2. 2. а. Лексеме са хиперсемом 'младост' и дистинктивном семом 'особа мушког пола' представљају синонимски пар *момак*, *момч'е* и *беч'ар*.

Да неје у́рок, порасна́ја гу Гiга, цéја момак се направи́ја. – А: Óжени л'и се Ми́та? Б: Не, још је момак.

Пóрасна, да неје у́рок, цéло момч'е се уч'ини́ја.

Беч'ар је, још неје же́њет.

Према облику за женски род *мома* настао је *момак*, који у српском призренском говору има две семантичке реализације чији садржај одговара датој узрасној категорији. Овом лексемом номинује се „млад човек који још није стигао до потпуне зрелости живота”, што је њено примарно значење. У истом значењу употребљава се облик *момч'е*, где суфикс *-ч'е* има неутрални карактер. Секундарна семантичка реализација именичке лексеме *момак* садржи сему 'неожењен младић'. Ова семантичка компонента доминантна је у семској организацији турцизма *беч'ар* (тур. *бекâр*), тако да

се секундарно значење лексеме *момак* поклапа са основним значењем турске речи *беч'ар*.

IV. 2. 2. б. Особа женског пола која није удата именује се лексемама *девојка*, *мома*, *ч'упа*, *ч'ора*, *девојч'е*, *девојч'етина*, *девојчина*, *девојч'иште*, *девојч'ура*, *девојч'урина*, које граде синонимски ред са доминантом *девојка*.

Још неје дадена, још је девојка.

Удала се мома да неје дома.

Тражеше те јено девојч'е. — Тјези поп-Стојановице Сивгарке о[д] тол'ико девојч'ич'е сал јено гу остаде неудо.

Тол'иква девојч'етина и још не ул'егла у разбој, још не науч'ила да ткаје.

Тј алка-Катина девојчина, кд се поруга, уфати бели свет.

Тј малске девојч'ишта да ти се успеф на вр' главе с туј њину вику.

Да има образ, тј девојч'ура би се метнала у реку зајно със тој своје копил'е.

Особа у узрасном добу девојаштва именује се неутралним лексемама *девојка*, *мома*, *ч'упа* и *ч'ора*, и лексичким јединицима субјективне оцене *девојч'е*, *девојч'етина*, *девојчина*, *девојч'иште*, *девојч'ура*, *девојч'урина*. Основно именовање у српском говору Призрена је *девојка*, словенска лексема са прасловенским поимениченим придевом *děva у улози основинске речи и сложеним наставком *-ојка* (Skok I: 415). Апсолутни синоним са лексемом *девојка* је именица *мома*, која „etimologijski pripada seriji djetinskih reduplikacija tipa *tata* = rus. *tota*, arb. *tētē*” (Skok II: 453). Језичка интерференција остварена је у случају лексеме *ч'упа*, која је у значењу „девојка” преузета из албанског језика (алб. *çirë*). Сема 'неудата женска особа' са осталим именицама повезује лексему *ч'ора*, заступљену на косовско-метохијском ареалу (Букумирић 2012: 680), коју Скок доводи у везу са циганском речи *çorro* и потврђује паралелу у румунском језику (рум. *cioroiu* или *fecioára* „девојка”, са губитком првог слога) (Skok I: 335).

У српском призренском говору потврђен је само један експресив са хипокористичким значењем – *девојч'е*. Називи који у семском саставу садрже сему негативне оцене далеко су бројнији. Негативна конотација и експресивност постижу се пејоративним тврбеним формантима: *-ина*, *-етина*, *-иште*, *-ура*, *-урина*, који се додају основи мотивне речи *девојка*, а тако добијени пејоративи ступају у однос једнокоренске синонимије. Именовања *девојч'етина*, *девојчина*, *девојч'иште*, *девојч'ура*, *девојч'урина* маркирају девојку пејоративним квалификативом. Негативна субјективна оцена мотивисана је непримерним понашањем и одступањем од моралног кодекса заједнице.

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'зрело доба'

IV. 3. Лексичке јединице са хиперсемом 'зрело доба' деле се у две микрогрупе чији чланови стоје у међусобном односу антонимије, са обележјем 'мушко' / 'женско' као дистинктивном цртом.

IV. 3. а. Мушка особа у зрелом добу именује се лексичким јединицама *муџ* и *мушкарац**, а збирни облици су *мушкадија* и *мушкарија*.

Да заповедају на свадбу муџи на вечѐру, а жѐне на руч'ек. – У Светога-Николу сваку вѐч'ер се бѐреф муџи на ракију и на муабет.

Мушкарија па ми се поправила у снагу, ама ми двѐ ка да једѐмо љгл'е.

Значење „одрастао мушкарац, *masculus*” секундарно је значење именичке лексеме *муџ*, којом се примарно номинује брачни партнер, супруг. Од прасловенског *тџь развило се *мушкарац* (*муџ* → *мушкар* → *мушкарац*) са основним значењем „особа мушког пола”. У Чемериџићевој збирци ова лексема није регистрована, али је потврђена у регистру речи из Призрена (Реметић 1996: 583).

IV. 3. б. Одрасла особа женског пола је *жѐна*, колектив *женскадија*.

Док нѐ се ђжени, Андрѐшка Карац'љрез млого трч'аше по жѐне. – Жѐна је она мѐри, нѐје девојка.

А: Штѐ је тѐј што се ч'ује у Пантел'љју? Б: Женскадија се сѐбрала па нѐје и ниша се.

Номинационо значење именице жена у призренском говору је „женска особа уопште, *femina*”, дакле, лице по полу супротно мушкарцу. Семантички комплекс ове лексеме развија се на семама нижег ранга. Одређена узрасна и развојна фаза поклапа се са променом социјалног статуса, па је *жена* и 'удата женска особа', где је сема 'удата' диференцијални знак на којем се развија секундарни семантички садржај. Збирни облик гради се наставком *-адија*, као и код именица мушког рода.

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'старост'

IV. 4. Подгрупа именица са хиперсемом 'старост' и лексикализованим хиперонимом *стѐрос*, дели се на две микрогрупе лексема узрасне семантике супротстављених семом пола.

Муч'ан стѐрос дѐживе ч'уц'ка ѐна.

IV. 4. а. Стар човек номинује се лексемама *стѐрац**, *дѐда*, *ац'а* и *миц' / миц'а*. Множински придевски облик *стѐри* у именичкој служби има исто значење.

Остарéја, ослабéја, огрбéја, дéда се уч'инија.

Ўвеч'ер стáри ни казујеф прикажње.

Аи'о, измéри му óку грóјзе. – Тра́жи те јén аи'а.

Мици'о, пошто лубенице?

Лексеме *старац* нема код Чемерикића, али Реметић потврђује да је она део лексичког система призренског говора (Реметић 1996: 601). Једна од семантичких реализација именичке лексичке јединица *деда*, која има разгранату полисемантичку структуру са основним значењем „очев или мајчин отац према унучади”, јесте „старац уопште”. Хипокористцима *аи'а* и *мици'а* примарно се номинује крвни сродник с очеве стране, стриц, а секундарно се односе на старију мушку особу. Облик *аи'а* преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *аса, асо* „стриц, старији брат”) (Петровић 2012: 56), мада Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористу од *амици'а* (Škaljić 1966: 71). Од турског *атса* потиче албански хипокористик *midžhë*, који је усвојен у призренском говору, али је његова употреба ситуационо детерминисана – користи се у обраћању Срба Призренаца старијим муслиманима.

IV. 4. б. Стара жена именована је лексичким јединицама *баба, дада* и *ала*.

Баба тикве посејала / на злó мéсто, на буњиште (нар. песма). – От прекóра баба не умрела теке дѣн кѣд гу доша (нар. посл.). – Дај ми, бабо, јéну тикву.

А даде целива ли руку?

Ало, пошто су ти тéј дрѣва? – Сѣк прóнесе јéна ала пу́н ко́фин ора́се. – Фанéлу прóдадо јéднејзи ал'е. – А кол'у́ко да́ваиш тí, ало?

Значење „старица” једно је од секундарних реализација семантичког комплекса именице *баба*. У говору Призрена то је доминантна номинација старије женске особе. Лексема *дада* припада терминологији родбинских односа, али се једним својим семантичким садржајем односи на сваку старију жену у породици, па смо је из тог разлога уврстили у јединице са узрасном семантиком. Турцизам *ала* (тур. хала „тетка по оцу”) код Срба у Призрену се потпуно десемантизује, тако да губи семантичку позицију у терминологији сродства, а добија искључиво комуникативну функцију, служи у обраћању женама друге вере.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'особа истих година'

IV. 5. Подгрупу јединица организованих посредством хиперсеме 'особа истих година' чини антонимски пар *вр'сник* и *врсн'ица*, које имају идентичан семски састав и диференцијалну сему пола.

К'ол'а ац'а-Т'омин је М'итин вр'сник. – П'о з'ол'ем је од свој'ега врсн'ика. – Врсн'ици су о'ни.

Врсн'ица гу је. – С'вој'ејзи врсн'ице о'ч'е да д'аде иг'рач'ке, а др'угому н'е. – Т'еј д'ве врсн'ице ј'ако се мил'ујеф.

Овим лексичким јединицама именују се особе истих година, без обзира на старосну доб.

ЛСГ именица којима се номинује човек по полним и узрасним карактеристикама има развијену хијерархијску структуру. По структурно-семантичком типу то је синкретична лексичка група, чије јединице улазе у различите типове односа: хиперо-хипонимске, антонимске, синонимске. Основне јединице експлицирају узрасну скалу носилаца испитиваног идиома, па је и номинација лица по полу и израсту заснована на параметрима одређеним од стране говорне заједнице. Лексичка диференцијација по полу почиње тек у периоду позног детињства, што је у вези са биолошким и психолошким факторима, односно физиолошким развојем и формирањем полног идентитета. У време када је Чемерикић прикупљао лексичку грађу у Призрену адолесенција као развојна фаза није вербализована, али је, ипак, период ране младости идентификован као прелазна фаза из детињства у младост. Осим развојних, социјални чиниоци учествују у одређивању појединих животних периода, па се разликују доба пре и доба после удаје и женидбе, које смо класификовали као младост и зрело доба.

Јединице којима се номинује човек по полу и узрасту углавном су неутралног карактера. Конотативност је остварена у категорији именовања деце, где је референт (дете) означен метафором (*лудиња, јаврија, бисерко, злато, алт'нч'е, бир, бан, баница*). Експресивно су обојене лексичке јединице које припадају подгрупама са хиперсемама 'детињство' и 'младост', што се може оправдати значајем ових етапа у целокупном психо-физичком развоју човека и формирању личности. Именовање деце кроз све четири фазе детињства показује висок степен позитивне оцене (*бебенце, бепч'е, рулч'е, двогодишњач'е / двегодишњач'е, двогоч'е, дет'енце, деч'ица, мушкарч'е, шипарч'е девојкица, девојч'ица, девојч'е, девојч'енце*). Субјективност се остварује утврђеним

творбеним моделима, тј. додавањем деминутивно-хипокористичких продуктивних наставака *-че*, *-ица* и *-енце* на творбену основу која је носилац узрасне семантике. Мање фреквентни, али присутни, јесу пејоративи *детиште* и *деч'урл'ија*, који се могу оправдати негативним ставом говорника према несташној и немирној деци.

Номинација на следећем узрасном степену показује веома изражену социјалну компоненту. Схватање младости као комплексног развојног периода и вредносни оријентри говорне заједнице језички су испољени у номинационим јединицама. Патријархална морална начела и став друштва према извесним облицима понашања уочава се у номиновању младића и девојака. Млад, нежењен мушкарац се именује или неутрално или хипокористиком *момч'е*. Однос према младој женској особи која није удата далеко је строжи, од ње се очекује смерно владање, поштовање традиционалних правила, атрибути који ће је квалификовати као смерну, поштenu, вредну. На тај начин можемо реконструисати пожељни профил младе Призренке у првој половини XX века. Свако нарушавање идеалне слике оцењује се негативно, па отуда бројни пејоративни облици за девојку која се не уклапа у понашајни образац прописан од стране колектива и примерен њеном узрасту (*девојч'етина*, *девојчина*, *девојч'иште*, *девојч'ура*, *девојч'урина*, *прескоч'кобила*). Особе у периодима зрелости и старости номиноване су неутралним лексичким јединицама, што је, опет, лингвистички одраз односа друштвене заједнице према озбиљним, породичним људима и старим лицима.

V. ЛСГ глагола којима се означава процес говорења

V. Лексичко-семантичка група глагола говорења обједињује глаголске лексичке јединице с општом категоријално-лексичком семом 'говор' и класом 'процес'. Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна и когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представља доминантну језичку форму свих комуникативних процеса. Говор као средство комуникације и изражавања мисли и осећања подразумева комплексан процес и неодвојивост телесних, психичких и социјалних чинилаца који учествују у тој активности. У том смислу, лексичко-семантичка група која обухвата *verba dicendi* представља гранични лексички скуп између три поља са архисемом 'човек' као кохезионим центром, те је можемо означити као периферну групу лексичко-семантичког поља *телесне карактеристике човека*.

У руској литератури везаној за лексичку семантику ова ЛСГ је подробно описана. Глаголи говорења проучавају се са различитих аспеката, испитују се њихова лексичко-семантичка, семантичко-синтаксичка и функционална својства. Посебна пажња посвећена је истраживању ове групе глагола у народним говорима. Ј. А. Бесонова поставила је методичку основу компоненцијалне анализе дијалекатских глагола говорења и сврстала их у јединствено микропоље, које функционише као фрагмент „поля речи” (Бесонова 2008). Критеријум по којем се одређује да ли глагол припада датом пољу јесте постојање субјекта (обавезна позиција) и објекта (необавезна позиција) који успостављају контакт помоћу језичких јединица (Бесонова 2011). Иста ауторка проучавала је семантику глагола говорења у орловским говорима са структурног, комуникативног и културолошког аспекта и према циљу говорног чина, односно централним семама (’произносить’, ’выражать мысль’, ’сообщать’, ’взаимодействовать’, ’побуждать’, ’оценивать’) поделила их у шест лексичко-семантичких група (Бесонова 2001). Лексичко-семантичком анализом глагола говорења у Нижегородској области бавила се Љ. С. Коршунова, разврставши их у две подгрупе по физиолошко-акустичким и садржајно-смисленим особеностима говорног акта: „характеризующие глаголы говорения” и „глаголы речевого действия” (Коршунова 2002). Семантичко-стилистичке карактеристике ЛСГ глагола говорења описала је И. А. Крилова (Крылова 1996), а парадигматска својстава метафоричких глагола у различитим аспектима говорне ситуације разматра Н. О. Кирилова (Кириллова 2006).

Глаголи говорења у савременом српском језику предмет су истраживачке пажње Стане Ристић, која их представља, на примерима облика глагола *рећи* и *казати*, као метајезичке модификаторе и локутивне карактеризаторе говорног поступка (Ристић 2006, 2007). Испитујући лексичку семантику експресивних глагола, С. Ристић издваја типове глаголских јединица конотативног значења, међу којима 10. парадигми припадају експресиви са семантичким примитивом „рећи / говорити, престати говорити”.

Семантичком кохерентношћу глагола говорења и њихових допуна у српском језику бавила се Гордана Штрбац (Штрбац 2009), а у хрватском Иво Прањковић (Pranjković 2007).

Синонимске односе у лексичко-семантичкој групи говорења глаголских лексема с доминантом *зборим* ’говорим’ у јабланичком говору инпут-анализом и анализом упутница истраживала је Р. Жугић (Жугић 2011), и то је једини рад у нашој дијалекатској лексикологији посвећен овом лексичком скупу. Глаголе говорења Жугић

је разврстала у девет синонимских редова са доминантима *грдим / изгрдим, галамим / изгаламим се, лупетам, сваћам се, питам (питујем), подстичем / подстакнем, гунђам, кревељим се и муцам.*

Д. Чемериќић је у своју лексичку збирку унео велики број глагола којима се у призренском говору означава говорни процес, што нам даје могућност да у оквиру ЛСП *телесне карактеристике човека* издвојимо лексичко-семантичку групу глагола обједињених хиперсемом 'говори' и лексикализованим хиперонимом *збори*, који је лексички идентификатор групе.

Хиперсема 'говорим' условљава припадност свих глаголских јединица којима се означава говорни процес истој ЛСГ, и зато је она општа сема у хијерархијској структури лексема. Из хиперсеме произилазе централне семе, које образују семантичко језгро глагола и одражавају особености говорног процеса. На основу централних сема издвајамо пет подгрупа глагола говорења у српском призренском говору:

1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори',
2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара',
3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче',
4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором',
5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'.

Даља подела врши се на основу сема нижег ранга, које конкретизују говорну ситуацију или допуњавају основне семе описујући сам говорни чин. Према диференцијалним семама формирају се микрогрупе, чији чланови ступају у парадигматске односе и према степену семантичке сличности граде синонимске редове. Према граматичком параметру 'глаголски вид' глаголи су систематизовани у микроредове.

V. 1. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'говори'

V. 1. Глаголске лексичке јединице са хиперсемом 'говори' означавају општи процес говорења. Даља конкретизација процеса говорења иде у два правца: начин говорења и садржај говорња.

V. 1. 1. Глаголске јединице са хиперсемом 'говори' у општем значењу „изговара речи, обраћа се коме, изражава мисли и осећања” распоређене су у два микрореда према трајању радње.

V. 1. 1. а. Глаголи несвршеног вида граде синонимски ред *збори*, *казује*, *вика*, *гугуч'е*, *гука* / *гуч'и*, са доминантом *збори*.

Пушти га нека збори, знаи да је бр'а. – Криво да седнеш, право да збориш (нар. посл.) – Зборим, зборим, ама нема кому да зборим. – Овој дете ич' не разбирам што ми збори. – Турч'ин, а збори нашински.

Мене л'и ми казујеш тј палавре. – Маскара л'и је, истина л'и је, не знам, казујем што съм ч'уја у ч'арију.

Ч'есто би викája, бóg да га прóсти, Јóван Прáса: газéте ти су ка магáре, што натовáриш, тој нóси. – Др́жи на пáмет што ти викам: ч'е доц'е и'áвол по своје, зе бóј неје мáч'ка.

Гугуч'áше, гугуч'áше, па зáсна, зláто матерíно. Кáко гуч'и óна, мóри, ч'е рéкнеш гука нíка голубíца.

Јóш је рáно за њéга да пóч'не да гуч'и. – Свејено што гука, ка да óч'е нíшто да ти рéкне. – Доцкан гу поч'ело да гуч'и тој девојч'е. – Све до мáлоч'ьс што гуч'еше.

У српском призренском говору доминира глагол *збори*, који је своје етимолошко значење развио на закону синегдохе, од секундарног значења именице *збор* „реч, говор, разговор”, која је примарно означавала скуп људи (Skok I: 202)⁹⁹. Глагол *казује* словенска је реч са општим значењем „dicere” (Skok I: 69). Глаголска лексема *вика* карактеристична је за јужнословенски ареал прасловенског језика (прасл. *vu- од ие. ономатопеје *i-) и примарно етимолошко значење јој је „clamare” (Скок II: 592). У српском призренском говору ова глаголска јединица има разгранату семантичку структуру, а као терцијална семантичка реализација јавља се типично дијалекатско значење „говори, казује”. Метафорички су глаголи *гугуч'е* и *гука* / *гуч'и* ономатопејског порекла и углавном се односе на говор деце у фази проговарања. Глагол *гугуч'е* има још једну димензију значења „нежно, мило говори”.

V. 1. 1. б. Глаголи свршеног вида, такође, ступају у синонимске односе: *каже*, *рékне*, *докаже*, *гукне*, са доминантом реда *каже*.

Миждеи'ика ни каза ч'и се запросила Дánка Ицина. – А: Мáро, давај мижде, доша ти брát. Б: Знам ч'и доша, каза ми Митка и узе мижде. – Седи да ти кажем две-три лакрдíје. — Не збори, кажи му със ишáрет.

⁹⁹ Од свесловенског глагола *berǫ*, *bǫrati*, односно превојног степена *bor*, настала је префиксална именичка сложеница *збор* (Skok I: 201).

Наћеш ли де у ч'аршију, рékни да га ч'екамо овде. – Јá сéдим пред капиц'ик, а тај дивл'ожина Стојан Куч'кар проóди за дóма и ни добровéч'ер да ми рékне. Разбрáја сьм, дóбро сьм разбрáја шта ми рéч'е.

Ако га вíдиши тáмо, докáжи му ч'и му је мáти млóго бóлна. – Тóј вáл'а да му се докáже, те да знá кáква му је рабóта вáмо. – Áјде, докáжи ако мóжеш да докáжеш нíшто онéјзи дебéл'е сéлске глáве. – Њéму нíшто не мóже да му се докáже. – Óн, сирóма, ни не дóказа што имáше да му кáже, а Стéфан теке рíпи на нóге па пóч'е да вíка на њéга. – Што поч'éло да се казује вáл'а и да се докáже до крáј.

На мá, на мá, тéке гукне по кóј пúт. – Гúкни га, гúкни га де. – Тáко је óно прокл'éто, нéч'е да гúкне.

Глаголска лексема *каже* настала је према имперфективном облику *казује* и може се користити као двовидска, али се најчешће употребљава као перфективна паралела глаголу *зборим*. У апсолутном синонимском односу са глаголом *каже* стоји лексема *рекне*. Префиксални облик *докаже* односи се према осталим члановима реда као релативни синоним. У ову микрогрупу иде комплетним семантичким садржајем: „1. јави, саопшти; 2. објасни; 3. заврши казивање”. Перфективни вид глаголске метафоре *гукне* има двоструко пренесено значење „проговори (о деци)” и „почне да говори”.

V. 1. 2. Микрогрупа са хиперсемом 'говори' и диференцијалном семом 'гласно' састоји се од два микрореда глаголских лексема којима се означава начин говорења.

V. 1. 2. а. Глаголи несвршеног вида су *вíка, развikuје се, бúни, прáска, грми*, са доминантом синонимског реда *вика*.

Штó вíкаш тол'ико, штó не збóриш тiо ка ч'óвек? – Не вíкај тол'ико, ч'е ми разбúдиш девојч'е. – Викá и викá, áма óна не могáше да ме разбéре. – Теза-Мáра је глúа, вáл'а дóбро да гу се вíка па да ч'úје.

Тiу сáлте чути, óн је тáкав, развikuје се за свéшто. – А штó се нá развikuјеш?

Дóста де, уч'утите јенпúт, не бúните вíше. – Натемници, буниф, куч'у да дiгнеф на глáву. – Бунéу, бунéу, па се смирише.

Пушти га нека прáска, ч'е се испрáска, па че му прои'е л'утина.

Збóри, а тај гласетина грми л'и му грми. – Кóга мiсл'иш да плашиш те грмиш тол'ико, мéне л'и?

У оквиру ове микрогрупе глагол *вика* реализује своје основно значење „гласно говори”. Префиксални рефлексивни итератив *развikuје се* поред семе – конкретизатора 'гласно' садржи још једну допунску компоненту 'често'. Глагол *буну* у српском

призренском говору чува своје етимолошко значење „виче, галами”. Ономатопејског је порекла итеративни глагол *праска* у основном значењу „пуца”, које се метафорички преноси на глас асоцијативним повезивањем јачине звука при пуцању чега и висине гласа услед викања. Истим процесом настало је секундарно значење глагола *грми*, које се преноси на психолошко поље „бучно говори у бесу”. Метафоризацијом се актуелизира сема интензитета.

V. 1. 2. б. Микроред глагола свршеног вида чине лексема *разви́ка се*, *нави́ка се*, *испра́ска се*, *разгр́ми се*.

Не смém да му помéнем то́ј, стра́ ми је да не се разви́ка ка што има áдет. – Развикáја се от саба́јл’е на са́мо гр́ми. – За́што се ра́звика си́нач’ бра́ца-Ц’е́ка на бра́ца-Души́на?

Што́ сте се тол’у́ко навика́л’е на то́ј ја́дно дево́јч’е?

Пу́шти га нека пра́ска, ч’е се испра́ска, па че му про́ци’е л’ути́на.

Што́ ти је, мо́ре ч’ове́ку, те си се та́ко разгрме́ја?

Префиксални перфективни глагол *разви́ка се* означава почетак радње „почне да виче”, чије трајање није ограничено и не захтева обавезно допуну ’на некога’. Са истим глаголом у основи је сложена глаголска лексема *нави́ка се*, чији семантички садржај у овом идиому укључује сему ’изгрди’. Семска структура имперфективног глагола *праска* пренесена је у облик свршеног вида *испра́ска се*, при чему творбени формант, у овом случају префикс, утиче на степен реализовања радње, односно уноси градуелност међу релативним синонимима. Префикс *раз-* у метафоричко значење *разгрми се* уноси семантичко обележје апстрактне дисперзивности.

V. 1. 3. Посебну микрогрупу чине глаголи који се диференцирају од осталих глагола са хиперсемом ’говори’ према садржају говорења. У свом семском саставу ове глаголске лексема несвршеног вида садрже допунску сему ’којешта’, ступајући у синонимске односе: *брбо́ти / брбо́ч’е*, *ломо́ти / ломо́ч’е*, *тро́па*.

Брбо́ти ка не́слан. – Иско́ч’и́л’е на со́как па брбо́тиф л’и брбо́тиф. – Бе́у брбо́ти́л’е свé док не бéше викна́ја áкшам. – Брбо́та́ло ка брбо́та́ло, не́ма дру́гу рабо́ту, те́ке са́л да брбо́ч’е ка пра́зна водени́ца.

Ломо́ти ка треке́та́ло. – Са́л ломо́ти, ка пра́зна водени́ца. – Ломо́ч’е ка пра́зна водени́ца.

А́ј, не тро́пај, бо́га ти.

Глаголска лексема *брботи / брбоч’е* води порекло од балтословенске ономатопејске основе *брб-*, од које се ономатопејским суфиксом *-от* изводи звук извирања (Skok I:

204). Глаголске основе *брботи* и *брбоч'е* Чемерикић у свом речнику региструје као две одреднице, дефинишући их описно на следећи начин: „говори којешта, брбља”, односно „многа прича”. Овако одређена лексема *брботи* садржи допунску компоненту 'којешта', а *брбоч'е* диференцијалну сему 'многа'. У овом случају не можемо се сложити са Чемерикићем, јер се ради о једној лексичкој јединици која у призренском говору има две презентске основе, а илустративни материјал омогућава дефинисање семантичког садржаја лексеме „многа говори о чему безначајном”. Исти лексикографски поступак примењује и у случају глагола *ломоти* и *ломоч'е*, с тим што дефинише само лексему *ломоти* „говори којешта” и на њу упућује јединицу *ломоч'е*. Лексема *ломоти* / *ломоч'е* стилски је маркирана, јер је остварен метафорички пренос значења девербативне именице у основи (*ломот* „ломљава, лупа, тресак). Скок наводи да је од поствербала *лом* „ломљење” на Космету настао аугментативни глагол са наставком - *отати* који има пренесено значење „говорити којешта” (Skok II: 316). Семантички и стилски глаголу *ломоти* / *ломоч'е* одговара глагол *тропа*, који је фигуративно маркиран и дефинисан синтагмом „говори којешта”. Глагол је настао од прасловенског корена *треп-* са превојем *троп-* и примарно значи „лупати” (Skok III: 496), а у призренско-тимочком дијалекту развио процесом метафоризације развио је жаргонско значење.¹⁰⁰

V. 2. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'разговара'

V. 2. Уколико је у говорној ситуацији двоје или више учесника и циљ им је размена информација, централна сема глагола говорења је 'разговара'. Из основне семе произилазе семе следећег хијерархијског нивоа у зависности од конкретног циља који се актуелизира: постићи сагласност или се вербално супротставити саговорнику.

V. 2. 1. Глаголи неутралног значења „разговара, обраћа се речима један другоме” разврстани су у два микрореда према трајању радње.

V. 2. 1. а. Са централном семом 'разговара' несвршеног глаголског вида у српском призренском говору је синонимски пар *лафи** и *лакрдише* / *лакрдисује*.

Пушти мене ја да лакрдишем със њу. – А: Лакрдисаја л'и си със Јована? Б: Несъм, т'и лакрдиши. – М'и лакрдисујемо, а он само ч'ути и гл'еда у земљу.

Оба глагола су деноминали од турских именица. Глагол *лафи* настао је од именичке речи *lâf* (тур. *lâf* „разговор”). Егзистенцију ове лексеме у призренском

¹⁰⁰ Митровић 1992: 386; Јовановић 2004: 645; Жугић 2005: 395; Динић 2008: 823; Стојановић 2010: 935.

говору потврђује од ње изведен свршени облик *полафи*, иако не постоји као посебна јединица у Чемерикићевом речнику. Глаголска лексема *лакрдџише / лакрдџује* изведена је од именице *лакрдџа* (тур. дијал. *lakirdi*, поред *lakirdi*) и у испитиваном идиому има неутралну значењску вредност.

V. 2. 1. б. Микроред глагола свршеног вида чини синонимски пар *позбори* и *полафи* са интегралном семом 'поразговара' и фразеолошке јединице *узне се у збор* и *отвори лакрдџу*, са интегрално-диференцијалном семом 'започне разговор'.

Па доџи, браца-Стэфан, да попијемо по јену каву и да позборимо. – Видо га от дал'эко у Шадрван, позборе мало със Андрџу Чифтел'ију, па отиде на Баждарану.

За туј рабóту вал'а прво да полафим със мојега ортака. – Беше овде, полафи мало със Душана, па отиде. – Полафи ти мало със Јована Мач'кинога.

Узóсмо се у збор за тога ч'иц'у Тóму Долáша што је тако муч'ан.

Отвори́смо лакрдџу и за Л'екиána теза-Маринога.

Глаголске сложенице *позбори* и *полафи* грађене су делимитативним префиксом *по-*, који у значење основних глагола уноси временско ограничење, тј. глаголи са овим префиксом означавају радњу која је трајала неко време. У српском призренском говору овај префикс има деминутивно значење, које преноси на глаголски основински део, те они означавају радњу која се извршила у малој мери. Ову тврдњу поткрепљује семски састав глаголских лексичких јединица *позбори* и *полафи*, који на првом хијерархијском нивоу имају сему 'кратко' (хиперсема 'говори' – централна сема 'разговара' – диференцијална сема 'кратко'), као и конкретизатор *мало* уз глаголе говорења у примерима из призренског говора. Ова два глагола можемо третирати као апсолутне синониме, један настао од домаће основе (*збор*), а други од турске (тур. *lâf*), обе са истим значењем „разговор”.

Фразеолошке синтагматске јединице, са лексемски валентним глаголима као централним члановима лексичких спојева и именичким речима као допунским колокатима, *узне се у збор* и *отвори лакрдџу* имају исти семантички садржај „започне разговор”.

V. 2. 2. Микрогрупа глагола са хиперсемом '(у)чини договор с ким' подељена је на два микрореда синонимских лексема.

V. 2. 2. а. Глаголске лексичке јединице несвршеног вида са хиперсемом 'разговара' и централном семом 'чини договор с ким' су *договара се* и *кандџује*, које стоје у односу релативних синонима.

За сваку рабóту óни би се пр́во договарáл'е да ўзнеф л'и ел'и да не ўзнеф ту́ј рабóту. – Док бéу тáмо óни се јóш договарáу на кол'ико вадíч'и да се плáти и кол'ико да бíдне íнтуриз. – Договáраф се како да уч'íниф náре те да се догрáди тáј ч'кóла што се поч'éла. Дáвам му трí фрáнге за лóјзе, áма óн не кандису́је.

Чемерикић наводи три семантичке реализације глагола *договара се*: 1. споразумева се, слаже се с ким; 2. саветује се, већа; 3. одлучује, решава, које би се могле свести на једну „саветује се у циљу заједничке одлуке, преговара”. Према облику за свршени вид, настао је глагол несвршеног вида *кандисује* са значењем „слаже се, пристаје”.

V. 2. 2. б. Микроред глагола свршеног вида састоји се од лексичких јединица *договори се, здоговори се, допита, нагоди се, кандише*.

Договори́ше се двá опитина́ра да оти́днеф у Приштину и ви́кнеф влади́ку да се врати у При́зрен. – Ч'е се договóрим сьс бра́та ми на ч'е ти одговóрим. – Тáј пу́т договори́смо се ова́ко: сва́ки óдма да да́де по јéну бéлу меџ'еди́ју, а по́сл'е по ч'ети́ри грóша на мéсец. – Договори́смо се да ми да́де бивóлске ко́же.

Здоговори́ше се да Јóван íде у Сел'áник.

Док не́ се допита́м сьс му́жа ми, ни́што не мо́гу да ре́кнем. – За ту́ј црквénску рабóту опитина́ри се бéу допитáл'е сьс влади́ку. – Допита́јте се на ми одговóрите бíва л'и ел'и не бíва.

Јéдва се нагоди́ше. – Бра́ч'а се, нагоди́ше се ка што прил'ику́је брач'áма.

Къд му ре́ко да íдемо за́јно, óн кáндиса.

Јединице *договори се, здоговори се, нагоди се, кандише* у свом семантичком садржају имају сему „сложи се с ким”. Глагол *нагоди се* у свом семском саставу има допунску сему 'око поделе чега', која га семантички диференцира од осталих чланова синонимског реда. Семантичку компоненту 'посаветује се' садржи глагол *допита*, који је у Чемерикићевој збирци дефинисан глаголом „договори се”. Од облика перфекта *kandi* (тур. дијал. *kandi*) турског глагола *kanmak* настао је облик свршеног вида *кандише* са значењем „сложи се, пристане”.

V. 2. 3. Чланови микрогрупе са хиперсемом 'разговара' и централном семом 'долази у вербални сукоб с ким' подељени су према трајању радње у два микрореда.

V. 2. 3. а. Микроред глагола несвршеног вида са интегралном семом 'долази у вербални сукоб с ким' чине синонимске јединице *сва́џ'а се, инáти се, глóџ'е се*.

Тéј двá бра́та ни́како не миру́јев, сва́џ'аф се, а по којну́т са́л што се не побíјев, бóг да ч'у́ва.

Глоц'ал'е се о́ни и о́тац док ги б́ија жи́ф. – Глоц'а́у се, глоц'а́у док не дотерáше до двал'а́ње.

Тéј двé јетр́ве и́ч' не миру́јеф, свéјено се инáтиф поме́'у се́бе.

Лексема *свац'а се* реализује своје основно значење „вербално се сукобљава са неким”.¹⁰¹ Овај семантички садржај одговара секундарној реализацији глагола *инати се* (тур. *inat*), који примарно значи „пркоси”. Примарно значење рефлексивног глагола *глоц'е се* „угриза се, коље се” односи се на зоолошку сферу, одакле се метафорички преноси на психолошко поље, означавајући однос и комуникацију међу људима, па је секундарни семантички садржај дефинисан глаголом „свађа се”.

V. 2. 3. б. Са доминантном семом 'дође у вербални сукоб с ким' забележен је свршени глагол *посва́ди се*.

Дира́у јéн дру́гога док се не посвади́ше и не побíше.

V. 3. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'подстиче'

V. 3. Подгрупа глаголских лексема са хиперсемом 'подстиче' окупља глаголе којима се саговорник подстиче на акцију, радњу. Према циљу говорног чина који подразумева једног или више учесника, чланови ове подгрупе подељени су у три микрогрупе.

V. 3. 1. Глаголи са хиперсемом 'подстиче' и диференцијалном семом 'зове' не формирају синонимске редове. У српском призренском говору забележен је по један такав глагол.

V. 3. 1. а. Глагол несвршеног је *вика*.

Вика те ма́ти, не л'и ч' у́јеш? – Викáне смо на бо́ју у Анту́ша Грби́нога. – Викáја га и на веч'éру. – Го́ка до́шла сьс му́жа, ч' е вáл'а да се вика́ф на руч'ек ел'и на веч'éру.

Поред општег семантичког садржаја „зове”, глагол *вика* има и уже, специфично значење „позива на какву свечаност”.

V. 3. 1. б. Свршеног вида са значењем „позове” је глагол *викне*.

Како се разбол'е, једнѝк викна́смо еч'има. – Викни ма́тер јенч'ѝс. – Вáл'а да се вика́не Сто́јан, да се допи́тамо и сьс њéга.

¹⁰¹ У глаголу *свац'а се* препознаје се прасловенски корен **ued-* „говорити”, који се налази и у санскриту *vāda-* „свађа”. Од тог корена развио се најпре глагол *вадити се* „inimicare”, који је као судски термин ушао у румунски, а апстрактум *vad* у мађарски језик. Код нас се јавља са префиксима: *свадити се* према имперф. *свацати се* и *завадити* (Skok III: 558).

V. 3. 2. Глаголске јединице са диференцијалном семом 'убеђује' распоређене су у два микрореда.

V. 3. 2. а. Микроред глагола несвршеног вида чине релативни синоними *натерује*, *алдърисује*, *кандърисује*, *кани*, са доминантом реда *натерује*.

Свѐ със ч'утек што га натерује да слуша. – Свѐ ч'ѐка да се натерује на рабóту.

Алдърисуј га кол'ико óч'еш, óн тóј на тóј. – Н'ѐга на, кóј га алдърисуваја у ч'аршију? – Да се алдърисује тáј дебѐла гла́ва?

Кандърисуј га кол'ико óч'еш, нѐч'е га кандъришеш.

Кани га ка гóста. – Óно је тáко срамежл'иво, да́јма óч'е да се кани.

Лексема *натерује* дефинисана је семемом „убеђује кога да учини што”, са елементима хијерархијски организоване семске структуре: хиперсемом 'говори', централном семом 'подстиче', диференцијалном 'убеђује' и допунским семама 'кога' 'да учини што'. Глаголска лексема *алдърисује* (тур. *aldirtmak* „обраћати пажњу, придавати значај”) није забележена ни у једном српском говору, осим у призренском, где значи „убеђује, уразумљује”.¹⁰² Балкански турцизам *кандърисује* (тур. *kandirtmak*) чува етимолошко значење „наговара” (Škaljić 1966: 391; Петровић 2012: 172). Основно значење полисемантичког домаћег глагола *кани* у Призрену је „нуди, подстиче (некога да пије, једе и сл.)”.¹⁰³ Семе нижег ранга 'некога', 'да пије, једе' конкретизују значење доминантне семантичке компоненте 'подстиче'.

V. 3. 2. б. Свршеног глаголског вида су глаголске јединице *натѐра*, *алдърише* и *кандърише*.

Јá не мóгу да га натѐрам, натѐрај га ти. – Брѐ тáмо, брѐ овáмо, док нѐ га нáтера да ми плáти бáрч'.

Дрѐво мóж л'и да алдъришеш, е, тáко и туј тврѐду гла́ву. – Алдъриса л'и га? – Да се мóже да алдърише, па џ'ѐне-џ'ѐне, áма му́ка је што не мóже. – Óн ка да нѐје алдърисан.

Дебѐла гла́ва је óн, не мóж да га кандъришеш.

Чланови овог микрореда граде релативне синонимске односе, јер имају сличан семантички садржај. Лексема *натѐра* значи „подстакне на деловање”, *алдърише* „убеди, уразуми”, а *кандърише* „приволи, задобије пристанак”.

¹⁰² Слично значење има и у бугарским дијалектима („наговарати, обрлаћивати”), мада на нивоу турског језика није до краја јасан његов семантички помак „наредити неком да узме” → „обраћати пажњу” (С. Петровић 2012: 42).

¹⁰³ Овако је и у осталим призренско-тимочким говорима (Живковић 1987: 64; Јовановић 2004: 439; Динић 2008: 323; Стојановић 2010: 354).

V. 3. 3. Са централном семом 'подстиче' и диференцијалном 'наређује' забележен је глагол несвршеног вида *заповеда* / *заповедује*.

Само домаћ'ин заповеда у кучу.

Докл'е ги заповедујем и докл'е ми они нац'еф и донесеф тој што трајим, ја рипнеф и јенч'ъс узнем што ми вал'а.

V. 4. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'досађује говором'

V. 4. Подгрупу глагола са хиперсемом 'говори' и централном семом 'досађује говором' чине лексичке јединице распоређене у два микрореда према глаголском виду.

V. 4. а. Значењска компонента 'досађује говором' у микроред интегрише глаголске лексеме несвршеног вида *досац'а**, *ц'ъмка*, *заврзује*, *прч'ка*, *осандисује*, *такљдисује* и фразеолошку јединицу *пуни стел'е*.

Млого ми досац'а. – Немој да ми досац'аш (Реметић 1996: 500, 501).

Доста дѐ, докл'е ч'е ми ц'ъмкаш туј?

Микни ми се од главу, не ми заврзуј туј теке гл'ѐј своју рабóту

Доста дѐ, што прч'каш туј свѐјено?

Опрóсти што ти осандисујем јóпет, ама нево́л'а је. – Осандисује ми тај жéна.

Óн ги пуни стел'е кол'ико óч'еш. – Ёне га у берберницу, пуни ги стел'е тамо.

Једна од семантичких реализација доминанте реда *досац'а* у српском призренском говору је „дојади непрестаним говорњем”. Чемерикић не региструје ову лексему, али овакво њено значење можемо реконструисати на основу примера из монографије С. Реметића о призренском говору. Идентични семантички садржај имају лексеме *ц'ъмка*, *осандисује* и *такљдисује*, као и фразема *пуни стел'е*, дефинисане семом „досађује причањем”. У Чемерикићевом речнику забележена је само метафоричка семантичка реализација лексеме *ц'ъмка*, која се на косовско-метохијском ареалу односи на лавез паса (Букумирић 2012: 146). Из турског језика преузети су глаголи *осандисује* (тур. *osandı*, дијал. *osandı*, 3. л. јд. перф. од *osantak*) и *такљдисује* (тур. *takıldı*, 3. л. јд. перф. од *takılmak*) са изворном семантиком „досађује”, која је у српском призренском говору допуњена семом 'причање'. Глаголска синтагма *пуни стел'е*¹⁰⁴ трансформисала је значење и у говору се усталила као фразеолошки израз метафоричког семантичког садржаја „непрестано прича, досађује причањем”.

¹⁰⁴ *Стел'а* је „мекани део самара напуњен сламом који се налази испод дрвене конструкције” (Букумирић 2012: 581).

Семантичку компоненту више садрже глаголи *заврзује* и *прч'ка*, који укључују значење „зановећа”, односно „досађује приговарањем”.

V. 4. б. У лексичкој грађи налазимо облике свршеног вида *осандише* и *такљдише*, према којима су настали имперфективни глаголи *осандисује* и *такљдисује*.

Микни ми се од главе, немој да ме осандишеш

Што ми такљдишеш, иди работај.

V. 5. ЛСПГ глагола са хиперсемом 'изражава однос'

V. 5. Подгрупа глагола са хиперсемом 'изражава однос' састоји се од глаголских лексема које карактеришу говор с аспекта емоционалног односа и субјективне оцене. Глаголи који припадају овој подгрупи означавају вербални контакт између два или више учесника говорне ситуације, са циљем да се изрази негативан однос према саговорнику. Према циљу говорног процеса глаголи са централном семом 'изражава однос' хијерархијски су устројени и према диференцијалним семама подељени су у четири микрогрупе.

V. 5. 1. Глаголске лексичке јединице са хиперсемом 'говори', централном семом 'изражава однос' и диференцијалном семом 'прекорева' разврстане су по трајању радње у два микрореда.

V. 5. 1. а. Имперфективни глаголи са интегралном семом 'прекорева' у српском призренском говору су *грди* и *вика*.

Што га грдиш кад неје крив? – Ако те грдим, за твоје добро те грдим, море биро. – Грдила ме маћи што съм свирала проз свирку. – Грдише га отац млого. – Погоан језик има, тужи и грди све што стигне. – При памет л'и си, мори, грди л'и се тако маћи која те родила и пораснала?

Викај на њега кол'ико оч'еш, он веи не се ч'уни, тега своје.

Полисемичан глагол *грди* има две семантичке варијанте у оквиру секундарне семантичке реализације. У једној значењској варијанти доминира сема 'прекорева', а у другој 'ружи, псује'. У разгранатој семантичкој структури глаголске лексеме *вика*, једно од секундарних значења дефинисано је синонимом „грди”.

V. 5. 1. б. Глаголи свршеног вида *викне* и *напа* чине пар релативних синонима.

Викни ми ти по твојски, о[д] тебе по има стра зе од мене. – Овако се види мудро и послушно, ама по којипут бива да се викне и на њега.

A ví dvá me naapáste ni krívoga, ni dúžnoga. – Háana ga, kotlíče ga učini. – Štó ti valáше да гу наапаи тако пред свѣт.

Перфективни глагол *викне* дефинисан је синонимским глаголима „изгрди, прекори”. Префиксални облик *наапа* има метафоричко значење „нападне кога речима, извређа кога” и може представљати семантичку паралелу дуративном глаголу *грди*.¹⁰⁵

V. 5. 2. Микрогрупу глагола са хиперсемом ’говори’, централном семом ’изражава однос’ и диференцијалном ’(о)клевета’ чине глаголи *опáда* и *опáдне*.

V. 5. 2. а. Глагол несвршеног вида *опáда* у Чемерикићевој збирци описно је дефинисан „оговора, износи неистине о другима, набеђује”.

Опáда кога стíгне.

V. 5. 2. б. Према имперфективном облику настао је глагол свршеног вида *опáдне*.

Опаднáла ме свѣкру ми.

Префиксоидне сложенице *опáда* и *опáдне* у дијалекту имају специјализовано значење „(о)клевета”.¹⁰⁶

V. 5. 3. Централна сема ’изражава однос’ и сема првог хијерархијског нивоа ’исмева’ садржане су у семској структури глагола *ч’пóта (се)* и *потч’поту́је (се)* и израза *у́зне у ма́јтан*.

Ч’пóта га де стíгне. – Избíја гу што му се ч’потáла. – Óн мéне да ч’пóта по ч’аршíје.

Шtó ми се потч’поту́јеш?

Онóга црнíка Ч’ор-Зѣфу, а га вíдеф, у́знеф га у ма́јтан.

Германског је порекла глагол *чпота (се)* (нем. *spotten*) (Skok III: 410), који се у значењу „исмева кога, подсмева се коме” користи и у македонском (мак. *(се) шпотаат*) и у албанском језику (алб. *те (у) сротие, те (у) шпотие*). Албански утицај потврђује постојање ове лексеме на читавом косовско-метохијском ареалу (Елезовић II: 455). Префиксацијом, *потч’поту́је (се)*, не мења се значење.¹⁰⁷ Значењу наведених

¹⁰⁵ Перфективни глаголи *развика се* и *навика се* садрже компоненту емоционалног односа према саговорнику, али смо их, ипак, сврстали у лексичко-семантичку микрогрупу са интегралном семом ’говори гласно’, која је доминантна у њиховој семској структури.

¹⁰⁶ Глагол *опáда* развија широко лексиколошко гнездо на призренско-тимочком и косовско-ресавском говорном подручју (Митровић 1992: 263; Манић 1997: 57; Јовановић 2004: 508; Динић 2008: 527; Стојановић 2010: 591; Елезовић II: 30).

¹⁰⁷ Основно значење префикса *под-* је субкативност, а концептуалистичким тумачењем глагол *подругивати се* припада групи глагола чије се значење темељи на оријентационој подметафори ’поқвареност (подлост) је доле’ (Belaj 2008: 276). У ову групу глагола можемо уврстити дијалекатску лексему *потч’пату́је (се)*, која се семантички идентификује синонимским глаголом *подсмева се*.

лексема семантички одговара лексички спој *узне у мајтан*, где је један од чланова конструкције балакански турцизам *мајтан* (тур. *maytan* „шала, исмевање”), који у комбинацији са компатибилним домаћим глаголом актуелизира процес „подсмева се коме”.

V. 5. 4. Диференцијална семантичка компонента ’шали се’ одликује чланове ове микрогрупе.

V. 5. 4. а. Микроред имперфективних јединица чине глаголска лексема *маскари се* и фразеолошка глаголска синтагма *ч’уни мајтан*.

Маскарим се, жи ми здравл’е. – Де што ти је, што се л’утиш, маскарила се жéна.

Кажи ми истина л’и је ил’и ч’униш мајтан.

Деноминал *маскари се* изведен је од именице *маскара* „шала, исмевање”, која је на Балкан дошла преко турског језика (тур. *maskara*) и развила широко деривационо гнездо. У призренском говору доминира значење „говори досетке” без примесе друге семантичке компоненте „исмева”.¹⁰⁸ Колокација *чини мајтан* семантички је еквивалентна глаголској јединици *маскари се*.

V. 5. 4. б. Семем *„нашали се”* одговара перфективни глагол *намаскари се*.

Със њéга не мóж ни да се намаскариш.

Префикс *на-* уноси значење циља и резултата говорног процеса означеног основним глаголом.

Лексичко-семантичка анализа глагола којима се означава говорни процес показује да дијалекатски глаголи говорења имају сложену семску структуру, тако да скуп сема у лексичко-семантичким варијантама речи карактерише различите аспекте човековог деловања, мишљења, карактера, као и однос према члановима колектива. Ову ЛСГ обележавамо као периферну и граничну у ЛСП *телесне карактеристике човека*, јер поред физиолошких својстава говорног процеса, учључује и компоненте значења које се односе на психолошки и социјални домен испољавања личности. Отуда висока фреквентност, денотативно и конотативно нијансирање семантичких вредности и велика разноврсност *verba dicendi* у српском призренском говору.

Модел и садржај комуникације детерминишу семантички потенцијал глаголских лексема, који се актуелизује у вербалном контакту или говорној ситуацији. Циљ говорног процеса условљава повезивање семантички блиских глаголских јединица, које

¹⁰⁸ Овакво значење наводи и Елезовић (Елезовић I: 390).

могу бити неутралног карактера – јединице којима се означава општи процес говорења и размењивање информација међу саговорницима (*збори, казује, каже, рекне, лакрдише, договара се, здоговори се, кандише*), експресивно маркиране – јединице које поседују стилску вредност, деминутивност (*брбоч'е, позбори, полафи*), емоционално обојене – јединице којима се изражава однос према саговорнику (*вика, развикује се, навика се, грди, сваи'а се*), негативно конотиране – јединице којима се изражава однос према саговорнику или члану колектива (*опада, ч'пота, потч'патује се*) и метафорички индуковане – јединице које припадају различитим семантичким категоријама говорног процеса (*гугуче, гука, праска, грми, ломоти, трона, глоџ'е се, и'мка, заврзује, прчка, наана*). Конотативна компонента глагола говорења може бити експлицитна и имплицитна, у зависности од творбених средстава којима се формално истиче емоционалност, експресивност и субјективна оцена, као и од унутрашњег облика речи, сликовитости, метафоричке семантике. Заснована је на субјективном ставу говорника према стварности или адресату, а тип експресивности (субјективна или негативана оцена, повишена или висока тоналност) указује на однос говорника и адресата, који је обично неформалан, фамилијаран, али и на узрасну и социјалну хијерархију међу њима. У семантици глаголских експресива којима се означава процес говорења реализује се оцена по параметру пожељности / непожељности, којом се најчешће изражава негативан однос заснован на непожељности и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности (Ристић 1997: 173).

Забележене су и фразеолошке јединице којима се означава процес говорења (*узне се у збор, отвори лакрдију, пуни стел'е, узне у мајтан, ч'ини мајтан*). То су најчешће дводелне синтагматске конструкције, при чему је један од чланова лексички валентан, повезује се са компатибилном речју. У овом случају колокати су лексички и семантички спојиве глаголске и именичке јединице. Именичке јединице припадају лексичкој сфери говорења и понашају се као семантички детерминатори, тако да преко њих откривамо значење лексичког споја.

Лексеме анализирани лексичко-семантичке групе организоване су хијерархијски, у подгрупе, микрогрупе и микроредове, унутар којих граде парадигматске лексичке односе. На тај начин се ЛСГ глагола којима се означава процес говорења уклапа у структуру лексичког система српског призренског говора. Њима се употпуњује општа схема наивне слике човека, која поред универзалних когнитивно-прагматичких својстава садржи национално и дијалекатски специфичне елементе.

ЛСП ПСИХИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Основе савременог лингвоантрополошког проучавања психичког састава човека поставио је В. фон Хумболт оригиналном лингвофилозофском концепцијом, која се темељи на начелу да се слика човека и његовог унутрашњег света може реконструисати помоћу језичких јединица, јер је човек утиснуо у језик свој физички облик, психичко устројство, емоције и интелект, свој однос према свету који га окружује (Барашкина 2007: 136). На овом ставу утемељена је руска когнитивистичка школа, која у центар језичке слике света поставља концепт човека и његовог унутрашњег света.

Одраз психичких карактеристика човека у лексици руског језика, између осталих, истраживао је С. О. Малевинскиј. Полазећи од психолошких теоретских и емпиријских традиција и теорија личности, аутор предлаже структуру психичких особина на основу лексикографски дефинисане семантике лексема које припадају менталној сфери: контролисане психичке активности и спонтано понашање, карактер, емоционалност, мисаоне способности, практичне способности и склоности (Малевинский 2006: 8–14). О различитим приступима лингвистичког описивања феномена „унутрашњег човека” пише Е. А. Барашкина у опсежној студији *Внутренний мир человека в русской языковой картине мира: современные подходы*, истичући метафоризацију као један од продуктивних начина моделирања унутрашње слике човека (Барашкина 2007). Концепт *внутренний человек* као фрагмент језичке слике света, иако није целовит и хомоген, изучава се као систем историјски, психолошки и културно мотивисаних представа о човеку изражених језичким средствима (Барашкина 2007: 137). Концептуалном семантиком и начинима номинације „внутреннего человека” бави се А. И. Гељајева у раду *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, у којем излаже концепцију системности номинације човека и његових когнитивних предиспозиција на основу интеграције идеографског описа концепта „човек”, анализе когнитивне семантике и културно-националног спецификаума његовог номинационог потенцијала (Гељаева 2002).

Бројни радови посвећени су лингвистичким истраживањима појединачних компонената језичке слике унутрашњег света човека. Карактер, као специфичан склоп емоционално-мотивационих, социјалних, моралних и конативних црта личности, у средишту је лексичко-семантичких анализа руских и домаћих аутора. Прегледана литература која се тиче овог сегмента човековог менталног склопа почива на лексичкој

грађи из стандардних језика и дијалеката и заснована је на елементима теорије компоненцијалне анализе. Компаративно истраживање позитивних и негативних црта карактера у руском и азербејџанском језику спровела је Ш. Гасанова (Гасанова 2011), а у руском и алтајском, на примерима придевских речи, А. А. Добринина (Добринина 2006). Н. В. Терехова представља један од могићих начина лексичко-семантичке анализе придева који означавају карактер човека у савременом руском језику, растављајући их на значењске компоненте (Терехова 2002). Придеве који означавају карактерне црте човека као семантичко хиперпоље проучавала је Е. М. Павлова (Павлова 1986). М. М. Романова разматра лексичка средства позитивне и негативне оцене карактера човека, тачније придева који се односе на моралне карактеристике, у маријском језику (Романова 2012). Морално-вољне особине карактера као лексичко-семантичко микропоље у руском и азербејџанском језику описала је Л. Ахмедова (Ахмедова 2013). Дијалекатске придевске лексеме којима се означавају црте карактера човека и његов емоционално-психички састав предмет су истраживања А. Д. Ли у раду *Синонимно-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межог Усть Вымского района Коми АССР)* (Ли 1984). На матријалу говора Ивановске области, Ј. С. Шуљакина анализира семантичко поље 'негативне црте карактера' (Шуљакина 2012).

Монографија Р. Драгићевић о придевима са значењем људских особина у савременом српском језику већим делом се заснива на семантичкој и творбеној анализи придева који означавају духовне особине (Драгићевић 2001). Придевима који означавају карактерне црте личности бави се Р. Жугић у раду *Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана* (Жугић 1996). У раду Г. Штасни *Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама* деривационо-семантички су анализирани супстантиви из савременог српског језика чији је денотат човек као носилац одређене позитивне карактерне особине (Штасни 2011). Једно поглавље у књизи Г. Штасни *Речи о човеку* носи назив *Човек и карактер*, у којем ауторка анализира корпус лексема из РМС које садрже компоненте значења везане за човекову природу, нарав, при чему, са творбено-семантичког аспекта, обрађује концепт доброг и концепт лошег човека преко номинације мотивисане позитивним, односно негативним карактерним особинама (Штасни 2013). Именичким експресивима типа 'особа + психичка или морална особина' С. Ристић посвећује два поглавља у монографији о експресивној лексици у српском језику (*Именице типа 'особа + психичка или морална*

особина' и *Типови аксиолошког лексичког значења (на примерима именица 'особа + психичка или морална особина')*) (Ристић 2004: 53–86).

Интелектуалне способности лингвистички се проучавају као посебно лексичко-семантичко поље или као сегмент већег парадигматског лексичког скупа. Феномен човековог интелекта и његов одраз у лексици и фразеологији савременог руског језика и народних говора привлачио је пажњу лингвиста, што потврђује богата традиција проучавања језичких јединица које припадају интелектуалној сфери. Семантички, прагматички, мотивациони, аксиолошки и други аспекти анализе поља 'интелект човека' присутни су и у радовима новије генерације истраживача: Т. В. Леонтјеве (Леонтјева 2003), Е. А. Шерина (Шерина 2010), Р. Т. Сирајеве (Сираева 2013), О. М. Мазаела (Мазаел 2014). Емоционалност као сегмент психичке сфере истражена је у радовима А. А. Кијашеве (Кијашева 1985), М. Х. Галијевог (Галиев 2005), Е. А. Монастирскаје (Монастырская 2008). Именице овог семантичког типа у србистици са деривационог и семантичког становишта проучава Г. Штасни (Штасни 2013).

Преглед наведене литературе од велике нам је помоћи приликом конципирања материјала и одређивања методолошких смерница његове обраде. Систематизација грађе из српског призренског говора која припада сфери психичке карактеризације човека базира се на хуманистичким теоријама личности (А. Маслов, К. Роџерс, Г. Олпорт), моделима динамичке структуре личности (А. Г. Коваљов, К. К. Платонов) и петофакторном моделу личности (Л. Голберг, Р. Кател, П. Коста, Р. Мекре), чији аутори личност посматрају кроз организацију црта или особина, којима се могу објаснити основне карактеристике личности (особеност, целовитост и доследност). Личност је динамичка структура коју чини систем међусобно повезаних црта, односно основних психичких својстава личности (Rot 1994: 13, Hrnjica 2003: 130). Психичке особине су релативно трајне одлике појединца које долазе до изражаја у реакцијама и поступцима људи (Rot 1994: 35). Један од најзаступљенијих метода у идентификацији црта личности¹⁰⁹ данас је лексички приступ, који се развио у окриљу Б5 (Big Five) теорије, а заснива се на претпоставци да су најважније особине личности забележене као речи у језику, те да се испитивањем структуре тих речи може добити научно прихватљив модел личности (Rot 1994: 38; Marinić, Pučić: 2011: 114; Малевинский 2006: 5). На основу пописа свих речи из великог енглеског речника Г. Олпорт и Х.

---

¹⁰⁹ Већина психолога сматра да су црте личности основ и структуре и динамике личности, а Олпорт их дефинише као неуропсихичке структуре, тј. стабилизоване трагове у нервном систему настале понављањем сличних реакција у сличним ситуацијама (Hrnjica 2003: 133). Термине црте личности, особине личности и психичке особине / карактеристике користимо у даљем раду као синониме.

Одберт су 1936. године издвојили триста придева који означавају релативно трајне универзалне особине, тј. релативно конзистентне начине понашања који се могу срести код свих људи (Rot 1994: 38). Факторском анализом Р. Кател је утврдио дванаест фактора, односно фундаменталних особина на које је могуће свести понашање човека (Rot 1994: 40-43). У савременој психологији доминира подела особина личности на особине којима се означавају особености темперамента, на особине личности којима се означавају особености карактера и на особине којима се означавају способности (Rot 1994: 38).

Речничка грађа којом располажемо обилује лексемама којима се описује или номинује особа на основу њеног понашања, тј. начина реаговања у одређеним ситуацијама, при чему долазе до изражаја психичке карактеристике појединца, које се процењују у односу на друге. У вези са тим, Р. Драгићевић као приступ анализи придева духовних особина прихвата идеју А. Вјежбицке о њиховом везивању за ситуацију (Драгићевић 2001: 173). Психичке особине појединца процењују се и језички експлицирају на основу његовог понашања. Позитивна или негативна процена понашања условљена је друштвеним нормама, животним добом, степеном образовања, начином васпитања, моралним начелима, друштвеним нормама заједнице. Р. Драгићевић уводи вредносно плус / минус, којим се означава носилац особине у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа (Драгићевић 2001: 174). Већина особина постоји у одређеном степену и обично су биполарне, због чега се најчешће приказују паровима назива, од којих један означава крајњи степен развијености у афирмативном правцу, а други назив у пару крајњи степен развијености у негативном правцу (Rot 1994: 37). С обзиром на то да се концепту позитивног супротставља концепт негативног, лексеме којима се описују или номинују носиоци особина успостављају антонимски парадигматски однос.

Приликом структурирања ЛСП *психичке карактеристике човека* ослањамо се на општу поделу психичких својстава којом се особине личности групишу у три подструктуре: темперамент, карактер и способности. Узевши за основу важећу психолошку поделу црта личности, лексичку грађу разврстали смо у три лексичко-семантичка субпоља (ЛССП):

1. ЛССП *темперамент*,
2. ЛССП *карактер*,
3. ЛССП *способности*.

I. ЛССП *темперамент*

I. У психолошкој литератури постоје бројна одређења појма темперамента, али ни један од аутора не прецизира својства личности која темперамент обухвата (Hrnjica 2003: 278). У том смислу, задатак издвајања јединица које се односе на овај скуп психичких особина из лексичког корпуса карактерологије човека не чини се једноставним. У РМС *темперамент* је дефинисан као „степен (брзина и јачина) умног и осећајног, емоционалног реаговања, скуп својстава, склоности, карактерних црта човека, нарав, ћуд” (РМС VI: 180). У лексикографском одређењу темперамента изједначавају се особине темперамента и црте карактера, што отежава класификацију психичких карактеристика човека. При формирању лексичко-семантичких група смерницу нам даје схватање по којем се особине темперамента манифестују у емоционалним реакцијама, активностима и понашању појединца (Rot 1994: 48). Семантички најближи оваквом психолошком тумачењу темперамента су термини *нарав* „духовне саме од себе настале особине, својства, склоности, начин понашања и реаговања, карактер, природа” (РМС III: 606) и *ћуд* „скуп свих психичких својстава која се испољавају у понашању човека и у његовим поступцима, нарав, природа, карактер” (РМС VI: 367), које и Чемерикић користи за дефинисање психичких особина које се манифестују у начину понашања (нагле промене расположења, импулсивност, екстровертност, интровертност, начин говора, брзина и спретност) и емоционалности (осећајност, безосећајност).

Увид у психолошку и лингвистичку литературу претходи структурирању лексичко-семантичког субпоља *темперамент*, а лексичке јединице из домена психичких карактеристика човека у овај сегмент сврставамо на основу њихове семантичке интерпретације у Чемерикићевом речнику.

Хиперсеми ’темперамент’ у српском призренском говору одговарају лексикализовани хипероними *нараф*, *табијат*, *ч’еф* и *уј*.

Нараф му је *пóган*. – *Тéшко њóјзи сьс њéгов нараф*.

Табијат нé се мéња. – *Не вáл’а да бíднеш тáко вáтрен, зе сьс тáј табијат ч’е пáднеш на бел’áју*.

Ч’éф му је *тéжак*.

Глáву ч’е промéни, áма уј нéч’е промéни. – *Тáкъв му је уј*.

Домаћу реч *нараф* (прасл. *porъь) Чемерикић описује семемом „духовне особине, начин понашања, карактер”, што је шире од значења темперамента у смислу у

којем га ми третирамо приликом одређивања граница лексичко-семантичког субпоља.¹¹⁰ Турцизме *табијат* (тур. *tabiat*), *ч'еф* (тур. дијал. *kēf*, поред *keyif*, *keyf*) и *уј* (тур. *hiu*) Чемерикић семантички изједначава са значењем лексема *ћуд* и *нарав* и овим синонимским паром их дефинише.

Темпераментна особа описује се придевском лексемом *ва́трен* „темпераментан, страствен, плаховит”, а номинује фраземом *жи́ви огањ*.

*Тако је он ва́трен о[д] де́мета. – Ва́трен је у рабо́ту. – Нека фал'и бо́га што гу је јетр́ва ватрѐна, па урабо́та и сво́ју и њо́јну рабо́ту.*¹¹¹

Лексичке јединице мотивисане психичким својствима човека која смо уврстили у особине темперамента разврстали смо у тринаест лексичко-семантичких група:¹¹²

1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'плаховита особа',
3. ЛСГ именица са хиперсемом 'несташна, немирна особа',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'враголаста особа',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'брбљива особа',
6. ЛСГ придева са хиперсемом 'чудан',
7. ЛСГ именица са хиперсемом 'брза, непромишљена особа',
8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив',
9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа',
10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа',
11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат',
12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан',
13. ЛСГ именица са хиперсемом 'осећање'.

Центар лексичко-семантичког субпоља чине лексеме које примарно и неутрално денотирају човека као носиоца психичке особине или га описују на основу дате карактеристике. Централним елементима сматрају се и лексичке ознаке са конотативном макрокомпонентом, која може бити емотивна, експресивна и

---

¹¹⁰ Под *темпераментом* подразумевамо психичке особине човека које се испољавају у начину понашања и емоционалним реакцијама.

¹¹¹ *Ватра* у Призрену није аутохтона лексема (у употреби је *огањ*), тако да је највероватније дошла са стране (према мишљењу Р. Младеновића), мада Чемерикић бележи деминутивни облик *ватрица*, а Реметић пејоративни *ватриште* (Реметић 1996: 105).

¹¹² Морамо напоменути да је наша подела условна, те да се семантичке границе формираних лексичких група и подгрупа не могу дефинитивно прецизирати, јер вишекомпонентна структура лексичког значења омогућава да реч различитим нијансама једног значења фигурира у неколико лексичко-семантичких група.

стилистика. Околојезгреној зони припадају јединице које садрже потенцијалне семантичке компоненте, док периферији гравитирају лексеме чији семантички садржај скрива елементе психологизације личности.

I. 1. ЛСГ именица са хиперсемом 'ћудљива особа'

I. 1. ЛСГ именица којима се номинује особа која често и нагло мења расположење припадају синонимне лексичке јединице повезане хиперсемом 'ћудљива особа': *нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, тевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, титиз, и'енáбет*, међу којима се као доминантне намећу *нарафл'ија* и *ујл'ија*.

Не мóгу, сéстро, да угóдим, тóму мóјему нарафл'ије.

Ујл'ија родíла ујл'ију. – Јóнет се побíја тáј мáјкин ујл'ија. – Вóј дéте ч'е искóчи ујл'ија на óца.

Тéшко њóјзи, мóри сéстро, сьс тóга њóјнога тевеч'ел'ију. – И бóг да гу прóсти, Цáја поподíја бéше тевеч'ел'ија.

Ете га тáј весвесел'ија Ариф Синáни. – Тејзи весвесел'ије Нице Кркотозл'ије свé гу је рáмно до у Косóво. – А нáша попадíја, мáло л'и бíла весвесел'ија?

Уч'инíја се далгал'ија ка ч'емíје да му пропаднáл'е. – Онóму далгал'ије што се уби бéше му се увртéло у глáву ч'и ч'е му пómре кúч'а од глáда што бéу поч'él'е да му стрáдаф рáботе. – И ако ти је стрíна, óна, бóг да гу прóсти, млóго бéше далгал'ија.

Већина *nomina attributiva* ове групе су суфиксални деривати настали морфолошки адаптираним турским наставком *-л'ија*, који у српском језику учествује у грађењу именица „...које значе особу са израженом духовном или психичком особином, односно каквим унутрашњим својством...” (Радић 2001: 35). Са домаћом именицом у основи једино је дериват *нарафл'ија* у значењу „онај који је ћудљиве нарави” (Чемерикић). Исту или блиску семантичку реализацију у српском призренском говору имају турцизми *ујл'ија* (тур. *huylu*), *ч'ефл'ија* (тур. *keyifli*), *тевеч'ел'ија* (тур. *tevekkeli*), *весвесел'ија* (тур. *vesveseli*) и *далгал'ија* (тур. дијал. *dalgali*). Ове речи преузете су из турског језика као готове форме, али су у новом језичком и друштвеном контексту неке од њих преобликовале изворни семантички садржај. Придевско значење које имају у језику даваоцу углавном су задржале и у језику примаоцу, где се користе и у именичкој служби и егзистирају као двореферентне номинационе јединице. Идентични семантички садржај имају лексичке јединице *нарафл'ија* и *ујл'ија*, што произилази из апсолутне семантичке синонимности творбених основа, *нараф* и *уј* (тур.

луу „нарав, ћуд”), што је још једна подврда тенденције паралелне употребе српске и турске речи у српском призренском говору. Лексема *ч'ефл'ија* има шири семантички опсег, али се у једном делу семске структуре поклапа са значењем лексеме *нарафл'ија*. Првобитни придев употребљава се као именица којом се означава „ћудљива особа”. Придевско значење ове лексеме има полисемску структуру „весело, добро расположен, при пићу, ћудљив, самовољан”, али се номинационо значење темељи на компоненти ’ћудљив’, која сублимира остали семски садржај и имлицира потенцијално значење „особа која мења расположење у припитом стању”.¹¹³ Значење лексеме *тевеч'ел'ија* Чемерикић дефинише синонимом „ћудљивац”, мада придевска реализација упућује на ментални поремећај „луцкаст”, што потврђује Елезовићева интерпретација „који није здрав од памети, махнит” (Елезовић II: 305). Оваква семантичка реализација именице *тевеч'ел'ија* на Косову и Метохији базира се на компонентама изворног примарног значења „luckast čovjek, subudalast čovjek” (Škaljić 1966: 615).¹¹⁴ Из терминологије обичног живота преузет је турцизам арапског порекла *весвесел'ија* (тур. *vesveseli*) (Skok III: 582), којим се у Призрену примарно номинује особа која има душевне немире, страхове, што одговара семема „подозрива особа” (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582), а секундарно означава ћудљива особа, прецизније меланхолик (Škaljić 1966: 641; Skok III: 582). Са овом речју потпуно је синонимична лексема *далгал'ија* (тур. дијал. *dalgali*) „1. особа која има повремене душевне немире; 2. ћудљива особа” (Чемерикић). Оба номинациона значења имају упориште у секундарном метафоричном значењу балканског турцизма *далга* (тур. *dalga*) „1. вал, талас; 2. душевни немир, душевна борба, наступ” (Чемерикић). Пренесено придевско значење на Косову и Метохији потврђују Елезовић и Скок (Елезовић II: 504; Skok I: 377).¹¹⁵ Турцизам *титиз* (тур. *titiz*) реализује значење „ћудљив човек”, са једнородном референцијом. Ова лексема у призренском говору чува изворно турско значење „нервозан, ћудљив”, које се на косовско-метохијском ареалу модификовало у „тврдица, циција” (Škaljić 1966: 618; Скок III: 475; Елезовић II: 323). Семантичко преобликовање на балканском терену остварено је код лексеме *џ'енабет* (тур. *cenabet*), где је првобитна сема телесне нечистоће замењена семом духовне нечистоте (Škaljić 1966: 237; Skok I: 472), и у

¹¹³ „Одатле негативни индеклинабилни придев с турском постпозицијом *-siz* „без” (Skok I: 351): *ч'ефсџ* „нерасположен, лоше воље”.

¹¹⁴ У македонском дијалекту *тевекелија* се јавља у значењу „човек доброг срца, који радо помаже другоме” (Петровић 2012: 272), које је, вероватно, формирано развијањем семема „наивчина” из основне реализације у турском језику (Škaljić 1966: 615).

¹¹⁵ Од исте основе је тур. *dalmak* који се као балкански турцизам налази у *далдише* „занесе се у послу, удуби се у мисли; ода се (чему), посвети се” (Чемерикић).

призренском говору еволуирала у значење „ћудљив, поган човек” (Чемерикић).¹¹⁶ Поред семе која имплицира честе промене расположења ’ћудљив’, лексема *и’енабет* садржи и допунску сему ’поган’, која потенцира импулсивност, склоност свађи. Другом значењском компонентом реч тежи периферији ове лексичко-семантичке групе, граничећи се са лексичким скупом чији су елементи обједињени хиперсемом ’плаховита особа’.

I. 2. ЛСГ именица са хиперсемом ’плаховита особа’

I. 2. Концепт плаховитог човека лексикализован је номинационим јединицама подељеним у два микрореда према семи пола.

I. 2. а. Плаховит, прек мушкарац именује се лексемама *намч’ор*, *напендек*, *нал’ет*, *нал’етник*, *нурсуз*, *серсем*, *бел’ац’ија*, *дел’иканл’ија*, *зорл’ија*, *кабадаија*, *напасник*, *огењ*, *свэр*, *шебек*, које граде синонимски ред без јасно одређене дијалекатске доминанте.

Намч’ор се родија.

Тόга напендека л’и си наша да ти буде друсто.

С тога нал’ета не се вач’ај.

Остај га, бόга ти, тому бел’аји’ије, мало му вал’а па да ти извади бел’ају.

С тога дел’иканл’ију Петруша не се поч’нувај, със њега на крај не мōж да искоч’иш. – Дел’иканл’ија љскоч’и тај Ц’ека Младенов.

Кабадаија бeше бија тај Јован Фанда.

Несъм знала што напасник је ац’а-Ц’ом’ин Васил’. – Од њега по напасника ч’овека у век несъм видеја.

С’к за с’к, остај га, не му приоди, млого се разл’утија, огењ је.

Он неје ч’овек, свэр је.

А, ти, шебеку једн.

Чланови микрореда са хиперсемом ’плаховита особа’ и интегрално-диференцијалном семом ’особа мушког пола’ стоје у синонимском парадигматском односу и квалификују особу колеричког типа темперамента. Апсолутни синонимски пар чине лексема *намч’ор* и *напендек*, јер је у Чемерикићевом речнику јединица

¹¹⁶ У македонском језику *енабет* је „несрекен, колнат, проклет човек” (ДРМЈ). У родопским дијалектима јавља се у лику *женабетин* и значи „непослушен човек којто прави бели” (РРД). Лексема *енабет* веома је активна у дијалекатском лексичком систему, са значењима „намћор” (Митровић1992: 434), „љут, напрасит, зао човек” (Јовановић 2004: 679), „свађалица, напрасит човек” (Златановић1998: 468), „свадљивац, незгодна особа” (Стојановић 2010: 1035).

напендек дефинисана синонимом *намч'ор*, а значење ове речи у призренском говору интерпретирано је семемом „прек, набусит човек” (Чемерикић). Турцизму *намч'ор* (тур. дијал. *namçor*, поред *namkör*) семантички парира реч нејасне етимологије, распрострањена и у осталим говорима призренско-тимочке зоне.¹¹⁷ Из турског језика преузета лексема *нал'ет* (тур. *nalet*) и од ње домаћом творбом настала дублетна форма *нал'етник* остварују апсолутну синонимију у српском призренском говору са турском именицом *нурсуз* (тур. *nursuz*) „човек непријатне, незгодне нарави” (Чемерикић). Творбеним формантом *-ник*, према *прокл'етник*, настао је облик *нал'етник*, којим се интензивира сема негативне експресије.¹¹⁸ Семски комплекс лексеме *дел'иканл'ија* идентификује млађу мушку особу плаховите нарави, односно узбуркане, вреле крви (тур. дијал. *delikanli*, сложеница од *deli* „луд, силовит” и *kan* „крв” + суф. *-li*). Дистинктивна црта 'младић' ову номинациону јединицу диференцира од значења другог турцизма у српском говору Призрена, лексеме *зорл'ија* (тур. дијал. *zorli / zorlu*) „бесан, силовит човек”, али се имплицитном конотативном семом, садржаном у етимолошком значењу, приближава словенској метафори *огењ* „бесан, разјарен човек”. Овом значењу је блиско, такође метафорично, значење лексеме *свер* „необуздан, нагао човек”, настало развијањем и семантичким варирањем компоненте 'диваљ' из примарне семантичке реализације. Већим делом семске структуре поклапају се значења лексема *кабадаија* и *напасник*. Овим синонимским паром номинује се особа која се насилно и грубо понаша према коме. Турска реч (тур. *kabadayı*) сложена је од две компоненте (тур. *kaba* + *dayı*), које секундарним, метафорички модификованим семантичким реализацијама („прост, неотесан, груб” + „јунак, херој”, Škaljić 1966: 376, 204) учествују у обликовању значењске структуре композита. Глаголом је мотивисан домаћи дериват *напасник*, образован суфиксом *-(н)ик*, који пејоративно својство поприма везивањем за основу. Особа чија се плаховитост испољава кроз вербални сукоб са ким, увек спремна на свађу, означена је лексемом турског порекла *серсем* (тур. *sersem*). Секундарним значењем „свађалица, кавгација” парира јој именица *бел'ација*. Полисемантичка структура лексеме *бел'аја* (тур. *belâ*) условила је разгранато деривационо гнездо, а продуктивност семе 'расправа, свађа' огледа се у извођењу

¹¹⁷ *Напендек* и *намћор* семантички су изједначени и у *Лужничком речнику* (Манић 1997: 53). У осталим речницима ове дијалекатске области *напендек* је забележен у придевском: „мрзовољан” (Митровић 1992: 235) и прилошком значењу: „онако како не ваља, наопако” (Жугић 2005: 219), „наопако” (Стојановић 2010: 509). Углавном се јавља од ове речи изведени глагол *напендуши се* у значењу „наљути се” (Живковић 1987: 94; Митровић 1992: 235; Жугић 2005: 219; Динић 2008: 457; Стојановић 2010: 509).

¹¹⁸ Теоријско упориште за овакву тврдњу налазимо код Скока, који наводи да *налет* потиче од арапског *lanet*, односно арап. *lanet alahh* „od boga proklet, koji je lišen božje milosti” (Skok II: 500).

назива за особе склоне свађи. Именовање мушке особе остварено је турским наставком *-и'ија*, који је, иначе, нископродуктиван у семантичкој категорији именовања мушке особе са доминантном психичком особином у стандарду (Радић 2001: 19), па и у дијалекту, где је експресивно обојен (Жугић 2010: 230). У српском говору Призрена показује високу фреквентност у процесу деривације именица са значењем носиоца особине.

I. 2. б. Семантичко језгро другог лексичког скупа сачињавају семе 'плаховита особа' и 'особа женског пола'. Синонимски ред формирају номинационе јединице *нурсуска, серсем, бел'ац'ика, гадница, гадул'а, напасница, горопадница**.

Със туј нурсуску не се збори.

Не л'и гу знаш што бел'ац'ика је стріна ми попадија?

*Гадница жена беше била, е вуци гу на пѹт. – Онејзи језитке, онејзи гаднице
Пане, нога ноге не мисл'и добро.*

*Онејзи опаднице, онејзи гадул'е да богда уста да гу се обрнеф на тило што ми
извади л'утину със брач'у.*

Јодва съм се одбранила од тејзи напаснице Ч'укалке.

Мори, горопаднице горопадна, не дирај дете (Реметић 1996: 145).

Према именицама мушког рода, од турског облика *нурсуз* суфиксом *-ка* обликована је номинација за жену незгодне нарави *нарсуска*. Четири лексеме из ове подгрупе имају скоро идентичан семски састав, којим доминира компонента 'свађалица'. То су *бел'ац'ика, гадница, гадул'а* и *серсем*. Све означавају пргаву, свадљиву женску особу. Лексема *серсем* нема обличких ознака за детерминацију рода, док су остали чланови овог синонимског низа настали суфиксалном творбом. *Бел'ац'ика* је женски опозит именици мушког рода *бел'ац'ија*. Од придевске основе изведени су истокоренски пејоративи *гадница* и *гадул'а* са значењем „безобразна, свадљива жена” (Чемериќић). Виши степен експресивности и пејоративности осећа се код деривата са творбеним формантом *-ул'а*, који се углавном везује за пејоративне основе и стога се може сматрати пејоративним суфиксом, док продуктивни суфикс *-ка* пејоративно обележје поприма у контакту са пејоративном творбеном основом (Жугић 2009: 99). Женска особа склона грубом, насилном понашању квалификује се именичким експресивима *напасница* и *горопадница*. Обе именице су глаголског порекла и представљају трећестепене деривате с придевском творбеном основом. Семантички садржај мотивних придева (*напасан, горопадан*) наставком *-ица* приписује

се особи женског пола као референту. Наведена именована за женска лица у семској структури садрже потенцијалну сему негативне субјективне оцене.

I. 3. ЛСГ именица са хиперсемом 'несташна, немирна особа'

I. 3. Корпус именица мушког и женског рода са хиперсемом 'несташна, немирна особа' распоредили смо у две подгрупе, чији елементи граде антонимске парадигматске односе засноване на дистинктивном обележју 'мушко' / 'женско'.

I. 3. а. Подгрупа именичких лексема са интегралном семом 'несташна, немирна особа' и диференцијалном 'особа мушког пола' обухвата семантичке еквиваленте *бесник, атајник, бел'ајник, бел'ац'ија, палавац, палавко, небитник, небитко, јужник, тутарак, тутаракл'ија, л'апер, невртикуч'а, несвртикуч'а, антикрис, натемник, враг, врагош, њ'авол, опанч'ер, нестреч'а.*

Смири се јенп'ут, море беснику. – Да изб'ијеш тога бесника Ц'еку зе не може више да се тр'пи.

Море, атајнику, ч'е ме запамтиш, само док те уфатим. – Онај дајка-Васил'ов атајник Бода иструја бунар.

Море, ти бел'ајнику, јопет л'и си уч'инија никоју бел'ају што те изб'ила маџи? – Што бел'ајника унука има, ч'увај божје.

Бел'ац'ија бел'ајни. – Тому бел'ац'ије Бошке теза-Анџ'ушиному ништо не давај у руке, ја ч'е иструје, ја ч'е искр'иши. – Кол'ицно је, па и оно бел'аји'ија.

Не биднаја нане, море небитнику, кд си такав.

А, море небитко, сал ако не ми доц'еш у руке!

Море, јужнику, смири се, зе ч'е те изб'ијем!

Л'апер, нигде место да св'ије.

С'к с'м узела лич'нога мужа, недомач'ина, невртикуч'у.

Викате родиља сина, не, мори, антикриса родиља она.

Тај ац'а-Ц'оц'ин натемник Васил' ми искр'иши њ'ам. – Има два сина, два натемника. – А ти, натемнику, само да те дофатим!

Што враг дете је тој Бошкино унуч'е. – А, море врагу, сал ако те уфатим! – Деца, врагови, меч'аф камење на ч'арамиде. – Теза-Марина снаа је гол'ем враг. – Враг жена беше, бог да гу прости.

Тај врагош Ц'оц'инич'ин ми искр'иши тестич'е. – Да ми је да уфатим тога врагоша што ми обраја шеч'ерач'у.

А што њ'авол је тој Ц'оџ'инич'ино дете! – Море, њ'аволу, седи мудоу зе ч'е те избјјем. – Деца, њ'авол'и, меч'еф се със камење на онога ч'уч'у Ч'ор-Зэфу.

Море тј, опанч'ару, седи мудоу зе ч'е те избјјем.

Што нестреч'у сина има, бог да ч'ува. – Син му је гол'ема нестреч'а.

Потпуни семантички и експресивни еквиваленти у овом лексичком скупу су лексичке јединице *бесник*, *палавац*, *палавко*, *јужник*, *антикрис*, *натемник*, *враг*, *њ'авол*, *опанч'ар*. Њиховим семским саставом доминирају семе 'немиран' и 'несташан', а од осталих чланова групе диференцира их дистинктивна црта 'дете'. У Чемерикићевим семантичким интерпретацијама ова компонента значења је експлицирана. Синонимски ред издвојених атрибутивних именица означава немирно, несташно, живахно, непослушно мушко дете.¹¹⁹ Неутрални наставак *-(н)ик* експресивну вредност поприма од творбених основа (придевске и именичких) у примерима *бесник*, *јужник* и *натемник*. Степен пејоративности је ублажен чињеницом да се њима денотира дете, јер су у том узрасту овакви облици понашања су очекивани. Овим лексемама референт се пре прекорева због лошег владања, него негативно оцењује. Облик *бесник* је транспарентан и на деривационом и на семантичком плану. Дериват *јужник* непознат је осталим говорима Косова и Метохије и југоистоку Србије. Деминутивно значење „немирко, несташко”, које ова реч има у Призрену, развило се метафоризацијом и представља трансформационо-семантичку паралелу лексеми *конопч'ар*.¹²⁰ У основи лексеме *натемник* је балканска реч црквеног порекла *анатема*, овде са аферезом. У контакту са формантом *-ник* преобликује значење, па је у речничкој грађи фигуративно маркирана. Из црквене терминологије преузете су лексеме *антикрис* и *њ'авол*, чије је примарно значење метафорички трансформисано. Са лексемом *њ'авол* семантички се укрстила словенска реч *враг*. Натприродна бића у функцији су индуктора семантичке деривације које денотирају човека по психичким својствима, односно према нарави. Суфиксима *-ац* и *-ко* од придева *палав* изведене су именице *палавац* и *палавко* за означавање носиоца особине изражене мотивном речју, која на косовско-метохијском ареалу значи „несташан, немиран, пргав” (Чемерикић), „пргав, несмотрен, брзоплет”

¹¹⁹ Дете као референт наведених психичких особина у Призрену се номинује и деминутивним именицама типа *беснич'е*, *атајнич'е*, *натемнич'е*, *бел'ајнич'е*, *небитнич'е*, које овом приликом не узимамо у разматрање.

¹²⁰ Јединицу *конопч'ар* сврстали смо у четврту ЛСГ на основу лексикографског описа значења, односно доминантне значењске компоненте, али морамо напоменути да је граница међу члановима треће и четврте групе веома танка. Концепт несташне особе у неким сегментима се поклапа са концептом враголасте особе. Критеријум за поделу је граница друштвено прихватљивог модела понашања, односно степен субјективне оцене.

(Елезовић II: 53; Skok II: 592).¹²¹ Иако је значење лексеме *палавко* упутницом усмерено на једнозначну лексикографску одредницу *палавац* „несташко, немирко” (Чемерикић), облик са наставком *-ко* има већу експресивну вредност, израженију нијансу деминуције и блажи афективни призив. Иако се везује за придев са негативно конотираним семантичким садржајем, суфикс *-ко* својом, првентсвено деминутивном, природом ублажава укупан тон изведенице, који је пре благонаклон него пејоративан. Пренесено значење има именичка јединица *опанч’њр*, које се развило продуктивношћу неке од потенцијалних сема примарне семантичке реализације „занатлија који прави опанке” (могуће ’брз’, ’окретан, ’вешт’, ’хитар’), јер веза између основног и метафоричког значења свакако има локални карактер, с обзиром на то да је значење „несташко, немирко” непознато осталим народним говорима.

Семантички су комплексније именице *атајник*, *бел’ајник*, *бел’аџ’ија* и *врагош*, дефинисане семемом „дете које чини штету” (Чемерикић), при чему су семе ’немиран’, ’несташан’ имплициране у самом садржају. Продуктивним творбеним формантом *-ник* од турских именичких основа настали су *атајник* (*атаја* „штета, несрећа” > тур. *hata*) и *бел’ајник* (*бел’аја* „несрећа, беда, зло” > тур. *belâ*). Домаћа је творба облик *бел’аџ’ија*, од исте основе као и *бел’ајник*, са којим је у синонимској корелацији. У односу детерминације са осталим члановима је изведеница *врагош*, мотивисана секундарном семантиком лексеме *враг* у овом говору. Формално обележје, суфикс *-ош*, и семантичка компонента негативне оцене умањују степен синонимности међу релативним синонимским паром *враг* и *врагош*.

У ову семантичку категорију сврстали смо и именице *небитник*, *небитко*, *тутарак*, *тутаракл’ија*, *лапер*, *невртикуч’а*, *несвртикуч’а*, *нестреч’а*, које Чемерикић дефинише синонимима „мангуп, скитница”. Семски комплекс лексеме *мангуп* садржи сему ’скитница’ (према РМС), која се може раставити на компоненте ’особа’, ’лутати’, ’стално’. Испоставило се да је ова сема веома продуктивна у дијалекту, па је доминантна у семском саставу *nomina attributiva* за именовање особа које „немају мира”. Префиксално-суфиксалним начином творбе настали су облици глаголског порекла *небитник* и *небитко*, највероватније мотивисани клетвом *не биднаја...* и импликационом семом која је условила значење деривата (клетви претходи неки непримерени облик понашања особе којој је упућена, у овом случају скитање без

---

¹²¹ Иако *палав* личи на наш придев, семантички и фонетски се слаже са новогрчким *παλαβός* „луд, сулуд” (Skok II: 592). Са значењем какво има у призренском говору налази се још у македонском (*палави* „1. немирен, буен, бесен; 2. луд, безумен”, РМЈ) и бугарском језику (*палав* „игрив, буен, немирен”, РБЕ).

дозволе старијих или какав несташлук). Пејоративним сложеницама *невртикуч'а* и *несвртикуч'а* номинује се особа која не мари за дом, која воли да скита. Мотиватор значења је глагол *врти* (прасл. **vьrteti, vьrtjъ*), овде у дијалекатском значењу „задржава на једном месту”, односно његов перфективни облик *сврти*, са рекцијском допуном *куч'а* у функцији конкретизатора (*не може да сврти у куч'у*). Одричним обликом особа се детерминише као носилац негативне особине. Онај који нема мира номинује се истокоренским турцизмима *тутарак* и *тутаракл'ија* (тур. и дијал. *tutarak* „епилепсија”, герундиј од *tutmak* „држати, ухватити, добити болест” (Петровић 2012: 284)). Значење регистровано у Елезовићевом речнику „који се никако не смири, који једнако иде као бесомучан” (Елезовић II: 352) оправдава место ових лексема у реду са синонимима интегрисаним семом 'скитница'. Особа која стално скита означава се и пејоративном лексемом *лапер*. У оваквом облику и значењу реч егзистира на подручју Косова и Метохије (Елезовић II: 526; Букумирић 2012: 298), али нам њено етимолошко значење није познато.¹²² Пејоративно је конотирана и метафора *нестреч'а*, која се секундарним семантичким садржајем односи на мангупа, скитницу. Метафоричко значење мотивисано је облицима понашања који потенцијално изазивају невољу, недаћу.

I. 3. б. Именице са хиперсемом 'несташна, немирна особа' и диференцијалним знаком 'женски род' формирају синонимски ред: *беснул'а, манитул'а, палавица, палапурка, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, сил'ивистра / цил'ивистра, шал'афа, антикрис, и'авол'ица*.

Штó си па тí, мóри беснул'о, тáко узбеснела? – Ўдри гу две-три завратнице тéзи беснул'е, па ч'е се смíри.

Штó си узбеснела, мóри манитул'о? – Тéзи манитул'е л'и збóриш?

Отвáraј óч'и и глéдај како рабóташ, палавицо. – Нé л'и гу знáш што палавица је óна.

Ўзе туј палапурку те се укьнáч'и. – Тóј млац'éјо девојч'е гу је јéна палапурка што гу нéма. – Врáг ти туј палапурку изéја.

А штó рабóту ч'éкаш од тéзи брл'ивице? – Ч'ути бáрем тí, брл'ивицо брл'и́ва.

Тéзи бел'ајнице Сáнде л'и нáц'е да дáдеш? – Бел'ајница на мáтер. – Á, тí, мóри бел'ајнице, ч'е ме упáмтиш!

¹²² У осталим говорима призренско-тимочке зоне јавља се у морфолошким ликовима *лапа, лапица, лапча*, са изразито пејоративном семантиком „неугледан човек” (Митровић 1992: 203; Жугић 2005: 185). У македонском језику облик *лапе* погрдан је назив за момка (ДРМЈ).

Куч'у ни растури тај натемница попадија. – Смири се, мори натемнице, зе ч'е те избіјем, бога ми.

Тај небитница мајкина Тач'е.

Праи се сил'ивистра.

Тој л'и је жена тај његова шал'афа.

Девóјка гу је жив антикрис.

Што м'авол'ица је она!

Пејоративним суфиксом -ул'а, од придевских основа, изведени су експресиви *беснул'а* и *манитул'а*. Они ступају у однос апсолутне синонимије са именицама на -ица: *брл'ивица*, *палавица*, *натемница*, и релативне синонимије са пејоративима *бел'ајница* и *небитница*. Анализирани примери показују да је у категорији женских лица најпродуктивнији суфикс -ица, чија је примарна функција моциона, а пејоративни карактер поприма у додиру са пејоративном творбеном основом. Метафоризацијом су обликована значења лексема *антикрис*, *натемница* и *м'авол'ица*. Јединица *м'авол'ица* метафоричком семантиком нагиње периферији ове лексичко-семантичке групе и приближава се лексичком скупу којим се номинује враголаста особа. Интегрално-диференцијална сема 'каћиперка' присутна је у лексемама *сил'ивистра* / *цил'ивистра* и *шал'афа*. Немирни дух, склоност несташлуцима и скитању негативно су оцењени и лексикализовани пејоративима за женска лица, јер у већој мери изражене ове особине темперамента не приличе женској особи.

I. 4. ЛСГ именица са хиперсемом 'враголаста особа'

I. 4. Значењске компоненте 'враголаст' и 'духовит' у семантичкој структури једног броја *nomina attributiva* условиле су формирање посебне лексичко-семантичке групе именица, која се, према семи пола, грана у две антонимске подгрупе.

I. 4. а. Враголаста и духовита мушка особа номинује се релативним синонимима *обесеник*, *жел'езник*, *конóпч'ар*, *ч'апкун* / *ч'апкџн*, *шалци'ија*, *зевзек*, *мајтапч'ија*, *маскарци'ија*, *сојтарија* *меракл'ија*, *м'умбусч'ија* / *м'умбуси'ија*, са дијалекатским доминантама *обесеник* и *шалци'ија*.

Што обесеник је тај твој Драги. – Море обесенику, седи мудро зе ч'е те избіјем. – Од тога Шурдинога обесеника л'и си тој науч'ија?

Што жел'езника сина има, бог да ч'ува! – Море, жел'езнику, смири се зе ч'е те избіјем.

Што гу је сін конопч'ар ч'и ч'увај бóже. – Мóre, тi конопч'áру, сéди мýдро зе ч'е те избiјем.

Със тóга ч'апкúна л'и си нáша да се дрúжиши? – Чáпкън дéте ми је.

Гóл'ем шалц'ија је óн.

Зéвзек бéше тáј нáш дáја.

Од Л'убе дрвáра пó мајтанч'ију ч'овéка нéсьм видéја.

É, попуцáсмо смејáч'и се със онóга маскарц'ију Л'убу Дрварóвога.

Од нéга пó меракл'ију ч'овéка нéч'е нáц'еш.

Лексичким јединицама *обесеник* и *шалц'ија* дефинисана су значења осталих чланова ове групе. Семантичка компонента 'враголаст' доминира у значењској структури јединица *обесеник*, *конопч'ар*, *жел'езник* и *ч'апкун / ч'апкън*. *Обесеник* је девербативна именица са наставком *-ик* (дијалекатски еквивалент стандардном *-јак*) и може се сматрати творбено-семантичким дериватом, који је као *nomina attributiva* остварен у метафоричкој реализацији, која постаје основна у призренском говору.¹²³ Основно значење лексеме *конопч'ар* потпуно је потиснуто конотативним садржајем, и у Призрену се ова лексема употребљава само у значењу „обешењак, спадало”.¹²⁴ Метафором је индуковано значење лексеме *жел'езник*, развијено од покрајинског еуфемизма за ђавала (РСАНУ V: 333). Из турског језика позајмљена је лексичка јединица са богатим семским саставом *ч'апкун / ч'апкън* (тур. *çarpın*) и у призренском идиому добија карактер атрибутивне именице којом се денотира обешењак, мангуп, лола, дангуба. Делом семске структуре, који сматрамо доминантним, прикључује се семантичком језгру ЛСГ са хиперсемом 'враголаста особа'. Појмовне вредности лексема са обележјем особине темперамента *шалц'ија*, *зевзек*, *мајтанч'ија*, *маскарц'ија* и *сојтарија* семантички су интерпретиране синонимом „шаљивција” (Чемерикић). Код ових именица преовлађује сема 'духовит', тако да оне граде однос релативне синонимије са осталим елементима скупа (*обесеник*, *конопч'ар*, *жел'езник* и *ч'апкун / ч'апкън*), који су парадигматски потпуни синоними. У синонимском низу са доминантом *шалц'ија* преовладавају турцизми. Именички деривати *шалц'ија*, *мајтанч'ија*, *маскарц'ија* мотивисани су именицама *шала*, *мајтан* (тур. *maytan* „шала”) и *маскара* (тур. *maskara* „шала”), чији се семантички садржај турским суфиксом *-ија* приписује особи као позитивна психичка карактеристика. *Зевзек* (тур. *zevzek*) и *сојтарија* (тур. *soytari*)

¹²³ Фигуративно значење речи *обешеник* Елезовић даје описно: „који је по својим поступцима заслужио вешала” (Елезовић II: 3).

¹²⁴ Елезовић, такође, бележи значење „обешењак, спадало” као основно. Занатлија који израђује конопце на Косову и Метохији назива се *ужар* (Елезовић I: 309).

турски су називи за онога који воли да се шали, који је весео и духовит. У ову подгрупу иде и синонимски пар *меракл'ија* (тур. *meraklı*) и *и'умбусч'ија* / *и'умбусџ'ија* (тур. *cümbüş*), у чијем семском саставу доминира сема 'веселјак', што се уклапа у концепт враголастог и духовитог човека.

На основу лексичког корпуса којим се именује враголаста мушка особа можемо закључити да припадници говорне заједнице толеришу обешечаство, да окружење прихвата екстреврне психолошке типове јер су они иницијатори друштвених збивања и махалских прича, па отуда благонаклон став заједнице према особама спремним на шалу, што се на наивној језичкој слици човека рефлектује кроз номинацију позитивне субјективне оцене.

I. 4. б. Лексеме које у свом семантичком садржају имају хиперсему 'темперамент', интегралну сему 'враголаста особа' и дистинктивну црту 'женско' су *обесеница*, *жел'езница*, *маскари'ика*.

Искида́смо од сме́ със туј теза-Анџ'уши́ну обесени́цу.

Од Бошкини́це Дрнато́ве по́ маскари'и́ку же́ну о́ч'и не́ ми видѐл'е.

Иди ви́кај туј жел'езни́цу!

Поред заједничке архисеме, ове јединице садрже исте семе нижег ранга ('враголаста', 'духовита', 'женска особа') и имају исту експресивну и употребну вредност. Као еквиваленти именицама мушког рода на *-ик* моционим суфиксом *-ица* формирани су облици женског рода *обесеница* и *жел'езница*, а према *-и'ија* формантом *-и'ика* настао је првостепени дериват *маскари'ика*, којим се денотирају женске особе као носиоци карактеристичних психичких особина. Особе сангвиничког типа темперамента, са цртама као што су духовитост, веселост, шаљивост, оцењене су позитивно, што на творбеном нивоу номинационих јединица није транспарентно, али се на семантичком плану експресивна компонента потенцијално назире и спада у тип контекстуалних сема. Знатно бројнији инвентар лексема за номинацију враголасте мушке особе показује да социјум обешечаство као пожељну особину приписује мушком делу популације, а да је шеретско понашање жена и девојака допуштено и прихватљиво искључиво у затвореним и интимним круговима, и то унутар породице или у женском друштву.

I. 5. ЛСГ именица са хиперсемом 'брбљива особа'

I. 5. Темперамент се испољава и преко начина говорења. Према колективној представи брбљивост је особина својствена женским особама, што се у оквиру ове лексичко-семантичке категорије испољава несразмерним односом лексикализованих јединица мушког и женског рода. У Чемерикићевом речнику од укупно девет лексема са хиперсемом 'брбљива особа', шест је женског, две су мушког рода и једна је двородна именица. Притом, блага семантичка диференцијација постоји. У семском комплексу већег броја семема којима се дефинише брбљива женска особа, експлициран је квантификатор 'много' уз глагол 'прича', док је код *nomina attributiva* мушког рода акценат на садржају говорења. С обзиром на сему пола, јединице ове ЛСГ формирају две подгрупе.

I. 5. а. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом 'брбљива особа' и диференцијалном семом 'мушки пол' обухвата јединице *брл'а*, *зборл'ивац** (СДА), *жугавац* и *опадник*.

Пушти га нека збóри, знаиш да је брл'а.

Тај жугавац Шурдин.

Штó ме не опадаш ти, опаднику ни једн?

Деривативним супстантивима *брл'а* и *зборл'ивац* идентификује се мушка особа која много и свашта прича. Девербативна именица *брл'а* ономатопејског је порекла. Другостепени дериват *зборл'ивац* има сложenu творбену структуру. Семантички садржај ове атрибутивне именице заснива се на појмовној вредности мотивног придева. Сема нижег ранга 'оговара' нијансира значење експресива *жугавац* и *опадник*. Од пејоративне придевске основе и неутралног творбеног форманта *-ац* изведена је номинација за брбљивца који непрестано клевета, оговара *жугавац*.¹²⁵ Са њим је у синонимској корелацији девербативни пејоратив *опадник*, мотивисан глаголом *опада*, који у дериват преноси целокупни семантички садржај „оговара, клевета”, при чему је атрибутивно значење именице уобличено удруживањем информација садржаним у творбеној основи и суфиксу „онај који оговара, клевета” (Чемерикић).

I. 5. б. Женска особа која пуно прича, брбљивица, торокуша номинује се именичким лексемама које стоје у парадигматском односу детерминације, градећи

¹²⁵ Исто значење Букумирић региструје у говору северне Метохије за лексему *жуга* (Букумирић 2012: 157). Од ономатопеје (узвик за терање и вабљење гусака) развио се на косовско-метохијском ареалу глагол *жугат* са значењем „приговарати, наговарати, убеђевити” (Елезовић I: 182; Skok III: 686), „дуго и безразложно причати, гњавити” (Букумирић 2012: 157).

синонимски ред без јасно опредељене доминанте: *алапáч'а*, *брл'а*, *лајавица*, *таралáјка*, *жугавица*, *опадница*.

Мéне ми је па стрáм што збóри тáј алапáч'а. – Онéјзи мáлске алапáч'е Султáне ч'е гу затвóрим úста јенпу́т.

Не мóж да гу затвóриш úста тéјзи брл'е.

Кóј, тáј Стефанки́на лајавица л'и ти рéкла? – Тéјзи лајавице ни́што не веру́јем.

Бóг нека гу сýди тéјзи опадни́це што ме óпаде куд свекр́ве.

Експресивним јединицама из ове подгрупе референту се приписују особине садржане у творбеним основама деривата и изражава висок степен пејоративности. Негативна оцена појачана је пејоративним суфиксима у примерима *алапач'а* и *таралајка*. Етимологију *алапач'а* Скок изводи од турског *(x)алах*, преко *алакат* на Косову „лармати, грајати” (Skok I: 24). Непотпуно је етимолошко тумачење дијалектизма *таралајка*, за који претпостављамо да је у вези са *дарабуком*, односно *тарлабуком*, турским музичким инструментом од печене земље са два отвора (Skok I: 371). У оба случаја реч је о ономатопејском пореклу и метафоричком преносу значења. Конотативно значење добијено је развијањем компоненте 'бука' и асоцијативним повезивањем са галамамом коју производи особа која непрестано прича. Таква особа је погрдно маркирана пејоративним наставцима *-ач'а* и *-ајка*. Метафоричку творбену основу има и пејоративна лексема *лајавица*, другостепени дериват са придевом пренесеног значења у основи, мотивисаног секундарном семантиком глагола *лаје*. На семантичкој периферији лексеме *лајавица* појављује се сема 'клевета', која је у самом језгру семске организације лексема *жугавица* и *опадница*. Творбени формант *-ица* у ова три примера моциона је ознака рода, али у контакту са пејоративним основама поприма пејоративни карактер и гради именице изразито негативне субјективне оцене.

I. 6. ЛСГ придева са хиперсемом 'чудан'

I. 6. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'чудан' обухвата три лексичке јединице којима се обележава особа коју друштво перципира као неприлагођену, која се понаша другачије од осталих, која се по нечему разликује од других. Придевске лексеме којима се описује особа која изазива чуђење осталог дела колектива су семантички еквиваленти *ац'áип*, *ич'мет* и *туáф*.

Ў, мóре ч'овéку, што си па и тí ац'áип. – Бéше ац'áип, áма ськ се нó ац'áип уч'ини́ја. – И нáша попади́ја бíла ац'áип жéна.

Ич'мет ч'овек бeше, бoг да га прoсти.

Ў, мoре ч'oвeкy, итo тyаф си па и тi, ка да нe знаш итo је млaдoс. – Тyаф жeна бeше и тaј Цaја пoпадiја, бoг да гу прoсти.

Значење турских придева *ац'аип* (тур. *асауір*), *ич'мет* (тур. *хикмет*) и *туаф* (тур. *тухаф*) у српском призренском говору Чемерикић интерпретира семемом „чудан, чудноват”. С обзиром на то да имају идентичну семантичку и употребну вредност можемо их сматрати апсолутним синонимима.

I. 7. ЛСГ именица са хиперсемом 'брза, непромишљена особа'

I. 7. Карактеристичне црте темперамента су брзина и снага реаговања (Нрпјиса 2003: 280). Особа која брзо, пренагљено реагује и без размишљања доноси одлуке у призренском идиому квалификује се номинационим јединицама које се у зависности од семе пола гранају у две подгрупе.

I. 7. а. Именице са хиперсемом 'брза, непромишљена особа' и диференцијалном семом 'особа мушког пола' су семантички еквиваленти *безглавник*, *немисл'еник*, *немисл'енко* и *красник*.

Тoга безглавника л'и си пратила да те послуша? – Штo ч'иниш тoј, тi безглавнику безглави?

Дe, мoре немисл'енику немисл'ени.

Семантичка дефиниција ових лексема сведена је на доминантну сему 'непромишљен', која имплицира компоненте 'несмотрен', 'пренагљен', 'брзоплет'. Са творбеног аспекта, у три случаја ради се о префиксално-суфиксалним сложеницама и једном деривату. Метафоризацијом је трансформисано значење композита *безглавник*, са одричним префиксалним чланом који сугерише одсуство појмовне вредности изражене другим делом, која из физичке прелази у психичку сферу човековог бића, изражене именицом *глава*, односно њеним пренесеним значењем. Суфиксацијом се сигнификује мушка особа као референт психичке особине лексикализоване слагањем. Истим поступком, али без конотативне компоненте, настале су једнокоренске сложенице *немисленик* и *немисленко* од глаголске основе, префикса са одричним семантиком и синонимским наставцима за означавање носиоца особине мушког рода. Деривацијом је добијена именица *красник*, од придевске основе и суфикса *-ик*, са иронично преобликованим значењем мотивне речи. Колерици и сангвиници, као типови темперамента којима су својствени овакви облици понашања негативно су

вредновани од стране колектива. То се језички манифестује експресивном, односно пејоративном нијансом у значењу.

I. 7. б. Опозитни лексички скуп са истом хиперсемом окупља именице женског рода *безглавница* и *немисл'еница*.

Работа, ама свé наопако, ка никоја безглавница. – А ти, безглавнице безглава, ч'экај само док те уфатим.

Немисл'еница је она, ч'е иструје рабóту.

Семска организација синонимског пара садржи исте значењске компоненте као паралелни облици мушког рода, осим дистинктивне ознаке пола.

I. 8. ЛСГ придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив'

I. 8. Сангвиничке црте темперамента препознајемо међу придевским лексемама којима се описује окретна, брза, хитра, отворена, сналажљива, вешта, разборита особа. Лексичко-семантичка група придева са хиперсемом 'окретан, сналажљив' интегрише језичке јединице *окрétан, отрéсан, л'к, ач'ьк, ч'эскин, м'сл'ен*, са доминантом *окрétан*, којом су дефинисани остали чланови синонимског реда.

Од Јована Маце по окрétнога нéч'е нац'ете. – Окрétно íскоч'и тој девојч'е.¹²⁶

Отрéсна íскоч'и тај Рóса Грби́на. – Брát му је по отрéсан.

Л'к ч'óвек, за свé је éрбап.

Девојч'е гу, мло́го гу је ач'ьк. – Што ач'ьк момч'е íскоч'и онај Тофил'ов ту́ткун.

Ч'эскин ти је óвој дéте.

Мисл'éну жену узéја.

Придеви *окретан* и *отресан* удаљавају се од етимолошког значења глагола од којих су настали и у овом говору атрибутивно се приписују енергичној, жустрој, предузимљивој, сналажљивој особи. У семантичкој корелацији са њима је метафоричка јединица *л'к*, која се односи на онога који са лакоћом обавља послове, који је брз и вешт. Синонимски ред обогаћен је придевима преузетим из турског језика *ач'ьк* (тур. *açık*) и *ч'эскин* (тур. *keskin*). Придевска лексема *ач'ьк* овој лексичко-семантичкој групи припада само делом своје семантичке структуре и то оним који реализује значење из сфере психичких особина. Основна семантичка реализација односи се на домен боја, а у једној од секундарних реализација придев *ач'ьк* означава отворену, окретну,

¹²⁶ Према усменој сугестији проф. Младеновића, могуће да је придев *окретан* нанос из књижевног језика.

разбориту особу. Индеклинабилни придев *ч'ескин* фигурира секундарним етимолошким значењем, које у призренском говору постаје примарно „вредан, хитар, брз” (Чемерикић).¹²⁷ Облик партиципа *мисл'ен* користи се за квалификовање разборите, промишљене особа, тако да фигурира на периферији ове лексичко-семантичке групе.

I. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа'

I. 9. Лексичко-семантичкој групи именица са хиперсемом 'окретна, сналажљива особа' припадају елементи који граде парадигматски однос синонимије *sunsúфа*, *јагул'а*, *пел'иван*.

Што јéна sunsúфа гу је тóј старéјо девóјч'е

Нéч'е му бíдне нíшто, јагул'а је óн, ч'е измр'да.

É, не мóже тáко, за туј рабóту јá сьм пó пел'иван от тéбе.

Дистинкција по полу присутна је само у првом примеру, док су преостале две лексеме двореферентне. Лексеми *sunsúфа*, чије етимолошко значење са синхронијског становишта не можемо прецизно утврдити, одговара семема „бистра, довитљива, окретна женска особа”.¹²⁸ С људском референцијом јављају се атрибутивне именице *јагул'а* и *пел'иван*, које секундарном семантиком квалификују сналажљиву, окретну особу. Семантичка трансформација заснована је на продуктивној значењској компоненти садржаној у примарној семантичкој реализацији. У примеру *јагул'а* метафорички пренос индукован је семом покретљивости речне рибе, начином њеног кретања, односно семом вештине циркуског артисте у другом случају. Чланови овог лексичког скупа експресивно су нијансирани и позитивно конотирани.

I. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'трома особа'

I. 10. Флегматичном типу темперамента припадају особе које споро и слабо реагују, а које су означене дијалектизмима *тутунíца* и *влáч'а*.

Однéси овéјзи тутунíце, мр'зи гу да се дíгне.

Мр'зи га, влáч'у, и што се родíја. – Развуч'éна влáч'а је óна, е врáк гу годíне изéја.

¹²⁷ Овако је на ширем подручју косовско-метохијског ареала (Елезовић II: 362; Букумирић 2012: 625).

¹²⁸ Могућа је претпоставка да се ради о називу преузетом из турске ботаничке терминологије (тур. *zenğebil*) за зачинску биљку ђумбир. У том случају реч је о семантичкој деривацији, односно замени фитоморфне архисеме антропоморфном.

По семантичком садржају „трома, безвољна особа”, конотативној компоненти значења и идентичној употребној вредности ради се о апсолутним синонимима. Значење лексеме *тутуница*, настале од именице *тутун*, мотивисано је смиреношћу онога који пуши и ужива у дувану. Глаголску основу има лексема *влáч'а*, а њена секундарна метафоричка семантика, којом упливава у сферу психичке карактеризације човека, почива на семи начина вршења радње, односно на асоцијативној вези између влачења вуне и успорених покрета троме особе.

I. 11. ЛСГ придева са хиперсемом 'умиљат'

I. 11. У лексичко-семантичку групу придева са хиперсемом 'умиљат' интегрисане су лексеме *мија*, *милостив*, *благостив* и *кротак*.

Млого је мија Сáндин младожења. – И сéнка гу је ми́ла те́зи девојке.

Зéт гу је врло милóстив. – Старéја је нó милостíва зе млац'éја.

Óтац му, бóг да га прóсти, би́ја млого благóстив. – Та́ј млац'éја алка-Цавíна снáа нó благостíва зе та́ј старéја.

Млого је крóтка та́ј девојч'и́ца. – Крóтак ч'óвек бéше.

Категоријалну вредност лексема одређује дијагностичка (заједничка) компонента 'умиљат', која је надређена семама нижег ранга 'мио', 'љубак', 'пријатан', 'благ'. Прост је придев *мија*, *милостив* и *благостив* су другостепени деривати са именичком творбеном основом и суфиксом *-ив*.¹²⁹ Једнозначењска је реч *кротак* „благ, миран, племенит”. Особине изражене овим придевским лексемама позитивно су вредноване, тако да синоними и кохипоними *мија*, *милостив*, *благостив* и *кротак* садрже сему позитивне субјективне оцене.

I. 12. ЛСГ придева са хиперсемама 'осећајан / безосећајан'

I. 12. Придевске лексеме које припадају семантичкој категорији емоционалности успостављају антонимску релацију на основу квалитативности семантичког садржаја. Заједничко обележје им је то што кореспондирају са концептуалним вредностима које припадају домену емоција, али заједничко опште својство развијају у два опозитна пола, позитиван и негативан. Особа способна да осећа и да изражава осећања, која је

¹²⁹ „Придеви на *-ив* у свом семантичком садржају немају компоненту фреквентног, лаког, брзог испољавања особине коју означавају, већ они просто значе опскрбљеност особином” (Драгићевић 2001: 104).

осетљива за друге, позитивно је вреднована од стране колектива. У структури значења јединица којима се означава човекова осећајност заступљене су компоненте које развијају опозитну вредност, осликавајући дуалистички принцип човековог емоционалног устројства. Типичан парадигматски однос међу елементима датог скупа је антонимија, а у оквиру поларизованих страна лексеме међусобно ступају у синонимски однос.

I. 12. 1. Концепт осећајног човека лексикализује се придевским јединицама, *брижан*, *ајетл'ив*, *гајл'ел'ија*, *дертл'ија*, *жалостив*, *срч'обол'ан*, *плач'кив*, са стожером *брижан* / *брижън*.

Овѣј дънѡве аѡ'а-Ц'ѡѡ'а ми се ч'ѡни млого брижан. – Ч'есатлък, па је брижан како да израни толико децу. – Брижна је, веселница, за сина што не гу писѡја јѡш. – Девѡјч'е гу је брижно за мѡѡжа што отиша у војску. – Брижан ѡтъѡ.

Тај млаѡ'еј по' гу је ајетл'ив зе тај стареј. – Млого је она ајетл'ива за својитиѡу. – Тако се ајетл'иво родило, мѡри мајко. – Бегендисује ми се што су гу и деѡа ајетл'иве.

Што ти је, мѡре ч'овѡку, те си тако гајл'ел'ија од сабајл'е? – Гајл'ел'ија је сирѡтиѡа за девѡјч'е што гу се удао тако, што гу се оцрнило.

Млого је дертл'ија, о[д] дерт се дѡри земл'осѡја у л'иѡе.

Мѡта је по срч'обол'ан зе Мѡлан. – Тај стареј па не, а теј две млаѡ'ѡји млого су срч'обол'не за мене. – Срч'обол'на је ка свака сѡстра за брата. – Деѡа гу су млого срч'обол'не за мене. – Стареј му син ич' неје срч'обол'ан за својитиѡу.

Појмовна вредност изказана синонимским редом је брижност, забринутост за друге. Оваква врста осећања испољава се у односу према другим људима, најчешће ближњима. С обзиром на репертоар лексема, осећајност која се манифестује кроз бригу о другоме високо је вреднована и као емоционално својство човека позитивно оцењена. Компонента субјективне оцене чини саставни део семног потенцијала придева којима се описује осећајна, осетљива особа. Носећа компонента значења 'брижан, забринут' одредила је категоријалну вредност чланова лексичко-семантичке групе. Хиперсема 'осећајан' и интегрално-диференцијална сема 'брижан, забринут' чине идентификатор лексема *брижан* / *брижън*, *ајетл'ив*, *гајл'ел'ија*, *жалостив*, *дертл'ија*. Семантички садржај мотивне именице *брига* „осећање неспокојства, узнемирености због некога или нечега” преточен је у деривирани придев *брижан* којим се описује човек као носилац наведене особине. Девербативум *ајетл'ив* у семској структури садржи главно семантичко

обележје глагола *aje* „мари, брине”, од којег је настао (Skok I: 648).¹³⁰ Суфикс *-л'ив* има значењску специфичност, истиче компоненту фреквентног испољавања радње садржане у творбеној основи. Са домаћим придевима *брижан* и *ајетл'ив* семантички кореспондира турцизам *гајл'ел'ија* (тур. *gayleli*), преузет као готов дериват (од тур. дијал. *gayle* „брига”). Компонента 'брижан' саставни је семантички елемент примарне реализације турског непроменљивог придева *дептл'ија* (тур. *dertli*) са семантичким садржајем квалитативног типа „брижан, тужан, жалостан”. Диференцијална сема 'саосећајан, мека срца' доминантна је у значењској структури придева *жалостив* и *срч'обол'ан*. Придев *жалостив* Чемерикић интерпретира семемом „самилосан, саосећајан”. Блиског значења је сложено-суфиксални придев *срч'обол'ан* „болећив, осетљив према својим ближњима”. Допунска семантичка компонента која спецификује значење ове придевске лексеме је 'према ближњима'. Са творбеног аспекта, реч је настала слагањем именице *срце* и глагола *бол'и*, односно од њега изведеног придева на *-ан*, где *срце* има духовну концептуалну вредност. Овој категорији придева придружили смо лексему *плач'ив*, мотивисану дијалекатским ликом именице *плач* – *плач'ка* и творену суфиксом *-ив*, којом се описује особа која често плаче. Битан семантички елемент у значењу придева је квантификативна компонента значења која особу квалификује према фреквентности испољавања радње. На појмовном плану, плачљивост можемо повезати са појачаном осетљивошћу, претераном осећајношћу, што се на семантичком нивоу манифестује импликацијом семе 'осећајан' у семантичком садржају придева *плач'кив*. Експресивна компонента значења није наглашена, осим у лексеми *срч'обол'ан*, јер се позитиван принцип, осећајност и брига за другог, иако високо на скали друштвених вредности, перципира као нормално, прототипско понашање, што се у језику рефлектује лексичким средствима којима нису потребне додатне премисе значења.

I. 12. 2. Опозити придевима са хиперсемом 'осећајан' су придеви негативне вредности: *бездушан*, *инсáфсџ* и *имáнсџ*.

Како мо́ж да биднеш та́ко безду́шан? – Свекр́ва гу је сиротице мло́го безду́шна.

Од њéга по инфáнсџ ч'овéка нéма га у нáшу ч'арши́ју.

Од њéга л'и, од то́га имансџа л'и ч'éкаш да ти помóгне?

Хиперсема 'безосећајан' повезује домаћи сложени придев *бездушан* и турске придеве *инфáнсџ* и *имансџ*, и као интегрална сема омогућава им да граде синонимске односе у оквиру подгрупе. Позитивна димензија семантичког садржаја лексеме *душа*

¹³⁰ Творбени формант је инфинитивна основа *ајет-*, што указује да ова реч није обликована у призренском говору где инфинитива нема, већ је као таква ушла у идиом из косовско-метохијских говора.

негирана је префиксом *без-*, који носи информацију о одсуству онога што значи основна реч у сложеници *бездушан*. У овом примеру префиксом се одричу аспекти темперамента личности као што су емоционалност, осећајност, осетљивост, а особа се карактерише као безосећајна, немилостива, немилосрдна. На исти начин човека квалификују и придеви турског порекла *инсафсџ* (тур. *insafsiz*) и *имансџ* (тур. *imansiz*), код којих је одсуство особине исказано постпозицијом *-сџ* (тур. *-siz*), која семантички одговара нашем префиксу *без-*. Лексема *инсафсџ* дословна је творбена семантичка турска варијанта домаћег облика *бездушник* (од тур. *insaf* „срце, душа, осећање” и *-siz* „без” „без милости, осећања”). У примеру *имансџ* основа је из области ислама „вера” (Skok I: 715), али је облик са постпозицијом на Косову проширио значење и ушао у домен психологије личности. Семски састав лексема одражава негативан став друштва према безосећајним особама што се језички испољава експресивношћу и негативном субјективном оценом.

У појмовној вредности и семантичким интерпретацијама психолошке сфере човека, категоријална компонента која интегрише лексеме у посебно субпоље јесте ’темперамент’. Надређени елемент семантичке структуре повезује јединице у дато лексичко-семантичко субпоље, а диференцијална сема високог ранга представља идентификатор који лоцира одређену лексему у уже спецификовану лексичко-семантичку групу. Лексичко-семантичка системска организација карактеристична је и за овај слој лексичког састава српског призренског говора. Лексичке јединице, придеви и именице, које смо ексцерпирани из Чемерићијевог корпуса, представљају важно средство карактеризације личности на основу урођених психичких особина које особа испољава у спонтаном понашању и које се процењују као природа, ћуд, нарав или, терминолошки, темперамент. С обзиром на то да ли се конкретна особина испољава у једној или више ситуација и у зависности од параматара оцењивања поступака, односно од контекста у којем се јавља, може се говорити о релативности особина, тј. перспективизацији. Најшири ниво перспективизације, наводи Р. Драгићевић, јесте општи ниво придавања особина, а ако се перспектива сужава значење лексема се специјализује (Драгићевић 2001: 241). У речничкој обради лексема нема семантичке дистинкције према типу перспективизације, па смо их у складу са тим анализирали.

Међу становницима Призрена преовлађује екстревртни тип темперамента. На основу лексичког репертоара стиче се утисак о Призренцима као отвореним, непосредним људима немирног духа, окренутим свету и животу. У речничкој грађи

наилазимо на само једну јединицу којом се квалификује затворена, интровертна особа.¹³¹ Концепт екстровертне личности представљен је лексемама неутралног значења, емотивно-експресивним јединицама и метафорички. Сегмент ванјезичке стварности који се тиче оних психичких својстава човека које долазе до изражаја у начину понашања, у одређеним ситуацијама, у односу према другима, представљен је језичким елементима који носе локалну специфику. Дијалекатски карактер анализираних лексичких јединица огледа се и на деривационом и на семантичком плану, што је проузроковало лексичко-семантичку варијантност. Категоријална својства лексичко-семантичких варијаната омогућавају формирање парадигматских односа међу члановима лексичко-семантичких група, односно подгрупа.

Семантичко језгро субпоља чине лексеме које примарно денотирају човека као носиоца особине темперамента (*нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, тевеч'ел'ија, намч'ор, напендек, нал'ет, нал'етник, нурсуз, нурсуска, бесник, палавац, палавко, атајник, беснул'а, палавица, обесеник, брл'а, зборл'ивац, ац'аип, ич'мет, туаф, кротак, ч'ескин, брижан, ајетл'ив, гајл'ел'ија, жалостив, бездушан, инсафсъз, имансъз*). Ближој периферији гравитирају јединице које са централним јединицама имају заједничку архисему ('човек'), хиперсему ('психичке карактеристике'), сему вишег ранга ('темперамент') и интегралну сему (хиперсема ЛСГ), али се диференцијалним семама нижег ранга удаљавају од центра ЛСГ или се потенцијалним семама приближавају семантици једрених лексема (*весвесел'ија, далгал'ија, белац'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, кабадаија, напасник, бел'аџика, гадница, гадул'а, серсем, атајник, бел'ајник, бел'ац'ија, небитник, небитко, тутарак, тутаракл'ија, лапер, невртикуч'а, брл'ивица, бел'ајница, натемница, небитница, сил'ивистра, шал'афа, ч'апкун, шалц'ија, мајтапч'ија, маскарц'ија и'умбусч'ија, жугавац, опадник, красник, мисл'ен, плач'кив, дертл'ија*). Периферији припадају метафорички индуковане лексичке јединице (*огењ, свер, шебек, антикрис, враг, и'авол, опанч'ър, нестреч'а, жел'езник, јагул'а, пел'иван, тутуница, влач'а, лък, ач'ък*).

Међу њима, највећи је број изведеница, а најпродуктивнији суфикси за деривацију у овој семантичкој категорији су *-(н)ик* (*нал'етник, напасник, бесник, атајник, бел'ајник, небитник, јужник, обесеник, жел'езник, опадник, безглавник, немисл'еник, красник*) и *-л'ија* (*нарафл'ија, ујл'ија, ч'ефл'ија, тевеч'ел'ија, весвесел'ија, далгал'ија, дел'иканл'ија, зорл'ија, тутаракл'ија, меракл'ија, гајл'ел'ија, дертл'ија*) за

¹³¹ Интроверт се фигуративно означава придевом *дѣбок* (*Дѣбок је он, никъд не ти казује све што зна*).

грађење именица мушког рода; *-ица* (*гадница*, *палавица*, *брл'ивица*, *бел'ајница*, *натемница*, *небитница*, *џ'авол'ица*, *обесеница*, *жел'езница* *лајавица*, *жугавица*, *опадница*, *тутуница*) за деривирање именица женског рода; *-ан* (*окретан*, *отресан* *брижан*, *срч'обол'ан*, *бездушан*) и *-(л')ив* (*милостив*, *благостив*, *жалостив*, *плач'кив* *ајетл'ив*) за извођење придевских речи. Високу продуктивност у овој категорији именованја показује турски наставак *-ија* (*бел'аџија*, *шалџија*, *мајтанџија*, *маскариџија*, *џ'умбусџија* / *џ'умбусџија*). Мање је фреквентан облик за означавање референата женског пола *-џика* (*бел'аџика*, *маскариџика*). Нископродуктивни су неутрални суфикс *-аџ* (*палаваџ*, *зборл'иваџ* *жугаваџ*) и суфикси субјективне оцене *-ко* (*палавко*, *небитник*, *небитко* *немисл'енко*), *-ул'а* (*гадул'а*, *беснул'а*, *манитул'а*), *-ач'а* (*алапач'а*), *-ајка* (*таралајка*). Просте речи су углавном турцизми (*титиз* *џ'енабет*, *намчор*, *нал'ет*, *нурсуз*, *серсем*, *ч'апкун* / *ч'апкџн*, *шалџија*, *зевзек*, *аџ'аџ*, *ич'мет*, *туаф*, *ач'џк*, *ч'ескин*).

Снижени степен експресивности карактерише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'ћудљива особа', што се може објаснити тиме што је појмовна вредност лексичких елемената групе најближа општем схватању темперамента, односно нарави, ћуди. Експресиви пејоративне конотације доминирају у лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'плаховита особа' (*намч'ор*, *напендек*, *нал'етник*, *бел'аџија*, *дел'иканл'ија*, *зорл'ија*, *кабадаџија*, *напасник*), 'брбљива особа' (*брл'а*, *жугаваџ*, *опадник*; *алапач'а*, *брл'а*, *лајавица*, *таралајка*, *жугавица*, *опадница*), 'брза, непромишљена особа' (*безглавник*, *немисл'еник*, *немисл'енко*, *красник*, *безглавница*, *немисл'еница*). Најразуђенија је конотативна вредност именица мушког рода са хиперсемом 'несташна, немирна особа', и креће се од изразито негативне пејоративног типа (*тутарак*, *тутаракл'ија*, *лапер*, *невртикуч'а*, *нестреч'а*), преко благо пејоративне нијансе (*бесник*, *атајник*, *бел'ајник*, *бел'аџија*, *палаваџ*, *небитник*, *вragош*) до деминутивно-хипокористичке експресије (*палавко*, *небитко*; *јужник*, *враг*). Облици понашања који се сматрају примереним мушкарцима (несташлуци, скитање, шеретлук), женским особама не приличе, што је на лексичком плану негативно оцењено (*беснул'а*, *манитул'а*, *палавица*, *палапурка*, *брл'ивица*, *бел'ајница*, *натемница*, *небитница*, *сил'ивистра* / *џил'ивистра*, *шал'афа*, *антикрис*, *џ'авол'ица*). Позитивном субјективном оценом означене су лексеме које припадају лексичко-семантичким групама именица са хиперсемама 'враголаста особа' (*обесеник*, *жел'езник*, *конопч'ар*, *ч'апкун*, *шалџија*, *зевзек*, *мајтанџија*, *маскариџија*, *сојтарија*, *меракл'ија*) и ''окретна, сналажљива особа' (*синсифа*, *јагул'а*, *пел'иван*) и придева са хиперсемама 'окретан,

сналажљив' (*окретан, отресан, лљк, ач'љк, ч'ескин*), 'умиљат' (*мија, милостив, благостив*) и 'осећајан' (*жалостив, срч'обол'ан, плач'кив*). Експресивност и субјективна оцена којима су обележене поједине лексеме у већини случајева произилазе из експресивности творбене основе.

Одступање од норме и социјално неприхватљиве особине услов су за формирање негативног суда и негативне субјективне оцене. Фокусирање пажње представника дијалекта на једну карактеристичну пожељну или непожељну црту прераста у главно обележје личности по којем је одређена особа перципирана у друштвеној заједници и одговарајућим језичким знаком обележена. Осећајност, окретност, отвореност, виспреност и духовитост високо су вредноване унутрашње особине човека међу Призренцима у прошлом веку.

I. 13. ЛСГ именица са хиперсемом 'осећање'

Емоционални развој један је од важних процеса у развоју личности који се одвија под утицајем сазревања и социјалног учења. Емоционалне реакције прате све човекове доживљаје, па су у психолошкој теорији дефинисане као „психички процеси којим вреднујемо сазнато, изражавамо субјективни однос према догађајима, особама и властитим поступцима” (Врковић 2000: 198; Радомировић 2003: 163). На психолошким основама базира се примарно семантичко одређење лексеме *осећање* стандардизовано у РМС семемом „1. а. начин душевног, психичког доживљавања у коме се испољава, читује различит однос човека према бићима, предметима и појавама” (РМС IV: 205), преко које се објашњава значење лексикографске јединице *емоција* „узбуђење, узбуђеност, осећање” (РМС I: 851). Ако кренемо даље, видећемо да 'осећање' улази и у опис значења глагола *узбудити* „1. а. изазвати, побудити јача осећања (у некоме), узнемирити, узрујати (некога); б. пробудити, изазвати уопште неко осећање, машту и сл”. Експлицитнију и директнију везу са осећањима остварује рефлексивни облик *узбудити се* „1. а. бити обузет јачим осећањем, узнемирити се, узрујати се; б. настати, појавити се, пробудити се, побудити се (о осећањима)” (РМС VI: 444). Ако неутралишемо појачани интензитет емотивног реаговања исказан првим делом дефиниције значења лексеме *емоција*, у савременом српском језику *осећање* и *емоција* појављују се као функционални (терминолошки) синоними, па ћемо их у фрагменту који се односи на емоционалну сферу третирати као семантичке дублете.

Емотивност као сегмент психолошког устројства личности у великој мери одређује темперамент човека, јер се особине темперамента испољавају у емотивним реакцијама појединца на одређени стимулус. Стварносни стимулус представљају конкретне ситуације које провоцирају појаву емоција. У модерној когнитивистичкој теорији постоји прототипични сценарио помоћу којег се емоције повезују са типичном ситуацијом или типом ситуација где се осећање јавља (Драгићевић 2007: 96). Као један од метода за испитивање апстрактних ентитета Р. Драгићевић предлаже модел А. Вјежбицке, која заступа став да је разумевање прототипичне емоције немогуће независно од ситуације. Истражујући прототипични сценарио туге, Вјежбицка полази од чињенице да се људске емоције разликују од језика до језика, од културе до културе, али имају и много тога заједничког, а те универзалне елементе Вјежбицка назива примитивима. Примитиви су базични концепти (концепт доброте, туге, жеље, тела, знања, осећања) које деле сви језици и који чине природни семантички метајезик (Драгићевић 2007: 102). Универзални аспект емоција очитује се на наивној слици света, на којој се истовремено одсликава и посебна етнопсихологија социјума.

За концептуализацију емоција веома је важна веза између емоција и телесних манифестација до којих доведе. Емоције можемо конкретизовати и разумети преко појмовних метафора као механизма мишљења. Метафоре за емоције обично су метонимијски условљене, а та каузалност заснива се на органским и бихејвиоралним испољавањима емоција. Свака емоција има три компоненте: физиолошке промене, промене у спољашњем понашању, субјективни доживљај емоција.¹³² Субјективни доживљај емоција односи се на доживљаје пријатности и непријатности, зато постоји подела на пријатне и непријатне, односно позитивне и негативне емоције. Према параметру чулног надражаја, тј. према хедонистичком тону или осећају напетости, лексика емоција се конфронтира и окупља око супротних полова лексичко-семантичког субпоља. Биполарна структурна организација лексичко-семантичке групе именица са надређеном компонентом 'осећање' темељи се на базичној класификацији емоција у психологији на позитивне и негативне. На основу критеријума усмерености осећања, лексика која прати емоционална стања човека распоређена је у уже тематске блокове – емоције које се односе на чулно дражење, емоције према себи, емоције према другима. Даља сепарација емоционалних доживљаја прати интензитет осећања од сасвим слабог

---

¹³² Физиолошки ефект који се најчешће метонимизује у концептуалној анализи је лупање срца изазвано снажном емотивном реакцијом субјекта и оно представља део мотивације за метафору „срце је место где су смештене емоције” (Драгићевић 2007: 97).

расположења, преко снажних афеката и необузданих страсти до трајних комплексних сентименталних диспозиција. Лексички корпус којим располажемо пружа нам вербални инструментариј који покрива читаву скалу емоционалних доживљајних квалитета, који одговарају психолошкој систематизацији емоционалних реакција: афективном тону (пријатности / непријатности), расположењу, афекту и сентименту, међу којима препознајемо како примарна, једноставна осећања, тако и сложена емотивна стања.

Интерполација лексичког сегмента којим се денотирају емоционална стања у лексичко-семантички круг *темперамент* оправдање налази у тези да емоције, као диспозиције за устаљене начине реаговања, чине сложена структуру личности која се назива темперамент (Brković 2000: 198). Као саставни део сложених диспозиција личности, емоције детерминишу облике понашања и реаговања на спољашње импулсе, које смо сврстали у особине темперамента и које карактеришу психоемоционалну сферу индивидуе.

Носилац општег кодификованог значења („осећање”) са класемом ’+људско’ у српском призренском говору је турцизам *инсаф* (тур. *insaf*).

Тај ч’овек ни за стоку нема инсаф.

Према категоријалној ознаци ’позитивно / негативно’ лексика емоција поларизује се у две антонимски усмерене лексичко-семантичке подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’позитивно осећање’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’негативно осећање’.

13. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’позитивно осећање’

13. 1. На позитивној оси симетрије групишу се називи за емоције које се јављају као реакције на спољне импулсе, тј. догађаје које процењујемо као добре по нас. Задовољство је примарна емоционална реакција, из које се диференцирају остала пријатна осећања (Brković 2000: 205). Према врсти емотивног доживљаја који означавају, лексичке јединице са хиперсемом ’позитивна осећања’ формирају микрогрупе, у оквиру којих егзистирају семантички блиске лексеме, распоређене према степену интензитета доживљених, односно испољених емоција.

13. 1. 1. Интегрална семантичка компонента 'задовољство' обједињује лексичке елементе *књач'*, *радос*, *ч'еф*, *стреч'а*, *игбал*, *бат* и *нафака*, које се у оквиру микроскупа коме припадају понашају као градативни синоними.¹³³

Књач' ти је да седнеш пре[д] тај ан, да се наруч'аш, па да се напијеш туј ладну воду. – На та ми уч'ини књач' што ми поклони теј димије.

И от радос се плач'е, ч'ерко моја, а не само од жалос.

Мита ми уч'ини гол'ем ч'еф, донесе ми писмо од сина.

Стреч'а за наре не се купује.

Намадо игбал да га видим док бе у Бејград.

Немадо бат да га стрэфим у ч'аршију.

Имадо нафаку да га затекнем дома.

Основно пријатно осећање – задовољство на скали јачине емотивног реаговања одговара расположењу и у српском призренском говору идентификује се лексичко-семантичком позајмљеницом из албанског језика *књач'* (алб. *kënaqësi*). Семантичку валентност ова именица остварује са глаголима *бидна*, *чини (се)*, *учини (се)*, *направи (се)*, а у одређеним семантичким позицијама условљеним контекстом може добити супротну значењску вредност.¹³⁴ Варијанта јачег интензитета изражена је апстрактном именицом *радос*, чија је семантика уобличена семемом „осећање задовољства због каквог успеха и уопште због нечег пријатног, добро расположење, веселост”. Примарно значење турцизма *ч'еф*, чији се облик у језику реципијенту ослања на турску дијалекатску варијанту *kēf* (тур. *keyif, keyf*), потпуно одговара основној семантичкој вредности домаћег еквивалента *радос*. У осталим деловима полисемантичке структуре значења им се разилазе. Осећање потпуног задовољства, среће, које достиже највиши и најинтензивнији емотивни степен на фону пријатности, вербализује се синонимима

¹³³ Балкански турцизам *раатљк* (тур. *rahatlık*), који Шкаљић дефинише домаћим еквивалентима „задовољство, спокојство, безбрижност, удобност” (Škaljić 1966: 529), постоји у призренском говору, али у значењу „мир, безбедност”. Иницијално значење механизмом платисемије шири перспективизацију из психолошке сфере на шири друштвени контекст, с обзиром на то да је субјективно осећање резултат објективних историјских околности, те је осећање спокоја једино могуће у стању без рата. Овакво семантичко одређење Чемерићић илуструје примером *Откако заступи Србија, уч'ини се раатљк* (Чемерићић).

Обличке варијанте албанског порекла *афат* (алб. *afat*) и *афатка* модулирају значење „мир”, од полазног „предах, одмор” до „стање душевног мира, спокојство”, које се може реализовати само у одређеној семантичкој позицији (*Свејено му и'амка, афат нема од њега; Куку, што гу је погано тој детиште, афатку не гу дава*) (Чемерићић).

Сматрамо да наведени лексички елементи не припадају синонимском реду са водећом компонентом 'задовољство', те да излазе из оквира дате лексичко-семантичке подгрупе, мада јој се неким дубљим слојевима семантичке структуре приближавају и са њом кореспондирају на периферном нивоу у семантички детерминисаном контексту.

¹³⁴ *Има она стара лакрдија – кој пробира, набере – такој и он, нечаше овуј, неч'аше онуј и с'к се књач' уч'ини што узе туј говедарушу* (Чемерићић).

стреч'а, игбал, бат и нафака. Дијахронијска изведеница *стреч'а* централна је јединица у систему лексике емоција, јер директно номинује позитивно емоционално стање и представља кључно средство објективизације концепта среће. Периферијску окосницу чини низ турских речи из терминологије обичног живота, које лексички кореспондирају са словенизмом *стреч'а*, али имају ужи семантички распон и функционално су ограничени. Номинационим јединицама *игбал* (тур. дијал. *igbal*, поред *ikbal*), *бат* (тур. *bah*) и *нафака* (тур. *nafaka*) идентификују се спољашњи фактори који код субјекта изазивају позитивну оцену објективне стварности и подстичу духовно задовољство које се поима као срећа. У семантичкој структури ове лексеме садрже иницијалну сему 'срећна околност', која њиховом значењу даје лингвокултурну димензију и ноту традиционалне духовне културе, изједначавајући концептуалне вредности среће и судбине.¹³⁵

13. 1. 2. У категорији позитивних емоција које се односе на друге људе централну позицију заузима љубав, која се у психологији тумачи као „sentiment koji sadrži osećanje naklonosti, nežnosti i privrženosti prema osobi koja nas privlači, sa kojom se naše Ja u velikoj meri identifikuje” (Brković 2000: 210). Кодификовано значење лексеме *љубав* подудар се са психолошким одређењем у оним сегментима полисемантичке структуре који описују љубав као сложену емоцију, што је у РМС интерпретирано семемама: „1. а. осећајна везаност за одређену особу супротног пола, привлачност која се оснива на привлачности супротних полова; 2. б. приврженост, оданост, велика наклоност уопште, осећајна везаност за кога или што” (РМС III: 255). Примарна стандардна дефиниција односи се на прототипичан вид љубави, а то је мушко-женска љубав. Концепт љубави у језичком сазнању Срба Призренаца укључује асоцијативне елементе који уобличавају прототипични когнитивни сценарио за љубав: наклоност, жеља, страст, миловање, чежња. Позитивна реакција на стимулус љубав је срећа, док на негативном емотивном плану фигуришу патња и бол. Прелазни ступањ је чежња. Другачији тип љубави је родитељска, мајчинска љубав, која сублимира и позитивна (нежност, приврженост) и негативна осећања (брига, неспокојство, страх). Љубав према ближњима, такође, заузима високу позицију на скали емотивне привржености, која се на наивној слици човека и света манифестује и као индивидуални прототипични и као колективни стереотипски концепт.

¹³⁵ Једно од секундарних значења лексеме *срећа* у Матичином *Речнику*, односи се на фаталистички аспект схватања среће, маркиран као народни: „3. нар. судба, судбина, ток догађаја који не зависе од воље човекове; стицај околности” (РМС V: 971).

У семантичком саставу лексичких јединица којима се у српском призренском говору вербализује појам љубави издвајају се три нивоа значењске структуре: сема основне категоријалне вредности ('позитивно осећање'), интегрално-диференцијална сема ('љубав') и диференцијалне семе нижег ранга ('љубавна страст', 'љубавна чежња'). Све лексеме садрже позитивну аксиолошку оцену, што их квалификује у лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'позитивна осећања'. Дистинктивно обележје 'емоција према другима' категоризује посебан синонимски ред, интегрисан заједничком компонентом 'осећајна везаност за кога', односно доминантом 'љубав'. Хиперсема има одговарајућу лексикализацију у испитиваном идиому, која се понаша као стожер синонимског реда: *л'убав**, *ми́лос*, *милува́ње*, *а́тър*, *е́шк*, *ме́рак*, *се́вда*.

Ц'ачки л'убав (Реметић 1996: 445).

*Нека ги бо́г да́де ми́лос.*¹³⁶ – *Їма л'и на свѣт тој што неч'е уч'и́ни се́стра за бра́тњев ми́лос?*

Ка њи́но милува́ње што би́ло.

Уч'и́ни му, за мо́ј а́тър. – Још тѣд ми он'и́скоч'и од а́тър. – За а́тър бо́жи, немој та́ко. – А́тър за а́тър – сире́ње за па́ре (нар. посл.).

Тај ч'о́век не зна што је е́шк.

Бо́лна ле́жи од ме́рака за Ванч'ѣта Ми́цинога. – Ме́рак ми је да гу ви́дим. – О́стаде ми ме́рак за то́ј девојч'е, поп-Јова́ново.

Бо́лна л'ѣжи Ту́та Јоргушо́ва, бо́лна л'ѣжи од се́вдаа.

Нуклеус микрогрупе је лексема *л'убав*, као носилац општег номинационог значења и кохезиони центар овог ужег лексичког скупа. Са њом се семантички прожима централна лексичка јединица *ми́лос*. *Л'убав* и *ми́лос* у призренском говору кореспондирају на нивоу примарних семантичких реализација. Основни семантички садржај лексеме *ми́лос* исказан је синонимом *љубав*. У дијалекатској синхронијској равни оне функционишу као истозначнице, а такав значењски однос је историјски условљен. Прасловенски придеви **ljub* и **mil*, коренске морфеме емотива *л'убав* и *ми́лос*, дијакхронијски су синоними са значењем „*carus*” (Skok II: 338, 426). Етимолошка семантичка веза делимично се истрвила у изведеним именичким облицима. Апстрактум *л'убав* потиснуо је мотивни придев и преузео доминантну улогу у емоционалној сфери. Придев *мил* (*мио*) изузетно је продуктиван и улази у афективни језик богатом лексиколошком породицом. Суфикс за грађење апстрактних именица *-ос(т)* разуђује

¹³⁶ Ово је опште место у здравицама младенцима (нап. Чемерићић).

значење основе и усмерава га у правцу испољавања различитих видова емотивне наклоности према другоме, па је тако лексема *милос(m)* развила читаву мрежу емоционалних значења и у стандарду и у дијалекту (нежност, пажња, љубав, радост, срећа, самилост, сажаљење, милошта (РСАНУ 7: 552–553)). У Призрену *милос* примарно идентификује љубав, а секундарно љубазност. Од истог корена, али од глаголске основе настала је именица *милување*, која у секундарној реализацији стиче право именичко значење „љубав”. Апстрактни семантички садржај деривата наслања се на секундарну денотацију глагола *милује* „осећа љубав, наклоност према особи супротног пола, воли; уопште воли, некога, осећа наклоност према некоме”, које је у *Речнику* САНУ маркирано као застарело и покрајинско (РСАНУ 7: 541), одрживо и у српском призренском говору. Централним лексичким елементима основном семантиком „љубав, наклоност” придружује се турцизам *атър* (тур. *hatır*). Етимолошко значење ове турске речи „памет, мисао” (Škaljić 1966: 319–320) претрпело је значајне трансформације у језику реципијенту, које, ипак, остају у кругу психолошке сфере. Из интелектуалног, когнитивног домена лексема *атър* је проширила семантички домет на поље емоционалности и мотивације и та се дифузност манифестује на читавом призренско-тимочком терену. У народним говорима на југоистоку Србије доминантно значење углавном је базирано на сигнификату ’љубав’ као емотивном мушко-женском односу, који укључује осећања наклоности, пристрасности, поштовања, проузрокује добро расположење и подстиче жељу и вољу које мотивишу на акцију (готовост, спремност). Језичка ознака *атър* семантички конципира љубав као покретачку силу, што потврђују њене значењске реализације у дијалекатским речницима (Елезовић I: 22; Живковић 1987: 4; Митровић 1992: 21; Златановић 1998: 24; Жугић 2005: 9; Динић 2008: 10; Букумирић 2012: 19). Главним делом семске структуре лексеме преузете из турског језика *екш* (тур. *aşk*), *мерак* (тур. *merak*) и *севда* (тур. *sevda*) идентификују осећање експлицирано хиперсемом ’љубав’. Диференцијални потенцијал имају компоненте конкретизатори, које на денотативном плану спецификују љубавно осећање, а на конотативном нивоу значења га интензивирају. Код лексема *екш* и *мерак* сужавање семантичке перспективизације иде у правцу позитивног, хедонистичког доживљаја љубави (љубавна жеља, страст). Овим лексичким јединицама означава се јака љубав у којој преовлађује осећајна телесна привлачност. У самој интерпретацији страсти, којом је објашњен турцизам *екш*, детерминатор ’јака’ одређује интензитет

примарног осећања.¹³⁷ Лексема *мерак* има сложенију полисемантичку структуру, која покрива читав комплекс љубавног сентимента „1. љубав; 2. жеља. 3. чежња, туга” (Чемерикић). Широки семантички распон, степенасто организован, прати градацију идеографске вредности лексеме: љубав рађа жељу, страст тражи задовољење кроз полно здруживање са вољеном особом, чежња се јавља као последица неутољене пожуде. Турцизмом *мерак* је на наивној слици света представљен један заокружени концепт љубави. Номинална вредност јединице *севда* у српском призренском говору одговара терцијарној реализацији лексеме *мерак*. У интуитивној спознаји љубав се најчешће поима као страсна жеља за неким. Реализација љубавне пожуде обично је онемогућена из различитих друштвених разлога, због моралних принципа или животних околности. Као последица неостварене жудње јавља се осећање љубавне чежње, као типична емоција заљубљене особе. У том контексту, чежњу можемо концептуализовати као медијалну, граничну емоцију између среће и туге. Метафизички појам, аксиолошки оцењен као прототипичан на релацији опозитних апстрактних вредности у домену емоција, вербализован је лексичким знаком преузетим из турског језика *севда*, који семантички покрива ово неиздиференцирано, суптилно, флуидно емотивно стање.¹³⁸ Чежња може лако исклизнути из сфере пријатне љубавне пожуде и тада прелази у домен негативних осећања.

13. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’негативно осећање’

13. 2. Негативни субјективни актуелни доживљаји изражени су лексичким елементима са инваријантним семантичким знаком ’негативно осећање’. У структури значења конституентских чланова подгрупе актуелизирају се семантичке компоненте

¹³⁷ Прелаз $a > e$ није објашњен (Скок I: 70). Од *ашк* „љубав” развијен је у турском језику облик *ашик*, који је у Призрену посведочен у облицима *ашик* и *ашикч’ија* са значењским варијантама „драган, љубавник; онај који је заљубљен” (*И уч’ител’ Васа гу бија ашик. – Изгорена је да види својега ашика. – Узела ашикч’ију муџа. – Док бија млад, гол’ем ашикч’ија беше.*) (Чемерикић). Чемерикић напомиње да код муслимана у Призрену ова реч значи „перверзни љубавник који има диљбера”, тако да имплицитни елементи ’хомосексуалац’ и ’педофил’ праве значајну дивергенцију између полазног значења, под којим се у српском призренском говору подразумева мушко-женски однос, и онога који му дају призренски муслимани. Према изведеној домаћој творби *ашикч’ија* образован је морфолошки облик женског рода *ашикч’ика* са значењском реализацијом „заводница, кокета”, са конотативним елементом појачане експресије (*Ч’ула л’и си, мори, ч’и се запросила тај ашикч’ика Тута?*) (Чемерикић). Именица *ашик* у колокацијској је вези са глаголом *учини се*. У глаголоској синтагми *учини се ашик* „заљуби се”, именица је у функцији семантичког детерминатора (*Уч’ини се ашик, зач’оре се у њу, па тој*). Може се јавити као предикатска допуна уз перфекат *бија / била* (*Андрешка бија врло ашик на Л’енку, ама не му гу дадбше*).

¹³⁸ Порекло турске речи различито се тумачи: као позајмљеница од арапског *sawdā* „црна жуч, меланхолија”, са значењским померањем ка „љубавна чежња, патња” или као домаћа турска реч од основе глагола *sevtek* „волети” (Петровић 2012: 255).

интензитета, трајања и усмерености осећања. Издиференцираност негативних емоција представљена је одговарајућим језичким знацима, којима је на наивној слици света реконструисан емотивни свет човека. Концепт негативних емоција сложенији је и динамичнији у односу на позитивну емотивну сферу, што је детерминисано ванјезичким факторима, а у језику испољено богатим синонимским редовима.¹³⁹ Негативна осећања асоцијативно су повезана са антиподом, што на нивоу лексичко-семантичке групе отвара могућност за развој антонимије.

Номинациона средства са интегрално-диференцијалном ознаком 'негативна осећања' организована су у три микрогрупе, према параметрима сложености и усмерености осећања.

13. 2. 1. Ужи лексички скуп формирају јединице којима се лексикализују елементарне инстинктивне емоције, као што су неспокојство, гнев, брига, страх, туга. Свако од ових емоционалних стања у српском призренском говору изражено је низом лексема међу којима постоји одређени степен семантичке блискости.

13. 2. 1. 1. Семантички елементи 'узнемиреност, душевни немир, неспокојство' обједињују лексеме *весвеса, дълга, ськл'ет* и *сáфра*.

Ац'а-Ц'оц'у бeше уфатíла весвеса ч'и ч'е пóмреф глáдни, па се дíга, отíша у Светóга Мáрка и тáмо узéја сáм сéбе на врáт. – На мá, на мá тeке гу дóц'е весвеса па пóч'не да плáч'е.

Кьд вíдши да га фáч'а дълга, óстáј га, нé га задéвај. – Ч'есáтльк бéше сéбен што га фач'áу тéј дáлге, те ўзе сáм сéбе на врáт. – Гáјрет, брe! И твоeјзи дáлге ч'е се нáц'е ч'áре.

Сáфра ми дóц'е кьд пóч'не óн да збóри.

За доминанту синонимског реда наметнуо се турцизам *весвеса* (тур. *vesvese*) примарном реализацијом основне категоријалне вредности "душевни немир, неспокојство, страх". У пару са њим иде, такође турска реч, *далга* (тур. *dalga*), која синонимски однос са лексемом *весвеса* успоставља секундарним метафоричним семантичким садржајем. Основно значење „талас” из сфере конкретног (узбуркано, немирно море) асоцијативно се преноси на поље апстрактног, на ментални ентитет „повремени душевни немир, душевна борба”. Овде је реч о неправој или контекстуалној синонимији, која се остварује само под одређеним условима. Висок

---

¹³⁹ И у овом сегменту лексичког система важи правило да оно што је негативно, што одступа од очекиваног, пожељног, уобичајеног јаче стимулише „језичку креативност” него оно што је позитивно, неутрално и очекивано (Драгићевић 2007: 279).

степен семантичке блискости са доминантом реда испољава и турцизам *ськл'ет* (тур. *siklet*), који у Призрену реализује значење „нервоза, мука; досада” (Чемерикић). Семантички елемент 'нервоза' имплицира нервну напетост, раздражљивост, неспокојство, што се потенцијално саодноси са примарним значењем лексеме *весвеса* и секундарним семантичким садржајем именице *далга*. Периферним делом семске структуре приближава се основној реализацији лексеме *сафра* „досада”, којом се осећање неспокојства спецификује у правцу узрока „осећање нестрпљивости, неспокојства, незадовољства због одсуства занимљивих или узбудљивих доживљаја”. Са доминантном лексемом успоставља релативни однос синонимије.

13. 2. 1. 2. Незадовољство узроковано физичком или социјалном препреком која спречава активност или постизање неког циља испољава се кроз осећање гнева. Од важности циља, трајања осујећења (фрустрације) и нивоа тензије, емоција гнева се јавља у распону од благе љутње до стања беса (Brković 2000: 207). У српском призренском говору ово осећање именује се синонимским паром *л'утина* и *пуклотица*.

У л'утину свéшто мóже да се уч'іни.

Док нé му проџ'е пуклотица, іч' нé га задéвај.

Синонимска веза између лексема *л'утина* и *пуклотица* почива на заједничкој хиперсеми 'негативна осећања' и диференцијалној семи вишег ранга 'незадовољство због каквог неуспеха', односно 'срџба'. Денотативни семантички садржај им је, готово, идентичан. Чемерикић значење речи *л'утина* описује синонимима „гнев, срдитост, бес”, а *пуклотица* „љутња, срдитост”. Обе лексеме означавају висок степен емоционалне напетости. Појмовна вредност обележеног осећања изражена је семантичком компонентом интензитета, која је експлицитно садржана у интерпретацији *гнева* „велика љутина, срџба” (РМС I: 508), који се у свести представника дијалекта манифестује као типичан пример беса, а у призренском говору идеографски и семантички одговара именици *л'утина*. *Л'утина* је првостепени дериват, деадјектив настао од секундарног значења придева *л'ут* „незадовољан, нерасположен због каквог догађаја или чијег држања, поступка, срдит, гневан”. Апстрактна именица гради се суфиксом *-ина*, и у испитиваном говору семантички се понаша као еквивалент стандардно фреквентнијем облику *љутња*. Типичан лексичко-семантички дијалектизам је именичка лексема *пуклотица*, изведена од основе партиципа перфекта актива *пукл-* и сложеног наставка *-отица*¹⁴⁰, при чему се апстрактност лексичког значења постиже појмовном метафором којом се концептуализује гнев – *пући од беса*, па у

¹⁴⁰ Од исте основе изведен је облик са творбеним формантом *-отина пуклоти́на* „пукотина” (Чемерикић)

том смислу *пуклотица* семантички идентификује емотивно „пуцање” и одговара менталним ентитетима срџба, бес, јарост.

13. 2. 1. 3. Ужи аспект незадовољства је брига, испољена кроз осећање узнемирености због некога или нечега или бојазни да се не деси нешто неповољно. Брига блиско кореспондира са немиром, тугом и страхом, тако да је тешко диференцирати осећања која се међусобно прожимају и разврстати лексичке елементе који лингвистички прате апстрактне изванјезичке појаве. Критеријум поделе је диференцијална семантичка компонента вишег реда 'брига' у функцији носиоца идеографске вредности основног емоционалног стања. Лексеме окупљене око доминанте *брига* су *гајл'е*, *гарамет* и *касавет*.

Брината је и тај брига, не да неје брината. – Туј а брига не се брине, мори ч'ерко.

Јанало га гол'емо гајл'е. – А ти, што береш гајл'е за другога? – За муку и за гајл'е се родила ч'уч'ка она. – Имаја гајл'е, немаја, њему је свејено. – Стрпи се, ч'екај, и тому твојему гајл'ету ч'аре ч'е се нац'е. – Тој је њојно гајл'е, домаш'ица је. – Од гајл'е свуноч' што не заспа.

Не ми давај и тај гарамет, бога ти. – Ограиса на гарамет. – У твојему гарамету има њ'ач'.

О[m] ту страну касавет да немам.

Именица *брига* етимолошки је поствербал од **brigiti < *berg-ti* „*stražiti nad čim, voditi brigu o nečem*” (Skok I: 211), који је у дијахронијској равни апстраховао семантику полазног глагола и у савременом српском језику се наметнуо као једна од водећих именичких лексема у семантичком опсегу негативних осећања. С обзиром на лингвистичку чињеницу да ове лексеме нема у другим словенским језицима, осим у српском и хрватском, ту лексичку празнину на Балкану попуњава турцизам *гајл'е* (тур. *gayle*) (Петровић 2012: 96). Турзицам у Призрену остварује апсолутну семантичку еквивалентност и има идентичну функционалну вредност као домаћа реч, па се *брига* и *гајл'е* у овом идиому понашају истозначно.¹⁴¹ Оно што бригу класификује међу негативне емоције јесте евалуација – процена ситуације и значење које субјекат приписује догађају због којег се узнемиреност јавља. Врста осећања изазваног рационалним или ирационалним страхом да се нешто десило или ће се десити органски

¹⁴¹ Синхронијски пресек призренско-тимочког дијалекта показује неједнаку тенденцију у коришћењу овог синонимског пара. Јужноморавски говори практикују паралелну употребу (Митровић 1992: 66; Златановић 1998: 70; Жугић 2005: 50), док се на северу и истоку говорне зоне користи само домаћа лексема.

се манифестује од благе узнемирености до паралишућег страха, а у језик се транспонује низом блискозначница, чији семантички опсег укључује неколико емотивних ознака. Такве су лексичке јединице *гарамет* (тур. *garamet*) и *касавет* (тур. *kasavet*), које делом семантичке структуре задиру у лексички скуп којим се номинује туга. На периферији се додирују са конституентима те микрогрупе *јад* и *дерт*, чије се примарне семантичке компоненте односе на тугу, а 'брига' се јавља као допунски значењски слој, као субординативни елемент који носи информацију о стимулусу примарног осећања. Турцизме *гарамет* и *касавет* у синонимски ред са доминантом *брига* квалификује категоријална вредност језгреног елемента „брига, туга, невоља” (Чемерикић), који дато обележје садржи у доминантној позицији.

13. 2. 1. 4. Концепт туге на наивној слици света представљен је низом именичких лексема које директно означавају душевни бол изазван неком несрећом или великом чежњом, али и оним које се делом свог семантичког садржаја односе на душевну патњу или је потенцијално исказују. Домену туге у српском призренском говору припадају лексичке јединице: *жál*, *жálба*, *жáлос*, *јасл'иљк*, *бóл'*, *потресни́ца*, *карасéвда*, *ја́д*, *де́рт*, *áсрет*, *му́ка*, *за́мет*, *нестрéч'а*, *такси́рат*, *гајрет*.

Зáр не́ ти је жáл да га би́јеш та́ко душма́нски? – И дь́н-дьнѐс ми је жáл што не ўзо то́ј ло́јзе. – Кьд поч'оше да га ну́шч'аф у грóб, припискáше де́ца му, ср'це да ти препу́кне од жáл. – Изгорóше гу, јадни́цу, те́ј жалóве те препуч'е са́ма.

Не л'и ти је жáлба, дево́јко, за девоја́ч'ко игра́ње?

Стáрос – жáлос.

Истру́ла јасл'иљк.

Од ка ўскоч'и ми́фл'из, те́ке поч'е: ўф, ўф, и ўмре о[д] та́ј бóл'.

Дóбро је и жíва ч'уч'ка óна кол'и́ко потресни́це претури́ла преко гла́ве. – Ўскоч'и сирóма от пáмет, што га стизáше свé потресни́ца по потресни́це.

Болу́је ми дево́јче од карасéвда.

Да ти кáжем мо́је дерто́ве, мо́је јадóве.

На гóл'ем де́рт су, сироти́ња, о[д] те́ј арнау́чке пьсади́је. – Не по́је од сéфа, те́ке од де́рт, ч'уч'а óна. – Те́ј му́ке, те́ј дерто́ве гу уч'ини́ше та́кву.

У áсрет ги се доби́ло то́ј једи́нч'е њи́ма. – Áда, тол'и́ко вре́ме се óно свз áсрет ч'ека́ло. – Сьс áсрет се доби́ло то́ј дево́јч'е.

За му́ку се, сирóма, óн и роди́ја. – Му́ка ми је што не́ га ви́до по поóтку.

Нашла гу нестрéч'а, ўмре гу ч'е́рка дево́јка.

Та́ко му би́ло зáр писáно да га уфáти и та́ј такси́рат.

Ти да си здра́во, ч'и́ни га́јрет, та́ко за́р би́ло писано од бо́га. – А то́ј болни́ч'е ка́ко ти је, ч'и́ни л'и га́јрет?

Прототипичне лексеме којима се исказује туга су *жал*, *жалба*, *жалос*, *бол*, *потресница*, *јад*, *дерт*, *нестреч'а*. Оне представљају семантичку окосницу групе и непосредно се супротстављају немаркираним елементима на позитивном полу. Лексема *жал* и њени творбени ликови *жалба* и *жалос* представљају антонимске варијанте именице *радос*, која је у овој антонимској релацији плус-антоним који поседује и номинално и контрастно значење, због чега је доминантан, семантички супериоран над маркираним члановима. Њихов однос може се посматрати преко формуле апстрактних супротстављености, на основу које се могу класификовати по критеријуму ниже општости који прати опозицију позитивно – негативно (пријатно – непријатно). Немаркирани, минус-антоними показују одређени, често висок степен непријатности, који је испољен у самом семантичком садржају којим се описује негативни емоционални доживљај. Једнокоренским синонимима примарно се денотира душевна бол, што са дијакхронијског становишта потврђују налази П. Скока (Skok III: 671). Деривационо гнездо именице *жал* у овом лексичко-семантичком сегменту чине лексичке јединице *жалба* и *жалос*, које се понашају искључиво као творбене варијанте. Фреквентност просте речи у призренском говору потврђена је аутентичним илустрацијама. Р. Драгићевић асоцијативном методом у испитивању концептуализације туге открива да лексема *жалост* својом полисемијом и деривацијом указује на превагу једне ситуације која изазива тугу, а то је губитак драге особе (Драгићевић 2007: 100–101). У Призрену се значење именица *жал*, *жалба* и *жалос* не везује искључиво за овакав прототипичан сценарио туге. Њихова семантичка и употребна вредност није контекстуално условљена и односи се на душевну патњу без обзира на узрок који је изазива. За жалост изазвану смрћу блиске особе у српском призренском говору се користи турцизам *јасл'илџк*. Именица је домаћа творба од турског придева *yasli*, чију семантику „ожалошћен, који је завијен у црно” (Skok I: 758) у целости преузима, реализујући специјализовано значење које се остварује без икаквог додатног семантичког детерминатора.¹⁴² Секундарно у домену туге фигурира лексема *бол'*, која примарно означава осећај телесне, физичке патње, а њена друга семантичка реализација односи се на душевну патњу, што одговара појмовној метафори *туга је болест* и може се асоцијативно везати за објективну телесну манифестацију (Драгићевић 2007: 100). Душевна бол јаког интензитета номинује се

¹⁴² У призренском идиому постоји и придев *јасл'ија* „који је у жалости за умрлом својтом” (*Мара је јасл'ија за брата гу Милана*) (Чемерикић).

сложеницом *потресница*, у чијој је основи првостепени дериват *потрес* са својом фигуративном семантиком „тешко, јако узбуђење које неко доживи, претрпи” (РМС IV: 805).¹⁴³ Семантичка компонента интензитета у семми ’велика љубавна патња’ ставља лексему *карасевда* (тур. *karasevda*) у ред јединица којима се означавају снажни емотивни доживљаји и испољава висок степен негативне емоције. Узрок велике туге је неостварена љубав, необуздана љубавна чежња означена другим елементом сложенице *севда*. Први члан композита *кара*, чије је етимолошко значење „црн”, упућује на мрачно расположење, што одговара концептуалној метафори *туга је тамно* (Драгићевић 2007: 98). Нереализована или неузвраћена љубав проузрокују дубоку тугу, која доводи до помрачења животне радости и депресије. Осећање жалости и бриге преплиће се у семантичкој структури именица *јад* и *дерм*. У позадини доминантне емоције – туге постоји осећање бриге којим је испровоцирана, тако да би један од концепата којим се асоцијативно описује туга могао да гласи *туга је брига*. На семантичком нивоу то се огледа у дефиницијама значења ове две блискозначнице: *јад* „осећање жалости и бриге, душевне патње”, *дерм* (тур. *dert*) „невоља, туга, брига, душевни бол” (Чемериќић). Специфично значење у говору Призрена реализује лексема *асрет* (тур. дијал. *asret*, поред *hasret*) „тужна жеља за породом” (Чемериќић). У овако формулисано семантичком садржају примећујемо преплитање више значењских слојева из сфере емоција (’жеља’, ’чежња’, ’брига’, ’туга’) допуњених семом узрока (’пород’), која конкретизује и спецификује опште емотивно значење. Тугу као семантички слој у свом значењу имају лексеме *мука* и *замет*, чије централне значењске компоненте сугеришу ситуације које покрећу тугу, а углавном су везане за телесни аспект тегобе, за физички напор и замор. Као потенцијална компонента ’туга’ се јавља у семском саставу контактнoг синонимског пара *нестреч’а* и *таксират* (тур. *taksirat*), који семантички кореспондирају на нивоу основних реализација, експлицирајући спољашње факторе који производе осећање туге „зла срећа, зао удес, незгода, невоља” (Чемериќић). Домаћа лексема има сложенију полисемантичку структуру, тако да секундарним семантичким садржајем улази у централну зону номинације негативних емоција са надређеном семом ’туга’. *Нестреч’а* се налази у односу праве антонимичности према позитивном члану антонимског пара *стреч’а*. Префиксом *не-* одриче се значење позитивног члана, а афирмише супротно значење и добија нова антонимска лексичка вредност. Начином на који се подносе недаћа, туга и

¹⁴³ Р. Драгићевић на основу истраживања концептуализације емоција закључује да се прототипична туга манифестује као најинтензивнија туга, а разлог томе треба тражити „у вези с тим што туга може бити нечија трајна емоција, у том смислу што се покреће сваки пут као реакција на помисао на тужан догађај или даје општи тон нечијег расположења, темперамент” (Драгићевић 2007: 106).

бол мотивисано је терцијарно значење турцизма *gajret* (тур. *gayret*) „стрпљиво подношење душевне патње” (Чемерикић). Овакво значење лексема *gajret* обично реализује када се нађе у улози семантичког детерминатора уз глагол *чини*. Позитивна семантичка мотивациона основа „помоћ, труд, храброст” (Skok I: 544) изнедрила је позитиван секундарни семантички садржај, који представља пожељан образац одношења према тузи и несрећи (храбро, стрпљиво, постојано).

13. 2. 1. 5. Негативно осећање изазвано каквом стварном или антиципираном опасношћу процењује се као страх, а у српском призренском говору номинује се лексемама *стра́, корке, трéске* и *зо́р*.

Мо́ре, Ми́та има стра́ од о́ца, зе да не́ма, побесне́ја би́. – Те́ј страо́ве што изе́досмо не се казу́јеф. – Од стра́а не смеја́смо да искоч’имо ни на капи́ц’ик.

Ја́ ич’ не фа́ч’ам ко́рке кџд но́ч’ом иде́м проз Ара́сту. – Што ко́рке нафа́ч’асмо по пу́т док сти́госмо у Зо́ч’иште.

За́р ма́ло трéске би́ло кџд бе́ше до́шла Л’у́ма?

Го́лем зо́р видо́смо.

Стање узнемирености, забринутости и бојазни од ситуације која прети интегритету личности означава се лексичком јединицом *стра*, као доминантом реда којом се објашњава значење осталих чланова. Идентичну значењску вредност остварује турска лексема *korku* употребљена у конкретној семантичкој позицији и само у плуралском облику *корке*. Лексема *корке* врши функцију семантичког детерминатора у колокацијској вези са глаголом *фа’ча* или његовом перфективном варијантом *нафа’ча*. Овакву употребну вредност има једино у српском призренском говору, без паралела у осталим српским говорима и балканским језицима (Петровић 2012: 187). Множинска форма *треске* дијалекатски је пример метафтонимије, једног од когнитивних модела концептуализације емоција. Метафора за страх метонимијски је мотивисана на основу логичке везе између саме емоције и њених физиолошких и бихејвиоралних манифестација.¹⁴⁴ Дрхтање тела услед страха и подрхтавање тла услед треска (грома) доводе се у асоцијативну везу, па отуда у говору Призрена *треске* као лексичка метафора за страх.¹⁴⁵ Страх се појављује као један од значењских слојева полисемичне турске лексеме *зор* (тур. *zor*). Историјски оквир условио је семантичку перспективизацију позајмљенице у језику примаоцу. У

¹⁴⁴ Метонимијски условљену метафору Р. Драгићевић илуструје моделом З. Кевечеша, који пример *тресао се од страха* објашњава метафором *страх је хладноћа*, која је мотивисана метонимијом *дрхтање као физиолошки ефекат страха за страх* (Драгићевић 2007: 166)

¹⁴⁵ Потврду за асоцијацију треска – дрхтање налазимо у номинацијама за грозницу *трескавица* (Призрен) и *треска* у македонском језику (ДРМЈ). Ова дијакхронијска веза најдиректније је испољена у литванском језику – *traškà* „дрхтај” (Skok III: 503).

том смислу, лексема *зор* реализује значење „страх” само у одређеном контексту. Овај семантички слој актуелизира се и у комбинацији са глаголом *даде* (*даде зор* „заплаши”). Сила и насиље производе невољу, муку, што последично доводи до страха. Идеографске вредности лексичке јединице *зор* детерминисане су реалним животним околностима, сталним страхом пред освајачком силом. Актуелне друштвене прилике одредиле су доминантне елементе когнитивног сценарија страха за Призренце, а то су непријатељска сила, насиље, етнички сукоби, смрт. У разумевању значењске вредности језичких јединица којима се у српском призренском говору интерпретира осећање страха помаже схема силе, тј. структура на којој се базира појмовна метафора *страх је физичка сила*.

13. 2. 2. Вањезички елементи који условљавају категоризацију и систематизацију дијалекатске лексике емоција укључују психолошку мапу емоционалних односа према другим људима. То су комплексне диспозиције – сентименти, трајни афективни и конативни односи према познаницима: завист, љубомора, мржња (Вркović 2000: 210). Сложеност емоционалних структура рефлектује се на семантичку организаацију лексичких јединица којима се дате емоције номинују.

13. 2. 2. 1. Завист и љубомора су осећања која се међусобно преплићу уколико је осећање нерасположења изазвано срећом или успехом другог или је, пак, проузроковано пажњом и наклоношћу која се указује некоме или нечему другом. У том значењу користе се семантички дублети *л'убомора** и *кџскан*.

Мáne узéја на мéне кџскан.

Примарна асоцијација у концептуализацији љубоморе везује се за сумњу у неверност брачног друга или емотивног партнера уопште. Душевна бол која се јавља као последица на овај начин нарушених љубавних односа испољава се кроз осећање љубоморе и манифестује се као нетрпељивост према супарнику. Чемерикић није регистровао домаћу сложеницу којом се именује ово осећање, али на основу придева *л'убоморан* (Реметић 1996: 580) претпостављамо да је позната призренском говору. Турски придев *кџскан* у Призрену је супстантивизиран, али се и у именичкој функцији семантички наслања на аутохтони адјектив.¹⁴⁶

13. 2. 2. 2. Сентимент у чијој су структури осећања ненаклоности, аверзије и одвратности у психологији се детектује као мржња. Одлике овог комплексног осећања су релативна трајност, јер се може мрзети само психолошки блиска особа, и тежња за

---

¹⁴⁶ Турско *kiskan* настало је од општетурског *kis / kiz-* „шкрт; редак, скупочен, вредан”. У значењу „завидан, љубоморан” допушта се укрштање са хомонимским гнездом *kiskan- / kizgan-* које је у вези са *kiz* „жар, врелина” (Петровић 2012: 193).

приступањем објекту мржње са деструктивним намерама (Brković 2000: 210). Психолошки засноване појмовне вредности осећања мржње уткане су у семантичку интерпретацију лексеме *мржња* „осећање јаке одбојности, неподношљивости према коме или чему, јако осећање непријатељства” (РМС III: 439), коју С. Реметић бележи у морфолошком и фонетском лику *м^рзос* (Реметић 1996: 442). У пореклу апстрактума *мрзос* замрзнута је метафора *мржња је хладно (лед)*. Прасловенски корен **mrz-* развио је две лексиколошке породице. Изведенице од превојног степена **morz-* > *mraz-* сачувале су првобитно конкретно значење („студен”), које је код облика добијених од *mrz-* асоцијативним путем доспело у духовну сферу (Skok II: 472). Етимолошки налаз поткрепљује дијахронијску концептуализацију овог психолошког и емотивног стања као духовне хладноће, што се реперкусира и на синхронијској равни.

13. 2. 3. Посебну подгрупу чине емоције које се односе на самооцену, тј. осећања срама, кривице, кајања. Интересантно је да су регистровани само називи за негативне емоције које произилазе из субјективних стандарда вредновања. То су емоционалне реакције базиране на моралним принципима о исправном и погрешном.

13. 2. 3. 1. Осећање велике неугодности, збуњености, кајања због неког непријатног, ружног поступка или због сопственог недостатка именује се паром контактних синонима *стрáм* и *ја́зък*.

Стрáм да гу је туј роси́ју Мáру. – Їч’ стрáм нéма то́ј дево́јч’е.

Зáр си се јóпет напи́ја, ја́зък те бíло? – Јáзък је од л’у́ди то́ј што ч’и́ниш.

У српском призренском говору значење словенске и турске речи се изједначило и оне овде функционишу као семантички еквиваленти, чија употреба није условљена контекстом. Обе лексеме потичу из сфере духовног, с тим што је прасловенско **sormь*¹⁴⁷ морална категорија, а турско *yazık* се етимолошки везује за домен религије, примарно означавајући „грех” (Skok I: 764), са семантичким помаком у дијахронијској перспективи ка области свакодневног живота „штета”. Екскламативно значење, какво има на Косову, „ствар од које се стиди, оно што не доликује, срамота” (Елезовић I: 249)

---

¹⁴⁷ Законом метатезе ликвида прасл. *sormь дало је *срам*, али је у говору Срба Призренаца дошло до уметања сугласника *-m-* у групу *сп*. Једно од објашњења за ову фонетску појаву даје М. Павловић, који је тумачи непосредним и јаким утицајем македонских говора. Уметање сугласника није непознато ни другим српским говорима, нарочито оним уз албанско пограничје (Реметић 1996: 438-439).

у Призрену поприма номинативну вредност, тако да лексема *јазък* семантички парира домаћој именици *страм*, означавајући осећање непријатности због лошег чина.¹⁴⁸

13. 2. 3. 2. Осећање кривице јавља се код особе која доживљава да се огрешила о моралне норме понашања, а као последица немирне савести прати је кајање, чији интензитет увећава свест о немоћи да се рђави поступци исправе. Неисправан поступак, погрешка учињена намерно или случајно и осећање одговорности за такав поступак именује се турцизмом *кабајет*. Жаљење због лошег поступка денотира се лексичком јединицом *пишманлък*.

Къд си уч 'инија тај резилък, а ти трпи кабајет.

Изџа га пишманлък.

Лексеме *кабајет* и *пишманлък*, којима се означавају негативне емоције везане за самопроцену личних поступака, стоје у специфичном семантичком односу који можемо означити као везу узрока и последице. Та каузалност читава се у њиховим семантичким структурама. У семантичком садржају лексеме *кабајет* експлициране су компоненте које носе информацију о стимулусу 'неисправан поступак' и консенквенци 'осећање одговорности за оно што је учињено'. Лош, неморалан чин производи осећање кривице. Потенцијална семантичка црта 'грижа савести' заједничко је значењско обележје обе лексичке јединице. У семској семантичкој организацији лексеме *пишманлък* однос узрока и последице реализује се преко допунских семантичких црта. Кајање подразумева неки грех, неки неприличан облик понашања који је изазвао емотивно испаштање, и то је импликациона сема именице *пишманлък*. Претпоставља се да се покајањем мења понашање, а то је фокална сема ове речи. Ове категорије семантичких ознака Е. Најда даје у виду опозиције импликациона сема : фокална сема (Драгићевић 2007: 68), која прати узрочно-последичну релацију (оно што претходи – оно што следи) у лексичким садржајима који се пореде или у самом семантичком садржају лексеме.

Концепт емоција представља динамичан систем, чији је развитак условљен екстралингвистичким и језичким факторима. Ментални ентитети се у језичкој свести испољавају интуитивно. Њихова метафизичка вредност и висок степен апстрактности могуће је спознати преко симбола из конкретне сфере. Дати концепт анализирали смо

---

¹⁴⁸ Турцизам *резилък* у говору Призрена фигурира у значењу „срамота”, али значењским садржајем не одговара категоријалном обележју 'осећање', већ се односи на нечастан, срамотан чин, који може да буде спољашњи импулс за осећање срама.

преко језичких знакова, који у својим семантичким садржајима носе културни код етноса и у којима су утиснути обрасци знања и веровања. Они утичу на формирање екстрајезичких система, какав је, на пример, типичан сценарио за доживљавање и испољавање неке емоције, који се може користити у њеном лингвистичком опису. Сценарио се базира на структурама као што су домен, схема и сл., а оне се заснивају на људском искуству, које се рефлектује на мишљење и језик (Драгићевић 2007: 92). Једно од основних средстава концептуализације емоција је појмовна метафора, ментални механизам преко којег смо покушали да разумемо и организујемо лексички систем емоција у српском призренском говору. Полазећи од конкретних домена, може се дешифровати апстрактност значења циљног домена. Тако се, у испитиваном идиому, срећа конципира као судбина; љубав као жеља, миловање и чежња; туга као брига, болест, депресија; страх као физичка сила; мржња као хладноћа. Структурне метафоре употпуњавају тумачење значења језичких јединица којима су вербализовани духовни појмови. Традиционални оквири, друштвени контекст, социјални односи и морална оријентација регулишу емоционално реаговање појединца и спадају у ванјезичке чиниоце који су утицали на формирање концепта емоција на конкретном говорном подручју. Комуникативни дискурс, територијална диференцијација, позајмљивање, асиметрија језичких ознака лингвистички су детерминатори његовог језичког уобличавања.

Лексичко-семантичка група са хиперсемом 'осећања' састоји се од лексема које реализују значења позитивних и негативних емоција. Општа семантичка ознака 'позитивна осећања' у центар лексичког скупа интегрише лексеме *радос*, *ч'еф*, *стреч'а*, *л'убав*, *минос*. Њима се супротстављају централни елементи лексичког скупа са надређеном компонентом 'негативна осећања': *жал*, *жалба*, *жалос*, *јасл'илък*, *бол*, *потресница*, *карасевда*, *јад*, *дерт*, *брига*, *гајл'е*, *стра*, *весвеса*, *далга*, *л'убомора*, *кьскан*, *мрзос*. У односу праве антонимије налазе се парови *радос* – *жалос*, *стреч'а* – *нестреч'а*, *л'убав* – *мрзос*. Синонимичност, као последица творбених процеса и лексичког позајмљивања, условила је појаву антонимских варијаната (*радос* – *жал*, *жалба*, *жалос*; *л'убав*, *минос*, *атър*, *ешк* – *мрзос*). И у овом лексичком сегменту преовладавају елементи који припадају категорији негативног, што се може тумачити као психолошка, а не искључиво језичка, универзалија. Човеку је неопходно да оно што га мучи искаже, да се причом о проблему растерети и зато тражи језичка средства којима ће вербализовати оно што га духовно притиска и боли. Таква потреба није наглашена у случају позитивних емоција. Обрнуту асиметрију уочавамо у броју

језичких ознака којима се изражавају љубав и мржња. Концепт љубави је далеко разрађенији и на наивној слици света представљен низом јединица које покривају широки семантички дијапазон и прате доживљајне фазе љубавног осећања. Језичка слика је и у овом случају одраз екстралингвистичких (љубав је мултидимензионални психички конструкт који укључује читав комплекс осећања) и језичких фактора (позајмљивање лексема из турског језика којима се прецизније може изразити изнијансираност сложеног унутрашњег стања и која су се потпуно асимилирала у лексички систем призренског говора). Емоционална сфера употпуњава лексичко-семантички приказ психичких карактеристика човека и уграђује се као веома важан фрагмент у дијалекатски обојену слику света.

II. ЛССП *карактер*

II. Међу психолозима постоји сагласност да се темперамент у значајном степену формира под утицајем наследних фактора, док се карактер обликује искључиво под утицајем средине. Карактер обухвата морална и конативна својства личности која се испољавају у односу према самом себи, према другим људима, радним задацима и нормама понашања уже и шире заједнице (Hrnjica 2003: 324, 328). У речницима савременог српског језика семантичка структура лексеме *карактер* је комплексна.¹⁴⁹ Примарно, *карактер* је скуп битних и сталних психичких особина које се испољавају у поступцима, при чему су истакнуте морална и вољна компонента. Семантичка интерпретација основног значења јединице *карактер* у РМС искључује интелектуалне особине и ограничава га на поступке појединца, док у РСАНУ обухвата и колективну димензију.¹⁵⁰ Лексикографски опис примарног значења лексеме *карактер* у РМС ближи је савременим психолошким схватањима овог појма.¹⁵¹

У корпусу речи из Призрена идентификовали смо јединице које одговарају психолошком концепту појма *карактер* и које денотирају човека као носиоца одређене карактерне особине. Сви лексички елементи субпоља са хиперсемом 'карактер' садрже категоријалну сему 'сталне психичке особине човека'. Општост инваријантних сема условљава даљу спецификацију и организацију лексема у лексичко-семантичке групе:

1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине',
3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према другим људима',
6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи',
7. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према раду',

¹⁴⁹ У РСАНУ семантички опсег лексеме *карактер* обухвата шест, а у РМС пет семантичких реализација.

¹⁵⁰ Основно значење *карактера* у РСАНУ исказано је семом „1. а. скуп битних, изразитих и сталних морално-психичких и интелектуалних особина појединца или заједнице, које се испољавају у погледима и поступцима, у односу према средини, морално-психички лик; природа, ћуд. б. морална чврстина, јака воља, постојаност, истрајност, доследност; честитост, поштење.” (РСАНУ 9: 272), а у РМС дефинисано је на следећи начин: „1. скуп основних, битних, сталних психичких особина које се очитују, огледају у нечијим поступцима; ћуд. б. чврста, јака воља, доследно и постојано уверење, упорност, непоколебљивост у остваривању чега. в. лична етика, морал, честитост.” (РМС II: 663).

¹⁵¹ Карактер подразумева интегрисани систем особина које омогућавају појединцу да упркос препрекама на релативно доследан начин поступа, и то у односу на моралне принципе и морална схватања неког друштва. Манифестовање карактерних особина (доследност, упорност, храброст, кукавичлук, поштење, савесност, несавесност итд.) укључује и вољни и етички моменат (Rot 1994: 54).

8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу',
9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни',
10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени',
11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања',
12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'.

Прва четири лексичка скупа односе се на опште карактерне црте човека, вољне и моралне. Лексеме сврстане у остале лексичко-семантичке групе су специјализоване, имају уже значење. Моралност поступака оцењује се у конкретним односима, човек се процењује у односу према себи, другим људима, односу према раду, материјалним добрима, храни, личној хигијени. Особине које притом испољава оцртавају његов морални лик и карактеришу га позитивно или негативно.

Лексичко-семантичке групе устројене су на основу парадигматских лексичких односа. Однос инклузије, односно хипонимија, остварује се међу лексемама којима се означава надређени појам и лексемама којима се обележавају субординирани појмови. Антонимска релација успоставља се између лексема које у својој појмовној вредности садрже својства која човека могу окарактерисати као позитивну, односно негативну личност. Лексеме које се налазе у функцији опозита ступају у међусобне синонимске односе.

II. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'вољне особине'

II. 1. Доминантна психичка својства која карактеришу особу према снази, истрајности и спремности да се одлучи на какав поступак јесу упорност и храброст. Особе које поседује ове карактерне црте означене су придевским лексемама подељеним у две подгрупе према варијантним семама 'вољан' и 'храбар / плашљив'.

II. 1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'вољан'

II. 1. 1. Лексичко-семантичку подгрупу квалификатива са варијантом 'вољан' чине синоними *каил'*, *разија*, *кабил'* и *далдисан*.

Каил' сџм да ти помогнем, ама не могу.

Разија сџм да му помогнем Јовану кол'ико могу. – Максут, и ако је Турч'ин, неје разија да уч'уни никоје зло рисјанима ка што има Турци.

Таж р'сџз кабил' је и тој да уч'уни. – Да гу је кабил', у ч'ашу воде би гу попила туј снау.

У пијéње далдисан ч'овек, ка тај Ил'ка Ўгар, нéје за ништо. – А зáр се наóди Цигáнка што нéје далдисána у кра́и'у?

Турцизми *каил'* (тур. *kail*) и *разија* (тур. дијал. *razi*, поред *razi*) семантички су изједначени са домаћим еквивалентима *вољан*, *спреман*, *готов*, *рад*, којим су лексикографски дефинисани у Чемериџићевом речнику. Блиског значења је, такође, турска реч *кабил'* „способан да што учини” (Чемериџић), што имплицира значењске компоненте садржане у семантичком одређењу придева *каил'* и *разија*, које се у овом случају могу третирати као семе потенцијалног, али негативног, карактера, јер је *кабил'* способан, односно спреман да учини неко зло. Партиципом глагола *далдише* (тур. дијал. *daldi*, 3. л. јд. перф. од *далмак*), *далдисан*, квалификује се особа одана, посвећена нечему, занета чиме. Елементи значења 'одан', 'посвећен' сврставају ову лексему у ред јединица са хиперсемом 'вољне особине'. Основно значење глагола *далдише* кореспондира са секундарном семантичком реализацијом глагола *посвети* „обрати сву пажњу и настојање на што”, и на тој релацији партиципски облици ове две глаголске лексеме успостављају синонимску везу.

II. 1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемама 'храбар / плашљив'

II. 1. 2. Значењске компоненте 'храбар / плашљив' уграђене су у семантички садржај опозитних придева *дел'ија* и *афиф*.

Дел'ија ч'овек бéше бија и тај Ц'урч'е Сивгар. – Дел'ија је он, ербан је и на гóло ношч'е да удáри.

Афиф ч'овек нéје за рабóте де и́гра гла́ва.

Основном значењу турског придева *дел'ија* (тур. *deli*) „храбар, смео, неустрашив”, секундарним, пренесеним значењем супротставља се турцизам *афиф* (тур. *hafif*) „1. слаб, лако ломљив; 2. нежног здравља; 3. слабог материјалног стања; 4. фиг. несигуран, плашљив” (Чемериџић). Индуктор метафоричке трансформације значења је семантичка компонента 'слаб', која се из материјалне сфере преноси у домен човекове духовности и квалификује особу слабог карактера, обележавајући је као кукавицу, плашљивца.

II. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'вољне особине'

II. 2. У лексичком скупу именица са надређеном семом 'вољне особине' доминирају именичке речи којима се номинује особа јаке воље. Њима су означени носиоци пожељних особина, као што су упорност, предузимљивост, храброст, али и негативно маркирана карактерна црта тврдоглавост.¹⁵² На основу варијантних сема, лексеме су подељене у подгрупу именица са хиперсемом 'упорна особа' и подгрупу именица са хиперсемом 'храбар'.

II. 2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'упорна особа'

II. 2. 1. Именице обједињене семантичком компонентом 'упорна особа' гранају се у микроредове према семама нижег ранга које уже спецификују значења.

II. 2. 1. 1. а. Номинационе јединице мушког рода мотивисане вољом као позитивним фактором човековог психичког устројства су *дикатч'ија* / *дикач'ија* и *гајретч'ија* / *гајреч'ија*.

Заузне л'и се тај дикатч'ија за штогóдр, ч'е га сврши ка што вал'а на не знам што да бидне.

По невол'е се види кол'ико је гајретч'ија јен ч'овек. – Гајретч'ија, тол'ико м'уке претури преко главе и не се да. – Нека фал'и бóга што има тога гајреч'ију брата.

Са турским речима у основи, облици *диктач'ија* (тур. *dikkat*) и *гајретч'ија* (тур. *gayret*) настали су домаћом творбом уз помоћ суфикса *-ч'ија* (Петровић 2012: 96, 115). Семантичким садржајем удаљавају се од језгра лексичко-семантичке групе, али оно што их сврстава у подгрупу номинација које се односе на упорну особу јесте потенцијална семантичка вредност. *Дика(м)ч'ија* је у Призрену именоване за предузимљиву мушку особу, а предузимљивост имплицира значења као што су упорност, спремност, истрајност, смелост. Ово значење проистиче из секундарне семантичке реализације мотивне речи.¹⁵³ Лексема *гајре(м)ч'ија* овој подгрупи припада значењским елементом који се односи на истрајност и издржљивост подношења душевне патње. Допунски елементи семске структуре сужавају перспективизацију и

¹⁵² Међу вољне особине уврстили смо и тврдоглавост, као вид испољавања упорности. Семантичку оправданост за овакву категоризацију лексема којима се именује тврдоглава особа налазимо у семској структури придева *тврдоглав*, где се као веома важан значењски елемент појављује 'упоран'. Из тог разлога, лексичке јединице које се односе на тврдоглаву особу сврстаћемо у лексичко-семантичку подгрупу именица са интегралном семом 'упоран', али у посебан микроред лексема са негативном конотацијом.

¹⁵³ Елезовић бележи значење „пажљив” за изведеницу *дикатлија*, које се развило из примарне семантике именице *дикат* (Елезовић II: 506).

конкретизују значење ове лексичке јединице. На периферији семске организације *гајре(т)ч'ија* се приближава *дика(т)ч'ији* компонентом 'предузимљив', и у тој равни налазимо везу између значења ове две лексеме, које можемо назвати блискозначницама.

II. 2. 1. 1. б. Према облицима мушког рода формиране су номинације за женски род су *дикатч'ика* и *гајретч'ика / гајреч'ика*.

Да не бeше тај дикатч'ика, мaти ги, зaр би ги се ушч'уваја тај ч'ифлџк у Кор'ишу.

У бoл'ес ич' нeје гајретч'ика oна. – Тeјзи гајреч'ике матeре ги вaл'а да бoлoдaриф што се ушч'ува њиaн ч'ифлџк у Кор'ишу.

Семски састав именица женског рода поклапа се са семантичким садржајем именица мушког рода, осим семе која се односи на пол особе, што је формално обележено моционим суфиксом *-ч'ица*.

II. 2. 1. 2. У оквиру подгрупе са интегралном семом 'упорна особа' појављује се ред лексема којима се именује тврдоглава особа.

II. 2. 1. 2. а. Микроред лексема са дистинктивним обележјем 'мушко' чине синонимичне именичке јединице: *главoња, главурда, главурдан, дебeла глава, коњ, пуноглавац, пуноглавко*.

Тoму главoње Гиге л'и иcкаш да докaжеш нeшто? – Збoри кол'ико oч'еш oнoму главoње Васил'у, у тyј њeгoву главет'ину ништo не иде.

Разбeри се, мoри, неразбрaна главурдо. – При пaмет л'и си, мoре ти, дебeла главурдо?

Главурдан, уч'иши га, збoриши му за њeгoво дoбpo, а oн свe терсeне ч'иши.

Дe мoш да алд'ришeш тyј дебeлу главу? – Разбeри се јeнпyт, eј, тi, мoре, главо дебeла неразбрaна!

Нe се разб'ира тај коњ мајкин.

Сас тoга пуноглавца нeма здогoвор.

Синонимски парадигматски однос наведених лексема остварује се на релацији њихових секундарних семантичких реализација, оних које метафорички денотирају човека. Таква значења интерпретирана су семемом „тврдоглава особа”. Концепт тврдоглаве особе укључује негативне особине као што су својеглавошћ, ограниченост, непопустљивост, упорност. Упорно остајање при сопственим ставовима, упорност у недоличним поступцима, као вољне димензије, карактеришу тврдоглавог човека. Језички се ове појмовне вредности лексикализују одговарајућим јединицама, које у нашем случају имају фигуративни карактер. Семантичка компонента 'упоран' у

структури квалификативног придева *тврдоглав*, којим се описује метафоричко значење семантичких дублета *главоња*, *главурда*, *главурдан*, *дебела глава*, *коњ*, *пуноглавац*, *пуноглавко*, категоризовала је чланове ове микрогрупе. Негативну експресивну семантику носе пејоративни суфикси *-оња* и *-урда* у примерима *главоња* и *главурда*, чије је пренесено значење мотивисано обимом и величином главе. Од аугментативно-пејоративног облика настао је другостепени дериват *главурдан*. Синтагматски спој *дебела глава* модификује значење на асоцијативној вези између физичке карактеристике и карактерне црте. У овој конструкцији семантички су изједначене детерминанте *дебела* и *тврда*, које допуњују вредност главног члана. Глава као део тела повезан је са психичком и интелектуалном сфером и због тога се доводи у везу са особинама које карактеришу човека у том смислу. Лексема *глава* веома је продуктивна у деривационо-семантичким процесима, што показују именована у овој семантичкој категорији, настала њеним морфолошким и семантичким варирањем. Сегментацијом сложенице *пуноглавац* добијамо деривационе елементе *пун-о-глав-ац* који садрже семантички код за разумевање семантичке деривације. Метафорички пренос назива са животиње на човека настао је по аналогiji са номинацијама мотивисаним главом (*главурдан*, *дебела глава*), па је сема величине главе водоземца у једној од његових развојних фаза била мотивна за трансформацију примарног значења и његовог преноса на човека као референта. Семантички дериват са атрибутивним значењем је и лексема *коњ*, која у секундарном значењу остварује другачију денотацију и конотацију. Метафоричко значење лексеме *коњ* индуковано је механизмом колективне експресије, јер је сисар из реда копитара који служи за јахање и вучу перципиран у колективној свести као ограничена, глупа животиња. Замена зооморфне архисеме антропоморфном у овом случају има негативну експресивну вредност.

II. 2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'храбра особа'

II. 2. 2. Другу подгрупу именица чине номинационе јединице код којих је вољни моменат повезан са осећањем страха. Одсуство страха или спремност на деловање упркос страху друштвена заједница процењује као храброст, и у односу на апстрактни прототип оцењује особу као храбру или као кукавицу.¹⁵⁴ Елементи лексичког скупа са

---

¹⁵⁴ Одређујући параметре којим се пореди испољавање особине (храброст) са степеном испољавања особине прототипа, Р. Драгићевић уводи категорију вредносно плус и вредносно минус, при чему истиче да је наша афирмативна или негативна процена заснована на индивидуалним или колективним нормама. Да ли ће неко кога описујемо бити означен са плус или минус, зависи од тога колики је степен тог

номиналном вредношћу „храбра особа” формирају микроред синонима *јунак, муџ, вуќ, пушкетар*, са стожером *јунак*.

Син гу је јунак. – Дóбро дóшла, Сándo, штó ч'и́ниш, кáко си, здрáво л'и си, јунак л'и си?

Од Јовáна Фáнде пó муџ нéма га у Подрíму меџ'у рисјáне.

Дé, мóре, кóј мóже да уфáти тóга вуќа? – Тáј стáри вуќ, пáда л'и у рúке, íч'?' – Дóша и тáј вуќ Рамáдан Зáскок. – Дé си, брé, стáри вуќу?

Интегрална сема за све четири лексеме је 'храбар', јер су све дефинисане семемама 'храбар човек' (Чемерикић). Заједничка им је и сема пола, јер се све односе на мушку особу, изузев именице *јунак* која се употребљава и за мушкарце и за жене. Значење се шири и на припаднице женског рода, када се покажу као јаке и храбре у одређеним животним околностима. Храброст се овде процењује као трајна и стална особина, коју је особа испољила у више различитих ситуација, па је од стране друштвене заједнице маркирана као одважна и смела. Платисемијом су добијена секундарна значења лексеме *муџ* у српском призренском говору ,1. супруг, брачни партнер; 2. одрастао, зрео мушкарац; 3. храбар, одважан мушкарац" (Чемерикић). Перспективизација се сужава у именовањима *пушкетар* и *вуќ*, која се приписују храбрим борцима, војницима, при чему се храброст као вредносно позитивна особина испољава у конкретној ситуацији. На основу контекста у којем је метафора *вуќ* употребљена за именовање храброг мушкарца могу се назрети околности у којима се особина испољава. Позитивна особина наглашена је детерминативом *стари* уз именицу *вуќ*. Транспарентност деривационог варирања у примеру *пушкетар* указује на онога који носи пушку, а семантичком деривацијом добијено је значење које припада домену карактеризације личности. Пренос је остварен асоцијативном везом, почива на колективном уверењу да је храброст доминантна особина онога ко носи пушку, тј. војника, борца.

позитивног или негативног одређења изражен у односу на степен испољавања плуса или минуса у датој ситуацији код прототипа. Ако је неко у одређеној ситуацији показао храброст у односу на замишљено понашање прототипичне личности у тој ситуацији, за њега кажемо да је храбар, односно позитиван у ситуацији када особина храбрости може доћи до изражаја (Драгићевић 2001: 174).

II. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'моралне особине'

II. 3. Концепти доброг и лошег човека дају општу слику о моралној страни личности. Дуалистички принцип психичког устројства човека у овој категорији долази до пуног изражаја, а на језичкој слици човека манифестује се лексичким опонентима. Лексичке јединице распоређене су у две подгрупе, значењски супротстављене. Јединице ове семантичке скупине ступају у антонимску релацију, потпуно природно, с обзиром на то да је човек у својој суштини биће у којем коегзистира и добро и лоше (Штасни 2013: 91). Лексеме у оквиру поларизованих страна налазе се у парадигматском односу синонимије.

II. 3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'добар'

II. 3. 1. Концепт доброг човека у српском призренском говору објашњава се помоћу придевских речи *дóбар, л'уцак / л'уцк, милосан, вал'атан, árн, áсьл*, које формирају синонимски ред са доминантом *добар*.¹⁵⁵

Нé знам на кóга се íстури тáј наопъч'ник, и óтац и мáти бíл'е му дóбри ч'и пóдобри не бíва. – Дóбар ч'овек бéше бíја, бóг да га прóсти. – Тáј снáа гу је дóбра ка дóбар дън, блáго си га нóјзи што гу íма. – Нáјмлац'éји сún гу је нáјдобър. – Дóбро мóмч'е úзе тáј Кл'исиркíна Стојáнка. – Нáјдобра ми је нáјмлац'éја снáа.

Млóго је л'уцак Сáндин мýж. – Брáт му је нó л'уцк. – Блáго Мíте сьс туј л'уцку жéну. – Л'уцко гу тóј старéјо девóјч'е. – Дéца íч' нé гу бéу л'уцке.

Мóмч'е гу је млóго вал'атно. – Кá се родíше тáко вал'атне тéј дéца сvé до јéно? – Вал'атну девóјку запросíја.

Áсьл мóмч'е íскоч'и Васíл'ов Јáнич'.

Млóго гу је árн тáј зéт. – Áрно девóјч'е запросíја.

¹⁵⁵ Према интерпретацији Г. Штасни, која се у својим запажањима ослања на Лалићев речник синонима, концепт онога што је добро најуже кореспондира са концептом онога што је морално, поштено, праведно, несебично, тако да све номинационе вредности које у својим семантичким одређењима садрже наведене појмовне вредности сматра синонимичним. Специфичност ове семантичке скупине, наводи Штасни, јесте у способности свих лексема да међусобно ступају у однос синонимије, с тим што ће у идеографским вредностима појединачних номинација доминирати особина којом се човек карактерише као моралан, праведан или несебичан, чиме се не искључује, него се подразумева, да је он истовремено и добар. У целокупној групи придев *добар* има и улогу појмовно надређене лексеме (хиперонима), а придеви са појмовном вредношћу поштен, праведан, несебичан и сл. имају статус појмовно подређених јединица (хипонима) међу којима је успостављен однос кохипонимије (Штасни 2013: 89).

Ми смо се, при структурирању лексичко-семантичких група руководили принципом општости, тако да смо лексеме са идентификационим семама типа 'поштен', 'праведан', 'несебичан' сврстали у уже семантичке скупине, на основу диференцијалних сема које спецификују значења у оквиру дате семантичке категорије.

Придев *добар* има разгранату полисемантичку структуру. Значења која су у РСАНУ дата под 1. а. „који је благе, човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив;” и под 1. б. „који се држи позитивних друштвених норми, који се понаша узорно, како треба.” (РСАНУ 4: 374), Чемерикић раздваја у две семантичке реализације: „2. који има доброте, добродушан, доброћудан, човечан”; 3. који је узорних особина, ваљан” (Чемерикић). У лексикографском опису примарног значења Чемерикић се служи квалификатором и антонимским придевима „1. супр. од лош и рђав” (Чемерикић). Чемерикићеву интерпретацију основне семантике придева *добар* можемо упоредити са примарним семантичким одређењем у РМС, где је придев *добар* под 1. а. дефинисан семемом „који је позитивних особина, ваљан, врстан, одабран, супр. од зао, рђав, лош” (РМС 1: 698), али Чемерикић не даје ниједну илустрацију којом бисмо идентификовали човека као референта.¹⁵⁶ Дифузност и општост значења усложњава семантичку анализу ове придевске лексеме. Интересују нас значења која придев *добар* сврставају у категорију психичке, тачније моралне, карактеризације човека, стога у разматрање узимамо 2. и 3. значење лексеме *добар* у Чемерикићевом речнику. Семантички елементи у дефиницији под бројем 2 упућују на човекову природу, нарав, ћуд, и овај придев приближавају ЛСС темперамент, међутим, компонента ’човечан’ сугерише карактерну црту, тако да је у овом случају тешко разлучити појмовну вредност доброг у домену људске природе и доброг у домену етике, јер су узајамно повезани у психичкој структури личности. Значење под бројем 3. прецизније је дефинисано и квалификатив *добар* сврстава у моралну категорију, односно човека као носиоца особине квалификује као високо моралну особу у односу на важеће друштвене норме.

Значењу под 2. придева *добар* У Чемерикићевој лексичкој збирци блиска су значења придева *л’уцак* „који се одликује добротом, племенитошћу, топлином” (Чемерикић) и *милосан* „добродушан, доброћудан”. С обзиром на то да се у семантичкој интерпретацији ових придева јављају компоненте, ’добар’, ’доброта’, ’племенитост’ као највише етичке категорије, сврставамо их у ЛСГ придева са хиперсемом ’опште моралне особине’. Придев *милосан* дефинисан је синонимним придевима *добродушан* и *доброћудан*. Компоненцијална анализа показује да се у значењу *милосан* преплићу концепт душе (емоционалност) и концепт нарави (природа човека), који, интензивирани детерминативом ’добар’, представљају сублимацију позитивних психичких особина,

---

¹⁵⁶ Његови примери су преузети из тефтера и припадају сфери предметности.

које, између осталог, квалификују човека и као морално чисту особу. Са значењем под 3 придева *добар* семантички кореспондира придевска лексема *вал'атан*, у чијем семантичком садржају доминира морална димензија карактера – „добар, вредан, честит” (Чемериќић). Исти семантички садржај приписује се балканском грцизму *арън*, са творбеном основом *ар* (*хар* „1. милост, захвалност. 2. брига, настојање”) и домаћим придевским суфиксом.¹⁵⁷ Придевом *добар* објашњено је значење турцизама *асъл* (тур. *asil, asil*)¹⁵⁸. Семантички садржај лексеме *добар* чији је денотат човек одговара појмовној вредности осталих лексема у реду. Придев *добар* улази у опис осталих чланова лексичког скупа, што га чини кохезионим центром и доминантом синонимског реда.

II. 3. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'лош'

II. 3. 2. Концепт лошег човека лексикализује се синонимским придевским лексичким јединицама у кохипонимском парадигматском односу *лош*, *рџ'ав*, *зъл*, *невал'атан*, *наопач'ан*, *ајерсџ*, *дамкал'ија*, *дамкџсан*, са стожером *лош*.

Не се трпеше кол'ико беше лоша тај наша стрџна.

Млого рџ'ав ч'овек. – От рџ'авога дужника (Реметић 1996: 376).

Млого зъл ч'овек. – И брат му је млого зъл (Реметић 1996: 40)

Драга Уитетџа бџла невал'атна, поругала се те родџла копџл'е.

Аџа-Гџга бџја по наопач'ан зе аџ'а-Душан. – Таква је она наопач'на откако дошла у нашу кџч'у. – Од њега по наопач'но дете нема га у наш сокак. – Сџг ако се изнаопач'ија, зе до сџг не бџја тако наопч'џн

Ајерсџ дете. – Тако је она ајерсџ от ка[д] дошла у нашу кџч'у. – Од њега по ајерсџ девојч'е нема га у нашу маалу.

Од њега по катил' ч'овека наша наџја тџд немала. – Катил' жџна беше бџла, вџци гу на пџт. – От Кабаџане по катил' л'џди нема на дал'еко.

За тој што уч'инџја да се опере не мџже, тако дамкал'ија џма и да џмре.

¹⁵⁷ У основном значењу придев *арън* има људску референцију, а у секундарном се односи на посао, рад (*Арна му је његова раџта. – По арна раџта ч'е бџдне ако уч'инџмо ка што вџкаш* (Чемериќић)). Квалификативно значење које има у српским народним говорима, овај придев чува у бугарском (*харен* „добър, хубав, хрисим” РБЕ) и у македонском језику (*арен* „добар” РБЕ). Секундарном денотацијом која се развила у атрибутивну ознаку „радљив, вредан” придев је ушао у румунски и албански језик (Skok I: 665). У просецима језичке интерференције очувало се позитивно конотативно значење изворне грчке речи, која се од XIV века јавља у српским споменицима. Погрешно је тумачење Шкалаџића који придев (*х*)*аран* изводи од турског *ар* „стид” (ЕРСЈ I: 185).

¹⁵⁸ С. Петровић сматра да је *асъл* „добар, честит, уредан” у српском призренском говору вероватније од тур. *asil, asil* него од *hasil* „добит, корист, резултат”, дијал. „вредан, способан вџшт” (Петровић 2012: 53). Исту етимологију даје и Скок (Skok I: 66).

Съз њи нѣмам работу, за њину тѣјфу ја сѣм дамкѡсан. – Дамкѡсана остѣде што се пѡруга и рѡди копѣл'е.

Према неутралним члановима опозиције, а то су придеви са позитивним значењем, стоје негативно маркирани придеви који карактеришу човека као неморалну особу. Прави антоним придеву *добар* је придев *лош*, други могући антоним, али неправи је придев *зъл*.¹⁵⁹ Значење већине придева у синонимском реду своди се на придев *зао*, што га чини централним у сфери негативне карактеризације човека. У синонимској релацији са придевима *лош* и *зъл* је лексема *рѣ'ав*, чије је значење сведено на синонимски придевски пар *неваљао* и *лош*. У призренском говору придев *неваљао* јавља се у дијалекатском лику *невал'атан* и функционише као директни опозит немаркираном придеву *вал'атан*, чији је семантички идентификатор сема 'частан'. Ова семантичка компонента садржана је и у семској структури придева *неморалан*, којим је дефинисана јединица *невал'атан*, али у негираном облику. *Рђав* се налази у семантичкој дефиницији турског индеклинабилног придева *ајерсѣз* (тур. *hayırsız*), који се у испитиваном идиому удаљио од етимолошког значења и развио специфичну дијалекатску семантику.¹⁶⁰ У семантичкој структури придева *наопачан* и *катил'* налазе се придеви *зао*, *опак* и *суров*. Семантички садржај мотивног придева *опак*, који Чемерикић није регистровао, суфиксацијом није трансформисан, али је експресивна компонента интензивирана префиксацијом (*на* + *опак* + *ан* = *наопач'ан*), „protivan smjeru (u moralnom značenju)” (Skok II: 558).¹⁶¹ Турски придев *катил'* (тур. *katil* „који убија”) у српском призренском говору пресемантизовао је изворно значење, али и даље обележава особу као носиоца изразито негативне моралне особине „суров, немилосрдан, зао” (Чемерикић). Највиши степен нечовечности изражен је управо овим придевом. Најопштије негативно конотирано значење имају једнокоренски синоними *дамкал'ија* и *дамкосан*. Придевски облик *дамкал'ија* преузет је из турског језика као метафора за човека пуног мрља у моралном погледу (тур. дијал. *damgali*, поред *damgali*, изведен од именице *damga* „ознака, марка, жиг; пега, белега, ожиљак; мрља, тачка” (Петровић 2012: 104)). Метафоричког је значења домаћа деноминална творба *дамкоше*, односно трпни придев овога глагола *дамкосан* „морално упрљан” (Чемерикић). Значење деривираних облика добијено је метафоричким преносом водеће компоненте

¹⁵⁹ „Зао, у ствари, нема антонима, нема супротстављену позитивну вредност, која је семантички у потпуности компатибилна с њим”, за разлику од именице *зло*, која је прави антоним именице *добро*, зато што према придеву *лош* не стоји одговарајућа именица (Драгићевић 2001: 204).

¹⁶⁰ На ширем косовско-метохијском ареалу *ајерсѣз* значи „штетан, некористан” (Елезвић II: 492).

¹⁶¹ Формант *-ан* семантички је неутралан, његова семантика се у потпуности подудара са придевом у основи (Драгићевић 2001: 72).

(’мрља’) у семантичком садржају мотивне речи (*дамка*) из физичке у духовну сферу, односно из домена телесног у домен карактерологије човека.

II. 4. ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’

II. 4. Дуалистички опозитни принцип човековог карактерног устројства одражава се и на корпус *nomina attributiva* којима се именује особа према моралним особинама. На семантичком плану то се огледа у позитивном и негативном значењу лексема, а деривациони процеси доприносе већем степену експресивности. Поред општих моралних категорија, добра и зла, ЛСГ именица са хиперсемом ’моралне особине’ проширили смо специјализованим номинационим јединицама које се односе на домен поштења и неморала.

II. 4. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’добра особа’

II. 4. 1. Номинационе јединице чији је рефернт човек позитивних моралних особина су *бисѐрко*, *бабл’о̀к*, *бѐсник*.

Мисл’ѐсмо ч’и ч’е бидне бисѐрко, а оно испаде посѐрко. – Бисѐрко мајкин.

Бѐсник је от како га познавам. – У Суорѐчки бајрак од Реѐ-Кице по бѐсника не тражи.

А, бабл’о̀к, брѐ! – Како си, бабл’о̀к?

Генеричко значење има лексема *бисѐрко* „особа коју красе лепе особине” (Чемерикић). У семантичком садржају ове именице сублимирана су позитивна морална својства човека и пожељне карактерне црте. То су особине прототипа и представљају културолошки идеал. Прототипски лик је врла особа која поштује морални кодекс заједнице, понаша се узорно и нема порока. Идеалне појмовне вредности преточене су у идеографску вредност лексеме *бисѐрко* у локалном идиому. Значење је добијено метафоризацијом мотивне речи, мотивисаној реткошћу и драгоценшћу тврдог, округлог, седефастог зрна које се ствара у љуштури неких шкољки. Суфикс *-ко* уноси у значење семантичку компоненту деминуције и хипокористичности. Особа чврстог карактера, поуздана, сигурна, одана номинује се деривираним лекемом *бесник*, у чијој је основи албанска реч *besë* „вера, поверење”. Семантички садржај творбене основе слива се у дериват, а домаћим суфиксом *-ник* обележава се референција, упућује на мушку особу која се држи задате речи, у коју се

може имати поверење. Експресивом *бабл'ок* номинује се доброћудан човек, добричина.¹⁶²

II. 4. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лоша особа'

II. 4. 2. Лексеме којима се номинује особа као носилац негативних моралних карактеристика далеко су бројније¹⁶³ и формирају два микрореда са дистинкцијом према полу.

II. 4. 2. а. Конституенти микрореда интегрисани семама 'негативне моралне особине' и 'особа мушког пола' граде кохипонимске и синонимске парадигматске односе: *гадник, поганац, прокл'етник, наоп'ч'ник, главоједник, главојешник, намсъз, жарамаз, бозда, фирáун, цигáнин, кáтил', áнци'ел, антика, шебек, црвэна áспра.*

Гáдник, фитмец'ија, и свé друго је, сáл нéје ч'овек. – Тí, брé, гаднику, у туц'е рабóте да нé се мéшаиш.

Пушти не, погáнцу погáни! (Реметић 1996: 134).

Остáји гу, прокл'етнику, штó ти уч'инила óна? – Нé се мéшај, прокл'етнику јéн!

Мóре, наоп'ч'нику, смíри се јенпúт, зе знáиш што те ч'éка.

Др'жиш л'и на пáмет кьд óнај главоједник Рúста Кáбаиш, на мртвáца на Баждарáну, уби на мéсто Шач'ир-áгу и јóш ч'етворицу, а двоицу рáни? – Пофач'áше све главоједнице по Подрíме.

Издóше му глáву и тóму главојешнику ац'и-Рúсте, обесíше га. – Поп-Ц'уриница жалéше на зоч'ишке главојешнице да гу убíл'е мýжа. – На твоју глáву, мóре главојешнику.

Бегај от тога намсъза.

Уватија се със тóга Васил'овóга жарамáза Бóду, па није л'и није.

¹⁶² Лексема није потврђена у Елезовићевом и Букумирићевом речнику, али по усменом сведочењу Р. Младеновића може се чути у северним и јужним метохијским говорима.

¹⁶³ Ова појава је ванјезички, тачније културолошки условљена. Стање у лексичком систему „...одсликава нашу културу и склоност да истакнемо и обележимо оно што на другима видимо као својство или обележје које није лепо, добро, морално него да човека именујемо према вредностима које се налазе на супротном, позитивном полу...” (Штасни 2013: 169). Други разлог лежи у чињеници да су позитивне особине – особине прототипа. „Осим тога, однос позитивно / негативно вредновање и бројност јединица произилази из тога што се добро, лепо и сл. не образлаже, а негативан суд се доказује. С друге стране, концепт лошег, злог, семантички је много разуђенији, па се лош карактер човеков може испољавати у виду агресивности, егоизма, малициозности. Ова својства се манифестују и у језику” (Штасни 2013: 169).

Остај га, бoга ти, не л'и га знаш што бoзда је. – Аферим да ти је кьд и тога бoзду више верујеш зе мoјега брата. – Несъм и не даја бoг да съм река штогoдер тому бoзде, несъм га бiл'е ни видеја од сабáл'е.

Сьс тога фирауна да те несъм видеја.

И томе циганину Томч'ету л'и верујеш?

Ўби га тáј кáтил' Чел-Ибраим. – За тéј арнауцке катiл'е кол'ико ч'и́ни јен рисјански жiвот? – Обесише онoга катiл'а Рiсту Кабáша.

Што ани'ела сiна iма, ч'и куку њoјзи.

Што антику сiна iма, ч'увај, бoже! – Тoму Васи́ному антике л'и верујеш?

А, тi, шебeку јeдън!

Што црвeна аспра је oн.

Диференцијална сема високог ранга 'зао' присутна је у семантичком садржају свих чланова микрореда, у неким случајевима као доминантна, а у неким као потенцијална семантичка компонента. Елемент семске структуре 'зао' који експлицира значење „зао, лош човек” иманентан је лексемама *поганац*, *прокл'етник*, *наоп'ч'ник*. Опште категоријално значење има атрибутивна именица *гадник* „неморалан, покварен човек” (Чемерикић), у чијој је идеографској вредности садржан концепт зла. Продуктивни наставак у овој категорији именовања је *-(н)ик*, који се, углавном, додаје придевским основама (*прокл'ет*, *наopak*, *гадан*), које садрже и квалитативне и емотивно-експресивне компоненте значења. Овај семантичко-творбени принцип важи и за другостепени дериват *поганац*, изведен неутралним суфиксом *-ац*, који добија експресивно значење у контакту са метафоричком и негативно конотираном творбеном основом, тј. придевом *поган*. Морално покварен човек означава се и номинационим јединицама *намсъз*, *јарамаз*, *бoзда*, *фираун*, *шебек* и *црвена аспра*. Локалног је карактера семантички дијалектизам *намсъз* (тур. арх. *pamsus*, дијал. *pamsız*) „човек без образа, части, покварењак” (Чемерикић).¹⁶⁴ У призренском говору *јарамаз* (тур. *yaramaz*) „покварењак” (Чемерикић) семантички је еквивалент лексеми *намсъз*.¹⁶⁵ Именички облик *бoзда* вероватно је домаћа креација од глагола *бoздише* (*се*) (тур. *bozdu* 3. л. јд. од гл. *bozmak* „покварити”) (Петровић 2012: 85) и означава лошег, поквареног човека. Безобразан, округан човек номинује се лексемом *фираун* (тур.

¹⁶⁴ С. Петровић истиче да је овако само у Призрену (Петровић 2012: 222). Њену тврдњу поткрепљује одсуство ове лексеми у речницима осталих призренско-тимочких, као и косовско-метохијских говора, а нема је ни код Шкаљића и Скока.

¹⁶⁵ Елезовић и Шкаљић лексему *јарамаз* дефинишу семемом „неваљалац”, док Скок на Космету бележи значење „зликовац, злочинац” (Skok I: 757). Са таквим значењем корелирају призренске речи *главоједник*, *главојешник* и *катил'*.

firavun), чије је номинационо значење у турском језику „фараон”, а пренесено „окрутна особа”. У српском призренском говору функционише секундарном семантиком.¹⁶⁶ Лексеме турског порекла *намсџ*, *јарамаз* и *бозда* формирају синонимски низ, јер се семантички, експресивно и функционално потпуно поклапају. Њима се секундарном семантиком придружује именица *шебек* (тур. *şebek*) ”1. мајмун, 2. безобразан, дрзак човек” (Чемерикић), зооним који у примарном семантичком садржају има компоненте значења које информацију о особини животиње асоцијативним путем преносе на лошег човека. У датом примеру ради се о потенцијалним значењским компонентама као што су ’примитивност’, ’неразумност’, које имплицирају степен еволутивног развитка мајмуна, па се особа која има низак ниво моралне свести, која се духовно није развила у довољној мери пореди са животињском врстом из реда Primates. Фразеолошка јединица *црвена аспра* номинује, такође, покварену и неваљалу мушку особу. Метафоризација се заснива на компоненти значења која носи информацију о новчаној вредности аспре, која је иначе од сребра (грч. *ασπρον* „бео”), а то је детерминатив ’црвена’. Асоцијативну везу можемо потражити и у чињеници да је аспра као платежно средство у Призрену стављена ван оптицаја, као што је морално деградирана особа маргинализована и одбачена од стране колектива. Иронично су маркиране метафоре *анџел* „ирон. добра, праведна особа” (Чемерикић) и *антика* „ирон. добричина, поштењачина” (Чемерикић). У примеру *анџел* метафоричка асоцијација се заснива на трансформационом типу апстрактно – конкретно. „Основне компоненте значења на основу којих се развило фигуративно значење последица су колективне експресије засноване на догматском учењу о анђелима” (Штасни 2013: 60). Иронична употреба ове лексеме у српском призренском говору може се објаснити принципом бинарних опозиција, који функционише и у теолошкој концепцији анђела и њиховој подели на добре и зле. Лексемом *антика* примарно се означава редак старински предмет. Материјална вредност таквог предмета доводи се у асоцијативну везу са духовном вредноћу човека. Стилистичка маркираност указује да у српском призренском говору секундарна реализација лексеме *антика* има супротно значење од онога које је остварено метафоричким преносом. На периферији лексичко-семантичке подгрупе секундарном семантиком „рђав, непоштен човек” функционише лексема *циганин*, која једним делом секундарног семантичког садржаја гравитира ка лексичко-семантичкој групи ’однос према другим људима’. Зао, округан човек, зликовац, идентификује се

¹⁶⁶ Усвојено је и турско дијалекатско значење „Циганин” (Петровић 2012: 298).

лексичким јединицама *главоједник*, *главојешник* и *катил*'. Код композита *главоједник* и *главојешник* примењен је идентичан семантичко-деривациони модел, с тим што се други елемент варира. Семантичком деривацијом добијено је метафоричко значење: онај који једе главе → убица, злочинац, зликовац. У апсолутном синонимском односу са овим лексемама је турцизам *катил*' (тур. *katil*). Градуални елемент, присутан у семантичком садржају последње три лексеме, у функцији је интензификатора, доприноси вишем степену експресивности и интензивира негативни карактер јединица.

II. 4. 2. б. *Nomina attributiva* којима се денотира женска особа као носилац негативних моралних особина су *поганица*, *прокл'етница*, *наоп'ч'ница*, *језитка*, *главоједница* *главојешница*, *кати́л'ка*, *катил'éша*, *куч'кети́на*, *цига́нка*.

Тај поганица ме завади със јетрву.

Не ми збори, прокл'етницу, от моју децу.

Наоп'ч'ница неч'аше да мирује със јетрве, те одвоји мужа и растури ни куч'у. – Докл'е ч'еш тако ти, море наоп'ч'нице?

Знаш гу стрину ти Пáну, знаш што је језитка била она.

Тај главоједница кобеше, кобеше, док не искоба и главу својему зету. – Тебе, мори главоједнице, неје ништо зар што му изеде живот брату ми, твојему мужу. –

Главојешница главојешна сáл куне, сáл коби, бóг да ч'ува.

Кът поч'не да бије децу, тај кати́л'ка за душу не зна. – Гл'едај де удриш и како удриш, мори кати́л'ко, да не будеш посл'е нишман ако нагрдиш тој девојч'е.

Де, мори катил'éшо, што је тој што ч'иниш с туј стару и болну свекрву ти? – Тако беше катил'éша још докл'е беше јен л'ек девојч'е.

Тај Спирина куч'кети́на ми извадила лакрдију. – Тэјзи куч'кети́не л'и верујеш?

Поздрави гу се тэјзи циганке. – Циганке мене да не ме узимаф у уста.

Наведене лексичке јединице формирају микроред синонима, међу којима се ниједна лексема не може издвојити као доминантна. Идентификационо језгро чини сема 'зла жена', која се налази у семантичкој структури свих чланова реда. Семе нижег ранга, односно допунске семе 'рђава', 'погана', 'опака', 'немилосрдна' интензивирају степен злобе као особине која маркира референта. Облици *поганица*, *прокл'етница* и *наоп'ч'ница* семантички парирају мушким обличким еквивалентима. Турцизам *језит* (тур. *vezit*), који је основински део домаће изведенице *језитка*, чува семантику какву има у језику даваоцу „окрутан, суров човек”, са референцијом на женску особу.¹⁶⁷ Код

¹⁶⁷ Турска реч *vezit* арапског је порекла, од личног имена *Yezid*, по омајатском халифи Језиду I познатог по окружности према Мухамедовом унуку Хусеину (Петровић 2012: 160).

именица *главоједница*, *главојешница* и *катил'ка* уочавамо семантичко померање. Жена није окарактерисана као зликовац и убица, већ, у најгорем случају, као немилосрдна, бездушна. Лексема *катил'ка* има блажу експресивну семантичку варијанту *катил'еша*. Пејоративно значење зоометафоре *куч'кетина* појачано је удвајањем наставака. Атрибутивно значење засновано је на метафоричком преносу који се, у овом примеру, остварује продуктивношћу семе колективне експресије. Исти механизам примењен је и у случају семантичког варирања пејоративно маркиране лексеме *циганка*. Сви лексички елементи у овој подгрупи садрже негативну субјективну оцену.

II. 4. 3. ЛСПГ именица са хиперсемама 'поштена / непоштена особа'

II. 4. 3. Висико цењена морална особина међу старим Призренцима је поштење. Карактерна својства онога који је поштен и честит котирају се у врху неписаног етичког кодекса, а особу која поседује такве особине друштво поштује и високо цени. Особе које крше моралне принципе заједнице процењују се и оцењују негативно, што се очитује у лексичком систему. Лексеме са инегралном семом 'поштена / непоштена особа' окупљене су у две комплементарне микрогрупе према дистинктивном обележју '+ / -'.

II. 4. 3. 1. Особа која поседује морални квалитет и која се може окарактерисати као поштена и честита у односу на прототип, номинује се јединицама *праведник*, *праведница*, *богал'ија*, *еснаф ч'овек*.

Праведник је он, неч'е те превари.

Наша тога богал'ију да му батърдише наре. – Да си гу рекла, уч'инила би ти, знам гу, млого је богал'ија она.

Еснаф ч'овек је тај алка-Цавин Милан.

Особа која се придржава начела правде и честитости, која поступа у складу са моралним захтевима религијске и друштвене заједнице којој припада у српском призренском говору именује се лексемом *праведник*. Трећестепеним дериватом *праведник* апстрактна вредност садржана у мотивној речи приписује се човеку као референту.¹⁶⁸ Поименичењем са *-ица* означава се фемининум *праведница*. Именица *бог* мотивна је реч изведенице *богал'ија*, којом се означава поштена, побожна, добра особа. Овакво значење у Призрену иницирано је идејом о богу као оличењу добра, врлине и

¹⁶⁸ Поименичени облик придева *прав*, помоћу суфикса *-ьда*, *правда* „justitia” гради засебну лексиколошку породицу. Значење је очувано у придеву на *-ьн* (*праведан*) и пренесено је у деадјектив на *-ик* (*праведник*) (Skok III: 26).

праведности, па је духовно чиста особа носилац бољих особина. Узвишене моралне особине садржане у значењу основне речи приписују се мушкој или женској особи помоћу турског суфикса *-лија*. Синтагматска конструкција *еснаф човек* са значењем „поштен човек” има лексикографски статус номинационе јединице.¹⁶⁹ Овакво значење на косовско-метохијском ареалу тумачи се утицајем секундарне семантике лексеме *еснаф* у албанском језику (алб. *esnaf* „1. еснаф; 2. солидан, поштен човек”) (Петровић 2012: 136).¹⁷⁰

II. 4. 3. 2. Негативном номинационом пољу припадају лексеме *бозгун, батак / батък, пердесъз, батакч’ија / батъкч’ија, рушветч’ија, рушветл’ија*.

Станко је пердесъз, със њѣга неч’у да имам никакву рабóту.

Їзвади га на сел’амет тај батак, ортак му. – Ти, брѣ, батаку, да си ч’утáја. – Дѣте му ѷскоч’и биринци’и батък.

Áда, батакч’ије даваф л’и се тол’ико наре ич’? – Батакч’ија је на óца. – Њóзи, тејзи батакч’ије л’и? – Къд си знаја ч’и је батъкч’ија, што невол’у си имаја да му дадеш?

За тога бозгúна ич’ да не ми збóриш.

Не, Мустаф-ефендија Татор неје рушветл’ија.

Семантичка компонента која ове лексеме повезује у микрогрупу је сема ’непоштен’. Двородна је именица *бозгун* (тур. *bozgun*) са значењем „непоштена, покварена особа”. Основно придевско значење ове турске речи је „покварен, неисправан”, које се из сфере предметности преноси у домен карактеризације човека. Употребљена у именичкој функцији лексема *бозгун* задржава само људску референцијалност. Непоштен, бестидан човек именује се и турцизмом *пердесъз* (тур. *perdesiz*), чије је семантика заснована на пренесеном значењу мотивне речи *перде* „образ, поштење, част”.¹⁷¹ Једнокоренске су синонимске лексеме турског порекла *батак* (тур. *batak*) и *батакч’ија* (тур. *batakçı*), дефинисане семемом „непоштењак, варалица, лопов”. У семској структури доминира општа интегрална компонента ’непоштен’. Благо диференцијацију у значење уносе семе нижег ранга ’варалица’ и ’лопов’, које сужавају семантички садржај и конкретизују идеографску вредност непоштеног човека – „онај који је непоштен у сфери новца”. Ови елементи семантичке

¹⁶⁹ Исто у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* (Елезовић I: 176).

¹⁷⁰ С. Петровић наводи мишљење Н. Борецког, по којем је значење ”поштен човек” у албанском настало укрштањем са турским *insaf* „праведност, правичност” (Петровић 2012: 136).

¹⁷¹ Метафоричко значење лексема *перде* остварује у изразима типа *пукло гу перде, изгубија перде* за карактеризацију особе без стида и срама.

структуре упућују лексеме *батaк* и *батaкч'ија* на периферију групе и приближавају их лексичко-семантичкој групи „однос према новцу”.¹⁷² Периферни су и творбени дублети *рушветч'ија* и *рушветл'ија*, који, такође, негативно карактеришу човека у односу према материјалном „особа која прима мито, особа подложна подмићивању”, што га имплицитно детерминише као непоштenu особу. *Рушветч'ија* је преузет из турског језика као готов дериват (тур. *rüşvetçi*), изведен од именице *rüşvet* „митo, подмићивање”, из терминологије обичног и административног живота (Skok III: 176). Паралелни облик *рушветл'ија* је, по мишљењу С. Петровић, највероватније домаћа творба (Петровић 2012: 247).

II. 4. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'бесрамна особа'

II. 4. 4. У оквиру ЛСГ именица са хиперсемом 'моралне особине' издваја се подгрупа именичких речи са диференцијалном семом нижег ранга 'бесрамна особа', која одговара концепту неморалног човека, и то оној димензији која се односи на развратан, распуштен начин живота, односно на домен сексуалности. Јединице са интегралном семом 'бесрамна особа' граде два синонимска микрореда према референту као носиоцу особине.

II. 4. 4. а. Лексеме чије значење „неморална, бесрамна особа” обележава мушкарца у српском призренском говору су *бесрaмник / бестрaмник, безобрaзник, прокуда, поруганија, курвар, копил'андра** (СДА), *брсьз, едeпсьз, рeзил', куламбара, пезевенк, пушит, пушит пезевенк, ч'ифтел'ија, пач'авра*, са доминантом синонимског реда *бесрaмник*.

Бесрaмник бесрaмни. – Ти, бесрaмнику, да си ч'утаја. – Сама си оч'ала тога бесрaмника. – Тај бестрaмник Стојан Куч'кар. – Море, ти бестрaмнику, зар имаш образ да збориш?

Л'eпо га поклопи тога Тал'инога безобразника, затвори му уста. – Ти, безобразнику безобразан, девојч'е да не си ми задеваја.

А тога поруганију Андресу не л'и си знаја какав је?

Угледаја си се на тога курвара.

¹⁷² Слично значење регистровано је код Елезовића „који инћари или не враћа зајам, пропалица” (Елезовић II: 498) и код Шкаљића „rasipnik, raspikuća, koji uludo troši imovinu i uropašuje je” (Škaljić 1966: 125).

*Штo се ч'удиш за Османа, њрсъз му бија и oтац, па и он је њрсъз.*¹⁷³

Їмам јенoга едепсъза којишју ч'и ч'увај бoже.

Ти, резил'у ниједън, докл'е ч'е лoкаш по мејане и идеш по курветине сваки дън?

Штo oч'еш од мене ти, пезевенку ни једън? – Од њeга пoгол'ем пезевенк нeма у нашу ч'аршију.

Зар тај пушт има oбраз да збoри сьс л'уде?

Ч'у л'и како Јeфта иcкара Васил'а, пач'авру га направи што иде у тејзи безобразнице Дудуманке.

Синонимска релација међу лексичким јединицама овога микрореда успоставља се на основу заједничке хиперсеме 'моралне особине човека' и интегрално-диференцијалних сема 'неморална', 'бесрамна', 'мушка особа'. Семантичка компонента 'бесраман' интегрални је елемент који спецификује значење лексема дате лексичке скупине. Сви чланови скупа имају пејоративну експресивну вредност и садрже сему негативне субјективне оцене. Лексеме *бесрамник* и *безобразник* добијене су додавањем наставка *-ик* на сложену придевску основу. Префиксом *без-* формирани су деноминални придеви *бесраман* и *безобразан*, којима се квалификује особа без стида и образа (части), чији се семантички садржај слива у новонасталу номинациону јединицу. Експресивније значење има изведеница *курвар* „женскарoш, блудник” (Чемерикић). Пејоративност, која се преноси на творбени формант, садржана је у семантичкој структури мотивне речи. Виши степен експресивности садржи дериват *копил'андра*, преузет из регистра за СДА као назив за женскара, фреквентан и у говорима јужне Метохије (Младеновић). Пејоративни облик развио се из секундарне семантике именице *копил'* „1. ванбрачно дете; 2. обешењак” (Чемерикић). Нископродуктивним пејоративним суфиксом *-андра* погрдно се номинује онај ко јури за женама и истиче се негативан став колектива према таквим мушкарцима. Поствербал глагола *куди* „клевета, говори ружно о коме” је сложена именица *прокуда* са значењем „неморалан човек, распусник” (Чемерикић).¹⁷⁴ Исти семантичко-творбени принцип примењен је и у примеру *пруганија*. Обе номинације експлицирају колективну осуду којој подлежу особе развратног понашања. Приближни синоними су турске речи у српском призренском говору *њрсъз*, *едепсъз*, *резил'*, *куламбара*, *пезевенк*, *пушт*, *пушт пезевенк*, *ч'ифтел'ија*, *пач'авра*. Турцизми

¹⁷³ У Чемерикићевом запису стоји *рсъз*, али смо прихватили сугестију проф. Младеновића да реч забележимо онако како се у Призрену изговара. Варијанта *њрсъз* једино је могућа фонетска адаптација турског лика са полугласником у иницијалном положају (тур. *ırzsız*).

¹⁷⁴ Уз глаголе говорења *рећи*, *казати*, префикс *про-* значи „унапред нешто казати”, а као именички префикс долази најчешће у поствербалима (Skok III: 48).

едепсџ и *џрспџ* семантички су еквиваленти синонимском пару *бесрамник* и *безобразник*, чије је значење објашњено управо овим домаћим лексемама. Етимолошки примарно значење турске именице *едепсџ* је „неваспитан, неодгојен, неуљудан човек” (Škaljić 1966: 262), док на Косову (Елезовић II: 510), па и у Призрену, означава бестидног, безобразног човека. Значење „безобразник, бестидник” које лексема *џрспџ* има у призренском говору може бити семантички помак од изворног „лопов”, али и независна, хомонимна позајмљеница од тур. *irzisz* „нечастан, непоштен” (Петровић 2012: 246). Идеографској вредности домаће речи *курвар* одговара семантички садржај турцизма *куламбара* (тур. *gulâmpare*) „женскарош” (Чемерикић). Из области терминологије за развратан живот преузете су номинационе јединице *пезевенк*, *пушт*, *пушт пезевенк*, које означавају мушку особу која се бави подвођењем. Пејоративно значење интензивирано је редупликацијом значења у синтагматској форми *пушт пезевенк* (тур. *puşt pezevenk*). Метафоризацијом је преобликовано значење речи турског порекла *пач’авра* (тур. *paçavra* „крпа која служи за брисање”), којом се именује особа прљава у моралном смислу. Номинационо значење турцизма *ч’ифтел’ија* (тур. *çifteli*) у Призрну је „настрана особа”, али Чемерикић не наводи потврде из говора које би семантички прецизирале категоријалну вредност лексеме, тако да не можемо са сигурношћу тврдити да се ради о сексуалној настраности која укључује моралну осуду.

II. 4. 4. б. Именице чији је денотат неморална женска особа су *бесрамница* / *бестрамница*, *безобразница*, *курва*, *курветина*, *курвеитина**, *поруганија*, *давач’ка*, *оросија* / *росија*, *и’увенда*, *и’увендија*, *ч’енгија*, *пач’авра*, са стожером синонимског реда *бесрамница*.

Запросија јџну бесрамницу белосвџџку. – Бесрамнице бесрамна ти. – Тејзи бестрамнице Дудуманке. – Ти, бестрамнице, да затвориши уста и да не вадии лакрдије другому.

Безобразнице безобразна, и ти си се нашла да ми вадии лакрдије. – Ноч’ом идеф у тејзи безобразнице Дудуманке.

У наши град, наоди се јџна курва, Санда, која ни поцрни образ, те ни се смејев иновџрци.

Сваки ноч’ иде у теј курветине позади сарај.

Бија у теј курвеитине (Реметић 1996: 141).

Онај поруганија што роди копиљ’е те се поруга.

Таж бестрамница, тај давач’ка Дудуманка! – Онејзи давач’ке Ч’укалке по сву ноч’ гу дооди мушкадија.

Тáј ороспíја Сáнда. – Ч'ути тí, ороспíјо. – Тéјзи ороспíје Дудумáнке. – Свáки нóч' је у тéјзи ороспíје Ч'укáлке. – Побíја се сьз Ц'áна Ч'ел-Микíнога у тéјзи роспíје Вáнке. – Од њú пó роспíја нé се родíла.

Á, мóри, и'уvéндo!

Тáј и'увендија ни пóцрни óбраз.

Бéше дóбро девóјч'е, сьг пач'áвра стáде.

Широк репертоар лексичких јединица са дијагностичком, заједничком компонентом 'неморална, бесрамна жена' потврђује основне принципе настајања синонима у народним гаворима: стварање експресивне лексике, формирање секундарник значења лексема и творбени процеси (Жугић 2011: 71). Наглашена негативна конотативна компонента значења главно је семантичко обележје лексема овог скупа. Са именицама мушког рода *бесрамник* и *безобразник* кореспондирају облици женског рода на *-ица бесрамница* и *безобразница*.¹⁷⁵ Ове речи можемо третирати као еуфемизме семантичког примитива *курва*. Етимолошки пејоратив (прасл. *kurьva) добио је у дијалекту експресивније варијанте процесом деривације – *курветина* и *курвештина*. Пејоративни творбени форманти *-етина* и *-ештина* директно стилски маркирају јединицу. Приликом деривационог процеса дошло је до трансформације полазног семантичког садржаја глагола *дава*, па се у акту семантичког варирања као последица развило експресивно значење у девербативној именици *давач'ка*. Трансформационим моделом истиче се да је особина садржана у мотивној речи доминантно својство по којем је особа именована. У овом случају укрштају се агентивност и атрибутивност. Она која често и радо обавља радњу садржану у творбеној основи примарно је означена као дарежљива жена. Основна семантика именичке речи послужила је као семантичка база за модулацију значења и његову пејоративну секундарну реализацију. Лексичко-семантичкој групи именичких јединица са категоријалном вредношћу 'неморална женска особа' припада једнозначна именица преузета из турског језика *ороспија* (тур. *orospi, orospí*, дијал. *orospi*), са фонетским ликом добијеним аферезом *роспија*. За номинацију жена лаког морала користи се турски назив *и'увенда* (тур. дијал. *güvende*), који у призренском говору има и творбену варијанту *и'увендија*. У лексичком систему призренског идиома именица *и'увенда* егзистира секундарном семантиком „блудница”, са сниженим степеном експресивности, која је потпуно потиснула изворно номинационо значење „лијеро обућена i накићена играчица, плесачица” (Škaljić 1966: 259).

¹⁷⁵ „Развој значења именица на *-ица* показује да са синхронизационог становишта њихова творба није у вези са одговарајућим именицама мушког рода, већ са придевом који им је у основи” (Драгићевић 2001: 88).

Номинална вредност „кафанска играчица” истрвљена је и у позајмљеници *ч’енгија* (тур. *çengi*), која се у српском призренском говору користи за именовање морално посрнуле женске особе.¹⁷⁶

II. 5. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према другим људима’

II. 5. Засебну лексичко-семантичку групу формирају именичке лексичке јединице којима се човек номинује на основу карактерних и моралних црта које испољава у односима са другим људима. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према другим људима’ образује девет подгрупа са интегрално-диференцијалним семама ’предусретљива / непредусретљива особа’, ’наметљива особа’, ’недружељубива особа’, ’непоуздана особа’, ’лицемерна особа’, ’лукава особа’, ’лажов’, ’сплеткатош’, и ’преварант’. У оквиру подгрупа лексеме ступају у хиперо-хипонимске и синонимске парадигматске односе. Чланови појединих подгрупа асиметрично су устројени, при чему успостављају антонимске релације.

II. 5. 1. ЛСПГ именица са хиперсемама ’предусретљива / непредусретљива особа’

II. 5. 1. Именичке лексичке јединице са хиперсемом ’предусретљива / непредусретљива особа’, обједињују елементе на основу хиперо-хипонимских (психичке карактеристике човека – карактер – однос према другим људима – предусретљива / непредусретљива особа), антонимских (предусретљива особа / непредусретљива особа) и синонимских односа.

II. 5. 1. 1. Особа која радо излази у сусрет другима у српском призренском говору означена је номинационим јединицама *добрóтвор*, *себапл’ија*, *атърѝ’ија* и *мукајетч’ија*.

Иди ку[д] твојјега добротвóра аѝ’и-Тóме, óн ни сýге нéч’е те остáви у кáл.

Кáжи тóме себапл’ије Милáну, че ти дáде.

Рéкни брáту му, óн је пó атърѝ’ија. – Крíво да сéдимо, прáво да збóримо: атърѝ’ија бéше, бóг да га прóсти.

За Јовáна не брíни, óн је врло мукајетч’ија, ч’е уч’и́ни што си га мол’и́ла.

¹⁷⁶ Семантички помак „играчица” → „неваљала жена”, који је забележен и у осталим балканским језицима, С. Петровић објашњава турским дијалекатским ликом *çengi* „брљивица, алапача” (Петровић 2012: 307).

Семантички елементи који повезују ове три јединице у лексички скуп јесу интегрално-диференцијална сема 'предусретљива особа' и дистинктивно обележје 'особа мушког пола'.¹⁷⁷ Семантичке вредности чине их потпуним синонимима. *Добротвор* је у основном значењу „онај који чини добра дела, који помаже другима”, *себапл'ија* „онај који чини добро дело”, *атъри'ија* „љубазан, предусретљив човек”, а *мукајетч'ија* „особа која хоће да се заузме за другог” (Чемерикић). Семантичке компоненте 'који чини добро дело' и 'предусретљив' међусобно се преплићу и имплицирају значење 'онај који радо помаже другима', што одговара појмовној и идеографској вредности чланова ове лексичко-семантичке подгрупе. Деривационим процесом слагања настала је домаћа реч транспарентне творбене структуре *добротвор*. Семантика сложенице произилази из повезивања садржаја оба члана композита и нултог суфикса за денотирање мушке особе као носиоца особине изражене синтагматским спојем именице (*добро*) и глагола (*твори*). Идентични семантички садржај носи турска изведеница *себапл'ија* (тур. *sevaplı*), настала од именице *себан* „добро дело, милостиња, помоћ сиромасу” која потиче из терминологије ислама (*sevab* / *sevap* „dobro djelo koje zaslužuje božju nagradu”, Škaljić 1966: 561). Облик *атъри'ија* домаћа је творба са наставком *-и'ија* на мотивну именицу турског порекла *атър* (тур. *hatır*) „1. љубав, наклоност; 2. воља, расположење; 3. пристрасност” (Петровић 2012: 55). Семантичке компоненте првог и другог значења мотивне речи учествују у формирању примарног семантичког садржаја деривираниог облика.¹⁷⁸ Придевско значење турске речи *тикауует* „заинтересован, пажљив, обазрив” (Škaljić 1966: 472) у српском призренском говору мутирало је у именичко „брига, старање” (Чемерикић), а додавањем суфикса *-ч'ија* на именичку основу *мукајет* добијено је творбено значење „особа која хоће да се побрине за некога, нешто, предузимљив човек” (Чемерикић).

II. 5. 1. 2. Особа која нерадо помаже другима обележена је лексемом *атърсџ*.

Ич' не мол'и тога атърсџа, неч'е ти уч'и ни. – Помогни гу, атърсџу, сестра ти је, кукавица.

¹⁷⁷ Претпостављамо да у говору фигурирају и паралелни облици женског рода, али у писаним изворима нема потврда, тако да би било какве реконструкције лексичког система са наше стране биле произвољне и неоправдане. У овој категорији именовања, једини мовирани облик који код Чемерикића налазимо је *атъри'ика* „љубазна, предусретљива жена” (*Млого је атъри'ика она, сџл гу спомџни, једњк ч'е ти даде ѝрнек*).

¹⁷⁸ Значење под 3 семантичка је база из које се развила секундарна семантичка реализација лексеме *атъри'ија* „пристрасна особа”. Именичка јединица *атъри'ија* и овим значењем припада семантичком опсегу именица са хиперсемом 'однос према људима', које, овом приликом, остаје изван наше категоризације.

Творбеним формантом *-сьз* гради се опозициони семантички еквивалент именици *атърција* – *атърсьз* „онај који нерадо чини услуге, непредусретљива особа” (Чемерикић). Домаћом творбом, уз помоћ турских наставака, добијени су једнокоренски пуни антоними, који чине потпуни антонимски пар. Поред семантичке, елементи антонимског пара имају супротстављену и експресивну вредност.

II. 5. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’наметљива особа’

II. 5. 2. Подгрупу атрибутивних именица са интегралном семом ’наметљива особа’ формирају синонимичне лексичке јединице *прибишко*, *сафра*, *грозница*, *јендија* *дил’инција* и *гагрица*.

Досаџи’ује л’и ти тај прибишко?

Микни ми се од главе, брѣ сафро. – Ёте га иде тај сафра. – Нѣсьм знала ч’и је таква сафра тај Дишл’енковица.

Бѣште, ёте га иде тај грозница Ѐл’ка. – Нѣ знам што да ч’иним с тога грозницу Л’убу, раат ме не остал’а, афат ми не дава а ме види. – Знамо што грозница је, што сафра је она, па гу ни не алдърисујемо.

Ўспе л’и ти се на главу тај дил’инција, нѣч’е те пушти свѣ док му не уч’иниш. – Микни ми се од оч’и, брѣ дил’иција, остај ме раат јенпѣт.

Знам га што гагрица је, док смо се гранич’ил’е с лѣжа, грдне мѣке сѣм видеја сѣс њѣга.

Чланови синонимског реда са категоријалном семом ’однос према другим људима’ и интегрално-диференцијалном семом нижег ранга ’наметљива особа’ означавају особу која нежељена ступа у друштво или у одређене односе са другима, или својим присуством нарушава туђи комодитет. Доминантне семантичке компоненте које ове лексичке јединице сврставају у категорију *nomina attributiva*, ’наметљив’ и ’досадан’, међусобно су компатибилне и имплицирају једна другу. Лексеме *прибишко*, *сафра*, *грозница* имају готово идентични семски састав у оном делу семантичке структуре која се односи на човека као денотата. Поствербал *прибишко* непознат је осталим говорима призренско-тимочког дијалекта. На Косову га бележи Елезовић, али у значењу „прљавко” (Елезовић I: 133). Семантика коју ова именица има у српском призренском говору мотивисана је значењем сложеног глагола *прибије* „приљуби се чврсто уз кога или што”. Нископродуктиван сложени суфикс *-ишко* умањује степен негативне оцене. Значење именице *сафра* у Призрену, и само на овом терену, јесте „1.

досада, одвратност; 2. досадна, наметљива особа” (Чемерикић). У призренском идиому дошло је до потпуне десемантизације ове турске лексеме (тур. *сафра* „баласт”), која се у осталим српским говорима јавља у значењима „несвестица” и „жуч” (Петровић 2012: 254; Елезовић II: 542; Škaljić 1966: 541; Skok III: 186). Још један семантички дијалектизам је именица *грозница* употребљена у метафоричком значењу са човеком у улози референта „фиг. досадна, наметљива особа”. Овакво значење развило се радијалном полисемијом, а мотивисано је секундарним значењем лексеме *гроза* „одвратност, гадост”. Семантичку блискост лексеме *сафра* и *грозница* остварују својом секундарном семантиком, и обе су у синонимској релацији са основним значењем деривата *прибишко*. Фигуративно је маркирана и секундарна семантичка реализација лексеме *јендија*, која је примарно назив за болест „1. канцер; 2. фиг. досадна, несносна особа” (Чемерикић). Метафоричка трансформација основног значења заснована је на компонентама које ову болест квалификују као тешку и упорну, па се квалификативна својства опаке болести асоцијативно повезују са особинама досадног човека. Атрибутивно семантичко обележје имају и именице *дил’инџи’ија* и *гагрица*, које семантичким потенцијалом припадају подгрупи са заједничком семом ’наметљива особа’. Семе нижег ранга ’извољева’ и ’гунђа’ диференцирају значење у правцу „особа која нарушава туђи комодитет”. Турцизам *дил’инџи’ија* (тур. *dilenci*) модификовао је полазно значење „просјак” у „онај који стално нешто тражи, извољева” (Чемерикић). Зооморфна архисема замењена је антропоморфном у секундарним семантичким реализацијама лексеме *гагрица*. Метафоричким асоцијативним путем особине инсекта који напада жито и махунарке преносе се на човека који гунђањем досађује околини. Семантички садржај лексичких елемената овога скупа имплицира негативну субјективну оцену и висок степен експресивности.

II. 5. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’недружељубива особа’

II. 5. 3. У подгрупу *nomina attributiva* са носећом компонентом значења ’недружељубива особа’ интегрисане су лексичке јединице *д’ивл’ак*, *дивл’ак’иња*, *дивл’ак’уша*, *дивл’ач’иња*, *дивл’ој’иња*, *ш’умл’ак*, *диванија*.

Тај д’ивл’ак Стојан Куч’кар прооди сваки в’еч’ер прекај мене и ни добров’еч’ер да ми р’екне, а ш’ура с’м му бајаги. – Остај се, б’ога ти, не се започ’нувај с тога дивл’ака.

Што има ј’ену девојку дивл’ак’ињу, ч’увај б’оже! – И тај с’елска дивл’ак’иња Вел’ика да ме уч’и р’ед!

Штó не приџи'еш, мóри дивл'акушо, да цел'иваш руку теза-Мáре? – Ё, л'éпо гу рéч'е тéјзи дивл'акуше, зáтвори гу уста једнџк.

Тáј дивл'ач'ина Ч'ор-Зéфа и л'éто и зíму проóди тáмо гóре у латíнско грóбл'е, сáм ка úт.

Штó не приóдиш, мóри дивл'ожíно, дáјке, штó бéгаш од њéга, дáјка ни је нáш?

Óн мисл'éја да смо ми шумл'áци, да смо дивл'áци, да не знамо нíшто.

Ў, што гу бéше диванија тóј девојче.

Између лексема *дивл'ак* и *дивл'акиња*, *дивл'акуша* постоји комплементарни однос који почива на дистинкцији по полу, док су именице *дивл'ач'ина*, *дивл'ожина* и *диванија* двородне. С обзиром на појмовну вредност придева *дивал'* продуктивна је деривација именица субјективне оцене са човеком у функцији референта. Развијањем доминантног елемента семантичке структуре квалификатива *дивал'* 'који није припотомљен', најпре је дошло до семантичке деривације у оквиру морфолошке врсте, а затим су творбеним процесима добијене лексеме које у семантичком садржају носе метафорички модификовану главну компоненту значења мотивног придева. Овакав вид лексикализације концепта „дивљег човека” представља облик формалног и семантичког моделирања. Творбени дублети мотивисани истом лексемом *дивл'ак*, *дивл'акиња* *дивл'акуша*, *дивл'ач'ина*, *дивл'ожина* имају једнак семантички садржај у творбеној основи, док се творбеним формантима остварују референцијална и експресивна значења. Носилац особине садржане у придеву означава се наставком *-(j)ак*, који се додаје придевској творбеној основи и овим механизмом се гради именица којом се номинује „онај који се туђи, избегава друштво, самотњак” (Чемерикић). Помоћу суфикса *-иња* и *-уша*, који се настављају на готов облик мушког рода, деривирају се именице за означавање женске недружељубиве особе. Мовирани облици имају наглашену субјективну вредност, с тим што је негативна конотативна компонента израженија код лексеме *дивл'акуша*, јер експресивност овог деривата проистиче из потенцијала који поседују оба творбена форманта. Пејоративно је маркиран аугментатив *дивл'ач'ина*, где је суфиксом интензивирано негативно значење мотивне именице. Метафоризацијом је преобликовано примарно значење дијалекатског облика *дивл'ожина* ”дивља животиња, звер” у „отуђена, неприступачна, недружељубива особа, самотњак” (Чемерикић). Мотивно значење из домена зоологије индуковало је секундарно са човеком као денотатом. Функцију индуктора семантичке деривације имају импликационе семе садржане у првом творбеном елементу. У секундарном значењу лексема *дивл'ожина* остварује антропоморфну денотацију и негативну конотацију. Станиште дивљих животиња

мотиватор је погрдног назива за нецивилизовану особу *шумл'ак*. Пејоративним суфиксом референту се приписују атрибути који карактеришу животну заједницу шуме, аналогијом према *дивл'ак*. Турцизамом из области психичких својстава човека *диванија* (тур. *divane* „луд, суманут“) у призренском говору означава се луцкаста, неприступачна, дивља особа. Диференцијалну нијансу у односу на значење осталих лексема из ове подгрупе уноси сема 'луцкаст', као иницијална компонента семантичке структуре лексеме *диванија*. Социјална неприлагођеност и асоцијално понашање особе могу бити последица психичког поремећаја, што је вербализовано номинационом позајмљеницом која у семантичком садржају интегрише типове компонената који кореспондирају са датом изванјезичком појавом.¹⁷⁹

II. 5. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'непоуздана особа'

II. 5. 4. Лексичко-семантичка подгрупа именица са доминантном семантичком компонентом 'непоуздана особа' састоји се од лексичких јединица *ајнаџ'ија*, *ајнаџ'ика*, *дџиџи'ија*, *дџиџи'ика*, *иџра*, *ветрушка*.

Не л'и га знаш што ајнаџи'ија је он? – Тако му вал'а кџд даја рабџту ајнаџ'ије. – Сџс тџга ајнаџ'ију не се фџч'ај у рабџту.

Ајнаџ'ика је на мџтер гу.

Зџр мџш да верџјеш онџму дџиџи'ије Стџнку? – Сџл тџј дџиџи'ија вал'џше да ни се умџша у тџј рабџту.

Дџиџи'ика је, мџјко, што гу нџма, ако ти дџњџс рџкне да је нџшто бџло, јџтре ч'е ти рџкне да је тџј црџно. – ѐ, мџри, дџиџи'ике, дџкл'е че се обрч'аш ка никџја вртџшка?

ѐн је дајма иџра и сџс њџга нџч'у да имам рабџту.

Ветрушка је откџко је, не му се верџје. – Штџ ч'е ми ветрушка на дугџњу?

Именице турског порекла имају облике за мушки и женски род, тако да у односу релативне синонимије стоје синонимски парови *ајнаџ'ија* и *дџиџи'ија*, односно *ајнаџ'ика* и *дџиџи'ика*. Метафоричке номинације *иџра* и *ветрушка* су двореферентне. Контекстуална или неправна синонимија успоставља се између примарног значења лексеме *ајнаџ'ија* (тур. *aynaci*) „непоуздан, несигуран човек, врдалама“ (Чемерикић) и секундарног значења лексеме *дџиџи'ија* (тур. *diimenci*) „1. кормилар; 2. фиг. нестална,

¹⁷⁹ Овде је примењен семантички закон синегдохе, при чему је конкретум (психичка болест) пренесен на психичко поље.

превртљива особа”.¹⁸⁰ Компоненте секундарне семске структуре ’нестална’ и ’превртљива’ имплицирају значење „непоуздана особа”. Метафорички пренос остварен је развијањем семе која се тиче начина на који кормилар управља кормилом дајући правац лађи. Трансформациони модел апстрактно – конкретно примењен је у семантичком варирању лексеме *игра*, која из домена апстрактног („сплетка, интрига”) прелази у сферу номинације човека („превртљивац, непоуздана особа”), при чему задржава фигуративност а мења референцију. Мотивно значење којим је индуковано секундарно, са човеком као денотатом, у примеру *ветрушка*, терминолошко је из домена зоологије. Назив за врсту сокола мањег раста, који може да лебди у месту пренесен је асоцијативним путем на несталну, непоуздану особу. Индуктор метафоризације је сема која носи информацију о начину кретања ове птице из рода *Falco arivogus*. Експресивност се јавља у акту семантичког варирања као последица метафоричке трансформације.

II. 5. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лицемерна особа’

II. 5. 5. У оквиру ЛСГ са хиперсемом ’однос према другим људима’ развија се подгрупа именичких лексичких јединица која обједињује елементе значења на основу диференцијалне семе ’лицемерна особа’: *мазник*, *мазница*, *ич’ијузл’ија*, *маслар*, *масларка*, *куламбара*.

Ти, море мазнику, другоме ударај ладне крпе, мене немој.

Знам гу добро, још дететом је она била мазница.

Што право – право, да бија маслар – бија је.

Ч’ини ми се ч’и овој девојч’е ч’е бидне масларка.

На кога се истурило вој девојч’е куламбара?

Дволичност као негативна карактерна црта рефлектује се кроз језик номинационим јединицама којима се обележавају носиоци ове особине.¹⁸¹ Антонимски пар *мазник* и *мазница* има исту хиперсему (’однос према другим људима’), заједничку сему нижег ранга (’лицемерна особа’) и различиту сему пола. Значење ових именичких лексема мотивисано је семантичким садржајем придева *мазан* „који се умиљива

¹⁸⁰ Метафоричко значење које лексема *дйменц’ија* има у Призрену није регистровано у речницима Елезовића и Букумирића, а немају га ни Скок ни Шкаљић. У осталим говорима призренско-тимочког дијалекта овај турцизам се не користи.

¹⁸¹ Придев *двол’ич’ан* оптимална је лексикализација појмовних вредности које човека квалификују као улицицу и лицемера и припада придевском систему српског призренског говора (*И тај двол’ич’ни Крста да ми сол’и памет*)

другоме да би извукао неку корист, лицемеран”, који чини творбену основу деривираних облика. У етимолошкој вези са њима су *маслар* и *масларка*, дефинисани семемом „улизица”. Семантика деривата овде не зависи од значења творбене основе, већ је формирана у процесу деривације аналогично према облицима насталих од *придева*.¹⁸² Однос праве синонимије са лексемама *мазник* – *мазница* и *маслар* – *масларка* успоставља турцизам *ич’и јузл’ија* (тур. дијал. *içiyüzli*, поред *iki yüzlü*) значењем „дволична особа”.¹⁸³ Турска именица *куламбара* (тур. *gulâmpare*), употребљена само у женском роду, има семантичку вредност номинације према карактерним и моралним особинама „женска особа која додворавањем жели да извуче неку корист” (Чемериќић).¹⁸⁴

II. 5. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’лукава особа’

II. 5. 6. Варијантно значење испољавају номинационе лексеме које у свом семском саставу садрже компоненту ’лукава особа’: *потул’енко*, *потуленница*, *алч’ак*, *копил’*.

Варди се од Замфира зе он је гол’ем потул’енко.

Не знаш ти што потул’еница је тај Милка.

Тому алч’аку ни за јен мангър не верујем. – Теј алч’аци и кожу ч’е му одереф нему.

На кога се истурил тај копил’, њега га бог сál за шер и създаја.

У моционом односу су именице *потул’енко* и *потул’еница*, префиксално-суфиксалне творенице са придевом *потулен* у творбеној основи, који у деривате преноси цео семантички садржај „лукав, подмукао”.¹⁸⁵ У Чемериќићевом тумачењу

¹⁸² Трећестепени деривати *мазник*, *мазница*, *маслар*, *масларка* потичу од корена *маз-*, тј. од глагола *мазати*. Наставком *-тъ* у једном правцу се развио поствербал *маст*, који је наставио да гради своју лексиколошку породицу и отуда *мазан* → *мазник* са упечатљивим семантичким помаком у односу на полазно значење. Суфиксом *-сло* (*масло*) оформљено је друго деривационо гнездо, којем припадају атрибутивне именице *маслар* и *масларка*, чије се значење удаљава од семантичке структуре мотивне именице и преноси се на човека са доминантном особином неискреног односа према људима (Skok II: 382, 383).

¹⁸³ У лексичком систему српског призренског говора ова реч фигурира и у придевском значењу.

¹⁸⁴ Када се односи на мушки род, тиче се сфере сексуалног опредељења.

¹⁸⁵ Од метафоричког значења именице *тул* „шупље дрво кроз које се може ухватити лисица или јазавац” (прасл. **tulь* „тоболац”) потичу глаголи *тулити*, *потулити*. Трпни придев *потуљен* јавља се само са префиксом (Skok III: 520). У стандардном језику придев *потуљен* има развијену семантичку структуру „1. трп. прид. од *потулити* (*се*); 2. згурен, погурен; 3. који је изгубио сјај, угашен; 4. мутан, тмуран; 5. неприметљив, сакривен; прикривен, притајен, подмукао” (РМС IV: 810). На косовско-метохијском ареалу актуелизоване су семе ’прикривен’, ’притајен’ и ’подмукао’ (Елезовић II: 115; Букумирић 2012: 467). Исто значење налазимо и у *Речнику лесковачког говора* (Митровић 1992: 301). У тимочком говору

компоненте 'лукав' и 'подмукао' су семантички изједначене, а повезује их сема потенцијалног карактера 'који има скривене намере'. Неутралну номинативну вредност у српском призренском говору остварује турцизам *алч'ак*. Негативна конотативна компонента неодвојива је од денотативне у структури лексичког значења „препредењак, варалица” (Чемерићић), у којем је садржана импликациона компонента 'лукава особа'.¹⁸⁶ Други елемент значењске структуре именицу *алч'ак* детерминише као периферну јединицу дате лексичке скупине и приближава је подгрупи са надређеном семом 'сплеткареш', али је не удаљава од језгра лексичко-семантичке групе којој припада. Морфолошки облик *копил'* семантички се диференцира од суфиксалне форме *копил'е* на дијалекатском простору Косова и Метохије (Елезовић И: 311, 312; Букумирић 2012: 261). Семантички помак од етимолошког значења „ванбрачно дете”, које је примарно значење лексеме *копил'е*, до „лукав, препреден човек” речи *копил'*, можемо пратити у контексту језичке интерференције.¹⁸⁷ Значење „лукав, препреден човек” ову атрибутивну именицу квалификује у семантичку категорију односа према другим људима и конотира ка негативном полу ЛСС психичке карактеристике човека. Негативна конотација произилази из концептуализације деградираних моралних вредности, које су већ у примарној семантичкој реализацији испољене.

II. 5. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лажов'

II. 5. 7. Интегрална сема 'лаж' окупља атрибутивне именице *љџл'авац / љџл'ивац, лажл'афко, љџл'авица, јаланџ'ија / јалџија, јаланџ'ика / јалџи'ика, мизевир, трчилџа*.

Љџл'авац љџл'ави.

Не верујем ништо тому лажл'афку.

Тџзи лажл'авице л'и верујеш?

Ако ти река тај јаланџ'ија, веруј ч'и неје истина.

Зар тџзи јалџи'ике да верујем, бог да ч'ува!

Зар верујеш више тому мизевиру зе мене?

функцију квалификативног придева не врши трпни глаголски придев, већ је придевски облик изведен од глаголске основе и наставака *-ав* и *-ив* – *потуљав* и *потуљив* „који је подмукао, подао” (Динић 2008: 634).

¹⁸⁶ Поред *алч'ак*, који се користи и као придев, придевске лексеме којима се квалификује лукава особа у призренском идиому су: *потулен, окобас* и *шер*.

¹⁸⁷ У говорима косовско-метохијског ареала препознатљив је утицај северноалбанског геге дијалекта, где *kopil'* значи „sprungus” (Skok II: 147). Према изворима П. Скока ова реч потиче из албанског језика, одакле је у доба румунско-арбанашког номадизирања пренесена у остале балканске језике (Skok II: 147).

Éte ga íde u táj trčilьжа Тóза. – Онéј трчильже Тодóрке нíшто ни на трепавице да се обéси.

Наведене лексичке јединице номинују особу која је склона лагању, што прераста у њено доминантно карактерно својство. Такве личности обележене су номинационим средствима негативне конотације. Другостепени творбени дублети *љжл'авац / љжл'ивац, лажл'афко, љжл'авица* у семантички садржај уграђују значење придева *љжл'ав / љжл'ив* „који говори неистину” (Чемерикић), који, пак, у својој семској структури садржи све компоненте именице *љжа* од које је изведен. У моционом односу су именице *љжл'ивац* и *љжл'авица*, док облик *лажл'афко* нема еквивалента у женском роду. Суфиксом *-ко*, који иначе има деминутивну вредност, ублажава се степен испољености особине, тј. умањује се пејоративна експресивност лексеме. Етимолошко значење турске речи *јаланци'ија* (тур. дијал. *yalanci*) очувало се у призренском говору. Лексема се користи као номинација за онога који лаже, а формиран је и морфолошки облик *јаланци'ика* за денотацију женских особа које радо прибегавају лажима. Доминантна компонента 'лажљивац' у семантичкој структури турцизма *мизевир* (тур. *müzev(v)ir*) квалификује ову лексему у подгрупу са категоријалном семом 'лаж', мада је семантички блиска и члановима подгрупе са хиперсемом 'сплетка'. На овај закључак наводи нас компонента 'непоштен', али и семантика деривата *мизевирльк*, који изворно означава сплеткарење. Код Чемерикића је забележено значење „покварењаштво, непоштење” (Чемерикић), што потенцијално упућује на лукаво поступање са циљем да се нешто постигне. Простим слагањем настао је домаћи композит *трчильжа*, са метафорички преобликованим значењем саставних елемената, глаголског облика *трчи* и именице *љжа*. Особа је у потпуности идентификована са карактеристичном карактерном особином, представљеном другим чланом у сложеници. Императивним обликом глагола *трчи* вербализована је перцепција кретања особе која преноси лажи и гласине и интензивирана негативна експресивна вредност.

II. 5. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'сплеткарош'

II. 5. 8. Особа која потајно и лукаво поступа с намерама да оствари неку корист на дијалекатској слици човека представљена је лексемама *мешорéч'ник, мешореч'ница, фитмеи'ија, фитмеи'ика, дубараи'ија, фесатч'ија*.

Дру́гар му је и тај мешорéч'ник Блáгој.

Онéзи мешореч'нице ништо не верујем.

На врат да ме но́си тај фитмеџ'ија Душан што ме до́тера у овај ал.

Јéному дубараџ'ије мо́же л'и да се верује, аџ'иба?

Гол'ем фесатч'ија се на́прави.

Сплеткарош се не уклапа у апстрактни портрет прототипа који колектив гради. Таква особа је далеко од замишљених идеалних вредности, маркира се као карактерно и морално лоша и маргинализује као непожељни члан друштвене заједнице. Отуда се у систему именовања човека на основу односа према другима у којима се испољавају његове карактерне особине нашао већи број лексема за номинацију интриганта. Семантички садржај номинационих јединица актуелизира сему негативне субјективне оцене. Домаћи називи локалног карактера *мешореч'ник* и *мешореч'ница* чине антонимски пар који се разликује по обележју пола, што је лексикализовано суфиксацијом. Остатком семантичке структуре експлицирају значење елемената од којих су састављени, глагола *меша*, именице *реч* и придевског наставка *-ан* „који прави сплетке” (Чемерикић). Овако сложен придев у именице деривирани суфиксима *-ик* и *-ица* уноси комплетно значење развијено механизмом метафоричког преноса. *Nomina attributiva фитмеџ'ија* (тур. *fitneci*) базира се на значењу турске именице *фитме* (тур. *fitne* „сплетка, интрига”) из области друштвеног морала. У Призрену је сачувала денотативни неутрални карактер, али су деривати, један преузет из турског језика, други према њему обликован, пејоративно обојени. Атрибутивна именица *дубараџ'ија* значење заснива на пренесеном значењу именичке речи *дубара* (тур. *dubara*) „1. две двојке у барбуту и табли; 2. фиг. сплетка, превара” (Чемерикић). Домаћом творбом деривиран је облик којим се денотира особа склона сплеткарењу. Номинација *фесатч'ија* (тур. *fesatçı*) компонентом 'сплеткарош' припада овој подгрупи као периферни члан. С обзиром на то да именује особу склону свађама и сплеткама, остаје у домену међуљудских односа и целокупном семантичком структуром гравитира ка ближем центру групе.

II. 5. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'преварант'

II. 5. 9. Репертоару негативног именовања човека придружује се скуп лексема којима се денотира особа која обмањује друге *ил'еџ'ија*, *ил'еџ'ика*, *и'узбојаџ'ија*, *пангóлоз / понгóлос*.

Ил'еи'ија, доша да се фика със пуњено јајце. – Гл'едај како мери Риста, зе он је ил'еи'ија. – Със ил'еи'ије не се играм.

С туј ил'еи'ику неч'у да играм. — Стојанку не гу викај ч'имч'и је ил'еи'ика. Узела мужа и'узбојаи'ију.

Грбач'и се, ч'уч'ка, тепа се по ту'е работе, а све за кога, за тога њојнога панголоза.

Заједничка компонента која обједињује елементе значења чланова овог лексичког скупа је сема 'превара'. То је и доминантни елемент значења у семантичкој структури турске именице *ил'е* (тур. *hille*), која мотивише значења изведеница *ил'еи'ија* и *ил'еи'ика*, са референцијом особине на мушку, односно женску особу. Метафоричким преносом је реализовано значење турцизма *и'узбојаи'ија* (тур. дијал. *göz boyacı*), које ову лексему сврстава у ред *nomina attributiva* а не у *nomina agentis*. Секундарна семантичка реализација „варалица, преварант” добијена је продуктивношћу семе 'обмана', која је садржана у примарном значењу „мађионичар”. Значењске компоненте које сугеришу варање, обмањивање других шире се на различите сфере деловања човека, па га примарно карактеришу у оквиру социјалних категорија, а секундарно у домену психологизације личности. Деривационим, па потом семантичким варирањем настао је именички облик *панголоз* који у Призрену значи „варалица, покварењак”.¹⁸⁸ Елементи датог лексичког скупа имплицирају пејоративно експресивно значење и садрже негативну оцену као потенцијалну компоненту семантичке структуре.

II. 6. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према себи'

II. 6. Диференцијална сема високог ранга 'однос према себи' спецификује значење лексема које припадају ЛССП *карактер* и сврстава их у посебну лексичко-семантичку групу. Овој категорији именована припадају лексеме са интегрално-диференцијалним компонентама 'охола особа' и 'хвалисава особа'.

---

¹⁸⁸ Елезовић даје ширу семантичку дефиницију ове речи „беспосличар, мангуп, варалица, обешењак” и с обзиром на семантику изражава сумњу у њено порекло од грчког термина из религиозне сфере *παρχαλόζ* (Елезовић II: 55). Ни Скок не даје прецизно етимолошко објашњење (Скок III: 596).

II. 6. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'охола особа'

II. 6. 1. Именичке јединице које се односе на охолу, горду, поносну особу су *јордамци'ија* / *јордамци'ика* и *фóдул* / *фодулка*.¹⁸⁹ Дистинкција по полу лексикализује се морфолошким формама. На основу дистинктивног знака 'мушко' / 'женско' лексеме раздвајамо у два синонимска пара.

II. 6. а. Атрибутивне именице *јордамци'ија* и *фóдул* означавају човека на основу његовог мишљења о себи самом и, у вези с тим, његовог односа према окружењу.

Брát му бéше пó јордамци'ија.

Познáвам јá дóбро тóга фоду́ла Мíку.

Турцизми *јордамци'ија* (тур. *yordamci*) и *фодул* (тур. *fodul*) су блискозначнице. Имају заједничку хиперсему и сему нижег ранга 'охол', које чине идентификатор, односно језгро њихове семске структуре. У семантичком садржају именице *јордамци'ија* конкретизатор значења је сема 'поносит', док су код другог члана синонимског пара периферни елементи номиналног значења семе нижег ранга 'сујетан' и 'разметљив'. Лексемом *јордамци'ија* номинује се охола мушка особа која има претерано високо мишљење о себи и с омаловажавањем се односи према другима. Лексема *фодул* именује таштог човека који се размеће, хвалише, шепури.

II. 6. б. За именовање охولة женске особе користе се *nomina attributiva* *јордамци'ика* и *фодулка*.

Џута аџ'и-Попóва гол'éma је јордамци'ика.

Искочи фодулка на матер.

Именице женског рода настале су домаћом творбом уз помоћ моционих суфикса *-џика* и *-ка* и, осим референције, садрже све елементе значењске структуре као и њихови еквиваленти мушког рода. Сема негативне оцене присутна је у семантичком садржају именица ове лексичко-семантичке групе.

II. 6. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'хвалисава особа'

II. 6. 2. Особа која хвали саму себе, која се размеће својим поступцима и успесима означена је експресивима *фалци'ија*, *фал'ивеч'ера* и *фал'игуза*.

Нажалост, Чемерикић није оставио потврде које би илустровале контекст употребе ових лексема. Јасно је да су мотивисане глаголом *фали се* „хвали се преко

¹⁸⁹ Тематској групи 'однос према себи' припадале би и глаголске јединице које налазимо у Чемерикићевом речнику: *погол'эми се*, *др'жи се нагол'эмо*, *јордами се*, *фодули се*.

мере”, изражавајући однос човека према самоме себи. Лексеме којима се номинују хвалисавци односе се и на мушке ина женске особе.

II. 7. ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према раду’

II. 7. Номинација човека заснована на његовом односу према раду сублимира психолошки, тј. етички, вољни аспект човекове личности, радну способност и социјално ангажовање. Човеков положај у друштву у великој мери зависи од његове радне активности и става према послу. Друштвеној заједници потребни су појединци који се савесно односе према радним задацима и поштују радну етику колектива. Критеријуми социјалне норме спроводе се на два плана – жеља за рад и посвећеност послу. Појмовне вредности у категорији човековог односа према раду утиснуте су у језички систем кроз ознаке за именовање вредних / лењих и марљивих људи. Лексичке јединице постају кодови традиционалног поимања радне делатности на основу којих се може реконструисати слика прихваћеног, друштвено пожељног, радно активног појединца. У свим секторима радне делатности, као и у кућним пословима, очекује се мотивисаност за рад и потпуна посвећеност ономе што се ради. Социјална морално-етичка норма прописује савестан однос према послу и све што је супротно еталону осуђено од стране друштва. Семантички садржај језичких јединица у овој категорији именовања прати став заједнице према особама које вољно обављају радне обавезе или које не воле и неће да раде, што се испољава позитивном или негативном оценом. То се огледа и у структури ЛСГ именица са хиперсемом ’однос према раду’, која је асиметрично устројена. Обим именичких лексема које актуелизирају сему негативне оцене далеко је шири од неутралних номинација којима се изражава позитиван однос према раду. Већина именица ове групе ситуирана је у негативној сфери именовања човека према карактерним особинама и гравитира ка негативном полу ЛСП *психичке карактеристике човека*.¹⁹⁰ Дата ЛСГ именица подељена је у две антонимске подгрупе, супротстављене диференцијалним семама високог ранга ’вредна особа’ – ’лења особа’.

II. 7. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’вредна особа’

II. 7. 1. Неутралног су карактера јединице којима се номинује онај који ради с вољом, који показује жељу за рад. Именичке лексеме обухваћене интегрално-

---

¹⁹⁰ Запажања руских истраживача дијалекатске лексике показују исту тенденцију у оквиру ЛСП ’однос према раду’ (Лукьянова 1985: 1; Еремина 2003: 13 ; Литвинова 2011: 74).

диференцијалном семантичком компонентом 'вредна особа' деле се у два микроредa према семантичкој ознаци за пол, чији елементи ступају у синонимске парадигматске односе.

II. 7. 1. а. Синонимски ред граде лексеме са заједничком семом 'вредан човек': *рабóтник, дикатч'ија / дикач'ија, самотéпник, самотепл'éник.*

Рабóтник је тај ч'овек, да га по рабóтник нéма у нашу маáлу.

Ако óч'еш да ти се ку'ч'а измеремéти л'у'ци, погóди онóга дикатч'ију мајстор-Стóјка.

Иде по сéла, рабóта тамо, тéпа се, самотéпник, да заслужи комáч'е л'éба.

Самотепл'éник, сéстро, по цéја д'ён рабóта по ту'е куч'е.

Доминанта синонимског реда је домаћи другостепени дериват *работник*, изведен од придева *работан*, чији је семантички садржај „вредан, радан” у потпуности уграђен у значењску структуру изведенице на *-ик*. У семантичкој структури лексеме *работник* налазе се само идентификационе семе 'вредан, радан' и 'мушка особа', које је квалификују у језгро лексичко-семантичке групе. Денотативне једрене семантичке компоненте 'вредан, марљив' допуњене су семом нижег ранга 'педантан у послу', која се односи на план уредности и тачности обављања каквог посла, што лексему *дикатч'ија* (тур. *dikkat* „пажња”) сврстава у шири центар лексичког скупа коме припада. С деривационог аспекта, облик *дикатч'ија* домаћа је творба суфиксом *-чија* (Петровић 2012: 115).¹⁹¹ Морфолошком сегментизацијом сложеница *самотепник* и *самотепл'еник* долазимо до семантичке мотивисаности њиховог актуелног значења. Други елемент композита *теп-* творбена је основа од глагола *тепа се* који у призренском идиому има полисемантичку структуру, а као једно од секундарних реализује и значење „сатире се од посла”. Цео семантички садржај слива се у нову реч и суфиксом *-ник*, односно његовом сложенем варијантом *-јеник*, приписује се

¹⁹¹ Етимолошко значење проширено је у језику примаоцу придевским формама на *-л'ија* и *-ч'ија* – *дикатл'ија* (*Тај кáлфа му је мlóго дикатл'ија. – Истурила се на мáтер, и óна бéше бíла тако дикатл'ија за свéшто*) и *дикатч'ија* (*Рíста Кíкмир и у стáрос óстаде тако дикатч'ија ка што бéше у мláдос. – Тај старéја јетр'ва по нéје дикатч'ија зе тај млац'éја*) на сферу радне делатности „марљив, вредан; пажљив; спреман да се заузме за нешто”. Појмовна вредност вредне, марљиве особе у српском призренском говору репрезентована је још придевским лексемама: *рабóт'н* (*Тај млац'éја Султанина ч'ёрка по рабóтна је од ч'ёрке*), *вред'н* (*Он је највред'н од све брач'у. – Најмицка је, ама је највредна*), *ёрбап* (*Ёрбап дéте гу íскочи. – По ёрбап је од бра́та*), глаголским лексемама *тéпа се* (*Док могáше, тепáше се с'с тај врáшки лóв по планине*), *дири'нц'и* (*У првíну, тај веселни'ца сáма дири'нц'éше у ту'ј ку'ч'у, у тај калабáлк*), *далди'ше се* (*К'д се далди'ше у рабóту, óна ништо не ч'ује што гу збóриш*) и фразеолошким јединицама *ч'íни дикат* (*Ч'íни дикат да нé ти прегóри тај погáч'а*), *(не)дигне главу* (*У ж'нётву и у врши'дбу сел'ани главе не мóжеф да дигнеф од рабóте. – Гóл'ем íзмет у тај калабáлк у ку'ч'у нé ти дáва главу да се дигнеш*), *уби'јен од рабóте* (*Уби'јена је, чу'чка, од рабóте*).

референту, мушкој особи, док први део *само-* означава да се радња исказана другим делом сложене речи односи на самога себе. Прве две лексеме имају неутралну експресивну вредност, док су композити емоционално обојени. Емоционално-експресивна вредност лексема *самотепник* и *самотепл'еник* условљена је социјалним положајем особе која је принуђена много да ради да би остварила основна егзистенцијална средства. Осећање говорника које преовладава у том контексту је сажаљење. Међутим, може се развити и негативан однос према особама које с резигнацијом подносе тежак рад или према онима који прекомерно раде како би приграбили што више материјалних добара. Конотативна компонента субјективне оцене може се наслутити из контекстуалне ситуације.

II. 7. 1. б. Лексичке јединице које садрже категоријалну денотативну сему 'вредан', обавезну семантичко-граматичку компоненту лица 'особа' и факултативну компоненту пола 'женски' формирају синонимски ред *работни́ца, дикатч'и́ка / дикач'и́ка, самотепни́ца, самотепл'ени́ца, утепни́ца*, са дијалекатском доминантом *работница*.

За рабóту не брíнем, Стоја́нка је мло́го работни́ца.

Тај сна́а гу је мло́го дикатч'и́ка, и у тка́ње, и у шијéње, и у везéње, и у пл'етéње, и да др́жи куч'у и де́цу, за сва́ку рабóту је, да је жи́ва.

Мло́го се ра́но ди́за тај самотепни́ца.

Ра́ди по ту́м'е куч'е да ра́ни де́цу, самотепл'ени́ца.

Мло́го је рабóтна, утепани́ца, за́лак л'е́б у уста не ту́ра.

Микроред именица женског рода кореспондира са микроредом именица мушког рода у свим сегментима семантичке структуре, осим у категорији пола. Лексеме код којих је референт семантичког садржаја женска особа значењски одговарају лексемама са мушком референцијом, што је морфолошки обликовано моционим наставцима *-ик / -ица, -ија / -ика*. Семантички ред именица женског рода богатији је за префиксалну сложеницу *утепаница*, која у лексичком систему српског призренског говора функционише као морфолошки, семантички и експресивни еквивалент именица *самотепница* и *самотепл'еница*. Степен интензитета изражен је квантификатором 'много' у семантичкој интерпретацији ових лексема „женска особа која много ради” (Чемерикић).

II. 7. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лења особа'

II. 7. 2. На супротном, негативном полу ЛСГ именица са хиперсемом 'односно према раду' групишу се лексичке јединице које у свом денотативном садржају имају сему 'лења особа'.¹⁹² Семантичка компонента високог ранга 'лењ' представља језгро семске структуре већине лексема дате подгрупе. Денотативни семантички слој праћен је одговарајућим конотативним елементима. Емоционалност и негативна оцена јављају се као константне једрене конотативне семе у семској структури лексема ове уже лексичке скупине. Јединице лексичко-семантичке подгрупе имају функцију карактеризације личности. Њихов садржај приписује се особама мушког и женског пола, што је граматички диференцирано, осим у категорији општег рода, при чему се референт одређује на основу контекста, тј. говорне ситуације.

II. 7. 2. а. Лења особа мушког пола означава се номинационим јединицама које међусобно ступају у синонимске парадигматске односе, градећи синонимски ред: *нерабоштија, мрзџа, готóван, дьнгуба, залудник, дѣмбел', дембел'ана, бадијави'ија, гáмсъз, калпáзан, локмац'ија, сѣртук, áл'аз, áл'ак, áлта, бѣвол, бѣздол, кр'а*, међу којима се лексема *нерабоштија* издваја као доминанта, јер се њома, односно њеном стандардном варијантом *нерадник* дефинише значење осталих лексема у реду.

Áјде, мóре нерабоштијо, дѣзай се.

Нѣ знаш кој је пó мрзџа, он ел'и брáт му.

Готóван сѣстро, да мрдне нѣч'е, сáл ч'ѣка на готóво. – О[д] тóга готóвана л'и ч'ѣкаш да урабóта нишито? – Ако óч'еш да се грѣјеш, мóре готóвану, иди на нацѣпај мáло др'ва.

Тáј дьнгуба Стѣфан Скотул'а.

Тáј залудник Мѣре, нишито не рабóта.

Јóш нѣ л'и се дѣже тáј дѣмбел'? – Áјде, мóре дембел'у, рабóтај, ѣ црвцу да рабóташ под сѣбе. – За кáлфу погодѣја онóга денбел'а Сáву.

Од њѣга л'и трáжиш рабóту, о[д] тóга дембел'ана л'и? – Денбел'ана бѣја, денбел'ана и остáде.

---

¹⁹² Детаљну компоненцијалну семантичку анализу језичких јединица којима је лексикализован концепт лењег човека у савременим говорима Новосибирске области представила је Н. А. Лукјанова у раду *Лексико-семантичская группа „человек ленивый” в диалектной системе (опыт семантического анализа)* (Лукьянова 1985).

Ка сваки бадијави'ија: седи, ништо не рабóта, сáл скíта сока́це. – Тóга бадијави'ију л'и да узнем за орта́ка. – Од њéга л'и, од тóга бадијави'ије л'и и́скаш ала́вльк?

Млóго ч'е се уфáјди од оно́га гамс'áза што га узéја на дугáњу. – Áјде, мóре гамс'áзу, дíзај се, вáл'а да се рабóта.

Тóга л'и си калпазáна погоди́ја за кáлфу.

Локмац'ија је ч'и пó локмац'ија не бíва.

Тóга ли ајл'áза да узнем на дугáну?

Тај сíртук Андрéшка л'и ти је дрúсто? – Дé мóш да побéгнеш от тóга сiртúка?

Тáј сiртуч'и́на ништо не рабóта, сáл скíта сока́це, нé ми трéба тáкав.

Тí, ајл'áзу, сéди дóма. – Ајл'áзи тра́жиф'јен дрúгога.

Тај ајл'ак, стáреј му сiн, тра́жи пáре у зáјем. – Тí, брé, ајл'áку, дóкл'е ч'еш тáко?

Áјта, скíта по вь́здьн. – Áјту прати́ла да гу послу́ша. – Оно́ме áјте Куч'káру.

Истéга се тáј бiвол па сáлте л'éжи. – Дíзај се, бивóлу, дóкл'е ч'е смр́диш ту́ј у дíшек?

Јóш л'и л'éжи тáј бiздол? – Мр́зи га, биздóла, да се помéри од мéсто.

Сéди ка крл'а, и́ч' нéч'е да се помéри од мéсто.

Језичке ознаке за именовање нерадног човека, човека који не воли и неће да ради садрже негативно карактерно обележје 'лењ' и све изражавају негативан однос говорника, тј. социјалног колектива, према именованом лицу. Негативна оцена је исказана високим степеном експресивности, а експресивност се постиже формалним обележјима (пејоративним суфиксима), творбеном мотивисаношћу при транспозицији, семантичком мостивисаношћу при метафоричком преносу именовања или је условљена експресивним контекстом. Семема „беспосличар, нерадник, ленштина” (Чемерикић), у којој је актуелизирана сема 'лења мушка особа' као централна, повезује јединице *мрзеша, нерабоштија, готован, дьнгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијави'ија, ајл'ак, бивол, биздол, крл'а* у синонимски низ. Широки дијапазон атрибутивних именица којима се номинује лења, нерадна мушка особа, показује високу продуктивност деривационих процеса и механизма полисемије у дијалекту. Домаћи деривати *мрзеша* и *нерабоштија* мотивисани су значењем мотивних глагола, чији се семантички садржај слива у изведеницу (*мрзеша* ← безл. *мрзи* „нема воље за рад”; *нерабоштија* ← *не + работа*), а експресивност творбене основе појачавају пејоративни суфикси *-еша* и *-*

штија. Придевом *готов* мотивисан је супстантив *готован* „нерадник, онај који чека све готово” (Чемерикић). Из семантичког садржаја основе произилази атрибутивни карактер деривиране именице којом се карактерише лења особа која од других очекује да раде за њега и да од других добије све готово. Конотативна ознака интензитета произилази из веома негативног емоционалног односа говорника према ономе ко ништа не ради, што је посебно изражено у директном обраћању таквој особи (*Ајде, море нерабоштијо, ди́зај се; Ако о́ч’еш да се грéјеш, море готовáну, иди на нацéпај мáло др’ва*). Поствербал *дънгуба* настао је од глаголске сложенице *дънгуби*, а ова од синтагме *дън губи*, али се транспарентна апстрактна примарна семантика „узалудно губљење времена” конкретизује у секундарној реализацији преношењем на човека као референта, а именица добија карактер *nomina attributiva*. Од придевске основе изведена је именица *залудник*, са истим семантичким садржајем као *дънгуба*, „онај који узалуд проводи време, беспосличари, нерадник”. У апсолутној синонимској релацији са лексемом *залудник* стоји *бадијави’ија*, деривиран од турског прилога *бадијава* (тур. дијал. *badiyava*, поред *bedava*), који је семантички еквивалент нашем *залуд*. Сема ’узалудно’ језгрени је елемент семске структуре мотивних речи, на којем се заснива значење деадвербијала, где употпуњује информацију о начину на који особа проводи време, тј. беспосличари. Овима се придружује још једна именица преузета из турског језика – *дембел’* (тур. дијал. *dembel, denbel*, поред *tembel, tenbel*), веома фреквентна у народним говорима јужне Србије и Косова и Метохије¹⁹³, а среће се и у околним балканским језицима.¹⁹⁴ Њену доминацију у овој семантичкој категорији потврђује податак из Регистра за СДА, где се појављује као једина номинација за ленштину. У призренском идиому јавља се и у облику *дембел’ана*, где нископродуктивни суфикс у грађењу именица мушког рода *-ана* има функцију пејоративне ознаке, односно интензификатора конотативног експресивног семантичког садржаја основне речи. Турски дијалекатски облик *aylak* уградио се квалификативним значењем „незапослен, беспослен” у лексички систем српског призренског говора, где егзистира у лику *ајл’ак* као индеклинабилни придев и као атрибутивна именица са номинационом реализацијом „беспослена особа, ленштина”.¹⁹⁵ Лексеме *бивол*, *биздол* и *крл’а* секундарним значењем припадају систему атрибутивних именица. Метафорички

¹⁹³ Елезовић I: 130; Митровић 192: 84; Златановић 1998: 93; Јовановић 2004: 379; Жугић 2005: 69; Стојановић 2010: 166; Букумирић 2012: 125.

¹⁹⁴ У македонском *дембел* (ДРМЈ), бугарском *дембел* (РБЕ), у албанском *dembel* (Петровић 2012: 110).

¹⁹⁵ У призренском говору постоји израз *ајл’ак седи* „ништа не ради”, вероватно према турском *aylak durmak* (Петровић 2012: 37).

пренос мотивисан је активирањем семе колективне експресије, тако да аналошко повезивање почива на периферном семантичком елементу, односно на уверењу колектива да је биво лења, трома животиња. Персонификована својства (особине пренете са човека на животињу) поново се преносе на људе, сврставајући их у одређене типове. Лексичко-семантичка варијанта *крл'а* у секундарној реализацији актуелизира сему статичности из примарног значења „пањ, трупац”, док све остале семе десемантизује, при чему је архисема полазног садржаја замењена архисемом циљног семантичког садржаја 'човек'. Неактивност лење особе асоцира на непомичност одсеченог дела дрвета, па је продуктивношћу потенцијалне семе формирана још једна лексичка метафора за десигнацију особе „која ништа не ради, која само седи” (Чемерикић).

Семантичка компонента 'лења мушка особа' централна је у семској структури турцизама *гамсџ*, *калпазан* и *локмаџ'ија*, али је допуњена семама нижег ранга које сужавају и конкетизују значење ових лексема. Лексичком јединицом *гамсџ* (тур. *gamsız*) именује се немаран, лењ, флегматичан човек. Човеков однос према раду у овом случају условљен је његовом природом. Интелектуална способност одређује однос према раду особе обележене лексичком јединицом *калпазан* (тур. *kalpazan*), чије значење Чемерикић интерпретира семомом „човек неспособан за рад, пропалица, нерадник”. Иако потиче из турске правне терминологије (Skok II: 22), овај експресив и у другим српским говорима остварује дифузност значења.¹⁹⁶ Централне семе 'особа мушког пола' и 'лењ', допуњене су компонентом денотативног садржаја 'живи на туђ рачун' у хијерархијској семној структури лексеме *локмаџ'ија* (тур. *lokması*) „готован, изелица” (Чемерикић).¹⁹⁷ Конотативни садржај сачињавају актуелизоване конотативне компоненте: емоционалност – презрив однос говорника према носиоцу својства,

---

¹⁹⁶ Код Елезовића је забележено „човек лажљив, пропао” (Елезовић I: 274); Ј. Динић бележи три семантичке реализације лексеме *калпазан* „1. ленштина, нерадник; 2. одрастао дечак; 3. лажан новац” (Динић 2008: 320). Само облик *калп* налази Букумирић у говорима северне Метохије са придевским значењем „који је изгубио породично васпитање, који је препуштен улици”. У неким говорима призренско-тимочког дијалекта срећемо глагол *калти* са значењима: „грдим, корим” (Живковић 1987: 64), „износи нечије мане али не са злом намером” (Златановић 1998: 164), „наноси бол, полако уништава” (Јовановић 2004: 439), „обасипа грдњама, грди, ружи” (Жугић 2005: 151), „брука” (Стојановић 2010: 352).

¹⁹⁷ У језику примаоцу турска реч *локмаси* потпуно је пресемантизовала изворно значење „уштипак” (Петровић 2012: 196). Значење које овај турцизам има у српским говорима проистиче из семантике мотивне речи *локма* „залогај”. Отуда је *локмаџија* „изелица, муфташ” (Елезовић II: 525), „онај који из јела узима најбоље комаде меса; који радо иде у госте и једе на туђ рачун; изелица” (Живковић 1987: 77), „онај који једе и пије на туђ рачун” (Букумирић 2012: 294). У говорима призренско-тимочког дијалекта срећу се морфолошки ликови *локмаш* „готован” (Митровић 1992: 201), „готован, лакташ; онај који воли да једе и пије на туђ рачун, да нешто на лак начин добије” (Јовановић 2004: 460) и *локман* „нерадник који радо једе и пије на туђ рачун” (Динић 2008: 387). *Локман* је, пак, у околини Ниша „патујући посластичар” (Јовановић 2004: 460), чиме се семантички приближава турском значењу које даје Елезовић *локмаџи* „који продаје неку врсту уштипака” (Елезовић II: 525).

негативна социјална оцена и интензитет – висок степен испољености негативне особине.

Сема нижег ранга 'скитница' релативизира значење лексема *ајта*, *ајл'аз*, *сјртук*, *сјртуч'ина* и сврстава их на периферију лексичко-семантичке групе. Факултативна сема интензитета присутна је на нивоу конотативног значења лексема. Све јединице овог микросистема пејоративно су маркиране и садрже изразито негативан став колектива према онима који скитају а не раде ништа. Турцизам *ајта* (тур. *hayta* „беспосличар, скитница“) преноси комплетан семантички садржај, и денотативни и конотативни, у језик примаоца.¹⁹⁸ Семантички еквивалент у призренском говору му је, такође турска реч, *ајл'аз* (тур. *haylaz*), чије је значење на нашем терену настало могућим укрштањем са *ајл'ак* (Петровић 2012: 37).¹⁹⁹ Дисперзивно значење остварује лексема *сјртук* „скитница, уличар, нерадник, беспосличар“ (Чемерикић), преузета из турске терминологије обичног живота (тур. *sürtük* „žena koja cio dan besposličī, sokačara“) (Skok III: 364). Експресивно значење интензивирано је пејоративним обликом *сјртуч'ина* посредством творбене морфеме -*ина*, који поприма пејоративну конотацију творбене основе. Афективно значење остварено је компонентом емоционалности и високе негативне субјективне оцене.

II. 7. 2. б. Једрене денотативне семантичке компоненте 'лења' и 'особа женског пола', као и конотативне 'негативна субјективна оцена' и 'експресивност' повезују лексичке јединице *нерабоштија*, *готованка*, *залудница*, *дњгуба*, *дембел'ка* / *денбел'ка*, *дембел'ајка* / *денбел'ајка*, *дембел'уша* / *денбел'уша*, *дембел'ана* / *денбел'ана*, *бадијави'ика*, *гамс'ска*, *сјртукач'а* / *сјртукач'а*, *шал'афа*, *биздол'ица*, *прескоч'кобила*, *деч'анска непрел'а* у синонимски ред са дијалекатском доминантом *нерабоштија*.

О[д] тејзи нерабоштија л'и искаш да ти види рабóту?

Ќирни се ч'уч'а с туј жéну му готованку. – Онéјзи готованке гу је тéшко и гузицу да помéри.

Штó сéдиш тáко, мóри залудницо, штó не узнеш рабóту?

Онéј дњгубе л'и си остаíла да ти мáа вуну?

О[д] тејзи дембел'ке л'и уч'иш пáмет? – Пои́тај, мóри денбел'ко, плáдне је вéч'е, вáл'а да прáтимо рúч'ак на дугáњу.

¹⁹⁸ Пејоративни карактер и висок степен експресивности ове лексеме потврђује и Скок, који је сврстава у ред балканских турцизама за псовање (Skok I: 18).

¹⁹⁹ Исто и у македонском (*ајлаз* арх. „скитник, безделник“, ДРМЈ) и у бугарском језику (*хайлаз* „мързеливец, лентяй“, РБЕ).

Дембел'ајка, мајко, мрзи гу и да се помери од место. – Узни рабóту, мори дембел'ајко, и не седи тако ка тај деч'анска непрел'а. – Тај денбел'ајка Цатка мисл'и перишане ч'е гу паднеф ако се прифати за какву рабóту.

Онéјзи дембел'уше Стане мука гу је и да се помери од место. – Викај и туј денбел'ушу бáрем да проснује кошул'е.

И она била царска дембел'ана ка и ма́ти гу. – Куку од греоте, туј дембел'ану да узне да се укна́ч'и. – О[д] те́јзи денбел'ане л'и искаш да ти види рабóту?

Бадијави'ика је ка ма́ти што гу била. – Зар њу да узне, туј бадијави'ику? – Л'ено гу рече, затвори гу уста те́јзи бадијави'ике Кáте.

Те́јзи гамсýске ч'е гу паднеф перишане ако узне да растрéби собу. – Оженија се, викаш, оцрнија се кукавац што узéја туј гамсýску. – Гамсýска, ка и сестра гу.

Мори, сиртукач'о, што не се свијеш до́ма да рабóташ, теке тако скиташ сока́це?

Тој ли је жéна тај његова шал'афа.

Ада, биздол'ице дава л'и се таква рабóта, ич'?' – Мука гу је, биздол'ице, и да се омије, теке се оми́ва ка ма́ч'ка према југ.

Што седиш бадија́ва, мори прескоч'коби́ло, што не идеш у кучу да помóгнеш матéре?

Тај мрзлави́ца, тај деч'анска непрел'а, Стефанови́ца алка-Ванки́на. – Онéјзи деч'анске непрел'е мука гу је и да се помери од место.

Већина лексема овог микрореда корелира са именицама којима се номинују мушка лица из подгрупе 'лења особа': *готован – готованка, залудник – залудница, дембел' – дембел'ка, бадијави'ија – бадијави'ика, гамсýз – гамсýска, сиртук – сиртукач'а, биздол' – биздол'ица*. Наведени пејоративи стоје у моционом односу, не нарушавајући механизам творбе и принцип морфолошке еквиваленције: *-ф / -ка, -ица; -ник / -ница; -и'ија / -и'ика*. Именице *нерабоштија, дьнгуба* и *денбел'ана* су двородне. У оквиру микрогрупе пејоратива за женска лица у категорији односа према раду најпродуктивнија је творбена основа *дембел'*-, односно облик мушког рода од којег се граде номинације женског рода. Степен експресивности и негативна оцена појачани су пејоративно конотираним суфиксима *-ајка* и *-уша*: *дембел'ајка / денбел'ајка, дембел'уша / денбел'уша*. Везивањем више наставака за једну основу формирају се једнокоренски синоними, какви су апелативи *дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, дембел'ана*. Факултативну сему интензитета и афективно значење имају облици *сиртукач'а* и *сиртич'ина*, којима се испољава негативан емоционални однос према

носиоцу својства, односно лењој и нерадној женској особи. Исти семантички и експресивни садржај има императивна сложеница *прескоч'кобила*. Међу колокатима, члановима ове дводелне конструкције постоји однос компатибилности, односно лексичке солидарности (Драгићевић 2007: 220). Колокати композита *прескоч'кобила* су лексемски валентни, међусобно се привлаче, јер се у семантичком садржају оба члана појављује компонента 'скаче', у првом као доминантни, у другом као асоцијативни елемент значења. Преносну лексичко-семантичку варијанту у стандарду и дијалекту остварује лексема *кобила* и у секундарној реализацији маркирана је као погрдна.²⁰⁰ Само у синтагматском лексичком споју ове две речи остварују значење „нерадна, лења женска особа”.²⁰¹ У хијерархијској семантичкој структури лексеме *шал'афа* централно место заузима сема 'нерадница', а сема нижег ранга 'коју не занима кућа и посао, само дотеривање' сужава перспективизацију и нијансира њено значење. Микросистему лексичких јединица којима се номинује лења женска особа припада локални израз *деч'анска непрел'а*, настао по једној од фигура којима је оивичена, украшена спољна страна главног олтарског прозора цркве у манастиру Дечани. „Та фигура је женска и као да представља жену нерадницу (у Призрену *непрел'а*) која седи на земљи савијених колена, на која је наслонила лактове, док је песницама поднимила своју главу” (Чемерикић). Матафоричко значење остварено је асоцијацијом по сличности на релацији конкретно – конкретно (фигура – особа).

II. 8. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према новцу'

II. 8. У систему лексичко-семантичког субпоља 'карактер' прилично је јасно диференцирана парадигма лексичких јединица којима је исказан комплексни човеков однос према новцу и материјалним добрима уопште. Језичке ознаке које чине комуникациону основу у овој сфери људске делатности садрже семантику односа према личној својини и семантику односа према туђој имовини. Структура дате лексичко-семантичке групе организована је на принципу хијерархијских односа међу конституентима, интегрисаних у четири подгрупе према носећим компонентама семантичког садржаја 'дарежљив', 'расипан', 'шкрт' и 'похлепан', које су централни, дијагностички денотативни елементи значења. Конотативне семе испољавају се у семном саставу већине чланова лексичко-семантичке групе кроз негативну субјективну

²⁰⁰ РМС II: 760; РСАНУ 9: 686; Динић 2008: 339; Букумирић 2012: 250.

²⁰¹ Сложеницу *прескоч'кобила* налазимо у бугарском језику, али у семантичкој сфери забавних игара а не у домену карактеризације личности: „забавна игра, при којој играчите се прескачат един друг” (РБЕ).

оцену и високи степен експресивности. Социјум не прихвата и јавно обележава особе које патолошки троше или претерано чувају новац. Све што искаче из оквира пристојног, нормалног именовано је пејоративним лексемама.

II. 8. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дарежљива особа'

II. 8. 1. Доминантна идеја концепта дарежљивог човека је пружање материјалне помоћи другима. Његов однос према имовини је непристрасан, па је стога лексика којом је појам великодушне особе вербализован неутрална. С обзиром на то да не представљају дијагностичка својства личности, лексичке јединице са једреном компонентом 'дарежљив', иако нагињу ка позитивном полу поља, не прелазе границу неутралне оцене. У односу на експресивне негативне конотације, јединице ове подгрупе далеко су мање активне на плану језичке реализације.

II. 8. 1. а. Именице мушког рода интегрисане семом 'дарежљив' формирају микроред *давач'*, *оварда*, *овардар* чији елементи граде парадигматски однос синонимије.

Сирóма је истíна, áма је давач' што га нéма. – От Сíме игумáна по давáч'а ч'овéка óч'и нé ми видéл'е.

Ўчини му дóбро тај оварда Мíлан алка-Цáнин, без његовога гáјрета, óн би пропáја сьсвém.

Тај овардар увек ни даде арчл'ија локуме ел'и бакл'áве.

Семантика лексеме *давач'* интерпретирана је семемом „дарежљив, предусретљив човек”. Обједињујућа сема високог ранга улази у дефиницију ове атрибутивне именице, што је ставља у центар лексичко-семантичке групе. Значење деривата мотивисано је примарном семантиком глагола у творбеној основи – *дава* „1. а. предаје, уручује; б. дарује, поклања” (Чемерикић). Контекстуално значење ове речи, уколико је стилистички употребљена, може бити трансформисано, и у том случају налази се у односу негативне симетрије са основним семантичким садржајем. У корелацији са домаћом изведеницом је турцизам *оварда* (тур. *hovarda*), који у призренском говору има и морфолошку варијанту *овардар*. Чемерикић не нуди семантичко објашњење ових лексичких јединица, али се илустрације из Призрена уклапају у Елезовићеву лексикографску дефиницију „галантан човек, широке руке” (Елезовић II: 532–533), где је семантичка ознака 'дарежљив' изражена имплицитно, другостепено, што лексеме *оварда* и *овардар* одводи на ближу периферију лексичког

скупа.²⁰² Ове лексеме се могу означити као периферне још по једном критеријуму, а то је потенцијална компонента 'расипан' у изворној семантици „раскалашна, разуздана особа, распикућа” (Елезовић II: 533; Петровић 2012: 226). Значење које *hovarda* има у турском језику и дијалектима еволуира ка оси позитивне номинације у српским говорима на Косову и Метохији и у македонском језику²⁰³.

II. 8. 1. б. Слаба фреквентност неутралног именовања осликава се на лексичком плану, што потврђује синонимски пар *давач'ка* и *оварда* за језичко означавање дарежљивих особа женског пола.

Благо си га Цане и Нате с туј њину ујну давач'ку. – Давач'ка је она, појскаш л'и гу штогодър, ако има, одма ч'е ти даде.

Еквивалент именици мушког рода *давач'* је облик за женски род *давач'ка*, чији се семни састав ни по чему не разликује, осим у семи пола. Носилац дистинктивног обележја је морфолошка ознака, тј. суфикс *-ка*. Новонастала именица припада групи *nomina attributiva* – другостепених деривата. Лексема *оварда* је у Чемериќићевом речнику обележена као двородна.

II. 8. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'расипна особа'

II. 8. 2. У свести носилаца дијалекта танка је линија између позитивне и негативне евалуације људских особина, тако да великодушност и дарежљивост веома лако могу бити перципирани као прекомерно трошење новца, тј. расипништво. С обзиром на то да се тежи маркирању човека на основу једне његове доминантне црте и то негативне, очекивали смо већи број номинационих јединица у овој семантичкој категорији. Код Чемериќића затичемо само антонимски пар *зијанч'ар* и *зијанч'арка*.

Боже, што ми даде таквога зијанч'ара сина?

Од теј зијанч'арке ништо не можеш да уиш'уваши.

Облик *зијанч'ар* преузет је из турске терминологије обичног живота (тур. *ziyankâr* „онај који наноси штету”). Суфиксацијом је у језику примаоцу образована форма за означавање носиоца особине женског рода. У српском призренском говору ова лексема има две архисеме, антропоморфну и зооморфну. Када се језички знак приписује човеку, лексеме *зијанч'ар* и *зијанч'арка* остварују дифузност значења. Семантичка реализација „штеточина” (Чемериќић) имплицира значење „онај који је на

²⁰² У семној структури секундарне семантичке реализације придев *галантан* садржи сему 'дарежљив' 2. „који лако троши новац, дарежљив, издашан” (РСАНУ 3: 169).

²⁰³ *Оварда* придавка „што е широкодушен, дарежљив, услужлив, љубезен” (ДРМЈ).

губитку”. У одређеном контексту актуелизира се потенцијална компонента „расипан”, која сугерише једно од подзначења са човеком у улози референта „трошаџија, распикућа”.

II. 8. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’шкрта особа’

II. 8. 3. Дијалекатске лексеме *пеџија*, *сџнса* / *сџнса*, *џ’ебрак*, *јаудија*, *кџптија*, *гагриџа*, *стипса*, *давач’* представљају синонимски ред експресива са интегрално-диференцијалном семом ’шкрт’.

И тај пеџија л’и се изарч’ила да ти намести каву?

Остај га њега, не ли знаш што сџнса је.

Зар од аџ’и-Васил’а Ч’ифуч’ета, од тога јаудије, ч’екаш добро?

Како да не, иматни су они, теке кџптије: што купујеф све кришом, неч’еф ни кој да ги зна што имаф.

Претекне л’и му од ак кој грџш, он га тури на страну и не га арч’и без невол’е, гол’ем џ’ебрак је.

Гагриџа је, јено цигаре бил’е не мож да добијеш од њега.

Њџзи, тејзи гол’еме стипсе је стра да не преарч’и ако ди даде јену каву.

Тај давач’ аџ’и-Васил’ се претрџе, на дискос тури џеја јен дџнар.

Чланови лексичко-семантичке подгрупе су или двородни или означавају носиоце особине мушког пола. У језгру семне структуре свих јединица налази се компонента високог ранга ’шкрт’, с обзиром на то да је свака од њих дефинисана апсолутним синонимима „тврдица, циџија, шкртац”. Носећа компонента значења одређује њихов положај у групи, тј. квалификује их као централне елементе датог лексичко-семантичког скупа. Њиховом атрибутивном карактеру доприносе конотативне семантичке компоненте – негативна субјективна оцена и висок степен експресивности. Конотативни садржај конституената ове подгрупе рангира шкртост у сам врх непожељних карактерних особина.

Нејасног су нам порекла једнозначна именовања *пеџија*²⁰⁴ и *сџнса*. Циџија се у Призрену језички обележава и именичком јединицом *џ’ебрак*, којом се примарно означава просјак. До семантичког варирања дошло је аналогојим, поистовећивањем онога који се понаша као просјак услед тврдичлука са особом која живи од милостиње. Лексема *јаудија* којом се номинује тврдица, шкртац, произилази из турског назива за

²⁰⁴ Наставак- *ија* вреоватно аналогно према *циџија*.

Јевреја (тур. *Yahudi*), а њена секундарна семантика почива на стереотипу о шкртости Јевреја. Секундарна номинација настаје развијањем потенцијалне семе колективне експресије. Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kipti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору. Према наводима С. Петровић секундарно значење „циција” лексеме *кџптија* „мотивисано је, могуће, тиме што се у Египту Копти сматрају великим тврдицама” (Петровић 2012: 192). Фигуративно употребљена именичка лексема *гагрица* добија статус *nomina attributiva* општег рода, квалификујући особу као цицију. Метафорички пренос значења из зоолошке терминологије „инсект који напада жито и махунарке” (Чемерикић) у сферу карактерологије заснива се на поређењу начина живота овог паразита и шкртог човека.²⁰⁵ Секундарно значење лексеме *стипса* („циција”) индуковано је потенцијалном компонентом садржаном у примарној семантичкој реализацији која носи информацију о физичком својству овог хемијског једињења, а која је садржана у њеном етимолошком значењу (грч. *στέψω* „стежање, сакупљање”). Асоцијативном везом која се успоставља на релацији конкретно (кисели камен) – конкретно (особа која се устеже да потроши новац) настаје метафора за шкртог човека, високо фреквентна и у стандардном језику и у дијалекту. Иронично употребљена, лексема *давач*’ реализује значење потпуно супротно основној семантичкој вредности.

II. 8. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’похлепна особа’

II. 8. 4. Семантичком садржају лексема *лопов**, *њрсџз*, *ч’ел’епирџ’ија*, *ч’ел’епирџ’ика*, *јанч’есеџ’ија*, *ајдук*, *ајдукџша*, *џџб / џџба* и *рука* иманентна је компонента ’похлепан’, која их лоцира у ЛСГ ’однос према новцу’. Овим лексичким скупом дата група се пресеца са негативним полом ЛСГ ’моралне особине’.

II. 8. 4. а. Синонимски ред са дијалекатским доминантама *лопов** и *њрсџз* формирају именована *ч’ел’епирџ’ија*, *јанч’есеџ’ија*, *ајдук*, *џџб*, *рука*, *батак*, *батакџ’ија* са семантичком вредношћу „мушка особа која је склона крађи, која на непоштен начин долази до новца”.

Пази се од тога њрсџза.

Да видџиш, мори, што блага набраја тај ч’ел’епирџ’ија. – Све што стџка, сџс арам стџка, ч’ел’епирџ’ија.

²⁰⁵ На овакву везу упућује пример из РСАНУ којим је поткрепљено секундарно значење лексеме *гагрица* – *Гагрица [значи] тврдица (који се закопао у своје благо као гагрица у жито)* (РСАНУ 3: 143).

Къд бе у Сел'аник, јѐн јанч'есеи'ија ми украде алтѐне у Покријѐну ч'аршију.
Курва и ајдук със плач' се браниф. – Јѐн ајдук ми украде арч' у ч'аршију.
Аи'а-Данин сѐн искоч'ија цуб. – Опл'ач'каше ги цубѐви у Црнол'ѐво. – Брат му је
биринци'и цуба у и'аковѐч'ку наију.
Ч'увај, бѐже, од рѐке.
Дѐте му ѝскоч'и биринци'и батѐк.
Ада, батакч'ије даваф л'и се тол'ико паре ич'?

Лексема *лопов* нема у збирци Д. Чемериџића, али је њено постојање у српском призренском говору посведочено изведеницом *лоповлук / лоповљк* (Реметић 1996: 43, 45, 95). За именовање онога који краде, који је склон крађи, у овом идиому фреквентнији је турцизам *ѐрсыз* (тур. *hirsiz*).²⁰⁶ Турски термин из области трговине *ч'елепир* (тур. дијал. *çelepir*, поред *kelepir*) „непоштена лака добит” (Чемериџић), суфиксацијом се трансформисао у језички знак за номинацију човека по негативној особини – *ч'ел'епирџија*. Турцизам *јанч'есеи'ија* (тур. *yankesici, yankeseci*) „џепарош, лопов” уклапа се етимолошким значењем у структуру дате лексичко-семантичке подгрупе. Лексема *ајдук* у једном од својих значења испољава градативну појмовну вредност крадљивац – лопов – пљачкаш. У српском призренском говору то је њена примарна семантичка реализација.²⁰⁷ Из албанског језика преузета је лексема *цуб / цуба* (алб. *sub* „разбојник”), са ужом спецификацијом значења. Семантичка специфичност „хајдук, разбојник” условљена је историјским околностима, тј. постојањем хајдучије у пограничним крајевима. Језичка интерференција остварена на лексичком нивоу детерминисана је традиционалном културом два географски блиска народа. Основно значење лексема *цуб* „одметник од турске власти који штити народ” проширило се на преступника који отима од народа, пљачкаша. Метафором је индуковано значење именичке јединице *рука*, мотивисано функцијом оног дела горњег екстремитета којим се на силу узима, отима. Актуелизира се сема функционалности из примарне семантичке реализације којом је означена *рука* као део дела, док се остале семе десемантизују. Конотативни аспект секундарног значења интерпретира се у категорији карактеризације човека. Турцизми *батак* (тур. *batak*) и *батакч'ија* орбитирају на

²⁰⁶ Значење „лопов” које лексема *ѐрсыз* има у турском језику, није прихваћено ни у једном од балканских језика осим у српском. Етимолошки, може се довести у везу са именицом *рсыз* од тур. *ırzisz* „нечастан, непоштен” (Петровић 2012: 247).

²⁰⁷ У речницима призренско-тимочке говорне зоне и говора на Косову и Метохији семантичка реализација „лопов” јавља се као примарна (Митровић 1992: 13; Јовановић 2004: 336; Жугић 2005: 4; Букумирић 2012: 18) или као секундарна, тамо где је основно значење „борац против турске власти” (Елезовић I: 6; Златановић 1998: 15; Јакшић 2008: 2; Стојановић 2012: 25).

крајњој периферији овог лексичког скупа, јер већином садржинских елемената припадају микрогрупи са негативном моралном квалификацијом 'непоштен'.

II. 8. 4. б. Особе женског пола које испољавају похлепу према туђим материјалним добрима именују се паром блискозначница *ч'ел'епири'ика* и *ајдукéша*.

Тéјзи ч'ел'епири'ике л'и си дала да ти пéре.

Ка и свé Цигáнке и она је ајдукéша.

Конотативне значењске компоненте, експресивност и негативна субјективна оцена, активирани су творбеним процесима. Пејоративност деривираниог облика *ч'ел'епири'ика* резултат је комбиновања творбене основе и одговарајућег наставка, којим се семантички садржај мотивне речи приписује референту као негативна особина. У другом примеру, творбени формант има двоструку функцију, јавља се као граматичко обележје рода и као семантички знак којим се интензивира експресивни ниво значења основне речи.

II. 9. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према храни'

II. 9. Један од слојева карактеризације човека тиче се човековог односа према храни, који је семантички повезан са психолошком категоријом похлепе.²⁰⁸ Веза између појмовних вредности које се односе на храну и оних које укључују похлепност, у дијалекту је стабилна и транспарентна. 'Похлепан на јело' главна је семантичка компонента семема којима се дефинишу именована овог типа, а своде се на синониме прождрљив, незасит, халав, грамзив.²⁰⁹ С друге стране, међу носиоцима дијалекта развијен је концепт човека који једе мало и са смањеним апетитом, који је представљен богатим репертоаром дијалекатски обојених номинационих јединица. Особе које подлежу експресивној номинацији одступају од прототипа, тј. онога који има умерен однос према јелу.

²⁰⁸ У оквиру ЛСП 'однос човека према сопствености', А. Едалина разматра узајамни однос лексичко-семантичких области 'храна' и 'похлепа', примењујући мотивациону анализу на дијалекатској лексици (Едалина 2012: 21–29).

²⁰⁹ „Значење придева *похлепан* у синтагми *похлепан за јелом* није исто као семантичка реализација придева *похлепан* у његовом примарном значењу. Оно се у синтагми своди само на + и на придодату експресију. На преко потребну ситуацију за разумевање придева ЛО упућује зависни део синтагме... Иако типичну ситуацију за употребу придева *похлепан* нисмо испитали, претпостављамо да је то похлепа за новцем. Ако имамо у виду ту ситуацију, не морамо да сместимо придев у одређену семантичку позицију, а ако имамо у виду било коју другу ситуацију, морамо је назначити одређеном семантичком позицијом у коју смештамо придев ЛО. А ово је и разумљиво и очекивано, с обзиром на то да се секундарна значења придева, као и свих других лексема, могу реализовати само у детерминисаној семантичкој позицији” (Драгићевић 2001: 176–177).

Именичке лексеме са хиперсемом 'однос према храни' распоређене су у две подгрупе, које обједињују елементе на основу интегрално-диференцијалних компонената високог ранга 'прождрљива особа', односно 'гадљива особа' и чији елементи ступају у антонимске парадигматске односе.

II. 9. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'прождрљива особа'

II. 9. 1. Пратећи лексичку парадигму именица са хиперсемом 'однос према храни', долазимо до мањег лексичког скупа који интегрише чланове на основу заједничке семе 'прождрљива особа'. Конституенти подгрупе даље се гранају у два микрореда, са референцијалном дистинкцијом по полу.

II. 9. 1. а. Именице са заједничком носећом компонентом 'прождрљив' и диференцијалном 'мушки пол' формирају микроред синонима: *гладник, гладнич'ина, изéша, áждер, áла, алавац, алавко / алафко, алосија, веитер, ламња, лаптимуа*.

Насити л'и се тај гладник? – Гладника можеш л'и да наситиш? – На, гладнику, наједи се.

Гладнич'ина је, никд да се засити. – Тому гладнич'ине Васи́л'у принеси грумбул пу́ну ч'ини́ју, сам ч'е гу изеде.

На, наједи се, изéшо ниједн.

Доста мо́ре, аждéру, ч'е ти се узне на злó толико једéње.

На, насити се, áло незасита.

Ништо не мо́ж да ушч'уваиш од тога алаваца Це́ке. На, алавицу, наједи се јенпу́т.

Тому алавку ништо не́ му је доста. – Тај алафко алави Пётруш.

Алосију ка што је он можеш л'и да наситиш?

На, наједи се, веитéру. – Кој мо́же да нарани тога веитéра.

Даде и то́му ламње л'éба и сирéн'е.

Од тога лаптимуе ништо не мо́ш да ськри́јеш.

На денотативном плану сви чланови синонимском реда означавају мушку особу која много и халапљиво једе. Конотативни ниво значења одражава негативан став говорника према таквим особама, испољен високим степеном експресивности. Денотативне једрене семе 'незасит' и 'прождрљив' сврставају ове атрибутивне именице у центар лексичко-семантичке групе, а конотативне их поларизују ка негативној сфери поља. Пејоративне номинационе јединице *гладник* и *гладничина* потичу од истог корена, именице *глад*. Од придевске основе деривирана је именица *гладник*. Творбени

формант *-ик* је неутралан и најчешће кореспондира са придевима на *-ан*. Везивањем за творбене основе експресивне семантике попримио је пејоративни карактер. Аналогијом према пејоративним облицима насталим овим суфиксом дериват *гладник* остварује негативну конотацију, иако је мотивисан семантички неутралним придевом. Факултативна конотативна сема интензитета актуелизира се у семантичком садржају трећестепеног деривата *гладнич'ина*. Формантом *-ина* појачан је степен експресивности мотивне речи. Девербативни дериват је експресив *изеша*, где је суфикс *-еша* носилац експресивне вредности лексеме. Семантичким варирањем развиле су се секундарне семантичке реализације термина из области народног веровања *аждер* и *ала*, које служе за номиновање незаситих, прождрљивих особа. Процес метафоризације активиран је продуктивношћу доминантне семе 'прождрљив' из примарног семантичког садржаја лексеме *аждер* (тур. заст. *ajder, ejder* „змај“). Особина митолошког бића приписује се човеку, чиме се предимензионира човеков однос према храни и потенцира негативно својство онога који прекомерно и похлепно једе. Истим механизмом настало је метафоричко значење лексеме *ала*. Облике понашања који излазе из оквира умерености и пристојности колектив строго процењује и негативно оцењује. Особе оквалификоване по неком непожељном својству одступају од реалне слике прототипа. Стога, нису необичне асоцијације и поређења са фантастичним бићима, чиме се таква лица на неки начин мистификују а њихове особине, које социјум не прихвата, хиперболизују у негативном смеру. Метафора *ала* учествује у грађењу нових номинационих јединица, посредно или непосредно. Мотивна је реч првостепеног деривата *алосија*, где сложени суфикс има важну улогу у интензивирању експресивности семантичког садржаја творбене основе. Трећестепени дериват *алавко* изведен је од придева *алав* „који једе много и брзо” (Чемерикић)²¹⁰ наставком *-ко*, који у дијалекту поприма пејоративну компоненту значења, с обзиром на учесталост његовог везивања за пејоративне творбене основе. Творбени формант *-ко* има вредност суфикса субјективне оцене слабијег интензитета, што води закључку да творбени синоними *алосија* и *алавко* на конотативном плану изражавају различити степен пејоративности.²¹¹ Незасита особа доводи се у асоцијативну везу са још једним прождрљивим бићем из митолошке сфере, које се у Призрену назива *вештер*. Контекстуално значење лексеме *вештер* открива

²¹⁰ У семантичком и асоцијативном саодносу са придевом *алав* је дублетна форма на *-овит – аловит*, којом се означава јачи степен особине.

²¹¹ Семантичка продуктивност лексеме *ала* огледа се и у њеној фразеолошкој употреби, где експлицира људску похлепу, која се испољава и у односу према храни, и у односу према материјалним добрима – *ала му се отворила* „има добар апетит” (*Отворила му се ала, на једе л'и једе*); *ала му зинала* „полакомио се” (*Ала му зинала и на тој дуган'че што ми још останало*) (Чемерикић).

потенцијалну компоненту 'прождрљив' у примарној семантичкој реализацији, која се актуелизира у одређеним говорним ситуацијама, тј. у претњама и клетвама.²¹² Колективне представе о особинама ове демонске појаве чине појмовну базу за стварање секундарних значења именичке јединице *вештер*. Аналогијом је иницирано секундарно атрибутивно значење са човеком као денотатом, формирано метафоричком асоцијацијом заснованом на трансформацији типа апстрактно – конкретно и на семи колективне експресије. Идентичан модел метафоризације примењен је у процесу семантичког варирања лексичке јединице *ламња*, која примарно означава аждају која једе људе (Skok II: 256).²¹³ Први члан сложенице *лаптимуа* етимолошки објашњава везу између халапљивости и похлепе. Глагол *лапне* ономатопејског је порекла. Ономатопеја *лап* (*хлап*), којом се опонаша глас при хитром гутању, у основи је овог глагола који значи „похлепно и шумно једе” (РМС III: 166) и именице *похлепа* „склоност да се задовољи незаситљива тежња за нечим, грамзивост” (РМС IV: 821). Други елемент композита има метафоричко значење, настало по аналогији са начином на који се овај инсект храни – сише крв. Компонента која носи информацију о виду исхране мува асоцијативно се тумачи као концептуализација човека који живи на туђ рачун.²¹⁴

II. 9. 1. б. Особа женског пола која много и халапљиво једе номинује се синонимичним лексичким јединицама *гладница*, *гладнич'ина*, *аждаја*, *ала*, *алавица*, *алосија*, *ламња*, *лаптимуа*, *лапнагузица* / *лапнегузица*.

Тако била гладница и док била мицка. – Нагрула л'и се, мори гладнице? – Дај л'еба и тејзи гладнице.

Што беда ти је, гладнич'ино, а отвориш оч'и једн'к би јела.

На, аждаја, наједи се. – Кoj може да насити туј аждају.

Не гу дирај алу, нека се насити.

Доста де, докл'е ч'е једеш ти, алавицо алава?– Тејзи алавице мало гу је јена топл'ија за прекусък.

²¹² Чемериќић не дефинише примарно значење лексеме *вештер*, али се оно може реконструисати на основу датих примера: *Изде ми деч'ински ак, е вештер му главу изеја. – Ч'ути, ч'ути, ете га иде, иде вештер да те изеде* (Чемериќић).

²¹³ Значење које наводи Скок забележено је у околини Врања, а региструје га и М. Златановић у *Речнику говора јужне Србије* (Златановић 1998: 205). У истом речнику забележено је и секундарно значење лексеме *ламња* „прождрљива особа”. У Речнику лесковачког говора дефинисано је само метафоричко значење „прождрљивац”, са упутницом на синониме *изесник*, *изешник* (Митровић 1992; 196). Фреквентност ове лексеме грчког порекла (грч. *λάμα*) на призренско-јужноморавском говорном подручју може се објаснити утицајем македонског језика, где фигурира у лику *ламја* и значи „1. митолошко чудовиште со крилја, честопати со повеќе глави и опашки што фрла оган од устата. 2. тој што е алчен и ненаситен.” (ДРМЈ).

²¹⁴ Семантичку вредност нерадног човека лексема *лапнимува* има у македонском језику (ДРМЈ).

Дé гу стану́је тéјзи алоси́је што тол'у́ко јéде?

Ку́ку, мо́ри, што ла́мња гу бéше то́ј дево́јч'е.

Тéјзи лаптиму́е што́ је јéно сими́ч'е за преку́сак.

Лапнагузи́ца је отка́ко гу зна́м.

У овом скупу лексичких елемената, који у оквиру лексичке парадигме формирају синонимски ред, не може се издвојити доминанта, с обзиром на то да су сви конституенти микрореда експресивно обојени и имају готово подједнаку употребну вредност. Именице *гладнич'ина*, *ала*, *алосија*, *ламња* и *лаптимуа* приписују се и мушким и женским особама, тј. имају двоструку референтност. *Гладница* и *алавица* су једнореферентне лексичке јединице, семантички еквиваленти именицама мушког рода на *-ик* и *-ко*, којима се означава лице женског рода именовано особиним придевом у творбеној основи. Лексема *аждаја* (тур. дијал. *ajdaha*) секундарном семантичком реализацијом фигурира у пољу карактеризације човека, уз потпуну промену архисема почетног и циљног домена и пејоративно је одређена. Интересантно је да се у призренском говору заступљени и *аждер* и *аждаја*, као посебни облици за мушки и женски род.²¹⁵ Глагол *лапне* улази у морфолошку и семантичку структуру сложене речи *лапнагузица* као први део сложенице. У семној структури примарног значења ове глаголске лексеме садржане су информације о начину на који се узима храна 'похлепно' и 'шумно'. Други лексички елемент који улази у састав сложене јединице трансформише примарно значење механизмима полисемије – синегдохом и метафоризацијом. Истакнутим делом дела номинује се особа, а потенцијална сема која се тиче функције стражњег дела тела (седења) послужила је као база за развој метафоричког значења.

II. 9. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'гадљива особа'

II. 9. 2. У антонимској релацији са претходном лексичко-семантичком подгрупом стоји лексички скуп чији су елементи обједињени семом 'гадљива особа'.

II. 9. 2. а. Мушка особа која је гадљива на храну или поједину врсту хране именује се атрибутивним лексичким јединицама *га́дник*, *гадл'ávaц*, *гадл'áвко* / *гадл'áфко*, *гадл'ивац*, *гадл'ívко* / *гадл'ифко*, *грозл'ávaц*, *грозл'áвко* / *грозл'áфко*, *грозл'ивац*,

²¹⁵ Лексема *аждаја* потврђена је још и у македонском говору. За разлику од облика *аждер*, ограничена је на северозападни део Балкана (Петровић 2012: 33).

грозл'івко / грозл'іфко, које граде синонимски ред са интегрално-диференцијалном семом 'гадљив'.²¹⁶

Тóму гадніку не помáга ни мóлба, ни кóрба, ни па ч'úтек. – Гадл'áвац гадл'ави, íздеде пáч'у, áма сь[с] зóр. – Штó да ч'íним с онóга гадл'áфца мóјега, нíшто не јéде. – Á, мóре гадл'áвцу, јéди док је вруч'о.

На муку је јадніца с онóга гадл'áвка свóјега. – Тí, мóре гадл'áфко, јá ч'е изéдеш тóј што сьм ти спрайла, јá ч'е га мéтнем мач'ич'áма, а тí пóсл'е сéди глáдан.

Пóти л'и íнт-јáги тáј гадл'íвац? – Ч'е га потíјеш, мóре гадл'íфцу, зе ч'áре ти нéма!

При пáмет л'и си, мóри девóјко, те íдеш тóму гадл'íфку свé по ч'эф?

Грозл'áвац је што га нéма. – Дé, брé, грозл'áфцу грозл'áви.

Онóму грозл'áфку му се грóзи свé што му дáдеш да јéде.

Сь'клет ме фáч'а док нарáним онóга мóјега грозл'івца. – Тí, мóре грозл'íфцу, ел'и ч'е јéдеш ел'и ч'е мéтнем куч'étу.

Áјде, мóре грозл'івко, поср'кај тóј л'ék ч'орбíцу, па ч'е ти дáдем блáго.

Елементи овог микрореда потичу од два корена *гад-* и *гроз-*, и сви су изведени од придевских основа. Од придева *гадан* деривиран је облик *гадник*, који у терцијалној семантичкој реализацији остварује значење „гадљив човек”. Примарно значење мотивисаних речи *гадл'авац*, *гадл'авко* и *гадл'ивац*, *гадл'ивко* базирано је на основном значењу мотивних придева *гадл'ав* и *гадл'ив* „који се лако гади, коме се лако згади”, чији семантички садржај у потпуности преузимају, а дублетним наставцима *-ац* и *-ко* одређује се онај који активно учествује у реализовању значења творбене основе. Исти творбени принцип примењен је и у деривирању једнокоренских синонима *грозл'авац*, *грозл'авко*, *грозл'ивац*, *грозл'ивко*. Са придевским творбеним основама на *-лав* и *-лив*, којима се изражавају негативне особине појединца²¹⁷, кореспондирају творбени форманти за грађење именица мушког рода *-ац* и *-ко*, градећи творбене дублете експресивног семантичког садржаја. Конотативне компоненте значења уграђене су у

²¹⁶ Концепт гадљивог човека у призренском говору поткрепљен је широком лепезом језичких ознака, међу којима су и придеви *гадéжл'ив*, *гáдл'ав / гáдл'аф*, *гáдл'ив / гáдл'иф*, *грóзл'ав / грóзл'аф*, *грóзл'ив / грóзл'иф*, мотивисани глаголима *гади се* и *грози се*. У блиској појмовној вези са овим концептом је човек који мало једе, који нема апетита, чија је особина лексикализована квалификативом *злојéшьн*. С обзиром на то да су у анализираној грађи далеко фреквентније именичке јединице које експлицитно номинују гадљивог, а не нејешног човека, одлучили смо се да семантичкој вредности 'прождрљив' супротставимо вредност 'гадљив', у оној појмовној сфери која се односи на храну.

²¹⁷ Придеви на *-лив* и њихова дијалекатска варијанта на *-лав* најчешће су девербативног порекла и значе да неко лако или често чини оно што значи глагол у придевској основи. Углавном имају значење негативне особине (Драгићевић 2001: 94, 101).

семску структуру творбене основе, тако да експресивним садржајем улазе у састав именичких твореница. Примарно деминутивни карактер суфикса *-ко* ублажава естепен експресивности мотивне речи,

II. 9. 2. а. Са дистинктивним знаком 'женско' овој подгрупи припадају лексеме *гадњица, гадл'авица, гадл'ивица, грозл'авица, грозл'ивица*.

Тај гадњица алка-Цавина Роса ако и изеде штогодџер, изеде га на силу. – Док не доједеш, мори гадњицо, тој што съм ти сипала, благо не мџ да добијеш.

Гадл'авица, мајко, па ништо неч'е да окуси.

Гадл'ивица, док посрка јен л'ек ч'орбу, мука да те уфати.

Ајт, мори, грозл'авицо грозл'ава.

Гол'ема грозл'ивица је, огрџи л'и се јемпџт баклаву да једе, да гу доједе не мџе.

Формантом *-ица* граде се пејоративи у семантичкој категорији 'гадљива женска особа', што га сврстава у ред фреквентних суфикса у творби именичких експресива у српском призренском говору. Форме на *-ица* у овој номинационој подгрупи корелирају са облицима мушког рода на *-ац* и *-ко*.

II. 10. ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени'

II. 10. У овој категорији именовања однос према личној хигијени посматрамо као одраз одређених психичких својстава личности. Атрибутивне именице с идентификатором 'уредан / неуредан' укључују како оцену човековог спољашњег изгледа, тако и моралну оцену. Естетска димензија личности није само одређена телесним карактеристикама, већ у великој мери зависи и од хигијенских навика и од односа појединца према сопственој спољашњости. Однос према хигијени културно је кодиран, тако да свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива. Социјум има јасне естетске критеријуме и стандарде пристојности и уредности, којих би свака индивидуа која држи до свог угледа требало да се придржава када излази у јавност. На тој културно-социјалној равни базирају се номинације овога типа.

У парадигматској организацији ЛСГ именица са хиперсемом 'однос према личној хигијени' издвајају се две подгрупе са категоријалним ознакама 'уредан' и 'неуредан', чији су елементи, иако међусобно комплементарни, позиционирани на оси негативне номинације.

II. 10. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уредна особа'

II. 10. 1. Чланови подгрупе са варијантом 'уредан' углавном припадају реду именовања женских лица, с обзиром на чињеницу да су женске особе склоније неговању спољашњег изгледа.

II. 10. 1. а. Концепт уредног човека у призренском говору изражен је лексемама *ч'ел'ебија* и *џ'ул'назмона*.

Ете га тај ч'ел'ебија, Риста Кикмир.

А што џ'ул'назмона је он!

Балкански турцизам *ч'ел'ебија* (тур. *çelebi*) користи се и у придевској и у именичкој функцији са атрибутивним значењем. Као придев квалификује уредног, елегантног човека господског држања. Када се употребљава као именица означава господина, лепо васпитаног човека. Придевско значење директно класификује лексему *ч'ел'ебија* међу једрене елементе тематске групе са хиперсемом 'однос према личној хигијени'.²¹⁸ Компоненте придевског значења сублимиране су у семема 'господин', којом је именица семантички одређена, тако да је значење 'онај који пази на своју спољашњост' посредно, другостепено, односно имплицитно дато. У конотативној сфери значења, лексема садржи сему позитивне субјективне оцене. Компонента интензитета присутна је у семантичкој реализацији именице *џ'ул'назмона* „особа која се дотерује, кити, кићури”, и која се подједнако односи и на мушкарце и на жене. Мушкарац који својим понашањем нарушава границе господске уредности и пристojности или претерује у личној хигијени извргнут је пре подсмеху него осуди. На конотативном плану, ова лексема свакако има експресивну употребну вредност.

II. 10. 1. б. Номинационе јединице женског рода показују виши степен поседовања естетске особине по којој су језички означене, што се испољава у семској организацији лексема. Такве су именице *кокóна*, *џ'ул'назмона*, *џ'ил'имóнда* и *ч'икл'имóна*.

Извóде лакрдíју за туј кокóну стрина-Магíну.

Мóри, џ'ул'назмонó, не кíти се вíше!

Кóју, туј џ'ил'имóнду л'и запросíја? – Тај алка-Сандíна џ'ил'имóнда ли ти рéкла?

И тај ч'икл'имóна Сáнда Марије Висóке.

²¹⁸ Секундарним значењем „чист, уредан” једру тематске групе свакако би припадао домаћи придев *мáзан* (*Мáзно гу је тóј девојч'е, цéла мáти*) (Чемерикић).

По семантичкој и употребној вредности наведене лексичке јединице на склали синонимности би се могле означити као синоними високог степена блискости. Синонимска релација међу њима је таква да се у истом контексту једна може заменити другом, а да се таквом супституцијом не нарушава синтаксичко значење (Драгићевић 2007: 245–246). Семантичка структура чланова синонимског реда упућују на значење „госпођа, дотерана жена”. Турцизам *кокона* (тур. *kokona*)²¹⁹ присутан је у свим балканским језицима, где мање-више чува изворну семантику. Остале три лексеме у свом саставу садрже елемент *мона*, који сугерише значење „госпођа”. Лексички елементи са којима се комбинује садрже конотативне компоненте, које лексемама дају експресиван тон.

II. 10. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'неуредна особа'

II. 10. 2. Подгрупа лексема са варијантом 'неуредан' далеко је бројнија, а номинационе јединице које јој припадају изражавају висок степен пејоративности и негативне оцене.²²⁰

II. 10. 2. а. Неуредна мушка особа означена је атрибутивним именицама *дрл'авац*, *дрл'авко* / *дрл'афко*, *параманко*, *алосаник*, *вџил'авац*, *глџот*, *глџотеш*, *глџотник*, *биволар*, *меч'кар*, *ајдук*, *дџервиш*, *вџмпир*, *вџштер*.

За кога, за онога дрл'авца л'и се запросила, црна она?

И оному Пеминому дрл'афку акибет нац'оше младаневџесту.

Искал'аја се, параманко, бџербат се уч'инија.

Тај крџсник н'џен, тај алосаник Бџода. – Дџе си се алосаја тако, мџре алосанику?

За тога вџил'авца ли дадџоше такву дџевџку, куку џџџи?

Да има и овол'ицно џбраз, она нџ би носила по сџбе тога своџега глџота Драгџета. – Ајде ч'ути, брџе глџоту, и ти ч'е ми сол'иш пџмет.

Запросија гу тај глџотеш Младџенов. – Иди, мџре глџотџу, па се џми и ул'уди се.

²¹⁹ Порекло ове речи није довољно јасно, тако да се у српском језику може тумачити и као грецизам (Петровић 2012: 184). Значење које има на Косову идентично је значењу у македонском језику „дотерана, нагиздена жена, госпођа” (ДРМЈ).

²²⁰ Поред именичких речи обрађених у оквиру лексичко-семантичке групе, јџдрене лексеме неког шире замишљеног круга били би и придеви *ор*, *оран* (тур. *hor*) „неуредан, алџав, запуштене спољашњости” (*Да врџем главу прџво, не мџгу џр да искџч'им на соџак. – Распџсан, ч'акшире му се скл'ич'кал'е и тако џр иде по ч'аршиџе*) и *глџотан* „прљав, неџист” (*И глџотнога Ал'им-Ц'ају обџуџоше у нџво за Бајрам. – Глџотна, мајко, бџи ка онај Ниџа што гу виџаф Крџтозл'ија. – Глџотан је ка да је Гаџбел'*) (Чемериџић). Ближој периферији припала би придевска лексема *џл'ач'* (тур. *helâk*) „прљав, каљав”, који квалификује спољашњу особину која се испољџва у одређеној ситуацији, а не трајну карактерну црту која долази до изражаја у односу према личној хигијени.

Глотніка не мѳж да ул'удиш, па нѳ знам што да ч'иниш. – Глѳтник б'ија, глѳтник и ост'аја.

Мѳре, бивол'ару, иди ѳми се јенп'ут, е в'раќ ти год'ине изѳја.

Запушти'ја се, уч'ини'ја се мѳч'кар.

Што је запушти'ја се, ајдук се уч'ини'ја.

Запушти'ја се, дѳрвиш се учини'ја. – Штѳ си т'акав, мѳре дѳрви'шу?

Запушти'ја се, в'ампир се уч'ини'ја.

Ћте га, иде т'ај вѳштер Јѳван.

У језгру семске структуре свих елемената синонимског реда налази се компонента 'неуредан', допуњена синонимима 'запуштен' или 'прљав', које одређују референта према конкретној перманентној особини. Денотативном садржинском слоју припада диференцијално обележје 'мушка особа'. Конотативни смисао експресивних јединица остварује се у интеграцији типова компонената као што су негативна субјективна оцена, емоционалност, афективност и интензитет. Најнижи степен пејоративности имају лексеме настале морфолошким трансформацијама, а највиши семантички вариране јединице. Од придевске основе *дрл'ав* деривирани су *nomina attributiva* *дрл'авац* и *дрл'авко*. Формант *-ац* један је од најпродуктивнијих форманата за извођење именица од придева, и његова је функција означавање носиоца типичне особине – *дрл'авац*, *в'ашл'авац*. Додавањем наставка шири се перспективизација значења мотивних придева *дрл'ав* и *в'ашл'ав*, јер другостепени супстантиви не денотирају само онога који има дрље, односно ваши, већ добијају општију номинативну вредност означавајући неуредну особу, што можемо објаснити платисемичним проширењем полазне семантике. Фреквенција везивања за пејоративне основе чини га експресивним суфиксом. Творбеним формантом *-ко* настао је творбени дублет *дрл'авко*. Улога овог суфикса је нијансирање значења исказаног творбеном основом, при чему се ублажава степен експресивности семантичког садржаја мотивног придева. Учествује и у грађењу деноминала *параманко*, чија пејоративност проистиче из потенцијала именичке основинске речи *параман* „рита, дроњак” (Елезовић II: 58; Skok II: 606). Лексема *алосаник* мотивисана је секундарним значењем глагола *алоше* „1. прождере, халапљиво поједе. 2. испрља, умаже, похаба” (Чемериќић). Без обзира на основу од које су деривирани, именице на *-ик* имају атрибутивни карактер значења (Жугић 2010: 222). У нашем случају формантом *-ик* обележава се носилац негативног својства. Асоцијативним путем преобликован је семантички садржај лексеме *глѳт*, која

у призренском говору примарно означава коров, уродицу у жити.²²¹ Метафорички пренос базиран је на импликационој семи 'запуштеност', из које се последично развијају фокална значења. Запуштеност обрадивог земљишта узрокује појаву корова и уродица од трава, као што небрига о спољашњем изгледу води неуредности. На тој вези успостављена је метафоричка трансформација. Метафора *глот* је наставила морфолошки да се даље трансформише, што говори о продуктивности преобликованог семантичког садржаја. Творбеним моделом именица + суфикс (-*ник*, -*еш*) добијене су изведенице *глотник* и *глотеш*, чија експресивност проистиче из мотивне метафоре, а формантима је истакнуто негативно значење мотивне речи. Пренесено значење лексема *биволар* и *меч'кар* развило се варирањем потенцијалних сема примарне семантичке реализације које носе информацију о изгледу чувара бивола, односно особе „која води мечку по вашарима” (Чемерикић). Метафоричност се заснива на поређењу са особама које су од стране колектива маркиране као запуштене, неуредне, одрпане и прљаве, с обзиром на посао који обављају. У формирању конотативне сфере значења удела има и компонента колективне експресије. Механизмом метафоричке индукције настали су семантички деривати са атрибутивним значењем *ајдук* и *дервиш*. Колективна представа о изгледу одметника или припадника дервишког реда уграђена је у секундарну семантичку реализацију асоцијативним путем, истичући негативну димензију концептуализације хајдука, односно дервиша и приписујући је човеку који не води рачуна о свом спољашњем изгледу. Функцију индуктора метафоризације у примерима *вампир* и *веиштер*, такође, има сема изгледа. Апстрактна концептуална вредност из појмовног домена народног веровања преточена је у област карактерологије човека. Асоцијативно значење остварено је повезивањем концепције физичких особина натприродних бића и човека запуштене спољашњости. Семантичко измештање условило је и другачију конотацију и актуализацију сема интензитета, што значи да у атрибутивној улози лексема *вампир* и *веиштер* имају веома висок степен експресивности, тачније пејоративности.

II. 10. 2. б. Синонимски ред именица са заједничком компонентом 'неуредна женска особа' чине лексичке јединице *дрл'авица*, *алосаница*, *вџил'авица*, *пепел'уша*, *глотница*, *глотешка* и *бивол'ица*, без истакнуте доминанте.

²²¹ У РСАНУ и РМС основно значење лексема *глота* је „чељад, породица”. Значење „коров, уродица у жити” у РСАНУ јавља се као пета семантичка реализација (РСАНУ 3: 362), а у РМС као трећа (РМС I: 503). Међутим, дијалекатски речници као основно бележе управо значење „коров, уродица” (Елезовић I: 99; Јовановић 2004: 368; Динић 2008: 100) или из њега произишло „прљавштина нечистоћа” (Златановић 1998: 75; Жугић 2005: 55). Пренесено значење у дијалекту преузима улогу доминантног значења, па отуда висока фреквентност придева *глотан*, „прљав, нечист” у свим говорима призренско-тимочке зоне.

Иди, сестро, кој ч'е на туј дрл'авицу да узне у куч'у? – Ти, мори дрл'авицо, погл'едај прво себе каква си, на посл'е се ч'потај другому.

Ч'екај само ти, алосаницо алосана.

Узја јену вшл'авицу, оцрнија се, ни он уредн, ни куч'а уредна, ни деца уредне, а она сама, божје, ч'увај.

Тако је кд даднеш пепел'уше ч'исте ч'аране.

Кучу, што глотница гу беше снаа. – Немаш л'и срам, мори глотница, да искоч'иш таква пред гости?

Глотешка, сестро, да гу не погледаш. – О[д] тебе л'и да узнеш ѝрнек, мори глотешко глонтна?

Туј ли Санину бивол'ицу запросија.

Персоналне *nomina attributiva* на *-ица* засноване су на мотивним речима које у својој појмовној вредности имају квалитативне компоненте значења (*дрлав, алосан, вшлав, глотан*) или компоненте у којима се манифестује сличност са негативним људским особинама (*бивол*). Именице женског рода значењски кореспондирају са облицима за мушки род. Једино лексема *пепел'уша* нема паралелу у синонимском реду интегрисаном компонентом 'неуредна мушка особа'. Основно значење мотивне именице *пепел'* имплицира гар, прљавштину, а комбинација потенцијалног фона примарне семантичке структуре и пејоративног суфикса *-уша* даје негативну номинацију у категорији 'однос према себи'.

II. 11. ЛСГ именица са хиперсемом 'начин понашања'

II. 11. Антонимски пар *тербијетл'ија* и *тербијетсџ* чини центар лексичко-семантичке групе именица са надређеном семом 'начин понашања' и инегралном семом 'васпитана / невоспитана особа'. Лексема са позитивном, односно негативном прагматиком односе се на димензију карактера која се формира под утицајем кућног васпитања.

II. 11. а. Лексичком јединицом *тербијетл'ија* у испитиваном говору номинује се учтив, лепо васпитан човек.

Узела дббро момч'е, тербетл'ију.

Из турске терминологије обичног живота у лексички систем српског призренског говора са семантичким обележјем 'воспитан' инкорпориране су јединице за

квалификовање таквих особа.²²² Облик *тербијетл'ија* (тур. *terbiye(t)li*) користи се и у придевској и у именичкој служби.

II. 11. б. Сему негативне субјективне оцене садрже лексеме *тербијетсџ*, *сел'ак* и *шоп*.

Онóга тербијетсџа Васи́л'а избíја óтац.

Од њéга по шоп ч'овéка óч'и не ми видéл'е.

Приц'и, поздрáви се, не бíдни шоп. – Гл'éј де гáзиш, é шопу éдан.

Турски суфикс *-сџ* (тур. *-siz*) значи одсуство особине исказане речју у основи, тако да је *тербијетсџ* апсолутни антоним лексеми *тербијетл'ија*. Пејоративно је маркирана лексема *сел'ак*, чије погрдно значење произилази из оних компонената у примарној семантичкој реализацији које упућују на занимање (обрађивање земље) становника села, што имплицира њихову грубост, неотесаност и простоту. Именичка јединица *шоп* на Косову примарно номинује неотесаног, простог, невоспитаног човека (Чемерикић, Елезовић II: 484). У Призрену и околини овако су називани становници Сиринића, који себе не називају Шоповима (Младеновић). Подругљиво значење, које прераста у доминантно, мотивисано је семом колективне експресије.²²³

II. 12. ЛСГ глагола са хиперсемом 'осрамоти се'

II. 12. Субпоље *карактер* затварамо лексичко-семантичком групом глагола са хиперсемом 'осрамоти се', глагола који у семантичкој структури сублимирају став колектива према моралним преступима и недоличним облицима понашања појединих чланова. Елементи синонимског реда повезани су значењем које је у РМС дефинисано семемом „учинити нешто што изазива стид (код учиниоца), изложити се срамоти, обрукати се” (РМС IV: 224). Срамни чин, неморалан поступак актерима се приписује и глаголима и глаголским синтагмама, тако да су интегралном значењском компонентом 'осрамоти се' обухваћене лексичке и дводелне јединице и сврстане у исти лексички скуп.

Стање онога који се обешчастио и довео себе у положај који изазива презир и осуду заједнице, вербализовано је глаголима *острамóти се*, *обру́ка се*, *поруга се* и

²²² Придевску функцију има облик *тербијет* (тур. *terbiyet*), са којим је у синонимском односу придев *ч'ибар* (тур. *kibar*) „учтив, лепо васпитан”.

²²³ *Шоп* се среће на ширем терену у Македонији и Бугарској. У Бугарској именује становника западног дела те земље, а у македонском језику *шоп* је у основној реализацији исто што и „селанец”, а потом „жител на североисточните делови на Македонија” и „жител на рамничарски дел, наспрема гораните” (ДРМЈ). Подругљиво значење које прераста у доминантно у српским и македонским народним говорима мотивисано је презривим односом према становницима западне Бугарске, тзв. Шопима.

изразима *ор се уч'уни*, *резил се уч'уни*, *изгуби образ*, *изгубија перде* и *пукло (гу, му) перде*, са дијалекатском доминантом *оштрамоти се*.

Ч'е се оштрамоти и она (Реметић 1996: 439).

Да си ме послушаја не би се тако обрукаја. – *Обрука се, отури се од мужа*.

Знаш л'и кога съм срела? Туј Ч'ел-Перину што се поруга јенпут.

Ил'ка Угар се напија, ор се уч'унија нестреч'ник.

Немој да се резил' уч'униши, немој да брукаш ч'овека на пра'бога.

Изгуби образ тај бестрамница, роди копил'е.

Пукло гу перде и тејзи кабајетч'ике Ванке, зе да неје бестрамна зар би уч'унила тај резил'к.

С обзиром на то да се ради о перфективним глаголима, префиксима *о-* и *по-* означено је довођење у стање извршењем радње глагола (*оштрамоти се* према *срамоти се*, *обрука се* према *брука се*, *поруга се* према *руга се*). Значење основних глагола *брука се* и *руга се* лексички се идентификује истозначницом „срамотити се”. Глагол *срамоти се* мотивисан је именицом *срамота*, чије значење у Призрену одговара опису у РМС „1. стање, положај који изазива презир, понижење; 3. нечастан, срамотан чин” (РМС V: 957). Трећом семантичком реализацијом може се дефинисати значење девербативних именица *брука* и *поруга*.

У синонимској релацији са глаголима *оштрамоти се*, *обрука се* и *поруга се* су лексички спојеви *ор се уч'уни*, *резил' се уч'уни*, *изгуби образ*, *изгубија перде* и *пукло (гу, му) перде*, са глаголом у улози управне речи и именицом као зависним чланом синтагме. Израз *резил' се уч'уни* полукалк је према турском *rezil olmak* (Петровић 2012: 245). Глагол *уч'уни* у српском призренском говору лексемски је валентан. Његова способност да привлачи друге речи огледа се у лексичком комбиновању и са именицама турског порекла (*ор*, *резил'*). Семантичку спојивост са именицама из сфере етике остварује глагол *изгуби*, који се у овом контексту понаша као семантички детерминатор, захваљујући којем можемо декодирати метафоричко значење именица *образ* и *перде* „част, поштење”. Турцизам *перде* (тур. *perde* „завеса; преграда”) реализује метафоричко значење и у споју са глаголом *пукне*, уз објекатску донуну (*гу, му*). У линеарном низу лексема *перде* се налази у слабој позицији, јер је њено значење условљено контекстом. Најважније семе из примарног семског састава се гасе, а активне постају потенцијалне компоненте, периферни семантички елементи који носе културолошку димензију основног значења. Са пренесеним значењем именице *перде*

усаглашава се глагол *пукне*, који конкретно примарно значење трансформише у апстрактно, стварајући „сложени смисао” конструкције (Драгићевић 2007: 222).

Без обзира на то да ли се ради о квалификацији или номинацији, језичке јединице лексичко-семантичког субпоља *карактер* показују дуалистичко устројство човека, али и меру опскрљености особином. Дуалистички опозитни принцип на коме је саздан људски карактер видљиво се одражава на лексикон српског призренског говора и у семантичком и у деривационом смислу. Концептуализација доброг и лошег човека вербализује се лексичким јединицама које имају одговарајућу идеографску вредност и граде психолошки профил идеалног Призренца, односно идеалне Призренке, по моралним стандардима прве половине XX века. Стожер поља је придев *добар*, који у средиште окупља оне придевске и именичке лексеме у чијем се семском комплексу јавља као доминантни елемент. Прототипична ситуација за испољавање доброте тешко се процењује (Драгићевић 2001: 198), међутим језичке јединице које карактеришу човека као доброг у општем смислу, као и оне код којих је *добар* детерминисан семантичком позицијом, обележавамо вредносним + (*добар*, *л'уцак*, *милосан*, *вал'атан*, *ар'н*, *ас'л*, *бисерко*, *бабл'ок*, *бесник*, *праведник*, *праведница*, *богал'ија*, *еснаф ч'овек*, *добротвор*, *себапл'ија*, *ат'ри'ија*). Директни опозит придеву *добар* је придевска лексема *лош*, са којом у лексичко-семантичкој парадигми остварује потпуни антонимски однос. Са придевом *лош* најуже кореспондира асоцијативно продуктиван придев *з'л*. Концепт злог човека далеко је разуђенији и семантички диференциранији, што се у језику манифестује неупоредиво већим бројем јединица за квалификовање и именовање особа са лошим карактерним особинама (*лош*, *ри'ав*, *з'л*, *невал'атан*, *наопач'ан*, *ајерс'з*, *дамкал'ија*, *дамкосан*, *г'адник*, *пог'анац*, *прокл'етник*, *наоп'ч'ник*, *главоједник*, *главојешник*, *намс'з*, *јарамаз*, *бозда*, *фираун*, *циганин*, *катил'*, *анц'ел* (ирон.), *антика* (ирон.), *шебек*, *црвена аспра*, *поганица*, *прокл'етница*, *наоп'ч'ница*, *главоједница*, *главојешница*, *катил'ка*, *катил'еша*, *куч'кетина*, *циганка*, *бозгун*, *батак*, *батакч'ија*, *пердес'з*, *ат'рс'з*, *бесрамник*, *безобразник*, *прокуда*, *пруганија*, *курвар*, *копил'андра*, *ърс'з*, *едес'з*, *резил'*, *куламбара*, *пезевенк*, *пушит*, *пушит пезевенк*, *ч'ифтел'ија*, *пач'авра*, *бесрамница*, *безобразница*, *курва*, *курветина*, *курвеитина*, *давач'ка*, *ороспија*, *и'увенда*, *и'увендија*, *ч'енгија*, *мазник*, *мазница*, *ич'ијузл'ија*, *маслар*, *масларка*, *куламбара*, *потул'енко*, *потуленица*, *алч'ак*, *копил'*, *л'жл'авац*, *лажл'афко*, *л'жл'авица*, *јаланц'ија*, *јаланц'ика*, *мизевир*, *трчильжа*, *мешореч'ник*, *мешореч'ница*, *фитмец'ија*, *фитмец'ика*, *дубарац'ија*, *фесатч'ија*, *ил'ец'ија*, *ил'ец'ика*, *и'узбојац'ија*, *панголоз* / *понголос*,

јордамџи'ија, јордамџи'ика, фодул, фодулка, фалџи'ија, фал'ивеч'ера, фал'игуза). Поларитет се остварује и у оквиру група сужене перспективизације, тј. у случајевима где се карактерно својство испољава у типичном контексту (у односу према раду, новцу, личној хигијени, према начину понашања). У структури пожељне особине је вредносно плус (+) у ситуацији (особа се понаша као дорасла ситуацији и реагује у складу са друштвеним и моралним нормама) (*работник, дикатч'ија, работница, дикатч'ика, давач', оварда, овардар, ч'ел'ебија, тербијетл'ија*). Носиоци прототипичних особина позитивно су конотирани, што их чини неутралним члановима опозиције. На негативној оси смештене су номинације атрибутивног типа које се процењују негативно у односу на прототип (*нерабоштија, мрзеша, дьнгуба, залудник, дембел', дембел'ана, бадијавџи'ија, гамсџ, калпазан, локмаџи'ија, сиртук, ајл'аз, ајл'ак, ајта, бивол, биздол, крл'а, залудница, дьнгуба, дембел'ка, дембел'ајка, дембел'уша, бадијавџи'ика, гамсџска, сиртукач'а, шал'афа, биздол'ица, прескоч'кобила, деч'анска непрел'а, зијанч'ар, зијанч'арка, пеџија, сьнса, џ'ебрак, јаудија, гагрица, стипса, давач' (ирон.), лопов*, њрсџ, џуб / џуба, рука, ч'ел'епири'ија, јанч'есеџи'ија, ајдук, гладник, гладнич'ина, изеша, аждер, ала, алаваџ, алавно, алосија, веитер, ламња, лантимуа, гладница, аждаја, алавица, ланпагузица, гадник, гадл'аваџ, гадл'авко, гадливаџ, гадл'ивко, грозл'аваџ, грозл'авко, грозл'иваџ, грозл'ивк, гадница, гадл'авица, гадл'ивица, грозл'авица, грозл'ивица, кокона, џ'ул'назмона, џ'ил'имонда, ч'икл'имона. дрл'аваџ, дрл'авко, параманко, алосаник, глот, глотеш, глотник, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вампир, веитер, дрл'авица, алосаница, пепел'уша, глотница, глотешка, бивол'ица, тербијетсџ, сел'ак, шоп*). Семантичке категорије у којима се испољава бинарни принцип концепта добар / лош, односно пожељна / непожељна особина парадигматски су устројене антонимским релацијама. Антонимија као однос међу лексемама супротстављених концептуалних вредности језички реализује идеографску вредност јединица којима се денотира човек као носилац позитивне / негативне особине. Репертоар негативне номинације у призренском говору неупоредиво је обимнији у односу на систем јединица позитивне оцене. Оваква (не)пропорционалност одговара стању у другим српским народним говорима (Жугић, 2009, 2010) и књижевном језику (Драгићевић 2001; Штасни 2013).

У поређењу са семантичко-деривационим системом *nomina attributiva* базираним на карактерним својствима човека у стандарду (Штасни 2013: 168), примећујемо извесне законитости у творби именица ове врсте. Паралелу налазимо у фреквентности наставака *-(н)ик / -(н)ица*, који се најчешће комбинују са придевским основама, и у продуктивности творбених форманата *-аџ, -ко, -џија /-џика*. Призренска лексика носи

специфична обележја, која се испољавају у аутентичној употреби експресивних наставака *-ија* (*поруганија, ороспија, нерабоитија, алосија, и'увендија*), *-лија* (*богал'ија, себапл'ија, ч'ифтел'ија*), *-ка* (*катил'ка, зијанч'арка, глотешка дембел'ка*), *-еша* (*катил'еша, мрзеша, изеша*), *-уша* (*дембел'ајка, дембел'уша, пепел'уша -андра котил'андра*). Ниску продуктивност бележе пејоративни суфикси *-ајка* (*дембел'ајка*), *-ач'а* (*сјртукач'а*), *-етина* (*курветина, куч'кетина*), *-ештина* (*курвештина*). Творбени модели којима се гради лексика за исказивање негативног става укључују комбиновање домаћих и турских придевских и именичких основа са домаћим и турским суфиксима, при чему се експресивна вредност деривата заснива на пејоративности мотивне речи или настаје као последица семантичког спајања одређених форманата. Синонимски редови богате се деривационим процесима и механизмима полисемије. Семантичко варирање основног значења речи у српском призренском говору веома је заступљен модел стварања експресивне лексике (*главојешник, циганин, ани'ел* (ирон.), *антика* (ирон.), *шебек, црвена аспра, пач'авра, трчильжа, бивол, биздол, крл'а, биздол'ица, прескоч'кобила, деч'анска непрел'а, аждер, аждаја, ала, ламња, глот, биволар, меч'кар, ајдук, дервиш, вампир, вештер, сел'ак*).²²⁴

²²⁴ С. Ристић показује да се сложена структура експресивних именица типа 'особа + морална или психичка особина' може представити истом формулом као и семски састав експресива са значењем спољашње особине или особине неког дела тела. При томе, ауторка истиче да је денотативно-аксиолошко (неекспресивно) значење именица којима се означавају носиоци моралних и психичких особина знатно простије од емотивно-експресивног значења исте семантичке групе и структуру лексичког значења именица модела 'особа + морална или психичка особина' разлаже на компоненте неекспресивног значења ДКВР (денотативна компонента високог ранга, архисема 'човек') + ДКНР (денотативна компонента нижег ранга, идентификациона сема 'типична морална или психичка особина) + КОО (компонента објективне осене, потенцијална сема 'што је, као што се зна добро / лоше') и компоненте субјективно-аксиолошког (експресивног) значења ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК (Ристић 2004: 86).

III. ЛССП способности

III. Психички живот човека, његово радно ангажовање, сналажење у друштву и свакодневном животу одређују способности. Способности представљају скуп свих психолошких услова неопходних за извођење неке активности. Темље се на наслеђеним склоностима појединца, а развијају се под утицајем околине. Способности као психолошки подсистем личности прилагодили смо когнитивистичком лексиколошком приступу човеку, па се тако као трећи фрагмент ЛСП *психичке карактеристике човека* намеће субпоље *способности*. Општу поделу способности на сензорне, интелектуалне и моторне (Hrnjića 2003: 222) донекле прати лексичко-семантичка организација нашег субпоља, које интегрише језичке ознаке у вези са интелектуалним и психомоторним способностима.

Способности су веома важне особине личности с обзиром на то да утичу на различите аспекте деловања појединца у групи и на процесе спознања себе и појава у свету који га окружује. Људска заједница препознаје њихов значај, што се испољава у сталном процењивању индивидуалних разлика у способностима, а одражава се на језичкој слици човека кроз широк дијапазон лексичких ознака са „амбивалентним прототипичним категоријалним вредностима” (Штасни 2013: 93). Комплексом лексичких јединица са инваријантном компонентом ’способности’ маркира се особа по неком аспекту менталног функционисања који се испољава у одређеним активностима. У урбаној средини, какав је Призрен у првој половини XX, афирмативна својства личности доводе се у везу са умним способностима и вештином извођења одређених радњи. Интелектуалне способности високо су вредноване, али је концентрација лексема овог продуктивног семантичког поља фреквентнија на негативном полу менталне скале. Вербализација појмовних вредности паметног и глупог човека квантитативно иде у корист негативне номинације, што јасно предочава став ондашњих Призренаца о когнитивим способностима и њихово схватање интелигенције као једне од највиших духовних врлина појединца.

Богатство и дисперзија језичких ознака у сфери менталних својстава човека омогућава различите типове парадигматских веза међу њима. Хијерархијска структура и семантичка разгранатост лексема условила је хиперо-хипонимски однос, поларизованост детерминисала антонимске релације, специфична дијалекатска експресија допринела је изузетно развијеним синонимским редовима а међујезичка интерференција низовима

контактних синонима. Лексичку парадигму, на основама теорије семантичког поља, представљамо као систем јединица организованих у мање лексичке групе:

1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности',
  1. 1. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно развијен',
  1. 2. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно ограничен',
  1. 3. ЛСПГ придева са хиперсемом 'умно поремећен',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности',
  2. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно развијена особа',
  2. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно ограничена особа',
  2. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'умно поремећена особа',
3. ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности',
  3. 1. ЛСПГ придева са хиперсемама 'вешт / невешт'.

III. 1. ЛСГ придева са хиперсемом 'интелектуалне способности'

III. 1. Систем лексема са инваријантом 'интелектуалне способности' обједињује језичке јединице са широким спектром значења, које се своди на релативно мали број семема, при чему се свака може дефинисати као комбинација категоријалне семеме, која је доминантна и самим тим заузима независну позицију у семском комплексу, и сета диференцијалних семантичких ознака којима се конкретизује компонента интелектуалног својства (степен развоја интелигенције неретко је у вези са физичким изгледом, карактерним цртама, а посебно се испољава у односу према раду). Надређеној компоненти 'интелектуалне способности' у српском призренском говору одговарају хипероними *памет* и *фич'ур*. Синоним домаћој речи *памет*, која се односи на способност човека да мисли, схвата, просуђује, дакле на мисаоне и спознајне способности, јесте балкански турцизам из области мишљења *фич'ур* (тур. *efkâr*), који проширује првобитну, искључиво когнитивну, семантику на означавање општих интелектуалних способности.

Феномен људске интелигенције и његов одраз у лексичком систему призренског говора раслојен је на две поларизоване стране. Једно структуре лексичко-семантичке групе придева са генеричким значењем које се тиче развоја интелекта подељено је на две амбивалентне зоне, што је праћено опозицијом према субјективној оцени. На позитивном полу концентрисане су неутрални придеви са интегралном семом 'паметан', док се око негативне осе симетрије групишу адјективни експресиви обједињени компонентама 'глуп' и 'луд'. Природу људске интелигенције језички прате

слојеви лексема у изразитом антонимском односу. Менталну категорију 'луд' не можемо поистоветити са концептуалном вредношћу 'глуп', с обзиром на то да се у првом случају ради о душевној болести, умном поремећају, а у другом о умној ограничениости.²²⁵ Дијалекатска лексика диференцира ова два значења, тако да на бинарној менталној скали разликујемо три парадигматска скупа, чији су чланови у међусобно супротстављеним позицијама, а на опозитним половима, на нивоу микроредова, ступају у синонимске парадигматске односе.

III. 1. 1. Квалификативи којима се денотира особа са израженом способношћу расуђивања, разборита, мудра, здравог ума су *памѐтан*, *мудар**, *пишкин*, *мислен*, *сетл'ив* и *ведар*, са стажером *памѐтан*.

Овај Л'уба њскоч'и по памѐтан од оца.

Пишкин је вој дѐте, виде л'и како одговара?

Млого је сетл'ив тај копил', да га превариши не мѐж.

Мислен човек бѐше тај ац'и-Мита.

Овако се ч'ињи ведар у памѐт. – Ведре гу су дѐца ка ведар дѐн.

Придеви се обично семантички дефинишу другим придевима из исте тематске групе, што отежава њихову семантичку анализу.²²⁶ Кохезиони центар овог лексичког скупа је придев *памѐтан*, јер улази у дефиниције осталих чланова реда: *пишкин* „памѐтан, промућуран, искусан”, *сетл'ив* „памѐтан, домишљат, лукав”, *ведар* „разборит, бистар, памѐтан” (Чемерикић). Синонимичним придевским лексемама „разборит” и „мудар” објашњено је значење доминанте *памѐтан*, који постаје најпродуктивнији члан категорије, а самим тим и њен типичан примерак. Овде се сусрећемо са тзв. грешком у дефинисању званом *circulus in definiendo* (Драгићевић 2007: 79), када се један појам разјашњава другим (*памѐтан* „разборит, мудар”), а други оним првим (*мудар* „памѐтан, разборит”). Овакви случајеви показују апсолутно појмовно и семантичко поклапање две лексеме или више лексичких јединица. Идентичне вредности чине придеве *памѐтан* и *мудар* једреним елементима групе. Секундарном семантиком центру се прикључује придевска јединица *ведар*. Метафоричка реализација значења базирана је

²²⁵ Опсег значења лексема којима се изражава појмовна вредност семантичког типа 'луд' се проширио, тако да се једним делом семске структуре поклапа са идеографском вредношћу лексичких јединица које денотирају глупост као менталну особину: *луд* „1. умно поремећен, душевно болестан; 2. глуп, непромишљен, неразуман” (РМС III: 240).

²²⁶ Бавећи се семантиком придева који се односе на људске особине, Р. Драгићевић долази до закључка да се компоненцијална анализа не може користити у анализи значења придева (Драгићевић 2007: 78), већ да су у овој семантичкој групи примењиве анализа прототипа и инпут анализа (Драгићевић 2001: 195, 206).

на активности семе 'чист' из примарног семантичког садржаја „који је без облака и магле, чист”, при чему су остале семе са метеоролошким значењем десемантизоване. Семантичка модулација компоненте 'чист' иде у правцу асоцијативног повезивања са човеком, алудирајући на бистар, јасан, непомућен, незамагљен ум. Придев *ведар* најпре се појављује као детерминатор значења главног члана у синтагматским конструкцијама типа *ведра глава, ведар памет*, а потом се механизмом синегдохе развија у самосталну метафору за карактеризацију човека према интелектуалним својствима. Од глаголске основе изведен је придев *сетл'ив* који семантички одговара стандардној форми *досетљив* „који се лако досети, нађе скривена решења, домишљат, довитљив” (РМС I: 746). Значење које *сетл'ив* има у Призрену мотивисано је секундарним семантичким садржајем мотивног глагола. Доминантна семантичка обележја 'паметан' и 'домишљат' блокирају негативну конотацију значењског елемента 'лукав'. У једреном делу семске структуре индеклинабилног адјектива *пишкин* (тур. *pişkin*) налазе се централне карактеристике значења лексичко-семантичке групе 'паметан', 'промућуран'. Периферна компонента 'искусан' актуелизира се у одређеном контексту и конкретизује категоријалну вредност лексеме.²²⁷

Неутрална идеографска вредност лексема праћена је њиховом мотивно-творбеном структуром. Прости су придеви *мудар* (прасл. **mōdrь*) и *ведар* (прасл. **vedrь*). Лексему *мудар* Чемерикић није унео у збирку, али нам *nomina attributiva мудрац*, изведена из овог придева и потврђена у монографији С. Реметића, дозвољава да лексему *мудар* уградимо у систем придева српског призренског говора. Платисемичност придева *мудар* огледа се у разуђености његовог значења на косовско-метохијском ареалу.²²⁸ Са творбено-семантичког становишта *паметан* је првостепени дериват, деноминал, са творбеним формантом *-ан*, којим се особи као духовно својство приписује семантички садржај исказан именицом у основи – *памет* „способност човека да мисли, схвата, расуђује, интелигенција, ум, разум”. Девербативни придев *сетл'ив* означава особину појединца за себе (деривиран је од непрелазног свршеног глагола *сети (се)* и творбеног форманта *-л'ив*) и има активни смисао, значи да неко лако чини оно што значи глагол у основи (Драгићевић 2001: 101), тј. с лакоћом схвата, брзо долази на какву мисао. Придевом

²²⁷ Турцизам *пишкин* јавља се само на Косову и Метохији, без паралела у балканским језицима, и то у фигуративном значењу „искусан” (у турском језику примарно је „куван, печен”) (Петровић 2012: 240).

²²⁸ Елезовић истиче да се значење ове речи на Косову деинтелектуализовало, да *мудар* више значи „миран” него „уман” (Елезовић I: 421). Професор Р. Младеновић потврђује овакво значење и у Призрену, где је компонента 'промишљен' неодвојива од појмовних вредности 'кротак', 'миран', 'несвадљив', које особу превасходно квалификују према начину реаговања на спољашње импулсе, а придев *мудар* у сегмент о темпераменту. У северној Метохији овај придев корелира са „разуман, уман, паметан” (Букумирић 2012: 333).

мисл'ен квалификује се промишљена, разборита особа, развијених когнитивних способности, садржаних у глаголу од којег је придев потекао. На основу афирмативног колективног вредносног мерила, ови придеви представљају протипичне особине не само у домену људских способности, већ у оквиру општег психолошког профила личности.

III. 1. 2. Синонимски ред придева са хиперсемом 'умно ограничен' формирају експресиви *глу́п**, *глу́пас**, *туња́в*, *не́слан*, *недокл'е́пан*, *недока́зан*, *зе́л'ен*, *шу́т*, *забра́јен* / *забра́л'ен*, *ша́шкѝн*, *абда́л*.

И којшија му бeше глу́пас (Реметић 1996: 442).

Туња́во гу девојч'е, не́је ка ма́ти.

Ў, што си не́слан! Де́ ти је па́мет?

Недокл'е́пан гу је та́ј млац'е́ји си́н.

Што́ ти је, мо́ре ч'ове́ку, што́ си та́ко недока́зан?

Зе́л'ен л'и си, мо́ре, што́ збо́риши та́ко?

Шу́то гу девојч'е и́скоч'и те́јзи теза-Ма́ре.

Забра́јена сѝм, мо́ри, и́ч' не др́жим на па́мет. – На́на остаре́ла па се уч'ини́ла е́птем забрал'е́на.

Ша́шкѝн чо́век бeше би́ја та́ј Ми́та коно́пч'ар.

Од н'ега по́ абда́л ч'ове́ка виде́ја л'и си?

Доминанта микрореда *глуп* садржана је у опису кохипонима *глу́пас*, *туња́в*, *ша́шкѝн*, *не́слан*, *недоклепан*, *недоказан*, *абдал*, *зелен* и *шут*. Са позиције централног члана лексичко-семантичке групе придев *глуп* делује као елемент неутралне квалификације са објективном негативном оценом.²²⁹ Око њега су концентрисани *глу́пас*, *не́слан* и *недокл'е́пан*, у чијим семантичким објашњењима стоји квантификатор којим се одређује степен умне ограничености: *глу́пас* „помало глуп”, *не́слан* „приглуп, прилично глуп”, *недоклепан* „приглуп, подоста глуп”. Сема интензитета одређује место

²²⁹ Лексема *глуп* не постоји као лексикографска одредница у збирци Д. Чемерићића, што је не искључује из лексичког система српског призренског говора. То што се не појављује у основном облику може значити превид састављача лексикона или свесну намеру да се не уноси лексика општег типа која је и граматички и семантички једнака књижевној. У Регистру речи из Призрена налазимо деривирани придев *глу́пас* (Реметић 1996: 562), а Чемерићић даје деадјективну именицу *глупос*. Из наведеног разлога, ослањамо се на семантичку интерпретацију лексеме *глуп* у *Речнику северне Метохије* „који је ниске интелектуалне способности, који се тешко сналази у непозатој ситуацији (Букумирић 2012: 99), с обзиром на географску блискост два говора. Ово одређење корелира са лексикографском дефиницијом у РСАНУ „1. супр. од паметан. а. умно ограничен, неспособан да добро схвата и расуђује” (РСАНУ 3: 370).

ових лексема на градиционој скали менталног развоја. Формант *-ас*²³⁰ умањује степен изражености особине исказане придевом у основи. Од глаголских основа, префиксалном творбом настали су партиципски облици *неслан* и *недокл'епан*, уз негацију и семантичку модулацију полазног значења. Пренесено значење мотивног глагола заснива се на традиционалном националном фразему *солити (коме) памет* „саветовати кога”. Асоцијације се успостављају на вези између зачињавања јела сољу и „зачињавања мозга саветима” да би се добио пожељан и друштвено прихватљив финални производ (укусно јело – паметан човек), па се негирана придевска форма семантички наслања на трансформациони модел конкретно – апстрактно (бљутавог укуса, безукусан – празног ума, глуп).²³¹ Семантичко преобликовање придевске лексеме *недокл'епан* полази од конкретног значења глагола *кл'епа* „ударцима чекића исправља оштрицу, оштри”, који префиксацијом прелази у перфективни вид *докл'епа*, означавајући завршетак радње „доврши клепање, оштрење”, да би пуну метафоризацију остварило у одричној форми трпног глаголског придева *недокл'епан*, јер само у том облику мотивни глагол развија секундарну апстрактну семантику. Сема 'оштри' мотиватор је семантичког варирања, док су остали значењски елементи који се односе на конкретне садржаје десемантизовани.

Ближој периферији припадају придевске јединице у чијим је семантичким реализацијама квалификатив *глуп* допуњен низом значењских елемената нижег ранга, које конкретизују његову општу квалитативну вредност: *туњав* „глуп, туп, млитав, луд”, *абдал* „глуп, будаласт, луцкаст”, *зел'ен* „незрео, будаласт, глуп” и *шут* „будаласт, глупав”. Турцизам *абдал* (тур. *aptal*) задржао је примарно значење и у придевској и у именичкој функцији. Цео семантички садржај који има у турском језику усвојен је на ширем балканском подручју (Петровић 2012: 29). *Зел'ен* и *шут* су метафоричке трансформације индуковане асоцијацијом на релацији младост – глупост, неразумност, неразборитост. Метафора *зел'ен* потиче из фитосфере, а *шут* из зоосфере, тако да у потпуности мењају семантичку позицију у односу на референта (*зелен* који није сазрео (о плоду) – незрео (о човеку) – будаласт, глуп (о човеку); *шут* који је без рогова – који је млад – незрео – будаласт, глуп). Полазећи од потпуне синонимичности именица

²³⁰ Финална консонантска група *-ст* у призренском говору упрошћена је губљењем финалног плозива (Реметић 1996: 124).

²³¹ Језички израз има утемељење у симболичкој ритуалној радњи. У Призрену је постојао обичај да се посолита вода у којој се новорођенче први пут купа како би дете било паметно и мудро (Чемерићић).

памет и *разум*, долазимо до семантичке једнакости између појмовних вредности *глуп* и *неразуман*, којом је исказана

Ка даљој периферији гравитирају лексеме *недоказан* и *забрајен / забрал'ен*, које неким сегментом семантичке структуре посредно упућују на значење „глуп”. Значењска вредност придева *недоказан* изражена је квалификативом *неразуман*, којим се не означава слабоумност као трајно интелектуално својство, већ се упућује на тренутну непромишљеност, на одсуство рационалног промишљања у одређеним ситуацијама. Придев *забрајен / забрал'ен* може да корелира са придевом *глуп* само на нивоу значења којим се заборавност третира као карактеристика слабијег менталног развоја. Међутим, ова особина најчешће се приписује старијим особама чија се способност памћења опада услед старења.²³² Могућност усвајања, чувања и коришћења информација веома је важан когнитивни фактор интелигенције, тако да нарушавање менталног склопа и успоравање можданих функција свакако утиче на интелектуалне способности појединца.

III. 1. 3. На негативном полу квалификације особа са ограниченим расуђивањем интегрисане су јединице са хиперсемом 'умно поремећен': *луд**, *манит*, *изгубен*, *иструјен*, *луцкас**, *ч'ирѝк*, *нецеја*, *ч'укнат*, *ч'ушнат*, *брл'ив*.

И манит од пијанога бѣга. – И дѣда му бија манит, па ѣте сѣг се он сирóма помамѝја. – Задѣваф мани́тога Ч'ор-Зѣфу. – Мани́ти Благо́је да ме учи па́мет.

Изгубен је сѣсвѣм, ни́што не зна. – Óна ка да је изгубѣна ма́ло.

Цо́ца Чемери́кин бија истрѝен зе не би узѣја сáм сѣбе на врат.

Ѓте га иде и тај ч'ирѝк Арса.

Ванки́но дѣте ка да је неце́ло по ма́ло.

Óн ка да је ма́ло ч'укнат.

То́ј будáлч'е њего́во, тај ч'ушнат То́тка.

Што́ ти је дѣньс, брл'ива л'и си, мо́ри? – Óстај га, брл'иф је. – Óни ка да су брл'иви.

Микроред корелатива обједињених диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга 'умно поремећен' граничи се са лексичким скупом који се односи на умно

---

²³² Концепт заборавности као особине старијих људи фигуративно се вербализује глаголским речима *извѣтри* (*Теза-Ма́ра остаре́ла, извѣтре́ла, уч'ини́ла се ка чу́рка, јадни́ца*) и *бабундише се* (*На́пред била бистра, ама сѣг се ни́што бабундисала, зар што остаре́ла*) (Чемерикић)..

ограничену особу. Интелектуалне способности овде су директно повезане са душевним поремећајима и условљене су психичким болестима. Примарни придев *луд* у стандарду има широк дијапазон значења „1. а. душевно болестан; б. глуп, непромишљен, неразуман; 2. који је изван себе од узбуђења, који не влада собом, избеумљен; 3. малолетан, недорастао, незрео, неискусан, лаковеран, наиван” (РМС III: 240). На Косову се својство означено овим придевом доводи у везу са младошћу (Skok II: 325), па је, како тврди Елезовић, *луд* исто што и *млад*, без икакве алузије на слабост ума (Елезовић I: 371). У *Речнику северне Метохије*, међутим, номинациона вредност лексеме *луд* поклапа се са примарном реализацијом у књижевном језику – „умно поремећен, умоболан” (Букумирић 2012: 296). Чемерикић није унео придев у лексикон речи из Призрена, али јесте деадјективну именицу *лудос* у контексту *младос* – *лудос*, што претпоставља постојање квалификатива *луд* у живом говору и његову семантичку везу са одређеним животним добом, које се схвата као незрело, непромишљено, неразумно. Око самог центра синонимског реда груписане су јединице *манит*, *иструјен* и *изгубен* са квалитативним значењем „умно болестан, безуман”. Придев *манит* етимолошки је повезан са глаголом *махнути*, а укрштање основа *мах-* и *ман-* П. Скок семантички оправдава изванјезичким фактором „*bijesan čovjek lamata rukama*” (Skok II: 355). *Иструјен* и *изгубен* губе значењску спону са глаголима чији су партиципски облици, а придевско значење осамосталили су захваљујући детерминатору у колокацијским спојевима *иструје се од памет* и *изгуби се од памет*. Примарно глагол *иструје* у Призрену значи „поквари”, а *изгуби* има општу семантику „остане без чега” (Чемерикић). Ако се има у виду сужавање перспективизације (памет), семантичка модулација је транспарентна. Перфективизацијом уз помоћ префикса *из-* указује се да је радња стигла до потпуног завршетка, што значи да особа окарактерисана партиципима не поседује лудило као трајну особину, већ је оно условљено неким спољним факторима и изазвано животним ситуацијама (болест, старост, несрећа).²³³ Као перманентно психичко својство личности јавља се сулудост, које се перципира као одсуство нормалног душевног стања. Заосталост и ограниченост интерпретирају се као особина онога који је луцкаст, будаласт, умањујући интензитет експресивног семантичког садржаја. Стога лексеме *луцкас*, *ч’ирић*, *нецеја*, *ч’укнат* и *ч’ушнат* образују ближу периферију лексичко-семантичке групе. Од једрених чланова диференцира их заступљеност особине у мањој мери. Деминутивна нијанса значења је

²³³ Овакво тумачење оправдавају примери из говора: *Стóјан се узéја от пáмет, да је дал’éко. – Иструја се от пáмет, сирóма, те га отнёсоше у Дéвич’, бóг и Свéти Јанич’ије бiч’и ч’е му помóгне* (Чемерикић).

формално и семантички обележена суфиксом *-ac(m)* у случају деадјектива *луцкас*²³⁴, који се уклапа у оквир придева на *-acm* којима се исказује духовна особина уочљива на први поглед (Драгићевић 2001: 113). Код осталих чланова низа компонента смањеног интензитета садржана је у структури елемената семантичке интерпретације. Турски непроменљиви придев *ч'иприк* (тур. *çürük*) пандан је домаћем *иструјен*, јер примарно означава оно што је покварено, труло, неисправно, а у пренесеном, експресивном значењу има људску референцију. *Ч'иприк* је у Призрену семантички изједначен са *луцкаст* и *сулуд*, код којих је семантичка доминанта *луд* детерминисана квантитативном компонентом 'помало, напола'. Синонимичним придевима *луцкаст* и *сулуд* дефинисане су придевске лексичке јединице *нецеја*, *ч'укнат*, *ч'ушнат*, чиме је сема интензитета дата имплицитно, посредно. Значење префиксалне придевске сложенице *нецеја* одговара негираној варијанти разговорног значења придева *читав* „паметан, нормалан” у стандардном језику (РМС VI: 886). Придев *чукнат* дијалекатски је семантички еквивалент књижевном *ударен*, јер у секундарној реализацији обе лексеме обележавају помало луду, ћакнуту особу. Са њима се семантички преплиће партицип глагола *ч'ушне* „1. гурне. 2. удари” (Чемерикић) – *ч'ушнат*, употребљен у атрибутој функцији. Семантичким варирањем основног садржаја развила су се пренесена значења са човеком као референтом. Фигуративност се остварује сужавањем перспективизације примарног значења глагола *чукне* и *чушне*, аналогично према изразу *ударен у главу*, након чега облици трпног придева уопштавају семантику „сулуд, луцкаст, будаласт, ћакнут”, описујући човека по доминантној духовној особини. На крајњој периферији, гравитирајући ка подгрупи 'умно ограничена особа', налази се квалитативно одређење за непромишљену, неразбориту, сметену особу, која се у одређеним околностима понаша неразумно, безумно. Придев *брл'ив* семантичким садржајем приближава се лексичко-семантичкој подгрупи лексема којима се карактерише глупа особа, али контекстуална компонента одредила је њен периферни статус у оквиру анализираних подгрупе. У секундарној реализацији ова придевска лексема остварује људску референцију, примарно се односи на овцу која је болесна од брља. Изменом архисеме са животиње на човека мења се семантички садржај, при чему се сема која носи информацију о болести у мозгу овце 'брљ' метафоричким процесом трансформише у семе које се односе на психичку нестабилност човека 'непромишљен', 'неразборит', 'сметен'.

---

²³⁴ Придев *луцкас* преузели смо из монографије С. Реметића (Реметић 1996: 442).

III. 2. ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'

III. 2. Именичке јединице које припадају овом семантичком типу представљају продуктивну лексичко-семантичку групу, нарочито у домену негативне номинације, а најзаступљенији модел богаћења синонимских редова је метафоричка трансформација. У категорији именовања човека са умањеним интелектуалним способностима функцију индуктора семантичке деривације у већој мери имају зооними, слабије фитоними. Метафоричке асоцијације засноване су на колективним представама о својствима појединих животињских врста, по којима су најчешће названи људи са ниским коефицијентом интелигенције.²³⁵ Ове семе су маргиналне у примарној семској структури, али су као потенцијалне компоненте веома продуктивне и активне у настанку секундарних значења. У метафоричким семантичким реализацијама семе колективне експресије постају доминантни и централни елементи семантичког садржаја. Оне доприносе спознању и бољем разумевању наивне слике света једне језичке заједнице (Драгићевић 2007: 73).

Именице које припадају датој лексичко-семантичкој групи успостављају хиперо-хипонимске парадигматске односе (АП *човек* – ЛСП *психичке карактеристике човека* – ЛСС *способности* – ЛСГ именица са хиперсемом 'интелектуалне способности'). Кохезиона сила групе је апстрактна појмовна вредност 'интелектуалне способности', која нема одговарајућу лексикализацију. У њеној значењској општости и апстрактности налази се способност надређивања. Чланови анализираних групе аутономни су у односу на речи у другим лексичко-семантичким групама, тако да са њима остварују релацију слободне зависности, јер је њихова зависност условљена нејезичким појавама. Међу лексемама на нивоу групе постоји однос кохипонимије. Семантичко раслојавање лексема даље се врши према интегрално-диференцијалним семантичким елементима, а чланови тако формираних подгрупа ступају у релације антонимске природе. Дистинктивни знак 'мушко' / 'женско' условљава антонимску парадигму у оквиру мањих скупова. У зависности од референцијалности, мушке или женске, стварају се редови блискозначница, као најмањи парадигматски скупови, чије доминанте подразумевају постојање, обично експресивних, синонима.

III. 2. 1. Хиперсема 'развијене умне способности' надређена је јединицама *есатч'ија*, *мејтепл'ија*, *нанка* и *сунсуфа*. Наведене кохипониме можемо разврстати у два мања лексичка скупа, антонимски усмерена према факултативној семи пола.

²³⁵ „У ствари, процес је још компликованији. Прво смо неке особине са човека пренели на животиње (персонификовали смо их), а онда са животиња поново на људе” (Драгићевић 2007: 72).

III. 2. 1. а. Лексички пар *есапч'ија* и *мејтепл'ија* гради релативну синонимску релацију на имплицитној компоненти 'паметан', скривеној у семантичким реализацијама обе лексеме.

Јован је гол'ем есапч'ија, ка Ч'ифуџтин.

Нови забити свѣ су мејтепл'ије.

Компоненте значења 'паметан', 'уман' инкорпориране су у денотативни макроплан значења турцизама *есапч'ија* (тур. *hesapçı*) „рачунџија, онај који добро рачуна” и *мејтепл'ија* (тур. дијал. *meuter*, поред *mektepli*) „човек који је свршио школе, учен, образован човек”. Значењска вредност и једне и друге речи одређена је семом вишег ранга 'човек развијених умних способности'. Компоненте које спецификују значење 'добро рачуна' и 'учен, образован' импликују сему 'паметан', због чега их сматрамо релевантним елементима семантичке реализације, на основу којих су лексеме категоризоване и ситуиране на периферији лексичко-семантичке групе.

III. 2. 1. б. У групи именованја женских особа са развијеним умним способностима нашле су се две лексеме, категоријално блиског значења: *сунсуџа* и *нанка*.

Што јѣна сунсуџа гу је тој старѣјо девѣјч'е.

Куку мѣри, што нанка гу је тој девѣјч'е.

Номинационо значење лексеме *сунсуџа* показује извесну дисперзивност, јер јој семски комплекс омогућава осцилацију у више семантичких група. Денотативним елементом 'окретна' припада центру ЛСС *темперамент*, а конотативним 'субјективна оцена' позитивном полу поља. Семантичке компоненте 'бистра' и 'довитљива' одређују њено припајање ЛСС *способности*. Сема 'бистра' посредно садржи елементе 'паметна', 'оштроумна', што лексему *сунсуџа* квалификује међу позитивно вредноване јдрене чланове скупа, обједињене заједничком семом 'интелектуалне способности'. Компонентом 'довитљива' не умањује се интелектуална појмовна вредност изражена експресивом 'бистра', већ се истиче резонување и интелигентно деловање у одређеним животним околностима. Делом семантичке структуре која се односи на интелигенцију остаје у границама језгра датог субпоља, док је чинилац 'довитљива', у сегменту значења који упућује на какву вештину, приближава периферији групе са хиперсемом 'психомоторне способности'. Друга лексема у овом пару настала је семантичко-морфолошком деривацијом, семантичким варирањем између творбено везаних лексема, при чему је друга дериват прве – *нана* и *нанка*. Лексема *нанка* типичан је пример из наше грађе који се уклапа у теоријску поставку о принципима семантичко-деривационог варирања Д. Гортан Премк. Са ономасиолошког становиштва имамо секундарну

номинацију новом лексичком јединицом добијеном у комбинаторном процесу спајања постојећих несамосталних лексичких елемената, творбене основе полазне лексеме (*нана*) и творбеног форманта (деминутивног наставка *-ка*). Са семасиолошког становишта имамо процес аналошког повезивања двају семантичких садржаја, уз обавезно укључивање новог семантичког елемента, нове грамеме изражене у творбеном форманту (Гортан Премк 1993: 26). Анализом семантичког садржаја лексеме *нана* „старија жена” уочена је потенцијална компонента која имплицира мудрост, која постаје доминантна у секундарној реализацији, односно у деривату. Процесом синтезе лексикализује се појам зреле, мудре девојчице новом формом (*нанка*). Само у оваквој комбинацији (*нана + ка*) могућа је метафоричка реализација значења „пре времена сазрело женско дете” (Чемерикић). Компонента ’стара’ имплицира мудрост стечену годинама, и на тој појмовној основи развија се варирање семантичког садржаја, који је конкретизован дистинктивним цртама ’женско’ и ’младо’, садржаним у творбеном форманту.

III. 2. 2. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’умно ограничена особа’ представља комплекс лексема међу којима су најзаступљенији семантички деривати. Атрибутивне именичке речи којима се означава особа слабијих интелектуалних капацитета ситуиране су око негативне осе номинације и са члановима на супротном крају менталне скале ступају у парадигматски однос антонимије. У границама лексичког скупа коме припадају лексичке јединице граде два синонимска реда.

III. 2. 2. а. Именице са категоријалним значењем ’умно ограничена мушка особа’ формирају ред експресивних синонима: *будáла, áбдал, шáшкън, зúнта, áмза, замлáта, будал ’ица, туњавац, туња́вко, тутубáјка, муч ’урла, áјван, во́л, говéдо, магáре, ч ’уран, ма́јмун, б’у́ква, ард’к’ва, краставíца, б’у́за, гузи́ца, то́кмак, боздóван, шóп*. За номинацију глупе особе у Призрену се користи и израз *áлч ’ак у пáмет*.

Тако му и вáл ’а к’д је будáла. – Тóму будáл ’е л ’и рéч ’е? – Иди, е будáло јéна, тра́жи по будáлу од сéбе. –

Маска́риф се с’с то́га Младенóвога абдáла. – Ёј, т’и, абдáлу, гл’éј у рабóту, а нé на сóкак.

И тóму шáшк’ну ч ’е крóиф каравáне.

За то́га зúнту нéмам девојч ’е за давáње.

Јéн зúнта је та́ј ч ’óвек.

Иди, áмзо јéдан. – Ёте га та́ј áмза, А́риф Сíнан. – С’с то́га áмзу л ’и ч ’е и́де?

Кóј, та́ј замлáта л ’и Цвётко Дупíна?

Будал 'ица је он што гу сл'уша. – Море, остај тога будал 'ицу.
Остави га, не га дирај туњафца.
Туњафко је, такав се родија.
Венч 'ала се за јенога тутубајку.
За каквога муч 'урлу се испросила!
Што уч 'ини тој, ајвану један? – Зар за тога ајвана ч 'е гу удадев?
Што учини тој, е, вољу један?
Несъм знаја што гове́до је тај Пётко.
Тој мага́ре његово Тотка.
Де гл 'едаш, море, еј ти, ч 'урану?
Кој ти река? Тај Васи́л'ев мајмун л 'и?
Син му је б'уква што га не́ма.
Кому, то́му ард'кве л 'и казујеш?
И тај крастави́ца Ко́ла да ми со́ли па́мет.
Игра́ф мајтап със оно́га бу́зу Цветка Дупи́ну.
Несъм знаја што је тол 'иква гузи́ца.
По гол 'емога токма́ка од њега не́съм виде́ла.
За то́га Младено́вога буздована л 'и ми казујеш.
Шо́па л 'и за зета да има́м?
Остави га н 'ега, он је алч 'ак у па́мет.

Као доминанта синонимског реда намеће се турцизам *будала* (тур. *budala*), јер су преко њега објашњена значења осталих лексема. У РСАНУ примарно значење лексеме *будала* је „онај који не уме правилно да расуђује, који је неразборит, глуп, својеглав, задрт” (РСАНУ 2: 246), тако да су овом семемом обједињене све компоненте садржане у надређеној семи ’умно ограничена особа’. Семантичка дефиниција речи *будала* у нашем речнику књижевног и народног језика одговара њеној семантичкој реализацији у Призрену, где етимолошки семантички садржај „умно ограничен, непаметан, глуп” (Škaljić 1966: 151) није претрпео никакву семантичку модулацију.²³⁶ Да је *будала* најфреквентнија лексема за номиновање особе с ниским степеном интелигенције у српском призренском говору, потврђује и њен творбени потенцијал: *будалица*, *будалче*, *будалсто*, *будалалк*. Деривати *будал'ица* и *будал'ч'е* имају исту архисему (’особа’) као и *будала*, деле исте семе вишег ранга (’који не уме правилно да расуђује, који је

²³⁶ Шкалаићева интерпретација значења турцизма *будала* „лудак, махнитов” (Škaljić 1966: 151) поклапа се са његовим тумачењем у РМС („луд човек, лудак, луда”, РМС I: 295).

неразборит, глуп') и једрене конотативне семе (експресивност, негативна оцена). Префикси *-ица* и *-ч'е* уносе деминуцију у значење изведеница, што на концептуално-експресивном нивоу представља смањени интензитет пејоративности мотивне речи. Са доминантом реда остали експресиви стоје у међусобно зависном односу детерминације. Лексема *абдал* је етимолошки повезана са именицом *будала*, имају исто крајње порекло и идентично значење, сачувано у говору Призрена. Апсолутним синонимским паром чини их експресивна вредност коју добијају у говору примаоцу. Репертоар погрдних назива за мушку особу са умањен умним способностима проширен је позајмљеницама *шашкџн* (тур. *şaşkın*) и *зунта*, које централним елементима значења денотирају глупог мушкарца (тур. *zonta*). У семени којом појашњава значење лексеме *шашкџн* Чемерикић квалитативну компоненту 'глуп' допуњује семом 'збуњен', што је њено основно значење у турском језику. *Зунта* је турска реч забележена само у Призрену, чије значење „будала, замлата” потиче од турског жаргонског „неуљудан, невоспитан” (Петровић 2012: 143). Овима се придружује пејоративно маркирана именица *амза* „погрд. приглупа, будаласта особа” (Чемерикић). Стилистичко обележје упућује на њено афективно лексичко значење и на веома висок степен експресивности. Нејасног је порекла, може се довести у везу са *амсалак* „замлата” на Косову (Елезовић I: 472) од тур. дијал. *amsalak* „клипан, будала” (ЕРСЈ 1: 155). Домаћи еквивалент турској речи *будала* је девербатив *замлата*, са израженом пејоративном употребом. У деривате *туњавац* и *туњавка* слива се семантички садржај мотивног придева, а суфиксима *-ац* и *-ко* се означава носилац особине исказане придевом. Експресивност творбених дублета условљена је пејоративном творбеном основом. У семемама везаним за лексеме *замлата*, *туњавац* и *туњавка* провејава и значењска димензија 'луд'. У семантичком опису именице *замлата* она је наговештена у обележју 'занесењак', док је у друга два случаја експлицитно исказана у дефиницији значења придева *туњав*, и допуњена још једном знаком психофизичког стања 'млитав'. Појава ознака 'глуп' и 'луд' у истом семантичком одређењу указује на њихову међусобну појмовну блискост, што као последицу има платисемично проширење значења лексема којима се у првом реду именује особа са интелигенцијом испод просека. Отуда су платисемичке реализације дате као једно значење. Платисемија је присутна и код једнозначнице *тутубајка* „несналажљива, сметена, неспретна особа”, која скривеним значењем фигурира на периферији групе, јер се на основу дате семеме особа са сниженим интелектуалним капацитетом посредно идентификује. Велика будала именована је пејоративом *муч'урла*. Овај експресив је мотивисан именицом *муч'ак* „покварено јаје”, али се губи веза са полазним садржајем

семантичким укрштањем са *будала*, што се на формалном плану огледа у аналошком преношењу наставка *-ла*. Експресивност деривата остварена је инкорпорирањем инфикса *-ур-* од пејоративног суфикса *-ура* (типа *девојч'ура*) (Skok II: 474).

Известан број лексема у овој лексичко-семантичкој подгрупи настао је семантичким варирањем основног садржаја. Такве су атрибутивне номинације *ајван*, *вол*, *говедо*, *магаре*, *ч'уран*, *мајмун*, *буква*, *ардџква*, *красавица*, *буза*, *гузица*, *токмак*, *боздован*, *шоп*. У категорији именовања човека према својствима његовог интелектуалног развоја најпродуктивнији су зооними, потом фитоними, делови тела и тешки предмети. Умањене умне способности приписују се појединим животињским врстама, а затим се номинација преноси са животиње, која је по уверењу језичке заједнице глупа, на човека ограничене интелигенције. У наведеним примерима семантичка мотивација произилази из народног поимања појединих живих врста и на тој лингвокултурној и етносемантичкој основи формира се веза између животињског и биљног света и људи. Експресивност секундарних семантичких реализација добијених метафоричким преносом потиче из експресивности семе из полазног семантичког садржаја (сема колективне експресије), али и од тога што је полазни појам у лексичкој хијерархији нижег ранга, док је човек виши лексички ранг, и зато су све лексеме које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне (Гортан Премк 2004: 108). Зоометафоре индуковане су управо семом колективне експресије, која се у семантичкој структури примарне реализације идентификује као потенцијална. Периферни сегмент семског комплекса се активира и, уз мутацију архисеме, асоцијативно се приписује човеку као денотату, обележавајући га по доминантном својству. На тај начин факултативна компонента из полазне семеме долази у централну позицију секундарне номинације. Најпродуктивнији у семантичкој деривацији овога типа су називи за домаће животиње *вол*, *говедо*, *магаре*, *ч'уран* и општи назив за животињу *ајван* (тур. *hayvan*). Међу њима се нашла и лексема којом се примарно номинује човеку најсличнији представник животињског света – *мајмун*. Интересантно је да у изворним значењима турских лексема *ајван* и *мајмун* нису рефлектоване семе колективне експресије са негативном конотацијом. То се може објаснити чињеницом да је „колективна експресија често заснована на објективно непостојећим својствима” (Драгићевић 2007: 73), и зато није необично што се разликује од народа до народа. Из ботаничке сфере преузети су називи *буква*, *ардџква*, *красавица*, који се најпре доводе у везу са изгледом или својствима човековог дела тела који најдиректније кореспондира са интелектом. Обликом роткве (*ардџква*) и

краставца (*краватица*) мотивисана је асоцијативна веза са главом, која се механизмом синегдохе проширује са дела на целину, погрдно маркирајући човека. Фитометафоре *ардџка* и *краватица* имају локални карактер и одражавају наивну језичку слику какву су о човеку имали Призренци у првој половини XX века, док је *буква* широко распрострањена на српском језичком простору у функцији номинације глупог и ограниченог човека и оваквом секундарном реализацијом ушла је у стандардни језик. Мотиватор метафоричке трансформације у овом случају је једна од сема нижег ранга, која носи информацију о дебљини дебла букве. Својство стабла ове биљке асоцијативно се приписује глави човека, при чему се почетни садржај преобликује у процесу метафоризације на релацији конкретно – апстрактно (дебео – тврд – глуп), а потом се синегдохом метафора приписује човеку као денотату. Индуктори семантичке деривације могу бити и делови човековог тела. У говору Призрена срећемо два таква примера: *буза* и *гузица*, код којих је процес варирања заснован на семантичком елементу функције из примарног семантичког садржаја. Метафорична значења турцизама *токмак* (тур. *tokmak*) „умно неразвијена, глупа особа” и *боздован* (тур. *bozdogan*) „ограничен човек, глупак, простак” ослањају се на имплицитне семантичке компоненте ’тврд’ и ’тежак’, на које упућују квалитативне семе у основним номинацијама ’гвоздени’ („гвоздена кугла са дршком”), односно ’дрвени’ („дрвени грнчарски набојац”). Семе нижег ранга које учествују у процесу метафоризације, а потом и синегдохе, повезују се по сличности са својствима која се приписују глупом човеку (тврда глава – ограничен, глуп човек), при чему се значење преноси са дела на целину. Механизам лексичке метафоре *шоп* заснован је на компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренаца да су Сиринићани, које су називали *шопови*, глупи и неотесани људи. Лексички корпус којим се обележава човек са умањеним интелектуалним способностима понекад се употребљава и за погрдно маркирање особа просечне интелигенције, па чак и оних који важе за паметне и разумне, у ситуацијама када непромишљено поступају. Таква експресија тешко је уочљива уколико нисмо упознати са ширим контекстом, а лексикографски материјал не упућује на такве моменте.

III. 2. 2. б. Именице женског рода у сегменту номинације особа са ограниченим интелектуалним капацитетом су *будала*, *будал ица*, *туњавица*, *тутубајка*, *амза*, *зунта*, *муч урла*, *говедо*, *магарица*, *гуска*, *ч урка*, *буква*, *ардџка*, *буза*, *гузица*.

Преварила туј будалу Стојанку.

Е, мори будал ицо, ч е прокотиеш със тај памет.

Туњавице рекла да гу уч ини.

Он ми гу свршии рабóту, зár би ја тутубáјка знáла да гу свршиим.

Áмза гу је тáј девојч 'етина старéја.

Зунта гу је тој девојч 'е.

Тáј муч 'урла л'и да ми извóди лакрдíје сьс му́жа?

Гол'éмо говéдо óна била за ч'кóлу.

Тí, мóри, магари́цо.

Зáр и тí, мóри гуско, íмаиш óбраз да збóриш?

Тáко л'и се потпл'ету́јеф ч'арáне, мóри ч'урко?

За ч'кóлу нé гу гóри ср́це, ту́ј б'укву.

Íди, е, ард'кво јéна, и тí ч'е ми сóл'иш пáмет мéне.

Íди, крастави́цо нијéна.

Нé л'и знáиш што б'уза је тáј старéја гу ч'ёрка?

К'уку, цр́на теза-Мáра, девојче гу íскоч'и гузи́ца.

Стожер синонимског реда са дистинктивним обележјем 'женско' је лексема *будала*, коју у призренском говору одликује значењска општост „глупа особа”. Семе нижег ранга одређују зависан однос лексема према доминанти реда. Већина именица ове подгрупе је двородна, појављују се и са мушком и са женском референцијалношћу. Облички су диференциране *nomina attributiva* *туњавица*, *магарица*, *гуска* и *ч'урка*, што је код зоонима условљено природном поделом на мужјаке и женке.

III. 2. 3. Хиперсема 'умно поремећена особа' надређена је лексичким јединицама *манитаи*, *диванија*, *дел'ипáла*, *шушуми́га*, *брл'íвко* / *брл'ифко*, *брл'иви́ца* и *будибóг*.

Éте га íде тáј манитаи Áриф Сíнан.

Тáј диванија Мáксут пушти́ја јén крáј шамíје у пóток, па íде и свéјено збóри за сéбе.

Éте га íде и тáј дел'ипáла Áрса. – А што не пáда ну́м (на ум) онéјзи дел'ипáл'е попади́је. – И теткич'ина ми Л'у́пка бíла тáко дел'ипáла.

Тéраф мáјтап с то́га шушуми́гу Áриф Синáна.

Глéј овáмо, мóре брл'íвко. – Éте га тáј Младéнов брл'íвко. – Á, мóре тí, брл'ифко брл'иви.

А што рабóту ч'éкаиш од тéјзи брл'иви́це? – Ч'у́ти бáрем тí, брл'иви́цо брл'и́ва.

Сíн ка да му је мáло будибóг. – Будибóг је и óна, на мáтер је.

Централна јединица лексичког скупа је атрибутивна именица *манитаиш*, изведена од придева *манит* и непродуктивног суфикса у категорији пејоратива *-аиш*.²³⁷ Творбени формант *-аиш* експресивност изведенице одређује индиректно, преко творбене основе, чији се садржај слива у деривирану реч. Семантички јој је најближа лексема турског порекла из психолошке сфере *диванија* (тур. *divane* „луд, суманут“) када се употребљава са доминантном вредношћу ’луд’. Семема „луд, луцкаст; дивљи, неприступачан“ прати широкозначност ове речи у призренском говору, која периферним делом семске структуре припада слоју карактеризације човека на основу његовог односа према другим људима. У семемама преосталих чланова подгрупе најчешће се јављају квалитативни елементи ’сулуд’, ’суманут’ и ’луцкаст’, којима се идентификује особа са блажим психичким поремећајима. Из турског дијалекта преузета је именичка лексема *дел’упала* (тур. дијал. *delibalak*), где се употребљава у придевском значењу „бесан, луд“ уз именице којима се означава младунче или дете, тј. млада особа. Дистинктивна црта ’младо’ у призренском говору је десемантизована, а задржано је значење првог дела турске сложенице, које се приписује особама без обзира на старосну доб. Суманута, луцкаста особа именована је лексемом *шушумига*, широко распрострањеном на српском говорном ареалу. Можемо је довести у везу са *шушматик* и *шушматикаст* „луцкаст“, од грчког *σχίζω*, које се налази у немачком апстрактуму *шизма* „раскол“ (Skok III: 261). Ако је етимолошка спона добро постављена, значење које има *шушумига* у српским говорима мотивисано је расцепом (од цркве, вере) и метафорички пренесено на психичку подвојеност, одвајање од свести. У једреној орбити егзистира императивна сложеница *будибог*, употребљена у именичкој служби за номиновање луцкасте, сулуде особе. Значење „ђаво, нечиста сила; зао дух“ (РСАНУ 2: 249), које је иницирало и мотивисало садржај са људском референцијом, не налазимо код Чемериџића. У пресеку подгрупа ’умно ограничена особа’ и ’умно поремећена особа’ смештени су другостепени деривати *брл’ивко* и *брл’ивица*. Пејоративни придевски семантички садржај исказан придевом *брл’ив* инкорпориран је у изведене именице мушког и женског рода.

---

²³⁷ Овако и у јабланичком крају (Жугић 2010: 232).

III. 3. ЛСГ придева са хиперсемом 'психомоторне способности'

III. 3. Психомоторне способности се могу одредити као способности извођења одређених радњи са одређеном тачношћу, брзином, снагом, флексибилношћу и координацијом покрета, а од активности зависи који ће аспект психомоторних способности бити испољен (Hrnjica 2003: 223). Онога који поседује ову врсту способности сагледавамо као спретног, умешног и вештог у обављању каквог посла или какве активности. У Призрену се развијена психомоторика веома уважавала, а тај екстралингвистички фактор пропраћен је адекватним језичким ознакама, пре свега придевским речима.

III. 3. 1. На позитивном полу групе концентрисани су квалификативи који карактеришу особу по пожељном својству, означеном хиперсемом 'вешт', са лексикализованим хиперонимом *веш*: *веш*, *мариџет* / *мариџетл'ија*, *џрбан*, *способан* / *спасобан**, *окрџтан*, *лџк*, *ч'џскин*, *даровит*.

За такву рабџту вал'а вџш ч'џвек. – Од Риџте Дџспота пџ вџш кујунџ'ија не бџва. – Погодија вџштога калџфу. – Вџшта је у свџ рабџте. – У вџзџње пџ је вџшта сџстра гу. – Мара вџшто тура ч'аџше, вџкните њу.

Мариџет џскџч'и тџј Рамџно копџл'е. – Од њџга по мариџетл'ију ч'џвџка у вџк нџсџм видеја, од њџга пџ мајстор не бџва.

Пџ џрбан је од браџта.

Деџца ги спџсџбне (Реметић 1996: 386)..

Од Јџвана Маџце по окрџтнога нџч'е наџ'ете. – Окрџтно џскџч'и тџј девџч'е.

Лџк ч'џвек, за свџ је џрбан.

Ч'џскин ти је џвој дџте.

Тџј старџј му сџн пџ нџје дарџвит зе тџј млџџ'еј. – Дарџвџта, мајко, коју гџд рабџту да џзне у руџке, урабџти гу мајсторски. – Свџ деџца гу су млџго дарџвите.

Централни елемент групе је прост придев *веш* (прасл *věd-to > стсл. *вџсть*) и доминантан у семемама осталих чланова синонимског реда. Језичким контактом условљена је апсолутна синонимија између словенског *веш* и турског *мариџет* (тур. *marifet*), чија паралелна употреба потврђује бинарни карактер лексичког система српског призренског говора, где турцизми чине импозантан лексички слој. Мање је фреквантан турски придев *џрбан* (тур. *erban*), који је на Косову и југу Србије

једнозначан и односи се на способну и вешту особу.²³⁸ Придев *способан*, којим се описује вешта особа, у новије време је ушао у придевски систем српског призренског говора. С. Реметић бележи га и у прозодијско-фонетском лику *спасобан* (С. Реметић 1996: 352, 386). С морфолошког становишта, потиче од корена *соб-*, превојног лика рефлексивне заменице *себе*, деривиран уз помоћ два префикса *с-* и *по-* и префикса *-ан* и само у том облику развија значење „вешт” (Skok III: 211). Придевске јединице *окретан*, *љк* и *ч’ескин* блиско кореспондирају са ЛСГ ’окретан, сналажљив’ у оквиру ЛСС *темперамент*, јер јој делом семске структуре припадају. Семски елемент који носи информацију о прецизности, брзини и координацији покрета ситуира их у домен психомоторних способности. Веште, окретне особе обично су живахне, хитре, сналажљиве, а то су особине које припадају сфери умног и емотивног реаговања. Придев *окретан* мотивисан је поствербалом *крет*, формиран по морфолошком моделу комбиноване, префиксално-суфиксалне творбе, означавајући особу која је вешта, умешна, спретна и брза приликом обављања какве активности. Семантички му се приближава придев *љк* у секундарној реализацији, којом се метафорички описује онај који са лакоћом, без напора, вешто и брзо завршава одређене послове у одређеној сфери делатности. Групи придева са хиперсемом ’психомоторне способности’ турцизам *ч’ескин* припада семантичком компонентом која се односи на брзину извршавања одређених радњи. Тај елемент значења садржан је у придевима *хитар* и *брз*, који улазе у семантички опис лексеме и одређују њен статус у групи. Део семеме ’вредан’ упућује на човеков однос према раду, а не на квалитет обављања посла, који у великој мери зависи од степена развијености крупне или ситне моторике. Дифузност значења непроменљивог придева *ч’ескин* потиче од платисемије коју ова лексема остварује у турском језику „оштар, шиљат; жесток, јак; брз, вредан” (Škaljić 1966: 191; Елезовић II: 362). У Призрену је експониран периферни изворни садржај, који семантички одговара појму окретног, спретног човека. Скривеном семантиком која се може везати за фину моторику подгрупи се прикључује деноминал *даровит* „који има нарочитих способности за нешто”. Сложеним суфиксом *-овит* особи се у јачем степену приписује таленат, поседовање природних способности и изражава емотивна вредност, односно субјективна оцена према ономе којег таква особина одликује.

---

²³⁸ Шкалајић наводи две семантичке реализације: „1. вјештак; 2. *sposoban, okretan*”, какве лексема *ербан* има и у турском језику. У јужним српским говорима преовладава друго значење, са носећом квалитативном компонентом ’вешт’ (Елезовић I: 175; Митровић 1992: 104; Златановић 1998: 114).

III. 3. 2. На супротном полу, као опоненти позитивно оријентисаним лексемама, стоји антонимски пар *неспособан* / *неспособан** и *туткун*, са квалитативном вредношћу „неспретан, невешт”.

И брат му неспособан (Реметић 1996: 386).

Туткун искоч’и тој Шурдино дете Станко.

Одрицањем садржаја исказаног придевом *способан* негира се постојање особине. Пример негативне квалификације у домену психомоторних способности човека је лексема *туткун* (тур. *tutkun*). Значење турцизма ближе је изворном основном глаголском значењу (тур. *tutmak* „држати ухватити”), одакле „везан” у Призрену, а од њега асоцијативним преношењем „невешт, неспретан”. Турски наставак *-кьп* одговара нашем *-л’ив* (Skok III: 529), који значи фреквентно испољавање особине (Драгићевић 2001: 105).

Оваква расподела лексема предочава чињеницу да у стварању дијалекатског лексичког система велику улогу има ванјезички моменат, јер језике ознаке неодвојиво прате екстралингвистичке феномене блиско повезане са човеком. Тенденција да се истакне оно што је специфично и пожељно својство појединца у домену моторичких способности ослања се на менталитет социјума и полази из дивљења према даровитим, али и потребе да се спретни и вешти мајстори прочују својим умећем, што лексички овога семантичког типа даје етно-културолошку вредност.

Као концепт високог степена апстракције, менталне активности укључују мањи обим семантичких компоненти у односу на остале сфере психичког ангажовања. У оквиру ЛСС *способности* идентификујемо два параметра за разврставање лексема, и то у областима интелектуалних и психомоторних способности. ЛСГ *интелектуалне способности* има сложену структури, велики број хетерогених знакова у корелацији са адекватним позицијама на нормативној скали, па су у складу са тим распоређене у три лексичко-семантичке подгрупе ’умно развијен’, ’умно ограничен’, ’умно поремећен’, односно ’паметан’, ’глуп’ и ’луд’. Иако се у језгру поља налазе интелектуална својства, базични централни део чине и номинације човека према тим својствима, што је условљено категоријалним значењем јединица које улазе у језгро. Интелектуалне способности личности одражене су пре свега у опозицији *паметан – глуп*. Као ментална активност вишег реда, ум је далеко супериорнији у односу на друге две категорије, с обзиром на то да омогућава обраду, складиштење, чување и пренос информација и усмерен је на обезбеђивање одрживости појединца и заједнице.

Високом степену умне развијености, поседовању широког спектра информација и њиховом хармоничном протоку супротставља се умна ограниченост, способности да се објективно процени окружење контрастира се њено одсуство, адекватној менталној активности супротиви се неадекватно или хаотично ментално деловање. Принцип интелекта има велики значај у поимању човека међу носиоцима дијалекта, а убедљив аргумент у корист ове тврдње је број лексичких јединица у синонимским редовима придева са варијантним значењима 'умно ограничен' (11) и 'умно поремећен' (10) и именицама са хиперсемом 'умно ограничена особа' (29). Сет јединица којима је репрезентована негативна сфера интелектуалних способности човека несразмерно је обимнији у односу на лексичке скупове чији су конституенти позитивно конотирани. Вредност оцене релативизирана је према норми, према прототипу, и зато компонента апсолутне оцене изражава специфичност колектива, који творебеним и семантичким процесима варирања производи блискозначнице да означи, опише, именује оно што је непожељно, „ненормално”, што се не уклапа у оквире прототипа и тиме га пејоративно маркира. Глупост и лудило, иако проузроковани урођеним аномалијама или незрелошћу менталног апарата, у фокусу су људске нетолеранције, због тога социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности. У области психомоторних способности ситуација се драстично мења, однос позитивне лексике према негативној у овој поткатегорији претеже ка полу пожељних психичких карактеристика (10:2).

Доминантан тип семантичке трансформације у овој категорији психичке карактериације и номинације човека јесте метафоризација, најчешће заснована на потенцијалној компоненти колективне експресије. Менталне карактеристике преносе се асоцијативним путем, у највећем броју случајева, са животиње на човека (*ајван, вол, говедо, магаре, магарица, гуска, ч'уран, мајмун*), у мањем проценту са биљке на човека (*буква, ардџква, краставица*). Могућа су повезивања са деловима тела (*буза, гузица*) или предметима (*токмак, боздован*). Експресивност се испољава и кроз семантичко преобликовање партиципа *неслан, недоклепан, недоказан, игубен, иструјен, ч'укнат, ч'ушнат*, који губе везу са полазним значењима глагола чији су морфолошки облици и као семантички деривати улазе у домен карактеризације човека, а квалитативном номиналном вредношћу 'глуп', односно 'луд' понеки од њих циркулишу у централној зони поља, директно маркирајући особу по негативном својству. Поред домаћих придева и именица, простих (*глуп, луд, веш*) или добијених морфолошком (*глупас, туђав сетл'ив, брл'ив, манит, паметан, способан, неспособан, даровит, окретан*;

мудрац, туњавац, туњаवко, замлата, тутубајка) или семантичком деривацијом (*зел'ен, шут ведар, лљк*), значајан лексички слој припада турцимима (*пишкин, абдал, шашкљн, зунта, амза, марифет, ербап, ч'ески, туткун*). На периферији поља орбитирају лексичке јединице које диференцијалним елементима конкретизују категоријално значење (*есапч'ија, мејтепл'ија*) или имплицитном, скривеном компонентом посредно учествују у номинацији (*нанка, синсуфа*).

Став говорника према менталним активностима човека, које долазе до изражаја у комуникацији, животним ситуацијама, обављају одређених радњи и послова, рефлектује се у одабиру лексичких јединица којима ће те особине означити или по њима назвати човека. Конституентне јединице ЛССП *способности* комбинују елементе из интелектуалне сфере људске психе (паметан, разборит, уман, способан, вешт, окретан, сналажљив, хитар, брз; глуп, неразборит, сметен, будаласт, луцкаст, луд, сулуд, безуман), при чему се јасно издвајају опозити *паметан – глуп* и *паметан – луд*, док на негативној оси можемо пратити постепени прелаз из једног менталног стања у друго психичко стање (*глуп – луд; луд – глуп*), с обзиром на то да међу њима постоји извесна каузалност, која може бити искључена уколико се ради о психичкој нестабилности и дубљим душевним поремећајима.

ЛСП СОЦИЈАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЧОВЕКА

Модерна антрополошка теорија схвата човека као јединство биолошког, психолошког и социјалног начела. Развијањем биолошких предиспозиција под утицајем средине човек постаје личност. Човек је део друштвеног организма, члан одређене друштвене групе. У оквиру група којима припада (породица, школа, нација, вера, радни колектив) човек остварује карактеристичне везе и односе, који га дефинишу као социјално биће и кроз које испољава биолошку и психолошку димензију личности. Форме организације живота одређују његову социјалну улогу, која је базирана на друштвеним начелима и традиционалном социјално-културном устројству заједнице којој припада.

Антропоцентричке категорије у многоме детерминишу лингвокултуролошки концепт човека и употпуњују модел лексичко-семантичког структурирања човека на језичкој слици света. Човека као социјално биће одређују социјални параметри као што су социјални статус, социјална улога, професија, као и узајамни однос са члановима ширих и ужих група којима припада (етнос, вера, породица). Одређени лингвокултурни социјум носи своју националну специфику, што се посебно пројектује у домену који је директно условљен социјалним факторима. Концептосфера социјума рефлектује се на лексички систем и преко именовања човека према социјалним карактеристикама. Лингвокогнитивни модел човека укључује ментални лексикон у који је, између осталог, прочитан социјални и културни код етноса и запечаћена друштвена стварност сагледана кроз призму човека. Социјални параметри категоризације, као когнитивног облика мишљења, учествују у формирању вертикалне хијерархије антропографског лексичког система и улазе у централну зону номинације човека.

У структури семантичког поља *човек* Ерофејева и Пепељајева као језгрену лексичко-семантичку групу извајају лексички скуп *социальные характеристики человека*, са подгрупама: профессия и другие занятия, семья, национальность, статус, межличностные отношения, социальная роль, религия, убеждения, асоциальные элементы, группы и групповые отношения (Ерофеева, Пепеляева 2011: 13–15). Социјални аспект личности (*Человек как общественное существо*) налази се у центру тематско-идеографске класификације фрагмента *човек* на руској дијалекатској слици света, који са биолошким (*Человек как живое существо*) и психолошким (*Человек как разумное существо*) обележјима чини целину овог лексичког сегмента и повезан је са

социјалним улогама, социјалним статусом и вредносним стандардима (Литвинова, Загоровская 2013: 60). Лингвоидеолошки концепт *човек као социјални објект* у систему енглеског језика В. А. Камењева тумачи преко антропоцентричних лексичко-семантичких категорија, које своди на једанаест и, према броју лексичких јединица њима обухваћених, представља их у опадајућем низу: 1. социјалне улоге, 2. пол, 3. црте карактера, 4. породични / родбински односи, 5. узраст, 6. религија, нарушавање правних и моралних норми, 8. професије, 9. умне способности, 10. материјални положај, 11. политичка убеђења (Каменева 2006: 126). Оваква категоризација с једне стране попуњава круг социјално значајних категорија перцепције и интерпретације личности, а са друге стране актуелизира потенцијалне категорије идеолошког утицаја на социјалну стратификацију, статус појединца и друштвену структуру.

Друштвено уређење, позиције на друштвеној лествици, професионална оријентација, административни државни систем, војна и црквена хијерархија, социјалне групе и међуљудски односи унутар њих, изванјезички су фактори који имају вербалног одраза и у језику функционишу као семантичке категорије на основу којих се може систематизовати дијалекатска лексика. Српски призренски говор располаже широким дијапазоном језичких средстава којима се човек идентификује на основу социјалних обележја, а параметри који се појављују као детерминатори социјалне карактеризације и номинације човека су историјски, традиционално и културно условљени. Специфика мултиетничког колектива у историјском пресеку (Призрен, крај XIX и прва половина XX века) пресликава се на језичкој равни. Екстралингвистички чиниоци најинтензивније се одражавају на нивоу лексичке структуре идиома. Лексеме евидентирани у Чемерицићевом речнику за номинацију човека према социјалним ознакама нуде језичку скицу за реконструкцију читавог друштвеног устројства и друштвених односа у Призрену с временском дистанцом од једног века, тако да друштвени систем једне мултиетничке заједнице (Призрен) у конкретном временском оквиру (крај XIX и прва половина XX века) има адекватне реперкусије у лексичком систему национално и територијално маркираног говорног типа (српски призренски говор).

Јединице лексичко-семантичког сегмента означеног као ЛСП *социјалне карактеристике човека* употпуњују дијалекатску слику становника Призрена. Социјалне категорије на основу којих се номинује и аксиолошки процењује појединац са социјалног аспекта раслојавају се у пет лексичко-семантичких група:

1. ЛСГ именица са хиперсемом 'национална и верска припадност',
2. ЛСГ именица са хиперсемом 'професија',
3. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус',
4. ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога',
5. ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'.

Гендерно и старосно обележје третирамо као примарно биолошка својства, па је номинација према овим дистинктивним критеријумима обрађена у оквиру ЛСП *телесне карактеристике човека*. Национална и верска припадност, као чисто социјалне ознаке, доминантно детерминушу човека. У централне елементе номинације спада семантички знак који подржава категорију професије као важно социјално обележје личности. Са њом је у блиској вези, и у великој мери од ње зависи, социјални статус (друштвени, материјални, брачни статус, степен образовања, титуле, дужности), који опредељује место човека у хијерархији друштвеног система. Социјални статус унеколико одређује друштвене улоге које појединац остварује у социјалним групама којима припада. Друштвена улога представља модел понашања који се очекује од појединца на одређеном положају или у одређеној ситуацији. Конкретне социјалне улоге човек остварује у интерперсоналним односима, неке се стичу узрастом, а неке се обављају у специјалним ситуацијама. Негативни облици понашања уносе асоцијалне елементе у односе које индивидуа развија са осталим члановима групе или дискредитују позицију на којој се особа налази, тако да појединци у одређеним околностима реализују и асоцијалне улоге, али је у нашем корпусу квантитативно далеко мање номинација овога типа. У вишеструким улогама човек се појављује унутар уже и шире породице. Родбинске везе усложњавају релације међу члановима фамилије, па именована по том основу ординирају у границама поља али периферно. Интерпретација личности у контексту родбинских односа обогаћује концепт човека у српском призренском говору и самим тим доприноси верној и раскошнијој представи Призренца на дијалекатској слици света.

I ЛСГ именица са хиперсемом 'национална и верска припадност'

Човек себе потврђује као члана одређеног етноса, а друге људе идентификује по једном од основних знакова језичке спознаје – обележју етичности. Категорија етичности у руској когнитивној лингвистици схваћена је као језичка универзалија посредством које човек одређује своју националну припадност и помоћу које

препознаје етничку припадност других људи (Сироткина 2012: Автореф.). Стандардни класификатори који помажу етничкој идентификацији јесу језик, менталитет, морално и духовно наслеђе, познавање етногенезе и етнокултурног развоја представника народа, карактеристике његове материјалне и духовне културе (Григорјева 2013: 151). Националност, као универзална категорија, подразумева опис концепта *етнос*, а основно средство вербализације категорије етичности и репрезентације концепта јесу називи народа – етноними. На одређеној територији историјски се формира систем етнонима, који одражава представу о етичности тог или другог територијално-језичког колектива. Категорији националне припадности придружујемо и категорију верске припадности, која је, такође, испољена карактеристичним спољашњим, језичким ознакама, којима се именују припадници одређених религија, односно верских заједница. Здруживање концепата етноса и религије у домену социјалне карактеризације човека преко номинације по датим параметрима условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. „Призрен је неколико векова у континуитету мултинационална и мултилингвална средина” (Реметић 1996: 17). До доласка Турака већину становништва сачињавали су Срби, а у њему су живели и Дубровчани, Которани, Млечани и Саси. Католика је било мало, доминирала је православна вероисповест. Турци су се у Призрен почели насељавати средином XV века и до почетка XX века чине значајан етнички слој. Трећу демографску компоненту представљају Албанци, који Призрен и околину интензивно насељавају у XVII веку, што доводи и до активније исламизације хришћанског становништва. Крајем XVIII века из Јањине се досељавају Цинцари (Арумунци) и оне чине најмлађу етничку групацију призренске средине (Реметић 1996: 19). Национална и верска хетерогеност на призренском ареалу представљена је на локалној слици света адекватним номинацијама становника Призрена по националном и религијском обележју.

Фрагмент етничности саставни је део језичке слике света носилаца дијалекта и заснива се на дихотомији свој / туђ (свој – чужој) (Сироткина 2012: Автореф.). Основни начини његове репрезентације су концептуализација, стереотипизација и вербалне асоцијације. Категорија етичности складиштена је у стереотипним представама које призренски Срби имају о себи и о народима са којима су у блиском контакту. Индикатори етнокултурних стереотипа могу бити језик, типичне црте карактера, манири понашања, стил одевања, вероисповест, тако да емоционални ставови говорника еволуирају у различитим правцима у зависности од наведених фактора и манифестују се путем вербалних асоцијација на етнониме као речи

стимулусе. Етнички ставови или социјални стереотипи (енгл. social stereotypes) најчешће су негативни, што се у дијалекатској лексици најефектније репрезентује експресивима. Социолингвисти ову појаву осветљавају са антрополошког, социолошког и психолошког становништва и објашњавају је интердисциплинарним приступом преко антропологије културног нераумевања, социологије идеолошког оправдања разлика и психологије одржања поштовања кроз диференцијацију према некој другој групи (Микетић, Ратковић Стевовић 2013: 109). Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултуролошких стереотипа представила је Р. Драгићевић у истоименом раду (Драгићевић 2010), са етницима као стимулусима вербалних асоцијација код говорника истог језика, али на нивоу различитих ареала. Њен рад инспирисао је сагледавање етнонима у мрежи вербалних асоцијација (Даути 2012) и истраживање реакција испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи стимулусе (Микетић, Ратковић Стевовић 2013). Концепт *етнос*, који је нераскидиво повезан са концептуалном облашћу *вера*, пратимо преко категоризације етничке семантике, на начин који то чини руска ауторка Т. Сироткина, која етнониме разматра у оквирима когнитивно-дискурзивне парадигме, у чијој се основи налазе когнитивна семантика и теорија дискурса. Она истражује начине вербализације категорије етичности и њено представљање на локалној слици света (Сироткина 2008), проучава регионални етнонимикон са аспекта теорије семантичког поља (Сироткина 2009) и на дијалекатском језичком материјалу из Пермског краја прати језичку репрезентацију категорије етичности у руској лингвокултури (Сироткина 2012). Још два рада из модерне руске дијалекатске лексикологије послужили су нам као методолошка смерница у анализи лексике овога типа, а тичу се етнонима *Русские* и *Латыши* у лексичком систему псковских говора (Григорјева 2013, 2014).

Етничка семантика у руским текстовима когнитивистичке оријентације представљена је у виду „семантической сети”, преко које се могу репрезентовати значења различитих нивоа апстракције. Социјалну категорију националне и верске припадности и њен семантички потенцијал размотрићемо на плану лексичко-семантичке групе, где се у функцији инваријанте јавља системно-категоријална компонента ’представник одређеног народа и вере’. Лексеме окупљене око овако формулисане хиперсеме имају номинативну вредност, а у зависности од доминантног семантичког знака ’народ’, односно ’вера’ формирају две лексичко-семантичке

подгрупе, које су устројене на прототипичној категоријалној опозицији Србин / странац, православац / иноверац²³⁹:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа',
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'.

I. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређеног народа'

I. 1. Етнички састав града Призрена као ванјезички фактор рефлектује се на свим нивоима језичке структуре, али се најдиректније и најексплицитније манифестује у лексикону градског призренског говора кроз номинацију припадника одређеног етникума, градећи својеврсну лексичку структуру – тзв. етнонимикон. Именовање према семантичкој ознаци 'народност', којој у испитиваном идиому одговара лексикализовани хипероним *наро́днос (Вра́г ти наро́днос цр́ни изе́ја)*, чини централну окосницу социјалне категоризације и карактеризације човека. У широком спектру социјалних ознака национална припадност је једна од примарних детерминација човека, која га на конкретној територији детерминише као држављанина те земље или као странца. На тој основи гради се дивергенција Србин / странац, која се на језичком плану огледа у системским односима међу лексемама, пре свега антонимским на релацији 'припадник српске националности' / 'припадник друге нације'. Овако организоване, лексеме функционишу у оквиру микрогрупа, које се даље раслојавају на основу гендерног семантичког знака²⁴⁰. Микроредове граде углавном експресивни синоними.

I. 1. 1. ЛСМГ 'припадник српске националности'

I. 1. 1. Номинативну вредност са варијантом 'српска народност' имају лексичке јединице распоређене у две скупине лексема, посматране из позиције самоименовања Срба и именована којима су Срби маркирани од стране Турака. И домаће и турске номинације распоређене су у синонимске редове са опозицијом према семи пола.

I. 1. 1. 1. а. Припадник српске националности је *Ср́бин, Рисја́нин, Кристија́н**.
Гол'ем Ср́бин би́ја тај Ми́лан поп-Јова́нов.
Ми́ смо Рисја́ни, не́смо Арнау́ти.

²³⁹ На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоници остварују атрибутивну функционалну вредност, која је анализирана у пољу психолошке карактеризације човека.

²⁴⁰ Именовање са диференцијалним обележјем 'узраст' и збирне форме нисмо уврстили у корпус за лексичко-семантички опис како бисмо избегли додатно усложњавање хијерархије лексичко-семантичког система.

Кристијан (Србин) (Реметић 1996: 351).

Доминанта реда је лексема неутралне номинације *Србин*. У однос релативне синонимије са њом секундарном семантиком ступају лексеме *Рисјанин* и *Кристијан*. *Рисјанин* примарно означава припадника хришћанске вере, па се према религијској компоненти именовање преноси на припадника народа православне хришћанске оријентације – Србина. Исти семантички принцип важи и за фонетско-морфолошку варијанту *Кристијан*.

I. 1. 1. б. За именовање женске особе српске националности користи се синонимски пар *Србџинка* и *Рисјанка*.

Неје л'и тај Србџинка отишла за туђ'ина?

Арнаути уграби́л 'е јѣну Рисјанку у Л'уби́жду.

Номинације женског рода добијене су процесом морфолошке трансформације облика за мушки род, додавањем наставка *-ка* као гендерног обележја. Етноним *Србинка* је другостепени дериват, са изведеном формом *Србин* у основи. Творбени формант као ознака пола у случају именице *Рисјанка* додаје се окрњеној творбеној основи. На семантичком нивоу ове лексеме кореспондирају са именицама мушког рода из своје подгрупе, са којима успостављају однос антонимије према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 1. 2. а. Називи турског порекла за Србина су *Ц'аур*, *Каурин*, *Рум мил'ети* и *христјан мил'ети*.

За њи́ ми нѣсмо л'уди, ми смо Ц'аури.

Турцизми *Ц'аур* и *Каурин*, који у основном значењу референцирају на неверника, тј. немуслимана, у хришћанској средини развијају етничко значење пејоративне конотације. С. Петровић ове лексеме тумачи као варијанте позајмљене из различите турске базе (тур. дијал. *caur*, нар. *gâvur*) (Петровић 2012: 125). Уз одредницу *Ц'аур*, Чемериќић напомиње да реч користе муслимани као погрдни назив за Србе. У службеним списима и исправама Турци су Србе називали *Рум мил'ети* (тур. *Rum* „Грк” и *milet* „народ”) и *христјан мил'ети*, јер до 1908. године Турско царство није званично признавало српску националност. Србе су идентификовали према вероисповести и етнички изједначавали са Грцима, јер су припадали под цариградску грчку патријаршију. Верска компонента као доминанта у семантичкој репрезентацији формалних турских назива за Србе истовремено је у служби етничког семантичког идентификатора.

I. 1. 1. 2. б. Женски корелати мушким експресивима су *Ц'аурка* и *Каурка*.

Иако нису евидентирани у Чемериџићевом лексикону, ови етноними свакако чине саставни део призренског етнонимикона (Р. Младеновић). Деривациони процес којим су добијене ове лексеме заснива се на општем семантичко-творбеном моделу који важи за етнониме женског рода.

I. 1. 2. ЛСМГ 'припадник друге нације'

I. 1. 2. Лексички систем етнонима српског призренског говора структуриран је на дихотомном принципу Срби / несрби, који одражава функционисање етничких именовања у дијалекатском дискурсу. Лексичко-семантичка подгрупа са интегрално-диференцијалном семом 'туђин' обухвата имена етника који су, поред српског живља, чинили демографску слику ондашњег Призрена. Етноними овог типа имају, осим номинативне, висок степен експресивне вредности, с обзиром на то да изражавају однос аутохтоног становништва према туђем народу који је насељавао њихов град. Општи називи за припадника досељеног етникума су *туџин*, *јабанџија* (тур. дијал. *yabancı*, поред *yabancı* „странац“) и *пашапортлџија*, у којима је садржана опозитна компонента 'туђ, стран'. Именица *пашапортлџија* спецификује значење „туђинац“, с обзиром на то да се њоме означава особа која није поданик или грађанин земље у којој живи. Семантички садржај деривата инициран је мотивном речи *пашапорт* (тур. дијал. *paşaport*), а домаћом творбом добијен је назив за страног поданика који је у Призрен дошао помоћу пасоша. Лексема *пашапортлџија* диференцира значење у односу на лексичке јединице *туџин* и *јабанџија*, којима се обележава припадник националних мањина које су вековима егзистирале на територији града Призрена и његове околине.

Кóј је вáј туџин?

Дóша јén нóв уч'ител јабанџија. – Од јабанџије нó не ми је стрáм зе од нáше л'уди.

Ужа семантичка спецификација иде у правцу конкретизовања етничке припадности, па се на тој значењској основи издваја неколико микрогрупа.

I. 1. 2. 1. Припадник народа турско-татарског порекла, који је чинио основно становништво турске државе, номинује се етницима *Турч'ин*, *Турч'е* и *Турч'ежџија*.²⁴¹

Оруч'ина, боруч'ина, на Турч'ина бол'ештина, на мéне здрав'е. – Удála се за Турч'ина, за Турч'ина, за еч'има. – Теј трџ Турч'ина (Реметић 1996: 495).

²⁴¹ Облици за женски род код Чемериџића нису регистровани.

Дадо Турч'ету за десетак.

Боже, ослободи не овеј врашке Турч'ежије, зе доџ'е душа у нос, не можеф више да се трпиџ.

Од турског етнонима *Türk* настао је домаћи облик *Турч'ин*, творен етничким наставком *-ин*, који П. Скок назива индивидуалним суфиксом (Skok III: 525). Творбеним формантом *-е* гради се експресивна варијанта *Турч'е*. Висок степен пејоративности исказује се обликом *Турч'ежија*, који Скок објашњава комбинацијом основе добијене од турског *türkçe* „турски језик” и нејасног наставка *-жија* (Skok III: 526).²⁴² Међутим, савремена истраживања показују другачије морфолошко структурирање овог облика. Проф. Р. Младеновић одбацује *-жија* као засебни суфикс, сматрајући да се ради о фонетској варијанти турског *-и'ија*, која је у конкретној форми (*Турч'е* + *и'ија*) последица даљинске дисимилације.²⁴³ Основни спољашњи елемент етничке идентификације у овом случају је национални језик, што се лингвистички одразило на морфолошку структуру деривата, а самим тим и на његов семантички садржај. Комбинација наизглед неутралне творбене основе и примарно неутралног творбеног форманта даје конотативно нијансирани лексички резултат, у којем се експресивна компонента испољава и преко фонетске модулације.

I. 1. 2. 2. Диференцијална семантичка компонента ове микрогрупе је 'албанска националност', а семантичко раслојавање унутар групе заснива се на гендерној припадности.

I. 1. 2. 2. а. За особу мушког пола албанског порекла користе се именичке лексичке јединице *Арнауџин*, *Шиптар**, *Белокапац*, *Латинин*, *Фанда*, *Дод / Дода*, *Дед / Деда*.

Тужке по нас беше јен Арнауџин (Реметић 1996: 483). – *Арнауџи се дизал'е на билице* (Реметић 1996: 366). – *Оздол'е доџ'оше Арнауџи* (Реметић 1996: 385).

Утепал'е га Шиптари (Реметић 1996: 507). – *А неџ Шиптара не дошл'е* (Реметић 1996: 508).

Све сам Белокапац по ч'аршију. – *Поп-Ц'уру убише Белокапци*.

Убија га јен Латинин. – *А: Де си купија барину? Б: Од јенога Латинина на Папа-ч'аршију*.

²⁴² Експресиви негативне конотације *Турчежија* и *Турчезина* карактеристични су за косовско-метохијски ареал (Skok III: 526; Елезовић II: 351).

²⁴³ Ову појаву проф. Младеновић објашњава чисто фонетским разлозима, а њену природу образлаже даљинском дисимилацијом експлозивне компоненте из африкате *и'* под утицајем експлозивног *т* и експлозивне компоненте у *ч'*.

Дода остаде дужан за опанце (из тефтера).

Дед Дедул 'и. – Дѣда кујунџи 'ија.

Доминанта синонимског реда је неутрална номинација *Арнауџин* за припадника индоевропског народа који живи на југозападном делу Балкана. Овај назив настао је од турске варијанте *Arnaut* грчког етника *Αρβανίτης* (за становника Арбанума, како се градско насеље Круја по којем су Арбанаси добили име звало у средњем веку), која се проширила у источне крајеве српског језичког простора, где је према *Србин* формиран облик на *-ин* (Skok I: 55). Са функционалног аспекта мање је фреквентни други неутрални назив – *Шинтар*. Његову ретку употребу у српском говору Призрена документује изостанак из Чемериџијевог речника, као и спорадична појава у монографији С. Реметића (само два примера). Етник *Шинтар* преузет је из албанског језика (алб. *Shqipëtar*), јер сами Албанци користе ово име за обележавања своје етичности. Етноним *Белоканац* мотивисан је ванјезичким обележјем, белом капом као елементом традиционалне културе одевања албанских мушкараца. Део ношње Албанаца, кече, односно бела капа, карактеристичан је знак препознавања етникума према којем се идентификују његови мушки чланови, па се појмовно повезивање манифестује на лингвистичком плану стварањем етничког имена на основу специфичног националног спољашњег обележја. Логичком везом између појма чији се назив преноси и онога на кога се преноси и процесом комбиноване творбе настало је именовање за припадника албанске народности. Називи *Фанда*, *Латинин*, *Дод* и *Дед* поред етничке укључију и религијску компоненту, означавајући Албанца католичке вере. Лексему *Фанда* Чемериџић није уврстио међу етнониме²⁴⁴, али је према сведочењу Р. Младеновића она у Призрену веома фреквентна за обележавања Албанца католичке вероисповести. Сам назив преузет је из албанског језика, где означава име једног од албанских католичких племена.

I. 1. 2. 2. б. За именовање Албанке у употреби су лексеме *Арнауџка* и *Латинка*.

Арнауџка и *Рисјанка* (Реметић 1996: 403). – *Ништо неје дала тејзи Арнауџке* (Реметић 1996: 460). – *Арнауџке несу бил'е* (Реметић 1996: 380).

Такво платно ткајеф само Латинке.

Од творбених основа *Арнаут-* и *Латин-*, које су у српски призренски говор дошле преко турског језика као готове форме за етнике мушког рода, формантом *-ка* граде се номинације за припаднице албанског народа.

---

²⁴⁴ *Фанда* се појављује у Чемериџијевој збирци као реч унета из писаних извора, као име жупе у северној Албанији, која представља посебан „бајрак” у саставу Миридита, и као територијални назив за становника истоимене области. Помиње се и као албанско презиме. У народном говору *Фанда* се појављује као надимак уз српска имена (*Никол'е Фанде баштеџије продадо гројзе*) (Чемериџић).

I. 1. 2. 3. Посебну микрогрупу представљају називи за припаднике народа пореклом из Индије, који су у Европу дошли преко Балкана, где су најбројније заступљени. Припадници ромске националности чинили су саставни део становништва града Призрена. Етници са диференцијалном семантичком компонентом 'ромска националност' деле се у два микрореда према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

I. 1. 2. 3. а. Мушка особа ромске популације номинује се лексемама *Циганин*, *Габел'*, *Габел'ч'ина*, *Габел'штија* и *Манга*.

Ўзни јенога Циганина да ти пренесе. – Ако смо Цигани, Габел'и несмо.

Црн ка Габел'. – Свакому Габел'у душа и свет му је да украде.

Тај Габел'ч'ина, цџа момак се уч'инија, па и он прџси.

Онóму Габел'штије мáло му бéше јén мánгър што му дáдо, тéке тражéше шеспáрч'е. – Тај Габел'штија, сún му, да не узéја óбраз под нóге зар би ч'инија тáкве маскарáлџе.

Ч'ути брe, Манго, ч'ути, вeро кисeла!

Синхрониски лик *Циганин* настао је од стасл. *ацинганинь*, дисимилаторским испадањем првог *н* – *ациганинь*, а потом аферезом, са наставком *-ин* аналогијом према *Србин* (Skok I: 261). Пејоративно су конотирани називи *Габел'* и *Манга*, чији семантички садржај носи семантичке елементе негативне субјективне оцене и високог степена експресивности. Албанизмом *Габел'* (алб. *gabel*) именује се Циганин чергар маргинализован од стране циганске заједнице, тако да ословљавање овим етничким именом призренски Цигани доживљавају као увреду. Експресивна вредност лексеме појачава се пејоративним суфиксима *-ч'ина* и *-штија* у морфолошким формама *Габел'ч'ина* и *Габел'штија*, којима се експлицира пејоративност мотивне речи. Из албанског језика преузет је експресив *Манга* (алб. *manga, fjalë fyese për rom*), изразито погрдни назив за Циганина. Семантички утицај суседног језика евидентан је на конотативном нивоу семантичког садржаја који је у потпуности преузет.²⁴⁵

I. 1. 2. 3. б. Референт женског пола именује се лексичким јединицама *Циганка*, *Гáфка*, *Габéлка*, *Циганч'етина*, *Габéлка*, *Габел'ч'ина*, *Габел'штија* и *Гáфка*.

Туј стáру кошул'у дáдо јенéјзи Цигáнке за јéно кóшч'е. – Штó се не ул'удиш, мóри девојко, тéке сeдиш тáко ка никóја Цигáнка?

Изгорéло гу слунце, поцрнeла, Гáфка се уч'инила.

²⁴⁵ Лексема *манга* постоји и у македонском језику са значењима „1. груб, дрзок, безобсирен, бесрамен човек. 2. погрден назив за Циганен, односно Ром” (ДРМЈ). Секундарни садржај семантички одговара пејоративној значењској реализацији речи *manga* у албанском језику.

Напуди туј Габел'ку на сокак. – Једнџи Габел'ке дадо стару кошул'у, те узо вој кошч'е.

Ка свака Циганч'етина, оал да гу је да дигне ништо. – Напуди туј Циганч'етину на сокак.

Дадните тџзи Габел'ч'ине комач'е л'ѣба па нека иде. – Дѣ брѣ, Габел'ч'ино габел'ска, микни ми се од главе и остај ме јемпут раат.

Габел'штија, напудиш гу од врата, она ѣте ти гу на капици'ик.

Моционим наставком *-ка* од основе *Циган-* гради се облик за женски род *Циганка*, док се етноним *Габел'ка* изводи од готове именичке форме мушког рода. Примарно значење лексеме *гафка* је „тамнопута женска особа”, па се атрибутивна компонента која маркира особу по боји тена трансформише у семантичко обележје етичности, реализујући секундарни садржај који се приписује као национална ознака припадници ромске националности. Веза између примарног и секундарног значења мотивисана је бојом коже Ромкиња. Етноними *Циганка* и *Гафка* у односу на остале конституенте реда имају најнижи степен експресивности, који се у зависности од семантичког контекста неутрализује. Стога лексема *Циганка* представља дијалекатску доминанту синонимског реда. У односу релативне синонимије према њој стоје експресиви *Циганч'етина*, *Габел'ка*, *Габел'ч'ина*, *Габел'штија*, који су пејоративно конотирани и ван контекста. Негативну конотацију *Габел'ка* имплицира у самом семантичком садржају, док је у примерима *Циганч'етина*, *Габел'ч'ина* и *Габел'штија* пејоративност стилски маркирана пејоративним суфиксима *-ч'етина*, *-ч'ина* и *-штија*. Овим блискозначницама подударају се критеријска обележја денотата (женска особа ромске националности) и имају идентични конотативни сегмент семантичке структуре.

I. 1. 2. 4. Најмлађи етнички слој у Призрену чинили су Цинцари, романски народ који је живео на Балкану.

I. 1. 2. 4. а. За именовање припадника етничке скупине Аромуна у српском призренском говору користио се назив *Гога** и погрдан израз *кисѣла мрѣва*.

Њојне брач'а бил'е Гоге (Реметић 1996: 495). – *И вѣма Гогáма давáл'е* (Реметић 1996: 496)

Ајде, мóre ти, кисѣла мрѣво. – Штó ч'е тај кисѣла мрѣва мец'у вáс?

Етнички назив *Цинцар* Чемерикић није регистровао, а о његовој спорадичној употреби на Косову и Метохији сведочи Елезовић у истоименој одредници – „ретко значи народност куцовлашку” (Елезовић II: 422). Код Елезовића налазимо друго име за Цинцара – *Гога*, који се по његовим подацима као етничко име помиње у XVIII веку

(Елезовић II: 101), а у Призрену га са неутралном номинативном вредношћу бележи С. Реметић. Скок не даје поуздану етимологију ове речи, али не искључује њено балканско порекло и као могућност наводи албанску ономотопеју (према алб. *Gëge*) (Skok I: 585). Уобичајеност и фреквентност употребе синтагматског споја *кисела мрва* у функцији етничког именовања омогућавају му статус лексичке јединице у лексичком систему говора призренских Срба и према немаркираном члану *Гога* стоји у односу квазисинонимије. Колокати су семантички усаглашени и трансформацијом полазних значења у синтагматском лексичком односу реализују метафоричко значење. Лексема *мрва* изван колокације означава парче меса, а придев обезбеђује лексичку спојивост, потенцирајући особину управне речи (*кисела мрва* → *неупотребљиво парче меса* → *безвредан човек* → *погрдни назив за Цинцара*).

I. 1. 2. 4. а. Назив за Цинцарку је *Гогéшка**.

О[д] тéјзи Гогéшке узéла (Реметић 1996: 494).

Могуће је да се домаћи облик на *-ка* ослања на албански фемининум *gogeshë* (Skok I: 585).

I. 1. 2. 5. Јевреја у Призрену није било, али су као трговци вероватно посећивали град. Срби Призренци називали су их углавном турским именима пејоративне конотације.

I. 1. 2. 5. а. Припадник јеврејске националности означава се неутралном номинацијом *Јеврејин** (Реметић 1996: 574) и експресивним синонимима *Јаудија*, *Ч'ифут* и *Ч'ифутин** (Реметић 1996: 608).

У Призрен нéма Јаудије.

Код Ч'ифута úзе на зáјам.

У Чемерикићевој збирци евидентирани су само афективни називи за Јевреја. *Јаудија* (тур. *Yahudi*) и *Ч'ифут* (тур. *Çifit, Çifut*) воде порекло од арапског *Jahud*. Етник је настао по имену Јаковљевог сина Јуде, које је у наречјима дало варијанту *Ĝehud*, од које се развио турски лик *Çifit, Çifut* (Skok I: 322). *Ч'ифут* и *Ч'ифутин* су творбени дублети, други са сингуларним проширењем *-ин* према етнонимима типа *Србин*, *Турчин*.

I. 1. 2. 5. б. Јеврејке се номинују синонимским паром *Јаудика* и *Ч'ифутка*.

Виде л'и óнуј Јаудику?

А свé бул'е и Ч'ифутке и óве ануме бóга мóл'е српско да нéје.

Именовања са дистинктивним знаком 'женска особа' добијена су творбеним формантом *-ка* и семантички корелирају са облицима за мушки род.

I. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'припадник одређене вере'

I. 2. Демографска слика града Призрена у првој половини XX века у етничком и верском погледу била је шаролика. Национални и верски састав становништва одређен је бројним историјским, територијалним и социјалним факторима, али сучељавање различитих народа и култура одразило се на начин живота, међуљудске односе, традицију, културу и језик Срба Призренаца. Религија је у нераскидивој вези са идеологијом, политичком и друштвеном структуром, правним и моралним нормама, културом конкретног социјума, тако да у мултиетничкој и мултирелигиозној заједници верска припадност постаје једно од доминантних социјалних обележја човека, неодвојива од његовог националног идентитета. Верска идентификација остварује се по моделу „субјекат (индивидуа) – припадност – група”, особа се интегрише у социјалну групу и поистовећује се са референтним колективом према верском опредељењу. Изванјезичка стварност се на лексичком нивоу манифестује јединицама које прате појмовну сферу именовања човека по религиозном знаку, а она почива на дихотомној релацији 'свој / туђ'. Интегрални појам, надређена семантичка компонента која обједињује чланове подгрупе јесте хиперсема 'верска припадност', којој у дијалекту одговара лексикализација у функцији хиперонима *вѐра*.

Бегендисјаја сѓм вѐшу вѐру. – Штѓ си вѐру разменила?

Лексичко-семантичка организација лексема са хиперсемом 'верска припадност' базирана је на бинарној опозицији 'православац' / 'иноверац', што је условило системски однос међу лексемама, распоређеним у две микрогрупе.

I. 2. 1. ЛСМГ 'православац'

I. 2. 1. Из перспективе призренских Срба опозитни елемент 'свој' односи се на хиришћане православце. Припадник православне конфесије је *рисјѓнин*, женска особа *рисјѓнка*.²⁴⁶ Лик *кристијѓн* потпуно је десемантизовао полазни семантички садржај, с обзиром на то да се у изворима појављује као етноним, али не и као ознака верског идентитета.

Свѓки рисјѓнин ѓма светѓга.

Ѓјде, мѓре, рисјѓнко, дѓзај се, недѓл'а је, прѓзник је, вѓл'а да се ѓде у цркви.

---

²⁴⁶ Особа која је прешла у православну веру квалификује се придевом *покрѓтен* (*Јовану Маце за покрѓтену жену 25 гроша* (из тефтера)), што остаје изван оквира предложене лексичко-семантичке групе, али категоријално јединица припада пољу социјалне карактеризације човека.

I. 2. 2. ЛСМГ 'иноверац'

I. 2. 2. У опозитну зону улазе номинације са семантичким идентификатором 'иноверац', тј. 'особа друге вере'.

I. 2. 2. 1. У поимању Срба Призренаца католичка конфесија доживљава се као туђа вера, што је у језичком сазнању резултирало опозитним паром *рисјанин* / *катол'ук*.

I. 2. 2. 1. а. За верника Римокатоличке цркве постоје два назива – *катол'ук* / *каталик** и *латинин*.

Їмам до мене катол'ика (Реметић 1996: 482). – *Катол'ици имало* (Реметић 1996: 454).

Удала се за јенога официра латинина.

Припадници римокатоличке верске заједнице у Призрену означавали су се синонимским лексичким јединицама *катол'ук* и *латинин*, при чему прва има општије значење. Паралелно са општеприхваћеним црквенолатинским називом у употреби је и турско именовање *латинин*. П. Скок тврди да је *латин* балкански турцизам којим су Турци примарно обележавали особу римског закона, односно католика и да је проширење *латинин* карактеристично за источне говоре (Скок II: 257). Према наводима Д. Чемериќића називом *латинин* првобитно се означавао Албанац католик, а касније (након Уједињења 1918. године) значење се проширило и на католике Хрвате и Словенце који су као официри службовали у Призрену.

I. 2. 2. 1. б. Женска особа католичке вероисповести номинује се лексичким јединицама *катал'ика** и *латинка*.

Донџа дома никоју латинку.

Облик *катал'ика* изведен је од фонетске варијанте *катал'ук*, коју бележи С. Реметић с напоменом да је лик са супституисаним вокалом ређа појава (Реметић 1996: 386). Форма женског рода *латинка* семантички одговара специфичној реализацији мушке номинације, тако да религиозну компоненту значења прати етничка семантичка ознака.

I. 2. 2. 2. а. Припадник муслиманске вере је *мусл'иман**. Основном називу придружују се именовања особа које су прешле у ислам *пóтур*, *потурко* и *д'инме* и са доминантом стоје у синонимској релацији.

Мусл'иман доша. – *Некој мусл'иман* (Реметић 1996: 351).

Знаја ли си некад потура Сул'-капетана?

Штo че биднем – потурко.

Тáј сел'аньчки тасíл'дар је дíнме.

Релативни синоним *мусл'иман* и *потур*, *потурко*, *дíнме* имају заједничку хиперсему и сему вишег ранга 'ислам'. Њихови семантички садржаји разликују се по једној семи, тј. лексеме *потур*, *потурко*, *дíнме* имају сему више којом се прецизира да су се особе друге вере приклониле мухамеданству. Творбени дублети *потур* и *потурко* имплицирају компоненту којом се потенцијално указује да је реч о хришћанину који је прешао у ислам. Добијени су префиксацијом, од краће основе *тур-*, која чини лексичко језгро деривата са нултим наставком у првом случају и суфиксом *-ко* у другом. У конотативном садржају присутна је експресивна компонента којом је изражен негативан однос према лицу које је променило веру. Она је доминантнија у морфолошкој варијанти *потурко*, где се творбеним формантом наглашава потенцијална пејоративност творбене основе. Турска дијалекатска лексема *dünme* са значењем „преобраћеник из једне вере у другу” у Призрену има дистинктивну компоненту, којом именица *дíнме* диференцира значење у односу на остале чланове лексичке скупине. У призренском идиому служи за означавање исламизованог Јеврејина.

I. 2. 2. б. Лексичке ознаке са разликовним гендерним значењским елементом су семантички и творбени синоними *потуркиња* и *потурешка*.

Јéна потуркиња побéгла о[т] дóма и дóшла у метропол'íју. – А: Штo је вој дьньс с каракóл'и? Б: Трáжиф туј потуркињу што побéгла от куч'е у рисјанску мáалу.

Тáј потурешка дóшла.

У синонимском пару *потуркиња* и *потурешка*, први члан наизглед има неутралну номинативну вредност. Међутим, имплицитно је присутна сема субјективне оцене, која се заснива на колективном ставу према онима који се одричу своје вере. Виши степен експресије доноси истокоренски синоним *потурешка*, деривиран нископродуктивним пејоративним суфиксом *-ешка* у домену етничке и верске номинације.

I. 2. 3. Особа која по убеђењима није религиозна, која не признаје постојање бога именује се релативним синонимима *антикрис*, *каурин* и *ч'áфир*.

Áнтикрис му досадија да би л'и му досадија (клетва).

Мéне ли наша да учи тáј ч'áфир.

Из грчког језика је усвојен црквени термин *антикрис* (грч. *antichristos*), који у хришћанској терминологији значи противник Христа и хришћанства, и то је значење опстало као примарно и у народном говору. Турцизми *каурин* и *ч'áфир* су

етимолошком сродству (ар. *kāfir*) и у примарном језику се семантички укрштају. Општије значење има лексема *ч'афир* „неверник”, док *каурин* примарно референцира на немуслимана. У језику реципијенту обе лексичке јединице су пејоративно маркиране.

Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексици ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'Србин / туђин', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено. Лексеме *Србин / туђин* образују етнонимски пар семантичким знаком којим се идентификује особа српске националности супротстављена лицу друге националности (*Турчин, Арнаутин, Латинин, Циганин, Гога*). Представљени лексички фрагмент обogaћен је номинационим експресивима (*Турч'е, Турч'ежија, Белокапац, Габел', Габел'итија, Габел'ч'ина, Габел'ка, Манга, Чифутка*), који активно ступају у парадигматске синонимске односе са доминантама скупова којима припадају. Пејоративно су конотирани називи за Србина *Ц'аур* и *Каурин* од стране Турака, где важи обрнут принцип номинације по систему 'свој / туђ'. Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности, где у опозицији према *рисјанин* стоје *катол'ик, латинин, мусл'иман, потур*, градећи антонимску парадигму. Језичке репрезентације које улазе у састав дате социјалне категорије распоређене су на бинарној равни 'православац / иноверац', а у оквиру најужих лексичких скупова, микроредова, успостављају синонимске релације.

Са творбено-семантичког становишта у језичкој реализацији мушких етника најпродуктивнији је наставак *-ин*, који учествује у творењу неутралних (*Србин, Рисјанин, Турч'ин, Арнаутин, Латинин, Циганин, Јеврејин*), ређе експресивних номинација (*Каурин, Ч'ифутин*). Његов корелат у женској групи именовања је суфикс *-ка* (*Србинка, Рисјанка, Арнаутка, Латинка, Циганка, Јаудика, Ч'ифутка, Каурка*). Фреквентан је и као лексичко-семантичка ознака верског идентитета (*рисјанка, катал'ика, латинка*). Експресивном слоју припадају јединице које у семантичком садржају иманентно садрже пејоративну компоненту (*Ц'аур, Габел', Габел'итија, Манга, Ч'ифут, потур, динме, антикрис, ч'афир*) или је она испољена у комбинацији

неутралне или пејоративне творбене основе и пејоративног творбеног форманта (*Циганч'етина, Габел'штија Габел'ч'ина, Габел'штија, потурешка*), односно пејоративне основе и примарно неутралног наставка (*Турч'е, Турч'ежија, Каурин, Ч'ифутин, Ч'ифутка, Габел'ка, потурко, потуркиња*).

У центру лексичко-семантичке групе концентрисане су све номинације којима се идентификује особа по националној и верској припадности. У анализираном идиому неретко се националност изједначава са припадајућом религијом, па религиозна именовања преузимају улогу етнонима, при чему се религиозна компонента потпуно или делимично десемантизује, а етничка заузима доминантну позицију у семској структури (*Рисјанин „Србин”, Латинин „Албанац католичке вероисповести”*). Периферни лексички елементи носе информацију о идеолошкој припадности (*антикрис, каурин, ч'афир*) и односу према вери (*потур, потурко, потуркиња и потурешка, дџинме*).

Социјална категорија етничког и верског идентитета човека представљена је номинационим лексичким јединицама којима се идентификује појединац у мултиетничкој и мултирелигиозној друштвеној и културној средини какав је био Призрен у првој половини прошлог века. Преко етничких и верских назива човека на дијалекатској слици света рефлектована је појмовна, идеографска и језичка стварност Призрена тога доба.

II ЛСГ именица са хиперсемом 'професија'

II. Модулирање човека језичким средствима условљено је ванјезичким елементима понајвише у сферама које га детерминишу као социјално биће. Историјске околности, друштвено-политичке промене, социјално-економски оквири, културно-технолошки развој фактори су који утичу на динамику привредног развоја и професионалног живота једне урбане средине. Дијахронијски лексички пресек у моменту привредно-економског јачања Призрена након ослобођења од Турака осликава живописан колорит једне провинцијске средине на крајњем југу Србије и њен убрзани друштвено-економски развој. Привредна еволуција у првој половини XX одразила се умногоме на друштвене односе и друштвену структуру града. У дијалекатском лексичком систему тога доба фиксиран је појмовни код помоћу којег се може реконструисати слика Призрена и његових становника у сфери јавних и приватних делатности и професионалне ангажованости. Професија је важан параметар по којем се човек вреднује у друштву, с обзиром на то да радном делатношћу испуњава једну од

најзначајнијих социјалних улога. У систему именовања по социјалним чиниоцима, номинација по професији заузима једно од централних места. Професионалној димензији човекове личности Т. А. Воронцова и Е. И. Голованова посветиле су монографију *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке* (Воронцова, Голованова 2008), у којој су именовања лица по професији први пут представљена као самостална категорија. Овој опсежној студији о човеку као субјекту професионалне делатности претходила је докторска дисертација Е. И. Голованове *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* (2004), у којој ауторка излаже основне постулате на којима се категорија радника заснива.²⁴⁷

---

²⁴⁷ „1. Наименования лиц по профессии, выступающие в языке в виде суперпарадигматической группировки лексических единиц, репрезентируют одну из важнейших категорий концептуальной картины мира. Данные единицы выявляют значимый фрагмент действительности как с точки зрения профессионального познания и коммуникации, так и с точки зрения этнической культуры и актуализированного в языке общекоммуникативного знания. 2. Языковое моделирование субъекта профессиональной деятельности демонстрирует действие механизмов категоризации, в результате чего неограниченное количество способов функционирования человека в совокупном производственном организме общества сводится к ограниченному числу языковых моделей. Нежесткий характер последних позволяет усложнять связи и отношения между концептуализированными в них смыслами в непрерывном процессе эволюции человеческого общества. 3. Магистральные способы концептуализации субъекта профессиональной деятельности формируются на базе первичных (примарных) концептов, универсальных для всех языков: объект, процесс, инструмент, продукт деятельности. В качестве дополнительного концепта, включенного в этот список, выступает важнейший онтологический концепт 'место', 'пространство'. 6. Формирование категории профессионального деятеля как ментальной и языковой сущности начинается в древнейшие исторические эпохи и превосходит одновременно со становлением профессиональных сфер деятельности. факт окончательного обособления того или иного вида профессиональной деятельности получает закрепление в соответствующих обозначениях лица по профессиональному признаку, образованных на основе продуктивных моделей. 7. Категория профессионального деятеля в языке представлена сложно организованной совокупностью взаимосвязанных и взаимозависимых номинативных единиц. Изменения, происходящие внутри этой системы, обусловлены развитием социальной и экономической жизни общества, структурными изменениями, происходящими в сфере материального и духовного производства, когнитивно-коммуникативными потребностями носителей языка. 8. Развитие категории профессионального деятеля может быть представлено как смена когнитивного типа, под которым понимается доминантная когнитивная модель номинации, представляющая ход мыслительной деятельности человека по созданию нового имени и отражающая особенности определенного этапа развития человеческого общества. Эпохе ремесленной организации труда соответствует экстернативный, мануфактурному периоду — процессуальный, индустриальной эпохе — инструментативный когнитивный тип. Для наименований лиц по профессии, комплексное выражение совокупности дифференциальных признаков субъекта профессиональной деятельности, при этом доминирующим способом концептуализации деятеля является объектный (по основному объекту и шире — сфере профессиональной деятельности). Общий принцип саморазвития, движения в системе наименований лиц — ротационный: происходит регулярная смена доминантных моделей номинации, соответствующих направлению концептуальной интерпретации роли человека в преобразовании мира. 9. В языке профессиональной коммуникации как социально-обусловленном и социально-ориентированном языковом пространстве, отражающем особенности восприятия объектов, их связей и отношений с позиций человека, включенного в активную целенаправленную деятельность по преобразованию мира, возникновение наименований лиц по профессии носит регламентированный характер. Поскольку в сферах письменной речи данная регламентация достигает предельных значений, наименования субъектов профессиональной деятельности, функционирующие в деловых и научных текстах, целесообразно рассматривать как терминологические единицы независимо от временного фактора. В любую эпоху они выполняют

Посматран са лингвокултуролошког аспекта концепт *професија* се у дијалекту реализује најчешће преко номинације човека по професионалном опредељењу, односно по врсти занимања којом се бави. Номинација човека у наведеној социјалној категорији остварује се именицама типа *nomina agentis*. Неки аутори ову категорију именовања лица третирају као самосталну и за именице овога типа користе термин *nomina professionis* (Лескин, Клајн, Ајџановић). Иако је разлика између *nomina agentis* и *nomina professionis* високо контекстуално условљена, јер не постоји формална дистинкција, ове друге ипак, сматра М. Ајџановић, заслужују аутономан статус захваљујући пре свега семантичкој особености, али и оној која се тиче мотиватора (Ајџановић 2008). Међутим, номинални деривати који припадају класи имена радника нужно не искључују агентивну компоненту значења, с обзиром на то да бављење извесним занимањем подразумева вршење извесне радње. Занемаривање актуелног агенса у неким случајевима, најчешће код девербатива, условљено је контекстом. Базирајући своју теорију на творбено-семантичким основама Земскаје (*Словообразование как деятельность*) и Докулила (*Tvoření slov v češtině*), Г. Нешчименко говори о унутаркатегоријалном расколу у оквиру семантичке категорије *nomina agentis*, из које се издваја тзв. професионални номинациони блок – *nomina actoris*. За разлику од именица са агентивним значењем које су мотивисане глаголом, ономасиолошки тип *nomina actoris* има изражену супстантивну мотивацију, при чему се веза са глаголом потпуно или делимично нивелише (Г. Нешчименко 2012: 223).²⁴⁸ Лексичко-семантичка група именовања по професији у савременој руској когнитивистици истражује се са лингвокултуролошког становишта, јер су номинације у категорији занимања условљене спецификом националне традиције, културе и менталитета (З. С. Ахматъянова 2000; С. А. Чеканова 2008; Я. Лю 2011, 2012, 2012а). У радовима је често заступљена

присушие терминам когнитивно-ориентирующие функции. 10. Номинации лиц по профессии, представляющие базовый уровень категоризации и являющиеся достоянием всех носителей языка, составляют ядро этнокультурного пространства, входят в совокупность инвариантных знаний и представлений общества, становясь его доминантными структурами, вследствие чего на их основе осуществляется кодирование культурноносного смысла. 11. В ментальном и языковом пространстве социјума категория профессионального деятеля выступает в качестве инструмента познания мира и человека в этом мире. Представленная наименованиями, являющимися частью общеупотребительного языка и принадлежностью языков профессиональной коммуникации, она оказывается в положении «пограничной» зоны между обыденным и специальным знанием» (Голованова 2004: 3).

²⁴⁸ Г. Нешчименко илуструје могућност двоструке мотивације, што објашњава феноменом прескакања деривационе фазе, који је присутан у свим словенским језицима: „... *učit* > *učitel* > *učitelka*, где *učitel* манифестирует фазу „существительное м. р. со значением лица; *učitelka* – фазу „существительное ж. р. со значением лица”. Если структура деривата *učitel* раскрывается через соотнесение лишь с глаголом *učit*, то сущ. *učitelka* имеет двойственную мотивировку, оно соотносится как с *učitel* (суф. -Ø), так и с *učit* (сложный суффикс *-telka*). Мотивировка с использованием сложного суффикса *-telka* становится возможной при перескоке субстантивной фазы и установлении прямого соответствия с глагольной фазой (Нешчименко 2012: 222).

компаративна структурно-семантичка анализа „професионализама”, која се углавном заснива на базичним категоријалним концептима помоћу којих је могуће описати било коју врсту делатности, а то су објект, процес, средство, продукт и место рада (Е. В. Кашпур 2005; Т. Х. Мухиддинова 2011, 2011а; Е. И. Голованова 2012). Овакав тип анализе почива на општости ономасиолошких категорија (процес рада, предмет рада, средство рада и продукт рада), које је још шездесетих година прошлог века А. И. Моисејев означио као четири елементарна типа квантификатора који представљају основне мотиваторе номинације лица по професији (Моисеев 1968: 143).

Један од принципа класификације који спроводе руски аутори јесте тематска подела по сферама делатности. Области у којима функционишу *nomina actoris* подлежу терминологизацији, јер се на нивоу одређене сфере делатности развија професионална комуникација међу учесницима у раду. На степен терминологизације утичу и социјални и унутарјезички узроци, као што су: ниво друштвеног, привредног и технолошког развоја, потреба за специјализацијом и прецизном квалификацијом појмова, развој диференцијалних ознака којима се испољава карактер и садржај рада, типови односа унутар ономасиолошких структура продуктивних у датом периоду, степен развитка парадигматских и синтагматских веза у лексичком систему (Мухиддинова 2011: Автореф.).

У српској лексиколошкој пракси уобичајени су тематски радови у којима је обрађена терминологија занимања и заната као облика традиционалне културе, али нашој науци недостају систематска лексичко-семантичка истраживања номинационих јединица којима се денотира особа као ималац занимања, које у језику функционишу у склопу ширих терминологија или као саставни део општег лексичког фонда. Модернији приступ именицама *nomina agentis* у српској језичкој теорији предлаже М. Ајџановић, уводећи нове деривационе и семантичке класификационе критеријуме за дефинисање и дескрипцију именица са категоријалним обележјем ’ималац занимања’ (Ајџановић 2005).

Наш корпус у оквиру социјалне карактеризације човека чини хомогена и продуктивна група именица које особу обележавају као носиоца, односно имаоца занимања и професионално га квалификују. Лексичко-семантичка група именована радника квантитативно је веома опсежна, има сложену тематску и хијерархијску структуру и карактерише се разрађеним системским односима који сведоче о присуству како регуларних парадигматских односа (на којима се заснива организација групе), тако и о нетипичним односима међу члановима групе (гендерна асиметричност). Хиперсеми ’професија’ као кохезионом елементу групе одговарају лексеме *рабóта* „1,

посао, рад на извршењу чега; 2. рад као стално занимање” и *служба* „вршење одређене дужности у јавном или приватном сектору; рад за новчану надокнаду” (Чемерикић). Језгро групе представљају номинације са семантичким идентификатором ’припадник одређене професије’. Надређена интегрална значењска компонента има више лексичких реализација приближне семантичке вредности. Номинални дериват *рабóтник* развио је атрибутивно значење „вредан, радан човек”, које потиче из адјективне творбене основе, при чему се агентивност полазне речи потпуно десемантизовала. Опште значење „радник” остварују турцизам *ишч’ија* (тур. *işçi* ‚рад, посао”) (...кьд ч’уја да ч’иниф два ч’ерэка, он извадија и даја Ц’оџе две бэл’е (меџ’едије), а ишч’ијама по јен ч’ерек) и албанска позајмљеница *пунтор* (алб. *punëtor*), али је њена употреба ограничена на писане изворе, па се „она код Срба у Призрену не чује у живом говору” (Чемерикић). Радник који ради за плату, који прима плату месечно назива се *ајљкч’ија* (тур. *aylıkçı*) (*Царски ајљкч’ија је он. – Љсно је ајљкч’ије, работáја не работáја, ајљк му н’ему иде*), а онај који ради за надницу, који новчану надокнаду прима рачунајући по дану је *наднич’ар* (*Изгубија ред, затворија дугању те рабóта, ч’уч’а, ка наднич’ар. – Два наднич’ара ми копаф лóјзе.*). Чемерикић не бележи могућу изведеницу *службеник* од именице *служба* „рад за плату”, која би кореспондирала са семантички најближом лексикализацијом *ме’мур* (тур. *tetmir*) „службеник, чиновник”. Именовања у семантичкој категорији ’припадник одређене професије’ превазилазе значењски опсег „службеник” и покривају све области актуелних занимања у Призрену тога доба, што води њиховој тематској класификацији на основу диференцијалне компоненте вишег ранга ’сфера делатности’. Према области материјалне или духовне културе у којој човек обавља одређени посао као професију, лексичко-семантичка група са архисемом ’човек’ и категоријалним знаком ’професија’ грана се на седамнаест лексичко-семантичких подгрупа²⁴⁹:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом ’војска’,
2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’религија’,
3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’финансије’,
4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’право’,
5. ЛСПГ именица са хиперсемом ’обезбеђење и заштита’,
6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’здравство’,

²⁴⁹ Лексичко-семантичка организација лексема у категорији ’професија’ заснива се на стандардној класификацији занимања Републичког завода за статистику (Београд, 2011), која је прилагођена нашем лексичком корпусу, на основу којег се може реконструисати слика актуелних духовних и практичних делатности у Призрену пре једног века.

7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета',
8. ЛСПГ именица са хиперсемом 'тумачење језика',
9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност',
10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство',
11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство',
12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услугне делатности',
13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина',
14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз',
15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда',
16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов',
17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'.

Даља спецификација занимања врши се у оквиру подгрупа, формирањем ужих лексичких скупова – микрогрупа. Називи радника дати су у мушком роду, што је језички одраз ондашњих друштвених прилика и што је условило важну језичку појаву – гендерну асиметричност. Инвентар именована човека по врсти занимања којом се бави у испитиваном идиому показује маргинални статус *nomina feminina*. Именице овога типа у наведеној категорији односе се на ретка, специјализована занимања којима су се бавиле искључиво жене. Мали је број делатности у којима су се жене професионално остваривале паралелно са мушкарцима. Деривациони еквиваленти мушким именовањима који се у говору појављују семантички не кореспондирају са именицама мушког рода, већ најчешће имају посесивни карактер 'жена припадника одређене професије'.

II. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'војска'

II. 1. Војна номенклатура представља посебан микросистем лексичко-семантичког система. Војна терминологија формира се под утицајем екстралингвистичких, пре свега историјских, политичких и војних чинилаца, почива на хијерархијски устројеној ванјезичкој стварности, што је чини затвореним, готово херметичним лексичким комплексом. Без обзира на специфичност језичке функције, војна занимања учествују у конституисању специјалне, тзв. професионалне дијалекатске лексике, и као таква улазе у општи лексичко-семантички систем говора и потчињавају се његовим законитостима. Лингвистички опис војних занимања подразумева комплексну лексичко-семантичку анализу војне номенклатурне терминологије као хијерархијске

структуре. Њена важна језичка одлика је системност, а особеност именовања војних чинова, односно војних лица испољава се у нетипичним хиперо-хипонимским релацијама. Та специфичност огледа се у одсуству лексикализованог хиперонима, што нарушава вертикалну хијерархизацију и условљава хоризонталну, обично степенасте организације. Р. Драгићевић, на основу прегледа домаће и стране литературе, прави разлику између редова кохипонима и лексичких скупова као што су чиновници у војсци, који имају своје хијерархијско устројство. Војни чиновници су пример линеарног лексичког поља и представљају хијерархије без гранања (Драгићевић 2007: 304, 305). Чланови скупа распоређени су у серије, односно низове, на сваком крају налази се по један крајњи члан (нпр. војник – маршал). Међу члановима серије границе су строго одређене и они граде нове скупове – рангове (Драгићевић 2007: 2006). Поједини руски аутори, међутим, истичу изражени хиперо-хипонимски однос међу члановима два тесно повезана микросистема – војних звања и војних дужности и вишестепеност хипонимије (Чигашева 2003: Автореф.; Пичугин, Голцова 2012: 6–7). У опсежној компаративној анализи семантичког поља војних назива у руском и немачком језику, М. Чигашева не искључују постојање суперординиране лексеме, али наводи да је могуће одсуство хиперонима у неким групама, као и да у неким случајевима хипоним испуњава двојну функцију, хиперонима и хипонима (Чигашева 2003: Автореф.).

Војни термини истовремено се саодносе са појмовима војних звања и са конкретним денотатом, човеком који је у војној служби. У овој тематској групи примењена је метонимијска формула ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ. На основу логичке везе и клизања референције са апстрактног појма на човека, на језичкој равни остварено је метонимијско значење и добијена именичка метонимија. Овакав пренос значења основни је механизам регуларне полисемије (Драгићевић 2007: 173). Наше интересовање везано је за субјекте војне службе као носиоце занимања. У српском призренском говору категоријалној ознаци 'војнички позив' одговара лексикализовани хипероним турског порекла *ашч'ерија* (тур. *askeriye*).

Мучан живот је и тај ашч'ерија.

У испитиваном говору лексикализовани хипероним *војник* има двоструку функцију. То је надређени елемент свим члановима лексичког скупа када реализује општу идеографску вредност „особа која врши војничку службу”. Јавља се и у улози лексикализације носиоца нижег војног звања, па је у том случају суперординирана лексема називима за припаднике појединих војних родова.

Формирање система именовања особа чија је стална професија служба у војсци резултат је непосредног утицаја турске војне структуре, у којој постоји висок степен диференцијације војних звања у зависности од сфере функционисања и војне категорије. Спољашњи фактори, актуелни у историјској и војно-политичкој стварности Призрена с краја XIX и почетка XX века, одразили су се на структуру дате лексичко-семантичке подгрупе.

На језичком плану вертикала хијерархије одражава опозицију подређени – командант и иде у смеру одоздо – навише (од нижих ка вишим војним звањима). По принципу семантичке општости конституенти су распоређени у две микрогрупе, а на бази подела из ванјезичке стварности структурисане су уже лексичке скупине – рангови, који прате хијерархијску структуру војних звања.

II. 1. 1. ЛСМГ 'војник нижег звања'

II. 1. 1. Микрогрупа са хиперсемом 'војник нижег звања' синтетичке лексичке јединице са општим лексичким значењем носиоца нижег војног звања, који се у вертикалној равни војне хијерархије понаша као опозит носиоцима виших звања, а у хоризонталној стоји као први члан узлазно устројене серије: *војник, ашч'ер, низам, нефер, бедел', редиф*.

Тражеше те јен војник. – Војници се пушч'аф па се размил'ел'е по ч'аршије да купујеф бакиише за дома. – Гл'еда војнице како уч'иф тал'иф. – Даде наредбу војницама те га врзаше. – Къд дои'е прва Србија, што не давасмо војницама: а вино, а ракију, а ните, а погач'е, а печ'ене кокџике, све што ни беше даја бог.

Онај алка-Ванкин нестрѣтњик Душан отиша у Србију и ашч'ер се писја, е враг му године изеја. – Пратија ашч'ера да узне путине.

Максут аи'а-Рамин не бија низам, теке пратија бедена. – Све по два-три низама идеф у деврију.

Пратија нефера да га вика у уч'умат.

Сил'еман, агин син, погодија бедел'а за у војску. – Бедел'а ти фач'ам, дома да ми седиши (нар. пес.).

Парадигматски карактер лексичких јединица које конституишу синонимски ред испољава се у њиховој компатибилности и високом степену семантичке блискости. Стара словенска изведеница *војник* и турцизам *ашч'ер* (тур. *asker*), као апсолутни синоними и доминанте реда, задржавају опште значење и неутралну семантичку

вредност, те су потпуно заменљиве у контексту. Централној зони придружује се и реч из турске војне терминологије *низам* „војник кадровца” (Чемерикић), односно „регуларни војник Турске царевине” (Škaljić 1966: 493). Турски војни термини развили су полисемична значења на основу логичке везе целина – део (*ашч’ер*, *низам* „1. војска 2. војник”) као посебног типа синегдохе. Са језгреним елементима општим примарним значењем „војник, редов” повезана је лексема *нефер* (тур. *nefer*). Периферне елементе значења садржи именичка јединица *бедел’*, која лексичком скупу припада по категорији именовања, али се од осталих чланова разликује специфичним секундарним семантичким садржајем „човек који служи војску уместо другога уз новчану надокнаду” (Чемерикић). Секундарна спецификација значења сужава примарну семантику „заменик” и ситуира је у конкретан, војнички дискурс. Код ове лексеме занемарујемо очигледну семантичку дивергенцију у односу на остале конституенте синонимског реда, с обзиром на историјски контекст у коме се јавља и на ванјезичке елементе који учествују у обликовању њеног значења.²⁵⁰ У дати лексички скуп квалификује је интегрална компонента ’војна служба’ и семе нижег ранга ’уз новчану надокнаду’, које *бедел’а* класификују у категорију професионално ангажованих особа, односно имаоца занимања. Војни обвезник из резерве, резервист, номинује се лексемом *редиф* (тур. *redif*).²⁵¹

Централне лексеме које остварују појмовну и семантичку вредност ’војник нижег ранга’, *војник*, *ашч’ер*, *низам*, *нефер*, у лексичко-семантичкој организацији микрогрупе налазе се у надређеној позицији у односу на лексичке јединице којима се денотира војник као припадник одређеног рода војске. Субординативне лексеме нису у односу кохипонимије, већ представљају хоризонталну структуру без даљег гранања.

²⁵⁰ „За време турске владавине Срби у Призрену су сматрали војнички позив недостојним, где се скупљају пропалице и бескућници, што је за ондашњу турску војску донекле и тачно, јер муслимани нису подлежали личној обавези у сталном кадру, већ су могли послати плаћеног заменика, *бедеља*” (Чемерикић).

²⁵¹ Посебну категорију чине лица која добровољно ступају у војску, а која остају изван наше класификације на основу професионалне оријентације. С обзиром на то да смо у домену војне терминологије, овде ћемо се кратко осврнути на номинације којима се у призренском идиому обележавају војни добровољци: *добровол’ац* (*У бугарски крат од Призрен отидоше добровол’ци више о[д] двеста душе*), *и’унул’ија* (*Максут Рамин се писаја и’унул’ија*), *башибозук*, *комита* (*Ч’ула л’и му м’ати да Душан искоч’ија у комите?*) и *комитац’ија*. *Доброволац* и *и’унул’ија* су потпуни семантички еквиваленти са општим категоријалним значењем. Лексеме *башибозук*, *комита* и *комитац’ија* означавају припадника добровољних нерегуларних војних јединица. Турцизам се односи на члана нередовне војне формације састављене од Турака и Албанаца, а творбени дублети на одметника који је припадао организацији с националистичким циљем у борби за ослобађање од турског ропства на Балкану.

II. 1. 1. 1. Војник који служи у коњици именује се лексичким јединицама *којнаник**, *суарија* и *атл'ија*.

Којнаници дошл'е (Реметић 1996: 416)

Суарија је.

Атл'ије уч'иџ тал'им дол'е у Серекльк. – Грдан атл'ија доша синоч' у кџшлу.

Српски призренски облик *којнаник*²⁵² евидентира С. Реметић, док Чемерикић региструје само турска именована. Семантички садржај полазне именице *којн* мотивисао је семантику изведенице, која значење носиоца занимања остварује помоћу наставка *-аник*. Из области војништва преузет је турски назив за коњаника *суарија* (тур. *süvari*), који примарно означава коњицу. У процесу полисемије, механизмом синегдохе (целина – део) развило се значење за припадника овог реда војске. Лексема *атл'ија* (тур. *atli*) изворни је дериват, настао од мотивне именице *at* „коњ” и суфикса *-li*, који у говору реципијенту има адаптирану форму *-л'ија*, и примарно се односи на војника коњаника.

II. 1. 1. 2. Војник који служи у пешадији номинује се лексемом турског порекла *нијаде* (тур. *piyade*).

Атл'ија је, неје нијаде.

II. 1. 1. 3. Припадник посебног рода војске која се састојала од мештана, пешака и коњаника, чија је дужност била да чувају пограничне кланце и прилазе назива се *мартолоз* (тур. *martoloz*). Балкански турцизам објашњавамо семемом којом је дефинисан у *Рјечнику турцизата* А. Шкаљића, с обзиром на то да Чемерикић не даје њено значење нити илустрацију из говора.

II. 1. 1. 4. Војни трубач именује се турцизмом *борозан*.

Бија борозан у војску. – Нанред идеф борозани и свираф.

Термин је турска сложеница из области војништва од *boru* „војничка труба” и *-zan* „онај који свира” (Петровић 2012: 87). Други елемент уноси у сложену реч значење агентивности, док компонента ’војничка’ у првом члану композита сугерише семантичку премису *nomina professionalis*. Иако структурно и значењски ова реч изворно реферира на човека, код Чемерикића је примарно синоним са обликом *борија* „војничка труба”. Такво значење *борозан* има на читавом косметском ареалу (Елезовић I: 56). Овде је турско значење десемантизовало агентивну компоненту члана *-зан* са потпуном заменом архисеме (човек – предмет) и хиперсеме ((војни) музичар –

²⁵² Домаћа реч забележена у овом фонетском лику потврда је постојања секвенце *jn* уместо *њ*, коју Чемерикић доследно избегава, приближавајући гласовне дијалекатске одлике стандардним варијантама.

инструмент). Могуће је, да је потом, у српском призренском говору име пренесено по метонимијској формули МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТ – МУЗИЧАР.

II. 1. 2. ЛСМГ 'војник вишег звања'

II. 1. 2. Хиперсемом 'војник вишег звања' повезане су лексичке јединице подређене лексикализованим хиперонимима *офи́цир**, *комáндар* / *комéндар**, *комендáнт** и *зáбит*.

Офи́цири имáл'е и диртíне (Реметић 1996: 367).

Комáндар на војску је Їл'ми-паша. – Стáрога командáра испратíше сíргѝн.

Укрáл'е му и нáшему комендáнту пáре (Реметић 1996: 387).

Тáј зáбит је Анадол'и́ја.

Семантички еквиваленти у улози надређених лексема остварују општу семантичку вредност „старешина у војсци”. Спољашње околности детерминисале су употребу наведених лексема. Творбени дублети *командар* и *командант* односе се на старешину који командује неком мањом јединицом. Варијанта *командар* је хибридни дериват, са нетурском именичком основом и турским суфиксом *-дар*, према тврдњи П. Радића. Овакво образовање „могло је бити подржано суфиксом *-ар* из категорије вршилаца радње” (Радић 2001: 105). Савремено виђење одступа од традиционалног Скоковог објашњења да је реч добијена наставком *-ар* (Skok II: 132). Облик *командант*, домаћи рефлекс италијанске форме *komandante*, накнадно је ушао у призренски говор, као последица промена на друштвено-језичком плану и слабљења турског утицаја. Доминанта 'старешина' повезује ове деривационо-семантичке еквиваленте са новијом лексемом *официр*, која значењски парира турцизму *забит* (тур. *zabit*) „официр у турској војсци”. Историјска стварност најдиректније се рефлектује кроз војну номенклатуру. У лексичком корпусу Д. Чемерицића инкорпориран је микросистем турских војничких именовања.²⁵³ Терминологија из ове области уграђена је у општи призренски лексички систем, а условљена је ширим друштвено-политичким контекстом и заснива се на организацији појмова у друштвеној стварности. Структура виших војних звања прати узлазну хијерархију у турској војсци. Елементи микрогрупе

²⁵³ Чемерицић инсистира на војном стању пре балканских ратова и на лексици која такву војску илуструје. После балканских ратова војна терминологија је радикално измењена, тако да средином друге деценије XX века у Призрену нема турске војске. Аутор лексикона тежио је локално маркираним јединицама, на шта упућује одсуство војне терминологије која је била актуелна у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (нап. Р. Младеновић). Једини назив за припадника српске краљевске војске налазимо у монографији С. Реметића, а то је номинативна јединица којом се означава носилац највишег чина – *генерал*.

конституишу серију, односно хијерархијски низ без гранања. Лексичке јединице којима се денотирају војници са чиновима концентрисане су у степенасто организоване рангове.²⁵⁴

II. 1. 2. 1. Најнижи чин у турској војсци имао је *нефер*, официр додељен на службу вишем старешини.

Пратија нефера да га вика у уч'умат.

Примарно, турцизам *нефер* (тур. *nefer*) означава простог војника. Допунске компоненте у секундарном семантичком садржају квалификују га у виши војнички ранг „војник додељен команданту или штабу ради преношења наређења”. Чемерикић секундарно значење ове речи дефинише одговарајућим еквивалентом из западне војничке терминологије „ордонанс”.

II. 1. 2. 2. Чин каплара, односно десетара, носио је *онбашија*.

Пратија онбашију да га вика.

Реч је у форми сложенице преузета из турске војне терминологије (тур. *onbaşı*). То је изафет од *on* „десет” и *başı* „главни, челни”, са транспарентном семантиком. Турска морфема *başı* (од *baş* „глава”) у српском призренском говору адаптирала се у форми *-башија* и продуктивна је у „категорији изведеница са значењем (главног, истакнутог) вршиоца радње” (Радић 2001: 99), пре свега у војничким именованима.

II. 1. 2. 3. Чин наредника имао је *ч'ауш*.

II. 1. 2. 4. Старешина наредника је *башич'ауш*.

Имер ч'ауш биднаја башич'ауш.

Ч'ауш (тур. *çavuş*, поред *çavuş*) и *башич'ауш* (*baş çavuş*) били су нижи заповедници у турској војсци. *Ч'ауш* одговара чину водника, а *башич'ауш* „главни чауш”, надређен је по рангу осталим чаушима.

II. 1. 2. 5. Лексичка ознака за официрски чин потпоручника је *мил'азим сани*.

II. 1. 2. 6. Један ранг више на лествици војничких звања припада поручнику, именованом лексичком јединицом *мил'азим евел*.

У Чемерикићевом речнику лексема *мил'азим* (тур. *mülâzim*) обрађена је као посебна лексикографска јединица са значењем „чин капетана у турској војсци”. Овакво одређење није прецизно, јер на другом месту аутор дефинише турцизам семемом „чин

²⁵⁴ Поред редовне војске, по потреби су биле ангажоване нередовне војсне снаге. Заповедник одреда помоћне војске носио је назив *церибашија* (тур. *çeribaşı*). Специјално звање има *бајрактар* (тур. *bayrak dar*), командант војничке јединице у борбама у којима учествује његов *бајрак* („посебна јединица башибозука образована од Арнаута са територије једног бајрака, кнежине од 20-30 села која је имала заједничку заставу” (*Суореч'ки бајрактар*)). Са српске стране деловали су устаници против турске власти, а вођа такве добровољачке чете био је *војвода* (*Снаса Моравч'е је комџици војвода*).

потпоручника и поручника у турској војсци.” Значење је, међутим, издиференцирано допунским елементима у турском језику (тур. *mülâzimi evvel* „потпоручник”, *mülâzimi sani* „поручник”), па су лексичке јединице за номинацију наведених нижих официрских звања као готове позајмљенице ушле у војну терминологију призренског идиома.

II. 1. 2. 7. Официрско звање које се подудара са чином капетана одговара називима *би́л 'икба́ша* / *би́л 'игба́ша* *, *би́л 'икбаши́ја* / *би́л 'игбаши́ја*, *јузбаши́ја*.

Би́л 'икба́ша је у суари́је. – Ть́д кьд ул 'его́ше Л 'умáни у При́зрен, би́л 'икба́ша ги бе́ше Би́сл 'им Ё́л'ез. – Би́ја и би́л 'игба́ша (Реметић 1996: 366).

Муста́фа Та́тар, би́л 'икбаши́ја.

Муста́фа Та́тар је јузбаши́ја.

Би́л 'икба́ша (тур. дијал. *büyükbaşı*, поред *bölükbaşı*) је „старешина *би́л 'ика*” (Чемерикић), тј. командир чете од стотину војника. У говору Призренаца реч функционише са две фонетске варијанте турског дијалекатског лика и са паралелном употребом обе адаптивне форме.²⁵⁵ У XIX веку назив *би́л 'икба́ша* замењен је семантичким еквивалентом *јузбаши́ја* (тур. *yüzbaşı*), неодређеним турским изафетом од броја *сто* (тур. *yüz*) и именице *глава* (тур. *baş*) (Петровић 2012: 84).

II. 1. 2. 8. Војни заповедник над хиљаду људи је *бимбаши́ја*.

У њего́ву куч 'у се́ди бибаши́ја. – Прати́ја бимбаши́је црвене́ јајца.

Лексема *бимбаши́ја* (тур. *binbaşı*) преузета је као готова сложеница, којом се у турском језику означава командант војног табора који је бројао хиљаду војника (тур. *bin* „хиљаду” и *baş* „глава”). Ово звање одговара чину мајора у савременој војној терминологији, па је и сам Чемерикић реч дефинисао преко доминанте ’мајор’ „чин мајора у турској војсци” (Чемерикић).

II. 1. 2. 9. Лексемом *ми́шир* (тур. *müşir*) номинује се највиши официрски чин у турској војсци, односно носилац чина маршала.

II. 1. 2. 10. Највиши војнички чин у српској краљевској војсци имао је генерал, у Призрену именован јединицом *и'енерáл**.

Оти́ша и'енерáлу (Реметић 1996: 451). – *Ценерáл не да́ја* (Реметић 1996: 421).

ЛСПГ са хиперсемом ’војска’, као интегрално-диференцијалном семантичком компонентом вишег ранга, синтетизује лексичке јединице којима се идентификују

---

²⁵⁵ Специјалну војну службу вршио је *би́л 'ик-éмин*, „лице које је водило послове новчаног и материјалног снабдевања *би́л 'ика*” (*Би́л 'ик-éмин бија у војску*) (Чемерикић).

субјекти војне службе, односно носиоци војних звања – војници и старешине. У оквиру микрогрупа, међусобно структурисаних на опозитном принципу, лексеме су ситуиране у рангове, аналогно актуелном устројству војничког система. Ванјезички елементи се одражавају на парадигматски карактер лексичко-семантичке подгрупе, чији су чланови степенасто устројени у хоризонталном низу (*војник / ашч'ер / низам – нефер – онбашија, ч'ауш – башч'ауш – мил'азим евел' – мил'азим сани – бџл'џкбаша / јузбашија – бимбашија – мџшир*). Лексеме остварују нетипичне хиперо-хипонимске односе, без вертикалног гранања, формирајући тзв. серије ('војник нижег звања', 'војник вишег звања'), и у оквиру таквих лексичких скупова – рангове. Чланови серија имају адекватне хиперонимске лексикализације (*војник / ашч'ер / низам; официр, командар, комендант, забит*), док су субординиране лексеме инкомпатибилне и не стоје у кохипонимским релацијама, већ су распоређене у рангове. Међу члановима рангова могућа је појава синонимије (*којнаник, суарија, атл'ија; бџл'џкбаша, бџл'џкбашија, јузбашија*). Синонимија се заснива на паралелизму српског и турског термина (*војник / ашч'ер, низам*), употреби нетурске и турске речи (*официр, командар, комендант / забит*), творбеној варијантности (*командар / комендант; бџл'џкбаша / бџл'џкбашија*), дублетизму старијег и новијег назива (*командар / комендант, забит / официр, бџл'џкбаша, бџл'џкбашија / јузбашија*). Све лексичке јединице са идентификационом семантичком ознаком 'војник', односно 'особа у војној служби' интегрисане су у језгрену зону лексичко-семантичке групе којој припадају.

II. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'религија'

II. 2. Један од начина експликације семантичке структуре концепта *религија*, који укључује концептосферу *вера*, јесте семасиолошка анализа основних средстава његове вербализације – лексичких јединица (Сергеева 2007: 151). Лексеме којима се означавају појмови у домену религије конституишу микросистем религиозне лексике, тзв. религионима.²⁵⁶ Руска когнитивистичка школа као адекватан модел разоткривања значења религионима предлаже анализу фрејмова, који представљају „конфигурације културно утемељеног, конвенционалног знања” (Драгићевић 2007: 93). За разумевање конзервативног религиозног лексикона, полазећи од православног фона, руски аутори

²⁵⁶ Руски когнитивисти користе термин *религионим* као термин за означавање реалија и апстрактних појмова из религиозно-црквене сфере (Кавцова 2013: 57).

разрађују универзалне сценарије и схему фрејмова²⁵⁷, која обједињује функционално повезане терминосистеме (лексичко-тематске групе) (Алексеева 2009: 200). Помоћу фрејмових сема могуће је описати специјалну лексику каква је религиозна терминологија. Савремени лингвисти користе различите приступе при семантичкој класификацији религиозне лексике.²⁵⁸ Нас занима слој номинација са значењем лица, односно лексика која припада кластеру „духовно лице”. С обзиром на то да наш лексички корпус располаже религионимима двеју вера различите унутрашње организације дужности и звања, надређени појам ’духовно лице’, са дијалекатском лексикализацијом *дуóвник*, обједињује елементе обе конфесије.

Тај дуóвник што узе да га гл’еда Анче досѣг бија домáч’ин у Свѣту Троицу. – Дуовнику Јанич’ије (Реметић 1996: 393).

Вертикална хиперо-хипонимска парадигма (архисема ’човек’ – хиперсема ’социјалне карактеристике’ – интегрална сема вишег ранга ’професија’ – диференцијална сема ’религија’) одређује позицију лексема са категоријалном семом ’духовно лице’ у домену ЛСП *социјалне карактеристике човека* и њихов статус у асоцијативном пољу *човек*. Централно место међу елементима у ЛСГ ’професија’ и у ЛСПГ ’религија’ лексемама обезбеђују диференцијалне компоненте нижег ранга ’православље’ и ’ислам’. Ванјезички фактори одредили су распоред јединица у две микрогрупе, на основу којих се може реконструисати језичка слика конфесионалног устројства у верским институцијама ондашњег Призрена, у којем су биле активне две верске заједнице, хришћанска православна и муслиманска. Оба религиозна дискурса подржавају сложени систем међуодноса верских чинова, дужности и звања, са хијерархијски устројеном структуром. Недоследност хиперо-хипонимског принципа

---

²⁵⁷ В когнитивной лингвистике фреймом называют определенный комплекс знаний о стереотипных ситуациях и действиях, вербализованный с помощью языковых средств, при этом значения терминов рассматриваются как особые структуры, опирающиеся на реальные ситуации (Алексеева 2009: 199).

²⁵⁸ Р. И. Горјушина религиозну лексику разврстава у девет тематских група (1) именованя верховного божества, всевышнего творца; 2) понятия, обозначающие религиозные начала; 3) понятия, противоречащие религиозным началам, канонам, истинам; 4) наименования предметов культа, богослужений, религиозных обрядов; 5) именованя священнослужителей христианской церковной иерархии; 6) именованя подвижников и противников христианства; 7) наименования предметов церковной утвари и церковного назначения; 8) наименования церковных праздников; 9) наименования книг церковного содержания (Горюшина 2002: Автореф.). Н. О. Косицина нуди следећу поделу: 1) основные религиозные понятия; 2) религиозные убеждения и учения; 3. силы света и тьмы; 4) персонажи священной истории; 5) обряд и обрядовая деятельность; культовые, обрядовые сооружения; 7) религиозная топонимика (Косицина 2011: Автореф.). М. О. Алексејева и Љ. Кравцова термине деле на пет група: 1. названия церковных должностей и званий, 2. названия церковных таинств и обрядов, 3. названия предметов церковной утвари и веществ, используемых в церковных обрядах, 4. названия церковных сооружений и архитектурных частей храма и 5. названия церковных одежд и облачений (Алексеева 200: Автореф.; Кравцова 2013: 56–57).

уочава се у границама микрогрупа, а та нерегуларност читава се у хоризонталној хијерархизацији лексичких јединица којима се денотирају звања духовних лица.

II. 2. 1. ЛСМГ 'православни духовник'

II. 2. 1. Лексички елементи са интегрално-диференцијалном компонентом 'православље' структуришу хоризонталну организацију микрогрупе. Конституенти су распоређени у серије и рангове, пратећи важећу хијерархију у православној цркви. Степенаста структура од виших ка нижим црквеним чиновима рефлектује се на лексичку системност. По моделу именичке метонимије ЗВАЊЕ, ЧИН – ЧОВЕК КОЈИ ИМА ТО ЗВАЊЕ регулисани су називи намештеника у верској служби. Терминосистем именовања свештених и црквених лица прати поделу јерархије на три степена свештенства – епископски, свештенички и ђаконски и два реда – монашки и мирски. Са парадигматског аспекта јерархијске чинове посматрамо као серије, у оквиру којих су елементи рангирани по опадајућој хоризонтали. Субординација нивоа православне јерархије у српском призренском говору одликује се одсуством номинација у појединим ранговима.

II. 2. 1. 1. У епископском чину постоје четири степена – патријарх, архиепископ, митрополит и епископ.

II. 2. 1. 1. 1. Врховни поглавар у православној цркви је *патријарак**.

Црквени грцизам налазимо у монографији о говору Призрена (Реметић 1996: 386, 405), где је забележен и у лику *патријарах*, што сведочи о спољашњим утицајима на фонетски систем призренског говора у другој половини XX века.

II. 2. 1. 1. 2. Црквени чин између патријарха и епископа има *митропол'ит*. Дужност митрополита обављао је и митрополијски намесник *иконом*.

Да заступају митропол'ита при идаре мѣл'иса.

Итацистички облик *митропол'ит* од грчког *μητρόπολιτης* (Skok II: 417) користи се у православљу да означи чин виши од епископа. Балкански црквени грцизам *иконом* Чемерикић је преузео из писаних извора, где се јавља са два значења. Примарно се односи на високи чин у православној хришћанској хијерархији.

II. 2. 1. 1. 3. Црквени поглавар веће црквене области – епархије, највиши чин у православној цркви – епископ, у Призрену се номинује лексичким јединицама *влад'ика* и *госп'дин*.

Владіка отіша у Феризович' да освѣшта цркву. – Благослові, свети-владіко, да ти íмам свѣту мол'ítву. – А-да, тол'íки пўт је бласíњат, па га бласињáја и владіка. – Владіка нíкако неч'áше да га запóпи њéга. – Наóру дѣл'и владіка. – Дьн'с служéше службу владіка. – Нáши Приздрѣнци пóшли на дáву код владіку.

Госпóдин му дáја свóј благóслов. – Опитинáри мол'íl'е господíна и óн одобри́ја. – Госпóдин неч'áја да га запóпи.

Уместо грцизма *епископ* користи се реч прасловенског порекла *владика* (прасл. *vladuka) са црквеном семантиком, која се развила из етимолошке базе „*dominus, potestas*” (Skok III: 605). Апстрактум *господин* народни је назив за владуку, који је на Косову и Метохији до ослобођења од Турака задржао искључиво сакрални карактер (Елезовић I: 106). Речници савременог језика не бележе овакво значење лексеме *господин* (као религиозни термин реализује искључиво значење „господ” (РСАНУ 3: 510), „бог” (РМС 2: 540)), као ни дијалекатски речници југоисточне Србије, што упућује да је оно просторно ограничено на косовско-метохијски ареал и временски лимитирано у дијакхронијској лексичко-семантичкој равни.

II. 2. 1. 2. Номенклатура носилаца свештеничких чинова у Чемерикићевом корпусу прилично је оскудна у односу на званичну јерархију у православној цркви, која познаје пет монашких презвитерских чинова и четири мирска свештеничка чина.

II. 2. 1. 2. 1. Именовања носилаца презвитерских монашких чинова распоређена су у ранговима *игуман*, *домáч'ин* и *калуџ'ер*, *калуџ'ерíца*.

У Свѣтог Мáрка игуман је Нóфит.

Нáрод неч'áше тóга домáч'ина за у Свѣтога Мáрка, áма владіка га тури. – Тáј дуóвник што úзе да га гл'ѣда Áнч'е, досѣг бíја домáч'ин у Света-Трои́цу.

Тáј калуџ'ер што ч'итáше ванџ'ел'íје Приштéвџ је.

Старшина православног манастира номинује се лексемама *игуман* и *домáч'ин*. Балкански грцизам *игуман* (грч. *hēgimēnos*) и домаћа семантичка варијанта *домáч'ин* у испитиваном говору функционишу као синоними, што поткрепљује тенденцију да се страном речи парира домаћим еквивалентом. Аналогно према примарном одређењу „глава куће, старшина куће” развила се једна од семантичких реализација полисемичног деривата *домáч'ин* „стрешина манастира”. Секундарно значење остварује се у семантичкој позицији са детерминатором (*домáч'ин* у *Света-Трои́цу*, *домáч'ин* у *Светога Марка*). Помоћу предлошко-падежне конструкције у функцији детерминатора идентификује се употребљено, религиозно значење ове лексеме. Свештеник који живи у манастиру именује се грцизмом *калуџ'ер* (грч. *καλόγερος*), без

обзира на монашки статус. Жена која припада црквеном реду и живи у женском манастиру као монахиња обележава се моционом именицом *калуџ'ерица*. Ово је једини назив за женску особу у домену религије, у категорији носиоца црквеног звања као позива. Семантички знак 'место обитавања (манастир)' повезује лексеме овог синонимског реда, док је истовремено основна дистинктивна црта у односу на припаднике мирског свештенства.

II. 2. 1. 2. 2. Мирском свештенству припадају црквена лица која су чином рукоположења оспособљена за вршење црквених обреда и богослужења. У црквеној хијерархији чин између епископа и ђакона имају свештеници, односно јерарси. Свештеник се у Призрену номинује лексичким јединицама *пóp, папаз, ико́ном, дэспот веч'ил'и, исповédник*.

Убiше поп-Ц'уру у Зоч'иште. – Поп-Мáне је мрсипétко. – А: Штó ч'и́ни поп-Сiма у цркву? Б: Прич'ешч'ује богослóвце. – Кьд стигóсмо, попóви бéу искоч'ил'е и бласиња́у нáрод. – Áјде, девојко, обуч'и се, пóp сáм што не дóша да ни свéти води́цу. – Поп-Мáне крои́ја нóву манти́ју. – Поп-Мáне iма парокíју у Срби́цу. – Попóви iдеф по нури́је да свéтиф води́цу. – Нáш нури́ски пóp је сь́ге поп-Сiма Јони́ч'ов. – Ч'éкај док пóp скiне петрáил'.

У тој врéме јá сьм би́ја áза, а поп-Тóдор дэспот веч'ил'и. – Поп-Три́фу Печ'iнога јóпет тури́л'е за дэспот веч'ил'а.

Ч'éка исповédник да га исповéда у цркву.

Првостепена заједничка компонента 'свештеник' обједињује јединице *поп, папаз, иконом, исповедник*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије. Доминанта реда и једрени елемент подгрупе је стара словенска адаптација позајмљенице из грчког језика *поп* (грч. *παπάς*) (Skok III: 8). Варијанта *папаз* дошла је преко Турака (тур. *papaz, papas*) и постоји само у писаним изворима (*Ми из свите нађосмо се у најгушићој гомили папаза*, Мих. Рашић, С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку (према Чемерикић))²⁵⁹, док је *поп* општеприхваћени народни назив за световног, мирског свештеника. Из секундарних извора Чемерикић преузима и грцизам *иконом* и уграђује га у лексички систем као двозначни црквени термин „1. митрополијски намесник. 2. старешина цркве” (Чемерикић). Секундарно значење лексеме *иконом* идентификујемо преко значења лексеме *парох* „старешина цркве, свештеник на челу парохије” (РМС 4: 341), тако да ова лексема другостепеном семантиком улази у

²⁵⁹ *Папаз* користе Турци да означе хришћанског свештеника. Махала у којој је живело православно свештенство у Призрену назива се Папаз чаршија, према турском именувању (нап. Р. Младеновић).

синонимски ред са интегралном компонентом 'свештеник', а допунским елементима 'на челу парохије' имплицира виши свештенички чин.²⁶⁰ Њеном примарном значењу блиска је семантичка реализација двочлане јединице *деспот веч'ил'и* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*) „свештеник, епископски пуномоћник, намесник при Идаре меџлису (управном савету вилајета или мутесарифлука)” (Чемериџић). Једрена компонента значења 'свештеник' ситуира синтагму у дати синонимски ред, иако она стоји у односу квазисинонимије са осталим елементима лексичког скупа. Семе нижег ранга допуњују и конкретизују централну значењску компоненту и у семантички садржај уносе информацију о статусу и улози коју изабрани свештеник добија, заступајући владика у административном савету округа. Семемом „свештеник који исповеда” дефинисана је семантика деривата *исповедник*, мотивисана радњом исказаном мотивним глаголом. Допунска компонента спецификује конкретну улогу свештеног лица, слушање исповеди.²⁶¹

II. 2. 1. 3. Најнижи чин јерархијске лествице има *џ'акон*.

Старом грчком позајмљеницом (грч. *διάκονος*) означава се „онај који још није рукоположен за свештеника и помаже свештеницима при служби” (РМС 1: 817). Чемериџић ову реч потврђује наводима из еснафског тефтера. Нису регистровани остали називи за означавање ђаконских чинова.

II. 2. 1. 4. Посебну поткатегорију чине црквенослужитељи, особе које раде у цркви.

II. 2. 1. 4. 1. Црквени појац је *псáлт*.

Овај термин Чемериџић уноси из црквених књига (грч. *ψάλλος*), тако да је његова позиција у дијалекатском терминосистему нема адекватну потпору у народној речи. Алтернативни народни назив за онога који при богослужењу поје у цркви није забележен.

II. 2. 1. 4. 2. Лице које се стара о црквеним финансијама, црквени намесник, назива се *епíτροп / јепíτροп / нíτροп*.

---

²⁶⁰ С. Реметић бележи лексему *парокија* (Реметић 1996: 405-461), на основу које би се могла извести реконструкција лексеме *парок*, али наши извори не потврђују њено постојање у говору. Чемериџић евидентира само старосрпску реч *нурија*, и од ње насталу *нуријаш* „парохијанин”.

²⁶¹ „Исповедници у Призрену зову се свештена лица обојега реда, који су исповедали православне вернике два-три дана пре него што би приступили тајни светог причешћења. Само се девојке и невесте нису исповедале. За исповеднике митрополити су у свакој вароши одређивали најстарије свештенике. У недостатку свештеника позивани су стари калуђери из оближњих манастира, па чак и калуђери из Високих Дечана” (Чемериџић).

Балкански црквени грцизам (грч. *ἐπίτροπος*) у Призрену има три фонетске адаптације: општи балкански лик (*епитрон*), лик са протетичким *j* (*јепитрон*) и лик са аферезом (*нитрон*). Чемерикић наводи примере из мутавцијског тефтера (*Дадосмо у цркву Светога Ђорђа за свеће што палимо, прими епитрон црковни гроша 126; Дадосмо еснафске паре јепитрону Крсте Вићикому*), који нису релевантни за народни говор.

II. 2. 1. 4. 3. Чувар цркве и црквени послужитељ који у православној цркви ради за плату означава се лексичким јединицом *кл'исар*, односно *кл'исарка* ако је особа женског пола.

Стэфан је кл'исар у Светога Никóлу. – Кл'исар не беше дóма, те реко кл'исарке за парáстос.

Била кл'исарка у Светога Никóлу.

Лексема *кл'исар* води порекло из грчког лексикона (грч. *ἀποκρισιάιος*), где првобитно није имала црквено значење. Облик са аферезом у српском језику односи се искључиво на црквењачко занимање. Да су посао црквењака у Призрену обављале и жене, потврђује облик за женски род *кл'исарка*. Моциона именица има и значење професије („жена клисар”) и посесивно значење („клизарева жена”).

II. 2. 1. 4. 4. Полисемична лексема *војвóда* у Призрену развија специфичну терцијарну семантику „заштитник и чувар манастира Високи Дечани и Пећке патријаршије” (Чемерикић), којом гравитира ка сфери духовности.

Деч'ански игуман дóша сьс војвóду.

Реализација духовног садржаја лексеме која примарно означава нерегуларно војничко звање ослања се на значењску нит 'заштитник', која се имплицитно провлачи кроз семантичку структуру именице *војвода* и у њу се уплиће („1. вођа устаничке чете; 2. старшина вилајета” (Чемерикић), да би се пробила као доминантна компонента у локалном сакралном значењу.²⁶²

II. 2. 2. ЛСМГ 'муслимански духовник'

II. 2. 2. Микрогрупа лексичких јединица са диференцијалном семом 'ислам' обједињује називе муслиманских верских службеника. С обзиром на то да је Призрен

---

²⁶² Код Елезовића ово је једино значење лексеме *војвода*, које је у новије доба потпуно истиснуло појам војводе за време турске владавине, када је речју *војвода* именован „хришћанин који је уживао поверење турске власти, а коме је била поверена управа једног града поред градског дыздара или једне покрајине, ... касније срески начелник”. Аутор допуњује одредницу информацијама о етничкој припадности чувара српских манастира на Косову и Метохији (Дечана, Пећке патријаршије и Девића). Звање *војводе* имали су Арнаути из суседних села, који су потицали из јачих арнаутског фисова (Елезовић I: 84–85).

мультиконфесионална заједница, наш корпус садржи номинативне јединице за вршиоце одређених верских послова и носиоце појединих исламских звања. Међутим, лексички фонд којим располажемо у овом домену недоследно приказује духовну хијерархију у исламу (муфтија, главни имам, имам, помоћни имам, хатиб, ваиз, вероучитељ, муалим, мудерис, мујезин). Лексичко-семантичка организација спроведена је по ранговима муслиманских духовних звања.

II. 2. 2. 1. Најстарији по рангу муслимански свештеник у једној области је *мифтија*.

Старога мифтију микнаше од мѐсто и сљг је мифтија аџи-Рустем Шпóрти. – Аџи-Рустем Шпóрта, мифтија, ѐне га у Скóпје, нóси прáнге на нóге.

Облик *мифтија* је у српском призренском говору адаптиран према турском дијалекатском лику *müfti* (поред тур. *müftü*).

II. 2. 2. 2. Високо звање у исламу има муслимански првосвештеник – *кадија*.

Аџи-Рустем Шпóрта је кадија.

Кадија (тур. *кади*) је био шеријатски судија и спроводио верски закон ислама, на основу којег су уређени односи у исламској заједници.

II. 2. 2. 3. Серији духовних лица припада *мидериз* / *мидерис* / *мудерис*, наставник високе верске школе, медресе.

Хаџи-Умер ефендија, мудерис из Призрена (из тефтера).

II. 2. 2. 4. Муслимански свештеник именује се лексичком јединицом *оџа*. Хипокористик *оџич* е односи се на младог духовника, почетника у верској служби.

Викнаја л'и оџа акшам? – Сал што ви́кна оџа акшам. – А: Викáја л'и оџа ич'индију? Б: Јóш не́је. – Оџа јóш не викаја јаџију. – Оџ'алáри се бѐреф у Бáјрак-и'амију. – Од óвеј оџ'алáре ч'óвек не мóже да прóџ'е кроз ч'аршију.

Оџич'е Ал'и-мула Сал'и остаде дужан за јуже (из тефтера).

Из области муслиманске религије преузет је назив за проповедника ислама (тур. *хоса*). Чемерикић бележи и хибридну плуралску форму *оџ'алари*, где се на турски множински облик *hocalar* додаје домаћи наставак *-и* (Skok I: 678). Примери показују да је *оџа*, као духовно лице које проповеда муслиманску веру, имао и улогу мујезина, с минарета је позивао вернике на молитву.

II. 2. 2. 5. Духовно лице код муслимана у рангу са православним ђаконом је *афџ*.

Óсман афџ. – У Ибра́им афџа. – Мѐмет афџ.

Најнижи чин у муслиманској верској заједници имао је *афъз* (тур. *hafiz*), „онај који зна читав Kuran парамет” (Škaljić 1966: 297), али који није могао самостално да обавља верске обраде, нити да позива вернике на молитву.

II. 2. 2. 6. Муслимански редовник, припадник неког од исламских верских редова номинује се лексемама *дѐрвиш*, *дѐрвиши́на*, *со́фи*, и само у множини *бабалáри*.

И Мýса дѐрвиш. – *Ајде да искóч’имо до Кори-ч’ѐшме да гл’ѐдамо дѐрви́ше како се бóдеф*. – *Дѐрви́ши бѐу ул’ѐгл’е у Светóга спáса да га уч’и́ниф дѐрви́шку тѐч’у*. – *Дѐрви́ши пóстиф*, *ашу́ре ги су*.

Тај дѐрвиши́на је нíјан свáки дѐн.

Бабалáри се бѐреф у Терзимáлску тѐч’у. – *Бабаларíма ги је сѓ́ге нóс*, *ашу́ре ги су*.

У својству доминанте фигурира лексема *дѐрвиш* (тур. *derviş*), као неутрална номинација. Експресивну семантичку вредност, негативно конотирану, садржи њен пејоративни дериват *дѐрвишина*. Учени назив за дервиша је *софи* (тур. *sofi*), којим се у списима означава „муслиман који води повучен и побожан живот, мистик” (Чемерикић). *Дѐрвиш* или *софи* је аскета, следбеник суфизма, мистичног учења у исламу, који побожност манифестује кроз специјалне обреде.²⁶³ Облик за множину *бабалари*, настао према турском плуралу *babalar* (Петровић 2012: 59), семантички се ослања на једну од секундарних интерпретација лексеме *баба* у изворном језику „добар, поштен, побожан старац” (Škaljić 1966: 109). Епитети се према сличности колективно приписују номинатима из дервишких редова, при чему се десигнација помера из сфере моралне карактеризације у поље религиозне оријентације.

II. 2. 2. 6. 1. Старешина текије и првак дервишког реда назива се *ше* или пренесено *ба́ба*.

У тој врѐме дѐрви́шка гла́ва бѐше би́ја ше-Абѐдин.

Ба́ба ги је óн дѐрвиши́ма.

Лексикализација религијског семантичког садржаја са референцијом на човека преузета је из турске терминологије ислама (тур. дијал. *še(h)*, поред *zeyh*). Секундарна номинација лексеме *баба* (тур. *baba*) добијена је актуелизацијом компоненте ’старешина’, потенцијално присутне у основном садржају „отац, деда”. Периферне

²⁶³ У Призрену и околини било је око петнаестак дервишких редова: бекташије, кадирије, ноктације, уфаије, саидије, синаније, хељветије. Сваки ред има свог старешину – шеха. Молитве су им заједничке, али разнолике: неки се моле стојећи на једном месту, држећи се у кругу за руке и нагињући се напред и назад; неки се хватају у коло и крећу се у круг док не падну у екстазу; неки се боду иглама и ножевима. Бекташије су тајанствени ред, њихове тајне нико не зна осим чланова реда (Чемерикић).

семе 'старији човек' и 'глава породице' активирале су се и постале доминантне ознаке на којима је развијено ново значење „старешина дервиша”.

II. 2. 2. 6. 2. Припадник једног од дервишких редова у Призрену номинује се лексемом *ноктаи'ија*.

Ноктаи'ије се бóдеф.

Назив потиче од турске речи *nokta* „тачка, убод”, која је у основи турског дијалекатског облика *noktaci*, који је ушао у призренски говор и прилагодио се његовим фонетским и морфолошким законитостима. Изворну семантику пренео је у говор реципијент, означавајући члана најстаријег дервишког реда, чије присталице изводе карактеристичан обред бодења иглама или ножевима.

II. 2. 2. 6. 3. Припадник дервишког реда бекташија носи назив *бекташија*.

Дервиши бекташије су дрúго, а ноктаи'ије на дрúго. – Шé Абéдин је бекташија.

Бекташије су исламско верско братство које следи учење мистика Хаџи-Бекташа Велија, оснивача овог реда у XIII веку. У основинском делу изведене лексичке ознаке за поборника исламског мистицизма, суфизма, налази се лично име *Bektaş*, а рефлекс турског придева *Bektaşî* је српско-албанска изоглоса (Петровић 2012: 74).

Микросистем назива за духовно лице инкорпориран је у терминосистем религионима призренског говора, али и у општи лексички систем именовања човека. Номинативна вредност лексичких јединица којима се именује човек у категорији професионалног ангажовања (хиперсема 'професија'), односно у поткатегорији верских службеника (хиперсема 'религија') неутралног је карактера. Лексичко-семантичку подгрупу одликује системност и стабилност, али и релативна канонизованост лексичких елемената и непринципијелност у лингвистичком спровођењу религиозних појмова. Иако Чемерикићев лексички корпус није потпун у овом домену, могуће је приближно реконструисати институцију цркве и делатности њених службеника на више нивоа црквене структуре. Конзистентност микрогрупе са интегрално-диференцијалном семом 'православље' почива на језички утемељеним појмовима из сфере црквеног устројства, тако да њени чланови функционишу у склопу религиозне терминологије, али и као сегмент општег лексичког фонда. Рангирање духовних звања и њихових носилаца у оквиру исламске конфесионалне делатности заснива се расположивој грађи, што утиче на коректност лексичко-семантичке организације микрогрупе чији су елементи обједињени семантичком ознаком 'ислам'. Историјска ситуација у првој половини XX века условила је динамичке језичке процесе, везане за

ишчезавање реалија и појмова муслиманског духовног живота, чиме се може оправдати непотпуност исламског микротерминсистема 'духовно лице' у лексичкој збирци Д. Чемериџића.

Поједини термини и из Чемериџићеве перспективе делују архаично и имају уско ограничену, службену употребу. Специјална лексика за означавање свештених лица у области православља грчког је порекла, јер је јерархија преузета из организације грчке православне цркве (*патријарак, митрополит, иконом, игуман, калуџ'ер, иконом, џ'акон, псалт, епитрон, кл'исар*). Поједини термини унети су из црквених списа (*иконом, папаз, псалт, епитрон*). Неки се јављају са дијалекатским карактеристикама у мутавцијским тефтерима (*јепитрон / питрон; џ'акон*). Црквене грцизме одликује висок степен терминологизације. Примећена је тенденција да се напоредо са позајмљеним термином у народни говор уводи реч из општег лексичког слоја (*игуман / домач'ин; папаз / поп*), или се туђица потпуно истискује (*епископ, јереј*) и њена празнина у микросистему попуњава домаћом лексемом (*владика, домач'ин, исповедник*). У односу на официјалне називе, народна именовања свештених лица религиозни семантички опсег допуњују емоционалном нијансом, те их не можемо сврстати у апсолутно неутралне номинације (*господин, домач'ин, поп*). С обзиром на функционални карактер, разговорни еквиваленти имају општу употребну вредност. Овакав дијалекатски лексички принцип подстиче стилистичку диференцијацију и ствара услове за развој системских односа међу лексемама, пре свега иницира појаву синонимије. Номинације у исламу не показују такву тежњу. Лексеме су преузете из турског језика углавном у дијалекатској форми, морфолошки су прилагођене српском призренском говору, без корекције на плану семантичког садржаја.

II. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'финансије'

II. 3. Економски аспект друштвеног живота у Призрену почетком прошлога века одредио је структурно-семантичку организацију слоја лексике којом се означавају субјекти у сфери финансија. Термини у области финансија у директној су вези са социјалном и економском структуром друштва, тако да номинационе јединице економско-финансијског терминсистема представљају базу за историјску реконструкцију функционисања привредног и друштвеног система. Систематизација лексема са референцијалним садржајем и информативним смислом реанимира економску слику света Призрена и експлицира оријентире финансијске делатности у овом граду за време

турске власти и непосредно по ослобођењу од Турака. Историјска ситуација и друштвено-економска реалност као ванјезички фактори утицали су на формирање вокабулара који у говору функционише као лексички микросистем састављен од термилошких номинација, које карактерише утврђено значење и употреба у конкретним комуникативним ситуацијама или службеним записима. Поједине јединице из термилошког, високо специјализованог подсистема прелазе у разговорни дискурс, добијајући узуални карактер и стварајући кореферентски однос с лексемама сличног семантичког садржаја, и као такве постају активни део лексичког корпуса.²⁶⁴

Савремена интерпретација активне економске лексике заснива се на херменеутичкој техници „читања” речника као хипертекста и анализирању економског терминосистема као метајезика којим је описан тзв. „мир-систем”, детерминисан економским процесима у модерном друштву и особеностима етничког односа према финансијама (Пушкарева 2006: Автореф.; Кавцова 2013: 131). Наш номинативни инвентар приказује потпуно другачији финансијски модел од данашњег, па је његов језички израз рефлекс културно-историјских прилика које су га обликовале. Призренска економска слика света стварана је у условима живота под туђом влашћу и у околностима неравномерне расподеле финансијске моћи. Друштвено-политичко и економско уређење условило је избор језичких средстава којима се именује носилац занимања у домену финансија, као и позицију лексичких елемената у границама семантичког поља.

Именичке јединице из категорије финансија припадају денотативној класи ’занимање’, што их квалификује у поље социјалне карактеризације човека. Врста занимања одредила је сферу делатности, а субјекти државне службе распоређени су у три микрогрупе, према семантичким ознакама које уже спецификују њихово звање или занимање ’шеф финансија’, ’благајник’, ’порезник’.

II. 3. 1. ЛСМГ ’шеф финансија’

II. 3. 1. Семантичка компонента ’шеф финансија’ повезује у микрогрупу лексичке јединице *тефтёрдар* / *дефтёрдар* / *дертёрдар*, *муасебеџ’ија* и *мал миддир* / *мал миддџири*, степенасто рангиране и међусобно инкомпатибилне.

---

²⁶⁴ Говорећи о именовању лица по врсти делатности с функционално-стилског аспекта, Конопелькина закључује „... значительная часть экономических и правовых терминов в русском языке принадлежит к категории ’двуплановых лексических единиц’, выступающих как в функции термина, так и в функции нетермина” (Конопелькина 2010: 4).

Чланови микрогрупе рангирани су према допунским компонентама (’вилајет’, ’санџак’, ’срез’), које одређују статус носиоца звања, а самим тим и позицију лексеме у лексичком скупу. Дијагностичка сема ових службених дужности и њихових актера садржи информацију о њиховој историјској и хронолошкој ситуираности ’за време турске владавине’. Шеф финансија у највећој турској административној јединици, вилајету, носи назив *тефтердар*, са фонетским варијантама *дефтердар* и *дертердар*, које су гласовно ближе турском лику *defterdar*. За степен нижи по рангу је *муасебеи’ија* (тур. *muhasebeci*) „шеф финансија у санџаку, округу” (Чемерикић). Из турске управне терминологије потиче двочлани назив за шефа финансија у кази (срезу) *мал мидир* / *мал мидири* (тур. *mal müdürü*, дијал. *müdiri*), где *мидир* има опште значење „начелник појединих одељења у упавама вилајета, санџака и каза”²⁶⁵, док се првим конституентом *мал* „материјално добро” специјализује дужност и тематски конкретизује семантика другог члана.

II. 3. 2. ЛСМГ ’благајник’

II. 3. 2. Семантичко језгро у семској структури лексема *благáјник**, *азнáтар*, *касáр*, *касáер сáндџк емáни*, чине архисема ’човек’, хиперсема ’професија’, интегрална сема ’финансије’ и диференцијална сема ’благајник’, помоћу којих се идентификује значење лексичких јединица овог микрореда.

Благáјник. Благајника (Реметић 1996: 438)

Спáру мифтáра викаја азнáтар за вергáју.

За вуј годáну устабашија бија Тóма Ч’емерикић, касáр.

Сравњали рачун касиер и старешина еснафа (из тефтера).

Надређена семантичка компонента ’благајник’ јавља се у лексикализованом облику *благајник*, и истовремено је у функцији хиперонима и хипонима микрогрупе и издваја се као доминанта датог лексичког скупа. У Чемерикићевој грађи не појављују се ни *благајна* ни од ње изведена *nomina agentis* *благајник*, па претпостављамо да су у говор ушле касније у XX веку, као новији јуристички неологизми од поимениченог придева *благо* у значењу „новац, накит, драгоценост уопште” (Skok I: 167). Домаћи дериват *благајник* потиснуо је из употребе своје функционалне синониме *касáр* и

²⁶⁵ Лексичко-семантичка група *професија* у неким доменама се пресеца са наредном лексичко-семантичком групом *социјални статус*, и то у равни која се тиче дужности и звања. Лексеме којима се означава професионални положај релевантни су елементи подгрупе ’дужности’ у оквиру ЛСГ *социјални статус*, где су фиксирани субјекти државне управе.

касепир, изведене од полисемичне несловенске речи *каса* „1. направа у облику ормара или сандучића за чување новца, драгоцености, вредносних папира; 2. одељење у каквој установи где се изводе рачунске и новчане операције...” (РМС 2: 672). Целокупан примарни семантички садржај мотивне речи преточен је у дериват *касар* „онај који руководи касом, благајник” (Чемерикић) и његову службену обличку варијанту *касепир*. Микроред обogaћен је контактном истозначницом *азнатар* (тур. *haznedar, hazinedar*). Семантички близак са овим лексемама је њихов квазисиноним *сандџк емини* „благајник у срезу”, неодређени изафет од турског *sandık* „сандук, ковчег” и *emin* „управитељ”. Први члан назива асоцијативно сугерише на основно значење које имају *благајна* и *каса*, а други конституент имплицитно упућује на секундарну реализацију ових лексема, јер се номинација односи на управника среског финасијског одељења.

II. 3. 3. ЛСМГ 'порезник'

II. 3. 3. Диференцијална компонента 'порезник' интегрише у микроред лексеме *тасил'дар*, *спаија*, *субаиша*, *мифтар*, које стоје у међусобном односу релативне синонимије.

Дадо тасил'дару у Призрен... (из тефтера).

Стреч'анима је вуј годињу спаија Муса ефендија. – Ђбраим Сџнан је спаија у Суо-Рџку. – У Подрићу спаија за десџтак је Муса Ше-Зџде.

Субаиша доиша да узџма десџтак.

Мифтаре поч'џл'е да бџреф верџџу.

Државни службеник који скупља порез означен је турцизмом *тасил'дар* (тур. *tahsildar*). Денотативна макрокомпонента семантичког садржаја „који прикупља порез, порезник” (Чемерикић) квалификује га у категорију професионално маркираних јединица и обезбеђује му позицију доминанте синонимског реда. Из турске административне терминологије преузете су и номинативне јединице *спаија* (тур. *sipahi*) и *субаиша* (тур. *subaşı, дијал. subaşı*), које у српском призренском говору надограђују полазну семску структуру елементима призренске ванјезичке стварности за време османлијске власти, инкорпорирајући у значење премису датог историјског тренутка и актуелне друштвене ситуације. Семантичке компоненте 'закупац' и 'десџтак' у семема „закупац државног пореза, десџтка” (Чемерикић), којом је описно дефинисано секундарно значење лексеме *спаија*, уносе у семантички садржај слој значења који разоткрива сложеност друштвеног уређења. Државни порез, наплаћиван

од сопственика зиратне земље у натури, као десети део годишњих приноса, нису убирале државне власти, већ су га давале у закуп приватним лицима, званим *спахије*. Спахија је сакупљао десетак лично или преко субаше. Лексемом *субаша* именује се „пуномоћник закупаца државног пореза”. У Призрену је ово једнозначна реч, ускоспецификоване семантике која се ослања на конкретно задужење субаше. Специјални облик извршне власти спроводио је *миџтар* (тур. дијал. *miiftar*, поред *muhtar*) „општински одборник који је као представник једне махале сакупљао порез за ту махалу” (Чемерикић). Секундарно значење које лексему сврстава у микроред номинација са хиперсемом ’порезник’ развило се из семантичког потенцијала примарне реализације „сеоски старешина”. Десигнат ’старешина’ имплицира друштвени положај, а извесни статус намеће дужности, што подразумева извршавање одређених државних обавеза и спровођење законом регулисаних друштвених односа, као што је убирање пореза.

II. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом ’право’

II. 4. Професионализми у сфери права чине микросистем правног терминосистема српског призренског говора, који представља језички конструкт концептуалног поља права. Језичка правна слика света функционише као фрагмент објективне стварности, обухваћен системом правних норми и репрезентован вербалним средствима правне комуникације. Правни појмови (суперстрати) лингвистички се манифестују језичким супстратима – термилошким јединицама. Љ. Попова правни термин посматра као лингвокогнитивни и социокултурни феномен, истичући да је организација менталне сфере права у интеракцији са националном језичком сликом (Попова 2007: Автореф.). В. Иконикова се залаже за лингвокултуролошки и семиотички приступ проучавању правне терминологије, при чему први подразумева анализу историјских, друштвених менталних и културних реалија одређене лингвоправне заједнице која насељава одређену територију у одређеном историјском периоду, а други аспект захтева разматрање правних термина као језичкоправних знакова (Иконикова 2011: 145)

Призренски правни терминосистем карактерише историјско-територијална семантичка варијантност, тако да дијахронијска језичка слика приказује Призрен као чврсту урбану структуру која се развијала под османском влашћу и под снажним утицајем оријенталне културе. Правосудна организација у Призрену ослања се на отомански правни систем и на његове принципе нормативно-правног регулисања социјалних односа. Историјски контекст условио је национално-културну специфику

концептуалног правног поља, која се испољава и на плану професионалних звања за службена лица која обављају делатност у установи суда. Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом 'право' у домену социјалне карактеризације човека одликује се бројно ограниченим номинационим инвентаром, који се темељи на турским називима за правне субјекте. Поједине јединице задржале су висок степен терминологизације који су имале у језику даваоцу, а извешан број се укључио у активни лексички фонд српског призренског говора, донекле чувајући информациони капацитет правних термина. Према диференцијалним семантичким ознакама 'председник суда', 'судија' и 'правни заступник', које имплицитно садрже и обележје професионалног статуса, лексеме се хоризонтално гранају у три микрогрупе.

II. 4. 1. ЛСМГ 'председник суда'

II. 4. 1. Централна семантичка компонента 'председник суда' повезује лексеме *џеза реиз* / *џеза реизи* и *кадија*.

Добија њл'ам од кадије. – Аџи-Рустем Шпóрта је кадија.

Лексички елементи микрогрупе нису заменљиви у контексту, међусобно се искључују. Синонимску релацију међу њима блокира сема која носи информацију о врсти правосудне институције којом ова службена лица председавају. *џеза реиз* (тур. *ceza reisi*) је председник кривичног суда за време турске владавине, а *кадија* (тур. *kadi*) председник грађанског суда. Обе лексеме потичу из турске судске терминологије, али се у говору реципијенту функционално раслојавају и добијају различити нормативни статус. Платисемичност је турцизму *кадија* („муслимански првосвештеник, шеријатски судија, председник грађанског суда“) обезбедила фреквентнију употребну вредност, док двочлани назив није изашао из термилошких оквира.²⁶⁶

II. 4. 2. ЛСМГ 'судија'

II. 4. 2. Лексикализација интегрално-диференцијалне компоненте *судија** (СДА) у кохипонимској је релацији са лексемама *мјстѐнтик*, *аза* и *азја*.

У Чемериџићевом лексикону примећује се одсуство општег назива за службено лице које доноси пресуду у парничном спору. Домаћа лексема *судија* не припада османлијском судском систему, какав је Чемериџићу био познат у периоду прикупљања

²⁶⁶ Улогу судских органа у албанским барјацима имала су мировна већа, а старешина племена био је надлежан да води грађанске и кривичне поступке. Спорове међу становницима своје жупе барјактар је решавао у духу обичајног права званог *Канони Лок Дукаџинит* (*Закон Леке Дукађина*) (Чемериџић).

грађе за Речник САНУ. Реч је у призренски говор ушла у време успостављања модерних правосудних институција, и у синхронијској равни фигурира као саставни део општег призренског лексичког корпуса. Значењску компоненту 'судија' у свом семском саставу садржи позајмљеница из турског језика *müstentik* (тур. *müstantik*), дефинисана семемом „истражни судија при среском првостепеном суду у Турској царевини” (Чемерикић). Овакав садржај има прецизно дефинисан семантички опсег, што лексему функционално диференцира и ограничава јој употребу, свдећи је на официјелну сферу, и аутоматски је сврстава у правни дијалекатски терминосистем. Том микросистему двоструком денотацијом припадају обличке варијанте *aza* и *azaja* (тур. *aza*), чији је семантички садржај исказан семемама „пресудитељ при Идаре мецлису” и „махалски кмет – члан суда политичке општине у вароши” (Чемерикић). Дистинктивни елемент је 'друштвени положај', који експлицитно диференцира ова два значења на основу нивоа власти које денотат заузима у државном систему.

II. 4. 3. ЛСМГ 'правни заступник'

II. 4. 3. Кохезиони семантички елемент 'правни заступник' надређени је појам лексичким јединицама *адвокат** и *веч'ил'*.

Дбоша гу адвокат (Реметић 1996: 350).

Алка-Ванка турџила Ицу за веч'ил'а.

Пратећи дијахронијску динамику правног термилошког микросистема у српском призренском говору, намеће се запажање да су турски термини доминантни у означавању лица која се професионално баве правом. Ова језичка чињеница детерминисана је ванјезичком стварношћу – друштвено-историјским моментом и административно-правним уређењем. Ослобођање од Турака и модернизација града донели су промене и у раду судских органа, што је резултирало лингвистичким процесом потискивања турцизама новим терминима. На тај начин можемо тумачити однос лексема *адвокат* и *веч'ил'* и на лексичко-семантичком и на функционално-стилском плану. Лексема *веч'ил'* (тур. дијал. *veçil*, поред *vekil*), која изворно означава заступника, пуномоћника, потиче из турске административне терминологије. Опште значење које покрива више сфера деловања одржало се и у призренском говору. Лексему *веч'ил'* можемо квалификовати у област права и судске праксе другостепеном семантиком, преко значења лексеме *заступник* „бранилац у суду, онај који заступа нечије интересе” (РМС 2: 226). Индиректним путем долазимо до семантичког слоја

захваљујући којем се овај турцизам лоцира на периферији разматране лексичко-семантичке подгрупе. Скривеним значењем *веч'ил'* семантички парира синхроној верзији *адвокат*, тако да се могу посматрати као временски ограничени функционални синоними.²⁶⁷ Лексема *адвокат*, иако је релативно нова језичка ознака у српском призренском говору, референцијалним значењем „правни заступник, бранилац оптуженог” придружила се језгреној зони професионалних номинација.²⁶⁸

II. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обезбеђење и заштита'

II. 5. Национално-културна специфика града Призрена манифестује се и у представама о заштити и сигурности човека и друштва. Концепт обезбеђења и заштите обухвата различите сфере стварности, али је најснажније испољен у облицима друштвеног живота. Заштита појединца и колектива основна је обавеза друштва. У Призрену је у првој половини XX века постојао уређен безбедносни систем, што потврђује аксиолошки статус назива за припаднике полиције и осталих служби које се баве јавним редом и миром. Интерни карактер функционисања перизренске полиције и њена комплексна организација са вертикалном и хоризонталном диференцијацијом одредили су карактеристике лексичко-семантичке подгрупе. Референти који се саодносе са сфером обезбеђења и заштите у категорији занимања припадају полицији или су ангажовани од стране неке друге институције или приватних лица у својству чувара важних личности, објеката или јавног реда. Систем обезбеђења и заштите и структурна организација органа безбедности налази одраза у лексичко-семантичкој системности јединица којима се денотирају особе у овој области људске делатности.

Интегрална компонента 'полицијски службеник' групише номинације за припаднике органа јавне управе који се брину око очувања реда, постојећег уређења и поретка. Језички еквивалент надређеном појму, лексикализовани хипероним којем су субординирани остали конституенти лексичког скупа у градском говору Призрена је *пол'иц*, са творбеним варијантама *пол'ицар* и *пол'ицајац**.

Дѣстан пѳл'иц нѣје тѳко лѳи ка Мустѳфа Тѳтар.

²⁶⁷ Елезовић на Косову и Метохији региструје лик *авукат*, што је турски облик латинског *advokatus* (Елезовић II: 491). Елезовићева лексикографска активност се временски поклапа са Чемериќићевом грађом и територијално је покрива, међутим наш речнички извор не помиње турцизам *авукат*. У савременом облику, са дијалекатском прозодијском варијантом, евидентира је С. Реметић.

²⁶⁸ Призренском правном терминсистему припада номинативна јединица *дауи'ија* (тур. *davacı*) са значењем „тужилац”, али је изузета из систематизације у категорији именовања човека према занимању, јер у говору функционише као радна именица а не као *nomina professionis* (*Он је мѳј дауи'ија, па нека збѳри шта има. – Ёрбан ѳјдук и дауи'ију обѳси* (насп. посл.)).

Ма́ти, до́ша јѐн пол'и́цар да тра́жи Мила́на.

До́и'нев пол'и́цајци у фабри́ку до́л'е. – Та́ј и́сти пол'и́цајац (Реметић 1996: 549).

Дијалекатски облици *пол'иц* и *пол'ицар* романског интернационализма *пол'ицајац* (тал. *polizia* > кслат. *policia*), новијег инфлинтранта у призренском говору, водећи су елементи лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'обезбеђење и заштита' и јдрени чланови ЛСГ са хиперсемом 'занимање' и архисемом 'човек'. Слојевитост микрогрупе почива на принципу вертикалне хијерархије полицијске структуре, а потом се лексичке јединице раслојавају хоризонтално према секторима полицијског деловања.

II. 5. 1. ЛСМГ 'виши полицијски службеник'

II. 5. 1. Службеник полицијске струке одређене надлежности назива се *кóмсер*.

У то́ј вре́ме кóмсер бѐше би́ја Муста́фа Та́тар.

Стари латинитет из области права (лат. *comesarius*) у лексичком систему српског призренског говора фигурира у лику *комсер*, означавајући виши полицијски чин – командира полиције. Сема која носи информацију о дужности именованог лица имплицитно садржи категорију статуса, сугеришући његов положај на друштвеној лествици.

II. 5. 2. ЛСМГ 'нижи полицијски службеник'

II. 5. 2. Нижем рангу у хијерархији полицијске структуре прападају полицијски чиновници који делују у сегментима обезбеђења личности и објеката и царинске контроле. Стратификација поља активности полицијских органа одражава се на конфигурацију микрогрупе и класификацију именовања нижих полицијских службеника. Микрогрупа функционише као серија номинативних јединица које референцирају на ниже полицијске службенике.

II. 5. 2. 1. Професионално ангажована лица у служби јавне безбедности су пратиоци важних личности, за које се у говору Призрена користе релативни синоними *јасаки'ија, гáвас / гáвас, дѐвер, запти́ја, жáндар* / и'áндар**.

Лу́ка гáвас. – Владíка прати́ја Пѐтка гавáза да те ви́ка. – Ба́л'та Тарабóлос би́ја лати́нском у конзу́л'е гáвас.

Да́доше ми јéнога дѐвѐра, јéнога запти́ју и истрати́ше га сѝргѝн. – Óткѝд па́де на крѝф, ни́где да мр́дне без два-три́ дѐвѐра. – Штó ч'е ми дѐвѐри? Сáм сáмцит ч'е и́дем.

Доџ'е жандар (Реметић 1996: 431). – *Отац му каже тому жандару турском* (Реметић 1996: 451).

Ц'андар (Реметић 1996: 410, 431; СДА).

Ўгар кьд бија у Бејáград, бија заптија.

Турцизми *јасақи'ија* (тур. *уасакџи*), *девер* (тур. *devr*) и *гаваз* (тур. *kavas*) парадигматски су повезане семантичком компонентом 'пратилац'. Семантичком језгру припада и потенцијална сема 'ради заштите', с обзиром на то да се денотативни аспект значења интерпретира управо у категорији обезбеђења и заштите. Номинативну јединицу *јасақи'ија* Чемериќић преузима из путописних списа, где реч експлицира значење „пратилац”.²⁶⁹ Да је активна и у народном говору, потврђује Елезовић адекватним примерима и описом њеног значења, семантички је изједначавајући са лексемом *гаваз* (Елезовић I: 255). Именичка јединица *гаваз* је лексичка репрезентација органа безбедности са специјалним задатком. Овај турцизам у Призрену реализује значење „телохранитељ, пратилац страних дипломата и конзула и чувар њихове имовине”. Објекти заштите, у овом случају високи представници страних земаља, на плану семске структуре представљају денотативне допунске компоненте, које не утичу на формирање дистинктивне црте у односу на остале семантичке садржаје, већ пружају конкретнију информацију о активностима полицијских службеника, задужених да, обично наоружани, прате или чувају неку особу изузетног друштвеног ранга. Лексема *девер* у овом облику и значењу позната је само призренском говору. У семантичкој је вези са полукалком *девр чинити* (тур. *devretmek*) „патролирати у циљу осигурања јавне безбедности”, са делимичном пресемантизацијом аутохтоног значења. Призренска семантика ослања се на изворни семантички садржај турске речи *деврија* (тур. *devriye* „патрола”) (Петровић 2012: 107–108). Микроред *nomina professionis* допуњен је апсолутним синонимским паром *заптија* и *џ'андар / жандар*. Значење турцизма (тур. *zaptiye*) у лексикону је објашњено управо галицизмом *жандарм* (фр. *gendarme*), који га је потиснуо из призренског говора након ослобођења од турске власти. Турски жандарм, *заптија*, чија је дужност била да штити особе на високом положају и да брине о безбедности путника, замењен је припадницима војнички организоване службе државне полиције – жандармима. Нови кадрови јавне безбедности у краљевској Србији преузели су службену одговорност турских заптија и понели назив позајмљен из

---

²⁶⁹ „Фамилије које би у наше средњовековне манастире ишле у крајевима под турском влашћу, узеле би по неколико Турака као пратиоце (јасақије), који су их од турских зулумћара заштићивале”; „На сву прилику овуда су јасақије морале спроводити и паше и субаше и стране путнике” (Чемериќић, преузето из Ср. Поповић *Путев.*).

француског језика. На Косову је доминирала фонетска варијанта *и'андар*, у новије време паралелизам примарном лику *жандар*.

II. 5. 2. 2. Парадигматска уређеност јединица у наредној микрогрупи регулисана је интегрално-диференцијалном семом 'чувар / стражар', која обједињује лексеме *нибетч'ија*, *апсанџи'ија*, *пазван*, *пазванџи'ија*, *асас*, *асасин*, *протоџи'ер*, *пол'ак*, *бекч'ија*, *пудар*.

Нибетч'ија не га пушитија унутра. – Прет нашину куч'у има двојица нибетч'ије.

Вићна га апсанџи'ија, те се видесмо. – Л'еба и промену дадо апсанџи'ије.

Рано је, асас још не ч'укја једанјес. – Платија л'и си асасу ак?

Асасин још не ч'укја полноч'. – Асасина плач'а ч'аршија. – Асаси су сал Турци.

Јашар бија протоџи'ер.

Мене ме грабна призренски пол'ак.

Аџи-Риста Кабаши бија бакч'ија. – Бекч'ије плач'аф ак рефенски.

Стра ч'ува лџе, удар бере грџе.

Синонимску релацију међу елементима скупа обезбеђује компонента 'чувар / стражар', која има доминантну позицију у семској структури свих конституената микрореда. Општу поткатегоријалну вредност садржи стожер *нибетч'ија* (тур. *nibetçi*), којим се номинује орган задужен за безбедност јавних објеката. Диференцијацију у оквиру синонимског реда уносе допунске семе у улози конкретизатора значења. Оне пружају податке о типу установе или места који се обезбеђују: *апсанџи'ија* „чувар затвора”; *пазван*, *пазванџи'ија*, *асас*, *асасин* „ноћни чувар чаршије”; *протоџи'ер* „сеоски полицијски стражар”; *пол'ак*, *бекч'ија* „чувар поља”; *пудар* „чувар винограда” (Чемерикић). Изванјезичка реалност у семантички садржај лексема *пазван*, *пазванџи'ија* и *асас*, *асасин* уноси потенцијалну дивергентност. Именица *пазван* (тур. *razvant*) и њен творбено-семантички дублет реферирају на наоружане државне органе безбедности, који су ноћу патролирали призренским улицама и сокацима и чували дућане. За разлику од њих, асаси (тур. *ases*) нису били полицијски чиновници, већ су их месечно ангажовали трговци и занатлије да им чувају радње током ноћи. Поред чувања чаршије дужност асаса је била да, ударајући мотком о камен онолико пута колико је сати, објављује време. Такође, били су у обавези да отварају пролазницима улазна врата чаршија. За свој рад добијали су месечну надокнаду, а исплаћивали су их сопственици

радњи из чаршије коју су чували.²⁷⁰ Семантички помак у призренском говору остварује лексема *протоџер*. Овај грецизам познат је старосрпском језику у значењу „начелник, кнез, кмет” (Skok III: 53), али Чемерикић искључује овакву реализацију, дајући семантички опис који упућује на општинског полицајца задуженог за безбедност села.²⁷¹ Општа турска семантика речи *бекџи* „чувар, стражар” на призренско-јужноморавском ареалу сужава перспективизацију увођењем додатног значењског елемента ’поље’, па се *бекч’ија* на овом дијалекатском простору идентификује као пољски чувар, апсолутно се изједначавајући са домаћим именовањем *пол’ак*.²⁷² Сема нижег ранга ’виноград’ уско спецификује занимање чувара означеног лексемом *пудар*, професионално га измештајући из градске средине, што номинацију придружује лексемама *бекч’ија* и *пол’ак* на периферији лексичко-семантичке подгрупе.

II. 5. 2. 3. Државни службеник који одређује и наплаћује царину номинује се лексичком јединицом *колџи’ија*

Колџи’ије врџиф на све стране, не мџж да пренеџеш ниџшто без џ’умрук.

За турску реч *колџи’ија* (тур. *kolcu*, дијал. *kolci*) у Чемерикићевом лексикону постоји више интерпретација „ниже царинско особље”, „финансијски стражар”, „чувар чаршије, исто што и асас”, „цариник”. Наводи из историјских списа, финансијских тефтера и живог говора указују на моносемантичку реализацију „царински чиновник”, у коју су инкорпорирани екстралингвистички елементи експлицирани у документарној грађи. У основи турског војничког термина стоји именица *kol*, која улази и у састав сложенице *каракол* (тур. *karakol*) „жандармеријска станица, гранична караула; патрола у служби јавне безбедности” (Чемерикић).

II. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом ’здравство’

II. 6. Медицинска лексика чини посебан лексички слој у *Збирци речи из Призрена*, обухватајући углавном неспецијалне медицинске називе везане за домен

²⁷⁰ У лексикографској одредници *асас*, значење лексеме „ноћни чувар чаршије” Елезовић додатно објашњава информацијом да су асаси најстарија врста турске полиције (Елезовић I: 20). Водећи се овим одређењем, Skok семантички изједначава асаса на Космету са пасванцијом у Босни (Skok I: 659). Чемерикић јасно диференцира професионалне позиције пазвана и асаса, без обзира на истоветност послова који су обављали: пазван је орган полицијског система, а асас је радно ангажован од стране приватних лица.

²⁷¹ Слично значење лексеме *протођер* нуди *Речник говора југа Србије* „сеоски викач и позивар” (Златановић 2011: 395).

²⁷² Исто бележи М. Златановић на југу Србије, додајући податак да су дужност бакчије обављали готово увек муслимани, те да је бакчија уједно био и најнижи представник турске власти (Златановић 1998: 34). На косовско-метохијском говорном подручју лексема *бекчија* је задржала значење које има и у турском језику (Елезовић II: 499).

народне медицине. У категорији именовања човека према професионалној делатности, семантичким знаком 'здравствени радник' интегрисани су чланови микрогрупе 'лекар' и 'апотекар'. Занимање бабице није легитимно интегрисано у систем здравствених радника, зато орбитира на периферији ЛСПГ.

II. 6. 1. ЛСМГ 'лекар'

II. 6. 1. Значењем „лекар” идентификоване су две лексичке јединице *дóктор / дóктур** и *éч'им*.

Дóбар дóктор бéше бíја тáј Бáки ефенди́ја. – Док отрч'áше по доктóра и док óн дóм'е, Ал'екси́ја да́де ду́шу. – Видéја гу саз доктóра (Реметић 1996: 390).

Пр́ви éч'им вéл'и: Лéнч'е ч'е ўмре. – Удáла се Турч'íна, за Турч'íна, за еч'íма (нар. песма)

Функционални паралелизам *доктор / еч'им* потврђен је и у дијахронији (Чемерикић) и у синхронији (Реметић, СДА). Општеприхваћени латинизам *доктор* (лат. *doctor*), који се јавља и у фонетском дијалекатском лику *доктур*, и турцизам *еч'им* (тур. *hekim*) у лексичкој парадигми српског призренског говора остварују релацију апсолутних синонима.

II. 6. 2. ЛСМГ 'апотекар'

II. 6. 2. Стручно лице које издаје и продаје лекове номинује се турцизмом *еи'заи'и́ја*.

Апóве кúпи на Николáч'а еи'заи'и́ју.

Преузето из турске лекарске и фармацеутске терминологије именовање *еи'заи'и́ја* (тур. *eczacı*) дуго није имало пандана у лексичком систему српског призренског говора. Појављивање лексеме *апотекарка* (Реметић 1996: 386) у монографији С. Реметића посредно указује да у овом лексичко-семантичком пољу орбитира и грцизам *апотекар*.

II. 6. 3. Акушерску помоћ при порођају указивала је старија и искусна жена, означена лексемом *ну́на*.²⁷³

---

²⁷³ У Призрену није било стручних бабица до почетка 20. века. Прва акушерка у Призрену била је Мара Чифтегић, родом Призренка (Чемерикић).

Ада, нуна сџм му била оному млац'ејому девојч'ету Савиному. – Ако ми нуна исекла пунак, језик ми оставила.

Без обзира на одсуство стручног образовања, жена која је у својству бабице учествовала при рођењу детета, искуством и вештином олакшавала порођај и пружала прву помоћ новоређенчету, заслужује статус здравственог радника. Номинација *нуна* придружује се групи као периферни елемент. *Нуна* је варијанта дечије редупликације *нана* која се односи на старију жену, бабу, на Косову и на мајку (Skok II: 499). Неоспорна је лексичко-семантичка веза између новије именичке ознаке *бабица* и архаичнијег *нуна*, јер имају заједничку етнокултуролошку позадину, утемељену у народним веровањима, митским предањима и традиционалном фолклору.

II. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'просвета'

II. 7. Централну позицију концептосфере *просвета* заузима концепт просветног радника, који се налази на тачки пресека концепата *човек*, *професија*, *наука*, *образовање*, *друштвени положај*. Ово је један је од кључних концепата педагошког типа институционалног дискурса, чију репрезентацију карактерише номинативна разумењост (Смыслова, 2007: Автореф.). Лексичко-семантички план језика, на којем се у највећој мери концепт лингвистички реализује, подложен је активном утицају екстралингвистичких фактора. Садржај концепта јавља се и као продукт и као инструмент идеологије која креира систем вредности у сазнању носилаца дијалекта. Вредности концепта просветног радника корелирају са вредностима педагошког дискурса, с обзиром на то да учитељ стоји у центру важног социо-културног процеса – образовања. Просветни радник је професионално усмерен на организацију образовног процеса и има важну друштвену мисију, што се одражава на његов кредибилитет у социјуму. Стога, идеализована слика учитеља постаје еталон просветног радника и у малој покрајинској мултиетничкој и мултиконфесионалној средини, где су функционисале српске, турске и арбанашке школе.²⁷⁴

---

²⁷⁴ Прве школе у Призрену биле су приватне. Учители су држали часове код својих кућа, а ђак је могао бити свако ко месечно плати два гроша. Реформа школства у Отоманском царству омогућила је у другој половини XIX века аутономију у раду православних просветних институција. Пресудну улогу у просветном преображају у Призрену имале су православне црквено-школске општине, које у свом раду нису зависиле од турских власти. Оне су обједињавале становништво једне општине и биле су утемељивачи првих народних школа. Крајем столећа Срби Призренци имали су Богословију и по једну мушку и женску основну школу. Грађани су се организовали и давали прилоге за изградњу школске зграде, која је довршена 1907. године. Почетком XX века отварају се мушке и женске занатске и трговачке школе, а гимназија је основана 1913. године. Муслиманских школа је било далеко више, са

Развој образовног система у Призрену рефлектује се на дијалекатској слици света као хронолошка језичка манифестација дате појмовне сфере, а изванјезичка стварност одређује лексичко-семантичку парадигму и диктира класификацију лексема у лексичко-семантичкој подгрупи. Номинати субјеката у сфери просвете остварују конкретну референцију са врстом просветног рада и са одговарајућим звањем, па раслојавање лексичких елемената иде у правцу професионалне разноврсности педагошког дискурса. Основну појмовну вредност образовану семама 'човек', 'радник', 'у просвети', допуњују семантичке компоненте 'степен образовања', 'врста школске установе', 'звање', 'улога у ширењу образовања'. Допунски семантички знаци налазе се у околјезгреној појмовној зони и имају улогу класификатора у категорији именовања радника у образовним установама.

II. 7. 1. ЛСМГ 'просветни радник'

II. 7. 1. Општу појмовну вредност 'просветни радник' у српском говору Призрена остварују кохипоними *уч'ител'*, *уч'ител'ка*, *уч'ител'ица**, *госпóдин*, *госпóи'а*, *даскал*, *даскал'ица*, *старошкóлац*, *професор / профéсор**, *мидéриз / мидéрис*.

Уч'ител' Пётар. – Уч'ител' Пóта. – Уч'ител Пáвл'е узе у зáјем е́дну л'иру.

Нáшејзи Цáје попади́је уч'ител'ка гу бiла Мáра Ајтiна. – Уч'ител'ку Мáгу запроси́ја уч'ител-Мáне.

Грдíја га госпóдин што не знáја уро́ку. – Цел'ивáја л'и си рúку тво́јему госпóдину? – Андри́нога нóвога госпóдина ка да имéше Јéфта. – Кóј ти је сь́ге госпóдин, уч'ител' Јóрдан л'и? – Ч'кóла се бéше пушти́ла и госпóдино́фци бéу искоч'ил'е. – Док не бéше пóша у богослови́ју, сiн ми имáше сáл јéнога госпóдина, а сь́ге тáмо iма не знáм кол'и́ко госпóдинце.

Прéкорe л'и те госпóи'а што си задоцни́ла за ч'кóлу?

Тéма децáма óтас ги бiја даскал (Реметић 1996: 496). – Отозгóрке бiја даскал (Реметић 1996: 527).

Кьд вал'áше да ме прáтиф на нау́ке, мóја нана не дáде и свéјено зборéше: „Мóја унúка да бидне даскал'ица, стiнse те дáмне!”

Прати́ја уч'ител'у ч'ау́ша.

просветним кадром школованим у Скадру и Цариграду. После ослобођења муслиманска деца похађала су наставу заједно са српском децом (Менковић 2013: 30–34).

Најфреквентнија лексема, која је способна да неутрализује диференцијалне компоненте других чланова микрогрупе је *учител'*. Релевантне семантичке ознаке које је чине централном номинацијом су 'особа', 'која обучава / преноси знање', 'другима'. Језгрене компоненте представљају семантички идентификатор за појам просветног радника у основношколском образовању. У Призрену, међутим, оне се актуелизирају и у семантичком садржају који се појмовно везује за наставника Призренске богословије. Почетак рада Богословије изменио је стање не само у образовном систему града Призрена, већ и у лексичком систему призренског говора, чији је наставнички кадар заменио тзв. старовремске учитеље, а домаћа реч *уч'ител'* је из лексикона потпуно истиснула дотада актуелну лексему *старошколац* и постепено потискивала учени грцизам *даскал* (грч. *didascalos*). Лексичка јединица *старошколац* у Чемериџићевом речнику је дефинисана семемом „учитељ који није имао савремено школско образовање”, што експлицира диференцијални знак 'степен образовања'.²⁷⁵ Отварањем богословско-учитељске школе, старошколци су се повлачили из наставе, а на њихово место долазили учитељи са адекватном стручном спремом.²⁷⁶ Лексема *даскал* је имала пасивни функционални статус још у Чемериџићево време, тако да ју је аутор илустровао фрагментима из културно-историјских списа и тефтера, али не и примерима из живог говора, уз напомену да се стари назив може чути у говору муслимана који тако оловљавају српске учитеље и професоре.²⁷⁷ С. Реметић, међутим, доста касније у Призрену чује и бележи именицу *даскал*, која има архаични призвук, с обзиром на то да је у активном говору призренских Срба далеко фреквентнији њен семантички еквивалент *уч'ител'*. Однос према просветном раднику прожет је уважавањем и поштовањем његове професије и његове личности и такав субјективан став се реперкусира на језичком плану употребом полисемичне лексеме *господин*. Микрогрупа номинација према занимању у домену образовања допуњена је именовањима за женска лица *уч'ител'ка*, *уч'ител'ица*, *госпои'а* и *даскал'ица*. Овакав састав микрогрупе детерминисан је просветно-културним животом у Призрену на преласку из XIX у XX

²⁷⁵ Старовремске школе имале су велики број ђака, што је изискивало потребу за помоћником учитеља, који је назван *ч'ауш*. Улогу чауша имали су старији ђаци, чији је задатак био да ђаке у нижим разредима уче читању и писању, а били су задужени за одржавање дисциплине у школи и на путу од школе до куће (Чемериџић).

²⁷⁶ Последњи учитељ старошколац у Призрену је био Јанче Тодоровић Ђурић, који је престао учитељевати 1874. године, када је примио свештенички чин (Чемериџић).

²⁷⁷ Према подацима из књиге П. Костића *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену*, које Чемериџић преузима да би илустровао одредницу, назив *даскал* место *уч'ител'* употребљавао се све до доласка (у Призрен) учитеља Николе Мусулина 1856 године, па и доцније.

век, када су жене узимале све активнију улогу у образовању и друштвеном животу.²⁷⁸ Радне именице изведене моционим суфиксима спадају у једнореферентне деривате, јер се односе на референт исказан у творбеној основи (*уч'ител'*, *даскал*) а суфиксом се прецизира информација о њему (Драгићевић 2007: 191). Суфиксима *-ка* и *-ица* истиче се да се дериват односи на жену учитеља. Употребна вредност лексема *даскал'ица* и *уч'ител'ка* временски је маркирана и у Чемериџићевом речнику и у регистарским исписима за СДА. Застарела форма *уч'ител'ка* у испитиваном идиому уступа место новијем творбеном лику *уч'ител'ица*.

Хиперсеми 'просветни радник' подређени су хипоними *професор* и *мједериз*. Латинизам и турцизам повезује номинално значење „наставник средњих и високих школа”. Лексема *професор*, коју С. Реметић региструје у два акценатска лика, није део Чемериџићевог лексичког репертоара са категоријалном вредношћу 'просветни радник'. Позајмљеница латинског порекла (лат. *professor*) у говор је ушла са развојем средњег општег и стручног образовања и доласком високообразованог наставног кадра у Призрен. Турска реч *мједериз* (тур. *müderis*) у центру семске структуре садржи информационо-појмовну компоненту 'наставник', допуњену семом нижег ранга која садржи податак о типу школске установе. Допунски семантички знак 'медреса' указује на предметну специјализацију наставника, откривајући образовни профил адресанта „наставник муслиманске богословије” (Чемериџић).

II. 7. 2. ЛСМГ 'члан школске управе'

II. 7. 2. Диференцијално семантичко обележје 'звање' постаје доминантни знак значењске структуре лексема *опитинар*, *ч'орбаџија*, *мјтевел'ија*, *мјфетиш*, означавајући особе које професионалним положајем у систему образовања утичу на развој просвете и на рад просветних установа. Не остварују сви елементи ове микрогрупе кохипонимску релацију, иако су интегрисани у исти лексички скуп, због тога што реферирају на различите позиције школске управе.

II. 7. 3. 1. У својству функционалних синонима корелирају јединице *опитинар* и *чорбаџија*.

---

²⁷⁸ Прву женску школу у Призрену отворила је 1836. године Анастасија Димитријевић, позната као „даскал-девојка”. Као учитељице и наставнице стручних женских школа и гимназије радиле су и малобројне Призренке, школоване на Високој школи у Београду или институтима какав је био Девојачки институт на Цетињу. Отварање занатских и трговачких женских школа помагале су жене из Србије, како би женском становништву пружиле подршку у процесу осамостаљивања, пре свега финансијског (Менковић 2013: 32).

Дік се Түто, дік се ч'ёрко / Сък че проџ'еф опитина́ри / Сък ч'е проџ'е Ва́нч'е Ми́цин (нар. песма).

Члан црквено-школске општине, органа који је самостално спроводио ширење образовања међу српским становништвом подизањем свести о потреби школовања деце и отварањем народних школа, до шездесетих година XIX века носио је назив *чорбаџија* (тур. *çorbacı*), а касније *опитинар*. Обе лексеме се у Призрену јављају само у том значењу и представљају пример територијално и временски ограничених лексичко-семантичких еквивалената.

II. 7. 3. 2. Важну улогу у ширењу образовања и специјална задужења у вези са отварањем школа и њиховим радом на просторима турске државе имао је *ми́тевел'ија*.

Лексему *ми́тевел'ија* (тур. *mütevelli*) Чемерикић преузима из писаних извора и даје описну дефиницију њеног значења „турски поданик на чије име је гласила дозвола за отварање народних школа у Турској; лице одговорно за отварање школа и њихов рад”.

II. 7. 3. 3. Значењска компонента ’дужност’ уткана је у семантички садржај именичке лексичке јединице *ми́фетиш* (тур. *müfettiş*), којом се денотира срески просветни надзорник, школски инспектор.

II. 8. ЛСПГ именица са хиперсемом ’тумачење језика’

II. 8. Лексичко-семантичкој групи именица *nomina professionis* прикључују се именице из категорије тумачења језика *терџи'уман* и *драгоман*.

Обе лексеме потичу из исте базе, чувајући етимолошко значење „тумач”. Од арапског *tārğumān* развила се турска варијанта *терџи'уман* (тур. *tercüman*), а од ње европски турцизам *драгоман* (Skok III: 522; Škaljić 1966: 612). У српском говору Призрена номинативне јединице су функционално ограничене на службени дискурс, што потврђује одсуство примера из разговорног језика. Језгреним компонентама ’човек’, ’радник’ придружује се идентификациона сема ’тумач’, а централној зони семског састава припада конкретизатор ’за турски језик’. У семема „службени тумач за турски језик” допунски семантички елемент ’службени’ класификује ове апсолутне синонине у категорију номинација према професији.

II. 9. ЛСПГ именица са хиперсемом 'уметност'

II. 9. Важан сегмент друштвеног и културног живота у Призрену везује се за сферу људске делатности која има за циљ стимулисање чула, ума и духа. Особе чија је радна активност усмерена на преношење емоција или идеја кроз различите видове креативног и естетског изражавања у професионалном смислу припадају домену уметности. Стваралац у области уметности, уметник, фигурира као генерички појам без дијалекатског лексичког корелата. Професионално бављење неким од уметничких позива било је реткост, али су свакако постојали они који су за живот зарађивали неком врстом уметничке активности и представљали је као своје занимање. У призренској градској средини на прелазу између два века, старог и новог доба, турског и српског државног и друштвеног уређења, тек се зачињала друштвена свест о потреби културе и институција у којима би се културни живот града одвијао. У нераскидивој вези са културом је и уметност, чији квалитет зависи од нивоа културног развоја заједнице. Фрагмент призренског вокабулара који покрива категорију именовања човека према занимању у области уметности језички дочарава заступљеност појединих врста уметничког стваралаштва.

II. 9. 1. ЛСМГ 'свирач'

II. 9. 1. Доминантан вид испољавања уметничког дара међу Призренцима је музика. Тешко је ван контекста одредити којој категорији бављење музиком припада, занимању или хобију, али с обзиром на то да лексемске јединице овога типа трајно маркирају човека према врсти уметности или према инструменту на којем музицира третираћемо их као *nomina professionis*. Компонента 'уметник' је потенцијално присутна у денотативном семантичком слоју назива који улазе у састав подгрупе и из те зоне делује као имплицитна сема која се актуелизује у индивидуалним случајевима, преображавајући се у иманентни елемент значењске структуре. Централна компонента 'свирач' доминантни је семантички знак који регулише парадигматске односе у лексичко-семантичкој микрогрупи, где лексеме којима се именује особа којој је занимање свирање у неки инструмент *сви́рач**, *музикáнт**, *ч'алгиц'ија* и *бандац'ија* заузимају позицију хиперонима.

Сви́рач'и *сви́рив* (Реметић 1996: 500).

До́шл'е *чалгиц'ије* да *сви́риф*.

Ц'о́ц'а *Ч'у́нков*, *бандац'ија*. – *Ц'о́ц*'а *бандац'ија* *сви́ри* у *грна́ту*.

Музикáнт (Реметић 1996: 351).

Неутралну семантичку номиналну вредност остварују потпуни синоними *свирач*, *музикант*, *ч'алгици'ија* и *бандаџи'ија*, у чијем је корену назив за временску уметност изражену помоћу тонова, музику. Доминанта синонимског реда је домаћи назив *свирач*, лексички корелатив инваријантној појмовној вредности, којом су повезани чланови лексичког скупа. Глаголска основа *свир-* у девербатив уноси значење радње коју особа обавља и која прераста у његово занимање. Лексема *музикант* усвојена је у говору реципијенту у поимениченом облику латинског партиципа презента (Skok II: 494), са употребном доминацијом над турцизмима *ч'алгици'ија* и *бандаџи'ија*, који су се у Чемериџићево време паралелно користили да означе особу која се професионално бави свирањем. Лексема *ч'алгици'ија* мотивисана је турском речи *ч'алгије*, која у Призрену има опште значење „музика, свирка” (Чемериџић), а потиче од дијалекатског облика *çalgi* „музички инструмент” (Петровић 2012: 302).²⁷⁹ Деривирани облик *бандаџи'ија* непосредно је преузет из турског дијалекта (тур. дијал. *bandacı*, поред *bandacı*) са значењем „музичар, члан банде” (Чемериџић). У основи турцизма је италијанска реч *banda*, која сугерише значење „музички састав, оркестар”, а у турском језику реализује још и глобалну семантику „музика”.

Номинати за музичаре – свираче диференцирају се према врсти музичког инструмента, што усложњава слојевитост микрогрупе са хиперсемом 'музика' у оквиру лексичко-семантичке подгрупе 'уметност' и детерминише хоризонтални распоред јединица у категорији свирача. *Nomina professionis*, међутим, у овом домену не предочавају у потпуности аутентичну музичку разноврсност. У говору је уобичејен вербални конструкт којим се дочарава активност Призренаца у сфери музике *чука* у (*армонику, тарамбуку, даице, шаркију, ч'унгур, ч'алгије...*)²⁸⁰, који дескриптивно указује на нечије бављење музиком, али категоријално не припада датом лексичко-семантичком скупу. Централна семантичка компонента 'свирач' у лексикографским

²⁷⁹ Лексема *ч'алгије* у Чемериџићевој интерпретацији нема диференцијалну семантичку вредност конкретног музичког инструмента. Значење које Чемериџићев материјал показује подудара се са општом семантиком ове речи у турском језику (Škaljić 1966: 153) и балканским језицима (мак. *чалгии* „1. направа за свирање, музички инструмент; 2. група од свирачи”, ДРМЈ; буг. *чалгии* разг. „музика, свирња; музикален инструмент”, РБЕ; алб. *çalgi* „instrument muzikor”, ДРМЈ), па отуда радна именица (тур. *çalgıcı*, мак. *чалгаџија*, буг. *чалгаждия*) генерализује значење „свирач, музичар”. Тако је и у осталим говорима на Косову и Метохији и југу Србије (Елезовић II: 429–430; Златановић 1998: 447; Златановић 2011: 520).

²⁸⁰ *Жиџко Ч'ич'а л'ѐпо ч'укáше у армонíку. – Ч'укáја у тарамбуку. – Да се ч'ука у даице како вал'а, трéба да се бíдне мајстор* (Чемериџић).

описима представљена је и дијагностичким семским комплексом 'онај који свира', и употпуњена диференцијалним знаком 'музички инструмент', помоћу којег се детектује ужа специјалност музиканта.

II. 9. 1. 1. Свирач, уметник на виолини денотира се лексемом *ч'еманец'ија* / *ч'еманџ'ија**.

Призренски облик радне именице *ч'еманец'ија* мотивисан је дијалекатским турским ликом именице *ч'емане* (тур. дијал. *çetane* „виолина”). С. Реметић бележи адаптирану форму *ч'еманџ'ија* према стандардној турској изведеници *kemançi*.²⁸¹

II. 9. 1. 2. Онај који свира зурлу номинује се лексичким знаком *сурлаџ'ија*.

Назив за турски традиционални дувачки инструмент са веома јаким пискавим звуком (тур. *surna*, *zurna*) у Призрену се јавља у фонетској варијанти *сурла*. *Сурла* је мотивна реч за свирача који у зурлу свира.²⁸² Семантички управни део деривата *сурлаџ'ија* налази се у суфиксу *-џ'ија*, јер је у њему смештена информација о носиоцу занимања. У творбеној основи обухваћено је обавештење којим се само прецизира чиме се бави вршилац радње. Значење деривираних именица остварује се кроз семантичко прожимање творбене основе и творбеног форманта, који семантички класификује лексему у категорију професионалног именовања човека.

II. 9. 1. 3. Музичар који свира у кларинет обележава се турцизмом *грнатаџ'ија*.
Менџкџ'е грнатаџ'ија.

У основи деривата је именица *грната* (тур. дијал. *girnata*), чији се цео семантички садржај „врста дувачког инструмента у облику цеви која се на доњем крају шири, кларинет” слива у *nomina professionis*, при чему је творбени формант *-џија* носилац референтне вредности лексичког значења „кларинетиста”.

II. 9. 1. 4. Особа која свира ударајући у даире номинује се јединицама *даирец'ија* и *даирец'ика*.

Ра̀муш даирец'ија. – *То̀му даирец'ије за јенч'џс му се напу̀нише даи́ре сџз ба̀кшиш*.

Он је ко̀вач', а жѐна му даирец'ика. – *Да̀до онџ̀зи даирец'ике што иде да ч'у̀ка даи́ре по турске ку̀ч'е*.

Свирање у даире у Призрену је било и мушко и женско занимање, па отуда номинације за оба рода. Према називу за инструмент у облику круга, са металним

²⁸¹ Код Скока наилазимо на семантичку једнакост између лексема *ћемане* и *гусле* (Skok I: 352). Значење „виолина” једна је од секундарних стандардних реализација именице *гусле* (РМС I: 601). Изведеница *гуслар* искључиво се односи на особу која гуди уз гусле и својом семантиком блокира било какву везу са *nomina professionis*, остајући у категорији *nomina agentis*.

²⁸² На Косову и Метохији у зурлу су обично свирали Цигани (Елезовић I: 213).

плочицама по ободу које звече при удару руком, у турском језику је формирана радна именица *daireci*, која је у српском призренском говору усвојена и прилагођена номинанту мушког рода. Моционим суфиксом *-шика* обликована је номинациона јединица за жену чије је занимање свирање у даире, као и за жену даиреције.

II. 9. 1. 5. Музичар који удара у гоч, бубњар, именован је лексемом *гоч'ебија* / *гоч'обија*.

И други Рамушоф син је гоч'ебија. – Гоч'ебије неје лъсно да држи на себе тол'икав гоч' и да ч'ука. – Мајсторски ги ч'укаше гоч' тај гоч'обија.

Сложеница је мотивисана начином свирања (*бије* „удара“) гоча (алб. *goc* „већи бубањ, тупан“).

II. 9. 1. 6. Свирач на хармоници означава се првостепеним дериватом *армоникаш** / *армуникаш**.

Ўдаде се за армуникаша (Реметић 1996: 390).

Романизам *армоника* (итал. < лат. *harmonica*) новијег је датума, јер код Чемерицића за музички инструмент са диркама и мехом у средини налазимо назив *музика*²⁸³, али не и од њега изведени облик за свирача. Лексичка ознака *армоникаш* / *армуникаш* има дводелну семантику, јер се у деривату обједињава значењски садржај мотивне речи (*армоника* / *армуника*) и семантика творбеног форманта (*-аш*). У творбеној основи смештена је информација о врсти инструмента, а у форманту се налази информација о вршиоцу радње, односно носиоцу занимања.

II. 9. 2. ЛСМГ 'играчица'

II. 9. 2. Посебна форма уметничког изражавања присутна у културном животу призренске заједнице јесте игра. Национално-културна специфика испољена је у семантичком садржају језичких јединица којима се номинује субјект плесне уметности – *ч'ич'ек* и *ч'енгија*.

Појмовна категорија 'играчица' у свести носилаца дијалекта има двојаку вредност, што се одражава на комплексност семантичке структуре лексема. Денотативна макрокомпонента значења турских речи *ч'ич'ек* (тур. дијал. *çiçek, köçek, küçek*) и *ч'енгија* (тур. *çengi*) садржи семе 'женска особа', 'која се бави', 'играњем / плесом', 'професионално', повезујући језичку јединицу са изванјезичком реалијом.

²⁸³ Као примарно, Чемерицић наводи значење „хармоника“ (*Жифко Ч'ич'ин купија музика*), а секундарно је „дечија усна хармоника“ (*Миретова музика се иструла*).

Овај значењски слој разоткрива се у семеми „јавна играчица, плесачица”, којом су лексеме дефинисане у Чемериџићевом речнику, што им на плану лексичке парадигме обезбеђује статус потпуних синонима. Апсолутну семантичку подударност лексеме остварују и на конотативном нивоу значења, где су потенцијално присутне експресивне компоненте. Негативни суд који колектив испољава према јавним играчицама уткан је у конотативни садржај и пејоративно нијансира семантику лексема. Идентификатор номинационог значења („јавна играчица”) стимулише имплицитну компоненту негативне оцене и емотивно-експресивни потенцијал јединица *ч'ич'ек* и *ч'енгија*. Актуелизирањем периферног комплекса семске структуре ове лексеме развијају нова, експресивна значења, морално квалификујући женску особу. Секундарну семантику „нестална особа, особа лаког морала (пре свега жена)” именица *ч'ич'ек* обликовала је у турском језику, док је код лексеме *ч'енгија* семантички помак „играчица” → „неваљала жена” евидентиран у балканским позајмљеницама (Петровић 2012: 313).

II. 9. 3. ЛСМГ 'артист, вештак'

II. 9. 3. У категорију именовања са потенцијалним семантичким елементом 'уметник' убрајамо лексичке ознаке повезане надређеном семом 'артист, вештак'. Компонента 'артист' дозвољава условно ситуирање номинација за извођаче циркуских тачака – циркусанте, акробате, дресере животиња, у подгрупу именица са хиперсемом 'уметност', мада су категоријално ближи сфери забаве, у коју добрим делом можемо сврстати и конституенте микрогрупа са семантичким идентификаторима 'свирач' и 'играчица'. Називи за циркуске артисте хоризонтално су диференцирани према вештинама које изводе.

II. 9. 3. 1. Вештак у циркусу, човек који изводи акробације пред публиком означен је лексемом *пел'иван*.

Јуч'ер сьм гл'едáја пел'ивáне.

Из турске акробатске терминологије (тур. дијал. *pelivan*, поред *pehlivan*) (Skok II: 631; Петровић 2012: 236–237) усвојен је језички знак којим се у говору Срба Призренаца вербализује семантички садржај „гимнастичар који изводи разне вежбе и акробације, иде по конопцу, рвач” (Чемериџић). У Чемериџићевом семантичком опису

испољена је платисемичност која покрива шири спектар вештина и представа пеликана.²⁸⁴

II. 9. 3. 2. Вештак који, служећи се увежбаним хитрим покретима, изводи вештине да њима остави утисак натприродне моћи у Призрену се назива *и'узбојаи'ија*.

У Мазу-ан дошл'и пел'ивани и јен и'узбојаи'ија.

Реч за мађионичара, опсенара *и'узбојаи'ија* позајмљена је из турског језика као *nomina agentis* (тур. дијал. *göz boyacı*, поред *gözbağıcı*) од двочланог глагола *göz boyatmak* „обманути, завести” (Петровић 2012: 129). У призренском идиому радна именица добија статус професионалне номинације.

II. 9. 3. 3. Забављач – комичар номинује се романизмом *палаи'а*.

Културни живот у Призрену почетком XX века употпуњавале су аматерске позоришне импровизације локалних и путујућих глумачких ансамбала. Забаву су Призренцима пружале изведбе гостујућих циркуских трупа, које су у обавезном програму имале тачку са клоновима. Представе овога типа долазиле су са запада, па је на Балкану за лакрдијаша који забавља публику стварајући смешне сцене преузето италијанско име *pagliacci*, коришћено у различитим фонетско-морфолошким верзијама. У призренском говору добило је лик *палаи'а*.

II. 9. 3. 4. Особа чије је занимање да води и дресира мечку и приказује њене вештине пред публиком именована је деривираном јединицом *меч'кар*.

Запуштија се ка меч'кар.

У семантичкој структури деривата *меч'кар* читава се двореферентност. Идентификационо језгро садржано је у творбеном форманту *-ар*, који реферира на човека и садржај творбене основе преводи у категорију именовања човека према професији, неутралишући притом све семе које указују на актуелна својства првог референта. Ка периферији су потиснути емотивно-експресивни значењски елементи, који одражавају став говорника према објекту именовања. Вањезичке чињенице које се тичу етничке припадности мечкара (Циганин) и његове карактеристичне спољашњости (прљав, запуштен, неуредан) мотивишу негативни конотативни аспект лексичког значења. Сема изгледа потенцијално је присутна и делује као стимуланс негативне субјективне оцене. Њеним активирањем афирмише се секундарно експресивно значење „запуштен, неуредан човек”, којим лексема *меч'кар* иде у ред номинација којима се означава човек у односу према личној хигијени.

---

²⁸⁴ Шкаљић одредницу *pehlivan, pelivan* дефинише семемом „artist na žici, akrobata na žici ili na užetu” (Škaljić 1966: 513).

Конституенти микрогрупе са кохезионим семантичким знаком 'артист, вештак' гравитирају ка периферији лексичко-семантичке групе са суперординираном семом 'уметник', тежећи ка сфери забаве. Истој области људске делатности приближавају се чланови микрогрупа 'музичар / свирач' и 'играчица', код којих је категоријална детерминанта ('уметник') делимично испољена.

II. 10. ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство'

II. 10. Терминосфера грађевинарства образује конкретан појмовни систем са строгом структурном и компонентом организацијом, који је на дијалекатској слици света репрезентован одговарајућим језичким јединицама, које истовремено имају општи лексички карактер. У садржајима лексичких ознака за грађевинске појмове акумулирани су екстралингвистички фактори, који су учествовали у урбанистичком обликовању града Призрена, како у османској архитектонској традицији, тако и у периоду модерног развоја. Културно-историјске специфичности у области градитељства одразиле су се на процес формирања лексичког микросистема и његовог хронолошког модулирања. Чемериќићев материјал рефлектује изванјезичку стварност и у области извођења грађевинских радова и приказује стање у призренском градитељству у граничном временском пресеку између турског и посторијенталног доба. Занимање градитеља било је веома популарно у Призрену и његовој околини вековима уназад. Призренци су са зидарима из Средске и Сиринића одлазили на рад ван Косова и Метохије и у новим условима развили тајни бошкачки језик.²⁸⁵

Семантички тип именовања човека у сфери грађевинарства улази у састав сложеног номинативног апарата концепта *професија*. Професионална именовања чине важан део грађевинског терминосистема и представљају кључне термине у овој области људске делатности. Већи број терминолошких јединица функционише у склопу општег лексичког фонда. Лексеме којима се денотира човек који се бави подизањем грађевина налазе се у субординираном положају према хиперсеми 'грађевинар', која у испитиваном идиому нема лексикализовану варијанту. Компоненте нижег ранга 'грађевински радник', 'грађевински надзорник' и 'грађевински инжењер' у функцији су диференцијалног семантичког знака, на основу којег су чланови лексичко-семантичке подгрупе распоређени у одговарајуће микрогрупе, односно микроредове.

---

²⁸⁵ Бошкачком – тајном језику зидара из Средске и Сиринића посвећен је магистарски рад Марије Вучковић, одбрањен на Филолошком факултету у Београду 2004. године.

II. 10. 1. ЛСМГ 'грађевински радник

II. 10. 1. Лексичке јединице интегрисане семантичком компонентом 'грађевински радник' рачвају се у три хоризонтална микрореда према семи која носи информацију о врсти грађевинских послова.

II. 10. 1. 1. Диференцијална ознака 'зидар' идентификационо је обележје лексема *мајстор*, *дунци'ер* и *дунци'ерин*.

Ўзни јéнога мајстóра да уфáти теј капл'авице на ч'арамíде. – Ўзо мајстóра да ми уфáти теј две-три капл'авице на ч'арамíде.

Кóста, дунци'ерин.

Дијалекатска доминанта *мајстор* семантичким садржајем „грађевински радник, зидар' припада језгру ЛСПГ именица са хиперсемом 'грађевинарство' и централној зони именовања човека мотивисаних професијом. Номинација *мајстор* секундарно маркира човека чије је занимање зидар. Примарно је то еснафски термин („самостални занатлија” (Чемерикић), пренет у домен грађевинарства захваљујући допунској црти 'самостални' и имплицитним семским елементима 'добар, вешт'. Потенцијалне семе примарне структуре сливају се у језгро секундарног, ускоспецифичног и ареално ограниченог значења. У релативном синонимском односу са лексемом *мајстор* стоје *дунци'ер* (тур. *dülger*) и његов морфолошки варијетет *дунци'ерин*. У дијалекту реципијенту турцизам не губи везу са етимолошком базом и аутохтоним значењем „дрводеља, тесар”, али га надограђује новим дијагностичким елементима, помоћу којих се столар идентификује и као зидар. Фактор објективне стварности има значајног удела у обликовању семантичког садржаја ових речи. Обједињавање занимања столара и зидара условљено је материјалом и начином градње у прошлости. Онај који је обрађивао дрво био је подједнако вешт да од њега сагради стамбени објекат, па су реални чиниоци учествовали у експлицирању обе врсте делатности у семантици речи *дунци'ер* и *дунци'ерин*.

II. 10. 1. 2. Грађевински радник који прави блато за циглу и цреп номинује се синонимским паром *калци'ија* и *ч'амуриција*.

Калци'ија је, нéје мајстор.

Контактни синоними *калци'ија* и *ч'амуриција* са лексемама *мајстор* и *дунци'ер* остварују кохипонимске, али не и синонимске парадигматске односе. Иако су чланови микрогрупе подређени хиперсеми 'грађевински радник', синонимску релацију међу њима блокирају семе нижег ранга, које грађевинског радника уско спецификују.

Мотивне речи *кал* (прасл. *kalъ) и *ч'амур* (тур. *çatur* „блато“) садрже информацију о грађевинском материјалу (блату) којим се облепљују грађевине. Суфиксацијом се референција усмерава на човека који мешањем земље, воде и ситне сламе справља блато. Деривационим процесом суфиксације, помоћу високопродуктивног наставка *-и'ија*, добијени су називи за особу која се бави специјалном врстом грађевинских послова.

II. 10. 1. 3. Семантичком одређењу „мајстор који гради и поправља калдрму“ лексички еквивалент је *калдрми'ија*.

Пётко калдрми'ија.

Језичка ознака за нискоквалификованог радника који се бави изградњом путева позајмљена је у форми деривата из турског језика (тур. *kaldırımci*), где је значење радне именице мотивисано врстом цесте поплочане каменом.

II. 10. 2. ЛСМГ 'надзорник грађевинских радова'

II. 10. 2. Надзорник радова на грађевини именује се лексичким јединицама *протомајстор*, *првомајстор* и *бон-мајстор*.

Работáја у бон-мајстóра у Феризóвич'. – *Къд се гради́ла нóва ч'кóла бон-мајстор би́ја Стојан Кривоши́ја.*

Лексичке јединице *протомајстор*, *првомајстор* и *бон-мајстор* повезане су семантичким знаком 'надзорник градње'. Улогу главног градитеља и настојника грађевинских радова у сложеницама *протомајстор* и *првомајстор* истичу чланови *прото-*, односно *прво-*, који садрже информацију о положају грађевинског радника. Ове лексеме функционално су ограничене на протоколарну употребу и могу се наћи у тефтерским записима. Разговорном језику припада синонимска реч *бон-мајстор*. Први део полусложенице *бон* указује на могуће значење „државна исправа о краткорочном задужењу“, којим се семантика управне лексеме конкретизује у правцу дужности у области грађевинарства. Повезивањем колокативних лексичких елемената *бон-мајстор* и стапањем њихових значења формирана је семантичка интерпретација „особа задужена за надгледање, инспекцију грађевинских радова“. Код Чемерикића је основна реализација „надзорник железничке пруге“, што не можемо прихватити као посебно значење, јер је мотивисано актуелном изградњом железничке пруге Косовска Митровица – Скопље, која је отворена 1873. године. Овакво одређење уклапа се у ширу семантичку дефиницију „надзорник грађевинских радова“, са референцијом на грађевинског стручњака којег држава привремено ангажује да надгледа ток изградње неког јавног пројекта.

II. 10. 3. ЛСМГ 'грађевински инжењер'

II. 10. 3. Грађевински стручњак са високом стручном спремом, пројектант, номинује се синонимима *мэндиз* / *мэндис* и *инжинер** / *инџ'инер**.

Мендизи мериџ нов пут од Суорэке за Ч'аф Дул'е. – Цане Мандин се уч'инија мэндиз.

Инжинер гу бија син. – Јэному инжинеру (Реметић 1996: 427). – Подметнаше наши инџ'инеру. – За тэј два инџ'инера (Реметић 1996: 427).

Турцизам *мэндиз* (тур. *mühendis*), забележен у Чемериќићевом материјалу, потиснут је у XX веку општеприхваћеним галицизмом *инжинер* / *инџ'инер* (фр. *ingénieur*). Идеографска вредност 'грађевински инжењер' утврђује се индиректно, јер у семантичком садржају није наглашен профил деловања високообразованог техничког стручњака. Значењска једнакост између детерминанте „инжењер” и појмовног одређења „грађевински инжењер” семантички је валидна ако се узме у обзир екстралингвистичка реалност и сагледају изванјезички оквири који регулишу семантички опсег и садржај лексема. У лексичком систему призренског говора лексеме *мэндиз* и *инжинер* имају статус временски ограничених функционалних синонима, при чему турцизам има ретроспективни карактер.

II. 11. ЛСПГ именица са хиперсемом 'занатство'

II. 11. Привредни и културни идентитет града Призрена почива на дугој и веома јакој занатској традицији. Први писани подаци о постојању заната на југу Србије датирају из немањихког периода (Првуловић 2008). Доласком Турака по градовима се развијају нови занати оријенталног порекла, којима су се бавили искључиво муслимани. Средином XVI века у Призрену је забележено педесетак заната, што га је чинило најјачим занатским центром на Балкану. Статус важног балканског економског средиштва Призрен је одржавао све до XIX века снажним импулсом занатске производње у муслиманској и православној заједници. Половину градског становништва чиниле су занатлије. Временом се издвојио богатији слој, међу којима је, поред Турака и Албанаца, било Срба, Цинцара и Јевреја, који је прерастао у предузетнички сталеж, са значајним утицајем на материјални, политички, културни и духовни развој града. Развоју занатства допринело је одсуство индустријске производње, али и устаљене навике и обичаји везани за начин живота и рада. Муслимани су држали монопол над неким занатима од ширег значаја (пушкарски, обућарски, кожарски, кондурашки,

табачки). Арбанаси католици бавили су се пекарством, терзијским и кујунџијским занатом, док су остале делатности, углавном везане за обраду вуне и дрвета, биле резервисане за православно становништво. Важан удео у призренском занатству имали су Јевреји и Цинцари (казанџијски и поткивачки занат), а појединим производним профилима бавили су се углавном Цигани (ковачки, ножарски). У XIX веку забележене су 124 врсте занатлија са око 1400 занатских радионица. Занатске радње биле су смештене у градским чаршијама, а чаршијске махале називане су по доминантним занатима (*Тѳрзи-мала*, *Бич'акч'иљк*, *Ч'умл'екч'иљк*, *Казанџи'иљк*, *Калаџи'иљк*, *Мутавџи'иљк*, *Кујунџи'иљк*). Почетком века Призрен је надалеко био познат по кожарству и филигранству. Призренаски златни и сребрни накит, као и производи од коже, продавали су се од Пеште до Цариграда. Током XIX столећа, промене у структури становништва (досељавање становника са села, долазак муџахира из ослобођених крајева, одлазак занатлија Призренаца у Србију) и промене на тржишту (јефтина европска индустријска роба коју су јеврејски трговци доносили из Солуна) доводе до опадања занатства на Косову и Метохији. Опстале су оне занатске струке за којима је постојала потреба, тако да су почетком XX века у Призрену заступљене поједине врсте производног, уметничког и услужног занатства (бојацијски, самарџијски, табачки, јеменџијски, мутавџијски, терзијски, сапунџијски, свећарски, грнчарски, кујунџијски занат), а већина занатских радњи је у власништву Срба (Менковић 2013: 24–26).

Друштвено-историјски услови и привредно-економски процеси утемељили су кодове традиционалне материјалне културе Призренаца и креирали појмовно и лексички богату терминосферу занатства. Продуктивност занатске струке на језичкој слици носилаца дијалекта очитује се преко термилолошких јединица и њихове дистрибуције у оквиру хиперо-хипонимске организације терминосистема. Инвентар термина за именовање особа којима је занатство стално занимање одражава локалну лингвокултурну специфику и пружа поуздане податке о историји, традицији и развоју привредног живота овога града, који могу послужити као база за реконструкцију градског живота у Призрену на прелазу између два века.

Занатска терминологија представља окосницу термилолошког система призренског говора, а одликује се једнозначношћу и денотативним карактером. Са синхроног становишта, већина термина за означавање занатских радника припада слоју пасивне лексике, остварујући кумулативну функцију, јер чува информације о животу заједнице у прошлости и похрањује локални традиционални културни код. У дијахронијској перспективи микротерминосистем имена занатлија није био херметична структура, већ

су ускопрофесионални и високоспецификовани термини активно учествовали у комуникативном процесу и били укључени у разговорни лексички корпус.²⁸⁶

Општу категоријалну вредност остварују лексеме *занатл'ија* и *руфетл'ија*, које се налазе у позицији хиперонима у односу на остале елементе лексичко-семантичке подгрупе. Подређени чланови лексичког скупа, хипоними, означавају појам који репрезентује врсту онога што значи хипероним и са њим су у семантичком односу таксонимије (Драгићевић 2007: 292).

Јован алка-Ванкин занатл'ија, променија до сѣг трѣ заната

Лексичке ознаке *занатл'ија* и *руфетл'ија* потичу из турске еснафске терминологије, мотивисане релативним синонимима *занат* и *руфет*. Именица *занат* са семантичком реализацијом „стално занимање мајстора” рефлектује турски дијалекатски облик *zanat*, док је радна именица највероватније домаћа, а не изворна творба, јер се у турском језику у значењу „занатлија” користи *sanatçı* (Петровић 2012: 139). Лексема *занатл'ија* у говору је функционално маркиранија од блискозначнице *руфетл'ија*, изведене од мотивне полисемантичке речи *руфет* „1. занат; 2. цех, еснаф” (Чемерикић), аналогичном према творбеном моделу по којем је настао *занатл'ија* (Петровић 2012: 247).²⁸⁷

Степен стручне квалификације одређује позицију радника у занатској организацији – *шегрт*, *шегрч'е*, *калфа* / *калва*, *мајстор*.

Моје ми је шегрче он, помага ми у рабóту.

Ми́лан Мандуш бија обу́ч'ар калфа.

---

²⁸⁶ Најпотпунији лексички приказ занатских врста дао је Б. Првуловић у монографији *Лексика старих заната у источној Србији* (Првуловић 2009). Остали домаћи радови описују дијалекатску терминологију појединих заната (Вуковић, Бошњаковић, Недељков (1984): *Војвођанска коларска терминологија*; Козомора (2002): *Млинарска терминологија Бастаса*; Букумирић (2006): *Запрежна терминологија у говорима северне Метохије*) или ускоспецификовану занатску лексику територијално ограничену на ужи ареал (Комадинић, Пецо, Ћупић (1992): *Ткачка лексика Драгачева*; Букумирић (2002): *Из воденичарске терминологије горње Метохије*; Вукићевић (2000): *Коларска и качарска лексика у Грузији*; Вукићевић (2009): *Запрежна лексика у Грузији*; Јовић (2004): *Црепуљарска лексика*; Марковић (2006): *Ткачка лексика југоисточне Србије*; Милосављевић (2011): *Ковачка лексика у Заплању*).

Руска дијалекатска лексикологија обилује докторским дисертацијама и радовима мањег обима са темом традиционалног занатства (Откупшчиков (1989): *Балто-славјанска ремесленна лексика (названия металлов, металлургия, кузнечное дело)*; Маринин (2001): *Лексика промыслов и ремёсел в говорах Вадского района Нижегородской области*; Бальжинимајева (2006): *Традиционная ремесленная терминология в монгольских языках северо-восточного ареала Центральной Азии*; Сишчиков (2006): *Лексика крестьянского деревянного строительства*; Крапивина (2012): *Диалектная терминологическая лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества)*; Сироткина (2013): *Лексика промыслов и ремесел в „Словаре русских говоров южного Прикамья”*). Капитално дело које даје теоријску основу наведеним радовима и из којег млађи аутори црпу методолошке смернице јесте Трубачова *Занатска терминологија словенских језика* (Трубачёв 1966), оглед групне реконструкције и синтетички опис занатске терминологије словенских народа.

²⁸⁷ Није искључена могућност да су усвојени облици из турског призренског говора *zanatli* и *rufetli* (нап. Младеновић).

Пратија ме мајстор за руч'ек. – Мајсторице, пратија ме мајстор за нове кондуре. – Њега не га дираше тол'ико што га мајстор изгрдија, кол'ико га дираше што мајстор уч'инија тој пред свет, пред мiiштерије.

Лексема *шегрт* (тур. *şagirt, şagird*) одговара семени „ученик заната”. Обично је то дечак или младић који код мајстора изучава занат.²⁸⁸ Ови ванјезички фактори директно стилски маркирају деминутивну језичку форму *шегрч'е* и детерминишу субјективно-модалну природу конотације (социјални и емоционално-аксиолошки однос говорника према субјекту именованга конотативној структури лексеме даје прагматички статус).

Занатлијски помоћник који је после шегртског стажа и испита стекао вишу квалификацију назива се *калфа / калва* (тур. *kalfa*).²⁸⁹

Он се оженија још док бија дограмаџиски калфа.

Грцизмом *мајстор* именује се самостални занатлија, власник занатске радње.

Мајстори одређених грана имали су удружења, еснафе, ради остваривања својих права и очувања угледа и професије.²⁹⁰ Члан организације занатлија исте струке номинује се деривираним именицом *еснафл'ија*, старшина еснафа творбеним дублетима *устабаиша* и *устабашија*, а надзорник свих еснафа *еснаф-ч'аја*.

За 1880. годину устабашија би Тома Чемериќич'.

Вертикално рангиране лексеме повезане су семантичком компонентом 'еснаф' и рефлектују реалну хијерархију међу члановима еснафских удружења. Према семантички блиским изведеницама *занатл'ија* и *руфетл'ија* добијена је форма *еснафл'ија*. Целокупном значењу творбене основе, са есенцијалном семом 'занатлија', додаје се референцијална семантичка црта творбеног форманта *-л'ија*. Облички варијетети *устабаиша* и *устабашија* од турске сложенице *ustabaşı* у говору се понашају као истокоренски синоними, чувајући аутентичну семантику оба члана (тур. *usta* „мајстор” и *baş* „глава, старшина”). Вишу статусну позицију у еснафском чланству заузима

²⁸⁸ Шегрт није примао плату, нити је имао храну, осим код мутавџија који су му давали ручак и вечеру. Шегровање је трајало три године, после чега је ученик полагао испит пред еснафским одбором и добијао статус калфе (Чемериќић).

²⁸⁹ Калфа је био дужан да плаћа еснафску таксу, а примао је фиксну годишњу плату, о чему сведоче подаци из мутавџијско-опнчарских тефтера (*По погодби са мајстором имао је годишње шест стотина гроша, једне кондуре, један пар пенџета и доручак и ручак; Тому калфу за годину сос кондуре, без вечере, за гроша 600; На Светога Андреју погоди калфу Панту за годину сос кондуре за 450 гроша* (1895)). Могао је да полаже мајсторски испит тек после пунолетства и након најмање две године службе. По положеном мајсторском испиту био би преведен у еснафског мајстора, уписиван у мајсторски протокол и добијао би сертификат (мајсторско писмо) са потписом старешине еснафа и овером полицијске власти. На тај начин калфа стиче право на отварање самосталне занатске радње.

²⁹⁰ Већ крајем XVIII века градске занатлије у Призрену биле су организоване у дружине са старешинама на челу (Менковић 2013: 24).

еснаф-ч'аја.²⁹¹ У овом именовану задржана је двореферентност аутохтоне јединице (тур. *esnaf* и дијал. *сауа* „надзорник, надзојник”).

Еснафску управу, која се називала *опитина*²⁹², сачињавали су угледни мајстори – *први мајстори* и чланови црквено-школске управе – *опитинари*. Најнижи положај у еснафској управи имао је помоћник – *ч'ауш* (*Годишњи ак чаушу 250 гроша* (из протокола Мутавцијскоф еснафа)). Семантичку структуру именовања чланова еснафа и еснафске управе употпуњује имплицитна али релевантна сема 'социјални статус', која у други план потискује њихово примарно занимање, с обзиром на социјалну дужност коју су умали и активну друштвену функцију коју су обављали.

У складу са денотативном суштином, професионалне номинације развијају тематску парадигму, формирајући лексичке скупове ужег обима и реализујући хијерархијски принцип устројства лексике, који одражава однос реалија у објективном свету. Сегмент концептуалне области занатства вербализован називима занатлија представља мрежу различитих струковних профила. Систематизација разуђеног тематско-лексичког склопа може се извршити на више начина, у зависности од класификационих критеријума. Сви чланови лексичко-семантичке подгрупе, подређене лексичко семантичкој групи са хиперсемом 'професија', обједињени су интегралном семом вишег ранга 'занатство'. Даље раслојавање конституената са човеком као референтом, тј. носиоцем занимања, наслања се на општу поделу занатства на производно и услужно²⁹³, мада су производни и услужни сектор међусобно повезани и често сједињени у појединим гранама занатске привредне делатности. Оквирно се руководећи генералном категоризацијом заната, класификацију назива радника занатске струке заснивамо на критеријумима који у обзир узимају врсту материјала, процес његове обраде и тип производа.²⁹⁴ Структурирање лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом "занатство" и архисемом "човек" одвија се према семантичким обележјима која тематски групишу занатске раднике у једанаест микрогрупа: 'обрађивач / прерађивач метала', 'обрађивач / прерађивач дрвета', 'прерађивач прехранбених производа', 'обрађивач / прерађивач вуне', 'прерађивач

²⁹¹ Еснаф-ћаја је обично био најстарији, најискуснији и најугледнији занатлија који је пресуђивао у свим међусобним споровима унутар еснафа.

²⁹² Еснафска управа имала је веома важну улогу у одржавању рада црквено-школских општина, тако да је, осим решавања кључних питања живота и рада, учествовала у културном и просветном развоју града Призрена (Менковић 2013: 25).

²⁹³ Нека занатска занимања услужног типа уврстили смо у лексичко-семантички скуп 'услужне делатности'.

²⁹⁴ Поделу базирамо на валидној класификацији занатских занимања Републичког завода за статистику Републике Србије.

кострети', 'прерађивач коже', 'прерађивач конопље', 'произвођач одеће', 'произвођач обуће', 'уметнички занатлија', 'услужни занатлија'. Номинативне јединице унутар микрогрупа распоређене су у хоризонталној равни према врсти традиционалног заната којом се номинант бави и међусобно су независне. Хипоними субординирани хиперониму *занатл'ија* имају богатији семантички садржај од надређене лексеме и међусобно остварују равноправни однос.²⁹⁵ Синонимске релације ретко успостављају. Синонимија се јавља у условима варирања творбених модела или као последица језичке интерференције.

II. 11. 1. ЛСМГ 'обрађивач / прерађивач метала'

II. 11. 1. Називи занатлија обухваћени надређеним семантичким знаком 'обрађивач / прерађивач метала' диференцирају се према врсти метала који занатлија обрађује, односно прерађује.

II. 11. 1. 1. Занатлија који израђује предмете од лима номинује се релативним синонимским паром *ластрац'ија* и *тенеч'еи'ија*.

Петруш ластрац'ија. – *Цека ластрац'ија*.

Зара Пишпапа тенеч'еи'ија.

Лексичко значење „лимар” повезује две лексеме различитог порекла. Именица *ластрац'ија* мотивисана је романизмом *ластра* (тал. *lastra*)²⁹⁶, којим се у српском призренском говору означава црни плех, док *тенеч'еи'ија* потиче од турског назива (тур. *teneke*) за бели лим. Доминантно својство метала од којег је добијена танка плоча у семантичком садржају мотивних речи испољено је кроз сему боје, која постаје главни диференцијални елемент и узрокује дивергенцију радника који се баве истим занатом. Турцизам је усвојен у форми *nomina professionis* (тур. *tenekeci*), док је *ластрац'ија* хибрид настао од романске основе и адаптираног турског суфикса.

II. 11. 1. 2. Занатлија који израђује и поправља казане и друге судове од бакра именован је лексемом *казанц'ија*.

Мада Забунов казанц'ија.

Диференцијалне компоненте које носе информацију о врсти метала и врсти производа детерминишу занимање, а самим тим и номинацију занатског радника чија је

²⁹⁵ Хоризонталан тип односа међу кохипонимима Ц. Саид назива таксонимијом (према Драгићевић 2007: 292). Таксонимија се укршта са хипонимијом, која је вертикалан однос, на релацији хипероним – хипоним. Р. Драгићевић не прихвата овакав приступ, већ таксонимију третира као хипонимијски однос, који се може препознати по формули *A је врста B* (Драгићевић 2007: 293).

²⁹⁶ Могуће је да је романизам у српски призренски говор дошао преко Цинцара (нап. Младеновић).

примарна делатност израда казана. Дериватема *казанџија*, позајмљена из турског језика (тур. *kazançı*), мотивисана је називом за велики бакарни коџао.

II. 11. 1. 3. Калајисањем посуђа бави се *калајџија*.

Стэфан Бабаронка калајџија. – *Кал'ч'е калајџија*.

Језичке ознака за занатлију који калајем облаже бакарно посуђе мотивисана је материјалом који користи у обради, јер је турска форма *kalaусі* супстантив од *kalay* „сребрнастосјајни, мек метал који се лако кује”.

II. 11. 1. 4. За именовање занатлије који кује и обрађује гвожђе чекићем фигурирају синонимске лексеме *ковач'* и *демирија*.

Ибрајим ковач'. – *Секіру носу у Ибрајима ковач'а*.

Секіру однесу Рамушу демирије да гу искл'ена и да гу набостри.

Дистинкцију у односу на остале конституенте микрогрупе синонимски пар успоставља семантичком цртом 'гвожђе'. Радна именица *ковач* води порекло из прасловенског језика и настала је од инфинитивне основе глагола *ковати* и нископродуктивног агентивног наставка *-ач'*, док је *демирија* адаптирана форма турског деривата *demirci*. Домаћа деривација покренута је процесом рада, садржаном у творбеној основи, који се творбеним формантом приписује референту, вршиоцу радње и денотира га као носиоца сталног занимања. Турцизам рефлектује другачији тип мотивације, где је квалитативно значење складиштено у мотивној именици која реферира на сировину која се чекићем обрађује. Паралелна употреба обезбедила је обема лексемама подједнаку функционалну вредност у српском призренском говору.

II. 11. 1. 5. Занатлија који израђује и продаје ножеве, бритве, чакије, маказе и сличне предмете од гвожђа и челика обележен је лексичком јединицом *бич'акч'ија*.

Благој Јоргушов бич'акч'ија. – *Даја беме Манету бич'акч'ије*.

Призренски назив за ножара преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *biçakçı*), где је изведен од именице *biçak* „нож”. Чемерикић не бележи турску реч за нож, али евидентира лексиколошко гнездо професионализама потеклих од ње, транспонованих у творбеном облику какав имају у дијалекту из ког су позајмљени и прилагођени домаћим фонетским и морфолошким законитостима. Мотиватор *nomina professionis* је основни продукт занатске производње израђен од метала (нож).

II. 11. 1. 6. Занатлија специјализован за поткивање коња номинује се лексемама *налбан* / *налбат*, *налбатин* и *поткивач**.

Налбан узе јужа. – *Искај од Имера налбата*.

Налбатин ми уковаја магаре на криви.

Поткивач’и којни што ковев (Реметић 1996: 516).

Релевантна семантичка ознака којом се уже денотира занатски радник односи се на процес рада примаран код ове занатске струке. Отуда домаћа твореница има глаголску мотивацију. Глаголска творбена основа садржи одговарајуће информације о послу који овај занатлија обавља и логички регулише место деривата у микросистему. За њу се везује суфикс *-ач’*, којим се граде *nomina agentis* (Клајн 2005: 179). У овом случају значење вршиоца радње прерасло је у значење носиоца занимања. Творбени дублети резултат су језичке интерференције. Фонетски ликови *налбан* и *налбат* изговорне су варијанте турске речи *nalbant*, док је форма *налбатин* хибридна твореница од турске основе и домаћег наставка. У корену назива за поткивача је арапско *nal* „потковица”, од којег је изведена турска именица *nalça* (Петровић 2012: 221), у Призрену *налч’а* „потковица за стоку” (Чемерикић). Номинације *поткивач’*, *налбан* / *налбат* и *налбатин* у микрогрупу са интегралном семом ’обрађивач / прерађивач метала’ квалификује основно средство за рад, што носица занимања повезује са ковачком струком, али га истовремено диференцира и шаље на периферију лексичког скупа.

II. 11. 2. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач дрвета’

II. 11. 2. Семантичка компонента ’дрво’ индикативно је обележје лексичких јединица повезаних појмом ’обрађивач / прерађивач дрвета’, без одговарајуће дијалекатске лексикализације. *Столар* би био најадекватнији еквивалент хиперсеми, али ексцерпирана грађа намеће другачији таксонимијски модел. На нивоу микрогрупе не важи формула *A је врста B*, јер није одржива релација доминације (*дограмаџ’ија* није надређена лексема осталим занатлијама који се баве столарством већ је са њима у кохипономском односу). У лексичкој микроструктури огледа се изванјезичка стварност. У Призрену су специјализовани столарски послови (израда појединачних дрвених предмета) прерастали у самосталне занате, што има одраза на номенклатуру занатлија.

II. 11. 2. 1. Семантичку вредност најближу базичном нивоу категоризације (столар) остварује лексема *дограмаџ’ија*.

Тотка Гудин бија дограмаџ’ија. – Руке му се исушил’е оному дограмаџ’ије што ти нагрде тако тај сандџк.

Значење турцизам *дограмаџ’ија* лексикографски је објашњено синонимом из стандардног језика „столар” (Чемерикић). Творбена основа омогућава му флексибилност и упућује на шири семантички опсег (тур. *doğrama* „тесарски рад, предмети столарске

израде”). Именица је прихваћена у деривираним облику (тур. *doğramacı*) који се прилагодио призренском изговору. Чемерикић не региструје домаће паралеле.

II. 11. 2. 2. Прерађивач дрвета специјално оријентисан на прављење сандука назива се *сандџкч’ија*.

У српском призренском говору *сандџкч’ија* има полисемантичку структуру. С обзиром на вишезначност мотивне речи, дериват је развио секундарно, богато етнокултуролошко значење које га квалификује међу *nomina personalia* и удаљава од основне реализације агентивне природе „столар”. Дефинисањем примарне семантике преко корелатива из књижевног језика Чемерикић релативизира појам занатлије који се бави сандукцилуком. Лексички елементи који улазе у састав деривата експлицирају круто значење. Носилац квалитативног садржаја је именичка творбена основа (*сандџк-*), која реферира на основни производ и уско спецификује делатност столара, тако да је *сандџкч’ија* „занатлија који прави сандуке”. Семантичко изједначавање лексема *дограмаџ’ија* и *сандџкч’ија* у Чемерикићевој интерпретацији њиховог садржаја рефлекс је екстралингвистичког момента који се базира на реалној чињеници да су првобитно дограмације правиле сандуке, што су спорадично наставили да чине и пошто се сандукцилук осамосталио као посебна занатска делатност. Неиздиференцираност послова у оквиру еснафа резултирала је укрштањем семантике лексема *дограмаџ’ија* и *сандџкч’ија*.

II. 11. 2. 3. Занатлија чија је специјалност израда дрвених судова у којима се туче млеко ради добијања масла назива се *буч’кар*.

Бија буч’кар. – Отнесо́сте л’и буч’ка́ру туј буч’ку?

Лексичко значење целокупног деривата *буч’кар* је „занатлија који прави бучке” (Чемерикић). Творбено значење свих деривата који означавају вршиоца радње или носиоца занимања може се разложити на дериватеме²⁹⁷. Деривати из ове категорије именована повезани су дериватемама ’онај који / занатлија’ и ’прави / израђује’, које упућују на човека којем се приписује одређена радња. Посебне дериватеме које су у вези са средством или резултатом радње праве дистинкцију између значења. Творбени формант *-ар* садржи значење агентивности, које се конкретизује у творбеном контексту. Значење „занатлија који прави” проистиче из његовог односа с основом с којом се спаја. Мотивна реч, именица *буч’ка* носи информацију о томе шта занатлија израђује, тј. којом се врстом заната бави.

²⁹⁷ Као што се лексичко значење са становишта копоненцијалне анализе може разлагати на семе као најмање јединице, тако се и творбено значење може поделити на дериватеме (Драгићевић 2007: 191).

II. 11. 2. 4. Занатлија који израђује и поправља каце и друге дрвене судове номинује се лексемом *кач'ар*.

Вал'а да погодиши јенога кач'ара да наобруч'и крбл'е и гол'ему кацу. – Узни јенога кач'ара да измеремéти каце, ардóве и бури́ла.

Исти творбени образац примењен је на деноминални дериват *кач'ар*. Производњом великих дрвених ваљкастих судова бавили су се још Стари Словени, који су преузели млетачки назив *каца* (кслат. *cattia*). Примарни производ од дрвета, каца, послужио је као мотиватор лексичког значења деривиране *nomina professionis*, у Чемерикићевом лексикону дефинисане творбеним значењем, као и већина именице из ове лексичко-семантичке групе.

II. 11. 2. 5. Знатлија који прави и поправља запрежна кола именује се лексичком јединицом *колар*.

Тома колар.

Сложеност значењске структуре деривата огледа се у њиховој дводелној структури. Изведеница *колар* обједињује значењски садржај мотивне речи *кола* и семантику творбеног форманта *-ар*. Први творбени елемент рефереира на финални производ сачињен од дрвета (запрежно возило), док је у суфиксу смештен податак о носиоцу занимања.

II. 11. 2. 6. Израда дрвених направа сличних седлу била је специјалност занатлије званог *самарџија**.

Самарџије купувáл'е (Реметић 1996: 376).

Прозирна творба облика указује на типичну морфолошко-семантичку структуру именовања занатлија – именичка творбена основа која рефереира на материјални производ (самар) комбинује се са продуктивним агентивним суфиксом *-џија*, којим се референција преноси на човека који прави и продаје врсту робе садржану у мотивној речи.

II. 11. 2. 7. Посебним типом обраде дрвета бави се занатлија који израђује дрвене алатке са оштрим гвозденим зупцима за чешљање вуне – *гребенар*, *гребенџија*.

Цуџурóви бiл'е гребенáри, áма се боравiл'е и сьс дограмаџ'и́лк кол'ико ги вал'ало за гребéне. – Стéфан Цуџур бiја гребéнар. – Однэси гребéне гребенáру да промéни тéј криéне зупце.

И Тома Цуџур бiја гребенџ'ија. – Гребéне дадо гребенџ'ије да ги измеремéти.

Морфолошке форме *гребенар* и *гребенџија* у говору функционишу као равноправни творбени дублети и потпуни семантички еквиваленти. Продукт рада,

гребен, мотивисао је називе занатлија. Са именичком основом, у којој је смештена информација о специфичности занатског производа, комбинују се најпродуктивнији суфикси у категорији *nomina professionis -ar* и *-и'ија*, уносећи у дериват значење онога који нешто производи. У српском говору Призренаца *гребенар* и *гребени'ија* су једнозначне лексеме. Не остварују никакву семантичку корелацију са именицама из домена обраде вуне, већ искључиво означавају особу чија је делатност прављење и продаја гребена.

II. 11. 2. 8. Појмовна вредност 'прерађивач дрвета' непосредно је надређена лексеми којом се означава произвођач дрвеног угља *ч'умури'ија**.

Ч'умур праји ч'умури'ија (Реметић 1996: 410).

Номинација занатлије мотивисана је турским називом за дрвени угаљ *ч'умур* (тур. дијал. *çimür*, поред *kömür*), чије се крајње порекло доводи у везу са глаголским основама које садрже податке о процесу сагоревања дрвета и производњи угља²⁹⁸. Људска референција постигнута је наставком *-и'ија*, који у дериват уноси агентивно значење.

II. 11. 3. ЛСМГ 'прерађивач прехранбених производа'

II. 11. 3. Интегрална компонента 'прерађивач прехранбених производа' обухвата раднике у производној и услужној занатској делатности, међу којима су месар, млекар, пекар, посластичар, прерађивач дувана. Поред прераде прехранбених сировина, занатлије ових врста баве се и продајом својих производа, тако да се микрогрупа у неким сегментима граничи са лексичко-семантичком подгрупом назива за трговце. Према семантичкој компоненти која садржи обавештење о материји која се прерађује, номинације су распоређене у уже скупове по принципу вертикалне хијерархије, градећи кохипонимске парадигматске односе.

II. 11. 3. 1. Онај коме је занимање клање стоке и продавање меса означен је именичким лексичким јединицама *касан**, *касапин* и *цревар*.

Касапин бија (Реметић 1996: 470).

Вуле цревар.

---

²⁹⁸ По једном тумачењу етимолошка база именице је глаголска основа *кѡм-* „закопавати” с обзиром на технологију добијања дрвеног угља и веровања везана за њега, мада се вероватнијим сматра објашњење да је настала од основе *кѡу-* „горети” (Петровић 2012: 292).

Именовање за месара од турског *kasap* Чемерикић илуструје наводом из тефтера. Разговорну функционалну вредност аутохтоног облика *касап* и хибрида *касапин* потврђује дијалекатски материјал С. Реметића. Семантичка интерференција са турским језиком је у овој лексеми у потпуности остварена. Суфиксални облик на *-ин* даје јој српско морфолошко обличје. Лексички пар *касапин* и *цревар* не остварују синонимску релацију, јер им се семантички садржају не подударају. С парадигматског аспекта, пре би се могло рећи да су у таксонимијском односу, при чему је *касапин* хијерархијски надређен лексеми *цревар*, што одражава појмовну структуру реалија. Специфичну врсту месарског посла обавља занатлија који се бави прерађивањем и продајом црева. Деноминални дериват *цревар* подлеже општем принципу грађења именица овога типа, са агентивним наставком *-ар* и именичком творбеном основом чији семантички садржај детерминише место *nomina professionis* у микротерминосистему занатства.

II. 11. 3. 2. Онај који се бави прерадом и продајом млека означен је паром синонимичних лексема *мл'екарџ'ија* и *бач'*.

Стефанкин муж бија мл'екарџ'ија. – *Мл'еко кисело узни на Станоміра мл'екарџ'ију.*

Бач' праи мл'еко.

У српском призренском говору *мл'екарџ'ија* и *бач'* функционишу као семантички еквивалентни и тако су лексикографски интерпретирани. Значење лексеме *мл'екарџ'ија* описно је дефинисано, док је семантичка вредност јединице *бач'* објашњена блискозначницом *млекар*. Ови подаци упућују на компатибилност две лексеме, међутим, оне не могу у сваком контексту замењивати једна другу, те је њихова употреба ситуационо условљена. Релативност њиховог односа последица је деловања и језичких и изванјезичких фактора. Именица *мл'екарџ'ија* је једнозначна са ригидном, троделном семантиком. Комплексна семантичка структура додатно је усложњена дупликацијом суфикса. Контактном основе која информисе о сировини која се прерађује (млеко) и наставка *-ар* добијено је творбено значење деривата, са референцијом на човека који се бави прерадом млека. Творбеним формантом *-и'ија* појачава се ефекат агентивности и особи се приписује млекарство као трајно занимање, основни занат. Примарна делатност особе номиноване лексемом *бач'* је сточарство

(рум. *bačiu* „чобанин”)²⁹⁹, које је у неодвојивој вези са производњом млека. Отуда семантички помак у српском призренском говору, при чему се тежиште пребацује са једне врсте делатности (сточарство) на другу (млекарство) и семантички примат даје секундарној активности, која особу професионално обележава као произвођача млека и млечних производа.

II. 11. 3. 3. Особа чије је основно занимање прерада жита и производња брашна означава се лексемом *воденич'ар*.

И вал'авич'ар је и воденич'ар.

Именичка творбена основа (*водениц-*) у контакту са агентивним наставком *-ар* гради трећестепени дериват, при чему у семантички садржај изведене радне именице уноси све денотативне значењске компоненте које се односе на место у којем се одвија процес млевења пшенице. Номинација за човека који обавља млинарски посао подстакнуто је локацијом вршења радње.

II. 11. 3. 4. Пекарски занат примарна је струка особа означених лексемама *екмец'ија* / *екмеч'ија*, *фурнац'ија* / *фурунц'ија* и *симиц'ија*.

Ми печ'емо л'еба на Крiсту екмец'ију. – Гасър екмеч'ија продава и франц'уле.

Називи за занатлије који месе, пеку и продају хлеб имају заједничко семантичко обележје 'пекар', једрени елемент њиховог семантичког садржаја који обезбеђује логички ниво категоризације ових језичких ознака. У синонимском реду турцизама доминира номинативна јединица *екмец'ија* (тур. *ekmekçi*), са најизраженијом фреквенцијом у колоквијалном говору. У основинском делу радне именице смештена је лексичка ознака за основни пекарски производ (тур. *ekmek* „хлеб”). У форми деривата ушла је у призренски говор из западних турских дијалеката (Петровић 2012: 132). Ограничену функционалну вредност има именовање *фурнац'ија* (тур. *fırncı*), семантички обликовано према називу за пекарску пећ *фурна* (тур. дијал. *furun*). Посебном врстом белог хлеба мотивисано је именовање *симиц'ија*. Описом творбеног значења „пекар који пече симите” Чемерикић сужава семантику и нијансира је у односу на претходна два члана микрореда. Благоу дистинкцију уноси сема која се односи на врсту производа – симите, диференцирајући симицију као самосталног занатлију.

II. 11. 3. 5. Печењем и продајом кокица бавио се *китерц'ија*.

Мурта китерц'ија.

---

²⁹⁹ *Бач* је балканска реч која је преко румунских номадских пастира прешла преко Карпата (Skok I: 85) и у српском језику означава старешину пастира на бачији (PMS I: 152).

Номинација *китери'ија* мотивисана је називом производа – *китер* (тур. дијал. *kitir*) „пржењем распукло зрно кукуруза”. Продуктивни наставак *-и'ија* у комбинацији са именичком основом реализује лексичко значење особе која се бави одређеним занимањем, односно занатом.

II. 11. 3. 6. Посластичарски занат обухвата неколико производних грана, које су се у Призрену развијале као самосталне делатности. Појам на првом вишем нивоу 'посластичар' у испитиваном идиому лексикализован је одговарајућим хипероним *татл'иц'ија** (Младеновић), коме су подређени котаксоними *шеч'ерц'ија*, *алвац'ија*, *долдурмац'ија*, *бозац'ија*.

Ц'оц'а Помоч'ко шеч'ерц'ија.

Караман алвац'ија. – Проз наи сокак слабо проодиф алвац'ије. – Бија Пеливанов алвац'ија у Бџаград.

Дугања му је до Мурата долдурмац'ије.

Мџет бозац'ија. – Платија л'и си бозац'ије бозу? – Бозац'ије не проодив проз наи сокак. – Бозац'ија, студџена л'и ти је боза?

Професионалне номинације човека у поткатегорији 'прерађивач прехранбених производа' и са надређеним микроелементом 'посластичар' конституишу микроред чији су чланови у равноправном односу. Њима је надређена лексема *татл'иц'ија*, која није посведочена у коришћеним изворима, али то не оспорава потврду да је активни део лексичког фонда Срба Призренаца (Младеновић). Транспарентност морфолошког склопа открива прозирну семантичку структуру. Појмовну поткатегоријалну општост 'посластичар' професионалном именовању даје мотивни придев *татл'и* (тур. *tatli*) „сладак”. Имена занатлија подстакнута су углавном врстом послестице коју посластичарски радник прави и продаје. Од овог мотивационог принципа одступа једино радна именица *шеч'ерц'ија* (тур. *şekerci*), у чијем је квалитативном делу значења складиштена информација о основном састојку од којег се израђују слаткиши (*шеч'ер*). Оваква семантичка основа даје изведеници *шеч'ерц'ија* комотнији значењски оквир, ширећи њену семантику у складу са екстралингвистичким реалајима (посластице од шећера које је шећерџија у Призрену правио) и појмовном сфером којом су ти производи обухваћени, што је у лексикографској интерпретацији сведено на диференцијалну сему 'шећерлема'. Конкретнији семантички садржај имају лексеме *алвац'ија* (тур. *helvasi*), *долдурмац'ија* (тур. *dondurtması*) и *бозац'ија* (тур. *bozaci*), детерминисани посебним посластичарским производима за које се занатлија специјализовао и по којима је добио

име (*алва* „слаткиш од пшеничног брашна, ораха и меда”; *долдурма* „сладолед”, *боза* „врста пића од кукурузног брашна и шећера”).

II. 11. 3. 7. Језичке ознаке за прерађивача и продавца дувана су *дуанџи’ија* и *бурнутч’ија*.

Ако трајжиш јаваш дуан узни на онога дуанџи’ију у Папа-ч’аршију.

У Мамут-нашино време Сима Изуманов бија бурнутч’ија.

У семској структури обе лексеме налази се диференцијална компонента ’дуван’, која их удаљава од језгра микрогрупе ’прерађивачи прехранбених производа’, а семантички елемент који садржи обавештење о процесу њиховог рада, о послу који обављају, одводи их на периферију читавог лексичког скупа са хиперсемом ’занат’. Занимање којим се баве *дуанџи’ија* и *бурнутч’ија* није занат у класичном смислу, њихова делатност ближа је трговини, али свакако припада услужној сфери. Лексема *дуанџија* једним делом семантичке структуре прилази занатлијама, другим делом задире у област трговине, а базични јој је домен пољопривредна делатност. Значењском реализацијом „онај који сече и продаје дуван” условно се може сврстати у ред номинација прерађивача прехранбених сировина и продавца производа од њих добијених. Дуван се, свакако, не користи за исхрану, али се исушено и танко изрезано лишће биљке, у којем има никотина, употребљава за пушење, жвакање или шмркање. Диференцијално семантичко обележје ’дуван’ експлицирано је у самој лексичкој ознаци за носиоца овог занимања.³⁰⁰ Радна именица *бурнутч’ија* дефинисана је семемом у којој се даје њено творбено значење „онај који прави бурнут”. У овој дефиницији запажа се веза са мотивном речју *бурнут* (тур. дијал. *burnut*, поред *buruntu*), чијим се описом детектује скривена компонента ’дуван’, као и семе квалитативног типа ’у праху’ и ’за шмркање’. Дистинкцију на нивоу микрореда уводе атрибутивни елементи значења ’танко изрезано лишће (дувана)’ и ’(дуван) у праху’. Значењски садржаји творбених основа семантички прецизно усмеравају значења деривата, оформљених по типичном моделу дијалекатске творбене праксе.

II. 11. 4. ЛСМГ ’обрађивач / прерађивач вуне’

II. 11. 4. Микрогрупа именовања са хиперсемом ’обрађивач / прерађивач вуне’ убраја имена занатлија који учествују у процесу обраде основне текстилне сировине у

³⁰⁰ Након ослобођења од Турака на тржишту се појавио индустријски прерађен дуван, што је умањило потребу за ручно сеченим дуваном и резултирало преквалификацијом дуванџија, који су делатност усмеравали ка продаји фабричког дувана, цигарет-папира и шибица (Чемерикић).

Призрену. Прерада вуне укључује различите активности које спецификују врсту занатских послова и мотивишу називе занатлија који се њима баве. Природни материјал – вуна интегрише лексичке јединице *áлaч', влáч'ap, влaч'ápa, вaл'ави́ч'ap, бојаџи'ија*.

Вика́л'е смо ала́ч'а да ни издрнда́ пáмук за јорга́не.

Влáч'ap неч'áше да ми прими́ вуну. – Нема́до си́тно, те оста́до ду́жна влaч'áру.

За вуну сџм погоди́ла влaч'áру. – Да́ла сџм влaч'áре да ми влáч'и вуну.

И вaл'ави́ч'ap је и водени́ч'ap. – Да́ја сџм вaл'ави́ч'áру у ру́ке.

Димитри́ја аџи'и-Пе́рин бојаџи'ија. – То́не бојаџи'ије да́до да ми бојади́ше.

Чланови микрогрупе обједињени су заједничком компонентом 'вуна', која их истовремено диференцира од осталих елемената лексичко-семантичке подгрупе. Међусобно су инкомпатибилни, јер именују особе које обављају специфичне радње у процесу обраде вуне. Од глагола којим се означава радња (*влaч'и*) настала је номина *professionis влaч'ap* „занатлија који гребена, чешља вуну”. Творбени формант *-ap* комбинује се са глаголском основом, остварујући своје основно творбено и лексичко значење вршиоца радње, односно носиоца занимања. Облик за мушки род послужио је као морфолошка база за извођење његове моционе варијанте *влaч'арица*. Ово је једна од ретких женских номинација у категорији професионалних именована, нарочито у занатској сфери. Исту функцију суфиксална морфема *-ap* и дериватема 'онај који...' реализују и у контакту са именичком основом добијеном од именице *вaл'авица* „постројење за ваљање сукна и других тканина, често у саставу са воденицом”, којом је мотивисано значење другостепеног деривата *вaл'ави́ч'ap* „занатлија који ваља (збија, набија) сукно у ваљавици” (Чемерикић). Позајмљенице у овом лексичком скупу су турцизми *алач'* (тур. *hallaç*) „занатлија који се бави растресањем (дрндањем) згрудване вуне” (Чемерикић) и *бојаџи'ија* (тур. *boyacı*) „занатлија који се бави бојењем вунене пређе”.

II. 11. 5. ЛСМГ 'прерађивач кострети'

II. 11. 5. Семантичко обележје 'прерађивач кострети' ситуира лексему *мутаџи'ија / мутаџи'ија* у само језгро лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'занат'.

Ц'ури'е Кру́ша би́ја мутаџи'ија.

Из турске занатске терминологије (тур. *mutafçı*) преузет је назив за занатлију који израђује и продаје разне предмете од козје длаке (бисаге, вреће, черге, покровце, простирке).³⁰¹

II. 11. 6. ЛСМГ 'прерађивач коже'

II. 11. 6. Интегрално-диференцијалној семи 'прерађивач коже' одговара дијалекатска лексикализација *табак*³⁰², али јој је подређена лексема *сарач*', која има ужу денотацију пошто јој је логички обим ограничен на конкретне производе које кожарски обратник израђује.

Табак узе полóке.

Основна делатност прерађивача коже је штављење, чињење коже, па се занатлија који се тиме бави номинује балканским турцизмом *табак* (тур. *tabak* „кожар“). Семантички опсег лексеме *сарач*' (тур. *saraç*) регулишу компоненте значења које се односе на кожну коњску опрему (седло, узде, бисаге) и друге производе од коже које сарач прави и продаје. Турцизам чува семантичку везу са арапском етимолошком базом „седло“, тако да је примарни продукт одредио лексичко значење речи.

II. 11. 7. ЛСМГ 'прерађивач конопље'

II. 11. 7. Занатлија који прерађује конопљу и од њених влакана праву ужад именован је лексемом *ју́жар*.

Стóјан Куч'кај је и оп'нч'ар и ју́жар.

У основи првостепеног деривата је именица *ју́же*, настала од истог прасловенског корена као и глагол *везати* / *вежем* (прасл. **ęz-*), с тим што је протетичко *ј* у *ју́же* дијалекатска фонетска појава, док је протеза *в-* прасловенска (Skok III: 583). За основу, која потпуно задржава значењски садржај, везује се творбени формант *-ар*, којим се деривату приписује агентивност.

³⁰¹ У Призрену су мутавције, такође, производили и продавали опанке (Чемерикић). О актуелности и популарности овог заната у Призрену сведоче бројни мутавцијски тефтери, из којих Чемерикић често ексцерпира потребне податке којима документује неку језичку појаву.

³⁰² Домаћа паралела *кожар* у коришћеним изворима реализује значење „кожарски трговац, продавац коже“ (Чемерикић), које се не може изједначити са семантиком турцизма *табак*, чиме су блокирани услови за развој синонимије у овој микрогрупи.

II. 11. 8. ЛСМГ 'произвођач одеће'

II. 11. 8. Суперординираном појму 'произвођач одеће' подређене су номинативне јединице ужег семантичког опсега које углавном реферирају на кројаче одевних предмета, али и на занатлије који се баве неком другом врстом прераде текстила.

II. 11. 8. 1. Идентификациони семантички знак 'кројач' у микроред обједињује лексеме *абаџија*, *терзија*, *френк-терзија* и *шнајдер**.

Кóму си река, Андрéје абаџије л'и?

Остаде дужан Јашар терзија (из тефтера).

Јéному шнајдéру жéна туј роди́ла (Реметић 1996: 451) – *Моје бра́ч'а ми би́л'е шнајдéри* (Реметић 1996: 546).

Поткатегоријалну појмовну вредност 'кројач' остварује германски варваризам *шнајдер* „занатлија који кроји и шије одела” (РМС VI: 988), који преузима доминанту улогу због општости иако је хронолошки најмлађа реч у датом лексичком скупу. Диференцијација међу занатлијама који се баве кројачким занимањем у Призрену детерминисана је врстом одела, односно материјалом од којег је одећа сачињена. Семе нижег ранга блокирају синонимску везу међу конституентима. Сема којом је експлициран сировински састав уноси дистинкцију међу лексемама *абаџија* (тур. дијал. *abacı*, поред *abacı*) „кројач одеће од грубог сукна” и *терзија* (тур. *terzi*) „кројач који шије и везе мушку и женску народну ношњу од чоје” (Чемерикић).³⁰³ Семантичка компонента која садржи модни податак о типу кроја нијансира значење полусложенице *френк-терзија* (тур. *Frenk terzi*) „кројач одеће европског кроја”.³⁰⁴

II. 11. 8. 2. Диференцијална семантичка ознака 'произвођач кожуха' дијагностичко је обележје лексема *кожуар* и *ч'урч'ија*.

Кожуар.

Никóла ч'урч'ија.

Појмовну вредност 'крзнар' својим семантичким садржајем манифестују лексичке јединице *кожуар* и *ч'урч'ија*, које у лексичкој парадигми српског призренског говора успостављају апсолутну синонимску релацију. Њихов однос последица је интензивне језичке интерференције, нарочито испољене на лексичко-семантичком

³⁰³ Абације су ручно кројили одећу од грубе вунене тканине под називом *аба* (тур. *aba*). Они су по селима ручно израђивали гуњеве, чакшире, јелеке, фермене од грубог домаћег сукна и украшавали их гајтанима од златастих и сребрнатих нити. Друга врста кројача су терзије, који за градско становништво шили различите делове народне ношње од чоје, сомота, атласа, а одећу су украшавали свиленим гајтанима, кићанкама, сромом (Чемерикић).

³⁰⁴ Кројење по француским модним стандардима у Призрену се развило се као самостално занатско занимање.

нивоу. Творбени модел именичка основа + агентивни суфикс примењен је у деривацији обе лексеме. Мотивне речи су *кожу*, односно *ч'урк* (тур. *kürk*) са идентичним значењем „капут од чоје постављен крзном”. Са домаћом основом комбинује се домаћи наставак *-ар*, што није устаљено правило, али се из предложеног модела могу наслутити извесне дијалекатске законитости творбено-семантичке деривације у категорији именовања занатских радника. Првостепени дериват *ч'урч'ија* пример је комбинације турске основе и турског суфикса. Одевни предмет од крзна спецификовао је производно-услужну делатност занатлије.

II. 11. 8. 3. На ближеј периферији микрогрупе фигурира назив занатлије који пегла фесофе помоћу специјалних калупа – *каљпч'ија*.

Тóма калљпч'ија.

Везу са осталим члановима интегрисаним надређеним појмом 'произвођач одеће' турцизму *каљпч'ија* (тур. *kalırcı*) обезбеђује семантичка компонента 'фес', која има идеографску вредност одевног предмета, али га семе процеса радње ('пегла') и средства за рад ('помоћу калупа') удаљавају од ценра, јер се не ради о особи која производи (кроји) одећу, већ је специјализована за финално дотеривање (пеглање) мушких капа.

II. 11. 8. 4. Даљој периферној зони припада номинација *јорганџи'ија*.

Јорганџи'ија ни рабóта јоргане дóма.

Лексичка јединица *јорганџи'ија* (тур. *yorgancı*) описана је семемом „занатлија који израђује јоргане” (Чемерикић), али се тек преко значења лексеме *јорган* „покривач напуњен памуком и проштепан” открива номинативна вредност деривата. Семантички елементи који ову лексичку јединицу прикључују именовањима у поткатегорији 'произвођач одеће' јесу семе које имплицирају посао који занатлија обавља (шије) и материјал који користи (памук). Обрада текстила примарно је опредељење ове врсте занатлија, и по том параметру *јорганџија* је семантички близак кројачима, али крајњи производ одређује позицију ове номинације у таксонимијски постављеној лексичко-семантичкој структури.

II. 11. 9. ЛСМГ 'произвођач обуће'

II. 11. 9. Хиперсеми 'произвођач обуће' одговара лексема *кондури'ија* „обућар”, која у дијалекатској парадигми има улогу хиперонима у односу на имена занатлија специјализованих за производњу, тј. прављење појединих врста обуће. *Кондури'ија*

ступа у семантички однос таксонимије са субординираним лексемама – котаксонимима.

Руста Кикмир кондури 'ија.

Према турском називу за плитку ципелу *кондура* (тур. дијал. *kondura*, поред *kundura*) обликована је суфиксом *-и'ија* *nomina agentis* шире семантичке перспективизације, која у категорији професионалних именовања остварује поткатегоријалну семантичку вредност и улази у сам центар дијалекатског занатског терминосистема.

II. 11. 9. 1. У таксонимској релацији према хиперониму налази се лексема *опанч'ар* која реализује семантичку вредност „занатлија који израђује и продаје опанке”.

Стојан Куч'кар опанч'ар. – До Ц'оџ'е Ч'емерикинога опанч'ара.

Значењска компонента 'опанак' допуњује творбено значење „онај који израђује” конкретним семантичким садржајем „сељачка лака обућа од коже која се притеже око ногу каишевима”.

II. 11. 9. 2. Занатлија који се бави израдом јеменија номинује се лексичком јединицом *јемени 'ија*.

Стошич', јемени 'ија. – Сава Мандија бија јемени 'ија.

Диференцијална ознака 'јеменије' уводи номинацију *јемени 'ија* (тур. *yemenici*) међу котаксониме којима се језички обележава врста обућара. У самом називу занатлије експлицирана је мека и лака мушка обућа од жуте или црвене коже, коју су носиле старије особе и муслиманске хоџе, такозване *јеменије* (тур. *yemeni* „врста плитке обуће у боји која је увожена са Истока као јеменска израда”).

II. 11. 9. 3. Мајстор који израђује и продаје папуче именује се лексичким знаком *папуи 'ија*.

Дима Кампарела, папуи 'ија.

Семантички елемент 'папуче' квалификује занатлију у микрогрупу 'произвођач обуће' и идентификује га према врсти производа. Читав значењски садржај мотивне именице *папуча* (тур. дијал. *rariş*), која реферира на лаку обућу од коже или тканине која се носи само у кући, слива се у *nomina professionis*, при чему суфикс *-и'ија* реализује своје примарно творбено значење.

II. 11. 9. 4. Израдом и продајом нанула бави се *наљни 'ија*.

Наљни 'ија ми направи но̀ве наљне.

Лексички мотиватор за извођење радне именице је лексема *налъне* (тур. *nalın*) „врста дрвених папуча са две штикле, једном под петом и другом под предњим делом стопала, и малим каишем одозго” (Чемерикић). Врста обуће спецификује обућарског занатлију, који је језички маркиран према главном продукту свога рада. Балкански турцизам (тур. *nalinci*) у српском призренском говору егзистира у оригиналном фонетском лику и са морфолошком адаптацијом наставка *-ci*.³⁰⁵

II. 11. 10. ЛСМГ ’уметнички занатлија’

II. 11. 10. Посебан вид занатске делатности представља уметничко занатство. У Призрену су биле развијене поједине врсте уметничких заната чији су производи претежно имали практичну вредност и пласирани су на градско тржиште. Било је и уметничких послова усмерених на израду уникатних естетских и декоративних предмета, који су се махом продавали ван града и широм Отоманског царства. Призрен је надалеко био познат по филигранству, једној од најпрефињенијих техника израде накита од сребрних и златних жица, испреплетаних попут паукове мреже. Израдом, обликовањем и обрадом уметничких предмета бавиле су се уметничке занатлије. Појму ’уметнички занатлија’, који фигурира у служби хиперонима без дијалекатске лексикализације, подређени су појединачни називи уметнички оријентисаних занатских радника, који стоје у котаксонимској релацији.

II. 11. 10. 1. Занатлија који израђује накит и друге предмете од злата и сребра, префињеном филигранском техником, номинује се турцизмом *кујунџи’ија* / *кујумџи’ија*.

Риџта Деспотов је кујунџи’ија.

Семантичку вредност „златар” у српском призренском говору реализује лексема *кујунџи’ија*, образована у турском језику (тур. дијал. *куитси*, поред *куитси*) и усвојена у форми радне именице, мотивисане називом за племените метале које занатлија ове врсте обрађује посебном уметничком вештином.

II. 11. 10. 2. Занатлија који прави дугмад и свилене украсе означава се лексичком јединицом *ка́зас* / *ка́зас*.

---

³⁰⁵ Исту фонетску вредност лексема има и на југу Србије (Златановић 1998: 248). Елезовић бележи фонетску варијацију *налуне* (Елезовић I: 440), која је присутна и у лесковачком говору (Митровић 1992: 232). Као стандардна прихваћена је варијанта са метатезом *нануле* (РМС III: 581).

За именовање човека који обрађује свилу³⁰⁶ и од ње израђује декоративне предмете користи се позајмљеница из турског језика у аутохтоном облику и значењу (тур. *kazaz*).

II. 11. 10. 3. Хиперсема 'уметнички занатлија' надређени је појам кохезионом елементу 'грнчар', који повезује лексеме *грнч'ар*, *ч'умл'екч'ија* / *ч'умл'екч'ија* и *ч'анакч'ија*.

Андрéја грнч'ар. – *Дугáњу прóдаде Мије грнч'áру*.

Стожер синонимског реда је домаћа номинација за занатлију који прави и продаје земљано посуђе – *грнч'ар*. Она заузима централну позицију у семском саставу именица са којима стоји у синонимској релацији. Апсолутну семантичку подударност остварује са турцизмом *ч'умл'екч'ија* (тур. дијал. *çömləkçi*). Обе именице додатно су објашњене и синонимом „лончар”, која није позната призренској грнчарској терминологији. И у српском и у турском језику денотат је земљани лонац, посуда коју занатлија израђује на грнчарском колу, а мотивне речи су семантички еквивалентне лексичке ознаке *грнац* и *çömlək*. Семантика лексеме *ч'анакч'ија* (*çanakçi*) објашњена је преко доминанте *грнч'ар*, али се у њеном референцијалном значењу разоткривају импликационе компоненте којима се њено значење благо дистанцира од апсолутних синонима *грнч'ар* и *ч'умл'екч'ија*. Диференцијална сема смештена је у семантичком садржају именичке творбене основе *чанак-* 'здела, чинија', док је квалитативна компонента 'земљана' идентификациони елемент који лексичку јединицу сврстава у ред уметничких занатлија – грнчара. Носиоци значењског елемента агентивности су творбени форманти -*јар* (*грнч'ар*) и -*ч'ија* / -*ија* (*ч'умл'екч'ија* / *ч'умл'екч'ија*, *ч'умл'екч'ија*), којима се референција усмерава на човека, обратника. Техника израде земљаних посуда уметничка је вештина, што називе за грнчаре квалификује у језгро микрогрупе.

II. 11. 11. ЛСМГ 'услужни занатлија'

II. 11. 11. Услужном занатству припадају занимања која се граниче са услужним делатностима, али која као засебне занатске гране имају своје место на призренском тржишту и међу муштеријама.

---

³⁰⁶ Од посебног значаја је била израда призренске свиле проткане златним нитима од које се шила свечана народна ношња. У Чемериџићевом корпусу нема номинација за особе које обрађују свилу нити за представнице домаће радиности, која је као вид уметничког занатског рада у Призрену била изузетно развијена. Елезовић на косовско-метхијском ареалу бележи *nomina agentis везиља* (Елезовић I: 75).

II. 11. 11. 1. Занатлија који поправља и продаје часовнике означава се номинативном јединицом је *саатч'ија*.

Аи'и-Сел'им саатч'ија.

Часовничарским занатом могла је да се бави особа изузетно вешта, прецизна и са изразитом мануелном моториком, тако да ова врста занатства изискује специјалне способности које часовничара доводе на границу услужних и уметничких делатности. Ова обележја имплицирана су у самом семантичком садржају радне именице *саатч'ија* (тур. *saatçi*).

II. 11. 11. 2. Ближој периферној зони номинација занатлија припада лексема *ч'адърџи'ија* / *ч'адри'ија*.

Младен Бузл'ија ч'адърџи'ија. – *Ми направи ч'адър тај ч'адри'ија Младен Ушина*.

Дистинктивни семантички знак је сема која упућује на објекте основне делатности чадрџија 'кишобран' и 'сунцобран'. Просец рада означен је семом 'поправља'. Ове компоненте дијагностикују значење лексеме *ч'адърџи'ија* (тур. *çadırçı*) „занатлија који поправља кишобране и сунцобране” (Чемерикић), што обртника приближава механичарској струци.

II. 11. 10. 6. Периферна је номинација за свећара – *мумџи'ија*.

Израда свећа и сапуна основна је делатност занатлије именованог турцизмом *мумџи'ија* (тур. дијал. *тутси*, поред *тутси*). Назив је мотивисан производом од воска (тур. *тут* „свећа”) и као турска дијалекатска форма апсорбован је у српски призренски говор. Крајњом периферијом семске структуре повезује се са котаксонимом *сапунџи'ија*.

II. 11. 10. 7. Микрогрупи именица са хиперсемом 'услужни занатлија' условно припада *nomina professionis сапунџи'ија*.

Лексичка ознака за занатлију који прави сапун створен је контаминацијом балканског романизма *сапун* у турског аломорфа *-џи'ија*. Стапањем основе и наставка, дериват екстрахује носеће компоненте значења и развија самосталну семантичку структуру, задржавајући двореферентност.

Номенклатура занатских радника прати динамику привредног живота у Призрену на прелазу из XIX века у XX век, када је занатство било основна грана привреде, а већинско становништво се бавило неком од занатских делатности. Репертоар номинација призренских занатлија објективно осликава степен економског развоја града и прецизно документује представу о урбаним срединама на Косову и Метохији у датом временском пресеку. Професионална именовања могу послужити као

средство вербализације концептуалне области *занатство*, преко којих се може представити реално друштвено и језичко стање на конкретном терену. Изузетна занатска активност у Призрену квантитативно је одредила лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'занатство' као најбројнију у социјалној категорији 'професија'. Конституенти подгрупе распоређени су у централној зони семантичког поља *социјалне карактеристике човека*, међусобно хиперо-хипонимијски организовани, градећи веома богат микросистем именовања човека. Њихов однос је регулисан посебним типом хипонимије, таксонимијом (хипероним *занатл'ија* – хипероними / котаксоними *демири'ија*, *дограмаџ'ија*, *казанџ'ија*, *јемени'ија*, *кујумџ'ија*...), не нарушавајући вертикалани принцип лексичког устројства (архисема 'човек' – хиперсема 'социјалне карактеристике човека' – категоријална сема 'професија', интегрална сема 'занатство', диференцијална сема 'врста занатства'). Семантичке компоненте нижег ранга имају улогу диференцијалног семантичког знака, који одређује позицију лексема у микросистему именовања занатских радника. Принцип класификације лексема у уже скупове, микрогрупе, условљен је квалитативним семантичким елементима садржаним у творбеној основи (семе које носе информације о врсти материјала који занатлија обрађује / прерађује или о финалном занатском производу).

Транспарентност семантичке структуре у великој мери је условљена прозирном морфологијом *nomina professionis*. Радне именице интегрисане хиперонимом *занатл'ија* су деривати изведени препознатљивим творбеним моделима. Најзаступљенији деривациони принцип је турска именичка основа + турски суфикс *-и'ија* (*абаџ'ија*, *бојаџ'ија*, *јорганџ'ија*, *демири'ија*, *дограмаџ'ија*, *јемени'ија*, *казанџ'ија*, *калаџи'ија* *кондури'ија*, *кујумџ'ија*, *ластраџ'ија*, *мумџ'ија*, *мутаџи'ија*, *наљнџ'ија*, *тенеч'еџ'ија*, *ч'адџи'ија*, *фурнаџ'ија*, *шеч'ерџи'ија*, *алџаџ'ија*, *бурнутџи'ија*, *јорганџ'ија*). У овој поткатегорији именовања изузетно високу продуктивност остварује творбени формант *-и'ија*, који преузима превагу чак и када природа морфолошког споја захтева аломорф *-ч'ија*, па и у случајевима где му по пореклу није место (*папуџи'ија*, *екмеџи'ија*, *симиџи'ија*). Наставак *-ч'ија* одржао је аутохтону позицију у примерима *бич'акч'ија*, *саатч'ија*, *сандџкч'ија*, *ч'умл'екч'ија*, *ч'анакч'ија*, *каљпч'ија*. Доминација турских суфикса последица је снажне језичке интерференције на овом говорном подручју, која је нарочито испољена у сфери традиционалних заната и терминолошком систему који је прати. Други модел примењен у творби номинативних јединица у поткатегорији занатлија је домаћа именичка основа + суфикс *-ар* (*вал'авич'ар*, *јужар*, *колар*, *опанчар*, *цревар*, *буч'кар*, *кожуар*, *гребенар*, *грнч'ар*). Усамљен је пример везивања овог творбеног форманта за

глаголску основу (*влáч'ар*), на коју се обично додаје агентивни суфикс *-ач'* (*ковач'*, *поткивач'*). Хибридне форме добијене су комбинацијама домаће основе и турског наставка (*гребенџи'ија*, *млекарџи'ија*, *дуанџи'ија*) или турске основе и домаћег суфикса (*налбатин*, *касатин*; *терзија ч'урч'ија*). На значењском нивоу деривати овога типа показују двореферентност. Семантички садржај творбених основа реферира на врсту материјала, тип производа, процес рада или место где се рад одвија, док је творбеним формантом референција усмерена на човека који материју обрађује, прерађује или од ње нешто прави и производи. Немотивисана именовања појављују се у малом броју и резултат су лексичког позајмљивања (*алач'*, *казаз*, *налбат сарач'*, *табак*).

Микросистем номинација обртника карактерише се денотативношћу и једнозначношћу, са ретком појавом полисемије и синонимије унутар микрогрупа. Синоними се јављају као последица контакта (*ковач'* / *демиџи'ија*, *грнч'ар* / *ч'умл'екч'ија*, *кожуар* / *ч'урч'ија*) или деривационог дублетизма (*гребенар* / *гребенџи'ија*, *налбат* / *налбáтин*).

II. 12. ЛСПГ именица са хиперсемом 'услугне делатности'

II. 12. Сегмент људске делатности превасходно усмерен на пружање личних услуга грађанима а не на материјалну производњу подједнако доприноси економском просперитету заједнице. Привредни напредак умногоме зависи не само од производних активности, већ и од ангажовања у услужном сектору који обухвата различите типове занимања. У Призрену су почетком XX века, поред услужних грана занатства, биле заступљене струке које су покривале потражњу становништва у областима гостионичарства, кулинарства, поправки, чишћења, послуживања, личне неге и сл.

Лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом 'услугне делатности' обухвата номинације лица радно ангажованих у некој од непроизводних привредних грана. Номинати из ове поткатогије углавном су професионално оријентисани на пружање стручне помоћи лицима којима је њихова услуга неопходна или на извршавање услуга онеме ко их за тај посао плаћа. Именовања економских субјеката из ове сфере евидентирана у Чемерикићевом лексикону сачињавају лексички микросистем који подлеже стандардној класификацији занимања. У вертикалној хијерархији хиперсема 'услугне делатности' припада нижем рангу и има интегрално-диференцијални карактер. На првом вишем нивоу хиперо-хипонимске организације је 'професија', изнад које се налази хиперсема високог ранга 'социјалне карактеристике човека'. Архисема 'човек'

највиша је појмовна вредност којој су непосредно потчињене наведене социјалне категорије и која детерминише референцијално значење лексичких јединица са социјалним семантичким цртама. Категоријално семантичко обележје 'професија' маркира човека као носиоца занимања, док појмовно ужи семантички знак 'услужна делатност' своди лексичко-семантички обим професионалних номинација на специјалну област и сврстава их у лексички скуп на основу појмовне везе између човека и врсте услужне делатности којом се бави. Према врсти услуга које пружа носилац / ималац занимања се уско спецификује, а номинативне јединице се диференцирају у микрогрупе. Хиперсема 'услужне делатности' иманентна је свим члановима подгрупе. На нивоу микрогрупа кохерентност се постиже заједничком доминантном значењском компонентом, која радне именице повезује у семантички најужи лексички скуп. Диференцијални елементи постају водеће компоненте семске структуре лексичких јединица и носиоци микрогрупа: 'гостионичар', 'кувар', 'слуга', 'носач', 'чистач обуће', 'делатник у области неге и одржавања тела', 'делатник у области снабдевања водом', 'делатник у области комуникације', 'јавни објављивач'.

II. 12. 1. ЛСМГ 'гостионичар'

II. 12. 1. С обзиром на географски положај и економску развијеност, у Призрену је, као једном од важних балканских центара трговине, одржаван висок стандард услуга смештаја и исхране. У граду су ницале гостионице, које су биле у функцији како домаћег становништва, тако и оних који су са свих страна послом у град долазили или кроз њега пролазили. Крчме су биле главно стедиште окупљања пословног света, средиште градског живота и јавне мисли. Коначишта су задовољавала потребе гостију – страних дипломата, трговаца, туриста, за квалитетним смештајем. Услугу преноћишта пружали су ханови, зграде са пространим двориштима где се истоварала трговачка роба и са приземним просторијама које су се састојале од камених магаза, осигуране од пожара гвозденим вратима (Чемерикић). Постојало је неколико типова гостионица, по којима су њихови власници били језички маркирани.

Номинационе ознаке повезане поткатојоријалном појмовном вредношћу 'гостионичар' су *анџ 'ија, мејанџ 'ија, кавеџ 'ија, ракиџ 'ија**, *ч'еванч 'ија**.

Јован Праса анџ 'ија. – Лазе Дајке анџ 'ије багисале куџ у.

И браг му бија мејанџ 'ија.

Рагиз кавеџ 'ија.

Језгрена семантичка компонента која има улогу идентификатора јесте 'гостионичар'. Она је инхерентни елемент семске структуре свих чланова микрореда и кохезиони центар лексичког блока. Доминантно је семантичко обележје лексеме *анџи'ија* (тур. *hançi*), што је чини стожером микроскупа. Семантички јој је најближа лексичка ознака *мејанџи'ија* (тур. *teuhançesi*), дефинисана истом семемом „гостионичар”. Изнијанираност значења ове две јединице, која елиминише могућност апсолутне синонимије, има корена у пореклу мотивних речи. *Ан* је од тур. *han* < нперс. *hāne* „кућа” (Петровић 2012: 46), а *мејана* је аутентична турска сложеница од перс. *теу* „пиће, вино” и *hāne* „кућа” (Škaljić 1966: 454). *Nomina loci* су пренеле своју семантику „гостионица, крчма” из турског језика у српски призренски говор, са благом дистинкцијом коју у значење деривата уносе инференцијалне црте, а оне зависе од ванјезичког контекста, у овом случају засноване су на ширем дијапазону услуга које ханови пружају. Ти допунски подаци (гостионица у којој може да се преноћи или у којој се служи вино) нису саставни део лексикографског описа, они чине идентификацију контексне употребљивости (Драгићевић 2007: 69). Са *анџи'ија* и *мејанџи'ија* семантички су инкомпатибилне јединице које у структури творбене основе имају по једну сему више, којом је конкретизован садржај радних именица: *кавеџи'ија* „онај који прави и продаје кафу”, *ракиџи'ија** „онај који прави и продаје ракију” и *ч'евапч'ија* „онај који прави и продаје ћевап”. Прелазном семантиком, од уже „власник кафане”, где конкретизатор 'кафана' упућује на радњу у којој се кувала и продавала кафа, ка инваријантној „гостионичар”, центру микрореда прилази номинација *кавеџи'ија*.³⁰⁷ Кафана је временом изгубила почетну намену и све више попримала својства гостионице, што је допринело делимичној десемантизацији професионалног именовања и уопштавању његовог првобитног значења. Према садржају услуге коју нуде потрошачима значењски се разилазе лексеме *ракиџи'ија* и *ч'евапч'ија*. Разликовни елементи су семе 'ракија', односно 'ћевап', преко којих се дијагностикује врста гостионичара и веома прецизно спецификује тип услужне делатности којом се он бави.

---

³⁰⁷ Кувањем и послуживањем кафе у Призрену професионално су се бавили искључиво Турци (Чемерићић).

II. 12. 2. ЛСМГ 'кувар'

II. 12. 2. Надређеном појму 'кувар' у српском призренском говору одговарају лексикализације *ашч'ија*, *ашч'ика*, *кувар** и *куварица**.

Сима Грџдан, ашч'ија. – Поруч'ија Јовану ашч'ије да га ч'ека.

По турске ку'ч'е ашч'ике су Циганке.

Със тога кувара. – Н'ега ч'е га викау кувара (Реметић 1996: 451, 501).

Куварица (Реметић 1996: 347).

Особе које се професионално баве припремом хране, чије је основно занимање кулинарство номиноване су гендерно симетричним синонимским паровима *кувар* и *куварица*, *ашч'ија* и *ашч'ика*. Функционални паралелизам српских и турских номинација модернија је лингвистичка појава у односу на стање рефлектовано у Чемерикићевом лексикону, када су турцизми били употребно супериорнији, због чега им Чемерикић у свом речнику даје предност над домаћим еквивалентима. Уз синоним *кувар*, којим је протумачено значење речи *ашч'ија* (тур. *aşçı*, поред *ahçı*), стоји додатно појашњење „сопственик јавне кухиње где се готове и продају јела” (Чемерикић), којим се истиче професионална маркација денотата. Женски корелати *куварица* и *ашч'ика* одржавају гендерни баланс у микрогрупи, који је потпуно нарушен у социјалној категорији 'професија'. Поларизација по полу је у овом скупу одржива с обзиром на природу посла који номинати обављају. Управни део деривата смештен је у творбеним формантима *-ар* и *-ица*, који остварују вредност архисеме 'човек', односно хиперсеме 'носилац занимања', док су семантичке компоненте релевантне за прецизирање занимања садржане су глаголској основи *кув-*. Полна дистинкција успостављена је паралелном моцијом међу позајмљеницама *ашч'ија* и *ашч'ика*. Творбеним формантом *-ч'ика* прецизира се женска референција, а у овој поткатегорији моциони суфикси обележавају женску особу искључиво као представника занимања.³⁰⁸

II. 12. 3. ЛСМГ 'слуга'

II. 12. 3. Језгрена компонента 'слуга' интегрише у микроред лексичке јединице *слу'га*, *слушкиња*, *изм'ечар*, *измеч'арка*, *ж'ена*, *момак*, *роктар*, *арц'ија*.

³⁰⁸ Код Срба у Призрену лексема *ашч'ика*, има још једно, специјално значење: именује домаћицу која обавља редовне кућне послове, али као искусна и вична спремању јела у већим количинама, она је ангажована за тај посао приликом породичних свечаности када се очекује велики број званица. Иако за тај посао добија новчану надокнаду, указује јој се сва пажња и третира се као члан породице: о свадбама она уводи невесту у кухињу где ова обавља низ обичаја и бива даривана бошчалуком; о крштењу поред новца добија и пар чарапа или кошуљу (Чемерикић).

Аџ'а-Дана пратија слугу със коња да идеш у Зоч'иште. – Оч'е да ми заповеда ка да съм слуга његоф.

Домач'ица л'и съм ја у вуј куч'у ели съм свач'ија слушкиња? – Да те служив дванаес слушкиње.

Дадо измеч'ару.

Узосмо жэну да ни опэре на реку покрóфце и ч'эрге. – У нашега Мите жэна растрэбује куч'у, жэна гóтви, жэна пэре.

Мóре, да прóсим за л'эба, а туџ'а измеч'арка не бивам. – Док óн скитáше сока́це мáти му бéше туџ'а измеч'арка.

Пратија мóмка да ме вика.

Бија му рóктар, да узне бисáге, ч'ул и види́ло. – Погодија се за роктáра. – Пратија роктáра.

Сима ари'ија. – Погодија новóга ари'ију. – Рэкни ари'ије да напоји коње.

Конституенти овог микроскупа ступају у различите међусобне парадигматске односе – хиперо-хипонимске, кохипонимске, синонимске, антонимске (мушко / женско), а неки се одликују и полисемичном структуром. Семантичку вредност хиперсеме 'слуга' реализује апсолутни синонимски пар *слуга* и *измеч'ар*. Овакав тип синонимске везе карактеристична је последица непосредног међујезичког контакта. Са прасловенском речју *слуга*, која је прешла дуг историјски пут од колективне до радне именице (Skok III: 287), семантички кореспондира турска сложеница *измеч'ар* (тур. *hizmetkâr* < тур. *hizmet* „служба” + перс. суф. *-kâr* „онај који ...”). И у овој лексичкој микрогрупи појављују се номинације за женска лица, што је језички рефлекс социолошког момента када је важила патријархално укорењена подела на мушко-женске послове и када је служење за новац у богатим кућама било уобичајени начин зараде и опстанка сиромашних девојака и очувања егзистенције њихових породица. Кућни послови (чишћење, прање рубља, припремање јела и сл.) били су резервисани за женску послугу, док су мушкарци били задужени за теже радове, углавном изван куће. Распоред послова утиче на дистрибуцију лексема у датом микросистему, у који су уврштене и женске номинације. Доминантну позицију у микрогрупи преузимају корелативни суфиксни пар *слуга* и *служавка*, и њихови синоними *измеч'ар* и *измеч'арка*. У вишејезичној средини интерференција је неминовна језичка појава, која у значајној мери утиче на креирање дијалекатске слике света Призренаца и на слојевитост призренског лексикона. У овом скупу експанзија синонима рефлекс је, не само турског, већ и албанског лексичког утицаја. Високофреквентна лексема *роктар*

албански је семантички еквивалент (алб. *rrogat*) српском *слуга* и турском *измеч'ар*. Чемериќићев пратећи материјал показује активно учешће албанизма у стилски неутралним говорним ситуацијама и живој комуникацији, иако поседује круто професионално значење „слуга, најамник”. Полисемична јединица *момак* у једном од својих бројних лексичких значења денотира особу која служи за плату. Радијалном полисемијом се из примарног значења „млад човек, младић” у српском призренском говору развило терцијарно значење „слуга”, и то нерегуларним метафоричким механизмом – квалитативна компонента из основног семантичког садржаја ’млад’ индуковала је значење „слуга”, што је оправдано ванјезичком чињеницом да је слуга обично младић. Други екстралингвистички фактор који учествује у развоју полисемије има социјалну подлогу, условљен је ситуационим контекстом, тј. произилази из директног обраћања особи која служи, па се на тај начин *момак* усталило у говору за означавање особе која је у социјално подређеном положају. Без обзира на прагматички елемент (лексема се „употребљава у ситуацији неравноправног статуса и приписује се оном који је по социјалном статусу нижи од свог саговорника...” (Ристић 2004: 21), јединица има неутралну номинативну вредност. Номинација *арџија* (тур. *ahurci*) семантичким саставом одговара концепту *слуга*, орбитирајући у околјезгреној зони. Допунским денотативним компонентама усложњена је семска структура са централном семом ’слуга’, репрезентована семемом „слуга који обавља послове у ару, коњушар”.

II. 12. 4. ЛСМГ ’носач’

II. 12. 4. Семантичку вредност ’носач’ реализују истокоренски синоними *амал* и *амал’ин*.

Амал ч’е ти донесе. – Погодија јенога амала да му носе воду. – Амал’и не работаф дњњс, Бајрам ги је. – И амал’и имаф душу.

Дијже га амал’ин ка перку. – Без амал’ина не бива работа.

Морфолошким варијететима *амал* и *амал’ин* номинује се радник коме је занимање преношење терета. *Амал* је лексичко-семантичка позајмљеница из турског језика (тур. *hamal* „носач”), а форма *амал’ин* њена продужена, хибридна варијанта, која демонстрира потребу да се туђе речи „посрбљују” укрштањем са домаћим наставцима.

II. 12. 5. Значењски садржај „улични чистач обуће” квалификује лексему *лустраџија* у круг именованја радника у услужној делатности.

Бија лустраџија у Феризович’.

Комбинација романске основе (итал. *lustru* „средство за чишћење обуће”) и турског наставка *-ci / -ci* дала је у турском језику дериват *lustaci / lostraci*, у дијалекту *lustraci* (Петровић 2012: 197), који се раширио на Балкану у основном својству радне именице.

II. 12. 6. У услужном сектору посебан тип услуга везан је за одржавање неге тела, а у Призрену су се пословима у овој области бавили *бѐрбер*, *бербѐрин*, *амамџи љја* и *тел'ак*.

Брич'и се у Мурата бербѐра.

Млого ме намуч'и бербѐрин док ми извади зуб. – Руке му се осушиле тому берберину што те нагрди тако.

Расим амамџи љја. – Марку Пушту, амамџи љје.

Тенденција да се суфиксом маркира *nomina professionis* присутна је у пару номинација *бербер* (тур. *berber*) и *берберин*, којима се означава радник чија је примарна делатност бријање и шишање.³⁰⁹ Посао бербера сматра се занатском струком, стога ове номинативне јединице могу подједнако припадати лексичко-семантичкој подгрупи 'занатство', али смо их због специфичне природе делатности уврстили у круг пружања услуга. Појмовно блиска али без дубље семантичке везе са кохипонимским лексемама је номинација *амамџи љја* (тур. *hamatci*), са двоструким значењем „1. управник јавног купатила; 2. послужитељ у јавном купатилу” (Чемерикић). Обе реализације обезбеђују јој место у поткатегорији 'делатник у области неге и одржавања тела'. Поткатегоријалну вредност 'сфера делатности' имплицира зависни део деривата *амам* (тур. *hamat* „јавно купатило”), а типско, категоријално значење 'носилац занимања' експлицирано је у творбеном форманту. Компонента локативне семантике, сема места 'хамам' професионално повезује лексему *амамџи љја* са именовањем *тел'ак* „масер у хамаму” (Чемерикић).

II. 12. 7. ЛСМГ 'делатник у области снабдевања водом'

II. 12. 7. Посебну микрогрупу у области услуга чине номинације обједињене појмом 'делатник у области снабдевања водом' – *бунари љја* и *ч'ешмеџи љја*.

³⁰⁹ За време турске владавине, бербери у Призрену су, поред основног посла, још и видали ране, вадили и лечили зубе. Бербери су били искључиво муслимани. Прва српска берберница отворена је 1900. године (Чемерикић).

Бунари 'ије сьм река да вiди што је тóму бунáру. – Никóла бунари 'ија. – Јóван Ч'икiтар, бунари 'ија.

Вiкните ч'ешмеи 'ију.

Појмовна вредност мајстора чија је специјалност постављање водоводних инсталација и водоводне мреже у ондашњем Призрену одговарала би данашњем појму водоинсталатера. У савремени појмовни оквир потпуно се уклапа, са синхронијског становишта архаична, номинација *ч'ешмеи'ија* „мајстор који ради чесме и водовод за њих” (Чемерикић), с обзиром на то да у Чемерикићевом речнику *ч'ешма* (тур. *çeşme*) реализује значење („славина”) идентично стандардној семантичкој вредности јединице *чесма*, израженој семемом „метална цев кроз коју истиче вода, славина” (РСМ VI: 863). Актуелно је било занимање мајстора који израђује и поправља бунаре, именованог турцизмом *бунари 'ија* (тур. дијал. *bunarci*). Мотиватор значења *nomina professionis* је именица *бунар* (тур. дијал. *bunar*, поред *pinar*, *runar*), чији се садржај „уска, дубока јама из које се вади вода” (Чемерикић) слива у дериват и у својству зависног члана категорише га у одговарајућу тематску (услужну) област (област снабдевања водом), док се управним делом, тј. творбеним формантом *-и'ија*, референција преноси на човека и остварује денотација имаоца занимања.

II. 12. 8. ЛСМГ 'делатник у области комуникација'

II. 12. 8. Службеник који прима и шаље телеграме, који рукује телеграфским апаратом носи назив *тел'играфч'ија*.

Тел'играфч'ија му бија сiн.

„Овај европски галицизам грчког порекла у Призрену је вероватно позајмљен непосредно из турског (тур. *telgrafçi*)” (Петровић 2012: 273).

II. 12. 9. ЛСМГ 'јавни објављивач'

II. 12. 9. Семантичка компонента 'јавни објављивач' повезује услужне радне активности особе именоване турцизмом *тел'ал*.

Чемерикић раздваја сродна значења лексеме *тел'ал* (тур. *telâl*) и дефинише их посебним семемама, усложњавајући полисемантичку структуру речи: „2. варошки јавни викач који објављује службене вести; 3. викач који по улицама објављује смртне случајеве муслимана; 4. гласник” (Чемерикић). Примарном реализацијом, према

Чемерикићевој лексикографској евиденцији, *тел'ал* припада лексичко-семантичкој групи 'трговина'.

II. 13. ЛСПГ именица са хиперсемом 'трговина'

II. 13. Повољан географски положај обезбедио је граду на Бистрици статус транзитне трговачке зоне, преко које се одвијала трговина између приморске Албаније и централних делова Турске. У другој половини XIX века Призрен развија трговачке везе са Београдом, Скадром и Солуном, и проширује тржиште на Аустрију и Влашку. У Беч и Пешту извожени су сирова кожа, штављена кожа, вуна, козина, крзно, восак, дуван, а у Цариград се пласирало призренско свилено платно. Привредном развоју Призрена посебно је допринео интензиван трговачки контакт са Скадром, а након изградње железничке пруге на релацији Митровица – Солун 1883/84. године значајан економски партнер постаје Солун. Промет робе био је појачан за време панађура, који су у граду традиционално организовани четири пута годишње (на Спасовдан (5. јуна), о Малој Госпојини (8. септембар), за Аранђеловдан (21. новембар) и за Никољдан (19. децембар)). Призренски трговци су своју робу презентовали и на панађурима у Приштини и Серезу. Доминацију на тржишту ван граница Косова и Метохије преузели су српски трговци, што је допринело економској експанзији српске чаршије, али је изазвало незадовољство муслиманског трговачког света, који је у циљу економске борбе прекинуо односе са конкурентима. Бојкотовање српских радњи од стране муслимана и Албанаца католика трајало је са прекидима од 1897. до 1912. године, а протест је кулминирао 1904. године потпуним прекидом сарадње. Неповољним околностима за српски трговачки слој призренског грађанства придружио се и нови начин пословања са признаницама и зајмовима „под интерес”. Пословању и финансијском опоравку српске чаршије помогли су фондови за потпору, првобитно основани при црквама (Фонд цркве Св. Ђорђа у Призрену), претече првих банака и новчаних завода, који су оформљени после ослобођења 1912. године. Оснивање акционарских друштава допринело је интензивирању директне трговине са Солуном, где су српски трговци из Призрена отварали комисионе и шпедитерске радње, истичући се као добри трговачки посредници (Менковић 2013: 23–26).

Стање у призренској економији на размеђи два века оставило је трага на језичкој слици света носилаца дијалекта кроз регистар купопродајних термина, смисаоно обликованих у складу са представама о трговању као стратешки важном чиниоцу

економског опстанка заједнице. Привредни идентитет града може се утврдити разоткривањем лексичког слоја који прати сегмент објективне стварности Призрена у одређеном историјском тренутку везан за процес размене робе и услуга, репрезентован језичким јединицама *трговина* и *миштерљк*. Центру појмовног круга означеног лексемом *трговина* припадају вербализације са концептуалном вредношћу *онај који се бави трговином*, којима је у српском призренском говору суперординирана лексикализација *трговац*.

Срдит трговац, празне бисаге. – Бог да те чува од новог трговца и новог Турч'ина.

Семантички опсег номинационе јединице *трговац* покрива различите аспекте трговинског пословања и широку појмовну мрежу актера који учествују у трговини као радници, продавци сопствених производа, власници трговачких радњи, препродавци, трговачки посредници. Хипероним *трговац* реализује денотативно-аксиолошки тип лексичког значења и улази у само језгро професионалних номинација. Апстрактум од прасловенског **tǫrgъ*, образован сложеним суфиксом *-овац*, опште творбено значење заснива на примарном етимолошком значењу творбене основе „roba koja se trguje” (Skok III: 499).³¹⁰

Професионална десигнација трговаца детерминисана је врстом трговачког посла који обављају, као и врстом робе коју продају или препродају. Диференцијација у границама подгрупе спроведена је према компонентама нижег ранга, које дају ближу информацију о типу трговинских услуга и са архисемом и хиперсемом чине семантички идентификатор. Лексеме којима се идентификују номинати у области трговине појмовно су категорисане у микрогрупе ’трговац одређеном робом / продавац’, ’препродавац’ и ’трговачки посредник’.

II. 13. 1. ЛСМГ ’трговац одређеном робом / продавац’

II. 13. 1. Лексема *трговац* непосредни је надређени члан лексичко-семантичке парадигме, чији су елементи интегрисани семом ’трговац одређеном робом / продавац’, где је у улози идентификатора семантичког значења врста робе којом трговац тргује. У хоризонталној равни денотати су таксонимијски распоређени.

³¹⁰ У секундарном значењу „mjesto gdje se trguje” *трг* је на Косову потиснут турцизмом *чаршија* (Skok III: 499).

II. 13. 1. 1. Трговац мешовитом робом именује се једнокоренским синонимима *бакал*, *бакáл'ин* и *бакалц'ија*.

Јован Ц'акóвац бакал – У Рíсте бакáла.

У Áрсе Ал'уша бакал'ина има мáсло дрвéно.

Стéфан алка-Вáнкин сь́ге бакалц'ија у Врбештíцу, у Сиринíч'е.

Денотативну категоријалну семантичку вредност турцизма *бакал* (тур. *bakkal*) сужава допунска сема 'шпечерај'. Као термин оријенталне трговине *бакал* је у различитим творбеним варијантама присутан у свим балканским језицима (Skok I: 95), не напуштајући аутохтону семантику „трговац на мало колонијалном робом, намирницама” (Škaljić 1966: 115). Изворно значење није нарушено додавањем домаћег наставка *-ин*, само је истакнута индивидуалност самосталног трговца, док се обликом са *-ија* трговцу – ситничару донекле приписује припадност занатској сфери.

II. 13. 1. 2. Диференцијална компонента 'поврће' у семми „трговац поврћем” обједињује именована *башч'еи'ија*, *башч'еванц'ија* / *башч'ованц'и'ја* и *зарзаватч'ија*, а посредно је присутна у значењу лексеме *бостанц'ија*.

Превари ме башч'еи'ија, да́де ми ба́јат салáту.

Дéстан башч'еванц'ија има и нóве краставíце. – А што́ нé бија он? Дóри и башч'ованц'ија, па и ту́ј прокопсáја.

Ч'éма заврзатч'ија.

Рáсим бостанц'ија. – Бостанц'ије продáва краставíце.

Сви конституенти микрореда потичу из турске терминологије вртларства и припадају истој ономасиолошкој бази, творбеном типу *nomina professionis*. Морфолошки и семантички еквиваленти *башч'еи'ија* и *башчеванц'ија* полисемичне су лексеме које ланчаном полисемијом развијају сложену семантичку структуру „1. онај који узгаја поврће, баштован; 2. продавац поврћа, пиљар” (Чемерикић). Из примарног садржаја логичним следом реализовало се секундарно значење, пратећи појмовне манифестације изванјезичке стварности и оријентире професионалног деловања номината. Јединица *башч'еи'ија* адаптација је турске радне именице (тур. *bahçeci*), прозирног мотивационог смера, настала простим додавањем суфикса на творбену основу. У формирању семантике деривата именица *башч'а* учествује секундарним семантичким садржајем који има у српском призренском говору „њива где се гаји поврће” (Чемерикић). Компликованији је пут од основне речи ка деривату *башчеванц'ија* / *башчеванц'ија* (тур. *bahçivan + ci*), с обзиром на то да је творбена основа мотивисана реч, формирана у изворном језику помоћу персијског наставка *-van*

(Skok I: 118–119). Творбени формант *-ci* је или преузет директно из турског језика у оквиру непотврђене дијалекатске форме *bahçivanci* или је накнадно додат као домаће образовање (Петровић 2012: 72). Транспарентну морфолошку и значењску структуру имају изведенице *зарзаватч'ија* (тур. дијал. *zavrzavatçı*) и *бостанџ'ија* (тур. *bostancı*), при чему тематска припадност творбене основе одређује њихову поткатооријалну вредност, а творбени формант их категоријално детерминише. Цео семантички садржај мотивне именице (*заврзават* „поврће, зелен“) улази у значење професионалне номинације *зарзаватч'ија* и семантички га нијансира у односу на именованја *баиш'еџ'ија* и *баишчеванџ'ија*. Благоу диференцијацију уноси допунска сема 'зелен' која упућује на поједине сорте поврћа (шаргарепу, першун, паштрнак и сл.). Лексема *бостанџ'ија* корелира са осталим члановима реда секундарним значењем и другостепеном семантиком, јер се мотивна именица *бостан* односи на посебне врсте повртарских производа (лубенице и диње).

II. 13. 1. 3. Продавац брашна означен је именичком лексичком јединицом *брашњар*.

Бé поша да узнем máло брашњо у Садíка брашњáра.

Разликовни семантички елемент 'брашно' условљава усамљену позицију лексеме *брашњар* у поткатоорији 'трговац / продавац', што не утиче на централни статус који заузима у лексичко-семантичкој парадигми. Номинација је добијена типичним наставком за грађење радних именица *-ар* у комбинацији са целом основном *брашњо-* (прасл. **boršьno*)³¹¹, у којој су смештене компоненте доменски важне за професионалну квалификацију човека.

II. 13. 1. 4. Значењска компонента 'кожа' регулише кохипонимијски однос именованја *кожар* према осталим члановима подгрупе.

Тóма Др'нат кóжар.

У градском говору Призрена лексема *кожар* остварује моносемичну структуру, денотирајући искључиво трговца кожом (не и човека који обрађује кожу, за чију се денотацију користи турцизам *табак*). Семантика деривата *кожар* обједињује значењски садржај мотивне речи (*кожа*) и значење творбеног форманта *-ар*, са двоструком референцијом, при чему први референт (творбена основа *кож-*) садржи

³¹¹ Према записима С. Реметића лексема *брашно* у Призрену функционише у три фонетска лика *брашно*, *брашн'о* и *брашњо*, при чему је медијална сонантска група *-шн-* асимилационим путем дала *-шњ-* (Реметић 1996: 173). Чемерикић бележи само варијанту *брашњо*, која је у Призрену аутохтона, док су друге две последица отврдњавања гласа *њ* или утицаја књижевног језика у новије време (Реметић 1996: 143–150).

податке о врсти материјала природног порекла, а други сугерише на носиоца занимања – трговца.

II. 13. 1. 5. Појмовну блискост испољавају кохипоними *дрвар* и *ч'ерестец'ија*, која је на семантичком нивоу репрезентована заједничком компонентом нижег ранга 'дрво'".

Тај дрвар од Блаце дотера ми три кола шумове дрва. – Јеному дрвару од Манастирице сьм поруч'ија да ми донесе два-три товара ч'иральце.

Семски састав класификује лексеме *дрвар* и *ч'ерестец'ија* у исту микрогрупу, али блокира синонимски однос међу њима. Обе професионалне номинације идентификоване су у сфери трговине дрвеним сировинама – *дрвар* „особа која продаје дрва”, *ч'ерестец'ија* „особа која тргује дрвеним грађевинским материјалом” (Чемерикић). Значењска дистинкција потиче из садржаја мотивних речи (*дрво* „сасечена дрва”, тур. *kereste* „дрвена грађа”). Структура турске изведенице *keresteci* репрезентује класичан дводелни творбено-семантички модел: творбена основа – цела мотивна реч која носи информацију о врсти материјала + творбени формант *-ci* у којем је складиштена компонента 'носилац занимања'. Турска реч је попримила фонетске карактеристике дијалекта примаоца и облички му се прилагодила (*ч'ерестец'ија*), без икаквих семантичких модификација.

II. 13. 1. 6. Трговац старим стварима, старинар, означен је лексичком јединицом *тел'ал*.

II. 13. 2. ЛСМГ 'препродавац'

II. 13. 2. Поткатегоријалној појмовној вредности 'препродавац' припадају лексеме *ч'арц'ија* и *матрапаз / матрапас*.

Ч'арц'ија, продаде онуј кожу што гу купи оточ и ч'ари два грóша.

Матрапази су и он и она, ама она, ч'и́ни ми се, по матрапаз. – Матрапаз ч'óвек.

Назив за препродавца робе *ч'арц'ија* мотивисан именицом турског порекла *ч'ар* (тур. дијал. *çar*, поред *kâr* „зарада, добит, корист”), настао је, највероватније, у домаћим условима (Петровић 2012: 285). Грађење радне именице у српским дијалектима од позајмљене основе и преузетог туђег наставка условило је флексибилнију семантику

деривата у народним говорима.³¹² Чемериќић региструје реч, али је не дефинише, па је за прецизирање њене семантичке вредности у Призрену релевантан синтаксички контекст у којем је употребљена. Богатији семантички садржај од лексеме *ч'арџија*, која лексички одговара логичком обиму надређеног појма 'препродавац', има *матрапаз* (тур. *matrabaz / matrapaz / madrabaz*) „препродавац, накупац стоке, џамбас, црноберзијанац” (Чемериќић). Трговачко деловање номината конкретно је усмерено допунским компонентама нижег ранга ('накупац стоке', 'џамбас', 'црноберзијанац') на препродају стоке, нарочито коња, и на нелегално стицање зараде. Негативни денотативни карактер семантичке структуре укључује компоненту објективне оцене ('такво занимање је лоше'), која је иманентна информативном семантичком садржају и потенцијални стимуланс за развијање експресивног аспекта значења.³¹³

II. 13. 3. ЛСМГ 'трговачки посредник'

II. 13. 3. Лексичко значење „трговачки посредник” реализује синонимски пар *сџмсар* и *комисионар*.

Дџша комисионар от Сџлун да бџре тџсил'.

Елементи микрогрупе повезани семантичком компонентом 'посредник' уже денотирају радника у области трговине, чија је делатност усмерена на посредовање при куповини или продаја. Комисиони начин трговине Призрен је успоставио са Солуном, а нови облик трговачке сарадње створио је потребу да се означе лица која су учествовала у посредничком пословању. За њихово именовање преузети су трговачки термини из других језика – *сџмсар* (тур. *simsar*) и *комисионар* (итал. *commisione*). У градском призренском говору турцизам и романизам функционисали су као потпуни семантички еквиваленти, са благом употребном доминацијом лексеме *комисионар*.

³¹² Јужноморавска говорна зона познаје изведеницу *ћарџија* у општем значењу „трговац, онај ко зарађује тргујући” (Митровић 1992: 390; Златановић 2011: 483). Лесковачки говор познаје још једно значење ове речи – „штедиша” (Митровић 1992: 390), док се у Врању користи и у обличкој варијанти *ћарлија* (Златановић 2011: 483). На косовско-метохијском ареалу *ћарџија* има специфичнију денотацију „прекупац, препродавац, онај који купи какву робу у намери да је препрода и на њој што заради” (Елезовић II: 365). Могуће је да на дијалекатском терену долази до семантичког укрштања, с обзиром на то да је семантичко тежиште на заради од трговине, без обзира да ли се ради о регуларној продаји производа или купопродаји робе.

³¹³ Имплицитне конотативне компоненте, које произилазе из незаконитих трговачких послова и негативно маркирају особу која се таквим активностима професионално бави активирају се у специјалним комуникативним условима и емотивно модулирају примарно значење, измештајући га у домен моралне карактеризације човека, те на тај начин номинација *матрапаз* добија ново, секундарно, експресивно значење „варалица, препредењак” (Елезовић I: 393)..

II. 14. ЛСПГ именица са хиперсемом 'превоз'

II. 14. Смисаони и садржајни обим лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'превоз' базира се на традиционалним облицима транспорта путника и робе у Призрену. Крајем XIX и почетком XX века у овом метохијском граду били су развијени друмски и железнички саобраћај, који као оптимални модели услужне привредне гране која се бави превозом путника и робе улазе у саму базу концепта *транспорт*. На појмовном плану, врсте саобраћаја и транспортних средстава образују сложени фрејм, који обједињује материјалне реалије из сфере превоза, али и елементе интегрисане компонентом 'превозник'. Потфрејм 'превозник' манифестује се именичким лексичким јединицама у оквиру лексичко-семантичке подгрупе са архисемом 'човек' и хиперсемом 'превоз', која се, пратећи изванјезичку диференцијацију у области саобраћаја, грана у вертикално организоване микрорупе са надређеним семантичким елементима 'превозник у друмском саобраћају', 'превозник у воденом саобраћају', 'превозник у железничком саобраћају'.

II. 14. 1. ЛСМГ 'превозник у друмском саобраћају'

II. 14. 1. Хронолошки оквир Чемерикићевог лексичког корпуса припада историјском раздобљу када се у Призрену још нису појавила моторна возила и када се друмски транспорт одвијао једино помоћу запрежних превозних средстава. Разне врсте коњске запреге омогућавале су ефикасни превоз људи и робе на краћим релацијама. Дистинктивне компоненте 'превоз људи' и 'превоз робе' формирају два микрореда у оквиру микрогрупе 'превозник у друмском саобраћају'.

II. 14. 1. 1. Диференцијална сема нижег ранга 'превоз људи' као разликовно семантичко обележје у поткатегорији друмског превоза имплицитно је садржано у значењској структури номинационих јединица *стремци'ија* и *пајтонци'ија*.

Стремци'ија бија, стрém терáја.

Јован алка-Вánкин пајтонци'ија.

Поткатегоријална семантичка вредност лексема оцењује се на основу значења творбених основа *стрем-* „двоспратна коњска кола на федере с арњевима, без седишта, за превоз путника, кочије” и *пајтон-* (тур. дијал. *payton*, поред *fayton*) „двоосовне кочије, фијакер”. Идентификација значења мотивних именица преко интернационализма *кочије* упућује на апсолутну синонимичност деривата *стремци'ија* и *пајтонци'ија*, међутим, описне Чемерикићеве интерпретације откривају да је *стрем* простија

варијанта запрежног превозног средства у којем су путници седели на поду скрштених ногу.³¹⁴ Од њих изведене професионалне номинације Чемериких дефинише творбеним значењем – *стрем’ија* „онај који вози стрем, кочијаш”, *пајтонц’ија* „онај који вози фијакер, фијакерист”. Творбени формант *-ија* их квалификује у социјалну категорију ’носилац занимања’.

II. 14. 1. 2. Семантичка ознака ’превоз робе’ експлицирана је у семантичком садржају именица *арабац’ија* и *ч’ирац’ија*.

Погодија сам арабац’ију да ми пренесе ч’ерамиде. – Даде арабац’ије да му однесе писму. – Кола не су његове, он је само арабац’ија.

Ч’ирац’ија отера пуна кола. – Гига ч’ирац’ија.

Једнозначна лексема *арабац’ија* (тур. *arabaci*) „особа која се бави превозом робе; кириција са својим колима” семантички кореспондира са примарним значењем полисемичне лексеме *ч’ирац’ија* „особа која се бави превозом људи или робе на својим коњима или колима” (Чемериких). Значењске структуре ових *nomina professionis* једним делом се потпуно поклапају. На периферији семске организације појављују се изванјезички условљени елементи у виду допунских компонената значења. Код именовања *арабац’ија* они се испољавају у наглашавању чињенице да арабација, као и кириција, у свом власништву може да поседује кола којима превози робу, што аутоматски разоткрива и други садржински слој – обично изнајмљује туђа кола за овакву врсту услуге. Називом за запрежна кола на два точка мотивисана је у турском језику лексичка ознака за онога ко на араби преноси робу. Садржај именице *ч’ирац’ија* у денотацији имаоца занимања у области теретног транспорта укључује компоненту више (’превоз људи’), којом је у значење транспонована још једна врста услуга у домену рада кириција.

II. 14. 2. ЛСМГ ’превозник у воденом саобраћају’

II. 14. 2. Микрогрупи ’превозник у воденом саобраћају’ припадају професионалне номинације *цкел’ец’ија* и *м’емци’ија*.

Ни једна од две лексеме се не уклапа у привредну слику Призренаца и њен транспортни терминосистем, па отуда нема потврда из говора које би илустровале ситуационо-комуникативни контекст употребе ових лексема. Неравномерна дистрибуција

---

³¹⁴ Чемериких у одредници *стрем* додаје и податак да је касније, појавом аутомобила, стрем изгубио првобитну намену, те се махом користио за пренос робе.

ова два кохипонима у српском призренском говору последица је реалних географских и економских услова у којима се град развијао. У Призрену није могло бити лађара, тако да лексема *и'емиц'ија* (тур. дијал. *seti* „брод, лађа”, поред *gemi, gemici*), оријентисана углавном на морски вид воденог саобраћаја, припада више књижевном стилу, што и сам Чемерикић поткрепљује изводима из путописне прозе и примером из народне песме (*Па говори Стефан, лудо дете: / „Ч'емиц'ија, брате нероц'ени”*). *Цкел'еи'ија* је, такође, преузет из других лексичких система са дијалекатском африкатизацијом, с обзиром на то да у Призрену скела није било, а самим тим ни особа које њима рукују.

II. 14. 3. ЛСМГ 'превозник у железничком саобраћају'

II. 14. 3. Из Чемерикићеве хронолошке перспективе најмлађа врста саобраћаја на територији Призрена и околине јесте железница, па отуда и оскудност номинација у микросистему железничког превоза. Пруга Митровица – Солун, отворена 1874. године, значајно је допринела развоју путничког и теретног транспорта на Косову и Метохији. Воз је постао најефикасније превозно средство у међуградском и интернационалном саобраћају, повезујући места унутар државне границе и косовско-метохијске градове са Скопљем и Солуном. Железничка пруга стигла је у Призрен тек шездесетих година XX века, тако да је корпус који прати овај вид саобраћаја у Чемерикићевом лексикону веома оскудан.³¹⁵ Професионалну номинативну јединицу *маши́нис** налазимо у новијим изворима.

Маши́нис не до́ша (Реметић 1996: 442).

Језичка ознака за особу која управља локомотивом припада релативно модернијем лексичком слоју, на шта указује латинизам у основи (лат. *machina*) и ретки дијалекатски тип творбе на *-ис(т)*.

II. 15. ЛСПГ именица са хиперсемом 'пољопривреда'

II. 15. Примарна грана привреде није доминантна у условима чаршијског живота, али је заступљена на периферији града и његовом непосредном окружењу, где су се налазила имања призренских ага и спахија, чију су земљу обрађивали надничари.

³¹⁵ Ова чињеница не значи да Призренци нису користили предности железничког саобраћаја, напротив, новоотворена пруга Митровица – Солун умногоме им је олакшавала комуникацију са осталим градовима на Косову и ван граница Косова и Метохије. Ову тврдњу поткрепљује илустративни материјал из Чемерикићевог речника којим је пропраћена одредница *мак'ина* „воз” (*Ми́ а на ста́цион, а мак'ина о́тиде; Тамън ми́ на ста́цион, а мак'ина о́тиде*).

У околини Призрена и читавом срезу пољопривреда је основни сектор привредне производње. Природно-географски услови метохијске котлине погодују развоју земљорадње, па је ово подручје изузетно повољно за узгајање житарица (пшеница, овас, јечам, раж, кукуруз), поврћа (кромпир, пасуљ, лук, купус, краставац, бостан), винове лозе и неких сорта воћа. Падине Шаре и Проклетија оптимални су терен за екстензивно сточарство, посебно за узгој оваца, говеда, бивола и коња. По ослобођењу јужних крајева Србије у Првом балканском рату на Косову и Метохији су спроведене аграрна реформа и колонизација са циљем решавања економско-социјалног питања сиромашног, беземљашког сељаштва и укидање великих поседа, кметских и феудалних односа (Павловић 2010: 99, 101–102). Социјалне и економске промене које су подстицале пољопривредну производњу и рурални развој у периоду од 1918. до 1941. године учиниле су да сеоско становништво егзистенцију заснива на обради властите земље и узгоју стоке, али и поред залагања државе да колонизаторском политиком и аграрним задругама привредно ојача југ Србије, сиромаштво је неретко приморавало досељенике да раде за надницу на туђим имањима или да, поред пољопривредних, обављају додатне послове (Павловић 2010: 107). Историјска слика сељака у феудалном систему и након његовог пропадања, као и његовог прилагођавања новим друштвеним и политичким околностима, кореспондира са језичком стварношћу градског призренског говора из периода друштвених превирања на размеђи два века. Комуникација између околних села и града Призрена успостављала се првенствено на купопродајној релацији, на размени пољопривредних производа за новац или услуге. На тој кооперативној равни конструисан је систем аграрних и сточарских народних термина који корелирају са појмовном сфером пољопривредне делатности у призренском крају. Народна терминологија традиционалне пољопривредне производње инкорпорирана је у општи лексикон носилаца призренског говора као лексичко-семантички уређени микросистем систематизован у мање лексичке блокове (лексика ратарства, лексика повртарства, лексика воћарства, лексика виноградарства, лексика сточарства, лексика пчеларства).³¹⁶ Лексичко-семантичку подгрупу именица са

---

³¹⁶ Традиционална термилошка лексика привређивања прилично је заступљена у дијалекатским лексиколошким истраживањима на српском језичком простору – ратарство и повртарство (Букумирић (1983): *Из ратарске лексике Гораждевца (код Пећи)*; Бошњаковић (1988): *Из ратарске терминологије Срема*; Бошњаковић (1991): *Из ратарске терминологије Срема (nomina instrumenti)*; Драгин (1991): *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*; Марковић (1996): *Из повртарске лексике Заплања*; Марковић (1997): *Јужноморавска повртарска лексика*; Вукићевић (2007): *Ратарска лексика у Доњој Гружи*; Милошевић Петровић (2009): *Ратарска и повртарска лексика села Дебелице*); виноградарство (Кашић (1971): *Виноградарска лексика у Срему*; Урукало (1982): *Виноградарска лексика Братишковаца*, Богдановић, Вељковић (2001): *Жупски виноградарски речник*); сточарство (Божовић (1984): *Сточарска*

интегралном семом 'пољопривреда', хиперсемом 'професија' и архисемом 'човек' конституишу микрогрупе са кохезионим елементима 'земљорадник' и 'сточар', које се даље раслојавају на микроредове, пратећи природу појмовне сфере и базичну тематску поделу унутар ње.

II. 15. 1. ЛСМГ 'земљорадник'

II. 15. 1. Номинационе јединице повезане интегрално-диференцијалном семантичком компонентом 'земљорадник' формирају синонимски ред *земл'еделац*, *ч'ифч'ија* / *чивч'ија*, *чифл'икар*, *аргат* и *аргатин*, са стожером *земл'еделац*, који је истовремено хипероним подређеним члановима микрогрупе уже денотације.

Занатл'ије и земл'еделци биднал'е.

Јефтүшов ч'ивч'ија Анц'елко.

Аргат ми копа лóјзе. – Вáл'аф ми двá аргáта. – Дáде л'и аргатíма ракíју? – Погодíја аргáте да му опрáшиф колóмбоч'.

И аргáтин да бíднем, пó áрно, зе н'éга да га мóл'им. – Ч'е ми вáл'аф два-три аргатíна за у њíву.

Особа чије је главно занимање обрада земље, узгајање култивисаних биљака и производња сточне хране, номинује се сложеном лексемом инваријантног значења *земл'еделац*. Први елемент сложенице реферира на земљу као подлогу пољопривредне делатности, а други семантички упућује на човека као вршиоца радње / носиоца занимања ('онај који обрађује земљу'). Применом композиционо-деривационог творбеног модела именичка творбена основа (*земљ-*) + глаголска основа (*дел-*) + суфикс (*-ац*) добијена је радна именица ширег семантичког обима, која значењски покрива делатнике у посебним областима земљорадње. У односу на кохипониме *ч'ифч'ија*, *чифл'икар*, *аргат* и *аргатин*, *земл'еделац* заузима централну позицију логичким обимом свога значења. Захваљујући фундаменталној појмовно-логичкој вредности 'особа која обрађује земљу', садржаној у семантичкој структури творбених парова *ч'ифч'ија* и *чифл'икар*, *аргат* и *аргатин*, развија се синонимска веза међу свим члановима реда. Именовања *ч'ифч'ија* и *чифл'икар*, *аргат* и *аргатин*, за разлику од

лексика Ибарског Колашина; Бошњаковић (1985): Пастирска терминологија Срема; Букумирић (1992): Пастирска лексика села Гораждевца; Ракић Милојковић (1993): Пастирска терминологија Кривовирског Тимока; Јашовић (1997): Пастирска терминологија Пећког Подгора; Јоцић (2005): Сточарска лексика села Лозана; Вуковић (2007): Лексика коњарства у Горњем Застору; Црњак (2007): Терминологија овчарства у околини Лакташа; Недељков (2009): Архаична пчеларска лексика у Војводини; Недељков (2010): Из војвођанске пчеларске терминологије; Црњак (2011): Пастирска лексика лакташког краја).

агентивне и професионалне семантике какву експлицира *земл'еделац*, носе превасходно социјално семантичко обележје у свом значењском садржају (*ч'ифч'ија*, *чифл'икар* „зависни, потчињени сељак, кмет који обрађује агинску земљу”; *аргат*, *аргатин* „радник који ради за надницу на туђем имању”), што их позиционира на крајњу периферију ЛСГ *професија* где се она пресеца ЛСГ *социјални статус*. Од две различите творбене основе добијене су лексичке ознаке за кмета који ради на читлуку, које функционално припадају турском аграрном систему и у речник су транспоноване ретроактивно. *Ч'ифч'ија* је домаћа адаптација турске номинације *çiftçi*, док је форма *чифл'икар* настала додавањем агентивног наставка на мотивну именицу *чифл'ик* „феудални посед”. Једнокоренска именовања *аргат* и *аргатин* балкански су грецизми, који чувају етимолошку везу са грчким *ἐργάτης* „надничар” (Skok I: 59). Висока употребна вредност оба морфолошка лика, документована богатим материјалом из живог говора, условљена је ванјезичком објективном стварношћу и сведочи о актуелним друштвеним приликама и тешком социјалном и материјалном положају метохијског сељака.

Организација субординираних конституената микрогрупе спроведена је по принципу вертикалне хијерархије, а диференцијација је извршена према семантичкој ознаци која садржи информацију о грани земљорадње, односно врсти биљне културе коју земљорадник гаји. Чемериџићев материјал лексички покрива ратарство и виноградарство, укључујући и именовања типа *nomina agentis*. С обзиром на природу делатности која подразумева ратарске активности које се не могу окарактерисати као трајно занимање човека, обављање сезонских послова денотате сврстава у категорију вршиоца радње.

II. 15. 1. 1. Инвентар лексема ексцерпиран из коришћене речничке грађе и *Регистра речи из Призрена С. Реметића* којима се именује особа која се бави радовима у пољу дистрибуиран је према појмовној подели ратарства на повртарство, гајење бостана и индустријских биљака и житарица. Номинационе јединице су издиференциране према дистинктивној семи 'врста биљне културе' или на основу семантичке компоненте којом је исказана врста ратарског посла.

II. 15. 1. 1. 1. Особа која се бави гајењем поврћа у српском призренском говору номинује се једнокоренским синонимским паром *баишч'еванџ'ија* / *баишч'ованџ'ија* и *баишч'еџ'ија*.

Бија прво баишч'еванџ'ија на посл'е продаваја дуан на Баждарану. – Душан баишч'ованџ'ија.

Којијије су, и он је башч'еи'ија, башч'е ги су јено до друго.

Семантичка доминанта 'поврће' има функцију разликовног елемента у полисемантичкој структури лексема *башч'еванци'ија* и *башч'еи'ија*, која их дистанцира од осталих јединица и у поткатегорији пољопривредне производње и у области трговине.

II. 15. 1. 1. 2. Диференцијална сема 'бостан' спецификује занимање земљорадника означеног именичком лексемом *бостанци'ија*.

Расим бостанци'ија.

Примарном семантиком *бостанци'ија* улази у састав лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом 'пољопривреда', из које се према појмовној каузалности ланчано развија секундарно значење „продавац бостана”, које лексему квалификује у лексички скуп са хиперсемом 'трговац'.

II. 15. 1. 1. 3. Семантичка компонента 'дуван' језичко је средство којим лексема *дуанци'ија* обезбеђује варијантност поткатегоријалног значења.

Не држим на памет ни јенога рисјанина да бија у турско време дуанци'ија, демек да садија дуан.

Узгајање биљке је иницијална делатност у процесу производње, прераде и продаје дувана. Све етапе у обради ове биљне културе захтевају радно ангажовање човека у различитим привредним сферама – пољопривреди, занатству, трговини. Отуда платисемичност у семантичкој интерпретацији номинације *дуанци'ија* и полисемичност њене семантичке структуре „1. особа која се бави узгојем дувана; 2. мајстор који крижа дуван у својој радњи и продаје га; продавац фабричког дувана и цигарета” (Чемерикић).

II. 15. 1. 1. 4. Именовање у домену узгоја житарица везано је за процес убирања плодова са жетвених поља. Именица којом се означава кошење и скупљање жита (*жетва / жњетва*) мотивисала је у српском говору Призрена лексичке јединице којима се номинују учесници у овој врсти земљорадничких послова – *жетвар**, *жетварка**, *жетварница**.

Донел'е л'еба жетварима (Реметић 1996: 515).

Жетварница мајкина (Реметић 1996: 515).

II. 15. 1. 2. Номинације тематски везане за област виноградарства односе се на финалну фазу у одгајању винове лозе. Радници ангажовани за бербу грожђа именују се девербативима *берач'* и *берач'ица*.

Погодија берач'и да му обереф лозе. – Ч'ескин берач' набраја пун кофин грорје за јен ч'џс.

Ајте, мори, берач'ице, што не запојете ништо, бива ли винобэре тако у глуро?

У свести носилаца дијалекта лексичке јединице *берач'* и *берач'ица* имају јасну референцију, њима се језички означава онај / она који / која бере грожђе. Допунска сема 'грожђе' конкретизује широк семантички опсег глагола којим се обележава процес ('бере'), што *nomina agentis* ситуира у одређени појмовни контекст (виноградарство). Деривати сужавају значењску перспективизацију мотивног глагола, свдећи своју терминолошку и лексичку вредност на једну пољопривредну област. Активно учешће жена у сезонским земљорадничким пословима на језичкој слици света представљено је моционим паром радних именица. Првостепени дериват за именовање мушког номината послужио је као основа за извођење женског лексичког еквивалента.

II. 15. 2. ЛСМГ 'сточар'

II. 15. 2. Грана пољопривреде која се бави узгојем домаћих животиња у циљу добијања производа и сировина за људску употребу (храна, кожа, вуна) представљена је на дијалекатској слици човека номинацијама интегрисаним надређеним појмом 'сточар' без одговарајуће лексикализације у српском призренском говору. Семантичка компонента агентивног карактера 'чувар / онај који чува' заједничка је свим члановима микрогрупе, док семе које садрже информацију о врсти стоке идентификују сточара као носиоца конкретног занимања. Терминосистем сточарства уграђен је у општи призренски лексички фонд захваљујући комуникативној вредности коју номинационе јединице остварују у говору. У Чемерикићевом лексикону оне су дефинисане творбеним значењем и имају прозирну творбено-семантичку структуру, која обезбеђује једноставно детектовање деривата.

II. 15. 2. 1. Микросистем именовања особа које чувају говеда конституишу лексеме шире семантике *говедар*, *говедарка* и *говедаруша* и варијантни називи *волóвар* и *бивóлар*.

И óтац му бiја грацки говедар. – Погоди́л'е нóвога говедáра.

Док бiла у сéло, бiла говедáрка, а кьд се уда́де у град уч'ини се госпо́и'а.

Док бiла дóма, бiла говедаруша. – У кума-Тóме тури́л'е за говедарушу ту́ј старéју кума-Сими́ну ч'ёрку што бiла у нáс.

Погоди́ја се за волова́ра.

Говедар, бивóлар, свé му искáч'а на јéно.

Семантичка компонента 'говедо' позиционира номинационе јединице *говедар*, *говедарка* и *говедаруша* на виши хијерархијски ниво с обзиром на семантичку општост и садржајни обим (*говедо* „опште име за бика, вола, краву и теле”). Именица *говедар* се у хиперо-хипонимској парадигми понаша као надређени члан лексичког скупа и преузима улогу хиперонима у односу на јединице *воловар* и *биволар*, чија основа реферира на мужјака (*вол* „мушко говече”), односно врсту говечета (*бивол* „*Bubalus*”).

Секвенце из свакодневне комуникације којима Чемерикић илуструје разговорну стилску употребу ових лексема у градском призренском говору потврђују њихову дуалну категоријалну природу – припадност *nomina agentis* и *nomina professionis*. Ситуациони оквир ствара појмовну подлогу за афирмацију потенцијалног професионалног карактера радних именица који се реализује у одговарајућем контексту. Референтност се са вршиоца радње преноси на носиоца занимања, а то су мушке или женске особе чија је основна делатност чување говеда. Гендерни паралелизам има основа у објективној стварности, јер су и жене за новчану надокнаду чувале говеда имућнијих сеоских домаћина. Мовирани фемининум *говедарка* и њен творбени еквивалент *говедаруша* добијени су од облика за мушки род и на морфолошко-семантичком плану функционишу као другостепени деривати неутралне денотације. Номинације *воловар* и *биволар* немају моционог еквивалента, што се, такође, може објаснити изванјезичким факторима. Лексема *биволар* има транспарентан мотивациони смер, где се препознају именица *бивол*³¹⁷ као творбена основа и творбени формант *-ар*, као носилац категоријалног значења. Истим наставком формиран је и облик *воловар* од плуралске основе именице *вол*.

II. 15. 2. 2. Диференцијални семантички елемент 'овца' у синонимски ред повезује номинације *овч'ар* / *офч'ар*, *ч'обан* и *ч'обанин*.

Пропаднала Шар-планина, притиснала три офч'ара, три офч'ара, три ч'обана (нар. песма).

Од Топојане Сул'еман ч'аја узе за ч'обане опанце (из тефтера).

Погоди смо ч'обанина за мајске козе.

Фрагмент преузет из народне песме показује да лексеме *овч'ар* и *ч'обан* имају подједнаку функционалну и семантичку вредност, међутим, пример из живог призренског говора демонстрира шире значење турцизма, који у семској структури поседује сему

---

³¹⁷ Скок одбацује могућност да су Словени у прасловенско доба познавали ову животињу и позајмили назив за њу, јер је она тек око 600. године н. е. стигла у Италију. Словени су називе **bivolъ* и **buvolъ* преузели из балканског латинитета *bubalus* на доњем Дунаву готово читав век касније (Skok I: 164).

више ('коза'), што оспорава могућност апсолутне замене у контексту. *Ч'обан* (тур. *çoban*) и *ч'обанин* се могу употребити уместо лексеме *овч'ар*, али лексичка јединица *овч'ар* не може у свим језичким ситуацијама да покрије семантику једнокоренских синонима, иако је Чемериќић објашњава управо једним од њих („чобанин”). С друге стране, јединицу *ч'обан* и њену деривациону варијанту дефинише синонимом из стандарда „пастир”. Семантички смер 'пастир → чобанин → овчар' сужава перспективизацију лексема, које се на другостепеном значењском нивоу своде на заједничку компоненту 'пастир' („пастир који чува овце” → „пастир који чува стадо домаћих животиња”).

II. 15. 3. Посебна врста пољопривредне делатности је пчеларство, а особа која се бави гајењем пчела у српском призренском говору обележава се лексемом *пч'елар** / *ч'елар**.

Оба лика преузета су из монографије С. Реметића, док Чемериќић не региструје радну именицу за означавање узгајивача пчела.³¹⁸

II. 16. ЛСПГ именица са хиперсемом 'лов и риболов'

II. 16. Непосредно окружење Призрена богато је ресурсима за развој лова и риболова. Шар-планина са разним врстама дивљачи погодно је ловно подручје за професионалне и рекреативне ловце. Густа мрежа река и потока у сливу Бистрице, Бели Дрим и Скадарско језеро главне су риболовачке дестинације одакле је добављана риба за призренско тржиште.³¹⁹ Без обзира на погодне природне услове, лов и риболов нису приоритетна занимања градског човека, што је оставило трага у лексикону урбаног идиома. Ловачка и рибарска терминолошка лексика своју позицију фиксира на периферији привредног терминосистема српског призренског говора. Овој зони гравитирају и номинације са хиперсемом 'професија', које су саставни део микросистема везаног за сферу лова и риболова.

³¹⁸ Призрен је имао дугу пчеларску традицију која датира још из доба Немањића. У *Хиландарској повељи Симеона Немање* помињу се села у околини Призрена где су се налазили пчелињаци које је Стефан Немања даровао Хиландару. За сваки пчелињак су именована по два човека да се старају о њима. За време владавине цара Душана, највећи манастирски пчелињак био је на Слатини, а основао га је сам цар за време изградње манастира Светих арханђела Михаила и Гаврила у Призрену и одредио десет пчелара који ће радити на њему. Трговина медом и пчелињим производима интензивно се одвијала на призренском тржишту. У потоњем периоду, нарочито у доба Турака, пчеларство је замрло на овим просторима (Антонић 1998: 3).

³¹⁹ Најзаступљенија врста рибе у околини Призрена је пастрмка (*мери'анка*), посебно пастрмски род *младица*, као и рибе из фамилије шарана *мл'уш* и *мрѣнка*. За потребе Призренца риба из Скадарског језера се допремала свежа или усолена и осушена. На градској пијаци и у радњама могла се пазарити језерска ситна риба *бел'ица*, *и'ил'а*, *сарáга* и врсте крупније рибе *дóмуз-бáла*, *кул'ба*, *ч'ѣфа*.

II. 16. 1. ЛСМГ 'ловац'

II. 16. 1. Особа која се бави ловом означена је лексичком јединицом *лови'ија*.
А, уч'ител'-Мане је изгóрен лови'ија.

Категоријални статус лексеме је дискутабилан, с обзиром на изражен агентивни карактер значења. Из лексикографског објашњења синонимом „ловац” не може се поуздано закључити да ли се ради о тржишно оријентисаном шумарском занимању, односно носиоцу таквог занимања, или је реч о пасионираном љубитељу који се ловом бави из хобија, на шта упућује илустрација из непосредног говора. Неиздиференцирана семантика позиционира лексему *лови'ија* на даљу периферију лексичко-семантичке групе професионалних именовања.

II. 16. 2. ЛСМГ 'риболовац'

II. 16. 2. Категоријалну вредност *nomina professionis* остварују именичке ознаке *нешкаџ'ија, рибар* и *рибулóвац**.

Семема „особа која се бави риболовом и од тога живи” недвосмислено сврстава номинације *нешкаџ'ија, рибар* и *рибуловац* у социјалну карактеризацију човека по занимању. Међутим, професионалних рибара у Призрену није било, они су долазили са стране и доносили рибу за продају. Чемерикић није сигуран у функционални статус лексеме *нешкаџ'ија* и њену колоквијалну употребу, с обзиром на то да ју је преузео из тефтера. У својим белешкама изражава сумњу да Срби у Призрену и околини за рибара користе реч *нешкаџ'ија* и да је могуће да је она ушла у тефтер под утицајем албанског језика у Скадру. То је хибридна форма од албанске основе (алб. *peshk* „риба”) и адаптираног турског наставка, са јасном творбено-семантичком структуром. Аутор у речник не уноси домаће еквиваленте. Изведеница *рибар* (забележена у исписима за СДА) и сложеница *рибуловац* (евидентирана у *Регистру речи из Призрена* С. Реметића) новије су речи призренског вокабулара.

II. 17. ЛСПГ именица са хиперсемом 'печалбарство'

II. 17. Појмовна сфера печалбарства једним делом дотиче социјалну категорију занимања, што је изражено у семени којом је описан семантички садржај лексеме *печалбарство* у стандардном речнику српског језика „стање и занимање печалбара” (РМС IV: 409). Савремени семантички опсег именице *печалбарство* подржава

традиционални начин зараде на југу Србије и лингвистички оправдава систематизацију лексичко-семантичке групе са хиперсемом 'професија' која укључује номинацију радника – печалбара који одлазе на привремени најамни рад изван сталног места боравка. Печалбарење је дубоко укоренењено у културној традицији Срба Призренаца као социјални модел решавања економских проблема сиромашних друштвених слојева. Одлазак мушкараца у печалбу значио је њихово дуго одсуство од куће и бављење тешким физичким пословима, али и финансијску сигурност и опстанак читаве породице. Обезбеђивање средстава за живот надничењем по свету у схватању носилаца дијалекта једнако је било којем професионалном ангажману, што печалбарство уводи у разгранату мрежу традиционалних занимања, а лексику која га прати уграђује у терминосистем људских делатности. *Nomina professionis* у овој области човекове радне активности у српском призренском говору своде се на две номинације.

II. 17. 1. Особа која иде на рад у други крај, у печалбу, означена је турцизмом *гурбетч'ија* / *гѳрбетч'ија* / *гурбетч'ија* / *гурбеч'ија* / *гѳрбеч'ија* / *гурбеч'ија*.

Бија гурбетч'ија. – *Куч'у прѳдаде онѳму гурбетч'ије Среч'анину*. – *Батрисѳја пѳре јѳному сирѳму гѳрбетч'ије*. – *Бија гурбеч'ија, па се вратија те створија ѳвде дугању*. – *Син гу гѳрбеч'ија у Влашко, ѳма ѳма годѳна ка не се јѳви*. – *Тѳј гурбетч'ија бѳше на поѳтку, те не могѳсмо да превѳдимѳ рѳч'ун*. – *Тѳј гурбеч'ија се спрѳл'а за на гурбет, па купује шта му вѳл'а*.

Велики број фонетских ликова последица је различитих гласовних адаптација турског облика *gurbetçi*. На семантичком плану дошло је до извесних померања од етимолошког „онај који живи у туђини” (Škaljić 1966: 293), преко скитница у јужној Србији (Златановић 2011: 98) и „Циганин чергар” на Косову и Метохији (Елезовић I: 116) до „печалбар” у Призрену. Везу са изворним значењем одржава сема кретања (одласка у туђину), која је и мотивисала семантичку модулацију у говору реципијенту – „онај који одлази из места боравка ради посла”.

II. 17. 2. Специјални радни задатак имао је *саиѳ'ија* / *сајаѳ'ија*, човек који је одржавао везу између печалбара и њихових породица, преносећи пошту и аманете (новац и ствари).

Турско *sai* „гласник, књиганоша” у Призрену није развило очекивани облик на *-ија*, већ се искомбиновало са *-ија*, према устаљеном моделу формирања радних именица, при чему је носилац занимања смештен у конкретан појмовни оквир са веома прецизним смером деловања.

Вокабулар српског призренског говора у сфери номиновања човека према професији одражава динамику политичког и економског живота заједнице крајем XIX и у првој половини XX века. Номенклатура носилаца занимања рефлектује друштвене промене настале трансформацијом уређења, хијерархију у државним институцијама, стање у привредном сектору, социјални статус радно активних грађана у урбаној и руралној средини и културни живот заједнице. Језичким материјалом обухваћене су све сфере људске делатности актуелне у Призрену и његовој ближој околини у означеном историјском периоду. Интеракција са реалним друштвено-економским стањем класификацију занимања чини валидном. Систематизација имена радника спроведена је на основу водећег семантичког знака 'сфера делатности' и има линеарни карактер. Вишедимензионална професионална равна усмерила је организацију обимне и разгранате лексичко-семантичке групе у седамнаест лексичких подскупова. Идентификациони елемент категоријалне вредности утиснут у семантичко језгро централних чланова групе је компонента 'радник / носилац занимања'. Једрена семантичка црта регулише положај лексема у саставу групе, формирајући центар у којем су груписане *nomina professionis*. Професионалне номинације издвају се као лексички подскуп шире класе *nomina agentis* и корелирају са појмовном сфером 'професија'. Око њих је концентрисан мањи број лексичких јединица које се идентификују преко семантичког елемента 'вршилац радње' и преко периферне семе која садржи обавештење о неком, фазном, аспекту делатности, са наглашеном агентивном компонентом значења (*свирач', говедар, биволар, жетвар, берач', лови'ија*). Денотативна семантика именица којима се означавају носиоци занимања доследно је структурирана према пропозиционом моделу субјекат – делатност – средство / производ рада. Појавни аспекти семантичке матрице добијају своју конкретизацију у семској структури одређених јединица ('архисема човек' – хиперсема 'професија' – интегрална сема 'врста делатности' – диференцијална сема 'чин', 'средство / сировина / процес / продукт рада'). Вертикални принцип хијерархизације и хиперо-хипонимска организација лексема важи на нивоу групе и донекле захвата спољашњу структуру појединих подгрупа. Унутар подгрупа конституенти су углавном распоређени у хоризонталне низове. У оквиру хијерархије без гранања чланови мањих лексичких скупова ступају у специфичне парадигматске односе (таксонимија) или остварују кохипонимске везе у серијама или ранговима.

Номинативни апарат концепта *професија* подлеже терминологизацији, формирајући културно и национално спецификоване терминосистеме (војни, религиозни, економско-финансијски, правни, грађевински, занатски, трговачки, пољопривредни),

који се разбијају на ускоспецијализоване микротерминолошке системе (хришћански и исламски; столарски, ковачки, коларски, пекарски, кројачки, обућарски; ратарски и сточарски, итд.). Јединице које се односе на носиоце занимања активне су како у професионалној комуникацији, тако и у свакодневном говору, при чему постепено неутралишу статус термина. Црпећи свој лексички капацитет изван официјалне употребе, у колоквијалном дискурсу, ослобађају се стриктног, ситуационо ограниченог комуникативног оквира и продиру у сферу неформалног општења. Разговорна функционална вредност обезбеђује им статус лексема у дијалекатском лексичком систему. Већина професионално оријентисаних лексичких јединица имала је активну улогу у општој конверзацији међу припадницима колектива у тренутку када је грађа прикупљана на терену. Међутим, евидентан је и обрнут процес у Чемерицићевеј лексикографској методологији. Читави подсистеми који су већ били ишчезли накнадно су инкорпорирани у речник, какав је случај са војним именованима (*низам – нефер – онбашија, ч’ауш – башч’ауш – мил’азим евел’ – мил’азим сани – бйл’йкбаша / јузбашија – бимбашија – мйишир*), називима за више финансијске службенике и порезнике (*тефтердар, мусебеџ’ија, мал’мид’ир / мал’мид’ири; тасил’дар, спаија, субаша, мифтар*) или лексичким ознакама за правна лица (*џеза реиз / џеза реизи, мйстендик*). Овакав поступак има оправдања у ванјезичкој стварности, која није нудила иновативно решење за устројство војних и државних органа, нити нови економски и правни поредак, тако да процес организације државних структура и упошљавање њених кадрова није до краја спроведен у моменту сакупљања лексичког материјала, па се аутор ослања на постојећу номенклатуру из турског периода и ретроспективно је интегрише у речнички корпус. У неким случајевима и код Чемерицића се може приметити тенденција потискивања архаизама и функционално преовладавање новијих речи и облика, нарочито испољена пола века касније у монографији о призренском говору С. Реметића (*мйстендик / судија*; веч’ил’ / адвокат*; заптија / жандар*, м’андар*; азатар, касар, касиер / благајник*; еч’им / доктур*; даскал, даскал’ица / уч’ител’, уч’ител’ка, уч’ител’ица*; старошколац / професор*; мендиз / инжинер* / инџ’инер; дунџ’ер / мајстор; руфетл’ија / занатл’ија; налбан, налбат, налбатин / поткивач*; терзија / инајдер*; ашч’ија, ашч’ика / кувар*, кувар’ица*; мйд’ериз, чорбаџ’ија / опитинар; ч’алџиџ’ија, бандаџ’ија / свирач’*, музикант*; пешиџ’ија / рибуловаџ’**). Функционална синонимија изразита је у домену номинације државних службеника и показује настојање да се заостали језички трагови турске власти у Призрену дискретно уклоне са дијалекатске слике света интензивнијом употребом

модерног еквивалента. Именичке ознаке за радника у државној служби или некој од привредних грана унете у призренски лексикон у другој половини XX прогресивно заузимају централну позицију у систему професионалног именовања, потискујући лексички слој застарелих турцизама, који се временом пасивизира. Конфронтирање стања с почетка и краја XX века показује доминацију лексема блиских стандарду, које у Чемерицићево време нису биле својствене призренском говору или, ако их је било, нису лексикографски експониране. У неким сферама лексички паралелизам је одржив (*ковач' / демири'ија; грнч'ар / ч'умл'екч'ија; кожуар / ч'ури'ија, овч'ар / ч'обан, ч'обанин*).

Појмовни механизам настанка професионалних номинација разоткрива се помоћу когнитивно-ономасиолошког метода, с обзиром на то да преовладавају деривати суфиксалног типа. Творбено-семантичка анализа из ракурса ономасиологије подразумева тернарни модел, који укључује ономасиолошку базу, ономасиолошки знак и ономасиолошку везу између њих.³²⁰ Ономасиолошка база представља идентификационо језгро лексеме. База је изражена суфиксима који имају улогу категоризатора или класификатора, тј. одређују припадност именовања одређеној категорији. Деривационо-семантички елементи који фиксирају лексеме у категорију номинација човека према професији или *nomina professionis* су: *-и'ија* (*нибетч'ија, апсани'ија, пазван, пазвани'ија, коли'ија ч'алгици'ија, бандаи'ија, ч'еманеи'ија грнатаи'ија, калци'ија, ч'амурција, калдрми'ија, ластраи'ија, тенеч'еи'ија, казани'ија, калаји'ија, демири'ија, бич'акч'ија, дограмаи'ија, сандџкч'ија, самари'ија, гребени'ија, ч'умури'ија, екмеи'ија, фурнаи'ија, симици'ија, китери'ија, татл'ици'ија, шеч'ери'ија, алваи'ија, долдурмаи'ија, боцаи'ија, дуанци'ија, мутави'ија, абаи'ија, ч'урч'ија, јоргани'ија, кондури'ија, јемени'ија, папуи'ија, кујунци'ија, ч'умл'екч'ија, муми'ија, ани'ија, кавеи'ија, ракици'ија, ч'евапч'ија, бунари'ија, ч'ешмеи'ија, бакалци'ија, башич'еи'ија, ч'ерестеи'ија, стреми'ија, пајтонци'ија, арабаи'ија, ч'ираи'ија, цкел'еи'ија, и'емици'ија, ч'ифч'ија, лови'ија, пешикаи'ија, гирбетч'ија), *-ија* (*спаија, терзија, устабашија, суарија, онбашија, биљ'икбашија, јузбашија, бимбашија, мифтија, кадија*), *-л'ија* (*атл'ија, занатл'ија*), *-ар* (*кл'исар, меч'кар, буч'кар, кач'ар, колар, гребенар, цревар, воденич'ар, влач'ар, вал'авич'ар, јужар, кожуар, опанчар, грнч'ар, кувар, измечар, брашињар, кожар, дрвар, комисионар, чифл'икар, жетвар, говедар, воловар, биволар, овч'ар*), *-ин* (*асасин, дунци'ерин, налбатин, касатин, амал'ин,**

³²⁰ Е. С. Кубрјакова заступа концепцију о трочланости ономасиолошких структура („1) ономасиологически базис, то есть основное, опорное слово в этой модели, 2) ономасиологически признак, который характеризует определенный термин 3) ономасиологическая связка, которая приписывает данный признак базису”), коју преузима М. В. Кислухина и примењује је у проучавању форме и садржаја пољопривредних термина (Кислухина 2014: 58).

берберин, бакал'ин, аргатин, ч'обанин), -ик (војник, којнаник, дуовник, исповедник, благајник), -ач (свирач', ковач', поткивач, б'ерач'), -и'ика (даиреи'ика), -ара (влач'ара), -ица (калуи'ерица, даскал'ица, учител'ица, куварица, жетвар, берач'ица), -ка (кл'исарка, учител'ка, измеч'арка, жетварка, говедарка). Деривате изведене коришћењем исте базе и по истом моделу разликујемо на основу ономасиолошког знака, променљиве величине која карактерише и дефинише базу. Ономасиолошком везом логичко-семантички се повезују два концепта и обједињују у једну функцију. Преко творбеног значења (онај који прави / производи / продаје...нешто) разоткрива се однос између процеса / предмета рада / продукта и радника, при чему се подразумева допунска сема 'професионално'. Типичне ономасиолошке структуре су модели са агентивним суфиксима, тј. суфиксима који имају категоријално значење носиоца / имаоца занимања. У српском призренском говору доминира наставак -ија, који се обично јавља као адаптација турских облика на -ci исте категоријалне вредности, а затим се по аутоматизму додаје домаћим основама за творење имена радника. Најчешћи мотиватори и у српском и у турском језику су средство рада, продукт рада, ређе сам процес или објекат у којем се рад одвија. Језичке конструкције имају отворен, препознатљив структурно-семантички образац (турска / домаћа именичка основа (средство/ продукт) + и'ија; домаћа именичка основа (средство/ продукт) + -ар; турска радна именица + -ин; домаћа придевска основа + ик (називи војних и духовних лица); домаћа глаголска основа (процес) + ач'). Несразмеран је однос мушких и женских номинација и обично су називи за радно активну жену, с морфолошког аспекта, резултат моционе суфиксације.

Лексичко-семантичка група именица са хиперсемом 'професија' припада самом центру поља *социјалне карактеристике човека*. Изван централне зоне остају лексеме које имају наглашену агентивност и нејасног су категоријалног статуса, каква су поједина именована у области уметности и пољопривреде (*жетвар, берач'*). У границама поља ЛСГ 'професија' се у неким сферама додирује и пресеца са ЛСГ 'социјални статус', посебно у оним доменима који се тичу државних и политичких функција, које се директно одражавају на друштвени положај службеника.

III ЛСГ именица са хиперсемом 'социјални статус'

III. Друштвене промене у великој мери креирају језичку слику света, а социјално раслојавање у конкретном друштву непосредно конституише лексичко-семантичку групу именица са хиперсемом 'социјални статус'. Социјални статус је један од главних фактора друштвене стратификације, у социологији дефинисан као положај који појединац заузима у социјалној структури групе или друштва захваљујући свом пореклу, економској моћи, личним способностима или образовањем и који је вреднован више или ниже на друштвеној лествици. То је сложена категорија која обухвата читав сет позиција човека у друштвеном систему, које су регулисане правима и обавезама појединца (професија, економски положај, политичка функција и опредељеност, демографска својства) (Кравченко 2001: 131). Различити аспекти социјалног ангажовања и стања човека обједињени су у јединствени комплекс позиција које одређују ранг појединца у вертикалној хијерархији друштва. Професионална делатност је у директној корелацији са економским положајем и примарни је чинилац који детерминише статусну позицију човека у друштву. Релевантне категорије које социјално карактеришу човека концептуално су повезане, формирајући социјални профил личности. На схеми социолингвистичких категорија социјални статус има централно место и у непосредном је контакту са појмом друштвених вредности, социјалних улога, са сфером општења, актом говорења, комуникативним ситуацијама, дијалектима, социјалектима (Карасик 1992). У когнитивистици се истражују когнитивни механизми формирања менталног конструкта *социјални статус човека* као важног дела базног концепта *човек* и средства његове вербализације (Аджаж 2009; Воеводина 2010; Доброходова 2012; Галеев 2014). Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са прагматичколингвистичког аспекта (Карасик 1992; Быганова 2010), јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације. Статусно равноправни учесници говорног чина нису ограничени избором средстава и стратегија у међусобном општењу. Близак однос не спутава комуниканте устаљеним формама, друштвеним нормама, етикецијом или дискрецијом и ствара услове за непосредан и неформалан разговор. Конверзација између припадника различитих друштвених слојева захтева примену тактике, односно избор адекватних језичких средстава и стилско прилагођавање маниру саговорника. Е. А. Биганова разликује пет основних стратегија, које најизразитије демонстрирају

социјални статус говорника: стратегија учтивости, стратегија самопрезентације, конфронтације, кооперативности и имплицитности. Социјално маркиране комуникативне ситуације могу бити социјално лабилније (говорни акт је унапред одређен позицијом адресата) и социјално фиксирани (статусни вектор зависи од ситуације општења) (Быганова 2010: Автореф.).

Функционално-семантички приступ језичке категоризације социјалног статуса, заступљен у раду О. В. Доброходове, заснива се на интеракцији системског значења тематски организованих јединица са семантиком 'социјални статус човека' и њиховог функционалног смисла. Когнитивистичким методама ауторка издваја централне карактеристике концепта *социјални статус*: хијерархичност, скаларност, релативност, детерминативност права и обавеза, временска референца, стеченост и наследност, помоћу којих се активизира научно сазнање о социјалној раслојености друштва. Процес категоризације социјалног статуса човека објашњен је преко когнитивног принципа алтернативног фрејминга и уз помоћ механизма еквивалентног скалирања, помоћу којих се може пратити двовекторна усмереност категорије, по линији научне и у смеру језичке категоризације (Доброходова 2012: Аутореф.). Језичко моделирање система социјалне стратификације полази од рационалног научног знања, што води неутралној номинацији, али се ослања и на свест носилаца дијалекта о класној подељености и економској издиференцираности, што се испољава кроз субјективно-емоционалну евалуацију појмова, а лингвистички манифестује експресивним семантичким компонентама. Важну улогу у идеографској конструкцији има фрејм АТРИБУТИ СОЦИЈАЛНОГ СТАТУСА, који укључује обавезне елементе (професионална квалификација, извор прихода, друштвена функција, наследна титула, стечени иметак, стил живота, место становања), допуњене низом факултативних компонената. Фрејм садржи научно валидно знање о свету, али и укоренење ставове говорника о статусним обележјима и о припадницима одређених слојева друштва. У идеализован сценарио уклапају се представе о имућном човеку средњег друштвеног сталежа. Особе које припадају вишој или нижој друштвеној класи подлежу субјективном ставу адресанта, што се језички испољава кроз конотативни аспект значења статусних номинација.

Суперординираном појму *социјални статус* у српском призренском говору садржајно је најближа лексема *рѝдбе / рѝтбе* (тур. *rütbe*) „положај, ранг”, док лексичка јединица *госпóсто* у једној од реализација сугерише значење „високи друштвени положај”.

Със тој нóво рѝтбе нáш митесáриф бѝдна пó гóл'ем ч'óвек.

Искоч'ила гу зър срѣч'а да се удаде у јѣно тѣкво госпѣсто.

Номинационе јединице подређене категоријалном појму издиференциране су у седам мањих лексичких целина према идентификационим семантичким ознакама, 'титуле', 'дужности', 'материјални положај', 'образовни статус', 'духовни статус', 'породични статус', 'пребивалиште':

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'титуле';
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'дужности';
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'материјални положај';
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'образовни статус';
5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'духовни статус';
6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'брачни статус';
7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања'.

III. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'титуле'

III. 1. Дијахронијски и лингвокултуролошки приступ Чемериџићевом речнику отвара персективу за реконструкцију друштвеног система на прелазу из XIX века у XX век и свеобухватно сагледавање односа у друштву који су се темељили на принципима турског државног и друштвеног уређења. Не тако давна прошлост, посматрано из ракурса лексикографа, оставља трагове на језичкој слици света и у домену именовања по припадности одређеном сталежу. Изванјезички фактори обликују лексички сталежни подсистем српског призренског говора, у којем се преплићу елементи административне поделе и остаци феудализма за време турске власти и модерне историје Призрена након Турака. Друштвено-историјска стварност погодна је појмовна подлога на којој је конструисан лексички микросистем имена припадника виших слојева друштва, обједињених хиперсемом 'титуле'. Почасно звање које особа добија по наследном праву, социјалном статусу или га стиче образовањем или службеном дужношћу нема одговарајућу лексичку реализацију, али у свести говорника циркулише као појмовни оријентир који окупља и обједињује номинације владара, високих достојанственика у Отоманском царству и уважених представника виших слојева друштва. Називи за муслиманске племиће, уграђени у лексички систем српског призренског говора, под утицајем историјских промена и новонасталих социјалних околности губе функционалну фреквентност или трансформишу првобитни семантички садржај, а неки су се одржали као титула искључиво уз лично име или при

непосредном ословљавању, што је на лингвистичком плану резултирало усложњавањем семантичке структуре лексема, односно полисемијом. Високи војни чиновници и титуле религиозних великодостојника уграђене су у подсистем именовања човека по професији.

Лексичко-семантичка подгрупа именица за титулисање лица вертикално се грана у три микрогрупе, чији су елементи интегрисани семантичким обележјима: 'владар', 'племић / великопоседник' и 'припадник грађанске класе'.

III. 1. 1. ЛСМГ 'владар'

III. 1. 1. Централном семантичком ознаком 'владар' идентификују се лексичке јединице *госпóдар* и *цáр*.

Јéна глámња ни пред цáра не гóри. – Цáр Душан гради́ја Светóга Рани́'éла. Курдисáја се ка цáр.

Госпóдар л'и си ми па да ми заповéдаш? – Мáрк Ц'óни је госпóдар на цéлу Миридíту.

Лексема *господар* поседује разгранату семантичку структуру и има шири значењски опсег од именице *цар*, са којом се једним делом примарног садржаја потпуно изједначава. Семема „онај који заповеда, влада, управља; владар (цар, краљ, кнез)” у семантичкој је корелацији са лексикографском дефиницијом лексеме *цар* „највиша титула владара или монарха у неким државама”. *Господар* може да замени јединицу *цар* у контексту, али се исто тако може употребити као синоним за носиоце других владарских титула или за означавање старешина појединих области, док је лексема *цар* појмовно ограничена, семантички сведена на конкретан денотат.

III. 1. 2. ЛСМГ 'племић / великопоседник'

III. 1. 2. Интегрално-диференцијална компонента 'племић / великопоседник' повезује кохипониме *госпóдар*, *пáша*, *бéглар*, *áга*, *ч'ифл'к сајби́ја*, *сајби́ја*, *спай́ја*, *тимáрци*, *éсхаб-и-тíмар*, *зéим*, *зéим-сахíби*, са истакнутим стожером *господар* који својим значењем обједињује семантику свих чланова микрореда.

Сéме ни дáва госпóдар. – Госпóдар ни доóди за гúмно, па за муштíдбу.

Господáру нóсимо áк.

Купíл 'е од беглáра зéмл 'у.

Дадóсте л'и áге áк?

Спаија узје три метра амберику (из тефтера).

У семској организацији лексичких јединица преплићу се компоненте 'турски племић' и 'великопоседник', као неодвојиви квалификативи аристократије у Турском царству. Поседовање ниже племићке титуле и феудалног поседа статусни су симболи властеле, повлашћеног друштвеног слоја за време османлијске власти. Називи привилегованих представника феудализма преузети су из терминологије турског друштвеног уређења и имају различити статус на феудалној скали. Највиши степен племства оличава бег, за чије се именовање у српском призренском говору користи архаични дијалекатски турски плурал *беглер* (тур. дијал. *begler*). Титулу високог војног и цивилног достојанственика у Османлијском царству носио је *паша* (тур. *paşa*), који је пре реформисања турске државне управе владао пашалуком (ејалатом) и био је непосредни султанов намесник. Нижем племству припада властела, поседници иметка (тимара) добијеног као поклон од султана за војне заслуге. Номинационе јединице *спаија* (тур. *sipahi*), *тимарџи*, *есхаб-и-тимар*, *зеим*, *зеим-сахиби* се у лексичкој парадигми понашају као апсолутни синоними. Са функционално-прагматичког аспекта овај низ турцизама је потпуно маргинализован као пасивни слој лексике. Застарелост и комуникативна неупотребљивост лексема очигледне су у самом извору, јер их Чемерикић уноси у речник из писаних докумената. Стандардни турски облици (тур. *sahibi*, *sahip*), без дијалекатских интервенција, могли су бити сачувани само у административној употреби. Најнижи племићки статус имају *ага* (тур. *ağa*, дијал. *aga*) и *ч'ифлук сајбија* (тур. дијал. *çiflik saybi*). Синонимичност језичких јединица подстакнута је допунском семом 'чифлук', која садржи обавештење о поседу којим номинат господари („власник феудалног поседа, господар чифлука” (Чемерикић)). *Господар* и *сајбија* у основним реализацијама имају шире номинативно значење „власник, сопственик имања, газда” (Чемерикић), које им обезбеђује функционалну доминацију.³²¹

III. 1. 3. ЛСМГ 'припадник грађанске класе'

III. 1. 3. Архисема 'човек', хиперсема 'социјални статус' и интегрална компонента 'титуле' идентификационо су језгро номинација са диференцијалним значењем „припадник грађанске класе” *госпóдин*, *ефендија* и *ага*.

³²¹ Женске статусне номинације *бегларка* (*Држи се ка бегларка, а све свет зна њóјно котило*) и *пашиница* (*Он не иде у лов да лови, већ да гл'еда пашиницу*) имају посесивни карактер „бегова жена”, „пашина жена”.

Господин-Петре, молим те, уч'ини се мукáјет за онóга човéка. – И господин-Сáве аџ'и-Попóвoму вáл'а да се рéкне.

Сáдик ефендија агалáрски.

Сил'еман-áга Шкóдра. – Абдула-áга Карајагл'ија.

Титуле у ословљавању мушких лица, којима адресант исказује почаст адресату у непосредном обраћању или изражава поштовање према угледном грађанину ситуационо су условљене, а њихова комуникативна фреквентност зависи од позиције саговорника. Семантички еквиваленти *господин* и *ефендија* (тур. *efendi*) у факултативном сегменту семске структуре чувају интеркултурни спецификум. Срби Призренци користе лексему *господин* када са уважавањем говоре о својим сународницима или када се лично обраћају особи која заузима виши положај у друштву.³²² Прагматички ниво титулисања долази до изражаја у самом говорном чину, што се огледа у стратегији избора адекватне лексичке јединице, при чему важну улогу играју фонски елементи значења, односно културно-историјске асоцијације које лексема са собом носи. Акт говорења који укључује употребу титуле за исказивање пијетета према ученом муслиману захтева коришћење лексеме *ефендија*. Турцизам *ага* се као титула са значењем „господин, газда” додаје иза муслиманских имена. Примарни садржај, који јединицу *ага* квалификује у микрогрупу ’племић / великопоседник’, редукује се на почасни назив за феудалног великаша.³²³ Овладавање тактикама учтивости и кооперативности неопходан је услов успешне комуникације у мултиетичној и мултикултуралној заједници, што се на прагматичколингвистичком плану реализује одабиром одговарајуће титуле уз лично име или прикладним апелативом.

III. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом ’дужности’

III. 2. Социјални статус појединца пропорционалан је његовом професионалном ангажману, па представници власти и високи државни функционери заузимају највиши положај у друштву. Микросистем антропонима са хиперсемом ’дужности’ успоставља саоднос са хијерархијом државног устројства из периода турског административног уређења. Органи власти и носиоци извршних и законодавних функција бирани су према

³²² Удата жена из грађанске класе ословљава се лексичком јединицом *госпои'а* уз име или самостално (*Ада, поруч'ила сьм и госпои'е Миме, Цветку аџ'и-Јакינוму жéне*).

³²³ Чемерикић експлицитно не диференцира употребу титула *ага* и *ефендија*, као што то чини Елезовић у објашњењу лексикографске одреднице *ага* „чифлик сајбија; сада титула за неписмена Турчина, за разлику од ефенди, који се назив даје писменом Турчину” (Елезовић I: 3). Моциони облик је *агиница* (*Дérвиш-агиница. – Рифат-агиницу пуштија му́ж. – Одне́ла и да́ла Шаип-агини́це у ру́ке*).

турском систему управљања територијалним јединицама и том хронолошком и друштвено-историјском оквиру припадају статусне номинације у Чемерикићевом речнику. Турски административни терминосистем функционисао је до Првог балканског рата, а са укидањем турске управне организације на Косову и Метохији овај терминолошки слој нестаје. Након балканских ратова успостављен је нови систем државног уређења, праћен домаћим именованима представника власти.

Лексичко-семантичка организација подгрупе ослања се на територијално-управну поделу Отоманског царства, пратићи хијерархију државне структуре.³²⁴ Чемерикић је у речник унео лексику која је већ увелико била пасивизирана и читаву терминологију турске државне организације реконструисао према историјским изворима. Изванјезичи фактор функционално раслојава лексички микросистем административних управника на турски – архаични и српски – активни вокабулар, чији су елементи распоређени у две микрогрупе 'управник / старшина административне јединице' и 'високи државни службеник'. Надређени појмови обједињују номинације државних управника које припадају два различитим друштвеним структурама, старијој турској и новијој српској. Екстралингвистича детерминанта не допушта регуларан системски однос међу њима, јер не постоји никаква семантичка конкурентност. Иако се између лексичких јединица може уочити известана напоредност, заснована на еквивалентним моделима власти, синонимија је блокирана формалним динстинкцијама.

III. 2. 1. ЛСМГ 'управник / старшина административне јединице'

III. 2. 1. Линеарно структуриран микроскуп са интегрално-диференцијалним семантичким обележјем 'управник / старшина административне јединице' представља серију чији су елементи хоризонтално ранжирани у опадајућем низу. Чланови серије остварују једносмерну импликацију са суперординираном лексемем *глава*, употребљеном

---

³²⁴ Средином XIX века, 1864. године, извршена је велика управна реформа Отоманског царства, која се одразила и на административну организацију провинција које су улазиле у састав Турске царевине. Законом о унутрашњем уређењу вилајета, највећих административних јединица – покрајина, и законом о општој управи одвојена је војна и грађанска управа и успостављене су посебне вилајетске скупштине (мецлиси) као саветодавна тела. Вилајет је био подељен на мање јединице – санцаке (округ), казе (срез) и нахије (општина). Као резултат административно-управне реформе, формиран је 1871. године Призренски вилајет, али је након четири године расформиран (*У тој време наш вал'иљк фач'аја од Вел'ес на ч'иљк тамо до Тасл'иљ'е. – Призрен посл'е потпаде под Манастирски вал'иљк* (Чемерикић)). Призренски санцак је првобитно био центар новоформљеног Косовског вилајета (*Док бија Призрен вал'иљк, бил'е смо по рат за посл'е. – Посл'е се премести вал'иљк од Приштине у Скопље* (Чемерикић)). Систематизација лексичко-семантичке подгрупе 'дужности' базирана је на подацима о територијалној управи на Косову преузетим из поглавља *Оснивање српског конзулата у Приштини 1890* књиге *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900* Бранка Перуничича (Перуничич 1985).

у пренесеном значењу „старешина”, која преузима функцију хиперонима и успоставља релацију инклузије са осталим конституентима лексичког скупа.

За главу арнаутлџку Конгра изџбра Шаип-агу Фејзула Спаиџнога.

У тој време док бија глава на вал'иљк.

III. 2. 1. 1. Гувернер покрајине означава се именима *вал'ија* и *војвода*.

Иако у лексикографској дескрипцији Чемерикић изједначава секундарно значење словенске сложенице *војвода* (прасл. **vojo-* „војник; војска”, *-*vod* „водити”) са основном реализацијом турцизма *вал'ија* (тур. *vali*), називи за војно-административног обласног управника у лексичкој парадигми не остварују синонимску везу, јер је *вал'ија* старешина вилајета у турском територијалном уређењу, а *војвода* највиши орган српске власти на нивоу провинције. Семантичко удаљавање од првобитног војног звања (*војвода*) ка цивилној власти у обласној управи узроковано је екстралингвистичким моментима и језички је регулисано механизмом полисемије.

III. 2. 1. 2. Члан серије управника територијалних јединица по рангу нижи од валије је *митесариџ*.

Доша ни нџв митесариџ.

Назив за управника санџака, односно окружног начелника саставни је део турске терминологије државне управе (тур. *mutasarrıf*).

III. 2. 1. 3. Срески начелник у турској обласној управи означава се именичком лексемом *кајмекам*.

Доша нџв кајмекам.

Управник казе, територијалне јединице која одговара срезу, турски је административни термин (тур. *каутакам*).

III. 2. 1. 4. Представник власти на локалном нивоу, старешина нахије (општине) денотиран је турском лексемом *мидир* (тур. *müdür, müdir*).

III. 2. 1. 5. Истом лексичком јединицом номинује се старешина градске махале, касније варошки кмет.

III. 2. 1. 6. Крајњи члан степенасте организације структуриране независно од језика, засноване на бази чињеница и подела из ванјезичке стварности, јесте сеоски старешина. Семантичка идентификација старешине најмање административне области и локалне самоуправе остварена је помоћу допунске семе 'сеоски', а лексичка помоћу именица *мифтар*, *коџ'абаша*, *коџабашџија*, *кмет*.

Спира мифтар.

Крста баша, коџ'абаша.

Анџелко Секула је коџ'абашија у нашу маалу

Не нашла кмета штета (нар. изрека). – *Кмет ми седи у стол'е, а кметица у дворе* (нар. песма).

Елементи микрореда имају идентични семантички садржај „сеоски старешина”, и сви су, изузев лексеме *кмет*, везани за турску државу. Припадност истом друштвеном систему турцизмима дозвољава ступање у парадигматски однос синонимије и формирање синонимског низа без јасно опредељене доминанте. Номинативна јединица *кмет* у значењу „сеоски старешина” улази у језичку употребу тек по ослобођењу од Турака. У Чемериџићевом материјалу наилазимо на опречне податке. По наводима лексикографа разговорну дијалекатску предност остварују *мифтар* (тур. дијал. *miftar*, *mihtar*), *коџ'абашиа* (тур. *kocabaşı*) и *коџ'абашија*, док је стилска употребљивост старе словенске позајмљенице *кмет* (прасл. *къметь < лат. *cometia*) сведена на изворне књижевноуметничке форме. У фактографском материјалу (*Споменица 25-годишњице ослобођења Србије*, 1937), који Чемериџић прилаже уз одредницу *коџ'абашиа*, експлицитно се истиче колоквијална фреквентност синонима *мифтар* и *коџ'абашија* и указује на стилски ограничену и спорадичну употребу лексеме *кмет*.

III. 2. 1. 7. Микрогрупи ’управник / старешина административне јединице’ придружујемо лексему *бајрактар* „старешина бајрака”.

Сал'и Мани краснички бајрактар. – *Острзупски бајрактар Л'уша*.

Примарно значење номинативне јединице *бајрактар* (тур. *bayraktar*) у Призрену се удаљава од етимолошке турске базе (тур. *bayrak* „застава” и *-dār* „онај који држи, носи”) под утицајем доминантне семантике коју има у албанском језику, а идеографски се везује за вођу племена, односно старешину жупе зване *бајрак*, која је под једном заставом обједињавала 20 до 30 арнаутских села.

III. 2. 2. ЛСМГ ’високи државни службеник’

III. 2. 2. У састав подгрупе са хиперсемом ’дужности’ класификоване су номинације са заједничком диференцијалном ознаком ’високи државни службеник’. Међу члановима ове микрогрупе постоји однос кохипонимије, јер су сви подређени истом појму и међусобно су равноправни. Сваки од елемената имплицира хиперсему ’високи државни службеник’, али се садржајно уклапа у неки ужи логички обим (’члан административног савета’, ’начелник појединих одељења у државним управама’,

'службена особа', 'шпијун'), при чему се успоставља транзитивна релација између кохипонима.

III. 2. 2. 1. Један од световних, немуслиманских чланова Идаре меџлиса (административног савета или управног већа), највишег органа власти у округу, срезу или нахији за време турске владавине номинован је лексемама *áza* и *azája*.

Їди Тóме ац'и-Кол'иному, óн је азáја у Сáрај.

Општост изворне семантике (тур. *aza* „члан“) концентрисана је у самом језгру организације семантичког садржаја лексема *aza* и *azaja*. Централни структурни део допуњен је атрибутивним компонентама које статусно усмеравају значење ових речи у српском говору Призрена и квалификују их у лексичко-семантичку подгрупу 'дужности', док их периферни сегмент семског комплекса сврстава у категорију професионалног именованја и правни дијалекатски терминосистем.

III. 2. 2. 2. Начелник појединих одељења у управама вилајета, санџака и каза, номинован је турцизмом *müdüp*.

Делом семантичке структуре који је субординиран хиперсеми 'управник административне јединице' именичка лексичка јединица *müdüp* (тур. *müdir*, *müdir*) већ фигурира у лексичко-семантичкој подгрупи 'дужности'. Изванјезички фактор је и у овом случају утицао на семантичку вишеслојност и развој платисемичности, при чему се денотација помера са нижег на више звање ('начелник одељења државне управе' – 'старешина нахије').

III. 2. 2. 3. Високу извршну функцију обављале су службене особе на истакнутом државном положају. Заједничка компонента 'службена особа' обједињује лексеме *конџула* / *конзула*, *доглавник*, *ч'атиш* и *секретар** и регулише кохипонимску релацију међу њима, док су семе нижег ранга релевантне за дијагностиковање службене дужности.

А: Бóга ти, Петронíје, зна л'и óвај конџула да ч'ита? Б: Да зна да ч'ита óн би би́ја пóp, а не конџула.

Пáшин доглавник је. – Како зáступи у опитíну, њéга у́зе за сво́јега доглавнíка.

Турч'и́ну ч'ати́ну да́до.

Нека ти секретáр пи́ше мо́лбу. – Секретáр би́ја (Реметић 1996: 351).

Значење „службена особа“ употпуњено је комплексом допунских компонената које обликују комплетан семантички садржај и дају потпуну информацију о дужности коју службено лице обавља: *конџула* „службена особа која представља и штити интересе своје државе на једном подручју стране државе”; *доглавник* „службена особа

која помаже главном руководиоцу коме је непосредно одговорна или га замењује”;
ч’атиш, *секретар* „службена особа која води административне послове неке установе”. Семеме којима је у *Речнику* Матице српске описано лексичко значење садрже есенцијалне семе за разумевање појмова конзула, помоћника и секретара у модерном друштву. За поимање значења лексема *конзула* (лат. *consul*), *доглавник* и *ч’атиш* (тур. дијал. *çatip*, *kâtip*) у Чемерикићевом речнику битна је културно-историјска позадина, фон, али информације које са собом носе фонске семе речници не бележе. Редундантне семантичке компоненте, као што су ’латински / аустроугарки / руски (конзул)’ или ’срески (секретар)’ не доприносе семантичкој анализи, иако су саставни део асоцијација говорника. Хронолошки нова лексема *секретар* је у народни говор ушла из савременог језика административним путем и потиснула семантичког конкурента *ч’атиш*. Логички обим значења ограничен је службеним, чиновничким обавезама ћатиба, касније управно-пословним задужењима секретара. Стилска лимитираност конвергентна је црта ових лексема, али временска раслојеност овај лексички пар чини функционално дивергентним, тиме што турцизам маркира архаичним.

III. 2. 2. 4. Призрен је као мултинационална средина у периоду историјских превирања био погодно тле за афирмацију обавештајне делатности, тако да је шпијунажа на овом простору била уобичајена пракса, а присутност страних агената очекивана појава. Дужност доушника подразумева тајно и нелегално прикупљање поверљивих информација и достављање војних, економских и других података некој другој држави или институцији, а особу оквалификовану као шпијун Призренци вербално идентификују лексичким ознакама *ч’нион*, *тебдил’*, *афија* / *афије*.

Ч’ниони царски свуд по зéмл’е идеф.

Цар тебдил’е свуд има.

Од њéга вал’а дóбро да се ч’уваиш, óн је владикин афија. – Ножнице! Ёте га иде тој турско афије.

Семантички еквиваленти дијалекатским лексичким јединицама су синоними „ухода, потказивач, агент”, сажети у значењску доминанту „шпијун”, којом је објашњено значење турцизама *тебдил’* (тур. *tebdil*) и *афија* / *афије* (тур. *hafiyе*). Интернационализам италијанског порекла (итал. *spione*) у призренском говору се јавља у ареалној фонетској варијанти *ч’нион*³²⁵, где превасходно има службену употребу. Административном стилу припада и турска реч *тебдил’*, која се користи за означавање

³²⁵ У *Речнику косовско-метохијског дијалекта* стоје ликови *шпијон* и *чијон* (Елезовић II: 543).

царевих изасланика који су на читавом терену Отоманског царства тајно надгледали да ли се и у којој мери спроводе царски закони. У говору примаоцу лексема је претрпела значајну семантичку трансформацију. Од изворног значења „промена, прерушавање” (Петровић 2012: 271–272), асоцијативним моделирањем дошло се до социјалног квалитативног обележја човека („прерушен, преобучен човек” → „агент, шпијун”). Стриктно везивање појма за плаћене шпијуне Турске царевине изражено је у писаном дискурсу јединицама *ч’пион* и *тебдил’*, док је за сам говорни акт карактеристична употреба имена *афија / афије*, са лабавијом семантичком структуром и слободнијом денотацијом.

III. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом ’материјални положај’

III. 3. Антропоцентрички усмерене лексичке јединице са хиперсемом ’материјални положај’ непосредно су подређене инваријанти ’социјални статус’ и у блиској су идеографској вези са члановима подгрупа ’титуле’, ’дужности’ и ’степен образовања’. Језичка схема и овог сегмента социјалне карактеризације човека директно је условљена екстралингвистичким факторима. Перцепција друштвеног и економског стања и њена експликација на дијалекатској слици света укључује когнитивни феномен менталног конструисања стварности. На логичком плану људско сазнање оперише концептосфером ’материјални положај’, који у језичкој категоризацији социјалног статуса човека функционише као суперординативни, појмовни ниво и даље се разбија на два базна концепта *богатство* и *сиромаштво*, а они се на субординативној равни конкретизују опозитним вербализацијама за богату и сиромашну особу. Два поларна показатеља материјалног положаја човека у српском говору Призрена лексички су изражена јединицама *бога́сто*, *богаи́тина – сиромáшљк*, *сироти́ња*, *немаи́тина**, *голоті́ња*.

Ка Гуди́но бога́сто што би́ло никојну́т. – Од њи́нога бога́ста што ги о́стаде, тај јена куч’а, вира́нија. – Тол’у́ко бога́сто му про́паде.

У ка́кву богаи́тину се роди́ла, а што́ до́ч’ека ч’у́ч’ка, да ста́не пред цр́кву. – О[д] тол’у́кве богаи́тине останáло му са́л то́ј лојзѐнце. – Їгбал за́р има́ла да се уда́де у туј богаи́тину.

Живѐла сам у сиромáшљк.

Умре́ја у сироти́њу. – Сироти́ња – груботи́ња.

А ме́не ме да́ва у немаи́тину (Реметић 1996: 119).

Ул'эгнеш л'и ги у куч'у, де се обрнеш видши голотињу. – Од голотиње главу не мѡж да дигне сирѡма.

Биполарна структура лексичко-семантичке подгрупе лингвистички одражава две универзалне појмовно-вредносне категорије – богат и сиромашан. Номинациони дијалекатски систем не укључује само денотативно-сигнификативни номинативни блок 'богата особа' / 'сиромашна особа', већ и јединице конотативног садржаја. Преко експресивних значењских компонената (субјективне оцене, емоционалности) открива се аксиолошко лексичко значење лексема којима се човек означава према материјалном статусу. Денотативни сегмент семантичке структуре открива објективну, предметно-логичку вредност и повезује лексичку јединицу са изванјезичком реалијом (особа, својство), док конотативни елементи проширују смисао објективне оцене и испуњавају садржај лексеме емоцијом и личним ставом. Експресивне јединице доминирају у микрогрупи са варијантном ознаком 'сиромашан', рефлектујући национално-културни и социјални фон призренске заједнице. Семантичка диференцијација се у оквиру лексичког скупа нижег ранга успоставља према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско', тако да се у лексичко-семантичкој парадигми антонимски односи дуплирају ('богата особа' / 'сиромашна особа'; 'богат човек' / 'сиромашан човек'; 'богата жена' / 'сиромашна жена'), а јединице концентрисане на истом опозитном полу међусобно ступају у синонимске везе.

III. 3. 1. ЛСМГ 'богата особа'

III. 3. 1. Концепт богатства је сложени ментални конструкт, тесно повезан са друштвеним устројством, економским стандардима и културним вредностима заједнице. Сложност и амбивалентност феномена богатства последица су широког спектра транспарентних и скривених значењских слојева, који су у директној или индиректној вези са сфером човекове егзистенције, с обзиром на то да позиција у друштвеном систему одређује материјални положај појединца, а од имовног стања зависи квалитет живота чланова колектива. У менталитету Призренаца смисао појма 'богатство' своди се на његову материјалну објективизацију – на новац, материјална добра, друштвену моћ и углед. Овакав појмовни сегмент концепта најрационалније се појављује у лексикографским дефиницијама и знаковној структури језичких јединица којима је реализован. Посредством лингвистичког значења „(онај) који има доста материјалних добара, имућан” концепт *богатство* се укључује у лексичко-семантички

систем социјалне карактеризације човека и постаје комуникативно релевантан. Конкретни еталони богатства – новац, имање и материјална добра – појављују се у унутрашњој форми лексичких репрезентација као универзалне црте које потврђују општост културне традиције. Лингвокултурна специфика огледа се у избору језичких средстава и интерполирању когнитивних елемената у номинативно лексичко значење.

На дијалекатској слици света призренских Срба богата особа представљена је углавном придевским речима (*богат, иматан; зэнгин, киветл'ија, ташакл'ија*), које се синтагматски комбинују са лексички солидарном именичком лексемом *ч'овек* (*Штó је тóј за богáтога ч'овека?*; *От Кúкл'и-бега пó зэнгин ч'овека не бíло у При́зрен у тóј врéме; Имáтан ч'овек бéше; От Кúкл'и-бега пó зэнгин ч'овека не бíло у При́зрен у тóј врéме*). Однос афинитета између придева са значењем „имућан, богат” и именице *ч'овек* регулисан је у семантичком смислу класеом +људско.³²⁶

Субјективни однос говорника према богатој особи испољава се одсуством номинација. У лексичком материјалу Д. Чемериќића и *Регистру речи из Призрена С. Реметића* једина ознака која садржи компоненту 'богат' а има номинациону вредност је збирна именица *богаићина*.

Поч'еја да се мéша сьс богаићину. – Богаићина не сéди у Поткал'áју, тéке дóл'е, при рéке.

Колективно именовање у српском призренском говору функционише као неутрална номинација са значењем „богаташи”.

III. 3. 2. ЛСМГ 'сиромашна особа'

III. 3. 2. Лингвокултурна специфичност концепта *сиромаштво* фиксирана је у језичком сазнању Срба Призренаца и вербализована на дијалекатској слици света лексичким јединицама са семантичким карактеристикама „(онај) који је оскудан у средствима за живот”. Садржај концепта синтетиче социјални, материјални и културни поредак колектива у једном повесном периоду, проткан је индивидуалном перцепцијом стварности и поседује изражен евалуативни потенцијал. У концептуалном језгру акумулирани су појмови у вези са ниским економским стандардом условљеним објективно-субјективним разлозима. Околојезгреној зони припадају номинационе и атрибутивне лексичке јединице неутралног и експресивног типа, са читавом скалом

³²⁶ Говорећи о аспектима проучавања колокацијских веза и наводећи терминолошка решења у вези са тим, Р. Драгићевић, између осталог, спомиње три типа лексичке солидарности по Козерију: афинитет, селекцију и импликацију (Драгићевић 2007: 215–216).

емоционалних односа према референту. Уколико је сиромаштво последица друштвених околности, избор имена је сведен на неутралније ознаке негативног садржаја, које су последица сажаљења или искрене емпатије номинанта са номинатом. Погрдним називима субјект именована стилски ефектира емоционални однос и субјективни став према особи која својим понашањем себе доводи у неугодан финансијски положај. Негативна својства референта који није у стању да поправи лошу материјалну ситуацију у којој се налази подвргавају се презиру, омаловажавању, гневу, а садржане су у експресивним компонентама прагматичког типа. Одређеним прагматичким садржајем, илукацијском снагом, говорник делује у комуникативној ситуацији, исказујући свој вредносни (негативни) суд и емоционални однос према саговорнику или објекту говорења. Стилска функција експресива у овој категорији именована може се одредити према типу стилске ситуације у комуникацији, а то је најчешће грубо-фамилијарни говор, који се остварује „...када блиско познанство даје основ за 'фамилијарне' односе, а однос по статусу даје основ за омаловажавање личности, његовог достојанства” (Ристић 2004: 34). Сиромаштво као социјална карактеристика човека у економски развијеној урбаној средини, какав је био Призрен на прелазу између два века, подвргнуто је строгој аксиолошкој чаршијској процени и индивидуалној емоционалној оцени, што је на језичком плану резултирало квантитативном асиметријом између опозитних микрогрупа 'богата особа' / 'сиромашна особа'.

Номинације са хиперсемом 'сиромашна особа' гранају се у два микрореда према дистинктивној ознаци 'мушко' / 'женско', образујући синонимске редове са доминантима *сирóма* / *сиротíца*.

III. 3. 2. а. Микроред именичких лексема са интегрално-диференцијалном семом 'сиромашан човек' формирају јединице *сирóма*, *сиромáшко*, *невóл'ник*, *гóл'а*, *голо́гуз* / *гóлгуз*, *гóлкур*, *гологла́вац*, *беску́тњик*, *кóкоз*, *кокози́на*, *кóпук*, *ми́фл'из* / *ми́фл'и́з*, *фа́кир*, *фа́кир фукáра*.

Бро́иш л'и га и њéга за сиромáа? – Млóго је áфиф, сирóма, ни́што серми́ју нéма у дугáњу.

Гóл'а је, ни п'с нéма за штó да га уфáти.

Е, л'éпо си уч'ини́ја што си верова́ја оно́га батакч'и́ју, оно́га гологу́за Никóлу. – Тај ми́фл'и́з, тај голо́гуз л'и ре́ка то́ј? – Све што има́ше да́де на ко́мор тај гóлгуз. – Јéному голгу́зу да́ваф л'и се у за́јам тол'и́кве па́ре, ац'и́ба?

Уда́де се за то́га голку́ра, те се уфáјди.

Прóдаде и ту́ј ку́ч у што јо́ш има́ше, те оста́де гологла́вац.

Јопет обукл 'е тога бескутњика Ч'ор-Зэфу. – Ка нікој бескутњик, сál скіта сокаце

От тога кокоза л'и нац'е да іскаш паре у зајем. – Дадни кокозу паре и пиши ги на л'ед.

На комор погуби све што имаше, кокозіна се уч'ини.

Сві Призрэнци мífл'из искоч'іл'е. – Од ка іскоч'и мífл'из, теке пóч'е: уф, уф, и умре о[д] тај бóл'.

Ўмре и тај невол'ник Ч'ор-Зэфа, урати се, бóже ме прóсти.

Стожер око којег су груписани остали конституенти синонимског реда је лексема денотативног карактера и објективне оцене *сирома*. Денотативни садржај „сиромашан човек”, који чини језгро семске структуре свих чланова реда, допуњен је различитим типовима конотативних елемента. Нижим тоналитетом експресије одликују се именице *сиромашко*, *невол'ник* и *факир*. Бедан материјални положај у случају ових денотата последица је спољашњих фактора, неповољних друштвено-економских или породичних околности, болести или физичких недостатака, што код говорника изазива осећање сажаљења и саосећања. Денотативно-конотативни садржај ових лексема интерпретиран је семемом „сиромашак”, која емитује снижен степен експресије у односу на објективни садржај (‘сиромашан човек’). Хипокористичност суфикса *-ко*, формално и садржајно маскира негативан садржај и делимично неутралише опозицизију позитивно / негативно, уносећи у значење деривата *сиромашко* извесну дозу позитивне емоције, испољене кроз емпатију са социјалним стањем именоване особе. Номинациона јединица *невол'ник* има сложенију садржајну структуру. Мотивисана је придевом *невол'ан*, којим се у српском призренском говору карактеришу лице са телесним дефектом и бедна, сиромашна особа. У семантички садржај деривираних именице сливају се оба значења, с тим што секундарна придевска реализација избија у први план и експонирана је у денотативном садржају. Примарно значење мотивног придева потиснуто је у дубље слојеве семске организације изведене именице, одакле делује као импликациони семантички елемент (‘телесни недостатак’) који провоцира емоцију говорника (сажаљење) и актуелизира експресивни потенцијал именичке ознаке (особа је сиромашна, убога, бедна зато што је обогалена и на тај начин спречена да стиче, зарађује, а такво стање изазива сажаљење и саосећање). Емотивна компонента сниженог интензитета својствено је обележје лексеме *факир* (тур. *fakir*), који семантички одговара домаћој изведеници *сиромашко*. У српском призренском говору

турцизам развија етимолошки семантички капацитет („сиромах“) у два правца. Употребљен у сингуларном облику *факир* испољава тенденцију ка нижем експресивном тону и на прагматичком нивоу се реализује у присној, фамилијарној говорној ситуацији. У дијалекатској комбинацији са изворним обликом плурала *факир фукара* (тур. синг. *fakir*, пл. *fukara*) основно турско значење развија се у супротном емоционалном смеру. Удвајањем исте лексеме, односно њених граматичких облика и редупликацијом семантичког садржаја („сиромах“ / „сиротиња“) истиче се негативно социјално стање, што је лексикографски интерпретирано семемом „пуки сиромах“, и интензивирају се емотивно-експресивне семе примерене објекту именована и његовом материјалном положају. Остали конституенти синонимског реда остварују изражену експресивност, која је евидентна и у садржинској и у формалној (гласовној и творбеној) структури лексичких јединица. Негативна експресија високог степена утемељена у значењу „пуки сиромах“ одликује лексеме *гол'а*, *гологуз* / *голгуз*, *голкур*, *гологлавац*, *кокоз*, *кокозина*, *копук*, *мифл'из* / *мифл'из*. Семантичка компонента 'пуки' потврђује и појачава у највећој мери појмовну вредност другог елемента семске структуре, тј. семе 'сиромах'. Висок степен негативне експресије постигнут је творбеним варирањем придева *гоја*, који основно значење „неодевен, потпуно наг“ асоцијативно шири на сферу социјалне карактеризације човека и у том домену остварује високу деривациону продуктивност. Хипокористиком *гол'а* говорник изражава подсмешљив, подругљив и омаловажавајући однос према врло сиромашном човеку. Композитима *гологуз* и *голкур*, чији је други члан табуисани део тела, истичу се негативни став (неодобравање, непоштовање, ниподаштавање) и негативне емоције (гнушање, презир), при чему субјект именована даје себи за право да буде груб, увредљив, вулгаран. Емоционални однос заснива се на објективној оцени (то што је неко толико сиромашан да не може да задовољи основне потребе веома је лоше), што садржај повезује са субјективним оцењивањем (за говорника је неприхватљиво) и издваја га као емотивну модалност, која значењу даје снажан ефекат експресивности. Аксиолошкој оцени подређени су и фактори који доводе до крајње беде, што јој даје карактеристику објективности, а когнитивно вредновање Срба Призренаца функционише на принципу њихових стереотипа и стандарда који важе у домену људске нарави и односа човека према новцу и материјалним добрима. Пејоративна имена денотирају на особе које су негативним облицима понашања (коцка, проневера, задуживање) и лошим карактерним особинама (лењост, расипништво, склоност новчаним махинацијама и превари) довели себе и своју породицу до финансијске пропасти. Према референтима говорник заузима оштар,

осуђујући став, који исказује низом негативних емоција (презир, гнушање, омаловажавање). Сви узурални аксиолошко-експресивни елементи концентрисани су на конотативном макроплану семне структуре сложенице *гологлавац*. Номинативно значење „онај који је гологлав” метафорички је пренесено на особу која је остала без куће и имања (без капе на глави → без крова над главом). Номинатор нема разумевања за поступке који доводе до растурања породичног имања па се према номинату односи у складу са својим вредносним ставом и, дајући му погрдно име, показује спремност да свој суд јавно изнесе. Денотативни сегмент сложене именице *бескутњик* поклапа се са објективним садржајем лексеме *гологлавац* „онај који је без куће, врло сиромашан”, међутим, на конотативном нивоу значења ове две номинације се разилазе у емоционалном тону и степену негативне експресије. Језички колектив је уздржанији када је у питању стицај несрећних околности које доводе до потпуног сиромаштва, испољава сажаљење према убогој особи и спреман је да јој помогне. Негативни експресиви *гологлавац* и *мифл’из* (тур. *miiflis*) у денотативном садржају поседују импликациону сему која упућује на првобитно повољно материјално стање (из семантичког садржаја се подразумева да је особа поседовала извесна материјална добра), а из ширег контекста се могу наслутити разлози који су довели до актуелне финансијске ситуације. Узроци материјалне пропасти у случају именовања *гологлавац* су најчешће личне природе, док значење турцизма *мифл’из* „онај који је банкротирао” сугерише на друштвени фактор, што потенцијално утиче на формирање конотативне значењске структуре. Турске лексеме *кокоз* (тур. *kokoz*) и *копук* (тур. *koruk*), допуњују низ лексичких ознака за пуког сиромаша. Експресивност лексеме *кокоз* пренаглашена је пејоративним обликом *кокозина*, који поседује идентичне емотивне, аксиолошке, прагматичке и функционално-стилске компоненте као номинације високог степена експресије. Сет погрдних номинација и њихов конотативни комплекс показују особеност менталитета Призренаца и обликују језичку личност призренског човека с краја XIX и почетка XX века. Субјективно-аксиолошки план значења одражава језичку реалност једне лингвистичке заједнице и њене когнитивне (спознајне) карактеристике. Бројност номинација, њихова творбена разноликост, семантички деривати и контактни синоними чине овај микроред изузетно интересантним у лексичко-семантичком систему говора призренских Срба.

III. 3. 2. б. Идентификациона сема 'женско' дистинктивна је црта у парадигми именована сиромашних особа, присутна у семантичком језгру лексичких јединица *сироти́ца, невол'ни́ца* и *бескутњи́ца*.³²⁷

Онéјзи сироти́це де́ца гладу́јеф.

Éм ти је сво́ја, éм је невол'ни́ца, се́бап је да гу помо́гнеш кол'и́ко мо́жеш.

Ўмре, смíри се јенпу́т и та́ј бескутњи́ца Ни́ца Кр́к-отозл'и́ја.

Женске номинације корелирају са моционим парњацима и на денотативном и на конотативном макроплану семантичке структуре, реализујући одговарајуће типове аксиолошког лексичког значења и различите видове експресивне модалности. Несразмеран однос мушких и женских номинација у овом лексичком скупу одраз је менталитета призренске језичке личности, који се манифестује у традиционалном колективном ставу да је мушкарац одговоран за финансијско стање породице и да је дужан да јој обезбеди материјалну сигурност, што је на дијалекатској слици света вербализовано великим бројем пејоратива високог степена експресивности у реду са дистинктивним знаком 'мушко' и сведеним номинационим корпусом за женска лица са израженом емоционалном компонентом.

III. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'образовни статус'

III. 4. Реципроцитет са категоријом *социјални статус* остварује сфера образовања, која у лингвокултурној парадигми кореспондира са концептима *просвета, религија, професија, материјални положај, интелектуалне способности човека*. Концептосфера *образовање* задире у социјалну карактеризацију човека оним делом структуре који посредно одређује положај појединца у друштву, а који се на језичкој слици света манифестује преко централне опозиције 'образован' / 'необразован човек'. У средишту конструкта синтетисане су менталне представе носилаца дијалекта о ученим, односно неуким људима и односу колектива према њима. Локални карактер и друштвено-историјски тренутак релативизирају појам степена образовања, који умногоме зависи од епохе, традиције, нивоа културне свести социјума, тако да се прототип образованог човека детерминише у контексту конкретних друштвених и историјских околности, што концепту даје одлику модалности. Социјални дискурс

---

³²⁷ Женски облички еквивалент деривату *гологлавац* је *гологлавка*, али му семантички не парира у метафоричким реализацијама. *Гологлавка* је у пренесеном значењу „удовица”, што може да имплицира неповољно материјално стање али и не мора, зато ову номинацију сврставамо у подгрупу 'брачни статус'.

намеће стандарде за свеукупно сагледавање концепта образованог човека и за вредносну процену образованости конкретне лингвокултурне заједнице. У недовољно просвећеној средини, какав је био Призрен на прелазу из XIX у XX век, ипак се, у схватању призренских Срба, осећала јасна дистинкција између појмова писмености и образовања, који су добили свој адекватан језички израз – наука „образовање” и *писма* „1. писмо; 2. писменост” (Чемерикић).

Сино́ве прати́ја на нау́ке, а са́м останáја до́ма сьс девојч'и́ч'и. – Обь́два си́на прати́ја на нау́ке, те оста́ја до́ма са́мо сьс женскади́ју.

Док изу́ч'и пи́сму, он ч'е ми пису́је, он ч'е ми и ч'и́та пи́сме. – Já да ч'и́там не́ знам, пи́сму не́сьм уч'и́ла те да зна́м.

Синтаксичко окружење показује некомпатибилност идеографских вредности лексема *наука* и *писма*, јер образованост нужно укључује писменост, а овладавање знањем читања и писања није исто што и образовање. Комуникативне ситуације разоткривају свесност говорника о важности описмењавања деце и тежњи ка даљем стручном усавршавању и едукацији, мада из контекста провејавају провинцијални дискриманаторни ставови – инсистирање на школовању мушких потомака. Типичан балканистички патријархални миље нашао је одраза и у лексичком систему Срба Призренаца, како у домену номинација по професији, које периферно орбитирају у овој лексичко-семантичкој подгрупи, тако и у самом нуклеусу лексичког скупа са хиперсемом 'степен образовања'.

III. 4. 1. ЛСМГ 'образована особа'

III. 4. 1. Денотација је усмерена искључиво на особе мушког пола, које чине класу 'образована особа', тако да је референт ('образована мушка особа') означен лексичким јединицама *мејтепл'ија*, *софи*, *мула*.

Но́ви забíти свé су мејтепл'и́је.

Со́фи Си́нан-па́ша.

Мула-Абдул. – Мула Ајдар оста дужан (из тефтера).

Синонимски однос турцизми заснивају на централној компоненти 'образован човек'. Денотативни макроплан лексеме *мејтепл'ија* описан је семемом „човек који је свршио школе” (Чемерикић). Семски састав номинационе јединице *софи* (тур. *sofi*), уз језгрене елементе семне структуре, укључује квантификатор 'веома'. Итензификатор основног семантичког садржаја упућује на виши степен образовања („веома учен

човек”). Религиозна примеса која доминира у номинативном значењу („муслиман одан аскетизму и науци, мислимански мистик” (Чемерикић)) потпуно се губи у секундарној реализацији, а особине духовњака, ерудиција и посвећеност стицању знања, преносе се на учена световна лица. Именичка реч *софи* специфична је у функционалном смислу, јер јој је употреба ограничена на књижевни стил, одакле Чемерикић ексцерпира наводе („Он је био веома учен човек, те су га зато назвали софи), без потврда из непосредног говора. Разговорну фреквентност остварује номинација *мејтапл’ија*, која фигурира и у придевској служби³²⁸, и има шири семантички смисао који се базира на појмовном потенцијалу мотивне речи (тур. дијал. *meypet*, поред *miter* „школа”). Појављивање лексичке ознаке *мула* (тур. *molla*) у административним списима из турског доба упућују да је ова реч била актуелна и у разговорном дискурсу са значењем титуле која се додавала уз имена учених муслимана.

III. 4. 2. ЛСМГ ’необразована особа’

III. 4. 2. Структура лексичко-семантичке подгрупе са хиперсемом ’образовни статус’ одликује се одсуством опозитне микрогрупе ’необразован човек’, што на нивоу лексичко-семантичке парадигме доводи до изостанка антонимских релација. Неравномеран однос номинација у централној зони лексичког скупа лингвистичка је последица прототипског перципирања човека. У средини са већинском неписменом или полуписменом популацијом, образован човек одступа од прототипа и зато је друштвено и језички маркиранији. Парадоксално квантитету језгрених номинативних јединица, концепт необразованог човека је разућенији на периферији, с обзиром на то да корелира са интелектуалним капацитетом и избором професије.³²⁹ Језичке репрезентације које вербализују обележја која се тичу менталног развоја човека (’глуп’, ’неспособан’) и посла којим се човек бави (’физички радник’, ’пољопривредник’, ’слуга’ и сл.), потенцијално садрже компоненту ’степен образовања’, што их квалификује у ред периферних чланова овог лексичког скупа.

³²⁸ Концепт образованог човека у српском призренском говору репрезентован је углавном придевима: *мејтапл’ија* (*Види се да је мејтапл’ија ч’овек*), *у’чен*, *уч’еван* (*Уч’евни л’уди*), *школуван* (*Ч’ерка ми је школувана; Школуване деца*). Чемерикићевом корпусу не припада лексичка јединица *школуван*, она спада у новији слој призренског лексичког система (Реметић 1996: 424).

³²⁹ У односу на концепт образованог човека, когнитивне ознаке концепта *необразованный человек* допуштају тросложну симетрију у руској лингвокултури: „необразованный человек – человек, не имеющий дипломов, но, его нельзя назвать глупым; необразованный человек – человек, не проявляющий наличия каких-либо умственных способностей; необразованный человек – человек, не являющийся компетентным в той или иной области” (Алымова 2007: 7).

III. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'духовни статус'

III. 5. Један од видова статусног позиционирања појединца у друштву почива на духовном начелу. Духовни статус човека базира се на етичком потенцијалу личности, подразумева висок морални кодекс, капацитет за унутрашњи развој и способност да се контролишу непримерене жеље и нагони. На језичкој слици света призренских Срба доминира религиозни аспект концепта духовности, заснован на фундаменталним хришћанским вредностима. Лексички фонд којим је вербализован сегмент концепта који се односи на степен духовног просвећења припада епохи када је вера умногоме одређивала начин живота и понашања појединца и групе, када су у мишљењу и сазнању носилаца дијалекта преовладавали религиозни погледи на свет. Когнитивна перцепција побожности учитана је у унутрашњем слоју (план садржаја) и спољашњој форми (план израза) концептуалног система *духовност*. Особености поимања посвећеног духовног живота остављају трага на дијалекатској слици света преко номинација особа које су одане принципима вере и које поштовањем верских прописа и обреда задобијају посебан статус у друштву као духовно супериорније у односу на остале чланове колектива. Велики углед у друштвеној заједници уживали су православни Призренци који су одлазили на ходочашће у Јерусалим на поклоњење Христовом гробу, односно муслимани који су ишли на хаџилук у Меку и Медину. Престижна позиција углавном је језички маркирана титулом испред личног имена.

III. 5. а. Номинациони инвентар који документује мултиконфесионалну прошлост, верску традицију и културни живот православних хришћана и муслимана у Призрену, а указује на духовни статус човека у друштву, интегрисан је семантичким елементом 'ходочасник'. Значењска ознака 'ходочасник' идентификационо је обележје лексичких јединица *аџ'ија*, *аџ'и*, *покло́ник*, *бе́дел* и *светогóрац*.

*Поздравíја ти се аџ'ија. – Однеси аџ'ије и дај му у руке. – Аџ'ијо, víкаф те у опитíну. – Неч'е тáко, аџ'ијо. – Аџ'ије поóдиф у понедејáник.*³³⁰

Аџ'и-Лáза Ч'емери́ка. – Аџ'и-Васíл'у Ч'ифуч'ету. – У аџ'и-Сел'има саатч'ија.

Бíја је бе́дел' на аџ'и́лк.

Светогóрци јутре íдев.

Доминантна лексема у реду номинација са заједничком семом 'ходочасник' је *аџ'ија* (тур. *haci*), која се користи без дивергенције у односу на верску припадност.

---

³³⁰ Чемери́кић бележи турски облик плурала *аџ'и́лари* у српском призренском говору (*Аџ'и́лари ч'е поóдив у понедејáник. – Дњњс вáл'а да искóч'имо на аџ'и́лари у прич'ек*).

Аџија је лексичка ознака и за хришћанина који се поклатио Христовом гробу и за муслимана који је посетио свету зграду Кабу у Меки. Турцизам из области ислама прихваћен је у хришћанском дискурсу као знак духовног племства. Одлазак православнох верника на ходочашће праћен је ритуалним испраћањем, а повратком хаџија стиче посебан углед и позицију.³³¹ Поштовање због религиозног подухвата и обиласка Свете земље исказивано је индеклинабилним обликом *аџи* уз име хаџије. Титулом се истиче духовни статус појединца у верској заједници којој припада. Хришћански верник је у цркви означаван и лексемом *поклоник*, чије је значење мотивисано обављеним духовним чином, тј. верском радњом поклоњења. Постојала је и могућност одмене у ходочашћу, а особа која је за награду ишла на хаџилук уместо оних који због старости или болести нису били у стању да обаве своју дужност именована је лексемом *бедел* (тур. *bedel*).³³² Основно значење „заменик, пуномоћник” турцизам развија механизмом радијалне полисемије, при чему важну улогу имају допунске семе (’представника власти на скуповима’, ’на кулуку’, ’у војсци’, ’на хаџилуку’) које конкретизују општост примарне семантике. Православна конфесионална оријентација експлицирана је у називу *светогорац*, којим се денотира човек који је посетио Свету Гору и тиме стекао узвишени духовни статус, који се изједначава са рангом хаџије након треће посете манастирској заједници на Атосу.³³³

---

³³¹ „Срби из Призрена (и жене и деца) одлазили су на хаџилук у групама. Први који одлучи објављује то у цркви преко парохијског свештеника. Обичај је био да рођаци и пријатељи пред полазак дају поклоницима дарове: ствари и чинију колача. Полазак је обично падао на Чисти понедељак, први дан Великог поста. Тога дана рођаци и пријатељи долазе поклоницима да им пожеле срећан пут и да са њима заједно оду у цркву. По завршеном обреду, свештенство и грађанство, уз литију, испраћа ходочаснике. Пре но што је уведена железница, поклоници су се код Сиринићке жупе састајали са осталим поклоницима са Косова и Метохије, и настављали до Солуна. У Јерусалиму су проводили ускршње празнике, купали се у реци Јордан, а богатији обилазили и околна места. Пред полазак су куповали поклоне и уздарја за рођаке и пријатеље од којих су добили дарове пре пута. Поклони за мушкарце били су крстови, иконе, бројанице, платнени поклони за сахрану; а за жене шамије, свилене или памучне тканине. За себе су хаџије куповале платнене покрове за сахрану, беле капе (којима су гасили свеће на први дан Ускрса), иконе. Хаџије чувају за сахрану и кошуљу и гаће у којима су се окупали у Јордану. Понеки хаџија донесе са Христовог гроба који каменчић. Ти каменчићи се користе за лечење од урока. Верује се да ко се поклати Христовом гробу, исповеди и причести у Јерусалиму и окупа у Јордану, томе се праштају дотадашњи греси, под условом да убудуће не згреши. Зато хаџије, да не би нехотице згрешили, не узимају у руке ни теразије, ни кантар, ни аршин. Верује се још да поклоник који умре на путу треба да се сматра полусвцем. Дочек хаџија вршен је са истим церемонијама као и њихов испраћај на хаџилук” (Чемерикић).

³³² „Бедељ је човек, обично и сам хаџија, који је за награду ишао на хаџилук, обично уместо старих и болесних, који нису у стању да обаве свету дужност. Своме властодавцу су доносили знаке хаџијског достојанства: шал и ахмедију (тканину прописану за хаџије коју носе као чалму око капе). Властодавац који је на овај начин постао хаџија сматран је правим хаџијом и тако и оловљаван” (Чемерикић).

³³³ „На богослужењу се објављује намера верника који жели да посети Свету Гору, како би се пријавило више њих ради заједничког путовања. Рођаци и пријатељи светогорцима спремају дарове и колаче, а они им са пута доносе бројанице, иконе од хартије на којима је представљен Хиландар. Дрвене иконе светаца светогорци су доносили само за свој дом. Пре поласка на пут, на који их испраћа родбина, свраћају у

III. 5. б. Дистинктивна семантичка црта 'женско' обележава номинацију *аџ'ика*, са двоструком реализацијом „1. жена која је била на хаџилуку; 2. хаџина жена” (Чемерикић). И као ходочасница и као жена поклоника хаџика је уживала велики углед у друштву; у првом случају због личног духовног подвига, у другом због породичног уваженог положаја. Поштовање је исказивано употребом титуле *аџ'и* испред имена.

Била и аџ'ика, Пана поп-Гигина. – Што ч'иниш, мори, аџ'ике? – Идем до аџ'ике да гу видим, болна је. – Аџ'ике, алка-Ванкине свекрве, муж гу бија аџ'ија.

За аџ'и-Ванку Мач'кину.

Лексичко семантичкој подгрупи са хиперсемом 'духовни статус' лексема *аџ'ика* припада и примарним и секундарним садржајем, иако им се разликују непосредно надређене семантичке ознаке – 'ходочасница' и 'жена ходочасника'. Без обзира на диференцијацију на суперординативном нивоу, и једно и друго значење садрже компоненту духовне просвећености и елементе статусне стратификације.

III. 6. ЛСПГ именица са хиперсемом 'брачни статус'

III. 6. Концепт брака је вишеслојно ментално образовање које подразумева универзалне елементе (предбрачно понашање, склапање брачне везе, систем породичних односа, развод) и етнокултуролошке компоненте у којима су садржане локалне специфичности одређеног етникума. Појмовна концепција брака је у блиској системској структурно-садржајној вези са концептима *љубав, свадба, млада, младожења, породица, развод* (Михалева 2009: Автореф.). У сазнању Срба Призренаца брак је концептуализиран као легитимна заједница мужа и жене која почива на поштовању традиционалних морално-етичких норми. Законски регулисан однос између мушкарца и жене индикатор је породичног живота и фундаментални вредносни оријентир. Одступање од традиционалног модела социјално прихватљивог понашања (неступање у брак, дисфункционални партнерски односи, живот у ванбрачној заједници, нелегитимне везе, напуштање породице, развод) и нарушавање прототипичне призренске породице (родитељи, деца и чланови уже породице који са њима живе) манифестују се у структури и садржини језичких ознака које конституишу лексичко-семантичку подгрупу са хиперсемом 'брачни статус'.³³⁴

цркву на молитву. У Призрену се држало да ко три пута оде на Свету Гору као да је био у Јерусалиму” (нап. Чемерикић).

³³⁴ Језгро концепта *брак* чине лексикализације брачних партнера (у односу једног према другоме) – супруга: *муж (Муж ми не беше се стрефија дома), домаш'ин (Домач'ин не ми је дома, те не могу ништо*

Номинационе јединице манифестују ону димензију концепта која одступа од стереотипних представа призренских Срба о браку и породици. Номинати су особе које се брачним статусом не уклапају у прототип патријархалне брачне везе, које су својевољно напустиле брачну заједницу, које одржавају интимне везе са особама са којима нису у браку или је брачни однос прекинут смрћу једног од супружника. Према обичајно утврђеном систему породичних односа и вредности развод је друштвено табуисан, социјално неприхватљив и маркиран као неморалан чин. Раскидање брака изазива колективну осуду, без обзира на објективне узроке и разлоге, при чему десигнацију карактерише јако изражен субјективни став говорника према адресату. Чак и у појединачним случајевима, када се поступак може оправдати а особа разумети, урушавање породице и традиционалних вредности са аспекта социјума је недопустиво. Такође, друштвено је маргинализована особа, углавном женска, која угрожава интегритет породице, ступајући у љубавну везу са ожењеним мушкарцем, што се на лингвистичком плану манифестује низом погрдних назива који је морално карактеришу и етикетирају је по емотивном статусу. Однос средине је другачији према лицу, нарочито жени, које је несрећним околностима остало без брачног друга. Брачни статус измењен трагедијом у породици изазива сажаљење и саосећање колектива, што се испољава емотивним компонентама у конотативном садржају.

Екстралингвистички моменат има значајног удела у формирању призренског вокабулара у статусној поткатегорији 'брак', где доминирају именована атипичних представника – разведених, удових, морално деградираних. Семантичка обележја лексичких средстава структурно детерминишу подгрупу и парадигматске односе унутар ње. Хиперсема 'брачни статус' је суперординативни елемент који повезује именичке лексеме распоређене у четири микрогрупе, на основу интегрално-диференцијалних сема 'разведена особа', 'удова особа', 'особа у ванбрачном односу', 'друга жена'. Чланови микрогрупа 'разведена особа' и 'удова особа' орбитирају на ближој периферији лексичког скупа 'брачни статус', док елементи микрогрупа 'особа у ванбрачном односу' и 'друга жена' гравитирају ка даљој периферији. Унутар

---

*да ти одговорим без њега. – Тај жéна нéје сáма, íма óна свóјега домач'íна. – Да се допíтам прво с домач'íна ми), односно супруге: жéна (Жéна кúчу држи. – Напуштíја жéну, те донéја милоснíцу у кúчу), домачица (Сирóма тáј Стáнко, ка му úмре домач'íца íде ка да је изгúбен. – За домач'íцу узéја јéну јабанц'íку), вéзме (тур. *vezne*, само у Призрену „фиг. законита жена” (Петровић 2012: 92–93)). Прототипу одговарају квалификације жéњет (Жéњет ми бíја и брáт) / ожењет (Стареј сún гу је ожењет) и удадéна (Још нéје удадéна), које особу маркирају по брачном статусу. Придевске лексичке репрезентације нежењет (Нежењето ми је вој момч'е. – Сún гу дебел'éја јóш док бíја нежењет (Реметић 1996: 508–509)) и неудадéна (И јéна неудадéна Оч'áнка (Реметић 1996: 509)) у појединим контекстним ситуацијама у разговорном дискурсу могу да реализују компоненту негативне оцене.*

микрогрупа ближих центру лексеме су распоређене у микроредове, антонимски устројене према семантичким ознакама ' + мушко' / ' + женско', док се периферне јединице идентификују једино преко дистинктивног обележја 'женско'.

III. 6. 1. ЛСМГ 'разведена особа'

III. 6. 1. Садржинска компонента 'разведена особа' надређена је лексичким јединицама које конституишу микроредове 'разведен човек', 'разведена жена'.

III. 6. 1. а. Човек који се развео са женом, распуштеник, номинује се именичком лексемом *отуреник*.

Удála се, мóри, узéла јенóга јабанџ'ију отуреника.

Потенцијална експресивност лексеме *отуреник*, која се актуелизира у одређеној говорној ситуацији, базира се на денотативној компоненти 'разведен' и на компоненти објективне оцене 'то је лоше', које језичку јединицу повезују са изванјезичком реалијом (човеком), тј. са неким њеним својством (брачни статус). Денотативни садржај допуњен је конотативним семантичким елементима – компонентом субјективне оцене ('такав брачни статус ја не одобравам / не оправдавам / осуђујем / за мене је неприхватљив') и фукционалистичком компонентом, која одражава социјалну и ситуациону употребу лексеме. Именица *отуреник* добијена је регуларним поступком суфиксалне деривације. У партиципском основинском делу *отурен-* имплицирана је негативна садржина „одбачен”, која сублимира архетипску представу о моралној кривици онога ко растура брачну везу и породично гнездо.

III. 6. 1. б. Дистинктивно семантичко обележје 'жена' уз диференцијални знак 'разведена' окупља у синонимски ред лексеме *отуреница*, *повратуша*, *поврач'еница*, *бргоповрач'еница*, са доминантом *отуреница*.

Код нас неје áдет мóмак да ўзне отуреницу. – Á, мóри отуреницо никóја, што́ неси пазíла мўжа (Реметић 1996: 463)

Á, мóри повратушо, што́ чеш сь́ге?

Повраченица је она, врну́ла се при бра́та.

Áјде, бíдни бргозборни́ца, па да бíднеш бргоповрач'еница.

Семантичка релација према мушком еквиваленту *отуреник* изражена је суфиксом *-ица*. Женска номинација поседује све значењске елементе свог моционог парњака, с тим што контекст има улогу регулатора стилске обојености лексеме. Експресивна нијанса израженија је у садржају именице женског рода. Појачану

експресивност емитује лексичка јединица *поврач'еница*, а снажнији емоционални тоналитет остварује се сложеницом *бргоповрач'еница*. Конотативни макроплан семантичке структуре ових именовања, поред семе негативне субјективне оцене, садржи експресивне компоненте стилског и прагматичког типа које одражавају намеру субјекта именовања да јавно изнесе свој суд на такав начин да то учесницима говорног чина и именованој особи буде јасно (Ристић 2004: 61). Избором имена градира се интензитет експресије, који највиши степен достиже употребом лексеме *повратуша*. У денотативном садржинском слоју именица творених од трпног придева глагола *поврати* (*поврач'еница*, *бргоповрач'еница*) и његове основе (*повратуша*) смештене су семе које носе информацију о брачном статусу референта („жена која се вратила у дом својих родитеља”, односно „жена која се убрзо након венчања вратила у дом својих родитеља”). Синонимски однос пара *поврач'еница* и *бргоповрач'еница* варира на садржајном нивоу, јер формација сложенија и на плану израза и на плану садржаја поседује елемент више ('брзо'), који утиче на интензитет експресије. Једнокоренске лексеме *поврач'еница* и *повратуша* семантички се разликују по емоционалном тону и степену експресивности, што је формално експлицирано како облички разноликим основама, тако и финалним сегментима, при чему се формантом *-уша* афектира и постиже снажнији емотивно-експресивни ефекат.

III. 6. 2. ЛСМГ 'удова особа'

III. 6. 2. Семантичка ознака 'удова особа' интегрише лексичке јединице са диференцијалним обележјем 'увод човек', 'удова жена'.

III. 6. 2. а. Човек коме је умрла жена денотира се именичком лексемом *удовац*.

Црн он, остаде удовац с тол'ико децу.

Назив је добијен поименичењем придева *удов* моционим суфиксом неутралног карактера *-ац*, чиме деривирана именица задржава денотативни идентитет творбене основе. Међутим, садржај основинског дела поседује семантички капацитет да у одређеним комуникационим ситуацијама актуелизира емотивну компоненту, тако да и у овом случају контекст регулише функционалностилистички аспект значења и лексичко-семантичку изнијансираност речи.

III. 6. 2. б. Жена којој је умро муж именује се лексемама *удовица* и *гологлавка*.

Што дóч'ека и тај óгењ да гу изгóри, да остáне удови́ца. – Ч'уч'ка óна, удови́ца, по вьздьн се тéпа работáч'и дрúгому, сáл да уч'íни зáлк л'éба тéма гологлафч'ич'áма сво́јема. – Што мóгла да ч'íни ч'уч'ка кьд остáла удови́ца, а нé се зародíла.

Грúдна óна, у́мре гу му́ж, те та́ко мláда óстаде гологла́вка. – Тéјзи цр'нејзи клисаркíне гологла́вке, да је дал'éко, ни дéца нé гу се др'жиф.

Од прасловенског *vъdova изведен је облик *удовица* (Skok III: 536), који деривационо парира форми *удовьц* и семантички јој корелира. И у случају женске референције, конотативност је потенцијално присутна у дубинским слојевима значењске структуре и њена актуелизација је контексно условљена. Емотивне семе које језички рефлектују емоције субјекта именовања (сажаљење, самилост, саосећање), потиснуте и скривене у значењу лексеме *удовица*, експлициране су у садржини метафоричне номинације *гологлавка*. Из информационе базе основног значења „жена неповезане главе”, преко асоцијација ’марама – штити главу од ветра, хладоће и од сваке врсте неповољних спољних утицаја’ → ’човек (муж) штити жену и породицу, чувар, заштитник’, развила се секундарна семантика дефинисана синонимом „удовица”. Еволутивни пут семантичког деривата одраз је објективних околности у патријархалном призренском друштву, али и традиционалног балканског схватања да губитком брачног друга жена остаје без финансијске, физичке и моралне заштите. Изванјезички моменат разлог је одсуства еквивалентне мушке лексеме. Експресивност је изражена и кроз спољашњу и кроз унутрашњу структуру метафоре. Избором метафоричног имена постигнут је повишени тоналитет експресије.

III. 6. 3. ЛСМГ ’особа у ванбрачном односу’

III. 6. 3. Периферни члан подгрупе је лексичка јединица са семантичким обележјем ’особа у ванбрачном односу’, где поткатегоријална сема ’брачни статус’ није централни елемент семантичке структуре, већ посредно утиче на значење лексеме *милосни́ца*.

Íл'ка Ч'ич'ар др'жи милосни́цу. – Отуру́ја се од жéне и узéја милосни́цу.

То што мушки еквивалент именице *милосница* нема статус лексикографске одреднице у Чемериќићевом речнику, не искључује постојање лексеме у призренском лексичком систему. Употребна фреквентност женске номинације допринела је оваквој перцепцији. Одсуством маскулинума у лексичком корпусу истиче се став социјума према женској особи која одржава интимне односе са човеком са којим није у брачној

вези. Колективни суд је изречен на денотативном плану структуре лексичког значења кроз објективну негативну оцену 'то је лоше', засновану на моралним критеријумима заједнице. Етички принцип, имплементиран у семантички садржај, индиректно детерминише социјални статус жене. Импликација моралне компоненте праћена је на плану израза регуларном деривацијом (*милос* → *милосан* → *милосн-* + *-ица*). И формални и садржински склоп, наизглед неутрални, емитују оно што се прећутно подразумева – кршење моралног кодекса, што изазива неодобравање, осуду (компонента субјективне, конотативне оцене) и подстиче презир, гнушање (емотивна компонента).

III. 6. 4. ЛСМГ 'друга жена'

III. 6. 4. Посебан породични статус има жена која се уда за удовца или распуштеника. С обзиром на то да се положај друге жене одређује у односу на претходну жену, то не утиче на њен лични брачни статус. Стога, номинација *намескиња* иде на периферију лексичког скупа.

Она је Лупкиња намескиња.

Изостанак мушког опонента фемининуму *намескиња* језички је рефлекс друштвене стварности и културне традиције Призренаца. Очекивано је да мушкарац, пошто остане без брачног партнера, ступи у нову законом регулисану заједницу. Друга жена официјално ступа на место своје претходнице и званично добија статус супруге. Правне дивергенције у брачном статусу прве и друге венчане жене нема, али у логичком расуђивању и когнитивном поимању патријархалне средине диференцијација постоји и свој језички израз налази у специфичном именовану (*на* + *место* → *мес(т)-* + *-киња*).

III. 7. ЛСПГ именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања'

III. 7. Место рођења, односно сталног пребивалишта једна је од кључних димензија социјалне карактеризације човека. У језичком сазнању носилаца дијалекта важан елемент маркирања је социјална средина из које особа потиче (село / град) и њен пребивалишни или боравишни статус (мештанин / досељеник). Ова статусна поткатегорија значајну улогу остварује на плану међуљудских односа, где се испољава кроз релацију наш – туђ, тј. земљак – странац. Конфигурација лексичко-семантичке подгрупе именица са хиперсемом 'место рођења / пребивања' почива на бинарној опозији социјалне детерминације и лингвистички презентује дихотомију изванјезичке

реалности. Централну зону попуњавају лексеме окупљене око два опозитна пара са семантичким обележјима 'становник села' – 'становник града' и 'староседелац' – 'досељник'. На ближој периферији су концентрисане јединице чији семантички садржај упућује на особе које потичу из истог краја, које се у нематичној заједници друштвено маркиране ознаком 'земљак'. Крајња периферна зона задире у групу етнонима, где се пресеца са лексичко-семантичком подгрупом 'туђин' (*туђин, јабанци'ија, пашапортл'ија*), чији чланови садрже значењски елемент 'пребивалишни / боравишни статус'.

III. 7. 1. ЛСМГ 'становник села / становник града'

III. 7. 1. Језгрени микрогрупу формирају лексеме којима су изражене узајамно супротстављене појмовне вредности 'становник села' – 'становник града'. С обзиром на то да се антонимија *село – град* заснива на искуству целокупног језичког колектива, дијалекатске номинације становника села и града понашају се као прави антоними.

III. 7. 1. 1. Идеографском опису 'особа која је рођена и живи на селу' подређена је семантичка структура лексема *сел'анин, сел'ак* и *сел'анка*, које се слажу у свим семама осим у семи пола, која их гендерно идентификује.

III. 7. 1. 1. а. Семемом „човек са села” дефинисане су лексичке ознаке *сел'анин* и *сел'ак*.

Ўзе ги јэн сел'ак. – Дóшл'е тѐј сел'аци (Реметић 1996: 507).

Рѐко јѐному сел'анину. – Сел'ани се збѐраф.

Творбени дублени *сел'анин* и *сел'ак* реализују опште значење „становник села”, које у свом садржају има низ сема нижег ранга које референта имплицитно социјално карактеришу (рођен на селу, бави се земљорадњом, слабог материјалног положаја, културно непросвећен). Неке од потенцијалних компонената се актуелизирају у одређеним контекстима, али је тежиште социјалног фокуса на информационом садржинском елементу 'место рођења / пребивања'. Обличка варијанта *сел'анин* функционално је распрострањенија на призренском ареалу, док је *сел'ак* новији инфилтрант из књижевног језика.

III. 7. 1. 1. б. Диференцијална сема високог ранга 'женска особа' улази у семантичко језгро именице *сел'анка* и ставља је у антонимски однос према корелатима мушког рода.

Узѐја јѐну сел'анку за измеч'арку.

Женска номинација деривирана је према облику *сел'анин*, чији је моциони парњак, што потврђује аутохтоност морфолошке форме *сел'анин* на овом говорном подручју.

III. 7. 1. 2. Другу семантичку линију дихотомије село – град образују лексеме *грац'анин*, *варош'анин*, *грац'анка*, *варош'алка* које се разликују по једној семи ('град') у односу на чланове микроскупа са диференцијалним обележјем 'село', а међусобно се супротстављају само по дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

III. 7. 1. 2. а. Значење „становник града” реализују лексичке јединице *грац'анин*, *варош'анин** и *ма'алац* / *ма'алац*.³³⁵

Тако је кџд сџм'им на сџлу о'е да бџдне грац'анин. – Да пџкнеф што не могџу да гу дџдеф за грац'анина. – Јенџму грац'анину пријџеф оп'нце ка магарџту сџдло.

Варош'анин – варош'алци (Реметић 1996: 421).

Пџвл'е је нџш ма'алац.

Од истозначних мотивних именица различитог порекла *град* (прасл. *gordь) и *варош* (мађ. *város*) изведени су продуктивним суфиксом за грађење етника *-(j)анин* општи називи за становника већег насељеног места.³³⁶ Другостепеном семантиком овој микрогрупи припада лексема *маалац*, којом се идентификује становник махале, односно дела града. Механизмом синегдохе (део – целина) успоставља се логичка веза „становник махале (дела града)” → „становник града”.

III. 7. 1. 2. б. Гендерни опозити су *грац'анка*, *варош'алка** и *ма'алка* / *ма'алка*.

Жџна му је сел'анка, нџје грац'анка. – Тако му и вал'а кџд оч'џја жџну грац'анку.

Варош'алка му жџна (Реметић 1996: 421).

Продџдо једнџзи ма'алке. – Ма'алке су џне, свџ трџ су Баждарџнке.

Функционална конкурентност лексема *грац'анка* и *варош'алка* резултат је новијих језичких утицаја. Иако је хунгаризам (*варош*) као синоним за *град* забележен, у Чемериџићевом речнику нема од њега изведених имена становника. Именица женског рода *грац'анка* добијена је регуларном моциноном деривацијом према *грац'анин*.

³³⁵ У српском призренском говору остварен је метонимијски трансфер са основног значења лексеме *град* на становнике града, тако што је пратећи елемент архисеме 'место за људе' у секундарном значењу постао основни 'људи из места' (*Цџја град бџше искоч'џја на Баждарџну да доч'џка српску војску. – Сџл што се ч'у ч'и џде Л'ума, град се џзбуни, ч'аршџја се зџтвори, свџк пџбеже дџма. – Град неч'џја тџга владџку*). Мутацијом архисеме полазног семантичког садржаја дошло је до клизања референције са града као насељеног места на град схваћен као скуп људи који у њему живе (Драгићевић 2007: 168).

³³⁶ Становник Призрена обележава се етником *Призренац* / *Приздрџнац* (*Сџкој Призрџнац џма своју муку. – Приздрџнац ли је, мџри, тџј што џде у Амберџку?*). У Чемериџићевој збирци етник има статус одреднице, али су насумично евидентирани називи становника појединих места на Косову и Метохији (*Д'џковч'анин*, *Митровч'анин*, *Приштџвац*, *Печџнац*, *Гџилџнац*, *Раовч'анин*, *Сириџнич'анин*, *Срџч'анин* / *Стрџч'анин*, *Л'убиждџнин*, *Зџч'иштџнин*, *Дџловч'џнац* / *Дџловфч'џнац*, *Сопџнац*, *Дворџнац* / *Дворџнин*).

Одступање од уобичајеног творбеног модела евидентно је у односу *варошанин* : *варошалка*. Ово неслагање С. Реметић објашњава фонетским разлозима (л на крају слога у облику именице женског рода и у плуралским формама (Реметић 1996: 421)). Могућа је аналогија према старијем *маалка*.

III. 7. 2. ЛСМГ 'староседелац / досељеник'

III. 7. 2. Двочлану структуру има микрогрупа конструисана на опозитним појмовима 'староседелац' – 'досељеник', унутар које се елементи парадигматски повезују, ступајући у двоструке антонимске односе.

III. 7. 2. 1. Стални становник неког места означава се лексемом *мемл'еч'етл'ија*.

Турцизам *мемл'еч'етл'ија* (тур. *memleketli*) стилски је ограничен на писану употребу и нема ширу разговорну употребну вредност. У Призрену се користи придевска лексема *овдешањ* да значи сталног становника неког места који од старине пребива у њему, обично као квалификатив уз именице *човек*, *жена*, *л'уди* (*Такви су овдешњи л'уди*. – *Снаа гу је јабанџ'ика, неје овдешња*. – *Овдешњи народ*. – *Тџ несу овдешњи*).

III. 7. 2. 2. Особе које су избегле из сталног пребивалишта, које су се доселиле из ослобођених делова Србије у Призрен денотиране су јединицама *муџ'ер* / *муџ'ир* и *муџ'ерка*.

Мамут-ага је муџ'ер, неје Призренац. – *Овдешњи су они, несу муџ'ери*. – *Цџла њина куч'а су муџ'ери*.

Јџна муџ'ерка продаваше крме у Ч'ул'ан.

Називи су преузети из турске социјалне терминологије (тур. *muhacir*), где имају опште значење „избеглица, емигрант; досељеник” (Škaljić 1966: 469), да означе муслимане који су се досељавали на Косово и Метохију из ослобођених хришћанских земаља. Низ допунских сема сужава перспективизацију полазне семантике у језику примаоцу, где постоји семантичка дистинкција 'мушко' / 'женско' и та је диференцијација формално изражена.

III. 7. 3. ЛСМГ 'особа из истог краја'

III. 7. 3. Периферији подгрупе гравитирају лексеме са семантичким обележјем 'особа из истог краја', које се према идентификационој гендерној семи ситуирају у два антонимска пара.

III. 7. 3. а. Мушкарац пореклом из исте земље или истог краја, сународник, номинује се синонимским паром *емшиерија, вил'ајетл'ија, зéмл'ак**.

Он је мој вил'ајетл'ија.

Зéмл'ак (Реметић 1996: 427).

Чемерикић штуро информише о лексиколошкој породици која води порекло од турског *hemşeri* „земљак” (Škaljić 1966: 327) и не даје потврде уз домаће именичке адаптације (*емшиерија, емшиерика, емшиерич'е*). Елезовић износи конкретније податке о лексеми *емшиерија*, истичући да су је најчешће употребљавали турски војници и да је због тога на Косову и Метохији проширила значење на „војник” (Елезовић I: 174). У Призрену се ширење семантичке перспективизације заснива на семи територијалне повезаности, која се преноси на сферу духовне блискости, па се земљак значењски изједначава са пријатељем. Турцизам *вил'ајетл'ија* (тур. *vilâyet*) резултат је деривирања у дијалекту реципијенту, при чему се десигнат творбене основе разликује од десигната деривираних именице. Референција се са гео-административног подручја преноси на човека. Мушкој особи се као социјална карактеристика приписује секундарни садржај турске мотивне речи „завичај, родни крај” (Петровић 2012: 94), маркирајући њен друштвени положај у међуљудским односима. Лексеми *вил'ајетл'ија* семантички парира домаћа изведеница *земл'ак*. Посматрано са синхронијског аспекта, новија лексема преузела је потпуну функционалну доминацију.

III. 7. 3. б. Женска особа земљак именована је контактним синонимима *емшиерика, вил'ајетл'ика* и *земл'акиња**.

Ружа је Јел'енина вил'ајетл'ика, обџде су Белограц'анке. – Неч'аја јабанци'ику, те доша да запрóси вил'ајетл'ику. – Двé снаје, двé вил'ајетл'ике.

Чемерикићев материјал показује стабилну позицију женске номинације *вил'ајетл'ика* у призренском лексичком систему, док је *земл'акиња* релативно касно преузела примат у комуникацији.

Инваријанта 'социјални статус' синтетише садржајне елементе истоименог концепта, формирајући социјални портрет Срба Призренаца у фиксном хронолошком оквиру (крај XIX – прва половина XX века). Појмовни апарат изражен преко поткатегоријалних сема ('титуле', 'дужности', 'материјални положај', 'образовни статус', 'духовни статус', 'брачни статус', 'место рођења / пребивања') носи инфомације о различитим аспектима човековог друштвеног положаја и рефлектује наивно поимање носилаца дијалекта о статусном рангирању појединца у друштву. Социјално раслојавање

на богате и сиромашне, великопоседнике и најамне раднике, административне старешине и поданике, припаднике грађанске класе и сељаке, образоване и неписмене, екстралингвистички су елементи који учествују у конструисању језичке слике човека преко концептуализације и вербализације дихотомне друштвене стварности. Бинарна организација лексичко-семантичке парадигме одраз је реалних друштвених феномена, како интернационалних, тако и традиционалних, на којима је устројена призренска друштвена заједница. Етнокултуролошки аспект изражен је преко номинација мотивисаних социјалним карактеристикама човека. Анализа садржајних компонената концепта показује да у колективној свести призренских Срба породични углед и материјални положај имају пресудну улогу у позиционирању човека у друштву. Престижним се сматра поштовање религиозних дужности, а колективном суду је подвргнуто угрожавање и урушавање правно засноване брачне заједнице. Степен образовања и професионалне дужности омогућавају високо котирање на друштвеној лествици, па локални функционери уживају велико поштовање суграђана. Углед и част, као моралне категорије, поред финансијске моћи, најважнији су критеријуми који обезбеђују позицију у самом врху друштвене хијерархије.

Међусобна условљеност социјалних атрибута реперкусира се на унутрашњу структуру лексико-семантичке групе, а видљива је у преплитању централних и периферних елемената појединих подгрупа. Поједине језичке јединице припадају различитим ономасиолошким базама ('професија', 'националност', 'социјална улога', 'породица'), што упућује на извесни каузалитет између конституената лексичко-семантичког поља. Статусна обележја директно мартирају особу као социјално биће и члана колектива, тако да лексичко-семантичка група именица са хиперсемом 'социјални статус' чини нуклеус поља *социјалне карактеристике човека*. Парадигма унутар групе регулисана је поткатегоријалним ознакама и природом сфере у којој се социјално обележје испољава. Основни принцип лексичко-семантичке организације заснован је на хијерархијском устројству (вертикална хијерархија – ЛСПГ 'титуле', хоризонтална хијерархија – ЛСПГ 'дужности') и опозитном поимању друштвене стварности (материјални, брачни, духовни, образовни статус, пребивалиште), с тим да се у ретким случајевима може говорити о правој антонимији (*грац'анин – сел'ак*), због одсуства одговарајућег именичког еквивалента у расположивој грађи (*богат – сиромаша, жењет – отуреник, овдешњ – муџ'ер, аџ'ија – / мејтеп'ија – /*). Ову језичку појаву тумачимо семантичком разуђеношћу појединих именована која у свом дијалекатском значењском комплексу имплицитно садрже низ компонената које особу иманентно

социјално карактеришу. Чланови синонимског реда 'племић / великопоседник' *господар, паша, беглар, ага, ч'ифлџк сајбија, спаија, тимарџи, есхаб-и-тџмар* у свом семантичком садржају подразумевају компоненту 'богат човек'; синонимски пар *господин* и *ефендија*, као и већина конституената интегрисаних хиперсемом 'управник административне области' имплицирају сему 'образован човек'; лексеме које вербализују појмовну вредност 'сиромашан човек' искључују значењску ознаку 'ходочасник'; номинације за особу са села елиминишу бројна статусна семантичка обележја. Симетрију микрогрупа нарушава и изостанак гендерног опозита (*мејтеп'ија, софи, мула / –; – / милосница; – / намескиња*), што је условљено традиционалним поимањем мушких и женских социјалних улога.

Лексички слој који осликава турско друштвено уређење и отомански модел регулисања социјалних односа позајмљен је из турске социјалне или административне терминологије и хронолошки се везује за период пре и непосредно након ослобођења од Турака. Том лексичком сегменту припадају називи припадника племства и турских великаша (*паша, беглар, ага, ч'ифлџк сајбија, сајбија, спаија, тимарџи, есхаб-и-тимар, зеим, зеим-сахиби*), титула (*ефендија, ага*), старешина територијалних јединица (*вал'ија митесариф, кајмекам. мџдџр мифтар, коџ'абаша, коџабашџија, аза*). Променама у друштвеном систему коригује се и лексички систем. Лексика актуелна за период турске власти се пасивизира, уводе се звања и дужности које захтевају нов лексички израз (*војвода, кмет, конџула, секретар*).

Сегмент лексичког фонда којим се денотира особа по неком социјалном својству (економском, образовном, духовном, брачном статусу) има општији карактер и поседује конотативни семантички потенцијал. Експресији подлежу именовања у вези са финансијском оскудацијом, и у том домену је очигледна висока продукција вербалних средстава, постигнута деривацијом, композицијом и позајмљивањем, при чему је синонимски ред градивно уређен према интензитету експресивног тона (*сиром, сиромашко, невол'ник, гол'а, гологуз, голкур, гологлавац, бескутњик, кокоз, кокозина, копук, мифл'из, факир, факир фукара*). У поткатогији брачног статуса творбеним процесима је оформљен ред синонима којима се изражава субјективни став говорника према разведеној жени (*отуреница, повратуша, поврач'еница, бргоповрач'еница*). Номинације према месту рођења или пребивалишту (*сел'ак, сел'анин, сел'анка; граџ'анин, варошанин, граџ'анка, варошалка; мемл'еч'етл'ија, муџ'ер; вил'ајетл'ија, земл'ак, вил'ајетл'ика, земл'акиња*) поред идентификационих сема, у свом

семантичком садржају чувају читав етнокултуролошки комплекс, карактеристичан за носиоце дијалекта, запечаћен у њиховом језичком сазнању.

IV ЛСГ именица са хиперсемом 'социјална улога'

IV. Један од кључних појмова друштвене стратификације – друштвена улога – стриктно је повезан са социјалним статусом. Сваки друштвени положај пропраћен је низом норми које одређују понашање појединца, а тај скуп неписаних правила који произилази из вредносног система друштвене структуре назива се друштвена улога. „Социјална улога означава очекивано, прописано или захтевано понашање особе на одређеном положају. Она обухвата свеукупност карактеристичног понашања, особина, емоција, ставова, вредности, итд., које друштво очекује или захтева од особе која заузима одређени друштвени положај. Основна функција социјалне улоге јесте да регулише и контролише понашање људи на одређеном положају, тако да друштво као целина складно функционише” (Требјашанин, Лаловић 2011: 124).

Социјална улога је скуп активности које се преплићу са активностима других људи. Извођење улога увек укључује друштвене односе, јер свака улога претпоставља још једну реципрочну улогу која јој је придружена (муж – жена, родитељ – дете, наставник – ученик, лекар – болесник, продавац – купац, вођа – следбеник, господар – слуга, итд.). Скупом комплементарних улога људи су повезани у различите друштвене групе, које се састоје од међусобно испреплетаних улога. Стабилни интерактивни односи чине социјалну структуру. Један друштвени положај најчешће је повезан са више улога које формирају сет улога. У савременом друштву долази до усложњавања улога, нарочито улога жене (супруга, мајка, домаћица, пословна жена, друштвено и политички ангажована). Родна равноправност изједначила је донекле породичне и друштвене улоге мушкарца и жене, што неизбежно доводи до конфликта улога, јер се јавља неслагање између идеалне улоге и реалног извођења улоге (актуелног понашања). Традиционално друштво, какво је било призренско пре једног века, познаје јасно издиференциране улоге, засноване на патријархалном моделу понашања и обичајним нормама. Разлике имају своју генетичку основу, засноване су на наслеђу и резултат су културне елаборације (Рот 2010: 59). Жена је остваривала научене улоге у кругу уже и шире породице, а приоритетне улоге мушкарца биле су везане за аспекте живота ван куће, за пословно деловање и друштвене видове активности. Социјалне улоге у патријархалном друштву заснивају се на обичајним прописима који од појединца

захтевају да буде идеалан члан породице и фамилије (муж, отац, очух, син, деда унук; жена, мајка, маћеха, баба, кћи), члан уже друштвене групе (ученик, пријатељ, ортак, комшија), члан ширег друштва (радник, купац, продавац, путник), али и да преузима формално прописане улоге у судским процесима, на пример, или специфичне традиционалне улоге у одређеним ситуацијама (свадба, рођење). Социјализацијом у духу патријархалног традиционализма, где владају различити обрасци гајења мушке и женске деце и другачија очекивања, појединац учи како да игра своје улоге у примарним (породица, група пријатеља, комшилук, група вршњака), секундарним (професионално окружење, политичке странке) и референтним групама (имају нормативну и контролну функцију). У свести призренског човека конструиран је прототип узорног грађанина, који вишеструке социјалне улоге реализује онако како колектив од њега очекује и у складу са конкретном улогом манифестује друштвено прихватљиво понашање. Поштовањем формалних и неписаних начела појединац стиче углед у заједници којој припада и етикетиран је епитетима узорног, честитог, моралног, поштеног човека. Стога је категорија социјалних улога у нераскидивој вези са карактерним особинама личности³³⁷, што се на лингвистичком плану препознаје у преклапању социјалних и психолошких компонената лексичке карактеризације човека и доприноси социопсихолошком портретисању призренског човека с почетка XX века.

Хоризонтална димензија друштвене структуре која се испољава кроз друштвене улоге има одраза на лексичко-семантичку организацију групе. Конструкција лексичко-семантичке групе базирана је на расподели улога у призренском друштву, које могу бити перманентне и привремене. Трајне улоге имају универзални карактер, захтевају морални тип понашања, доследност и истрајност. Ситуационо условљене улоге, као што је учешће у актуелним друштвеним активностима и традиционалним обичајима животног циклуса, временски су ограничене, ослањају се на интерперсоналну интеракцију, допуштају већу пермисивност, подразумевају практични тип деловања и имају изражену етнокултуролошку црту. Конститутивни елементи лексичког скупа са хиперсемом 'социјална улога' јесу и имена друштвених агрегата (купци, путници), као и чланова маргинализованих група – деликвената. Сложеност односа унутар сродничких, функционалних, статусних, просторних и културно-историјских друштвених група условила је комплекс конзервативних социјалних улога које су

---

³³⁷ Друштвене улоге предмет су проучавања социјалне психологије као посебне емпиријске психолошке дисциплине, формиране двадесетих година XX века, која се бави понашањем појединца у друштвеном контексту или у друштвеној ситуацији (Рот 2010: 1).

Призренци испуњавали без већих осцилација. Традиционална подела улога на језичкој слици света призренских Срба идентификује се вербалним ознакама за носиоце сталних и актуелних улога у мањим или већим, примарним или секундарним, формалним или неформалним групама. У овом лексичком фрагменту запечаћена су схватања носилаца дијалекта о улози жене и мушкарца у друштву и породици, о (не)равноправности полова, о међуљудским односима, што овај сегмент чини значајним средством расветљавања менталитета и културне традиције Срба који су живели у Призрену крајем XIX и почетком XX века. Спољашњу структуру лексичко-семантичке групе одликује одсуство елемената са референцијалним значењем 'носилац професионалне улоге' (улога лекара, улога професора / учитеља, улога адвоката, улога продавца и сл.), с обзиром на то да је лексички опис човека у домену професије посебно обрађен. Хиперсема 'социјална улога' интегрише лексичке јединице са класификационим обележјима 'улога у примарној групи', 'улога у секундарној групи', 'улога друштвеног агрегата', 'обичајна улога', 'актуелна улога', 'правно прописана улога', 'антисоцијална личност'. У лексичко-семантичкој парадигми ове целине имају статус подгрупе:

1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи';
  1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице';
  1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика';
  1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља';
  1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'.
2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'
  2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца';
  2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога путника';
  2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'.
3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'
  3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта';
  3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога домаћина';
  3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду';
  3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду';
  3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у паганским ритуалима';
  3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'.
4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'
  4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку';
  4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'.

5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'.

Екстензивни карактер лексичког скупа води даљем вертикалном и хоризонталном раслојавању на микрогрупе, синонимске редове, скупове са једним елементом или моционим паром.

IV. 1. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи'

IV. 1. Примарне друштвене групе су заједнице у којима човек живи или ради, које карактерише висок степен блискости и интимности међу члановима и отворена, неформална комуникација. То су мале групе (породица, група пријатеља, комшија, ученика) у којима постоји непосредна интеракција, чврсте међусобне везе, спонтаност понашања, осећање заједништва и веома су важне у процесу социјализације, јер се у оквиру њих дете припрема за играње улога у различитим социјалним ситуацијама, усваја социјалне норме и вредносно се оријентише. Асимилацијом културних стереотипа, личност овладава правилима очекиваног понашања које захтева одређени друштвени положај или конкретна друштвена ситуација и које реализује у систему међуљудских односа. Нормативно одобреним начином понашања појединац остварује своју социјалну функцију у примарним групама. Социјалне улоге у примарној групи подлежу варирању, посебно су варијабилне узрасно и статусно детерминисане улоге.

Социјалне категорије 'социјална улога' и 'примарна друштвена група' трансформишу се у социолингвистичке и психоллингвистичке појмове, који употпуњавају концепт човека на језичкој слици света и оправдавају антропоцентрички приступ лексичком систему српског призренског говора. Наивне представе носилаца дијалекта о човеку као социјалном бићу вербализоване су сетом номинација његових улога у призренском друштву, које осликавају динамику друштвених односа и стабилност друштвене структуре. Кохезију примарних група на језичком нивоу нарушава мобилни карактер номинационог апарата, клизање јединица у оквиру хиперо-хипонимске парадигме, укрштање и преклапање лексичко-семантичких подсистема, што утиче и на коначну конфигурацију ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога у примарној групи':

1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице';
1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика';
1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља';
1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'.

IV. 1. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога члана породице'

IV. 1. 1. Породица заузима основно место у социјалној и економској структури друштва и представља најзначајнији културни модус формирања човекове личности. Породица као уникатни социокултурни феномен извор је најважнијих вредности, представа, асоцијација, ставова, културних стереотипа, који су у српском призренском говору индуковани у лексеми *куч'а*, чије метонимијско значење указује да концепт породице у свести призренског човека укључује појам дома и свих људи који у њему живе, што одступа од савременог модела нуклеарне породице (заједница родитеља и њихове деце). Патријархални облик проширене, вишегенерацијске породице лингвистички је експлициран лексемама *рђд*, *фамил'ија**, *фис*, *фара*, *куч'а*.

Ќвај бђја од рђда те двал'а.

От наше фамил'ије (Реметић 1996: 459).

И Сима Пуч'а је от њине фаре. – Њинеји фаре душа и свѐт ги је да глђи'у туи'у кђску.

Жиђи само да ни страмђти куч'у. – Ређ'-Киђина куч'а је јака.

Микрогрупа 'улога члана породице' је окрњена јер окупља само називе чланова уже породице као примарне друштвене заједнице. Улоге које описују однос чланова породице на макросистемном плану лингвокогнитивистички и лингвокултуролошки су сагледане као посебна лексичко-семантичка група са хиперсемом 'родбински односи'.³³⁸ Спољашња концепција микрогрупе која интегрише лексеме са надређеном семом 'улога члана породице' прати традиционалну поделу мушких и женских улога и улогу детета унутар призренске патријархалне породице. Унутрашњу структуру карактеришу комплексни парадигматски односи међу лексемама – синонимија, антонимија и конверзија, засновани на брачним и родитељским релацијама чланова породице. Партнерски брачни односи језички су представљени супротстављеним лексичким паровима, потпуним антонимима. Антонимски однос мајка – отац је сложенији, с обзиром на то да се лексеме којима се ова појмовна веза изражава супротстављају али се семантички не саодносе. Специфичну семантичку везу остварују

---

³³⁸ Ј. В. Жељезнова у раду *Лингвокогнитивное и лингвокултурное исследование концепта „семья”* представља прототипични модел концепта породице као динамичну комбинацију три сегмента, који чине основне компоненте социјалног феномена породице и преко којих се реализују основне функције социјалне институције породице – родбински односи, брачни односи и родитељски односи. На другој етапи истраживања, ауторка концепт интерпретира преко когнитивних стереотипа породице, својствених руским и француским концептосферама и структурира га „в виде фрейма с терминално-слотовым устройством”. Фрејм „породица” састоји се из три терминала: родбински односи, брачни односи и родитељски односи (Жељезнова 2009: Автореф.).

јединице за вербализацију родитељских односа, конверзиви, јер се налазе у реципрочном, симетричном односу, међусобно се саодnose а не супротстављају се (Драгићевић 2007: 286).

У дијалекатској концептосфери појмовно-језичка интерпретација традиционалних породичних улога централизује се око хиперсеме 'члан породице' и хиперонима *роб*.

Їма двајес и пе-шес роба. – Робл'е му у пол'е. – Побегже преко плот със свé робл'е.

Избор лексичке јединице *роб* за означавање члана породице има етимолошку и етнокултуролошку основу. Семантика коју лексема *роб* реализује на косовско-метохијском говорном ареалу рефлекс је једног од значења прасловенске речи *orbę (> рус. *ребёнок* „дете”, *ребята* „деца”) (Skok III: 150–151). У призренском говору и на ширем подручју Косова и Метохије (Букумирић 2012: 532) референција мутира у смеру „дете → потомак → млађи члан породице → старији члан породице → члан породице”. Постоји неслагање у редоследу значења лексеме *роб* код Чемерикића и Елезовића. Елезовић као примарно наводи „домаће чељаде, члан породице, задруге” (Елезовић II: 180), док је у Чемерикићевом регистру на првом месту „заробљен човек”. Обрнута полисемантичка структурна поставка у Призрену може бити утицај књижевне семантике лексеме *роб*, а може бити и резултат њене семантичке евалуације. У том случају, варијабилне когнитивне ознаке обезбеђују променљивост концептуализације традиционалних породичних улога (члан породице → радник → има ограничену слободу → роб конвенционалних друштвених очекивања), а примарни садржај се потискује у други план.

Етнокултуролошку димензију породице у мултиетничкој средини репрезентује лексема *арем* (тур. *harem*), која семантичким садржајем „женска чељад једног муслимана” (Чемерикић) манифестује културолошке разлике, специфичност муслиманских породичних односа, положај и улогу жене у муслиманској породици.

Шаиц-ага утэка у Л'уму съ[с] свé арем.

У српском етникуму постоји збирна гендерна диференцијација „мушкарци / жене у продици”, обележена синтаagmaма *мушка / жéнска страна*.

У сватове прво иде жéнска страна, па мушка страна, а на мртвџца прво мушка па жéнска. – Тај се куч'а затвори, остаде без мушке стране. – Жéнска страна је прокл'эта.

У свести старих Призренаца мушки и женски свет строго је подељен на две стране, што се преноси на линију сродства, а одатле на полну структуру породице.

Полна дистинкција је језички изражена опозитним квалификативима *мушка* и *женска* уз именицу *страна*, који персонификују њено значење и додељују јој људску референцију. Дискриминација на основу биолошке припадности одређеном полу произилази из друштвено конструисаних улога мушкарца и жене у јавном и приватном животу и родне неједнакости.

IV. 1. 1. 1. У балканској патријархалној култури мушкарац има доминантну улогу у свим сферама живота (глава породице, финансијски обезбеђује породицу, економски управља породицом, подређене су му жене и млађи мушкарци) и носилац је стереотипних особина (јак, снажан, паметан, промишљен, објективан, поштен, безосећајан). Клишеиране представе о улози мушкарца долазе до изражаја у породичним односима и дубоко су укорене у семантичком садржају лексичких јединица интегрисаних у микроскуп 'улога мушког члана породице'. Вербализација мушких улога открива начин функционисања традиционалне призренске породице, преко елемената 'супруг', 'отац', 'очух', 'старатељ', 'деда', 'син', 'пасторак', 'унук'.

IV. 1. 1. 1. 1. Ожењен човек у односу према жени обележава се номинацијама *му́ж*, *домáч'ин*, *госпóдар*.

Му́ж ми не беше се стрефи́ја до́ма. – Не́ка иде де о́ч'е, ја деца́ма ч'е ту́рим, ч'е ги ску́вам дру́го, а му́ж кџд ч'е до́ц'е, тенџ'еру ч'е на́ч'нем, он је домáч'ин (Реметић 1996: 545).

Домáч'ин не ми је до́ма, те не мо́гу ни́што да ти одговóрим без њéга. – Та́ј же́на не́је са́ма, има она сво́јега домáч'ина. – Да се допи́там пр́во с домáч'ина ми.

Госпóдар је ди́рек у куч'у. – Ко́ј је госпóдар у ву́ј куч'у, ти ел'и ја? – Та́ј же́на не́је са́ма, има она сво́јега госпóдара. – Док не припи́та сво́јега госпóдара са́ма не мо́же ни́што да уч'íни та́ј веселни́ца.

Семантичка компонента 'супруг' повезује лексичке ознаке за обележавање улоге супружника – *му́ж*, *домáч'ин* и *госпóдар*. Лексема *му́ж* примарно социјално маркира човека у односу на брачног партнера, жену. У домену интеракције мушкарца и жене делује потпуно неутрално, њена садржина је ослобођена ригидних схватања о мушко-женским односима у браку. Прочишћеност од премиса културних стереотипа умањује етнокултуролошку вредност номинације, а снижени традиционални културни капацитет утиче на смањену употребну фреквентност. Међутим, шира полисемантичка структура одаје дубљи смисао који лексема остварује у призренском говору. Терцијарно значење „храбар, одважан човек, јунак” (Чемериќић) открива својства личности произишла из основног значења „супруг” и помаже у реконструкцији

патријархалног обрасца храброг и одважног мужа, заштитника породице. Колективно несвесно дубоко је инфилтрирано у садржински слој именована *домач'ин* и *господар*. Архетип балканског мушкарца као главе породице испољава се и на формалном и на садржајном плану номинативне јединице *домач'ин*. Прототипичан патријархални модел доминантног мужа и инфериорне, послушне жене до пуног изражаја долази у секундарној интерпретацији лексеме *господар*, којом се ритуална потчињеност жене вербално демонстрира.³³⁹

IV. 1. 1. 1. 2. Човек који живи у жениној кући, који се приженио, маркиран је лексемом *призётко*.

Неуклапање у стереотип провоцира колективну свест и обавезно је пропраћено вербалним етикетирањем појединца, тако да номинациона јединица *призетко* језички манифестује однос социјума према обрнутим стандардима, тј. према улози човека који женидбом улази у кућу таста. Чемерикић ову реч не илуструје примерима, вероватно због њене спорадичне употребе јер означава одступање од уобичајеног, што је у призренској средини где се поштује принцип вирилокалног настањивања, ипак, ретка појава. Конотативност је евидентна у формалној структури деривата, у којој се препознаје глаголска творбена основа са деминутивним префиксом *при-* (*призет-* > *призети*) и хипокористички суфикс *-ко*. Већ је у мотивном глаголу деминуцијом постигнута експресивност и емотивна компонента актуелизирана. Суфиксалном деривацијом (додавањем суфикса хипокористичког типа) говорник исказује подсмех и омаловажавање и избором експресивног имена јавно показује свој став.

IV. 1. 1. 1. 3. Социјална улога мушкарца према својој деци семантички се идентификује преко компоненте 'мушки родитељ', а лексикализује се именичким јединицама *баба*, *отац*, *тајко*, *тама*, *бата* и *батка*, повезаним у синонимски ред са дијакхронијском дијалекатском доминантом *баба* и синхронијском *отац*.

Жи ми баба. – Однеја бабе руч'ак на дугању. – Баба му купија музику. – На два дња пред смрт баба ми збореше: „Къд умрем, прич'епрл'ајте ме на два-на три.”

---

³³⁹ Крути обрасци брачних улога нужно доводе до табуизације интимности и емотивне инхибиције, што се на прагматичком нивоу огледа у комуникативним ограничењима. Жена се своме мужу обраћа неутралним апелативом *ч'овеку* (*Што ти је, море, ч'овеку, те си тако гајл'ел'ија од сабајл'е?*), а када га спомиње у јавности, користи заменицу *он* (*Ништо не могу да ти кажем док не дође он и док се не допитам със њега* (Чемерикић)). У транскрипцијама С. Реметића налазимо потврду за потпуно дееротизовање супружника и настојање да се вербалним средствима блокира могућност било какавог телесног контакта међу њима. Ословљавањем брачног партнера са *брацо* жена се апсолутно дистанцира од своје примарне брачне улоге, поништава сексуалност, апстрахујући чак и њену репродуктивну функцију (*„Снао, снао, снао, снао”, на име немало напрет. Ја нега: „брацо, брацо”* (Реметић 1996: 544).

Óвај бóја од оца те двáл'а. – Матéрин óтац (Реметић 1996: 353). – Óтац му вíка нéму (Реметић 1996: 415). – И óтац му бéше вéи (Реметић 1996: 443). – Óтац ми бíја самарц'ија (Реметић 1996: 541).

Сък че до̀и'е тáтко.

Ч'ути, сíне, ч'ути, ч'е ти до̀и'е тáта. – Да ми напρά́иш, тáто, л'éпу свáдбу (Реметић 1996: 463).

Сéл'бен ми донéја бáта. – Кóму да́де у рúке, бáте л'и ел'и кóму дрúгом?

Однéси бáтке на дугáњу.

Последица снажне непосредне интерференције са турским језиком јесте доминација турцизма *баба* (тур. *baba*), који је још пола века након ослобођења од Турака и слабљења турског језичког утицаја одржао високу фреквентност у српском призренском говору. Средином XX века турску реч постепено потискује домаћа лексема *отац* (прасл. **отъс*), која преузима функцију доминанте синонимског реда. Иако је по пореклу деминутивна изведеница, лексема *отац* се понаша као неутрални стожер, око којег се окупљају експресивни синоними *тата*, *татко*, *бата*, *батка*. У разговорном стилу ове јединице имају израженију експресивну вредност (*отац – тата, татко...*). Фамилијарни тон се интензивира употребом лексема *бата* и *батка*. Присутво емотивних компонената у семантичкој структури номинација за оца указује на начин на који дете доживљава фигуру патријархалног оца и на емотивну блискост коју са њим остварује. Секвенце из говора реално предочавају профил и илуструју традиционалну улогу оца (углавном је ван куће, запослен је, промишљен, интелигентан, материјално обезбеђује породицу, неучествоваће у васпитању и одгајању деце компензује финансијском сигурношћу и спремношћу да их материјално подржи у даљем одрастању) и донекле разоткривају модел односа родитељ – дете (отац је озбиљан, емотивно уздржан, нежан до мере која не нарушава његов ауторитет, брижан, одсуствоваће надомешћује поклонима, строг, ауторитативан, задужен за кажњавање).³⁴⁰ У традиционалној породици отац је симбол патријархалне културе, заступник морала, чувар постојећег система вредности и узор мушким потомцима (Требјашанин 2009: 186). Његово ритуално понашање прописано је друштвеном улогом.

IV. 1. 1. 4. Мушкарац који у породичним односима преузима социјалну улогу оца означен је лексемом *оч'у*.

³⁴⁰ „Однос родитељ – дете у патријархалној породици мора се сагледати у контексту односа старији – млађи, који је темељан однос и у породици и у свеколикој патријархалној култури. Однос родитеља према деци јесте однос надређеног према подређеном, а то је изразито и изричито неоправдан и асиметричан однос” (Требјашанин 2009: 184).

Óч'у гу је, истíна, áма гу гл'éда ка да гу је óтац. – Свадија се със оч'уа. – Óч'е да се двáл'а од оч'уа. – Смилувáја се зáр бóг тóму веселнич'éту Милкíному да íма тáко дóброга оч'уа.

Појмовна блискост улога биолошког оца и очуха језички се манифестује истокоренским лексемама *отац* и *оч'у* (прасл. *otъjuh). Муж мајке у односу на њену децу из претхоног брака има улогу да надомести одсуство оца и обезбеди економску сигурност породице. Његова улога је унапред одређена и изложена колективном суду. Уклапање у стереотип доброг очуха („добар очу“) подразумева коректан однос на релацији очух – пасторак / пасторка у оба смера. Од очуха се очекује да се финансијски стара о деци своје жене и да брине о њиховим потребама, а од деце да поштују мужа своје мајке. Одсуство експресивних вербалних ознака упућује на формализовање односа и искључивање емотивне компоненте.

IV. 1. 1. 1. 5. Мушка особа која се стара, брине о некоме, која има улогу старатеља, татора номинована је лексемом *васија*.

Нáма ни би́ја васи́ја дајка-Јóван. – Бóгу и васи́је да благодáрите што спаси́сте ч'íфлѣк у Корíшу.

Етимолошка припадност турске именице *vāsi* правној сфери, којом је, у адаптираном лику *васија* у српском призренском говору именован старалац, указује на законску заснованост ове социјалне улоге. Лексичка јединица *васија*, дефинисана семантичким еквивалентима „старатељ, татор“, у говору Срба Призренаца покрива широкозначност синонима. Означава особу која негује или васпитава некога, којој је власт поверила бригу и старање о малолетним, болесним лицима или онога који је задужен да се брине о нечему и да га одржава (имање). У свакој од социјалних реализација, улога старатеља је да помаже и штити оне који не могу да брину сами о себи или да одржава материјална добра. Од њега се очекује да буде одговоран, предан, поуздан. У околностима када деца остану без родитеља бригу о њима преузима близак сродник, и то је један од традиционалних модела функционисања родбинских односа и збрињавања у кругу фамилије.

IV. 1. 1. 1. 6. Категорији социјалних улога припадају номинације са семантичким обележјем 'деда' – *дéда, бáба, дедетíна, стáри*.

Пéтруш је пó на дéду зе на óца. – Óди дéде сво́јему, л'óчко дедíна.

Умрéја ни бáба. – Óди бáбе сво́јему, л'óчко бaбíна.

Éте га, íде ти тво́ј дедетíна. – Óди тво́јему дедетíне у крíлце, л'óчко дедíна.

Мóј стáри ни да се опепéл'и за туј нáшу рабóту. – Нéма óбраз да искóч'и стáрому на óч'и.

Однос деда – унук / унука у концептосфери призренских Срба представљен је експресивним синонимима *деда, баба, дедетина, стари*. Лексема *деда* у призренско-тимочком дијалекту и у косовско-метохијској говорној зони неутрализује етимолошку хипокористичност суфикса *-а*, и на овом терену реализује денотативни семантички садржај „очев или мајчин отац према унучади”. Експресивност је постигнута сложеним творбеним формантом *-етина*, којим се основинској садржини приписује аугментативност, што на конотативном нивоу значења деривата резултира активирањем експресивних компонената стилског типа, које одражавају социјалну и ситуациону употребу јединице *дедетина*. Функционално-стилски елементи рефлектују изванјезички образац традиционалне улоге деде у вишегенерацијској породици (попустљив, брижан, нежан, али и ауторитативан, поштован, захтеван). Денотативност чува турски лексички паралелизам *баба*, ознака која се приписује директним сродницима у узлазној лози (оцу, деди). Сема објективне оцене 'стар', која произилази из прототипичног поимања деде у традиционалној култури, актуелизира низ квалитативних компонената које лингвистички означавају његова атрибутивна својства (велико животно искуство, узвишени положај у породици, углед и позитивна репутација у друштву, уваженост, мудрост, правичност), која се директно манифестују у значењској структури поимениченог придева *стари*. Номинација *стари* сублимира карактеристичне моралне и социјалне црте којима се патријархални лик деде уклапа у стереотип, док именовања *деда* и *дедетина* у први план истичу интерперсонални однос који се заснива на породичној блискости и топлини која проистиче из природе саме везе деда – унучад.

IV. 1. 1. 1. 7. Концепт мушког потомка интерпретиран је лексемама *дете, сѝн, назл'ија, једѝнац* и *бѝр*, еквивалентним семема „особа мушког рода према својим родитељима”.

Штó ги се добѝло у Кикмѝра, дете ел'и девојч'е? – Пѝшкин мóмч'е ѝскоч'и тóј Панушóво дете. – Жéни дете, запросѝја му вéч'е и девојку. – Обѝдва детéта прáти на науке, а óн óстаде сáл сьз женскадѝју. – Ајдар-Сул'ѝно дете ѝзе пáмук. – Дáдо за пѝсму што пратѝло дете. – А штó да гу гáл'иш, сáл óна л'и пратѝла дете на границу, а дрѝге матéре ка óна кобѝл'е л'и су па не осéч'аф нѝшто? – Пóсл'е вóј дете: пéт девојч'ѝч'и и јéно дете сам имáла (Реметић 1996: 547).

Овесел'ија гу б'ог и туј веселницу Стојанку кл'исарку, с'ин гу пратија писму и п'аре од Америке. – Што је Милка рада, св'е п'оје од радос, доша гу с'ин од Амберике. – Зн'аја с'м ч'и ч'е б'идне тако, зе на св'адбу с'ин ми остаде недоверч'ан.

Што доч'ека тај црница црна, да гу изгори тај огењ, да изгуби с'ина јединаца. – Тај црна м'ати доч'ека да гу изгори и тај огењ, да гу погине с'ин јединац.

Назл'ија бија.

О, б'ир м'јкин. – Пораснаја ми б'ир бабин. – Наспа л'и се, б'иро. – Што плач'еш, б'иро, к'ажу матере. – Оди н'ане своје, б'иро.

Снажан култ мушког детета у патријархалној култури Призренаца дубоко је утиснут у архетипским представама о сину као наследнику породичног презимена, имања и кућне славе, чувара огњишта и традиције, стожера куће и породице. Патријархална идеологија кодирана је у балканском културолошком концепту који фаворизује мушког потомка³⁴¹, што се на лингвистичком нивоу експликује одабиром вербалних средстава за означавање детета мушког пола. Утемељен културни образац који почива на изричитој полној дискриминацији манифестује се лексичком јединицом за денотирање мушког потомка – *дете*. Семантичка вредност „људско биће у односу на своје родитеље” у Призрену је сведена на значење „син”³⁴², без обзира на старосну детерминанту, што лексему *дете* ставља у позицију доминанте синонимског реда. Номинацијом која у својој идеографској структури садржи компоненту 'чедо' и њеним приписивањем сину истиче се првенство мушког детета у породици и све предности које његова позиција подразумева у процесу социјалне интеграције и током животног циклуса. Традиционално народно схватање о посебности, пожељности и вредновању мушког детета у Призрену се дуго одржало, а нарушавање архетипа огледа се у успостављању лексичке ознаке *син* у функцији опозита лексеми *ч'ерка*, која своју пуну фреквентност достиже у новије време и преузима примат у синонимској парадигми. Посебан статус завређује син јединац, а такво схватање је на дијалекатској слици света представљено језичким ознакама – *јединац*, *назл'ија* и *бир*. Лексема *јединац* се обично јавља у синтагматском споју са лексемом *син*, иако је у њеном лексичком садржају већ

³⁴¹ „Већ самим рођењем мушко дете има привилегован положај у односу на женско. Мушко дете као пожељније, драгоцене, боље се, и то не само магијски већ и стварно, пази и негује, па је отуд у Србији и смртност мушке деце мања него женске. У патријархалној заједници, у којој се одрасли мушкарци називају „пушкама” и у којој је изразито развијено култ предака, нема важнијег догађаја за породицу, па и читаво село или племе, од рођења мушког потомка – наследника (Требјашанин 2009: 181).

³⁴² Употреба именице *дете* на подручју југозападних говора Косова и Метохије у значењу биолошког потомка без обзира на пол и мушког детета могућ је калк према влашкој језичкој структури (прим. Младеновић)

инкорпорирано значење другог члана конструкције. Инкапсулација у жижу ставља колокат *јединац*, којим се наглашава узвишена позиција јединог сина.³⁴³ Специфичан положај јединог мушког детета у породици где су сва остала деца женска истакнут је избором посебног имена *назл'ија*. Овакво значење турцизма (тур. *nazlı*) није потврђено у другим говорима, а у Призрену је мотивисано изворном придевском семантиком „кокетан, хировит, размаже; драг, нежан, умиљат” (Петровић 2012: 221). Везивање особина садржаних у придеву за социјалну улогу сина утемељени су у традиционалном односу старијих, нарочито жена, према јединчету и у представи о његовом прототипичном понашању. Клизањем референције квалитативно значење се приписује конкретном денотату, при чему долази до формалне и садржинске модификације. Испољавање наклоности и посебне пажње директно се исказује у обраћању сину. Ословљавањем турцизмом *бир / биро* (тур. *bir*) апострофира се позиција сина јединца, исказује начин опхођења старијих чланова породице према њему и испољава дубока емотивна повезаност између родитеља, посебно мајке и сина. Изванјезички фактори утицали су на трансформацију полазног значења „један” и обликовали дијалекатску семантику „чедо, син, јединац” (Чемерикић).

IV. 1. 1. 1. 8. Син из пређашњег брака брачном другу из новог брака, своје очуху или маћехи, номинује се лексемом *пастóрак*.

Хомоген систем номинационих јединица за потомке укључује и дете које није у крвном сродству са једним од родитеља. Недостатак језичког, фолклорног и етнологског материјала у вези са овом лексемом у Чемерикићевим записима онемогућава реконструисање традиционалног става према пасторку.

IV. 1. 1. 1. 9. Синовлев или ћеркин син именован је лексичком јединицом *у́нук*.

Ламбáру да нóси млáци'еј у́нук (Реметић 1996: 435). – *Дóша ги у́нук*. – *Уну́ци ме víкаф* (Реметић 1996: 366).

У Чемерикићевом речнику нема индикација о традицијском поимању улоге унука. Концепт индивидуализације унука није својствен древном културном моделу са мноштвом деце на периферији породице, већ је продукт модернијих антрополошких идеологија и нуклеране породице, где је дете породични стожер и средиште породичног живота.

IV. 1. 1. 2. С обзиром на то да је друштвена моћ била расподељена међу мушким члановима породице, жена је у примарној социјалној групи имала периферни положај.

---

³⁴³ Контекстуална употребљивост синтагме указује да се губитак сина јединца у колективној свести нашег народа доживљава као највећа трагедија која може да задеси породицу.

Њени основни задатаци су одгајање и васпитавање деце, обављање кућних послова и брига о мужу, а њено понашање прописано је патријархалним кодексом (смерна, честита, верна, послушна, понизна, вредна). Културни образац дефинише инфериорно место жене у кругу породице и ставља је на маргину друштвеног живота. Биолошке и социолошке улоге жене у традиционалној призренској породици су веома сложене и изнијансиране и нису подједнако рангиране. Повољнији положај жени обезбеђују улоге мајке, домаћице и свекрве, док незавидну позицију у породици имају невеста, нероткиња и ћерка. Стереотипна представа жене као супруге, домаћице и мајке запечаћена је у културном коду Срба Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована лексичким јединицама дистрибуираним у редове са кохезионим семантичким обележјима 'супруга', 'невеста', 'нероткиња', 'породиља', 'мајка', 'маћеха', 'баба', 'ћерка', 'пасторка'.

IV. 1. 1. 2. 1. Семантичка комонента 'супруга' у синонимски низ интегрише лексеме *жéна*, *домач'ица* и *вéзме*.³⁴⁴

Жéна кучу држи, а му́ж је мисéфир. – Напушти́ја жéну, те донéја милосни́цу у кучу. – Жéна пра́ви куч'у, жéна гу и тру́је.

Сирóма тај Стáнко, ка му ўмре домач'ица иде ка да је изгубен. – За домач'ицу узéја јéну јабанц'ику.

Чланови синонимског пара *жена* и *домач'ица* семантички су и стилски конкуренти. Основно значење лексеме *домач'ица* у Призрену је „супруга”, чиме је директно маркирана примарна улога супружнице – да управља домом и води кућанство. Лексема *жена* секундарним садржајем корелира са номинативном вредношћу лексеме *домач'ица*, којој је функционално подређена. Контекст у којем је лексичка ознака *жена* ситуирана открива поимање старих Призренаца о улози удате жене и сипруге, чији је главни задатак у породици да обавља кућне послове и да „држи кућу”.³⁴⁵ Жена се друштвено позиционира у зависности од тога колико је предана кући и породици и на који начин своје обавезе извршава.³⁴⁶ Законита супруга се

³⁴⁴ Чемерикић у лексикографски опус укључује лексему *подру́га* „жена, супруга”, која припада искључиво слоју рускословенске црквене лексике.

³⁴⁵ У корену лексеме *жена* налази се индоевропско **ǵen-* „рађати”, тако да је функција рађања определила њен назив. Етимологија речи наводи на реконструисање положаја жене у примитивној индоевропској породици, где је жена – дружбеница мужа схваћена као „рађалица” (Skok III: 677). Констелација патријархалних породичних односа на Балкану вуче трагове индоевропске прошлости, где је одрживо архаично поимање мужа као господара (ие. **ten-* „мислити > господарити”) и жене чија је основна улога у браку да рађа потомке.

³⁴⁶ Одступање од културног стереотипа покорне и позздане супруге води разарању породице и пропасти куће.

фигуративно номинује турцизмом *везме* (тур. *vezne*), чије је основно значење „фишеклија”. Необичну метафору, која се само у Призрену јавља (Петровић 2012: 92–93), можемо довести у везу са семантичком трансформацијом на релацији пушка → мушкарац, која је продукт традиционалне представе о мушкарцу – јунаку, глави породице. Улога жене – супруге, према архаичном схватању мушко-женских односа, поистовећује се са фишеком у којем се чува барут на основу узајамне повезаности пушке и муниције, пренесено мужа и жене. Жена је, попут практичне и лагане фишеклије опасане око струка, увек при руци и од користи свом супружнику. Подређена и јасно прописана улога супруге избија у први план и у фигуративном значењу.³⁴⁷

IV. 1. 1. 2. 2. Посебну улогу у патријархалној породици има недавно удата жена, обележена синонимима *снаа*, *невѣста*, *младаневѣста*, *нуса*, *нуска*, *џ'ел'ина*.

Росу нѣмој ти да гу питаиш за Манѣта зе ч'е се застрами па нѣч'е ти каже, нека гу пита снаа Ц'екиница. – Снаа ми иде на госте у рѣд, па гу дошла сѣстра да понесе сандѣк със рѣбу. – Зѣве по милѣјѣф снау Митину зе снау Миланѣву.

Младаневѣста нѣ се тѣра у нѣч'ве за годину. – Наша младаневѣста ѳтиде у рѣд. – Што ч'иниш, младаневѣсто?

Преклања се ка неѣста.

Ўзни рабѣту па рабѣтај, што си се уговѣла ка да си ни нуса. – Ада, нуса ни је ѳна. – Добро дошла, нусе. Што ч'иниш, како си? – Што ви чини нуса?

Дѣ си, мѣре нуске, ѳткѣ[т] те нѣсѣм видеја. – Да л'и цел'иваиш рѣку, нуске, ама по старински, а нѣ ка сѣгаише снаје?

Аман, мѣја џ'ел'ино / Што ти л'ице стамнѣло / Аман, мѣја џ'ел'ино / Што ти кѣсе мрсѣне (нар. песма). – Узѣја сѣм џ'ел'ину / Сѣако јѣтро плач'киѣу / А што ти је, џ'ел'ино / Те си тако плач'киѣа / Кѣга жѣл'иш од рѣда? (нар. песма). – Ўзни ништо па рабѣтај, што си се уздрѣч'ила ка џ'ел'ина.

Удајом девојка стиче формално већи углед, али је њен положај за првих годину дана у новој породици несигуран и нереспектабилан. Она је подређена мужу, мушким члановима породице и старијим женама, а своју инфериорност ритуално и јавно демонстрира вербалним и невербалним обрасцима понашања (стидљивост, покорност, повученост, смерност) (Требјашанин 2009: 178). Због специфичног положаја колектив

³⁴⁷ Емотивна дистанца вербално се манифестује у међусобном ословљавању. Женино име је табу, као и било који вид јавног испољавања блискости и наклоности према њој (*Да те викане тѣбе, Цѣто, на име муж, ка-сѣге што викав?! Снаѣ, ме викаја муж... Умрѣја, жѣв-ми веј-ѳч'и, нѣје рекнаја ѳн: Цѣто!* (Реметић 1996: 453, 454)).

јој је наметнуо посебне називе како денотативног, тако и конотативног садржаја, у којима долазе до изражаја културни код, социјални менталитет и когнитивне карактеристике језичке личности призренског говора. Неутралну значењску вредност „удата млађа жена” реализују лексеме *снаа*, *невеста* и *младаневеста*. Позиција снахе процењује се у односу на остале чланове породице, па је значење именице *снаа* (прасл. *snъha) интерпретирано семемом у којој су регистрована подзначења „а. синовљева жена; б. братовљева жена; в. удата млађа жена”. Блиска повезаност, сличнозначност, и упућивање на истог референта, обезбедили су сваком од подзначења примарну вредност, с тим што се дијакхронијска предност може дати значењу под а. Проширењем смисаоног садржаја изван примарне релације (свекрва – снаха) успоставља се посебан тип везе међу значењима – симилисемија.³⁴⁸ Овај модел може се применити и на значењску структуру номинације *младаневеста* (прасл. *nevěsta) „а. невеста на дан свог венчања; б. недавно удата жена”.³⁴⁹ У значењу под б. назив има функционалну примену у традиционалној формули обраћања старијих жена млађој удатој, чиме се наглашава њен подређени положај у хијерархији по старешинству и периферни статус у патријархалној организацији брачног и породичног живота. Специфична улога номината повезана са адопцијом младе невесте у нови дом значењу лексеме *невеста* даје различите дијакхронијске димензије, што компликује етимолошко тумачење ове речи („најновџа (снаха)”, „непозната”, „неплођена”, „непродана жена”, „невидљива” (Skok II: 515). У словенској етимологији као највероватније и најпоузданије прихваћено је схватање по којем је реч сложеница од негативног префикса *ne-* и од партиципа глагола *ved-ti „знати” – „непозната”, где се препознаје веза са народном обичајном праксом да се невести, првих дана по доласку у младожењин дом, обраћа као непознатом човеку (Skok, Gluhak, Фасмер). Неизговарање њеног имена значило је заштиту од злих духова (Gluhak 1993: 437–438), тако да у добоко укоревеним митским представама о демонској аури која је прати (Богдановић 2011: 179) треба тражити разлог синонимске парадигме у овом микроскопу. Номинацијама словенског порекла придружују се позајмљенице *нуса* (алб. *nuse*) и *џ’ел’ина* (тур. *celin*, поред *gelin*), које попуњавају денотативни семантички садржај експресивним семама. Албанска

³⁴⁸ Термин *симилисемија* у уводи Д. Гортан Премк да њиме означи појаву широкозначности лексема, сродну платисемији, која почива на сличности двају значења, а везује се за примарно значење именица (Драгићевић 2007: 137, 186).

³⁴⁹ У сврљишком говору запажа се комуникативна прецизност у употреби народних термина *младаневеста* и *невеста*. *Младаневеста* је невеста у актуелној улози у систему свадбеног обичаја, а *невеста* у неодређеном трајању (Богдановић 2011: 177). На косовско-метохијском ареалу дистинкција између ова два појма се успоставља у оквиру семантичке структуре лексема *младаневеста*, која секундарном реализацијом ступа у синонимски однос са истозначницама *невеста* и *снаа* (Елезовић I: 413).

номинација за невесту у Призрену је ситуационо ограничена и експресивно обојена. Припада разговорном дискурсу и користи се у говорној ситуацији чији су учесници жене. У шaljивом али пристojном говорном поступку субјекта говора, који невесту у породици означава лексемом *нуса*, активирају се функционално-стилске и емотивне компоненте, тако да овај контактни синоним има изражену експресивну вредност и служи као стилска резерва. Формалним обележјем, суфиксом *-ка*, интензивира се хипокористична нота мотивне именице и исказује наклоност и симпатија номинатора према објекту именовања у фамилијарној говорној ситуацији. Експресивна вредност турцизма *м'ел'ина* контекстуално је условљена. У сфери фолклорног стваралаштва, где је лексема функционално веома фреквентна, запечаћен је колективни доживљај емотивног стања невесте и формиран стереотип тужне младе. Култ жалости због растанка са породицом дубоко је утиснут у денотативном садржају. Конотативни потенцијал активира се у разговорном дискурсу, где се лексема употребљава као прекор и где добија погрдну нијансу. Негативни аспект значења „невеста” манифестује се у вези са њеним обавезама у новом дому. Секвенце из говара предочавају да она није оптерећена кућним пословима, али да има обавезу да двори, слуша и поштује старије укућане. Покорност и респект показивала је низом ритуалних радњи: устајањем пре осталих, поливањем укућана приликом умивања, прањем ногу свекру, свекрви и осталим члановима породице³⁵⁰, одласком на спавање након што сви укућани легну. Њене улоге у првих годину дана прожете су обредно-магијским ритуалима и усмерене ка једном циљу – здравом потомству.³⁵¹

IV. 1. 1. 2. 3. Способност рађања била је од изузетне важности и у породици и у широј друштвеној заједници, тако да је неплодност сматрана најстрашнијом околношћу која је могла да задеси жену у патријархалном браку. Традиционално негативни однос друштва према јаловој жени у српском призренском говору сведен је на номинацију

---

³⁵⁰ У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењиним стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званом *дйшема* или *дишема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва је дарују дукатима, девер прстен, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фесић на глави или за огрлицу (Чемерић).

³⁵¹ У вези са основном улогом невесте – рађањем деце, у Призрену је постојао обичај да се невеста „тура у нач'ве”. Контакт невесте са наћвама у новом дому у словенској народној традицији Н. Чаусидис објашњава на два начина: као интенцију да се помоћу чина седења у наћве на младу пренесе продуктивна, тј. „фертилна” функција наћви или као поступак контакта с духом породице у коју девојка долази, тј. пренос тог духа на њу посредством наћви као симбола „фактора рађања” те породице (Чаусидис 2010: 134).

нероткиња.³⁵² Одсуством пејоративно маркираних јединица у *Збирци речи из Призрена*, којима се, иначе, нероткиња жигеше у српским дијалектима, и избегавањем детаљнијих информација о појму и његовим народним интерпретацијама, Чемерикић донекле профилише менталитет Призренаца и обликује језичку личност носилаца говора. Искључивањем експресивних вербализација ствара се табу, али се истовремено стиче утисак о солидарности колектива са женом која није имала среће да се оствари у улози мајке и тежњи да јој се стање додатно не отежава. Жена која није у ситуацији да материнством обезбеди повољан статус у емоционалном бићу призренских Срба изазива пре сажалење него презир и омаловажавање, и таквим емотивним односом одише њихово језичко сазнање.

IV. 1. 1. 2. 4. Рођењем детета, нарочито мушког, жена стиче углед и поштовање и боље се позиционира у породичној хијерархији. Жена која се скоро породила у Призрену се именује турцизмом грчког порекла *лоуса* (тур. *lohusa, loğusa* < грч. *lechō*). Компонента 'породиља' имплицитно је садржана у семема „жена која први пут рађа” лексикализованом слојеницом *првороткиња*.

Још не искáча она на sóкак, лоуса је.

Тáч'е је првороткиња.

У периоду непосредно пре и после порођаја постојао је систем табу-прописа којих се жена морала придржавати како би заштитила себе и свој пород од разноврсних злих утицаја.³⁵³ Низом забрана и позитивних и негативних магијских правила, која су се заснивала на представи о кружној релацији између породиље и сила хтонског света, регулисано је понашање жене у актуелним околностима, што посредно детерминише њену улогу у примарној групи. Породиља се првих четрдесет дана по порођају сматрала „нечистом”, у дослуху са демонима, и тиме опасном по своју околину и зато је било потребно да се ритуално „очисти” (Требјашанин 2009: 57). Магијско чишћење врши се низом обреда. У градској призренској средини очувао се обичај бабина, који се састоји у обредном обиласку детета и породиље од стране рођака и комшија првих дана по дететовом рођењу.³⁵⁴ Основна функција бабина је непрестано бдење над породиљом

³⁵² Лексема *јаловица* овде искључиво има анималну референцију и припада асоцијативном пољу са архисемом 'животиња'. Чемерикић чак прецизира денотата – „неплодно живинче”. Особа која не може да има порода, која не може да створи потомство квалификује се придевима *јáлов / јáлова* и *бешч'édан, бешч'édна* (*Бешч'édне мýж и жéна ч'íне свé да добију децу* (Чемерикић)). С. Реметић бележи *суок'рл'а* (Реметић 1996: 404).

³⁵³ Појмовни апарат у вези са трудноћом је сведен на минимум, тако да код Чемерикића нема назива за гравидну жену.

³⁵⁴ „Посете породиљи чине се само дању и то до подне. Не ваља ићи у посету поподне, јер се верује да такве посете могу проузроковати несрећу новорођенчету или мајци. У посете иду искључиво жене и то у

и дететом, с обзиром на веровање да зле силе облећу око њих. У ретким случајевима када остаје сама, поред њеног кревета мора стајати метла (Чемерикић). С обзиром на то да је рођење детета не само биолошки догађај, већ и социолошки и религиозни феномен, веровало се да је то критичан период у коме је читав колектив изложен натприродним опасностима, па се цела заједница укључивала у спровођење магијских, одбрамбених мера од утицаја демона и у заштити од магичне „инфекције”. „Обичаји и обреди који прате рођење детета пружају ону неопходну стабилност родитељима детета, али истовремено помажу широј друштвеној заједници да у овој изузетној, критичној и помало мистичној ситуацији очува своју кохезивност и интегритет. Ритуалима којима се дочекује принова обезбеђује се повратак психолошко-друштвене равнотеже која је постојала пре овог радосног догађаја” (Требјашанин 2009: 46).

IV. 1. 1. 2. 5. Најзначајнија улога жене у традиционалној култури је улога мајке. Типизирану полну улогу жена реализује кроз однос са својом децом, што је семантички изражено дефиницијом „жена у односу на дете које је родила”, која у Призрену одговара номинацијама *ма̀ти*, *ма̀јка*, *мо̀на*, *на̀на*, *да̀да*, *ма̀јкѝца*, *матеретѝна*.³⁵⁵

првих седам дана од порођаја. Жене у жалости не иду у посету пре но што истекне четрдесет дана од узрока жалости. При овим посетама, поред редовног послужења (ратлук, ракија, кафа), обавезно се служи и врста слаткиша званих *тигањнице*. У ранија времена тугањнице су служене само кад је новорођенче било мушко, а касније је уведен обичај да се служи и кад се роди девојчица.

Обавезно је да се новорођенче дарује златном или сребрном паром, а женска родбина га дарива и стварима. Родбина доноси породиљи и колаче. Породиљина мајка дарује стварима и породиљу и њеног мужа, и носи сахан тугањница породиљи и њеним укућанима. Гошће које нису у родбинској вези са породиљом, поред даривања новорођенчета новцем доносе породиљи симите. Обичај је да се све ствари дароване новорођенчету поређају на конопац у породиљиној соби и тако стоје изложене седам дана након порођаја.

Треће вече по порођају приређује се гозба у народу позната под називом *треч’и ноћ’*. За ову гозбу шаљу се нарочити позиви сродницима и пријатељима. Вечера се приређује касно увече, да би трајала после поноћи. Пред саму поноћ, баба по оцу, а ако ње нема, *нуна*, доноси новорођенче у повоју. Новорођенчету је први пут обучена кошуља, која, по обичају, мора бити израђена од рукава кошуље његове бабе по оцу. Кошуља од чијег се рукава израђује којуља за новорођенче мора бити стара – да новорођенче доживи дубоку старост, тј. „за век”. Жена која је донела новорођенче предаје га деди по оцу, а ако њега нема, онда најстаријем мушкарцу који је за софром. Он га дарива златном или сребрном паром коју ставља у повој, па га даје особи десно од себе, која га такође дарује, и тако редом док не обиђе целу софру, док не дође у руке првог мушкарца који га је узео и који га враћа жени. Жена га односи мајци, која је у својој соби и не присуствује гозби. Новац којим је овом приликом даривано дете не скида се с њега, већ остаје онако како су га дародавци оставили. Кад се новорођенче легне у колевку, под главу му се стави женски фес са дукатима. *Треч’и ноћ’* се приређује јер се верује да те ноћи у поноћ суђаје одређују новорођенчетову судбину, и да је потребно да у то доба буде будна цела кућа, и новорођенче, у време када му се одређује судбина. Остављање дарованог новца на новорођенчету и стављање женског феса под његову главу имају за циљ да га суђенице не виде „суо”, већ са златом и сребром” (Чемерикић).

³⁵⁵ Идеализован фрејм мајке, према Лејкофу, има пет домена: генетички домен (мајка је жена која предаје генетички материјал детету), домен рођења (мајка је жена која рађа дете), домен одгајања (мајка је жена која одгаја дете), генеалогички домен (мајка је најближи женски рођак), брачни домен (мајка је очева жена). Фрејм мајке показује дубока веровања говорника о улози мајке и породице у друштву (Драгићевић 2007: 93).

Нé ме пушч'а мáти. – Ц'йбе ми останáло од матéре. – Óди матéре свóје, л'óчко мóја. – Їдем у матéре. – Мáти гу дáде свóје димíје од л'аура те óна сáши сéбе туј ал'íну. – Мáти бéше кáил' да гу дáде, ама óтац нé гу давáше за нéга.

Штó ти је, мáјко, штó те бóл'и? – Нé, мáјко, не спијем, тéке тáко ч'ути. – Óди при мáјке, лутко мајкíна. – Мáјка Мáру на далéко дáла / На дал'éко ч'етíри конáка (нар. песма). – Треч'и óфч'ар гу се мóл'и / Пушч'ај мéне, Шáр-плáнино / Їмам мáјку што ме жáл'и / Мáјка жáл'и дáр до вéка (нар. песма). – При мáјка мéсто јóш ни јéдън сíн нéје изгубíја (нар. посл.)

А: Дé си бíла, Цвéто? Б: Бíла сьм у мóне. – Мóно, дáј ми мицко л'éба. – Вíка те мóна.

Нáна ми сьши́ла димíје. – Нíна, нíна, мóј луди Дејáне / Да би нáне гóл'ем пораснáја / И до кóњи и до óстре сáбл'е / Да би нáне цáрсто притиснáја (нар. песма). – Мóре слунце зáи'е / Цáнъм, слунце зáи'е / Међу двé плáнине, нáне мóри / Меу'у двé плáнине (нар. песма). – Нáна на тáту, тáта на нáну, дéца гологáве (нар. посл.)

Їди, вíкни дáду. – Дáде, дáј ми мáло л'éба.

Óди, мајкíца ч'е ти врже завíјач'.

Врáг да гу изéде туј твоју матеретíну што те пушч'а тáквога на сóкак.

Стожери синонимског реда око којих су груписани дијалектизми са идеографском вредношћу 'мајка' јесу *мајка* и *мати*. Етимолошку неутралност задржала је лексема *мати* (прасл. **mati*), са којом се семантички изједначила првобитно деминутивна изведеница *мајка* (**matъka > majka*) (Skok II: 389). У дијахронијском континууму полазна експресивност деривата је неутралисана, тако да именица *мајка* циркулише као стилски неодређена доминанта. Њен хипокористични историјски потенцијал, екстралингвистички поткрепљен улогом коју мајка има у словенској култури, огледа се у компатибилности са деминутивним суфиксом *-ица* – *мајкица*. Мајка има важну улогу у развоју деце и њиховој социјализацији на млађем узрасту и, за разлику од оца, она заступа начело разумевања, саосећајности, безусловне љубави и праштања, а у свом односу према деци је блага, нежна, топла и срдачна (Требјашанин 2009: 187). У патријархалној породици деца су емотивно веома везана за мајку и та приврженост женском родитељу у призренском вокабулару се испољава дечијим редупликацијама – *нана*, *дада*. На функционалну дистрибуцију ових именована утиче стилска употребљивост, односно експресивна компонента. Високу фреквентност у градском говору и народним књижевним формама остварује лексичка јединица *нана*. Лексема *дада* не припада урбаном идиому. Са значењем „мајка” користи се у околини Призрена,

а у граду карактерише разговорни стил досељеника са села.³⁵⁶ Основна улога мајке је непрестана брига о деци. Чак и минимално одступање од стереотипа социјум негативно маркира пејоративном изведеницом *матеретина*. Неутрално номинациона значење „мајка” има турцизам *мона* (тур. *topa*), код којег је дошло до потпуне десемантизације и замене изворног садржаја „баба”, на шта је највероватније утицала употребна искоришћеност у обраћању (Бјелетић 1995: 2008).

Примарна реализација именована *мајка* и *мајкица* у српском призренском говору „очева или материна мати” (Чемерикић) темељи се на изванјезичкој стварности и реалној подели женских улога у кругу породице. Више него мајка деци је посвећена баба, а њена специфична улога у одгајању деце и интензивна емотивна веза са унуцима на језичком плану резултирају лексичким паралелизмом, семантичким укрштањем и диференцијалном функционално-стилском компонентом. Разговорном дискурсу примерене су хипокористичне форме, којима се у језичким ситуацијама илуструје интиман однос унука са бабом. Објективна језичка стварност показује уздржанији однос према мајци употребом лексичке ознаке *мати*, док је мајка у истом значењу ограничена углавном на фолклор.

IV. 1. 1. 2. 6. Преузимање улоге мајке лингвистички је изражено семемом „очева жена у односу према његовој деци из претходног брака”, којој је еквивалентна лексичка ознака *мач'ѐа*.

Да је мач'ѐа дóбра у ба́ишч'у би се сејáла (нар. посл.). – *Кóј не слóуша мáтер, ч'е слóуша мач'ѐју* (нар. посл.). – *Не мóж да бíднеш јédному мáти, а дрúгому мач'ѐја*. – *Дáла сьм мач'ѐје*. – *Видéла сьм Томíну мач'ѐју*.

Социјална улога маћехе у призренској култури подлеже предрасудама, које су, највероватније, произишле из негативног колективног става у вези са поновном удајом / женидбом и доласком друге жене на место бивше супруге и мајке. Мит о округној маћехи формиран је на основу нејасних очекивања везаних за функције које замењује у односу на дете / децу и друштвене процене до ког степена она преузима улогу у родитељству. Стереотип о злој маћехи запечаћен је у менталним представама и језичком сазнању Призренаца и експлицитно исказан у кратким фолклорним формама као синтеза укалупљеног традиционалног мишљења. Негативна конотација прати и језичку јединицу којом је појам маћехе лингвистички обележен од њеног постанка у прасловенском језику (пејоративна изведеница на *-jeha* од корена **mat-* (Skok II: 346)).

³⁵⁶ Чемерикић указује на функционалну и ареалну лимитираност примарне семантике лексеме *дада* („Само у околним селима, а у вароши само код скоријих досељеника са села”).

Према наводима А. Глухака прасл. **matjeha* потиче од индоевропског компаратива **mat(r)-jes*, односно *māt-je-sā*, „што је у овом случају значило ’сличан матери’” (Gluhak 1993: 393). Експресивни контраст између лексема *мати* / *мајка* и *мач’еа* назире се још у њиховој етимологији, а појачан је културно-историјским и асоцијативним наносима у значењу лексичке јединице *мач’еа*. Лексички фон којим је употпуњено њено значење базира се на колективној експресији, на шаблонизованим типским представама и архаичним увређима говорника. Наведеним садржинским елементима лексема *мач’еа* супротставља се лексемама *мати* и *мајка*, мада њихов парадигматски однос у лексиколошкој теорији није до краја разрешен (Драгићевић 2007: 265).

IV. 1. 1. 2. 7. Значајну улогу у подизању и одгајању деце има „мајка оца или матере”, означена именима *баба*, *мајка*, *мајч’ица*, *дада*, *нана*, *стара*, *бапч’е*, *нанка*, *нанч’е*.

Што ти ч’и́ни баба, мо́ри Са́ндо? – Одне́си и да́ј ба́бе у ру́ке.

Иди ма́јке да ти да́де л’е́тца. – О́ди при ма́јке сво́је.

Да́да ми је мо́ја. – Иди при да́де.

Стара не́ беше до́ма. – Стара ни да ч’у́је за двал’а́ње. – Ни́кој не смеја́ше да мрдне́ от ста́ре.

Де́ си би́ла, у на́не л’и си би́ла, мо́ри?

Поздрави́ло ти се те́за Мари́но ба́пч’е. – Искáч’ај од Кости́нога бапч’е́та.

Теза-Мари́на на́нка ти до́шла на ажџ’ел’ди́ју. – На́нке Тетинч’ето́ве сџм гу ре́кла. – О́ди при на́нке сво́је, би́ро. – Питáла сџм на́нку Кости́ну.

Кости́но на́нч’е не ч’у́је. – Поздра́ви му се на́нч’ету́. – У на́нч’ета́ л’и си би́ја, мо́ре Ве́со?

Важну функцију у васпитавању деце има очева мати, јер она са њима проводи највише времена и док је мајка заузета кућним пословима деца су на њу упућена. „Слично као и мајка, а често још и више, баба је према унуцима блага, нежна и попустљива” (Требјашанин 2009: 188), а такав емотиван однос на дијалекатској слици света манифестује се редуплицираним речима из дечијег говора (*баба*, *дада*, *нана*) и серијом хипокористика (*бапче*, *нанка*, *нанич’е*). Примарним идентификационим обележјем ’стара’ („1. стара жена, старица. 2. мајка оца илио матере; 3. ташта” (Чемерикић)) лексема *баба* улази у домен родбинских односа, првенствено да денотира везу између очеве или материне мајке и њихове деце. Поименичавањем придева *стара*, сема која носи податак о животном добу жене модификује се у семантичко генерацијско обележје, које детереминише позицију бабе у породичној хијерархији и

посредно указује на ауторитет који је годинама и положајем стекла. Блискост и топлина између бабе и унука на когнитивном нивоу се испољава кроз идентификацију социјалне улоге мајке и бабе, што на језичком плану реперкусира употребом истих лексема за означавање различитих породичних релација (*дада, нана*) или хипокористичким облицима именице *нана* „мајка” (*нанка, нанч’е*). Формални елементи експресивности експлицирају и интензивирају емотивну компоненту, која је, иначе, присутна у садржају лексеме *нана*.

IV. 1. 1. 2. 8. Женско дете (у односу на своје родитеље) номинује се језичким јединицама *ч’ерка, девојка, ч’ера, ч’ерч’ица, девојкица / девојч’ица, девојч’е, девојч’енце*.

Без твојега говења свема у куч’у не ч’екај њиан милос, тој да ти је дајма на памет, ч’ерко. – Ч’ерко моја, кажи черке твоје... (нар. загонетка). – С’г му се верила ч’ерка (Реметић 1996: 348). – Без твојега говења свема у куч’у, не ч’екај њиан милос, тој да ти је дајма на памет, ч’ерко. – Вика ме стареја ч’ерка (Реметић 1996: 370). – Ч’ерка му је ка свезда (Реметић 1996: 406).

Тодору кондури’ије девојка је запросена. – А, мори девојко, нарани јенч’с тој дете, па га тури да спије. – Ица Симеункин даја девојку за Пануша Мандију.

Викаше гу њојна стареја мајка / Дик се, дик се, ч’еро, и’ул’-Ц’ул’ијо / Тебе идеф девет барјактара / Тебе вал’а девет баич’ал’ка (нар. песма).

Има мајка ч’ерч’ицу / Па гу прати на воде (нар. песма). -

Ти си девојкица материјна, злато материјно, материјно све. – Мисли ка што она има девојкицу никој нема. – Куку, што прокл’ета беше тај млац’еја девојч’ица гу. – Теза-Анци’ушин Васил’ се надаше сину, а доби девојч’ицу.

Кому, тому панголозу л’и да дадем девојч’е? – Отура девојч’е од мужа. – Жене донјеја стамболски мафес, а девојч’ету јен сел’бен. – Отишла на бабине, алка-Цавино девојч’е родило мушко. – Мушко дете гу умре, те остаде ч’уч’ка с’ал с’с теј две девојч’ети. – Андреска гу је од првога мужа, а о[д] другога мужа има с’ал теј две девојч’ич’и. – Девојч’ич’ама кроила по јено минтанч’е.

Девојч’енце гу је, да је живо, ка златна јабука.

У патријархалној заједници женско дете је мање вредновано од мушког и свој низак статус осећа кроз социјалну афирмацију током одрастања. Улога девојчице је унапред задата и она је учи угледајући се на мајку. Од малена се припрема за напуштање родитељске куће и улогу супруге. Кћи је усмерена на активности мајке и са њом гради посебан емотивни однос. Узајамна приврженост и саосећање помажу кћери да се идентификује с мајком и обезбеђују јој повољан психички развој у патријархалној

средини, која својим дискриминаторским правилима и ниским вредновањем жене поткопава самосвест и самопоштовање женске деце (Требјашанин 2009: 188). Чврста емоционална веза између мајке и ћерке, кодирана у колективном памћењу и језичком сазнању Срба Призренаца, проналази свој лирски израз у народној песми и афективном говоном чину. Окосницу синонимског реда чине номинације неутралног садржаја *ч'ерка* и *девојка*. Функционална раслојеност важи за експресивне јединице. Деминутивно-хипокористични облик *ч'ера* ограничен је на фолклор (Реметић 1996: 472), док је низ експресива формираних од основе *девојк-* (*девојкица* / *девојч'ица*, *девојч'е*, *девојч'енце*) одлика разговорног стила. Висока продукција дијалекатских творбених ликова лингвистичка је последица емотивне размене у оквиру истополног савеза, који се у патријархалној породици темељи на интимности, блискости и поверењу између старијих жена (мајке, бабе) и женског детета. Суфикси деминутивне (*-ица*) и хипокористичке природе (*-е*, *-енце*) нијансирају конотативни део значења деривата. Зависно од контекста емотивна компонента може мењати смисао на скали позитивне емоционалности (*девојч'ица*, *девојч'е*) и интензитет експресије (*девојкица* – *девојч'е* – *девојч'енце*), што се на комуникативном плану испољава као промена говорних поступака (Ристић 2004: 66). Особеност релације мајка – ћерка на лексиколошком нивоу рефлектује се нетипичним садржинским односом међу лексемама *мати*, *мајка* – *ч'ерка*, *девојка*. Парадигматска повезаност синонимских парова у литератури је интерпретирана као релациона опозиција, односно као конверзија, јер се чланови (конверзиви) не супротстављају већ се међусобно саодносе (Драгићевић 2007: 286).

IV. 1. 1. 2. 9. Кћи из претходног брака брачном партнеру из новог брака означена је лексемом *пасторкиња*.

За претпоставку да однос маћеха – пасторка подлеже стереотипном мишљењу и да се уклапа у универзални шаблон о злој, окрутној маћехи и доброј, чедној пасторки, немамо потврда у грађи.

IV. 1. 1. 3. Дистрибуција моћи у патријархалној породици децу рангира на маргину заједнице. Деца у задрузи имају статус нејачи, са изгледом да свој положај поправе током одрастања и да у перспективи стекну углед у заједници. Периферна позиција је привремена и прелазна, али захтева потпуну подређеност и послушност. Скупом правила којима је регулисано понашање деце успостављена је чврста дихотомија одрасли – деца и јасно су прописане њихове улоге. На сваком узрасном ступњу дете добија одређене задатке којима се укључује у породични живот и задружни рад. Угледањем на родитеље дете овладава вештинама своје културе и

припрема се за улазак у заједницу као пуноправан члан, у складу са својом полном улогом. Процес социјализације је постепен, спор и другачији за мушку и женску децу (синове и кћери). Позиција детета и његова улога у породици могу бити поремећени услед нарушавања породичне структуре. Најчешћи фактори који доводе до промене породичног статуса детета су смрт једног или оба родитеља и усвајање. Однос средине према детету без родитеља представљен је сетом номинација са кохезионим обележјима 'сироче' и 'усвојено дете'.

IV. 1. 1. 3. 1. Потпуна социјална немоћ прати дете без оба родитеља, а у подједнако лошој ситуацији је и дете без оца или мајке. Тежак психички, материјални и друштвени положај сиротог детета изазива сажаљење и дубоко саосећање колектива, а такав емотивни став преточен је у семантички садржај јединица којима га говорници именују – *сироч'е, јетим, јетимч'е, јаднич'е, кукавч'е, црнич'е, нестрекњич'е*.

Она јадница рабóта по туџ'е куч'е да изрání тéј њóјне сироч'ич'и.

А́ндра рáно останáја јетим. – Тóму јетíму за а́тьр. – Запискáше му дéца, тéј јетíми, од пíскот ср́це да ти пукне. – Сéди сирóма у ч'óше ка јетим.

Жáл ми је за тóј нестрéч'њо јетимч'е. – Мáра теза-Цавíна останáла сьс трí јетимч'éта. – Тéма јетимч'ич'áма за а́тьр свé ч'е уч'íним.

Останáло јаднич'е и без óца и без матéре. – Свé што ч'íним, ч'íним за а́тар тóму јаднич'éту, мóјему братанч'éту.

А: Тóј Сандíно кукавч'е кóј гл'éда сьг? Б: Узéла га при сéбе бáба.

Штó ч'е ч'íни тóј црнич'е цр́но што остáде јетим без óца и без матере.

Да íма кóј да помóгне тéма Стојанкинíма несрeкњич'ич'áма.

Денотативно значење „дете без родитеља или без једног од њих” подразумева негативну објективну оцену 'то је лоше / тешко', која аутоматски активира конотативни аспект свих чланова синонимског реда. Неутралном језгру су најближе доминанте *сироч'е* и *јетим*, које садрже обавештење о породичном статусу детета, али и експресивни потенцијал, који се у одређеним комуникативним околностима актуелизује, при чему емотивне и прагматичке компоненте надјачавају идентификационе семе и потискују их у други план. Поред лексичког фона који именичке ознаке *сироч'е* и *јетим* са собом носе (типизирана колективна представа о јадном, незаштићеном, скрајнутом сирочету), субјекат именовања усложњава њихову садржину, оплемењујући је комплексом емоција које у њему побуђује хијерархијски и друштвени положај детета без родитеља. Равнотежа контактнoг паралелизма *сироч'е – јетим* (тур. *yetim*) премешта тежиште на релацију *сироч'е – јетимч'е*. Према домаћем називу обликован је

деминутив од турске речи, при чему суфиксација доприноси снажнијој експресивности. Висок степен интензитета на плану израза постиже се деривационим моделом експресивна именичка основа + експресивни наставак, што садржини деривата *јаднич'е, кукавч'е, црнич'е, нестрекњич'е* даје примарно експресивну функцију, а комуникативном садржају осећајан, дирљив, потресан тон.

IV. 1. 1. 3. 2. Стереотипна улога детета зависи и од чињенице да ли је дете у крвном или адоптивном сродству са члановима породице. Дете које су туђи људи усвојили и прихватили као своје у Призрену се маркира лексемом *посвојч'е*.

Девóјч'е посвојч'е Дánка.

Лексикографски материјал антиципира постојање тренда усвајања девојчица (*Бé у цр'кву и вíдо Недéл'ка Л'áл'у како пóсвои тóј девóјч'е*), што произилази из архаичне свести о потреби породичног збрињавања женске деце и њиховог колективног функционисања. Отуда у грађи гендерна асиметрија – : *посвојкиња* (*Ал'ушóва посвојкíња*). Полни идентитет номината денотираног формално неиздиференцираном ознаком *посвојч'е* открива се у контексту (*Девóјч'е посвојч'е Дánка*).

IV. 1. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога ученика'

IV. 1. 2. Примарну функцију у социјализацији и формирању личности има вршњачка група. У интеракцији и заједничким активностима са вршњацима дете прихвата правила и вредности групе, развија социјабилност, и у складу са представама о својој афирмацији у групи гради идентитет (Требјашанин 2009: 194–195). У традиционалној култури призренских Срба вршњачки односи се успостављају кроз рад, игру и образовање, а на дијалекатској слици света регистровани су преко лексикализација апстрактне појмовне вредности 'улога ученика'. Ученик у традиционалној школи има улогу посматрача и пасивног слушаоца и постављен је у позицију објекта који прима информације, усваја их без критичког мишљења, просто их репродукује и чека да буде оцењен. Подређен је ауторитету наставника и за најмањи покушај ометања наставе строго је кажњен. Савесно одговарање нормираним захтевима и школским обавезама осигурава признање вредности индивидуе не само међу вршњацима, већ и у ширем друштвеном окружењу. У градској призренској средини мерила социјалног вредновања су успех у школи, ниво образовања, разред, врста школе коју ученик похађа.

IV. 1. 2. а. Сви наведени критеријуми учествују у конституисању микрореда са кохезионим елементом 'ученик': *и'ак, двојкаш, пофторáвац, буквáрац, ч'асослóвац, псалти́рац, оснóвац, богослóвац.*

Ц'ач'ич'и със барјач'ич'и.

Куку, црна ја, син ми íскоч'и двојкаш у ч'кóлу.

Ја съм прóша, а Жívко Ч'ич'ин пофторáвац.

Син му бídна богослóвац вéч'е, нéје више оснóвац. – Др́жиш л'и на пáмет кьд уби́ше тóга Ч'ел'-Перíнога богослóвца. – И богослóвци бíл'е на мртвѣца.

Централна лексичка ознака и доминанта синонимског реда је лексема *и'ак*, која као дијагностичко обележје улази у језгро семантичке структуре номинација са којима стоји у односу релативне синонимије. Компоненте нижег ранга 'успех', 'разред', 'врста школе' ученика генерацијски и интелектуално детерминишу и статусно га позиционирају у вршњачкој групи и широј заједници. Најниже се котира ученик који понавља разред – *двојкаш* и *повторац*,³⁵⁷ а уважавања је достојан *богословац* „ђак Призренске богословије”. На нижем образовном ступњу је *основац* „ученик основне школе”, који је у „старовремским” школама диференциран по разредима на основу уџбеника које изучава – *букварац, часословац, псалтирац*. Старомодни тип школе, о којем Чемерикић ексцерпира податке из историјских извора, подразумевао је образовање по етапама, где су ученици, без обзира на узраст, на првом степену описмењавања савладавали буквар, на средњем учили часловац и на завршном основнообразовном нивоу проучавали псалтир. Разреди нису постојали, већ су ученици дељени према књигама које изучавају, што се на плану лексичке садржине испољава преко диференцијалних сема 'буквар', 'часловац', 'псалтир'.

IV. 1. 2. б. Школовање девојчица није било заступљено у мери која би дала богатије лексичке резултате, тако да се женске номинације у овој категорији социјалних улога свODE на истокоренски синонимски пар *двојкаши́ца* и *двојка́шка*.

Зár и тí, мóри двојкаши́цо, íмаш óбраз да збóриш?

Дóбра је јадни́ца, и рабóтна је и л'у́чка, áма за ч'кóлу нé гу гóри ср́це, двојка́шка је. – Онéјзи двојка́шке, Сандíне другáч'ке Л'éнке, не могáше да помóгне ни уч'итéл'ка Мáга.

Одраз друштвене сварности на призренски лексички систем огледа се у асиметрији именовања са идентификационим семантичким обележјима 'ученик' и

³⁵⁷ У школском систему који је важио у Чемерикићево време двојка је била непрелазна оцена.

'ученица'. Комуникативне секвенце којима Чемериќић илуструје употребу лексема имплицирају став да женском детету образовање није неопходно и потенцира се неспособност савлађивања школског програма, чиме се директно или индиректно у самом говорном чину преноси стереотип да је женско дете предодређено за улогу домаћице пре него за школовање. Клишеирано мишљење додатно је истакнуто одабиром назива и творбеним дублетизмом. Негативна денотативна оцена мотивне речи (*двојка* „непрелазна оцена, недовољна“) допуњена је конотативним елементима у изведеници *двојкаш*, којој је једнака основа четворостепених деривата *двојкашица* и *двојкашка*. Форманти *-ица* и *-ка*, поред моционе, попримају функцију коректора негативног експресивног садржаја творбене основе. Снижени степен експресивности манифестује се преко прагматичке компоненте значења као изражавање благог прекора и разумевања за објекат говорења.

IV. 1. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога пријатеља'

IV. 1. 3. Један од примарних међуљудских односа путем којег се особа интегрише у друштво и развија свој социјални и емоционални потенцијал јесте пријатељство. Узајамном односу љубави, поверења и поштовања у Призрену се придавала велика важност, што потврђује низ назива за ову врсту социјалне интеракције – *другарсто*, *државина*, *кал'итера*, *миштерљк*.

Тој њино другарсто, тој њино држање, у век несъм видеја.

Ка њина државина што била, за казување неје. – Својитина несмо, ама од стари ни остала тај државина с њи, те се држимо ка да смо род.

Ама што га нема Сима Угар да ни дои'е, да неси иструја миштерљк със њега?

Неч'у със њега да имам никакву кал'итеру. – Иструја съм кал'итеру.

Емоционални и морални образац традиционалног пријатељског односа укључују симпатију и емпатију, бригу за добробит других, поштење и искреност, оданост, узајамно разумевање и саосећање, поверење и позитивни реципроцитет. Веза блиских познаника базирана на овим квалитетима прераста у пријатељство, а улога пријатеља заузима централно место у појмовној структури концепта друштвених односа. Језгрени сегмент менталног образовања *пријатељство* у призренској култури вербализује се јединицама са архисемом 'човек', хиперсемом 'социјална улога' и интегралном појмовном вредношћу 'улога пријатеља', која се на структурно-семантичком нивоу диференцира у два хоризонтална смера 'пријатељ' и 'пријатељица'.

IV. 1. 3. а. Микроред са надређеним елементом 'пријатељ' формирају језичке јединице *другар, пријател', другар / пријател' до главе, мик, ортак*.

А брѐ, другáру, ч'е íдемо л'и да се бáњамо. – Дервиш Смаил и другар му узеше 2 торбе (из тефтера). – Фериз узе за другара јене опњце (из тефтера).

Дадо Станоју за пријател'а (из тефтера). – Тѐј náре пратија óч'еф ми пријател' (Реметић 1996: 483).

Аџ'и-Ћмер-паша бија óч'ев ми пријател' до главе. – Андрѐшка Карач'и́рез и брáт ми Мита другáри су до главе.

Кáко си, мико?

Не мóгу без мóјега ортáка. – Сáм сьм, ортак ми óтиша на пúт.

Лингвокултуролошке особености градског призренског идиома леже у језичкој компетенцији говорника да варирају валидност другарских односа *ортак – мик – другар – пријате'л, – другар / пријател' до главе*. На скали вредновања односа међу пријатељима најниже се котира *ортак* „пословни пријатељ” („јавни друг у каквом послу” (Чемерикић)). Однос са ортаком заснива се на пословној сарадњи и заједничким финансијским интересима и захтева обострано поверење и оданост. У ортачком односу доминира етички принцип, а не емотивна повезаност, што турцизам (тур. *ortak*) декларише на периферију лексичко-семантичке подгрупе 'улога у примарној групи'. Околојезгрену зону подгрупе попуњава синонимски низ *мик – другар – пријател'*. Семантичке варијације међу централним елементима микрореда нема, осим у степену духовне блискости и интензитету емотивне привржености, што долази до изражаја у самом говорном чину. Албанизам *мик* (алб. *mik*) семантички је најближи појму познаника, *другар* одговара идеографској вредности 'блиски познаник', а најинтензивнији и најдубљи однос љубави, поверења и поштовања остварује се са особом означеном лексемом *пријател'*. Иако су интерпретиране заједничким именитељем „друг”, у овој тријади се осећа блага градација, што их чини градуалним синонимима. У трочланом синонимском низу доминанта је неутрални конституент *другар*, преко којег су дефинисани остали чланови. Домаће лексеме имају подједнаку фреквентност и у говору и у писаним споменицима. Твобени форманти *-ар* и *-тел'* именицама *другар* и *пријател'*³⁵⁸ дају значење агентивности, усмеравајући семантику деривата на активну улогу коју друг има у узајамном односу (пружа помоћ и подршку, саветује, са њим се деле недаће и радости, са њим се разоноди у доколици, на њега се може ослонити у

³⁵⁸ Радна именица *пријател'* образована је још у прасловенском језику од корена **pri-* „prodesse” (Skok III: 40).

свим важним моментима у животу, он је природно мерило и морални судија са чијим мишљењем човек усаглашава своје поступке). У менталитету Призренаца преовладава идеализован модел другарства, који потиче из архаичне перцепције, антиципиране у самом корену речи *друг* – сваки други (сваки човек) човеку је потенцијални друг / пријатељ. Идиличне представе на којима је изграђен прототип пријатеља достижу колминацију у изразу *другар / пријател' до главе* „одан, веран пријатељ” (Чемерикић). Допунски атрибутивни елемент *до главе* прави дистинкцију између народног поимања концепта *друг / пријатељ* као инваријанте колективне свести и индивидуалних асоцијација у вези са овом веома битном социјалном категоријом.

IV. 1. 3. б. Дистинктивна црта 'женско' дијагностичко је и диференцијално семантичко обележје лексема *другач'ка* и *другарица*.

Својéзи другач'ке извади́ла лакрди́ју. – Посвади́ла се, не збо́ри с ту́ј другач'ку. – Викана́ је у другач'ке на бо́ју. – Другач'ке се събра́л'е да се ни́шаф на ниша́л'ку.

Другари́ца гу је. – Да́дни и другари́це ма́лко.

Апсолутну синонимију остварује истокоренски пар *другач'ка* и *другарица*, с тим што је облик *другач'ка* аутохтон, а *другарица* припада новијем лексичком слоју. Поред потпуне семантичке подударности лексеме са собом носе идентичне културне асоцијације. Прототипични модел истополног пријатељства садржан је у самом средишту концепта *пријатељство*, а непосредно се манифестује у говорном дискурсу. У семантичкој структури лексичких јединица регистровани су елементи 'блиска', 'искрена', 'одана', 'пријатељица', 'према којој се гаји', 'другарство', који одражавају наивну представу о идеалној другарици. Овом семском саставу придружују се фонске семе 'другарство је могуће само на релацији женско – женско, односно мушко – мушко' и 'женски другарски односи карактеристични су за млађи узраст, док мушкарци остварују трајне пријатељске односе, који су најинтензивнији у зрелом добу и старости', које импликују културолошке специфичности и релативизирају опште значење. Женска пријатељства реализују се углавном у вршњачкој групи, почињу у детињству и прекидају се удајом, када жена престаје да води социјални живот ван куће. Због друштвених баријера које онемогућавају остваривање дубљег контакта и перманентност везе, пријатељство међу женским особама делује површно, сведено на заједнички рад, забаву, шалу. Изванјезичка стварност детерминише састав микрогрупе 'улога пријатеља'

(одсуство лексеме *пријател'ица* у значењу „другарица”)³⁵⁹ и њен семантички капацитет, који се на плану израза испољава дијалекатском формом (*другач'ка*).

IV. 1. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога комшије'

IV. 1. 4. Након родбине и пријатеља, човек најблискије односе успоставља са комшилуком. Просторна близина неминовно упућује људе једне на друге и ствара услове за развијање социјалних интеракција између суседа (чињење услуга, притицање у помоћ, олакшавање неког посла, добротинство, међуљудска солидарност, итд.). Традиција добрих комшијских односа у мултиетичној урбаној призренској средини темељи се на толеранцији и поштовању права суседа. Вишевековни суживот са Турцима утицао је на обликовање социјалне свести призренских Срба и прихватање муслиманског културног модела понашања према комшијама. Улога комшије има истакнуто место у исламу, где су комшијска права законом регулисана (комшија се ни на који начин не сме узнемиравати, треба га сваком приликом почастити, комшији се даје приоритет у куповини куће или земље, треба одржавати хуман и леп однос са суседима без обзира на њихову веру, према комшијиној жени треба се опходити са посебним респектом (Kurdić 2006: 217–226)). Шеријатски постулати у домену суседских односа прихваћени су међу хришћанима и уграђени у ментални конструкт Срба Призренаца као прототип доброг комшије – добротинитеља. Апстрактна појмовна вредност 'улога комшије' на дијалекатској слици човека изражена је номинацијама турског порекла, које унутар микрогрупе граде парадигму на супротстављености гендерног знака – 'сусед' / 'сусетка'.

IV. 1. 4. а. Онај који живи у суседству денотиран је лексичком јединицом *којишија* / *коњишија*.

Риста Кикмир ни је којишија. – Ч'ути, не дијај и 'урулт'ију, ч'е ч'ујеф којишије. – У коњишије два др'ва гориф, у нас јено, па неч'е (нар. посл.).

Турцизам (тур. дијал. *koşu*, поред *koşu*, *koşu*) је изборио апсолутну номинациону доминацију на призренско-тимочком ареалу.

IV. 1. 4. б. Идентификациона сема 'женска особа' дистинктивни је знак лексеме *којишика* / *коњишика*.

Рушит-агина којишика оста дужна. – Којишика ни је јена Латинка. – У коњишике гу се добило мушко па идем на бабине.

³⁵⁹ У Призрену се *пријател'ица* користи искључиво као сроднички термин.

Према ликовима *којишија* / *коњишија* у српском призренском говору обликовани су моциони еквиваленти *којишика* / *коњишика*.

IV. 2. ЛСПГ именица са хиперсемом 'улога друштвеног агрегата'

IV. 2. Категорија друштвених агрегата у социолошкој теорији дефинише се као скуп међусобно неповезаних појединаца који се налазе у исто време на истом месту, који имају неки заједнички привремени интерес или су задешени неком кризном ситуацијом. За разлику од социјалне групе, агрегат се одликује одсуством организације и структуре, анонимношћу, ограниченим социјалним односима, територијалним карактером, пролазношћу. Чланови овакве скупине идеографски се детектују по социјалним улогама купца, путника, туристе, болесника, публике. Концепција лексичко-семантичке подгрупе базирана је на елементима који својим смислом одговарају појму друштвеног агрегата. Конституенти подгрупе су структурно обједињени заједничком хиперсемом и у комбинацији са одговарајућом социјалном детерминантом граде системске односе (кохипонимске, синонимске). Језичке јединице распоређене су у три микрогрупе на основу релевантних семантичких ознака 'купац', 'путник', 'болесник'.

IV. 2. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога купца'

IV. 2. 1. У ситуацији када особа уђе у продавницу и жели нешто да купи приписује јој се улога купца и од ње се очекује друштвено одговорно понашање, компатибилно неписаном друштвеном кодексу који регулише социјалне релације продавац – купац, купац – купац. Улога купца ускладиштена је у менталном лексикону призренских Срба са асоцијативном мрежом квалитативних знакова који потенцијално улазе у семантичку структуру номинационог апарата ('поштен', 'лојалан', 'љубазан', 'толерантан', 'анониман') и из фонске позадине креирају опште лексичко значење.

IV. 2. 1. а. Човек који купује нешто денотиран је лексичким јединицама *миштерија* / *миштерија* и *куњџ**.

Ако ти је за продаву, миштерију ч'е нац'еш лако. – Ч'увам за моје миштерије. – Њега не га дираше тол'ико што га мајстор изгрдија, кол'ико га дираше што мајстор уч'инија тој пред свѣт, пред миштерије.

Куњџ (Реметић 1996: 361).

Конкурентност контактних синонима оспорена је доминацијом турског трговачког термина *миштерија* / *миштерија* (тур. *müşteri*), који има фиксирану

позицију у призренском лексичком систему. Семантичка структура лексеме једним делом корелира са домаћом изведеницом *купац*, којом је дефинисано њено опште значење „купац уопште”. Допунска компонента ’уопште’ упућује на анонимност потенцијалног купца. Чемериќић као посебну издваја реализацију „стални купац” којом номинација реферира на особу познату трговцу, која редовно пазари у истој радњи или код истог продавца и према којој се он опходи на посебан начин.³⁶⁰ Купац је у свести говорника представљен као финални конзумент, крајњи потрошач производа који купује.

IV. 2. 1. б. Жена купац номинује се именицом *миштерика*.

Она је Соколóва миштерика.

Моционим суфиксом *-ка* личне и социјалне потребе и својства купца придају се женској особи.

IV. 2. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога путника’

IV. 2. 2. Социјални феномен путовања поседује универзалне одлике и национално-културне карактеристике, експлициране у једној од базичних менталних конструкција носилаца дијалекта. У појмовној сфери лингвокултуролошког концепта *путовање* фокусирана је сложена когнитивна структура – ванјезички семантички сценарио путовања. Сценарио конфигуришу културно утемељени фрејмови: испраћај путника, субјект путовања, путовођа / предводник, вест о повратку путника, посећивање особе која се вратила са путовања. Конвенционална знања утиснута у појмовну структуру концептуализације путника и путовања олакшавају сагледавање значењске вредности језичких јединица микрогрупе ’улога путника’. Језгрени конституент је субјект путовања, а око њега су концентрисани допунски елементи, који одражавају лингвокултуролошку специфику језичке слике света Срба Призренаца.

IV. 2. 2. 1. Социјална улога путника лингвистички је репрезентована семемом „човек који путује” и лексичком јединицом *јолци’ија*.

А: Къд је Мита јолци’ија? Б: У понедејаник, здравл’е.

Денотативни карактер лексема носи из изворног језика (тур. дијал. *yolci*, поред *yolcu*) и у дијалекту реципијенту је усвојена као номинација са општим обавештајним садржајем. Лексички фон, међутим, културолошки нијансира семантички садржај

---

³⁶⁰ Корпус номинација са заједничким семантичким обележјем ’продавац’ обрађен је у оквиру лексичко-семантичке групе ’трговина’, као и именовања са хиперсемом ’посредник’, која се семантичким садржајем уклапају и у категорију социјалних улога.

турцизма, уносећи у значење елементе који се традиционално везују за путника (типична атрибутивна својства – скроман, стрпљив, озбиљан, старији, господин; разлоге и циљеве путовања – религиозни (хаџилук, Света Гора), ради посла или трговине, ради школовања). Фонске семе се кристалишу у контексту и дају лексеми аутентично значење у којем је утиснут прототипични образац путника.³⁶¹

IV. 2. 2. 2. Специфичну улогу на путовању има *калџуз* „1. путовођа, водич. 2. предводник, који је на челу колоне кад се иде по невремену, који прти пут”.

Турцизам *калауз* (тур. дијал. *kalavus / kılavuz*) реализује двоструку денотацију, што произлази из везе језика и стварности. Ванјезичка дистинкција улога коју на путовању добијају водич и предводник прави појмовну диференцијацију која се лингвистички манифестује раздвајањем значења и полисемијом.

IV. 2. 2. 3. Повратак путника традиционално је уприличен свечаним дочеком. Атмосферу ишчекивања и нестрпљења прекидали су дечаци који су породицама доносили радосну вест о доласку њиховог ближњег. Улогу муштулугџије у Призрену има *миждеџ’ија* / *миждеџ’ија*.

А: Куј ви бија миждеџ’ија? Б: Миждеџ’ија ни бија Андрџешка Славков. – Миждеџ’ија ни каза ч’и Миџа доша.

Са отварањем аутобуских линија и развојем ове врсте саобраћања, у Призрену се створио обичај преношења вести о доласку путника његовој породици и родбини. Дечаци су на аутобуској станици чекали путнике и трчали њиховим кућама да јаве срећну вест, за шта су добијали награду. Изаделека су узвикивали *мижде*, како их неко други не би преухитрио (Чемериџић). Везивање социјалне улоге гласника сужава денотацију турцизма *миждеџ’ија*, а узрасна компонента усмерава референцију (дечак).³⁶²

³⁶¹ Обичај испраћања путника у Призрену се одржао веома дуго. Рођаци и пријатељи су пратили путника изван града, до превоза, идући за њим и испијајући ракију. При поздрављању путник их је частио новцем. Даривање у новцу за ’срећан пут’ назива се *сел’амедија* (Чемериџић).

³⁶² Церемонијални карактер догађају даје *оџи’ел’дија* (тур. *hoş geldi od hoş gelmek* „добро доћи”), обичај да рођаци и добри пријатељи иду да пожеле добродошлицу и честитају онима чији се члан породице после дужег одсуствовања вратио у Призрен (*Идем на оџи’ел’дију у ујна-Цаве, доша гу Миџа. – Вэл’а да идем на оџи’ел’дију у кума-Андрџе, дошла кума-Мара*). Улазећи у кућу посетиоци поздрављају домаћина са „светло ти (ви) око”, а он одговара: „да си жив”. Домаћини том приликом послужују госте кафом и ратлуком, у изузетним случајевима и тигањицама, којима се чини посебна част госту (Чемериџић).

IV. 2. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога болесника'

IV. 2. 3. Педесетих година XX века Т. Парсонс у социјалну медицину уводи термин *улога болесника (sick role)*, с обзиром на то да болест, као лимитирајући фактор социјалног деловања, значи пре свега облик девијације или удаљавања од друштвено постављених циљева и директно угрожава рад, социјални ред и репродукцију (Parsons 1969: 670). Болесна особа легитимно се ослобађа свих или већине уобичајених улога и видова друштвене одговорности које као члан заједнице има према осталим члановима и према друштву у целини. Социо-културни и економско-политички контекст у великој мери одређују како ће неко интерпретирати симптоме болести, како ће такву особу друштво прихватити, које ће се стратегије лечења и терапеутски модели примењивати, какав ће социјални живот и који социјални статус болесник имати. Диференцијација између физиолошког поремећаја (патолошких физичких / органских оштећења које лекар дијагностикује), субјективног доживљаја бола и болести и социјалног стања у енглеском језику је изражена постојањем посебних лексичких ознака за сваки од наведених параметара болести (*disease, illness, sickness*) (Staničić 2007: 314–316). Свест о тежини болести и њеном утицају на човекову физичку и друштвену активност и на душевно стање кодирана је у лексичком систему Призренаца и на дијалекатској слици света репрезентована скалом градуалних синонима *лѣк бѣл'ес / лѣка рѣна, лошотѣња, бѣл'ка, бѣл'ес, бол'ештѣна, жѣва рѣна*. Осећај телесне патње (*мѣка, бѣл', бол'авѣна*) у наивном веровању призренских Срба најпоузданији је показатељ промена у организму и у складу са субјективним доживљајем особа одговара на симптоме болести, тражећи адекватан лек у народној медицини. Предузимањем мера за оздрављење и преузимањем одговорности за своје стање човек улази у улогу болесника, али ретко пацијента. У традиционалној призренској средини, где није развијена свест о институционализованом здравству, лекарска помоћ је била крајња нужда. Народ је проналазио различите алтернативне методе лечења, од лековитог биља до врачања. Коришћено је биље са широким спектром терапеутског дејства (*ајдуч'ка трѣва, жуѣта трѣва, бабѣна душиѣца, наниѣца, самобѣјка, срч'ѣнац, бозовѣнка, дафѣна, трѣва од крѣва, трѣва од посѣка*), оријентални зачини (*анѣсон, ѣшаиш, дѣрч'ин*), разна уља (*бѣдем-јѣги, бѣлѣк-јѣги, ѣнт-јѣги, дѣрчин-јѣги, нѣне-јѣги, бѣт-ѣти, круѣна-ѣт, гл'ѣстре-ѣт, сѣбѣр-ѣт*), прашкови (*тел'ѣзѣр*) и балзами са Истока куповани у бакалницама (*бѣја бѣлсѣм и ѣрн бѣлсѣм, амбѣруј*), од којих су се справљали мелеми за искашљавање (*деѣја-мѣск*), против стомачних тегоба, хемороида, кожных болести (*ч'ѣпек мѣјл'ем*), код прелома костију

(*јакџа*), рана, уједа инсеката, опекотина (*посан мџем*), болова у ушима, итд. Исцелитељска моћ приписивала се води донесеној са хаџилука или освештаној на празник Богојављање (*аи'иáзма*), а посебно магијској снази бајалица и ритуалних радњи приликом врачања. У културном коду Срба Призренаца записан је начин опхођења колектива према свом болесном члану. Од припадника примарних група (рођака, пријатеља, комшија) очекује се да покажу интересовање и забринутост за болесника, пожељно је да се распитују о његовом здравственом стању, да га редовно посећују, питајући за помоћ и изражавајући жељу за брзим оздрављењем. Шира друштвена заједница показује разумевање и поштовање за болесног човека, што лингвистички демонстрира сведеност микрогрупе на две номинативне јединице објективне оцене.

IV. 2. 3. а. Болесна мушка особа номинује се лексемом *болник*.

Куч'ка једна, и не запита бил'е како је болник. – Ч'утите, не дијајте њ'урултију, у коњшије има в болника. – Ц'еч'мишóла, болнику, што ти је, што се ал'иш?

Деривациони поступак открива лингвокултуролошку специфичност односа према болести призренских Срба. Изведена именица *болник* је мотивисана придевом *болан*, а придевска реч лексемом *бол*, која упућује на субјективни осећај физичке тегобе. Болесник се у Призрену првенствено конципира као особа која осећа физичку бол, снажну телесну патњу која је онеспособљава и спречава у обављању свакодневних активности.

IV. 2. 3. б. Болесна жена денотира се лексичком јединицом *болница*.

А болница, бóг нека гу даде здравл'е, ч'иши л'и гáјрет? – Отишла да види туј алка-Цавину болницу. – И масло гу дóри светил'е тејзи њине болнице.

Творбено-семантички еквивалент именици мушког рода је женска номинација *болница*, другостепени дериват настао моционом суфиксацијом (*бол* → *болна* → *болница* „она која је болна”). Моносемантичност ове лексеме лингвистички је резултат призренске социокултуре која преферира концепт кућне здравствене неге.

IV. 3. ЛСПГ именица са хиперсемом 'обичајна / обредна улога'

IV. 3. Понашање човека у различитим животним околностима и друштвеним ситуацијама регулисано је нормама традиционалне културе и народним обичајима. То су искуством и навикама стваране неписане одредбе и закони који су одговарали потребама живота једне друштвене заједнице и који постају неопходни у животу људи,

утичући на целокупно функционисање колектива и чинећи га особеним (Alajrović-Gjeldum 1999: 149). Културни идентитет Срба Призренаца формиран је на аутентичном духовном наслеђу и под утицајем образаца оријенталне културе. Трагови интерференције са турским вредносним системом рефлектују се кроз етнокултурну семантику лексема у домену социјалне организације живота и социјалних навика које прерастају у обичајну праксу (узајамно посећивање рођака, пријатеља, комшија). Национална специфика дубоко је укореењена и добро очувана у сфери обредних улога у религиозним обичајима и обичајима животног циклуса. Прагматички и семиотички аспект обичаја могуће је дешифровати и интерпретирати преко семантичког смисла лексичких јединица којима су означени учесници у обредним и ритуалним радњама везаним за свадбене и славске обичаје и народна веровања. Језички знаци носе кодиране информације у којима су фиксирани еталони призренске духовне културе. Вербална репрезентација нематеријалног сегмента људског деловања своди се на лексичке ознаке са архисемом 'човек', при чему референт прераста у симболички знак у којем је утиснут културни код микросоцијума. Хиперсема 'обичајна улога' појмовно повезује денотат са значењем које му се приписује, а које се тумачи у контексту традиционалних социјалних улога. Идеографска веза између човека и његове актуелне и привремене друштвене улоге духовног карактера на дијалекатској слици света реализује се лексичко-семантичком подгрупом именица сврстаних у уже скупине 'улога госта', 'улога домаћина', 'улога у свадбеном обреду', 'улога у славском обреду', 'улога у паганским ритуалима', 'улога врача'.

IV. 3. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога госта'

IV. 3. 1. Специфичан географски положај призренског ареала, привредна динамика и међукултурна комуникација утицали су на моделирање социјалног понашања чаршијског становништва и обликовање његовог менталитета. Друштвени живот углавном се одвијао у трговачким градским четвртима, али се неговала и традиција посећивања, која је прерасла у културну константу социјума. Кућне посете постале су стереотипна форма одржавања социјалних веза са комшилуком, родбином и пријатељима. Обичај одласка у госте постаје устаљени образац очувања контаката и уопштени модел оплемењивања патријархално утврђених међуљудских односа. Конзервативна схватања актуелизују се у обичајима везаним за припрему и одлазак у госте и у прототипичном поимању госта, а културно-социјални феномен гостовања у

култури призренских Срба може се реконструисати преко концепта *гостопримство* и његових вербалних манифестација.³⁶³ Когнитивна суштина менталног конструкта изражена је преко номинационих јединица са хиперсемом 'улога госта', у чијем се антропоцентричном и етноцентричном значењу открива природа човека из Призрена, али и систем вредности и модели понашања читаве заједнице. Фрејм 'гост' важан је фрагмент концепта гостопримства и саставни елемент сценарија 'гостовање', на дијалекатској слици света интерпретираног лексемом *мисафирљк* (тур. *misafirlik, müsafirlik*) (*Од ка доша, од мисафирљка на мисафирљк иде, јен д'н не веч'ераја дома*). У традицији Призренца гостом се третира сваки човек који домаћину дође у кућу, али посебан статус има лице позвано на обед или неку другу част. Фрејм госта има слојевиту структуру, где се препознају и схеме непожељног госта, изненадног госта, особе која гостује извесно време код некога, особе која има навику да често иде у госте. Улога госта подразумева унапред задате шаблоне владања и комуникације. Поштовање обичајне етикеције ствара еталон пожељног госта, чије су прототипичне особине скромност, пристојност, љубазност, умереност, ненаметљивост. Језгро језичке репрезентације концепта чине лексеме са семантичком вредношћу „особа која је у посети код неког у кући”. Етнокултуролошки фон значења избија у говорном чину и зависи од језичког окружења у који је лексичка јединица стављена.

IV. 3. 1. а. Гендерна дијагностичка компонента 'мушко' у синонимски ред повезује јединице *гос, мисафир / мисафир, т'ангъл-мисафир*.

Кани га ка да гу је гос. – Апансз гости. – Имаф госте на веч'еру. – Гостима и'ебан не могасмо да дадемо. – Целу недел'у била на госте у матере.

Андрешка ни је мисафир на веч'еру. – Мисафире ч'екамо за јутре.

Лексички паралелизам словенског *гос* (прасл. *gosti) и турског *мисафир* (тур. *misafir*, дијал. *müsafir*) лингвистичка је последица контакта два народа и преплитања њихових култура, тако да обе именичке лексеме подједнако учествују у грађењу културне и језичке слике света носилаца призренског говора, што је допринело стварању уникатне концептуалне и лексичко-семантичке парадигме.³⁶⁴ Прожетост словенских и оријенталних вредности на плану социјалних интеракција језички се манифестује комбинацијама домаће номинације са турским допунама, а таквим

³⁶³ Опширна компаративна истраживања аспеката језичке концептуализације гостопримства, као једне од значајнијих сфера човекове животне активности, и њених национално-културних специфичности, (Гарипова 2010).

³⁶⁴ Појмовну и језичку слику употпуњава придев *гостински*, који лексичку спојивост најчешће остварује са именицама *руч'ек, веч'ера, соба, ред*, а те колокације употпуњују менталну представу о пријему гостију, која је најдиректније повезана са концептом хране, пића, смештаја.

синтаagma се најприближније интерпретира фрејм госта (*апансџ гост* „изненадни гост”). Полусложеница *танџл-мисафир* изражава мало другачију схему – „непожељан гост”. Овај појмовни домен лексикализован је једино у Призрену, а почива на непоузданом значењу првог члана колокације (тур. *dangil* „неотесан, груб”) (Петровић 2012: 268).

IV. 3. 1. б. Жена гост означава се посебном именичком јединицом – *гостинка*.

Гостинка је на вал'а и ч'ес да гу се ч'ини ка гостинке. – А, мори, прифати се јемпут за рабóту и не седи тако ка да си гостинка.

Иако мушка именовања неутралног значења семантички могу да покрију и женски идентитет, због граматичке равнотеже је у српском призренском говору успостављена моција и изведен облик *гостинка*, денотативне вредности и објективне оцене. У периферним слојевима семантичке структуре деривата утиснута су конвенционална знања о улози гошће у призренском друштву, која се као фонске семе актуелизују у одређеном контексту.

IV. 3. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога домаћина'

IV. 3. 2. На другом полу своје структуре концепт *гостопримство* развија комплексан сценарио пријема гостију, где најзначајнију улогу игра домаћин. Релација домаћин – гост у средишту је менталне конструкције, око којег се семантички сценарио одвија по утврђеним етапама, које имају симболичко-обредни карактер – очекивање госта, дочек госта, гошћење (храна и пиће), испраћивање госта.³⁶⁵ Одлика менталитета призренских Срба је срдечно примање и предусретљиво дочекивање гостију, што до изражаја долази у прототипичним својствима домаћина. Улога домаћина базира се на постулатима који сублимирају националне и оријенталне вредности, на којима је изграђен стереотип топлог, љубазног, отвореног, искреног, великодушног домаћина.³⁶⁶ Важност ове социјалне улоге рефлектује се преко когнитивног обрасца доброг домаћина, што дијалекатској слици света даје културну посебност и етничку особеност.

³⁶⁵ Социјални углед породице расте честим и радим доласком гостију, чиме се указују поштовање и част домаћину. Значај социјализације и међусобног посећивања манифестује се изразима *добива гóсте* (*Тáј Стојан Куч'кар слабо би се мешáја сь[с] свét, па би рétко кьд и добивáја гóсте*), *добије гóсте* (*На муку је и тáј Данка Манди́на, куч'а гу се уч'ини óтел': мáло-мáло па тéке добије гóсте*). Најважнија етапа традиционалног сценарија гостопримства је ритуално дочекивање гостију, при чему се инсистира на моралној чистоти домаћина (*Добијeф л'и се гóсти, íма да се доч'éкаф ка што је рéd, те да се искóч'и сьс бéл óбраз*).

³⁶⁶ У језичком сазнању Призренаца прототип домаћина најбоље је интерпретиран квалификативима *гостол'убан* (*Брát му пó нéје гостол'убан. – Óна је млóго гостол'убна, ул'эгнеш л'и гу у куч'у да мóже на глáву би те турíла*) и *гостопрíман* (*Тáј куч'а бíла дáјма гостопрíмна*).

Традиционални обрасци понашања онога који прима госте нашли су одраза у културној семантици и семиотичком систему, а моралне вредности и духовна ширина етноса, који зраче из садржинске позадине, прерасли су у етикецију гостопримства. Овај социјално-културолошки модел одражава се на лексичко-семантичку парадигму кроз однос комплементарности чланова лексичко-семантичке групе, конверзива *гос / мусафир* – *домач'ин*, *гостинка* – *домач'ица*. Микрогрупа именица са хиперсемом 'улога домаћина' састоји се од елемената који се међусобно супротстављају семом пола.

IV. 3. 2. а. Мушка особа која некога прима у госте означава се лексемама *домач'ин* и *домџињи*.

Нурсуз је овако, ама ка домач'ин је млого гостоприман. – Къд доч'уше њојни домач'ини, одма натраг гу вратише Оритку.

На туј веч'еру биле сџл домџињи.

Дочек и пријем гостију дужност је главе породице, па отуда Д. Чемерикић не диференцира ситуационе улоге домаћина и семантички их не раздваја, већ социјалну улогу домаћина приписује „старешини куће”. Посебно значење лексеме *домач'ин* увели смо на основу илустративног материјала који потврђује значењску дивергенцију и лексикографског поступка у обради полисемичне лексеме *домаћин* у Речнику САНУ (РСАНУ 4: 513). У српски призренски говор дериват је ушао као већ формиран облик (*домаћ-* + *ин*) и фонетски се прилагодио овом идиому. На ову тврдњу наводи одсуство основинског придева (*домаћи*), односно постојање (позно)прасловенске придевске варијанте *домџањ* и од њега поименичење *домџињи* са збирним значењем „укућани”, којим се успоставља однос симетричности и реципрочности са лексемом *гости*.

IV. 3. 2. б. Жена у улози домаћице, она која дочекује и послужује госте, номинује се лексемом *домач'ица*.

Што имаш да кажеш, кажи домач'ице а не мене, ја сџм гостинка. – Да те дочека тај домачица, гостопримно че те дочека, но да ти уч'ини ако гу мол'иш ништо, ич' не се надај.

Улогом домаћице прописане су радње којима „жена кућног старешине” (Чемерикић) демонстрира љубазност, несебичност и поштовање према госту. Њене дужности у вези са гостима углавном се свде на послуживање.

IV. 3. 3. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у свадбеном обреду'

IV. 3. 3. Рођење, свадба и смрт су преломни моменти у животу човека и доводе до ремећења друштвене равнотеже и нарушавања устаљеног реда. Чланови заједнице су међусобно повезани, тако да промена позиције једног од њих захвата читаву заједницу, која новонастало хаотично стање креативно преводи у ритуал. Ритуал је стваралачки чин, дешавање, представа у којој чланови којих се промена тиче играју у стандардизованим и стилизованим улогама, релацијама и поступцима, али и са извесном дозом импровизације (Златановић 2003: 17). Тренутак кризе, социјалног прегруписавања (одвајање од почетних позиција) превлађује се ритуалима везаним за континуиране фазе у обреду прелаза, од сепарације, преко домена лиминалности до агрегације и потпуне интеграције члана у нову групу. У систему животних обичаја и породичних обреда централно место заузима свадбени ритуал, због разноврсности елемената и сложене структуре која укључује обредну симболику. „Свадба је најважнији, најразвијенији и садржински најбогатији ритуал животног циклуса. Она у згуснутом виду изражава друштвену стварност – економске и сродничке односе, положај жене, однос према оностраним и може се означити као парадигматичан догађај културе Срба” (Златановић 2003: 7). У свадбеном ритуалу призренских Срба уграђен је идентитет заједнице, а у његовом спровођењу актуелизирају се суштинске карактеристике колектива и његове традиције. Призренски свадбени обичаји чувају рудимент словенске архаичности, али и карактеристичне црте присутне само у локалној традицији, које су видљиве на етнографском и лингвистичком плану. Акциони план српског свадбеног обреда (Златановић 2003; Петровић Савић 2009; Златановић 2012) уклапа се у општу словенску традицију, тј. има троделну структуру (Семёновна 2001; Узенева 2003, 2010; Таратынова 2007; Чугаев 2008; Сергеевна 2011; Иванченко 2012; Тищенко 2013). Схема призренског свадбеног сценарија прати етапе предсвадбене, свадбене и постсвадбене обредне праксе. На лингвистичком плану сценарио је разложен на једноставније когнитивне структуре – фрејмове традиционалних радњи (проводацисање, договор, виђење, венчање, даровање, посете), фрејмове свадбених чинова, фрејмове актера и фрејмове материјалних реалија. Свадбена обредна лексика одражава процесуалну, агентивну и предметну страну ритуала, у чијем су језгру фиксирани називи обредних лица.³⁶⁷ Микросистем *nomina personalia* са хиперсемом

---

³⁶⁷ Свадба је симболизација социјално-родбинских односа и тако схваћена представља род у процесу његовог преустројавања, из чега произилази да учесници свадбе и њихове дужности или улоге имају изузетно важно значење за обредни чин (Иванова 1998: 7).

'учесник у свадбеном обреду' садржи називе ритуалних субјеката у обредном акту. Лексичко-семантичку микрогрупу формирају мањи скупови чији су чланови интегрисани значењским елементима 'предсвадбени период', 'свадба' и 'период после свадбе', који хронолошки координишу улоге и функције учесника свадбеног обреда, које су расподељене у складу са традицијом, узрасним особеностима и сродничким везама. Изванјезичка сегментација свадбене обредности условила је језичку класификацију, констелацију лексема са обредном семантиком и парадигму унутар микрогрупе.

IV. 3. 3. 1. Предсвадбена фаза обреда сложена је од поступних и традицијом утврђених чинова, који моделирају логичко-појмовни комплекс свадбеног циклуса и структурирају схему обредних агентива. Обавезни елементи предсвадбене призренске традиције су посредовање, испит и позивање гостију. Сваки сегмент се састоји од ритуалних радњи за чију су реализацију потребна конкретна лица. Улоге учесника у предсвадбеном обреду лексички израз налазе у систему *nomina personalia*, у чијем је семантичком садржају конзервиран локални стереотип колективног понашања приликом иницирања друштвене кризе и почетног премошћавања хаоса изазваног статусним преструктурирањем. Ритуалним регламентом прописане су улоге проводације, прстенције и момка.

IV. 3. 3. 1. 1. Иницијални чин којим се покреће процес свадбеног обреда је проводацисање, односно посредовање при склапању брака. Улогу посредника могла је имати и мушка и женска особа из момкове фамилије са израженим преговарачким вештинама, чија је функција да у дому девојке и пред њеним родитељима хвали момка и његову породицу. Уколико проводација успешно представи страну коју заступа и родитељи девојке дају свој пристанак, његово ангажовање се продужава све до саме свадбе. У предсвадбеном периоду он је главна спона између двеју односних породица.

IV. 3. 3. 1. 1. а. Мушка особа у улози посредника именује се лексемама *мисиџи'ија* и *абери'ија*.

Нашејзи Санде мисиџи'ија бија Јован алка-Ванкин.

У Тодора кандурџи'ије доша ги абери'ија. – Крста Мандија пратија абери'ију за Данку Ђице Сџме Ункџнога. – Ч'ипрџни вратиџ'е абери'ију.

У српском говору Призрена турцизми *мисиџи'ија* (тур. дијал. *misitçi*) и *абери'ија* (тур. *haberci*) на парадигматском плану остварују релативан синонимски однос подударењем основног значења једне и секундарне семантике друге речи. Овим блискозначницама еквивалентна су критеријска обележја денотата („проводација”). По

опсегу полисемантичке структуре (*абери'ија* има богатију структуру) и по употребним карактеристикама ове две лексеме се разликују. *Мисици'ија* реализује искључиво значење „проводација”, док полисемична лексема *абери'ија* обредну значењску вредност „особа којој се ставља у дужност да, погодним начином и без обавеза, испита расположење родитеља који имају девојку за удају, да ли би били вољни да се спријатеље са неком породицом која има момка за женидбу” (Чемерикић) добија у културном контексту обреда и конкретном језичком изразу. Интерпретација значења у традиционалном предсвадбеном кључу открива благу семантичку и функционалну диференцијацију у лексичком паралелизму *мисици'ија* – *абери'ија*. Семски састав лексеме *мисици'ија* кондензује све важне елементе традиционалног поимања улоге проводације, од којег се очекује да добије званичан пристанак родитеља девојке и да испрошену девојку „обележи”, дајући јој *миџак белег*³⁶⁸, први ритуално-симболички дар којим започиње процес сепарације. За разлику од мисиције, који предсвадбену обредну улогу успешно спроводи до краја, абериција не мора стриктно да испоштује прописану формулу јер није обавезан да испуни задатак. У конотативном семантичком сегменту значења лексеме *абери'ија* учитан је ред скривених знакова условљених обредном локалном семантиком. *Абери'ија* углавном сигнификује безуспешног посредника и у говору кореспондира са изразом *нема време*, који се користи као еуфемизам за одбијање проводацијине препоруке.³⁶⁹

IV. 3. 3. 1. 1. б. Жена у улози проводације означава се јединицама *мисици'ика* и *абери'ика*.

Даницу Мач'кину мисици'ика тражила за Кикмира. – Мисици'ика вал'а да понесе: дукат, белу пару, три зрна ч'еницу, парч'е шеч'ер и шамич'е. – Мисици'ика била у Пајанте и однела бел'ег.

³⁶⁸ „*Миџак белег* садржи једну стару златну пару мање вредности, једну стару сребрну пару (*бела пара*) – да вереница доживи дубоку старост и обели као та пара, три зрна пшенице – за *берич'ет* и *нафаку* и да вереница буде увек сита, једну коцку шећера – да вереница буде увек „блага ка шечер” и једну свилену марамицу. Све ово, увијено у мараму, носи проводација у пратњи једног мушког детета из вереникове породице. У вереничиној кући дарове прима мушкарац и то у бакарној тепсији – да вереници буду трајни као бакар” (Чемерикић). Чином даривања девојка је званично *запросена*, чиме добија статус веренице (лексичка ознака *вереница** (СДА) не припада лексичком систему Чемерикићевог времена). Искакање из обредне структуре нарушавало је традицијом успостављен протокол призренске свадбе. Дешавало се да девојка не испоштује одлуку родитеља о избору њеног брачног партнера и да тајно оде са оним којег је сама одабрала. У Призрену се таква девојка назива *уграбеница*.

³⁶⁹ Чемерикић напомиње да израз *нема време* код Срба у Призрену значи „нема материјалне, новчане могућности” и употребљава се да се избегне позитиван одговор при разговорима о прошевини. „Родитељи девојке, ако им се не допада момак, да не би негативно одговорили на понуду и тиме увредили момкове родитеље, употребљавају тај израз, што значи да, наводно, нису у могућности да поднесу трошкове око девојачке спреме и свадбе” (Чемерикић). У истом значењу овај калк са турског широко је распрострањен у македонском говорном језику (Петровић 2012: 30).

Грб'ини гу рекл'е абери'ике с'анч'и немаф време.

Посредничку улогу неретко је преузимала женска особа из момкове фамилије, која се истицала речитошћу и способношћу убеђивања. Тактичност је, такође, важна особина онога који преговара, јер је провадацисање неизвештан чин, а преговарање осетљив инструмент којим почиње нарушавање равнотеже у друштву.

IV. 3. 3. 1. 2. Пошто родитељи девојке дају пристанак и провадација испроси девојку, према традиционално утврђеном сценарију, спроводи се веренички испит. Овај сегмент предсвадбеног ритуала обухвата неколико разрађених обредних чинова – испит младог пара пред свештеником, „пријатељење” двеју страна, даривање, послуживање, весеље. Веренички испит или *прстен* обавља се у кући девојке, где долазе вереник, његови родитељи, најближа родбина и свештеник. Субјекти овог обредног церемонијала означени су збирним именом *прстени'ије*.

На пр'стен идеф прстени'ије.

Именовање обредних агентива мотивисано је поступком у предсвадбеном ритуалу који се на лингвистичком плану преводи у фрејм 'прстен', који има симболичко-магијски карактер.³⁷⁰ Процедурална схема укључује испит младог пара према црквеном канону којим свештеник утврђује да ли момак и девојка добровољно ступају у брак, што се ритуално потврђује даровима и свечано прославља.³⁷¹

IV. 3. 3. 1. 3. У структури традиционалне призренске свадбе позивање гостију је последњи сегмент предсвадбеног обичаја. Сватови се позивају на ритуално утврђен начин, у суботу пре свитања, окићеном здравицом напуњеном вином³⁷² и писаном позивницом (*посула*). У улози позивара могли су бити и мушкарци и жене.

IV. 3. 3. 1. 3. а. Мушка особа која позива сватове именује се полисемичном лексичком јединицом *момак*.

---

³⁷⁰ У тренутку када прстенције улазе у двориште, девојка их, скривена, гледа кроз златан прстен, струк босиљка и сито. Сваки од ових елемената има магијску функцију (златни прстен – богатство, босиљак – здравље, сито – плодност).

³⁷¹ Дар који испрошена девојка добија од свекра на испиту назива се *гол'ем б'ел'ег*. Садржај дара, умотаног у свилену мараму и донесеног на послужавнику, чине парче шећера, неколико зрна жита, сапун, мирис, чевре, материјал за димије и један златни новац. Девојка на *тавлу*, уместо дарова које је добила, ставља свој дар за вереника. Саставни елементи дара и уздарја имају обредну симболику, а само даривање „моћ обавезивања” (Златановић 2003: 60–61). Девојка је све време, док се поздравља са прстенцијама, послужује их и дарује, прекривена марамом званом *застрамач'а*, како би прикрила свој стид пред родбином и гостима (Чемерикић).

³⁷² Кићење здравице обавља се у суботу пре зоре и то чине девојке и млађе жене, специјално позване за ту прилику. Свечани карактер овом чину даје певање свадбених песама. Дрвена чутура, буклија, кити се цвећем (*и'нци'ир*), златним листићима (*в'арак*) и златним нитима (*те'л'*) и пешкиром (*К'ьд к'итимо здрав'ицу, ту'рамо и в'арак*).

Кикмиров момак не ви́кна у недел’у на сва́дбу. – Момак не ви́кна у субо́ту на веч’еру, у недел’у у свато́ве у Кр’сте Манди́је.

Почасну улогу да позива сватове са младожењине стране добијао је угледни, ожењени мушкарац, а са младине неожењени младић. Момак је обавезно био огрнут ћурком, без обзира на временске прилике, у десној руци је носио окићену здравицу и ишао од куће до куће позивајући госте, притом поштујући устаљену комуникативну формулу.³⁷³ Примарна семантика „млад човек, младић” мотивисала је избор имена обредног агента, који, осим улоге позивара, има још једну, веома важну функцију током свадбеног обреда.

IV. 3. 3. 1. 3. б. Женска особа у улози часника који позива сватове номинује се лексемом *момкови́ца*.

Доодила момкови́ца да не ви́ка на сва́дбу у К’сте Тетинч’ета.

Етнолошко-лингвистичка интерпретација свадбене терминологије са архисемом ’човек’ укључује корпус назива за лица која активно учествују у предсвадбеној церемонијалној процедури, међу којима је номинација са дистинктивном цртом ’женско’ *момкови́ца*, мотивисана обредном локалном семантиком. Момковица је удата жена са момкове стране, која значајну ритуалну функцију добија током свадбе, а нарочито у току прве брачне ноћи.

IV. 3. 3. 2. Централни догађај у склопу свадбене обредности је сама свадба. Структура традиционалне свадбе прати структурне фазе обреда прелаза, у чијем је средишту чин венчања, а главни актери су млада и младожења. Систем обавезних и периферних учесника свадбеног ритуала моделира номинациони спектар у лексичко-семантичкој категорији ’улога у свадбеном обреду’. Лексички скуп конструисан је према обрасцу ванјезичке поделе обредних улога и њиховом значају у дијахронијској структури свадбеног ритуала. Схема учесника свадбе организована је на принципу бинарне опозиције – мушко / женско и дихотомне везе – учесници с младине / учесници са младожењине стране, за које важи општи назив *свато́ви*.

Дои’оше свато́ви.

---

³⁷³ Обичај је да момак не улази у кућу званице, већ јој на вратима даје здравицу и свечано позива у име домаћина: „поздравиле ви се од (име домаћина) у недељу на свадбу”, или „да заповедате у суботу вечер на вечеру, а у недељу у сватове”. Званица уноси здравицу у кућу, где сви укућани отпију по гутљај вина, а потом долију своје вино и враћају је момку, даривајући га (пешкир, марама, чарапе, новац), речима „да сте живи, нека је срећно” (Чемерићић).

Прасловенски термин из агнатске породице (прасл. *svatъ) (Skok III: 369) преобликован је у колективну именицу *сватови* са унифицираним значењем „учесници у свадбеној поворци”.

IV. 3. 3. 2. 1. Главни субјект свадбеног ритуала је невеста. Њен ритуални значај истакнут је централном улогом у обреду и посебним третманом у целокупном обредном контексту. Постављање младе у центар ритуалног акта и магијско наглашавање њене моћи компензују њену статусну реградацију у брачној заједници. Ритуална доминација младе обрнуто је сразмерна њеном реалном положају у патријархалној породици. С друге стране, чином венчања невеста доживљава радикалну промену животног и друштвеног статуса, и тај процес сепарације обележава двоструки прелаз – хоризонтални (трајно одвајање од примарне групе и прелазак у нову, непознату заједницу) и вертикални (прелаз из статуса девојке у статус жене, који обезбеђује тек рођењем мушког детета). Пролазећи кроз етапе обреда прелаз, млада се најдуже задржава у лиминалној фази, у којој њена улога добија повишен тон и у потпуној је инверзији са положајем који има у патријархалној друштвеној структури. Узвишен ритуални статус гаси се преузимањем улоге супруге и успостављањем реалних односа у новој брачној заједници (Јовановић 1993: 140). Средишња ритуална фигура око које су усмерене активности осталих учесника свадбеног обреда у српском говору Призрена обележена је номинационим јединицама *младаневџста*, *манџста* и *млада**.

Къд идеш на свадбу, на веч'еру, тај младаневџста вал'а и да се дарује. – Младаневџсту изнесоше брач'а гу. – Гови ка младаневџста. – Ўзе зајем за младаневџсту. – Што си се уздурч'ила туј ка младаневџста?

*И мене се досадило, плетеуч'и манџсте ел'пезен.*³⁷⁴

Младе се стаји бараница овде. – Млада дофач'а оној-дете и подигне овако (Реметић 1996: 540).

Примарна реализација сложеннице *младаневџста* односи се на актуелну улогу женске особе на дан свог венчања и тим именом се она ословљава и наредних годину дана по венчању. Семантичка својства лексеме детерминисана су спољашњим саставом композита (придев (*млада*) + именица (*невеста*)). Атрибутивни садржински елемент

³⁷⁴ Чин плетења елпезана (тур. *elpeze*), традиционалне невестинске фризуре, свечани је догађај који се уз музику и певање пригодних песама обавља у суботу преподне у младиној кући, уз присуство њених рођака и другарица. Елпезан је посебан начин чешљања и сплитања косе у танке плетенице које падају низ леђа, осим косе изнад зулуфа која пада преко образа. Са тако сплетеном косом невеста у недељу иде на венчање. У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се обичају сечења зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Овај обредни поступак је знак да је невеста постала жена (Чемерићић).

квалификују невесту као младу особу, што потенцијално сугерише телесну лепоту и имплицира духовну и моралну чистоту.³⁷⁵ У слојевитости садржаја другог члана уpletен је митски (пра)словенски код у којем се чита дубље социолошко, антрополошко и етнолошко значење сложене именице у дијалекту (нова, некушана, непозната, неспозната, туђа). Контрахована варијанта *манеста* носи емфатичност у изразу, која се испољава у стилско-функционалном аспекту значења речи, дајући јој повишен, свечани, извештачен тон. Новијем слоју призренске лексике припада поименичење *млада*, које као самосталну именичку јединицу не срећемо у Чемерикићевом лексикографском материјалу.

IV. 3. 3. 2. 2. У односу на третман младе, младожењи, иако је по природи ствари истакнут ритуални субјект, свадбени ритуал додељује маргиналну улогу и ставља га у инфериорни положај. Он је на периферији обредне радње у свим њеним фазама и истиснут је из ритуалног процеса као неважна личност (Петровић Савић 2009: 60). Ритуална деградација младожење у инверзији је са његовом стварном породичном моћи пре и после свадбе и реалним друштвеним статусом, који се женидбом додатно оснажује и учвршћује. Мушкарац у време своје женидбе означен је лексемом *младожења*.

Младожења прач'а венч'аницу невесте. – Къд пром'оше дѣвет годинице / Тъд се спраи младожења млади / Да отиде до Орида града / Да запрџси Оритку девојку (нар. песма). – *Штџм испрати свога младожењу / Пџврати се на своје ч'ардаке / И џбуч'е руџо ненџсџно* (нар. песма).

Комбинованом творбом (*млад + о + жен + ја*) добијен је назив за мушкарца (*младожења*) који ступа у брак, којим се језички обележава његова актуелна обредна улога у систему социјалних односа успостављених обичајем. У формалној структури номинационе јединице доминира ритуални опозит – *млада*, која је ступањем у брак преведена у статус жене, што се на плану садржаја читава у обрнутом поступку са аспекта мушкарца – он се жени младом, добија младу, односно жену. Једини активни моменат, чин увођења у брачну заједницу, определио је избор имена.

---

³⁷⁵ Смерност и честитост млада демонстрира тако што за време свадбених обреда *гови*, непомично стоји пред сватовима са рукама на појасу, гледајући испред себе и држећи у левој руци неколико пута пресавијену марамицу (*тестџмел'*), која има заштитну функцију (*А: Л'џпо л'и говџше младанџвџста? Б: Сџвџ нис пуџа што гл'џдаџше*). Обичај говења почиње у суботу поподне, након што млада обуче невестинске хаљине и потпуно се стилизује за дан свадбе и наставља се током читавог ритуалног процеса (*У говџње младанџвџста вџл'а да гл'џда пред себе. – Сџл што бџше поч'џла говџње, приџде гу џмал'иџа*). Доласком невесте у кућу младожење *говење* поприма друго значење и односи се на њено понашање у новом породичном окружењу, које традиционално подразумева дворење укућана и угађање њиховим потребама.

IV. 3. 3. 2. 3. Женско лице које поред младе има истакнуту улогу током свадбеног церемонијала је младожењина мајка. Син је медијум помоћу којег мајка изграђује друштвени статус, а његовом женидбом она добија највећи могући степен ауторитета који као жена може да има у патријархалној заједници (Златановић 2003: 68). На самој свадби мајка доживљава промоцију у статус свекрве, што је пропраћено низом ритуалних поступака (свекрвино коло, бацање сита, даривање), забрана (забрана седења) и спољашњих атрибута (специјална одећа), у којима су скривене симболичке поруке везане за осетљиви тренутак прелаза између дефинисаних позиција у социјалној структури. Понашање свекрве регулисано је обредном праксом која јој намеће активну улогу и свеприсутност у току свадбене процедуре, чиме се интензивира њено статусно напредовање и повезивање са невестом. Концентрација ритуалних радњи чији су актери свекрва и снаха има за циљ да комбиновањем имитативне и контагиозне магије свекрва пренесе на невесту своју потврђену биолошку моћ и да је уведе у домаћи култ, јер и једна и друга имају исти значењски именитељ – плодност / рађање (Златановић 2003: 80). Као жена која је родила сина и његовом женидбом постала свекрва, свекрва представља узор за идентификацију невести и у том контексту игра значајну обредну улогу. Представа о свекрви истиче значај њене улоге у будућем животу невесте и потиरे њихов реални амбивалентни однос ритуалном инверзијом. Уопштеним образацем промовисања младожењине мајке у статус свекрве, који је на свадби јавно потврђен и признат од стране колектива, актуелна улога свекрве постаје трајна и коначна. Ванјезичка стварност се на лингвистичком нивоу испољава у предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења јединица *свекр'ва* и *свекрв'ич'е*.

С'дне свекр'ве у крило.

Саши'ла кош'ул'у свекрв'ич'ету.

Назив из индоевропске агнатске породице (прасл. **svekry*) првобитно је означавао оба рода и сигнификовао ауторитет мужевљевих родитеља. Даља породична генеза довела је до раздвајања улоге свекра и свекрве и тај ономасиолошки моменат мотивисао је појмовну диференцијацију и лексички паралелизам. Кумулативни принцип еволуције и локални културни контекст обреда условљавају слојевиту садржинску структуру лексеме *свекрва* и откривају се у дубљим слојевима значења. Деминутивна форма *свекрв'ич'е* у складу је са инверзивним карактером обреда и ритуалним унижавањем лица које је статусно надмоћније.

IV. 3. 3. 2. 4. У сенци улоге коју у ритуалу има свекрва налази се младожењин отац. Потиснут из круга главних ритуалних субјеката, он је опозит свекрви, која са

младом и младожењом чини елементе једног обрасца, прелазећи фазе обреда са свим пратећим атрибутима. Свекар је делимично захваћен ритуалном инверзијом и, као споредни актер, пролази кроз зону лиминалности. Током целе свадбе он остаје у свом статусу домаћина, а узвишен друштвени положај демонстрира материјалном супериорношћу, која се предметно реализује преко дарова које шаље невести.³⁷⁶ Бинарни концепт систематизације учесника свадбе заснива се на принципу корелације мушко – женско. Номинациона јединица која на језичком плану одговара семени „младожењин отац”, а у појмовној структури обредне праксе покрива улогу свекра, у говору Срба Призренаца јавља се у две алофоне варијанте *свѣкар* / *свѣкър*.

*Донѣја гу свѣкар прстенл'ија нѣјас. – Свѣкар гу пратија антерију шамкутнѣју. – Овај боја од свѣкра пратѣна.*³⁷⁷ – *Свѣкар гу дарувѣја гѣл'ем дукат.*

Облик мушког рода (прасл. **svekrъ*) настао је још у индоевропском периоду развоја језика према фемининуму **svekry* (Skok III: 370), првобитно за означавање биолошке везе међу сродницима (ие. **sue-* > прасл. **svojъ*” и **kry* „крв”, Gluhak 1993: 597). У етимологији номинација за мужевљеве родитеље открива се примитиван концепт апсолутне сепарације младе од примарне породице, њено једносмерно кретање

³⁷⁶ Обичај да свекар дарује невести спрему потврђен је у говору кроз лексичку реализацију *мера*, која у семантичкој структури садржи све елементе традиционалног даривања невесте, при чему је главни обредни агентив свекар („Шта ће свекар дати зависи од договора за девојчиним родитељима и његовог материјалног стања. Пошто терзије не смеју узимати девојци меру, свекар шаље хаљине својих рођака да будућа невеста проба. Уколико јој неке од њих одговарају по величини, по тој мери се шију за њу хаљине, а уколико нема одговарајућих, девојка и њени родитељи припреме све што треба и пошаљу свекровој кући. Мера се носила у недељу, а ако меру носи девојчина страна, мора се вратити до среде поподне. Свекар уз меру шаље урме, смокве, бомбоне, ратлук, воће. Када мера дође у свекрову кућу, стави се прво на наћве, да невеста буде берићетна ” (Чемерикић).

³⁷⁷ Према обичају, свекар је дужан да набави и пошаље боју недељу дана пре венчања, уз дарове за укућане (дукат, воће или ратлук). Боју девојци доноси старија младожењина рођака (*Нате Костине ја сѣм гу носила боју. – Ајде, спрѣл'ај се, врѣме је да се носи боја. – А: Пратиште л'и боју? Б: Пратиство. А: Срѣтњо нѣка ви је. – Гѣл'ем ч'ѣс гу уч'инил'е кѣд однѣла боју, прѣжиле гу и тигањѣце*). Обичај бојења косе уграђен у предсвадебни циклус обредних радњи, веома је разрађен, са јасно утврђеним ритуалним елементима („По написаном закону девојка пред удају фарба косу у црно. Бојење косе врши се у среду пред венчање. Уочи дана боје невестина породица шаље позиве 'на боју' девојкама. Званице долазе у среду преподне и приступа се прављењу боје уз песму и игру. Боја се прави тако што се помешају *шишке, кѣна, растѣк, крмез*, дода се мало зејтина и ракије, и кува се уз стално мешање већим гвозденим клином. Фарбање се врши насред собе, на јастуку, где удавача треба да седне. По обичају, она не пристаје добровољно, званице је вуку, она се нећка док је не савладају и натерају да седне на јастук. Преко лица јој пребаце вео, звани *засрамача*, да јој се покрије стид, окупе се око ње и почну са веселѣм. Бојење врши удата жена која не сме бити у жалости и која има доста деце, како би и невеста била богата породом. За све то време званице певају песме нарочите за ову прилику (*Ој девојко, боју ти турамо; Ој девојко, неверницо; Не ли ти је жалба, девојко*), а удавача плаче. Када заврши фарбање, жена која је то чинила, омашћеном руком пипне сваку девојку по лицу или челу да би се и оне ускоро удале. Званице остају на ручку и славље се наставља до мрака. Овом приликом оне дарују удавачу (тканином, марамицом, чипком, чарапама, сапуном, кремом и сл.). Офарбана коса пере се у суботу преподне и тада се онај клин којим је мешана боја док се кувала укује у неку греду у кући, да би невеста увек била уз свог мужа, да се са њим не свађа, да буду привржени једно другом, као клин за греду” (Чемерикић).

из родитељског дома, потпуно интегрисање у нову заједницу и повезивање са члановима нове породице које доживљава као крвне сроднике.

IV. 3. 3. 2. 5. Почасно место у свадбеном ритуалу припада куму. Функција сведока на венчању обезбеђује му централну улогу, а веза са црквом (венчање) даје му ауторитет и озбиљност. Кум својим присуством увеличава свадбену церемонију, према њему се сви опходе са поштовањем и посебном пажњом, његово понашање треба да одаје утисак умерености и достојанства. Узвишена сакрална улога којом му се приписује световни карактер дистанцира кума од *communitas*-а³⁷⁸, којим на свадби руководи стари сват.³⁷⁹ Улога кума је трајна, веза са њим прераста у сродство које се одржава генерацијама и наслеђује се патрилинеарно.³⁸⁰ Идеографска вредност ритуалног субјекта којем је приписана улога кума интерпретирана је семемом „сведок на венчању”, семантичким еквивалентом лексичке ознаке *кум*, индеклинабилно *кума*.

*Кум ни је Тодор Рогач'а. – Ада, он му је венч'ани кум. – Кум че донесе кумовски венци.*³⁸¹ – *Кум прати овна.*³⁸²

Кума-Андреја Ч'ифтел'ија.

Облик *кум* настао је краћењем као хипокористик од лат. *compater* „суотац”, *commater* „сумајка”.³⁸³ Етимолошка база имплицира снажну духовну везу између два лица или две породице која се ритуалним религијским чиновима (тајном венчања и тајном крштења) интензивира, сакрализује и прераста у нераскидив сроднички однос. У

³⁷⁸ В. Тарнер дефинише антрополошко значење термина *communitas* као осећај једнакости, солидарности и заједништва, који се најјасније читава током обреда прелаза, карактеришући реалност хомогеношћу, неиздиференцираношћу, бестатусношћу и стваралачким набојем (Златановић 2003: 18, према Turner 1969: 94–130). Насупрот *communitas*-у као антиструктури је строго структурирано секуларно друштво.

³⁷⁹ Улога старог свата у етнолингвистичком корпусу Д. Чемерићића није регистрована.

³⁸⁰ Духовна сродничка веза међу кумовским породицама денотирана је лексемом *кумство* (*Мита неч'аше да ост'аи старо кумство, те доц'е и венч'а кума-Зарку. – Наше кумство је старо, останало ни још од д'еде*). *Кумство* се традиционално одржава по мушкој линији и једино се може растурити у случају смртности деце у породици (*Умре кумч'е, растури се кумство*).

³⁸¹ У време када у православној цркви није било венаца, важног реквизита у обреду венчања, кум је био у обевези да их изнајми код лимара. Венце је доносио на послужавнику, на коме је било слаткиша, леблебија и ситног новца, са њим је ишао по младу, па у цркву. За време церемоније венчања, када се младенци окрећу око стола, леблебије, шећерлеме и новчићи се бацају по њима, за срећу и берићет. Након венчања венци су ношени у младожењину кућу (Чемерићић).

³⁸² Из Чемерићићеве перспективе архаичан је обичај да кум младожењи шаље овна са калаисаним роговима, на којима су били закачени фишеци пуни шећерлема. Овај обичај обилује магијским симболима (ован – роговима штити младенце од негативних утицаја, јер шиљатост рогова растерује зле силе; калаисање рогова – заштита њихове апотропејске снаге; кићење рогова бомбонама – „сладак” брачни живот). Упрощавањем обичајне праксе (касније су слати закрани овнови, нап. Чемерићић) свечани чин редукује ритуални смисао.

³⁸³ Од латинизма *compater* потиче романизам *кумбар*, који је у српски призренски говор инфилтриран са стране и користи се у ословљавању мушког лица, обично непознатог (*Како си, кумбар, зд'раво л'и си?*). Овакво значење у народним говорима приписује се лексеми *кум* (нарочито у обраћању Циганину) (РСАНУ 11: 19). Избором туђице у датој колоквијалној ситуацији призренски Срби штите узвишеност и световни карактер имена *кум*.

вези са личним именом јединица *кум* се формално трансформише (уопштавањем облика акузатива једнине) у проклитику *кума*.

IV. 3. 3. 2. 6. Улога кумове жене је да буде његова пратња и да му помаже у извођењу обредних чинова. У односу на остала женска лица у улогама часника, кума има истакнуто место у свадбеном протоколу и исказује јој се посебно поштовање, али је све време у сенци кума.

А ви, кумо, што ч'ините, како сте, сви здрави л'и сте? – Дóшла кума-Мáра да те вíди?

Према маскулинуму формиран је моциони облик *кума*, који губи парадигму и тоналност у споју са личним именом, што је карактеристично за вербалне ознаке родбинских односа.

IV. 3. 3. 2. 7. Међу часницима истакнуту улогу има девер, младожењин брат чији је задатак да се стара о млади од тренутка преузимања од њеног брата па све до свођења младенца (Петровић Савић 2009: 63). Девер невести доноси на дар чизме од црвеног сафијана, напуњене ситним новцем, које јој лично обува и у којима млада иде на венчање.³⁸⁴ Невеста деверу преко десног рамена везује посебан пешкир (*деверски пешч'ир*), специјално урађен и украшен за ту прилику (дугачак, проткан свиленим нитима, обрубљен чипком), као обележје његовог ритуалног статуса и тим поступком симболички пристаје на улогу која му је поверена. Током читавог свадбеног обреда девер је уз младу и његова је дужност да је „чува” (Златановић 2003: 72). Обредни субјект лексикографски интерпретиран семемом „мужевљев брат или рођак који на венчању изводи невесту” у испитиваном говору вербализован је именицом *дéвер*.

Дéвер гу је му́жњев стрич'евич' – Дéвер гу донéја јéну л'éпу пуну́л'ку. – Вај дукат ми дарува́ја дéвер кьд ми íсеч'е зíл'íфе.

Семантичком амплитудом лексеме *девер* (прасл. *děverь*) обухваћене су профана и сакрална улога мужевљевог брата. Примарно, то је јединица за означавање родбинске релације у великој породици³⁸⁵. Обезвезан елемент у систему свадбених агентива је младожењин брат, тако да номинациони инвентар циклуса свадбе захтева именовање које је, иначе, додељено брату младожење, односно мужа. Језички знак употребљен у традицијском кључу допуњен је новом, актуелном, обредном семантичком вредношћу.

³⁸⁴ У контексту свадбеног ритуала црвена боја конотира живот и плодност. Метални новац убачен у невестине чизме симболизује срећу и берићет.

³⁸⁵ *Девер* је мужевљев рођени брат, брат од стрица, ујака, тетке, брат из даље фамилије, којег невеста ословљава са *браца* уз додаток личног имена. Између девера и ручног девера дистинкција се језички испољава и у директној комуникацији, у обраћању само апелативом *браца*, без употребе имена.

IV. 3. 3. 2. 8. Услов да девер мора бити неожењен, који важи у српском свадбеном фолклору (Златановић 2003; 72; Петровић Савић 2009: 62), у Призрену није актуелан, што потврђује номинација за жену ручнога девера – *деверовица*.

Држи се на гол'емо што је деверовица дњњс. – Деверовице, мори, плач'е ти дѣте (Реметић 1996: 463).

Посебна позиција деверове жене у фамилијарним женским односима регулисана је њеним обредним статусом на свадби.³⁸⁶ Узвишену улогу међу женама у свом породичном рангу завређује преко улоге мужа. Посреднички карактер њене функције уграђен је у формалну структуру назива, у чијој је основи посесивни облик *деверов*. Гендерно обележје и функционални знак припадности групи ритуалних субјеката даје јој моциона морфема *-ица*.

IV. 3. 3. 2. 9. Истакнута улога у процесу свадбеног обреда припада пратиоцу младожење, који је према идеалном моделу млад ожењен човек и младожењин најбољи друг. У предсвадбеном периоду овај ритуални субјект вршио је дужност позивара, а током свадбене процедуре његов задатак је да буде уз младожењу и да му помаже у извршавању обредних радњи. Због тога је важно да поседује ритуално искуство, а пријатељска присност са младожењом дозвољава да га упуту у тајне прве брачне ноћи. Лице са двоструком функцијом именовано је лексичком јединицом *момак*.

Момак иде със младожѣњу.

Широки семантички дијапазон лексеме *момак* задире у значењске слојеве који припадају традиционалном обичајном дискурсу. Полисемичност номинационе јединице *момак*, сагледана из синхронијске перспективе, поприма архаичне црте у периферним сегментима структуре. Лексички знак *момак* обогаћен је елементима традиционалне духовне културе, који његов секундарни садржај испуњавају аутентичним етнографским значењем.

IV. 3. 3. 2. 10. Дихотомни принцип номинације у овом лексичком фрагменту заснива се на изванјезичкој подели обредних улога. Бинарна опозиција која важи у систему ритуалних агентива пренесена је на језичку слику света и резултира лексичким паралелизмом. Женски пандан улози момка је *момковица*, чију функцију у српској призренској свадби Чемерикић опширно интерпретира семемом „жена часника (момка) у српским сватовима у Призрену, која је уз невесту све време од венчања до свођења

---

³⁸⁶ Жена ручног девера вербално је маркирана, што је издваја у односу на остале жене мужеве браће, *јетрве*. У директном комуникативном чину статусна диференцијација се неутралише. Невеста их све ословљавава истим именима (*мона, јѣнци'е*).

младенаца и која је упућује у све дужности везане за ритуал, посебно за прву брачну ноћ, када остаје пред вратима младеначке ложнице, шетајући као почасна стража”.

Тајч’е ми била момковица.

Фолклорна семантика лексеме *момковица* не дозвољава колебања у погледу значењске структуре деривата. Обредни семантички садржај основинске речи одредио је значење моционог парњака, са двоструком заменом улога – женско лице које прати невесту.

IV. 3. 3. 2. 11. Споредну улогу у регулисању обичајне праксе имају „мушкарци који по завршеном венчању хитају младожењиној кући да то јаве, како би се учиниле последње припреме за дочек невесте и сватова”, денотирани именицом у плуралу *миждец’ије*.

Миждец’ије ни дојавише ч’и сват’ови пошл’и из цркве.

Назив за гласнике који доносе радосну вест у основи има турску именицу *мижде* (тур. *mijde*) „радосна вест, повољан, пријатан глас” (Чемерикић). Полисемантичност деривата *миждец’ија* (тур. *mijdecı*) ситуационо је условљена. Значење лексеме варира у зависности од реалних околности које постају вест и иницирају акцију саопштавања повољног вербалног садржаја. Семантичко колебање контекстуално је блокирано, а сакрални карактер садржине множинског облика *миждец’ије* истакнут је и на формалном плану.

IV. 3. 3. 2. 12. Свадебни ритуал је целим својим током усмерен на обезбеђивање плодности и многи поступци су мотивисани мушким потомством. У циљу рађања синова важну улогу игра мушко дете које се даје невести када улази у младожењину кућу, означено именичком јединицом *накоњч’е*.

Мене ми бија накоњч’е Мита ујна-Цавин. – Она дои’е у кућ’у пред врата от собе, мушко дете узне у крило, мало дете, накоњч’е.

Аутентичан елемент призренски свадбе – накоњче – познат је широј српској свадбеној традицији, о чему сведоче бројни етнографски радови (Рајковић 1982: 141; Благојевић 1984: 265; Попадић 1987: 250; Босић 1991: 196; Ђорђевић 2002: 283; Златановић 2003: 78). Обичај да млада три пута подигне мушко дете, које потом дарује, стабилна је компонента свадбене праксе у Призрену, мада је евидентно померање значењске структуре у односу на спољашњу форму речи. У парасинтаксичкој

сложеници *накоњч'е* замрзнуте су обичајне контуре из времена када је млада на коњу прихватала дете.³⁸⁷

IV. 3. 3. 2. 13. Улазак у младожењину кућу представља последњу границу зоне лиминалности коју млада прелази и пропраћен је низом ритуалних поступака који кодирају митски или обичајни карактер. Са младом у дом младожење стижу и њене ствари, упаковане у сандук прекривен чаршавом са црвеним и белим шарамима³⁸⁸, који свечано, уз музику, преносе *сандџкч'ије*. Учесник овог традиционалног обичаја призренске свадбе бира се са посебном пажњом. По прописаној формули, забрањено је да пије, с обзиром на задатак који треба да обави, а од њега се очекује се да буде вешт и спретан да украде какву ситницу (чашу, шољу, кашику, виљушку и сл.) из младожењине куће. *Сандџкч'ије*, обично их је између шесторице и дванаесторице, што зависи од угледа породица које праве свадбу, све време боравка код младожење седе на сандуку, млада им ставља дарове на колена, и кад трећи пут устану, враћају се у невестин дом праћени музиком. Лексички еквивалент улози дефинисаној семемом „особа која у сватовској поворци иде иза носача сандука са невестином удавачком спремом” (Чемерикић) јесте именичка јединица *сандџкч'ија*.

Ћј тџ, настојнику, не л'и виде ч'и ти јен сандџкч'ија украде вел'ушку?

Номинација субјекта свадбене обредности потиче од секундарне семантике мотивне речи *сандџк* „ковчег са младином спремом”. У призренски говор лексема *сандџкч'ија* ушла је као готов дериват (тур. *sandıkçı*), али је проширила семантичку структуру развијајући значење у вези са обредном симболиком сандука.

IV. 3. 3. 2. 14. Обавезни учесник српске свадбе у Призрену јесте послужитељ, чија улога подразумева припремање амбијента и активно услуживање гостију храном и пићем. Клишеирани профил послужитеља укључује обавезне атрибуте које он треба да поседује: млад, окретан, услужан, вешт, љубазан, ведар, пажљив. Ово лице мора бити достојно домаћина свадбе, јер сноси главну одговорност уколико сватови не буду задовољни услугом и уколико сандукчије украду нешто из младожењине куће. Његова улога има практичну (послуживање сватова) и обредну функцију (мотрење на сандукчије). Читав комплекс фонских сема утиснут је у семему „учесник на свадби чија је дужност да послужије сватове” (Чемерикић), која значењски кореспондира са лексемом *настојник*.

³⁸⁷ М. Бјелетић сматра да је *накоње* секундарно образовање од *наколенче* („дете које се млади ставља на колена”), настало као резултат синкопе која је довела до контракције (Бјелетић 1999: 59).

³⁸⁸ Веза бело – црвено означава позицију промене (Златановић 2003: 79).

И Тóтка бíја настóјник у Јовáна Тетинч'эта. – Овáкве настóјнице до сьг'óч'и нé ми видéл'е.

У лексикону Срба Призренаца *настóјник* базира значење на културној традицији и транспонује је у семантички садржај обредног карактера. Именовање обредног агента мотивисано је обредном радњом (настојати да све протекне у најбољем реду) и функцијом (настојан, посвећен званицама).

IV. 3. 3. 2. 15. Лице надређено помоћном особљу (настојницима, куварима), које за време свадбе води рачуна о остави (ћилеру) и стара се да сватови буду што боље почашћени и угошћени, именовано је турцизмом *ч'ил'ерц'ија*.

Кáжи ч'ил'ерц'ије да отвóри ч'ил'ер.

Просторија у кући предодређена за оставу (*ч'ил'ер*) функционално се прилагођава потребама свадбене обредности и служи за одлагање намирница од којих се справља обредна храна и које се послужују на свадбеној трпези. Функција оставе подређена је актуелном обреду, што се лингвистички манифестује трансформисањем садржаја просторне семантике. Семантичке компоненте у којима су кодирани елементи традиционалне призренске културе укључују се у грађење локалног значења деривата *ч'ил'ерц'ија* (тур. *kilerci*) „особа која на свадби руководи ћилером” (Чемерикић).

IV. 3. 3. 2. 16. Храна и пиће неизоставне су материјалне компоненте свадбене обредности, чија се симболика разоткрива искључиво у ритуалном контексту. Сакрална функција обредне хране кодирана је у семантици традиционалне свадбе, а њена хедонистичка димензија везује се за фазу свадбеног весеља. Након обредне церемоније венчања и извођења свих ритуалних поступака по утврђеном сценарију, наступа моменат луденса, када је дозвољено нарушавање нормативног поретка и моралних вредности свакодневног живота и допуштена потпуна опуштеност, услед чега долази до неутралисања друштвене напетости. Забране које важе у патријархалном друштву посредством лиминалности каналишу се у оквиру контролисане друштвене норме. У том дискурсу посматрају се и материјални атрибути обреда – храна и пиће. Свечана прослава венчања просторно је ситуирана у младожењиној кући и по традиционалном обрасцу функционално је прилагођена *communitas*-у, што подразумева препуштање чулним импулсима и у домену гастрономије. За овај део у структури свадбе ангазоване су жене посебно веште у припреми јела и искусне у припремању хране за велики број званица. Иако од домаћина добијају новчану надокнаду за посао који у кухињи обављају, оне примају дарове и од невесте (*бошчальк*) као чланови породице, јер њихова дужност у склопу обреда има шири опсег од профаног. Оне су задужене за

реализацију низа обичаја ритуално лоцираних у кухињи,³⁸⁹ месту изражене симболике где се млада уводи у домаћи култ, због чега се уздижу у статусу и завређују посебан третман и поштовање. Жена која добија улогу куварице на свадби, и самим тим постаје један од ритуалних субјеката, номинује се лексичком јединицом *ашч'ика*.

Да ви́кнемо ашч'ику да се допитамо със њу. – Доц'и, ашч'ике мори, да помогнеш (Реметић 1996: 463).

У номинационом систему учесника свадбеног циклуса *ашч'ика* затвара централну етапу свадбене процедуре, као помоћно лице са двоструком функцијом (световном и обредном) и комплексним семантичким карактером.

IV. 3. 3. 3. Троделну структуру традиционалне свадбе заокружује сегмент којим су обухваћена дешавања непосредно после централног догађаја – свадбе. Постсвадбена обичајност временски је ситуирана у понедељак и среду по венчању, а везује се за моменте агрегације у нови статус, којом су захваћени не само младенци већ и њихови најближи сродници. Границу преласка симболизује прва брачна ноћ, након које невеста утврђује своју позицију недирнутом сексуалношћу. Дан после свадбе свечаним ручком обележава се девичанство невесте уз присуство породице и најближих сродника по разрађеној схеми, која се надовезује на процесуални и агентивни сиче обредног акта. Обавезни елементи традиционалне призренске свадбе у постсвадбеном циклусу су обичај „вешања” свекра и свекрве, спаљивање свекрвиних димија³⁹⁰ и сечење зулуфа³⁹¹, којима се прославља чедност младе и ритуално легализује њен улазак у породицу. У

---

³⁸⁹ „Код Срба у Призрену обичај је да невеста, кад по венчању дође у младожењин дом, поред подстицања ватре и мешања јела на огњишту, такне руком и вериге да би и она била у кући стална као што су сталне вериге, јер се приликом продаје или напуштања куће вериге из ње се не смеју износити” (Чемерић).

³⁹⁰ „У младожењиној кући сутрадан по венчању (тј. у понедељак), приређује се интиман ручак, коме поред породице и најближих сродника присуствују још и ћилерџија и настојници. Иако интиман, ручак је редовно весео, а нарочито кад се изводе два обичаја: 'вешање' свекра и свекрве и спаљивање свекрвиних димија. За 'вешање' ћилерџија донесе конопац у собу и веже га за какав клин, на његову заповест неколико мушкараца дограби свекра и вуку га ка конопцу, једни се труде да свекар буде обешен, други то не дозвољавају, а кад је свекар ипак довучен до конопца, појављује се невеста која га откупљује и спашава. Она љуби руку свима присутнима и свекар је помилован. Исто се понавља и са свекрвом. Затим се приступа спаљивању свекрвиних димија, при чему ћилерџија, уз вику, шалу и смех, спаљује свекрвине димије, обично неке старије. Овај ручак има за циљ да се покаже свету да је *младаневеста искоч'ила здрава*, да се разгали невеста после свих узбуђења и да се заштити од враџбина и урока. Уколико невеста није „здрава”, овај ручак се не приређује, већ се она враћа родитељима, што је подједнака срамота за обе породице” (Чемерић).

³⁹¹ „У понедељак ујутру, пошто је невеста полила све укућане да се умију и сваки од њих јој дао дар у новцу, приступа се сечењу зулуфа. То је дужност ручнога девера, који прво расплиће плетенице и рашчешљава косу изнад ушију и одсеца косу у висини доње ивице ушију. Тиме се даје знак да је невеста постала жена” (Чемерић).

прву среду изводи се обичај прања ногу³⁹², који има за циљ да уведе младу у односе и послове који је очекују у кући и да симболично истакне њен подређени положај у патријархалној породичној заједници. Актери обредних радњи у периоду после свадбе су главни ритуални субјекти и истакнути учесници свадбеног церемонијала – млада, свекрва, свекар, девер и најближи сродници.

Учвршћивањем у агрегацији и слабљењем лиминалних елемената редукују се обредни акти везани за период после свадбе. Обавезна компонента у структури постсвадбене обредне праксе, која је неизоставни део традицијског сценарија јесу прве узајамне посете орођених породица. Обичај посећивања између младине и младожењине породице (*првич'*) регулисан је према клишеираном обрасцу који прописује време посете, број и састав учесника, дарове и пратеће ритуалне атрибуте.³⁹³ Међусобним посетама потврђује се повезивање две породице браком и промовише се њихов новонастали сроднички однос, што води успостављању поновног реда у реструктурираној заједници и хармонизацији друштвеног система након кризе и хаоса. Важност овог чина огледа се у вербализацији улоге лица које иде у првич' – *првич'ар*.

Иду првич'ари. – Првич'ари бѐу калабáлк, два-тринáјес дѹше мушки.

Разложена на значењске елементе, семема „особа која иде у првич” има трокомпонентну структуру. Кфалификатор антропоцентричности је сема 'особа', без дистинкције по полним и узрасним карактеристикама. Агентивност у лексичко значење деривата уноси сема 'која иде', која је на формалном плану изражена агентивним суфиксом *-ар*. Релациона микрокомпонента 'која' спона је агентива и радње коју обавља. Садржај употпуњује есенцијална сема 'првич', којом је заокружена семантичка вредност деривата и у којој је запечаћен код призренске свадбене обредности, који се читава искључиво у традиционалном дискурсу. У централној зони мотивне речи

---

³⁹² „У прву среду по венчању невеста је обавезно прала ноге свекру и свекрви, младожењиним стрицу и стрини, младожењиној браћи и њиховим женама, удатим заовама. Ноге се перу водом и сапуном, а бришу пешкиром званим *дйшема* или *дишема*, нарочито израђеним за ову прилику. Сви дарују невесту, спуштајући дар у лавор. Свекар и свекрва је дарују дукатима, девер прстеном, а остали металним новцем. За добијене новце невеста купује ниску дуката за фесић на глави или за огрлицу” (Чемерикић).

³⁹³ „У Призрену је овакав обичај: прво иде младица породица и то недељу-две после свадбе, према договору. Посета се обавља увече, пошто гости остају на вечери, која мора бити богата. У првич иду мушкарци, жене и одрасла мушка деца. Женска и мања мушка деца се не воде у првич. Број првичара није устаљен, мада се код имућнијих иде у већем броју, који мора бити непаран. Редослед првичара у колони (на челу су младини родитељи, иза њих дечаца, потом остали чланови фамилије) у функцији је еволуирања мушког потомства. Након недељу-две младожењина породица узвраћа посету, такође, у време вечере. Том приликом млада носи бомбоне које су биле припремљене за њену прву брачну ноћ и дели их деци и девојкама да се што пре удају. После вечере млада остаје у гостима код својих, најдуже седам дана. По њу касније иду момковица или свекрва” (Чемерикић).

конзервиран је обредни садржај који је у хронолошкој координати везан за период после свадбе. У периферним садржинским слојевима смештене су редувантне семе, које не доприносе семантичкој анализи, али умногоме расветљавају етнолошку позадину лексеме. Лексичка грађа обредне семантике у *Збирци речи из Призрена* илустрована је богатим етнографским материјалом, а етнолошка докуменованост пружа увид у комплексност обредно-обичајне праксе на призренском ареалу и омогућује продирање у дубље слојеве значењске структуре лексике овога типа.

IV. 3. 4. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у славском обреду'

IV. 3. 4. Део нематеријалног културног наслеђа призренских Срба односи се на прослављање породичног свеца заштитника и на комплекс ритуално-религиозне праксе у вези са овим обичајем. Православне хришћанске породице у Призрену практиковале су прославу крсне славе, *светога*³⁹⁴, која се састоји из ритуалног приношења бескрвне жртве (хлеб, вино и жито – симболи Христовог тела и крви, плодности и благостања) и гозбе, која се приређује за рођаке, пријатеље и комшије. Славски ритуал обавља се према утврђеном обрасцу (позивање гостију, мешање обредног хлеба, освећивање колача у цркви, долазак свештеника, певање тропара свецу и читање молитве, паљење славске свеће, резање колача, долазак гостију, постављање софре), уз помоћ ритуалних реквизита (славска свећа³⁹⁵, обредни хлеб (*проскура*, *литури'ија*, *пресвѣта*, *колач'*)³⁹⁶, пшеница, уље (*дрвѣно м'асло*), вино, кандило, икона³⁹⁷).

Наше светога Свети Цори'ија Ал'импија, а њине су на зимски Свети Ранци'еја. – Р'азбол'е се и, пред саме светога, паде у постѣл'у. – Њине светога ги су зимњи Свети Ранци'еја. – Заповед'ајте на светога, ж'ене на р'уч'ек, а м'ужи на веч'ѣру.

³⁹⁴ „До шесетих година прошлога века (прим. XIX) био је познат само назив *светога*, отада се (утицајем школованих учитеља) почео употребљавати и назив *слава*” (Костић 1932: 28). Слава се у Призрену прослављала три дана. Први дан по слави зове се *сл'уга*, а други *патар'ица* (*Дњ'нс му је сл'уга, јутре му је патар'ица. – Ј'учер му бија сл'уга, а дњ'нс му је патар'ица*) (Чемерикић).

³⁹⁵ Раније су свеће биле домаће израде, а касније су почели да их продају воскари. Цењеније су воштане свеће које су домаћице саме израђивале, јер су „чисте” и тиме ближе заштитнику (Костић 1931: 29).

³⁹⁶ *Колач'* се меси освештеном водицом неколико дана пре славе. Меси га старија жена. Уз колач се меси и *преч'иста* – поскура, која се ставља на колач када се сече. Месе се још и погача за под колач и пет поскура за цркву (*литури'ија*) (Чемерикић).

³⁹⁷ „Врло су ретке породице у Призрену које у кући немају икону свеца кога славе, Место где стоји икона зове се *икондук*. Ту су, поред иконе, још и кандило, *поменик* (књижица у којој су уписана имена живих и мртвих), мало тамњана и *кадијанче* за кађење. Кандило гори док се само не „утеши”... Призренци који су ишли у Јерусалим, тамо су набављали велику икону израђену на мушеми, на којој су изображена страдања Исуса Христа, његово васкрсење и друго. Соба у којој су такве иконе зове се *јерусалимска* (Костић 1931: 29).

Концепт *славе* непосредно се реализује у асоцијативном пољу *човек* својим агентивним делом. Персонализацијом улога, на језичкој слици света репрезентовани су учесници у славском обичају (домаћин, свештеник, домаћица, гости). У домену *nomina personalia* вербализован је и фрејм учесника манастирских слава као сегмент сценарија српске славе.³⁹⁸

IV. 3. 4. 1. Посебну улогу у славском ритуалу има домаћин, најстарији члан породице, који организује славу, сече колач, угађа гостима. Лексички еквивалент семени „онај који тога дана слави своју крсну славу, свечар” у српском призренском говору је именица *светогар*.

А, он је јутре светогар. – Светогари су за Светога Ц’ори’ију Ал’импију.

Историјски етнографски извори наводе да је *слава* новијег датума на призренском ареалу (Костић 1932: 28), а да је са значењем које ова реч има у савременом језику у говору Призрена функционисао коси облик придева *свети* (прасл. *svęťь) – *светога* са именичком номиналном вредношћу. Значењска и употребна вредност лексеме *светога* „крсна слава” има религијске, хришћанске корене, јер је читав ритуал посвећен свецу – заштитнику, његово слављење је усмерено на добробит и благостање породице, а циклично понављање на њену интеграцију у ширу друштвену заједницу. Општим називом за крсну славу мотивисана је номинациона јединица онога који је прославља – *светогар*, који је, истовремено, носилац култа домаћег свеца у традиционалној култури Срба Призренаца.

IV. 3. 4. 2. Славски церемонијал узвишену димензију светости достиже у сакралном оквиру, тако да је прослава манастирских и црквених слава имала не само религиозно-обичајни, већ и велики друштвени и етнички значај. Прослављање светаца – ктитора српских манастира у околини Призрена у самом називу – *сѣбор* имплицира колективни дух и заједништво, што је доприносило одржању духовне традиције и јачању идентитета и интегритета српског народа у мултиетничкој средини. Религиозно-етнички фон и обредно-ритуална форма одредили су расподелу улога у структури манастирске славе, а самим тим и инвентар номинационих јединица, у датом микроскупу сведен на један члан. Репрезент фрејма на дијалекатској слици света је номинација *настојник*, која одговара семени „послужитељ на манастирској слави”, редигованој и редукованој верзији Чемерићићеве лексикографске дефиницији.

---

³⁹⁸ Фрејм еснафских слава тематски припада фрагменту о занатству.

Сáва Кикми́ров би́ја насто́јник у Свѣту Богороди́цу на Госпоџ'индѣн. – Настојници идеф по събо́ре да служиф наро́д.

Наративна интерпретација аутора *Збирке речи из Призрена* „Срби из Призрена који су о славама појединих околних манастира добровољно помагали у припреми славе и дочеку гостију” садржи етнографске елементе који су инференцијални са становишта речничког описа лексичког значења, али су веома битни у разумевању традиционалних улога и дужности у ширем социјалном контексту.

IV. 3. 5. ЛСМГ именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’

IV. 3. 5. Колективни религијски идентитет призренских Срба контаминиран је нехришћанским верским садржајима, тј. елементима паганског наслеђа. Уплив архетипских чинилаца паганства у хришћански ентитет довео је до појаве комплексног феномена – народне религије. Обриси примарног словенског веровања, сачувани у примитивним представама носилаца дијалекта, оставили су трагове на језичкој слици света у виду архаичне обредне лексике. У границама асоцијативног поља *човек* овај сегмент традиционалне духовне културе презентован је микрогрупом именица са хиперсемом ’улога у паганским ритуалима’. Овој категорији социјалне маркације човека припадају учеснице лазаричког и додолског ритуала.

IV. 3. 5. 1. Обичај лазарица се у свом пуном облику у призренској традицији одржао веома дуго.³⁹⁹ На Лазареву суботу, осам дана пре Ускрса, улицама Призрена и околних села кретала се женска ритуална поворка, на челу са главним обредним актерима – Лазарем и Лазарицом. Остале учеснице – лазарице биле су у улози певачица обичајних песама, којима су изражавале жељу за напретком и благостањем домаћинства и укућана.⁴⁰⁰ Девојчици у лику Лазара били су придодати мушки атрибути (шешир окићен перуником и штап са топузом – *бастан*), док је Лазарица била одевена у традиционални костим (бела дугачка кошуља, жута набрана сукња с бошчом), окићена ниском лажних дуката – перишаном, а лице јој је било покривено танким платном – дишемом. У свечаној ношњи, лазарице су се кретале по две у колони и ишле од куће до куће, певајући пригодне песме, а заузврат добијале дарове. Особе које

³⁹⁹ Према подацима С. Златановић, лазарице су у Призрену извођене без прекида континуитета до 1999. године (Златановић 2004: 12).

⁴⁰⁰ Њихове песме биле су прилагођене конкретним особама и приликама (Златановић 2004: 11). Лазарице „...обично певају пет различитих песама и то: домаћину и домаћици, девојци удавачи, момцима, девојчицама и целој кући” (Чемерићић).

учествују у лазаричкој колони и песмом преносе добре жеље номинују се лексемом у множинском облику *лазарџце*.

Бѝл'е смо лазарџце. – Къд ч'е доџ'ев лазарџце, јаја пуна кърпа, не мџжев да понџсев.

Преплитање прехришћанске и хришћанске духовне традиције очитује се у самом називу учесница обредне поворке, који је настао када је пагански симболички обред буђења природе и пролећа семиотички повезан са библијским мотивом о Лазаревом ускрснућу (Костић 1982: 38). Архаични обичај ширења производне магије којим се подстичу плодност, берићет и благостање христијанизован је елементима празника са којим се календарски поклапа.

IV. 3. 5. 2. Наслеђе Старих Словена испољава се у још једном архаичном обичају, евидентираном у културној традицији призренских Срба. Реч је о додолама, које воде порекло од аграрно-магијских обреда везаних за култ бога Перуна. Улога главне додоле додељивана је девојци која је била сироче или је рођена после очеве смрти. Додола је доминирала поворком и функцијом и изгледом. Њена обредна својства појачава цвеће и биље којим је окићена а за која се верује да имају магијску моћ. Посебан значај придаје се гранчици храста, која, због непосредне везе са громовником Перуном, постаје главно магијско средство у рукама додоле. У вршењу обреда хорски је прате остале учеснице, аутентично одевене у беле кошуље и са цветним венцима на глави (симболи њихове чедности). Ритуална поворка зауставља се испред сваке куће, где додола отпева обредну песму, након чега бива поливена водом и награђена. Циљ поступака који се темеље на имитативној магији јесте изазивање кише (СМР 1970: 118–119). После извршења обреда у Призрену је обичај да додоле иду у цркву, што води укрштању магијских и религијских елемената. Учесница у паганској ритуалној игри призивања кише на лингвистичком плану представљена је лексичким јединицама *додџла* и *додол'џца*.

Да порџсне нџма жџто, ој дџдо, дџдол'е!

На врач'џње ме џфати кџша, те дџма стџго мџкра ка додол'џца.

Према Скоковом етимолошком извођењу, фолклорни термин *додола* потиче од припева *ој dodo + le*, који се понавља у рефрену додолских песама (Skok I: 421). Као обред пролећног циклуса усмерен на подстицање вегетације и поспешивање агрикултуре, додоле су део руралне традиције. Концепцијска поставка обичаја конструише оквир лексичке употребљивости. У градском призренском говору лексема *додола* стилски је ограничена на народну лирику и жанровски је детерминисана.

Урбаном дискурсу придружује се у облику *додол'ица*, где функционише са ослабљеном обредном семантиком, задржавајући дијагностичке значењске компоненте, које детерминишу њену употребну вредност поредбеног члана у језичким (синтагматским) конструкцијама. У промењеном контексту, који појавним елементима даје други смисао, фонски чиниоци, ипак, остају непревладани.

3. 6. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога врача'

IV. 3. 6. Магијско мишљење дијахронијска је константа народне културе и неопходна категорија архаичног поимања света. Наивно веровање почива на представи о натприродној моћи човека којом може утицати на појаве у природи и испољава се у активностима магијског опчињавања бића и предмета (СМР 1970: 88). Врачање, као обличје примитивне традиције, опстало је у култури призренских Срба у оба своја вида – предвиђање будућности (гатање) и утицање на промену тока будућних догађаја (бајање). Семантичка издиференцираност у оквиру микрогрупе 'улога врача' базира се на функцијама и средствима магијске праксе, већим делом наслеђене из паганске прошлости и са незанемарљивим упливом елемената оријенталне магије. Размена духовних садржаја на мултикултурном простору кодирана је у лексичким ознакама са архисемом 'човек' и хеперсемом 'врач'.

IV. 3. 6. 1. Примарна функција врачања у древнословенском искуству било је лечење помоћу магије којом су се отклањали зли духови и демони као изазивачи болести. Културна интерференција са турском традицијом утицала је на обликовање народног мистицизма и на његову језичку репрезентацију. Улогу исцелитеља у Призрену имала је особа, најчешће свештено лице (хоџа или православни свештеник)⁴⁰¹, која пише амајлије, денотирана лексемом *амајл'ијаши*.

Амајл'ијаши пише л'ековите амал'ије.

Начин лечења записима који имају тајанствену заштитну и исцелитељску моћ утицај је блискоисточне традиције, где се амајлија одомаћила као метода традиционалне медицине. Услов деловања је да се носи уз себе, како би снагом записаних речи штитила од разних болести, несреће, злих бића и урока. Вербални знак за апотропејон преузет је од Турака (тур. *hamal, hamayli*), који су Призренци облички и садржајно

---

⁴⁰¹ Чемериќићеве наводи из историје црквеног живота у Призрену потврђују уплитање магије у религију: „Поп Јован био је познат као амајлијаш, чије су амајлије биле веома лековите” (Чемериќић, према Костић 1928: 52).

проширили суфиксалном морфемом *-аш*, како би језички маркирали мушку особу која се бави мистичним радњама.⁴⁰²

IV. 3. 6. 2. Фаталистичка позадина магијских обреда до изражаја долази у човековом покушају да ритуалним супститутом или прекидом логичког следа догађаја будућности да жељени исход (Јовановић 2000: 75). Контролисање реалности, успостављање извесности над сопственим животом или негативно усмеравање тока туђе судбине постиже се „снажним” заварченим средством – чинима (СМР 1970: 87). Из антрополошке перспективе развојни пут магијског деловања зауставља се у дехуманизованој тачки опчињавања и пакости – мађијама, чак и у високоразвијеним културама. У мултикултурној призренској средини улога врачаре приписивана је углавном муслиманкама, мада су култ беле и црне магије неговале и Српкиње, чијем језичком слоју припада назив за жену која се бави враџбинама – *маџ’ушница*.

*Јетрвице – маџ’ушнице. – Кртове ноге узимава тџ’жџене маџ’ушнице што турав маџ’ије. – Дај гу Ђснице маџ’ушнице нешто за бел’џгу, зе без бел’џге не бџва. – Маџ’ушнице, на Ц’ури’џвдџн праџл’џ мартџфал да ги мџмџи милуџџџ.*⁴⁰³

Лингвистички знак *маџ’ушница* реферира на женску особу којој се приписује мистичка способност да прориче будућност и да „бацањем” чини мења судбину.⁴⁰⁴ Ова лица играла су важну улогу у духовном искуству Призренаца и истрајавању сујеверја, које је егзистирало напоредо са религијом. Комплексност феномена који се очитује у широком спектру магијског дејства и његових позитивних и негативних ефеката (одгонетање будућности, прорицање судбине, љубавна магија, прављење штетних чини, скидање мађија) усложњава садржински слој лексеме, у који су транспоновани разноврсни елементи паганског тумачења реалности и заплетене нити свеукупног

⁴⁰² Виталност магијских поступака у циљу оздрављења огледа се у низу практичних магијских ритуала: купање болесника у води у којој се ставља *пустел’ински дукат* (дукат остао пуст након смрти онога коме је припадао) и „жуто цвеће”, облачење у *пустел’инску* одећу, ношење длаке од живе мечке, „сечење” болести („Обољење слезине лече старије жене ’сечењем’: видарица на месту слезине оштрицом секире направи крст, не засецајући кожу, а потом секиром удари у праг себе” (Чемерикић)). Заштита од урока и бајање *од оч’и* посебан су вид магијских активности међу Призренцима. Тиме су се бавиле искључиво искусне, сугестивне жене вичне скидању чини.

⁴⁰³ *Мартџфал* (тур. дијал. *martifal*) је врачање уочи Ђурђевдана, када девојке, ређе младићи, врачарама дају белег са себе (прстен, дугме, ободац, конач), на основу којег им она предвиђа будућност. Магијски поступак захтева да пророчица белеге свати у земљани ђуп с водом који покрије огледалом, а потом ђуп сакрије испод руже. Ујутру отвара ђуп и „чита” белеге на турском језику (Чемерикић).

⁴⁰⁴ Извођење магијских ритуала обавијено је велом тајанствености и неизвесности, а ови атрибути магијских радњи приписују се особама које их обављају. Врачаре најчешће потичу из далеких и непознатих крајева, њихово етничко порекло је, по прототипу, источњачко (Туркиње, Циганке), што их додатно чини егзотичним и мистичним. У разговорном идиому *маџ’ушница* је свака жена која покушава да напаости другоме уз помоћ магијских средстава, а у чијем се понашању очитују завист, љубомора, мржња, ривалство. Са сниженом нотом експресије, овим именом се номинују девојке и жене које уз помоћ чини покушавају да задобију наклоност младића, односно послушност мужева.

народног празноверја. Трансцендентна матрица древне словенске прошлости уграђена је у сам корен *nomina personalia*. Њен дијалекатски облик *мац'ушница* локална је фонетска адаптација старосрпског фемининума *магесница* (Skok II: 350).

IV. 3. 6. 3. У призренском фолклору практикован је још један модел предсказивања будућности, заснован на интуитивном и сугестивном призивању зле коби, на који се одговара контраметодом табуизирања слутње и блокирања несреће. Веза са хтонским светом и предсказивачка моћ у призренској фолклорној традицији примарно се приписује птицама (*кокошка, ут, кукубајка, сврака*), гмизавцима (*змија*), домаћим (*п'с*) и дивљим (*л'исница*) животињама. Медијум за остваривање контакта са оностраним реалношћу може бити и човек обдарен прекогнитивним способностима. Визије људског актера предвиђања су углавном злослутне, па се у народу прибегавало поступцима превенције и санације како би се избегла будућа трагедија. Субјект предвиђања најчешће је етикетиран атрибутима особењака (сулудост, настраност, езотеричност, аберантност), чиме се додатно маркира његова атипична социјална улога и детерминише однос заједнице према злокобнику као маргиналној фигури. Друштвена перцепција особа које призивају недаћу пренесена је на језички план путем номинација и семантичког садржаја номинационих јединица, који их квалификује у периферну зону микрогрупе 'улога врача'. Чланови микроскупа 'особа која слуги зло' ситуирани су у два синонимска реда на основу дистинктивног семантичког знака 'мушко' / 'женско'.

IV. 3. 6. 3. а. Мушкарац који наговештава несрећу означен је лексемама *кобник, злокобник, главоједник, главојешник*.

Ч'ујеш л'и тог Петруша, кобника.

Не коби, злокобнику, да је дал'еко.

Главоједник, мајко, сваки д'н злокоби на којојску ку'у.

На твоју главу, море главојешнику! – И оному главојешному главојешнику Ћке до'и'е д'н, умре од на ноге.

Синонимски однос међу елементима микроскупа релативизирају екстралингвистички моменти, који се ослањају на технике провоцирања будућности, на намере, функцију и крајњи исход пророчанских активности. Акт предвиђања будуће пропасти, болести, смрти и несреће уопште може бити резултат когнитивног или акционог деловања човека. У првом случају, особа се методама менталног визуализирања временски и просторно измешта из стварности и, по народном веровању, вербалним порукама призива невољу – *коби (кобник, злокобник)*. У другом случају, човек властитим поступцима изазива судбину, тако што нечистим радњама и забрањеним средствима

пакости другоме и наноси му зло (*главоједник, главојешник*). Лексеме интегрисане хиперсемом 'злослутник' су двореферентне, односе се и на животиње и на људе у улози предсказивача. Денотати људске референције су издиференцирани према атрибуцији, на особе обдарене интуицијом које поседују способност предвиђања и на лица склона песимизму чијем су карактеру иманентна негативна својства (завист, мржња, злоба, пакост). Првобитно митолошко гатање по лету птица (прасл. **koby*) проширило је у дијахронијској перспективи сигнификацију, па је рђава слутња идеографски почела да се приписује и човеку. Отуда номинација *кобник* са двоструком референцијом, као и сложена варијанта *злокобник*, чији први члан (*зло*) има функцију интензификатора, јер је 'зло' импликациони чинилац другог композитног конституента (*кобник*). Глагол *коби* појављује се у класи 'радња' и у вези са другим паром истокоренских синонима, што упућује на заједнички семантички именитељ ове четири лексеме. Интерпретативни оквир фаталистичког значења именовања *главоједник* и *главојешник* је шири али чвршћи „онај који проузрокује или предсказује нечију смрт” (Чемерикић), у који је јасно имплементирано примитивно магијско мишљење (субјект предкогнитивним визијама и ирационално-рационалним поступцима делује на објекат до коначног трагичног исхода). Фокални карактер допунске компоненте 'смрт' произлази из самог спољашњег, композиционог склопа сложеница и чврсте колокације елемената и семантичке еволуције (*глав + о + један / јешан* → онај који једе главу → онај који жели нечију смрт → онај који убија (оружјем / магијом)).

IV. 3. 6. 3. б. Лексички фрагмент социјалних улога на периферији попуњавају женска имена из микроскупа 'она која слуги зло' – *кобница, злокобница, главоједница, главојешница*.

Кóби, кóби, док не искóби никóју несрѣч'у, тáј кобница, да је дал'ѐко.

Тéјзи злокобнице, кáмен гу у у́ста.

Тáј главоједница кобѐше, кобѐше, док не íскоба гла́ву сво́јему зéту. – Тéбе, мóри главоједни́цо, нéје нíшто зáр што му изéде жíвот брáту ми, твóјему мужу.

Главојешница главојéшна, сáл ку́не, сáл кóби, бóг да чу́ва! – Главојéшница, ма́јко, по сву́ноч' сáл кóби.

Женске номинације и лексички и семантички корелирају са ознакама за мушки род, али је разједначавање могуће на прагматичком нивоу значења и евидентно је у разговорном дискурсу. Употребна фреквентност лексема са дистинктивним знаком 'жена' детерминисана је културним стереотипом и дуалистичким поимањем жене у српској традицији. Фонски аспект значења наглашава мизогине елементе присутне у

хегемоном моделу родних улога и представама о жени као бићу са демонским својствима, која се очитују кроз њену везу са оностраним светом. Наивна логика приписује жени лако потпадање под утицај нечастивих сила, у дослуху са којима се преображава у зло биће обавијено црним слутњама које наноси штету свом окружењу. На том антрополошком и културолошком обрасцу изграђен је асоцијативни фон имплициран у семантичком садржају лексема *кобница*, *злокобница*, *главоједница*, *главојешница*.

IV. 4. ЛСПГ именица са хиперсемом 'правно прописана улога'

IV. 4. Социјални односи у традиционалном призренском друштву били су уређени моралним, обичајним и правним нормама. Понашање чланова заједнице регулисано је неписаним патријархалним правилима, али и законским прописима базираним на шеријатском праву. Нормативни и материјални правни поредак који је важио за Србе у Призрену крајем XIX и почетком XX века изграђен је на принципима османске правне регулативе, којом се успостављају грађанскоправни односи у свим димензијама живота (породични, наследни, имовинскоправни, економски, пословноправни). Реконструкција призренског правосуђа између два века могућа је на основу правних термина из Чемериџићевог лексикона, који из синхронијске перспективе чине богат фондус архаичне дијалекатске лексике. У асоцијативном пољу *човек* архаизми су реанимирани преко концепата професије и социјалних улога, чија репрезентација употпуњује социјалну карактеризацију призренског човека. Непрофесионално учешће у правном поретку појединац остварује преко улога у парничном и облигационом поступку, вербализованих и интегрисаних у подгрупу именица са хиперсемом 'правно прописана улога'.

IV. 4. 1. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'

IV. 4. 1. Поред професионално оријентисаних правних лица која активно учествују у правосудном систему Призрена, као субјекти судских спорова појављују се грађани у улози странака или сведока. Призренци су штитили своја права и решавали грађанскоправне односе на суду, покретањем парничних поступака. Подношењем захтева надлежном суду физичко лице улази у законом регулисану улогу странке у парници, а субјект према којем је тужба усмерена добија улогу туженог. Током расправе у судском процесу значајну улогу игра сведок, чија је главна дужност да иснесе чињенице о спорном догађају. Судска пракса у домену парничења евидентна је

у правном терминосистему призренског говора, чији је агентивни корпус делом дистрибуиран у лексичко-семантичку групу са хиперсемом 'социјална улога' и концентрисан у микрогрупу именица са хиперсемом 'улога у парничном поступку'. Везивањем актуелне улоге за људског референта, социолошки појам се материјализује и подводи под архисему 'човек', са јасним критеријумским обележјима којима се денотирају 'тужилац' и 'сведок'.⁴⁰⁵ Вертикална хијерархизација зауставља се на парадигматском нивоу микрогрупе, где се према предметно-појмовној макрокомпоненти лексичког значења лексеме хоризонтално организују.

IV. 4. 1. 1. Лексичка грађа Д. Чемериџића сликовито илуструје потребу старих Призренаца за тражењем и задовољавањем правде.⁴⁰⁶ Расправе међу појединцима правно су решаване у оквирима грађанских случајева, где се у процесним улогама појављују тужилац и тужени, као личности парничних странака. Субјекат који тужбом покреће парнични поступак именује се лексичким јединицама *дауи'ија*, *дауи'ика* и *карадауи'ија*.⁴⁰⁷

Он је мој дауи'ија, па нека збóри што има. – Сал със њега не се започ'нувај, знаш га, дауи'ија је, јóдва ч'ека да нац'е с кога ч'е се давија.

Ја дауи'ија несъм, дауи'ика ти је моја сестра, па види рабóту със њу.

Знам га ја дóбро, дауи'ија је он и карадауи'ија, те със њега не се поч'нувај. – Онóму карадауи'ије, оному погáнцу, душа и свёт је да се тэра по суду.

Лексичке ознаке за особу која пред правосудним органима тужи, окривљује, оптужује некога због нечега потичу од турског назива за тужбу, парницу *дава* (тур. *dava*). Према Скоковом тумачењу, које усваја и С. Петровић, призренски лик агентива *дауи'ија* настао је домаћом творбом од акузатива мотивне именице у склопу *чини даву* (Петровић 2012: 106; Skok I: 384). Суфиксима *-и'ија* и *-и'ика* семантички садржај се приписује човеку, који као референт преузима денотацију синтагме („онај / она који / која чини даву” → „онај / она који / која тужи некога, који / која се парничи”), при чему се допунски чинилац стапа са компонентом процеса не трансформишући ноцију

⁴⁰⁵ Назив за другу странку у парничном поступку – туженог Чемериџићев речник не бележи.

⁴⁰⁶ Захтев за остваривање или заштиту личних права који се подноси правосудним органима означен је турцизмом *арзóвал* (*Л'éпо уч'ини што метна арзóвал. – Двá арзóвала што сьм турија до ськ. – У тој време помогóше л'и ти арзóвал'е што ги бéше метнáја?*). Подизање тужбе против окривљеног и покретање парнице вербално је изражено синонимима *дава*, *давија* (*За туј рабóту чáре ти је сáл давија. – Вьздън је по суду, по давије– Обьдвa Младéна бéу бíл'е гол'éме дауи'ије, дáјма по давије, дáјма по суду*) и *давијање* (*А кóму не искоч'ило на вр' глáве тој њигóво свéјено давијање за јén л'эк рабóту?*) (Чемериџић). За процес суђења, који обухвата разматрање нечије кривице и доношење пресуде, користи се турским назив *меич'éma*.

⁴⁰⁷ Полна класификација је избегнута, с обзиром на двородност облика *дауи'ија* и *карадауи'ија*.

субјекта. Појачано значење именовања *дауи'ија* у Призрену се постиже додавањем елемента у препозицији у односу на главну реч (*карадауи'ија*). На семантичком плану квалификативни конституент *кара* преведен је као интензификатор ('често') и главни је носилац конотативног аспекта лексичког значења сложенице. Народна представа о улози тужиоца, која је иначе негативна,⁴⁰⁸ вербално је интензивирани и истакнута допуном, која у овом случају нема атрибутивну већ функцију квантификатора, којим се емотивно моделира тоналитет експресије.

IV. 4. 1. 2. Ради правилног и потпуног утврђивања чињеничног стања правна процедура предлаже процесну делатност доказивања, која налаже учешће сведока. Дужност сведока је да се одазове позиву суда и да да обавештења о странкама или чињеницама које се утврђују у парничном поступку и да својим сведочењем обезбеди правилну подлогу за судску одлуку.⁴⁰⁹ У улози сведока појављују се лица језички обележена турским називима *испат* и *шаит*.

Станимира муми'ију узимам за испата.

Којија ми је шаит да съм уч'инија што съм мџга.

Синонимски пар *испат* (тур. *ispat*) и *шаит* (тур. *shahit*) долази из турске судске терминологије и уграђују се у призренски лексички систем, и то у онај његов фрагмент који прати динамику урбаног друштвеног живота Срба и расподелу социјалних улога у широј заједници. Ускоспецијализован денотативни садржај очишћен је од премиса локалног традиционалног контекста и колективне експресије и своди се на денотативну ознаку која одговара појму очевица догађаја.

IV. 4. 2. ЛСМГ именица са хиперсемом 'улога у облигационом односу'

IV. 4. 2. Облигационим правом регулисана је имовинскоправна веза између физичких лица, при чему се једна страна уговором обавезује да ће према другој страни остварити одређено понашање (Константиновић 1961: 1). Субјекти у облигацији имају корелативни правни положај, тако да је поверилачка страна активна у потраживању, а дужничка пасивна у испуњавању захтева давања, чињења, уздржавања, трпљења (Антић 2007: 11). Улоге повериоца и дужника заснивају се на начелу савесности и поштења, а ради личног обезбеђења у облигациони однос уводи се допунска

⁴⁰⁸ Атрибуција која прати номинате сугерише њихова негативна карактерна својства и доприноси контекстуалној афектизацији.

⁴⁰⁹ Доказне радње укључују саслушање – *истиндак* (*Не може да суди без истиндак. – На истиндак га узџа сам Муџтаф ефендија Татар*), приликом чега сведок даје изјаву – *икрар* (*Викаше ме у Сарај да дадем икрар. – Даја съм икрар у суд*) и сведочи – *испати* (*Ја ч'е ти испатим*).

стипулација – јемство, којим се јемац обавезује према повериоцу да ће испунити обавезу ако дужник то сам не учини. Мрежа правних субјеката у облигацији мапирана је на дијалекатској слици света помоћу идентификационих семантичких обележја 'поверилац', 'дужник' и 'јемац', повезаних заједничком суперординативном компонентом 'улога у облигационом односу'.

IV. 4. 2. 1. Лице које из имовинскоправног, облигационог односа нешто потражује и има права на одређену чинидбу (тражбину) налази се у улози повериоца (кредитора) и у српском призренском говору означено је лексемом *дужник*.

Дужни́ци му врата крши́ф, а он проз пенџе́ру сада́ку да́ва. – Да ги стигне све те́ј дужни́це.

Секундарна семантичка реализација лексикографске јединице *дужник* у РСАНУ има покрајинску маркацију (РСАНУ 5: 10–11), и у српском призренском говору појављује се са значењем „онај који даје нешто на дуг, зајмодавац, кредитор, човек којему је неко дужан”.

IV. 4. 2. 2. Друго лице у облигацији, које је обавезно да испуни тражбину повериоца, појављује се у улози дужника, а номинује се, такође, лексичком јединицом *дужник*.

Од ри́авога дужни́ка.. – Да га тра́жи но́јнога дужни́ка. – Дужни́ци есна́фа мутафи́'иског.

Реципроцитет правних улога условио је лексичку неиздиференцираност између појмова повериоца и дужника у дијалекту, тако да су истим језичким знаком денотиране супротстављене стране у облигационом односу. Мотиватор обе номинације са архисемом 'човек' јесте централни елемент облигације – дуг, који је у фокусу и потраживања и дуговања. Примарност у значењу приписује се страни чија је обавеза исплата дуга.

IV. 4. 2. 3. Улога трећег лица које учествује у облигационом односу правно је утврђена уговором о јемству. Субјект који преузима на себе обавезе дужника у случају да их дужник не испуни именован је позајмљеницама *дорзан* и *ч'ефил*.

Не га веру́јем њега, бо́га да ми да́де за дорза́на.

Ч'ефил Крста́ налба́тин. – Ца́це ч'ефил' би́ја Пе́тар Жо́ра.

Значењски идентификатор „јемац” повезује лексеме *дорзан* и *ч'ефил* у апсолутни синонимски пар. Албанска (алб. *dorëzënës*) и турска реч (тур. *kefil*) повезане су идентичним поткритеријумским семантичким обележјима, садржаним у семени „онај који јамчи за другога”. Садржински парадигматски однос између две лексеме

результат је лексичке интерференције призренског идиома са језицима у непосредном контакту.

IV. 5. ЛСПГ именица са хиперсемом 'антисоцијална личност'

IV. 5. Традиционално друштво задаје чврсте моралне и правне оквире у којима се изводе социјалне улоге, а свако прелажење друштвено дозвољених граница подлеже одговарајућим санкцијама. Одступање од прикладног и очекиваног извођења улога, које може бити узроковано различитим чиниоцима (интелектуалне способности, психички проблеми, одбијање појединца да се прилагоди), доводи до девијантних, деструктивних и антисоцијалних облика понашања. Друштвено неприхватљиво понашање испољава се у непоштовању и кршењу социјалних норми и перзистентном избегавању одговорности, што се манифестује кроз немогућност успостављања радних навика, финансијске и егзистенцијалне сигурности и емоционалне стабилности. Антисоцијалне особе не испуњавају обавезе и дужности у породици и ширем окружењу, одају се пороцима, нарушавају морални и обичајни кодекс, не поштују закон и права других, склони су конфликтима и насиљу, испољавају тенденцију ка деликвенцији и криминалним радњама. Недостатак флексибилности и несналажење у интерперсоналним односима, неприлагођеност условима свакодневног живота, неспособност прилагођавања правилима и потребама заједнице оспоравају адекватно реализовање додељених улога и воде нарушавању складног функционисања групе. У урбаном амбијенту Призрена између два века важила су конзервативна, строга и ригидна морална начела, са минималном флексибилношћу у донетима херметичног понашајног оквира и важећих стереотипа. Личности са израженим дисоцијалним поремећајем су препознаване као отпадници од друштва, маргинализоване су, стигматизоване и језички етикетиране. Социјално неадаптирани типови који моделима понашања одступају од очекивања колектива су алкохоличари, коцкари, лопови, убице, затвореници. Когнитивном спознајом средина их дијагностикује, профилира и на основу опажања и расуђивања вербално маркира. Кохерентност конзервативних представа о традиционалним улогама разбијена је концептом друштвено неуклопљене личности. Инклузивни елемент 'антисоцијални' разуђује конзистенцију лексичко-семантичке групе 'социјална улога', депласирајући номинације са хиперсемом 'антисоцијална личност' на периферију унутаргрупне парадигме. Скрајнута лексичко-семантичка подгрупа структурирана је према лингвистичким законитостима којима подлежу садржински односи међу

члановима лексичког скупа. Организациони принцип примењен у констелацији елемената подгрупе базира се на хоризонталном степенастом поретку појмова – ’алкохоличар’, ’коцкар’, ’разбојник’, ’убица’, ’затвореник / затвореница’.

IV. 5. 1. ЛСМГ ’алкохоличар’

IV. 5. 1. Претерана склоност к употреби алкохолних пића импликује незаинтересованост и неспособност за преузимање сопствене одговорности у свим релацијама друштвеног живота. Дуготрајном и прекомерном конзумацијом алкохола особа искаче из стандардног обрасца понашања и излази из мреже родно, генерацијски и статусно детерминисаних социјалних улога. Према симптомима мултидимензионалног (биолошко-психо-социјалног) поремећаја околина препознаје особу која се одала алкохолизму, процењује њену социјалну дисфункционалност и износи свој суд погрдним називима – *пијаница, труп, ч’ор ч’утук*.

Їма мџса пијаницу, ч’уч’ка. – Пијаница, од ракије по сокаце спије. – Пијаница се у пијансто изгуби, па не зна што ч’уни.

Стѣфан се напија, труп се уч’инија.

Напија се, ч’ор ч’утук биднаја. – Напија се, ч’ор ч’утук се уч’инија.

Интегрално-диференцијална компонента ’алкохоличар’ кохезивни је елемент у синонимском реду *пијаница, труп* и *ч’ор ч’утук*. У самом опису лексичког значења доминанте *пијаница*, преко које су дефинисана друга два конституента, „особа која често и много пије алкохолна пића, која се често опија” истакнути су квантификатори ’често’, ’много’, којима се наглашава одступање од социјално дозвољеног и примереног и интензивира хронични и рецедивни карактер ове врсте антисоцијалног понашања. Контекстуално окружење актуелизира фокалне значењске чиниоце, који упућују на последице неконтролисаног узимања алкохола и потпуну психичку и социјалну деградацију човека. Интензификација до крајњег степена пијанства постигнута је семантичким дериватима *труп* и *ч’ор ч’утук* (тур. *körkütük*) „пијан до губитка свести, мртав пијан” (Чемерикић). Контактни синонимски пар рефлектује идентичне представе носилаца српског и турског језика о вези пијаног човека и дебла (*труп / күтүк*). Асоцијација између дебла и пијаног човека иде преко прелазног ступња у семантичкој трансформацији, а то је једно од секундарних значења лексеме *труп* „беживотно тело”. У турском језику семантичко варирање ознаке *ч’утук* постиже се колокацијском везом са придевом *ч’ор*, чије се дословно значење „ћорава клада” модулира активирањем

механизма метафоричког преноса – померањем референције са предмета на човека и денотирањем његовог стања методом наивног асоцијативног мишљења.

IV. 5. 2. ЛСМГ 'коцкар'

IV. 5. 2. Један од разлога занемаривања социјално одговорних улога и запостављања свакодневних животних активности јесте обузетост хазардним играма. Зависност од коцкања озбиљан је узрок професионалне и финансијске пропасти и разарања породице, а сваки облик патолошког понашања у традиционалном друштву оцењује се као изразито негативна појава која омета нормално функционисање заједнице. Човек склон хазардереству, који не може да контролише импулс за узбуђењем које доноси неизвесност коцкања, показује типичне симптоме антисоцијалног поремећаја са драстичним последицама по лични и социјални живот. Особа која не успева да обузда страст према карташким и коцарским играма номинована је лексемом *коморџија*.

Откако паде у руке тому коморџије Реџеџу, остаде гоја ка прџе. – Милан коморџија играч'и комор изгубија куч'у. – Тај коморџија със барбут растџе што му отаџ бџше стџка със рабџту.

Наизглед неутрална номинација *коморџија*, којом се језички обележава особа која се карта или коцка у новац, у дубинским слојевима семантичке структуре садржи конотативне елемете, који се актуелизирају у конкретној језичкој ситуацији. Именица са психолошко-социјалном атрибуцијом добијена је од дијалекатског лика турске речи за картање или коцкање *komor* (Петровић 2012: 185).

IV. 5. 3. ЛСМГ 'разбојник'

IV. 5. 3. Биопсихички ентитет који се може окарактерисати као криминална личност јесте лице склоно преступима који се правно санкционишу. Појам криминала призренском човеку крајем XIX и почетком XX века није био познат, али се у смутним временима историјског превирања често сусретао са последицама злочиначких радњи. Оштре казне за начињена кривична дела протов имовине прописане су у ондашњем закону (Здравковић 2008: 94), али су чешћи били случајеви пљачкања, отимачине и разбојништва са војно-политичком позадином. Одметник од закона, извршилац тешких

кривичних дела означава се лексичким јединицама *áјдук*, *áјдуч'ина*, *кач'ак* и *зликóвац**.⁴¹⁰

Éрбап áјдук и дауи'ију обéси (нар. посл.).

Опл'ач'каја ги тај áјдуч'ина Рамадан Заскок.

У Црнал'éво искоч'ил'е кач'áци.

И óни са зл'икóфци. – *Бугáри су зл'икóвци* (Реметић 1996: 369).

Чланови синонимског реда интегрисани су семантичком ознаком 'разбојник', која улази у средиште садржинске структуре турцизама *áјдук* (тур. дијал. *aydut*, поред *haydut*) и *кач'ак* (тур. *kaçak*). Негативан садржај експониран је суфиксацијом, *áјдуч'ина*, где се аугментативношћу проширује пејоративна димензија основе, чиме се појачава тоналитет експресивности. Новији домаћи инфилтрант, *зл'иковац*, семантички парира уопштеним реализацијама („разбојник, пљачкаш, злочинац”) вишезначних турских речи. Мотивисаност хипокористиком *злико* (Skok III: 643) упућује на чињеницу да је дериват у призренски говор унет са стране. Без обзира на стилску вредност основинске речи у значењу изведенице доминира негативни денотативни садржај коренске морфеме, који експресивно тонира референта.

IV. 5. 4. ЛСМГ 'убица'

IV. 5. 4. Кривично дело са смртним исходом подлеже строгим казним мерама, док се лишавање живота друге особе у ратним околностима правно не квалификује увек као злочин. Бурна историјска дешавања између два века (Призренска лига и албанска побуна, балкански ратови и ослобађање од Турака, бугарска окупација Призрена у Првом светском рату) за последицу су имала страдање и српског и несрпског становништва Косова и Метохије. Као средиште милитантних акција и поприште политичких и етничких сукоба, Призрен и његова околина трпели су агресију окупатора, побуњеника и ослободилаца. У памћењу говорника урезана су колективна злодела, али и појединци са израженим антисоцијалним поремећајем и типичним карактеристикама социопатије. Извршилац злочиначких радњи, починилац убиства, језички је обележен лексемама *кáтил'*, *главојédник*, *главојéшник*.

Ўби га тај кáтил' Ч'ел-Ибраџим. – *За тéј арнауцке кáтил'е кол'ико ч'úни јén рисјáнски жíвот?* – *Обесíше онóга кáтил'а Рíсту Кабáша.*

⁴¹⁰ Антисоцијалне диспозиције имају личности подложне ситним крађама. Лексички скуп са доминантом *лопов* ситуиран је поље психичке карактеризације човека, у лексичко-семантичку групу 'однос према новцу'.

Држиш л'и на памет кѡд онај главоједник Руста Кабаиш, на мртваца на Баждарану, уби на место Шач'ир-агу и још ч'етворицу, а двоицу рани? – Пофач'аше све главоједнице по Подрѣме.

Издóше му главу и тóму главојешнику ац'и-Русте, обесíше га. – Поп-Ц'уриница жалéше на зоч'ишке главојешнице да гу убíл'е мýжа.

Идентификациони елемент 'убица' чини семантичко језгро наведених номинација и окосницу њихове парадигматске везе. Доминантна позиција у синонимском реду припада турцизму *катил'* (тур. *katil*), у чијем су лексикографском опису садржана упечатљива својства антисоцијалне личности „зликовац, злочинац, крвник, убица” (Чемерикић), у којима су имплициране атрибутивне компоненте придевског значења ове речи „крволочан, суров, немилосрдан, свиреп, зао” (Чемерикић). Због импликационог сегмента семантичке сртруктуре, у којем су смештене семе душевне карактеризације човека, лексема *катил'* делом припада психолошкој сфери, и то домену негативне моралне квалитативне вредности. Полисемантичност метафора *главоједник* и *главојешник* дозвољава им дифузност у лексичко-семантичкој дистрибуцији, а комплексност садржаја примарне реализације „онај који је склон убијању, убица; онај који проузрокује или предсказује нечију смрт” (Чемерикић) доводи до цепања семеме и двоструког семантичког лоцирања лексема (антисоцијално понашање / магијско понашање). Уколико Чемерикићеву дефиницију раставимо на два посебна значења, која и даље остају у кругу негативне социјалне маркације, примат бисмо дали реализацији са хиперсемом 'убица', што је примарна асоцијација синтагматског композитног склопа.

IV. 5. 5. ЛСМГ 'затвореник'

IV. 5. 5. Према лицима која антисоцијалним облицима понашања угрожавају права других и не поштују важећа законска начела примењује се казнена мера лишавања слободе. Казни затвора подлежу починиоци тешких крађа и разбојништава, извршиоци насилних аката и крвних деликата, али су неретко у ратним приликама примењиване противправне мере колективног кажњавања и застрашивања затварањем и терорисањем цивилних лица. Особа којој је одузета слобода на одређено време, која издржава затворску казну у говору призренских Срба обележена је синонимским лексемама *áпс*, *áпсáник*, *áпсанц'ија*, *áпсанц'ика*.

У нýт гу побéга јén áпс, уфатија шу́му. – Тéраф áпсóве на рабóту.

Апсéник бија јéдан што је тáкав.

Тол 'ико време седе апсанци 'ија на правду б'ога. – Апсанци 'ије идеф на ангарију. – Дьньс пуштише млого апсанци 'ије.

Меџ у апсанци 'ике м'ужи не улазив, с'ал т'еј, њ'ине апсанци 'ике. – У буг'арско време и она, ч 'уч 'ка, б'ила апсанци'ика.

Заједнички именитељ 'затвореник' идентификационо је језгро дијалектизама *апсаник*, *апсанци'ија*, *апсанци'ика*, потекло из семантичког потенцијала мотивне речи *апс*. Критеријумско обележје *nomina loci апс* (тур. *haps* „место где осуђеници издржавају казну“) апстраховано је у казнену меру која се приписује људском агенсу и социјално га маркира. Ефекат експлицитне појмовне каузалности јесте померање референције са објекта на човека, што се испољава у полисемантичкој структури турцизма („1. зграда где се затварају преступници; 2. затвореник“ (Чемерикић)). Формативни елемент са месним значењем улази у семски састав творбених варијаната *апсаник*, *апсанци'ија*, *апсанци'ика* преко основе *апсан-*, од турске именице *апсана* (тур. *hapsāne*). Лик *апсанци'ија* има обличку и семантичку паралелу у албанском језику (Петровић 2012: 48), али само у примарној реализацији „чувар затвора“. Двострука денотација конверзивног карактера (чувар затвора – затвореник) у призренском говору резултат је когнитивног опажања носилаца дијалекта преточеног у негативну представу о затвору и људима који су на било који начин повезани са тим злогласним, мрачним, прљавим местом, без обзира на реално опонирање социјалних улога. Могућа значењска конфузија разбијена је увођењем дублетне форме *апсаник*. Објективна стварност креирала је састав микрогрупе, чији је конституент и женска номинација *апсанци'ика*, моцијски корелат лексеми *апсанци'ија*.

Конфигурација лексичко-семантиче групе са хиперсемом 'социјална улога' базирана је на механизмима регулације друштвено прихватљивог понашања и родним стереотипима. Садржај улога реализује се по утврђеном обрасцу који обезбеђује предвидљивост и ефикасност функционисања друштва, а задати модели прилагођени су приоритетима, стандардима и интересима заједнице. Вредности и норме датог културног простора креирају улоге појединца у систему друштвених веза, а, поштујући их, индивидуа коректно испуњава функције које су јој додељене статусом или околностима. Традиционалну мушко-женску поделу улога у породичној, интерперсоналној, професионалној, морално-правној, културној сфери и свакодневном животу призренских Срба карактерише широк дијапазон међуљудских односа и висок степен формализације установљен крутим обичајним оквирима, што се на језичкој слици света

рефлектује преко разуђеног номинационог система и чврсте организације мањих структурних целина. Дистрибуција лексичког инвентара у линеарној парадигми манифестује семантичку комплексност и дифузни карактер анализираног именичког фонда, који покрива различите домене људских активности. Дисперзија лексичког материјала условљена је спољашњим фактором, мноштвом дужности и функција које друштвени систем намеће појединцу у пакету са прописаном формом спровођења конкретних улога. Обавезујући патријархални узус конструише сложenu мрежу релација како у прозаичном свакодневљу појединца тако и у духовном одговору наивне људске свести на уобичајене токове живота. Мултиаспектна карактеризација човека из позиције социјалних улога задире у различите слојеве народне културе Срба Призренаца у конкретној временској координати, чији су кодови фиксирани у језику. Ментални свет призренског човека објективизиран је вербалним средствима, а помоћу лингвокултуролошког апарата могуће је истражити узајмност језичких и ванјезичких чинилаца у обликовању лексичког садржаја и перципирати материјалну и менталну етничку особеност носилаца дијалекта. Тријада језик – култура – човекова личност категоријски је спроведена кроз концепт традиционалних социјалних улога и битно утиче на унутрашњи принцип структурирања номинационог система. Когнитивним активностима процеси опажања, категорисања, класификовања и осмишљавања стварности пројектују се на језичку слику света као систематизован пресек значајних појединости културних концепата 'породица', 'школа', 'пријатељство', 'комшилук', 'болест', 'путовање', 'куповина', 'свадба', 'слава', 'народна веровања', 'правни поступак', 'антисоцијално понашање'. Антропоцентрички приступ грађи у фокус лексичко-семантичког истраживања ставља човека као многоструког носиоца друштвених улога и тематски се своди на типолошки опис социјалног бића призренских Срба.

Преузимање одговорности подстиче активно учешће у свим областима људског деловања и омогућава стереотипно извођење улога. Млада особа уводи се у процес социјализације деловањем примарних агенса – породице и школе, како би овладала типом понашања и међуљудских односа који су карактеристични за дату културу и како би усвојила морално-обичајна начела заједнице и лако се прилагодила традиционалним условима живота. Адаптација ширем колективу постиже се најпре развијањем квалитетних односа у ужим групама (у породици и међу вршњацима), а потом одржавањем блиских веза са комшијама и пријатељима. На релацијама оствареним у примарним групама формира се прототипични модел друштвених односа, а индивидуа се припрема за интеграцију у ширу заједницу и учи се адекватном

извођењу социјалних улога које јој се додељују одрастањем. У самом корену социјализације стоји родна неједнакост и издиференцираност полних улога. У патријархалном систему различито су дефинисани културни обрасци који се односе на дечаке и девојчице, односно мушкарце и жене. Културолошки очекиване мушке улоге су: син (*дете, син, назл'ија, јединац, бир*), ученик (*и'ак, двојкаш, пофторавац, букварац, ч'асословац, псалтирац, основац, богословац*), супруг (*муж, домаш'ин, господар*), отац (*баба, отац, татко, тата, бата, батка*), старатељ (*васија*), радник (*занатлија, трговац, службено лице и сл.*), војник; а женске: ћерка (*ч'ерка, девојка, ч'ера, ч'ерч'ица, девојкица, девојч'е, девојч'енце*), невеста (*снаа, невеста, младаневеста, нуса, нуска, и'ел'ина*), супруга (*жена, домаш'ица, везме*), мајка (*мати, мајка, мона, нана, дада, мајкица, матеретина*), свекрва (*свекрва, свекрвич'е*), баба (*баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, стара, бапч'е, нанка, нанч'е*). „Родне улоге проистичу из поделе рада између мушкараца и жена, а затим обухватају нормативне процесе којима се, другим људима, преносе очекивања на основу пола” (Жунић 2012: 284). Традиционална породица је најмоћнији трансфер културе, жижна тачка генерацијског преношења порука о одговарајућим улогама мушкараца и жене и средиште критичког вредновања друштвено (не)прихватљивог понашања. Номинације детерминисане улогом у породици чине нуклеус групе и конститутивни су елементи језгра лексичко-семантичког поља.

Ставови и уверења о подели улога конструкција су патријархалног поретка, историјски високо контекстуализована. У друштвеној пракси и идеолошкој свести Призренаца дубоко су уграђени дискриминаторни ставови, на основу којих се афирмишу пожељни стилови понашања и обликује препознатљив модел скромне, подређене, тихе, брижне, нежне, пожртвоване женске особе и јаког, ауторитативног, предузимљивог, заштитничког, агресивног мушкараца. Културни стереотипи испољавају се у семантичком садржају номинационих јединица као фонски чиниоци значењске структуре. Расподела лексичког материјала и математички однос гендерно супротстављених елемената показује доминацију именица мушког рода у аспектима јавног ангажовања и одржавању социјалних контаката (*другар, пријател', другар / пријател' до главе, мик, ортак, којшија, купњц миштерија, јолц'ија, калауз, гос, мисафир, тангъл-мисафир, светогар, настојник, дауц'ија, карадауц'ија, дужник, дорзан, ч'ефил'*, према *другач'ка, другарица, којшика, миштерика, дауц'ика*). Састав лексичко-семантичке групе указује на динамичан чаршијски начин живота Призренаца и сужени распон друштвених активности Призренки, док дубља творбено-значењска анализа чланова скупа реконструира законитости, убеђења и вредности патријархалног призренског човека који показују

амплитуду социјалног деловања мушкараца и жена. Дужности жене просторно су ограничене на кућу, а друштвени односи сведени на породични круг. У тим дометима жена је инфериорно и вредно испуњавала наметнуте задатке и функције, играјући унапред одређене улоге. Потпуну статусну инверзију жена доживљава једино у обредним ритуалима, где добија истакнуто место (*младаневеста, свекрва, момковица, кума, деверовица, мисицика, аберица, ашчика, додолица, лазарица*). Узвишени ритуални статус жене могућ је само у зони лиминалности и *communitas*-а, након чега се враћа у реални поредак и заузима позицију која јој гендерно припада у друштвеној структури. Комплементарност улога аутоматски намеће реципроцитет на плану лексичко-семантичке парадигме, што је оствариво у доменима друштвеног деловања где се очекује мушко-женска релациона узајамност. Такви чланови међусобно се потпуно супротстављају, градећи парове правих антонима (*муж, домаш'ин, господар / жена, домаш'ица везме; младожења / младаневеста, манеста млада; свекър / свекрва; момак / момковица; кум / кумица, девер / деверовица*). Строга супротстављеност антонимских парова често је ублажена или потпуно неутралисана симетријом односа, па је најзаступљенији тип лексичке везе у овој групи релациона опозиција или конверзија (*баба, отац, татко / мати, мајка, мона, нана, дада, мајкица; деда, дедетина, стари / баба, мајка, мајч'ица, дада, нана, стара, бапч'е, нанка, нанч'е; баба, отац / ч'ерка /девојка, мати, мајка / дете, син; деда / унука; баба / унук; оч'у / пасторкиња; учител' / њ'ак; бакал, бакал'ин бакалц'ија / купџ, миштерија, миштерица; доктор, еч'им / болник, болница; домаш'ин, домаш'ица гос / мисафир, гостинка; дужник / дорзан, ч'ефил*).

Концепт социјалних улога је хетероген и неупоредиво је шири од представљеног датом групом и сублимира елементе који семантички припадају категоријама социјалног статуса и професије, који у парадигми поља функционишу као посебне целине. Критеријумска обележја социјалне маркације човека одредила су распоред утврђених чланова и њихову организацију у вертикално-хоризонталној констелацији лексичко-семантичког поља 'социјалне карактеристике човека'. Концентрични принцип груписања лексема задовољен је појмовном привлачношћу хиперсема 'професија', 'социјални статус' и 'социјална улога', које се и на идеографској и на семантичкој равни међусобно пресецају у самом центру поља. Периферна кружна орбита додирује се са суседним зонама поља 'психолошке карактеристике човека' у граничним тачкама психосоцијалне дескрипције (ЛСГ 'антисоцијална личност' и делимично ЛСГ 'правно прописана улога', ЛСГ 'улога врача'). Сложеност система

социјалних улога и лексиколошки опис јединица које припадају овоме циклусу захтева интердисциплинарни методолошки приступ, који укључује етнолингвистичке, социolingвистичке, психolingвистичке, лингвокултуролошке и когнитивистичке аспекте разматрања семантичког садржаја номинационог корпуса.

V ЛСГ именица са хиперсемом 'родбински односи'

V Посебан сегмент међуљудских односа који употпуњује социјални профил призненог човека и реконструише слику патријархалног призненог друштва јесте интерперсонална повезаност преко заједничког претка или ступањем у брак. Родбинске везе међу људима у хуманистичким наукама посматрају се као саставни део мреже социјалних односа, имају шири социјални значај, зависе од друштвене атмосфере и временског оквира у којем постоје (Ђорђевић 2001: 7). До почетка XX века сродство је у антропологији разматрано са становишта еволуционистичке теорије, која се темељи на идеји о сродничким односима као извору људске друштвености и културе (Ивановић 2010: 20). Овакав приступ одбачен је у научној парадигми XX века, али се аксиом да је сродство основни принцип друштвеног уређења и да представља основ социјалне организације дуго одржао, мењајући облике и добијајући различите интерпретације у новијој дисциплинарној историји, што је у великој мери зависило од теоријске оријентације антрополога и њиховог схватања појма сродства (Ивановић 2010: 20–21). Традиционално прихваћену класификацију Л. Х. Моргана, представника унилинеарног еволуционизма, засновану на аналитичким истраживањима племена северноамеричких Индијанаца, која разликује шест образаца сродства и прави дистинкцију између дескриптивних (вертикалних) и класификаторних (линеарних) сродничких термилошких система⁴¹¹, оспорава амерички лингвиста А. Л. Кребер, уводећи нове категорије преко којих је могуће описати терминологију сродства у свим језицима.⁴¹²

---

⁴¹¹ Л. Х. Морган, који је извео први преглед родбинске терминологије, систем крвног сродства тумачи преко брачних односа, при чему је ego (појединац) у центру круга или групе сродника, од ког се рачуна степен сродства. У вертикалној узлазној линији су његов отац, деда, а у силазној деца и њихови потомци. Са бочних страна налазе се брат, сестра и њихови потомци. Морган разликује шест прототипичних сродничких система, названих по друштвима у којима се срећу: хавајски, ескимски, ирокешки, кроу, омаха и судански. Индоевропски породични систем Морган квалификује као дескриптивни, јер се бочни сродници описују понављањем или комбинацијом истих термина или дескриптивним фразама, а за разликовање степена крвног сродства користи се посесивни генитив (Парсонс, Шилс и др. 1969).

⁴¹² А. Л. Кребер полази са становишта да су називи родбинских односа одраз психологије, а не социологије, те да првенствено одражавају мишљење и схватање једног народа о сродству, и да су термини сродства превасходно лингвистичка и логичка појава. Он одбацује Морганову тврдњу о дескриптивним системима, аргументујући свој став тезом да је сваки језик класификаторан, па самим тим и језик сродства (Горуновић 2009: 23–24). Како би се избегле произвољности и субјективна

Уплив лингвистичких метода у антрополошку теорију посебно је изражајан у поимању структуре родбинских односа К. Леви-Строса, који прихвата фонетски структурализам Н. Трубецког и принципе семиотичке лингвистике Ф. де Сосира, сагледавајући сроднички систем кроз односе као базичне структурне елементе и откривајући њихово релационо значење (Горуновић 2009: 25).⁴¹³ Од седамдесетих година прошлог века долази до промена у статусу, обиму, теоријским и епистемолошким претпоставкама на којима су конструисане студије сродства у савременој антропологији (Ивановић 2008: 108), које се углавном заснивају на критици формалистичких и структуралистичких приступа родбинским односима, али без постулирања опште теорије сродства.

Словенске лингвистичке концепције сродничке терминологије полазе од класичних антрополошких поставки родбинских односа, које разликују крвно сродство и сродство настало склапањем брака, и у оквиру крвног сродства линеарну и колатералну линију. Терминосистем сродства у руском језику сагледава се у интердисциплинарном кључу, почев од фундаменталног испитивања историје словенских термина сродства О. Н. Трубачева (Трубачев 1959). Лексичке реалије посматрају се не само као језичке чињенице, већ као записи древне словенске прошлости, која задире до индоевропског матријархата. Пратећи развој родбинских веза и анализирајући називе за сроднике у контексту етнолингвистике и фолклористике, Трубачев закључује да је словенски терминолошки систем сродства дескриптиван, да је далеко од класификаторног система Индоевропљана и етимолошки расветљава бројне термине. Систематско инвентарисање термина родбинских односа у руском стандардном језику започело је непосредно након Трубачеве монографије (Моисеев 1963), а модерна синхронијска елаборација феномена сродства и родбинске терминологије антропоцентрички је оријентисана. У етнолингвистичкој перспективи категорију сродства посматра С. М. Толстаја, која предлаже два главна плана у приступу овој проблематици. Први се тиче тројачке форме израза и њихових скривених смислова – језичке, фолклорне и ритуалне, на основу које

гледшта, Кребер предлаже осам нових, начелних принципа, који би изучавању сродничких система дали егзактнију основу: 1. разлика између истих или различитих генерација; 2. разлика између линеарних и бочних сродника; 3. разлика у годинама старости једне генерације; 4. пол сродника; 4. пол особе преко које постоји сродство; 5. разлика крвних сродника од сродника преко брачне везе; 8. услов да особа преко које иде сродство још увек постоји (према Бјелетић 1994: 199–2000).

⁴¹³ К. Леви-Строс сродство тумачи као систем значења, систем односа, а не превасходно као облик друштвене организације, при чему примарни однос није природна веза по крви, већ друштвено конструисана веза између мушкарца и жене. Оваквим ставом изнетим у делу *Елементарне структуре сродства* (1958) супротставио се важећој британској структурно-функционалистичкој теорији родова (lineage theory), која заступа начело сродства у организацији примарних друштава сродства и првенство даје линеарном односу између сродника (деда – отац – унук), док су латерарни односи (муж – жена, брат – сестра) мање релевантни (Горуновић 2009: 25).

се може реконструисати семантика, симболика и аксеологија сродства. Други план подразумева прилаз сродничким односима са аспекта њихове искоришћености у језику и култури. И кад се полази од форме, од видова родбинских веза, ритуала повезаних са категоријом сродства и кад се језик сродства посматра као код, могуће је добити информацију о садржају самог концепта сродства, његових релевантних параметара и карактеристика, његовог поимања у сазнању носилаца традиционалне културе (Голстая 2009). Лингвокултурна димензија концепта сродства испољена је у низу радова новије генерације руских лингвиста, који се баве типолошким и компаративним истраживањима концепта сродства и његове језичке репрезентације у различитим културама (Близнюк 2009; Железнава 2009; Лихачова 2011; Шайхуллин 2012; Попова, Головин 2012; Головин 2014). Когнитивни правац повезан је са проучавањем и описивањем ментално-језичког концепта сродства и његове слојевите структуре (Бурькин 2000; Оздоева 2007; Кошелева 2009; Качинская 2011; Николенко 2012; Обвинцева 2013). Дијалектолошко истраживање родбинских односа на македонском говорном подручју и њихову интерпретацију у словенском и балканистичком кључу спровела је Е. Стоевска Денчова (Стоевска Денчова 2009). Бугарска научна теорија богата је радовима посвећеним терминологији крвног и социјалног сродства. На лингвистичком представљању бугарског сродничког система радиле су И. Георгиева, Д. Москова и Л. Радева седамдесетих година прошлог века и у низу заједничких радова уобличиле модел презентовања стандардне и дијалеатске (родопске) терминологије крвног сродства (Георгиева, Москова, Радева 1971, 1972, 1973, 1976). Ова и наредна деценија изузетно су продуктиван период у изучавању родбинских односа у Бугарској, када су објављени бројни радови о етнографској семантици сродничких термина (Москова, Радева 1972), о терминима насталим склапањем брака (Русинова 1976), о историји бугарске родбинске терминологије (А. Даскалова, Б. Велчева 1982), о пореклу народних рођачких назива (Гълъбов 1986), о утицају несловенских језика на словенску терминологију сродства (Б. Марков 1988) и њиховој употреби (Георгиева 1886), као и неколики број текстова о значењу и ареалној распрострањености појединих термина (Иванова 1970; Младенов 1971; Кандева, Радева 1977; Киш 1977).

Терминолошки систем сродства на српском језичком простору представљен је у публикацијама М. Бјелетић *Родбинска терминологија код Срба у Румунији* (1990), *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику* (1994), *Турцизми у српскохрватској терминологији сродства* (1995) и у радовима И. Ранђеловић *Лексика родбинских односа села Нишевца* (1995) и М. Петровић Савић *Терминологија*

родбинских односа насталих склапањем брака (област Рађевина) (2011). С обзиром на то да су побројани текстови наменски писани за потребе зборника у којима су објављени и да су због тога и обимом ограничени, не доносе целовит приказ родбинских односа и не нуде општи модел структурисања знакових јединица језика овога типа. Међутим, сваки од наведених аутора дао је свој допринос лексичко-семантичкој организацији овог комплексног терминосистема, који ни са становишта традиционалне српске етнологије није до краја теоријски разрађен и представљен као интегрална мрежа у дијахронијској и синхронијској перспективи.⁴¹⁴ Српскохрватску терминологију крвног сродства М. Бјелетић условно посматра као јединствен систем, у чијем се опису могу применити првих шест Креберових универзалних принципа. Називе разврстава у две групе: а) номинациони термини (полази од десигната и испитује каквим се јединицама именује) и б) термини за обраћање (који посебно одражавају трећи Креберов принцип – разлику у узрасту у оквиру истог поколења) (Бјелетић 1994: 199–200). Класификацију спроводену на српскохрватској дијалекатској грађи касније допуњује семантичком анализом турцизама (Бјелетић 1995). Исту поделу примењује М. Петровић Савић али на корпусу терминологије родбинских односа насталих склапањем брака. На материјалу територијално лоцираном на област Рађевине ауторка прати линију породичних односа из угла младе, младожење и њихових родитеља и семантички их диференцира (М. Петровић Савић 2011).

Традиционална призренска проширена породица и типови веза међу сродницима у различитом степену сродства формирају разгранату мрежу родбинских односа мапирану на језичкој слици Призренаца у виду сложеног, компактног, стабилног и уређеног система знакових јединица, које са синхроног аспекта формирају архаичну дијалекатску сродничку терминологију, а у дијахроној перспективи реализују патријархалну идеју сродства великим бројем лексема које припадају општем вокабулару. Обимом семантичког пространства 'родбински односи' захваћен је актуелни систем генетички, гендерно, узрасно и правно дефинисаних односа међу људима који су подржани од стране друштва и представљају својеврсни вид интерперсоналних интеракција у конкретној средини. Чврсте сродничке везе и јасна систематичност родбинских односа, фиксирани у социјалној пракси призренских Срба, одраз су вишевековног духовног наслеђа на косовско-метохијском ареалу и представљају специфичан модел комбиновања индоевропске, словенске и несловенске

---

⁴¹⁴ Истраживању сродства у српској етнологији приступало се углавном у оквиру проучавања породице и брака у фокусу сеоске и традиционалне средине (Ђорђевић 2001: 7).

културне традиције. У сродничком коду Призренаца разликују се крвно и некрвно (афинално) сродство, према томе да ли се сродничка веза заснива на биолошким или социјалним параметрима. Крвно сродство настаје рођењем и представља природну везу између два или више лица у директној (*linea recta*) или побочној линији (*linea colateralis*). Низ сродника по крви који проистичу један од другог припадају правој, директној линији сродства, која може бити усходна (од потомка ка прецима) и нисходна (од претка ка потомцима). Особе које потичу од заједничког претка налазе се у колатералном, побочном сродству, које се разликује по ступњу колатералности (по колену) и рачуна се билинеарно (и по очевој и по мајчиној линији). Односи који настају склапањем брака између једног брачног партнера и крвних сродника другог брачног партнера означавају се као некрвно сродство или сродство по тазбини (*affinitas*). Српски сроднички систем познаје још једну врсту некрвног сродничког односа које настаје правним путем, а то је грађанско сродство (адоптивно или сродство по усвојењу). Православна црква признаје кумство као врсту духовног сродство, насталу чином крштења између онога који се крсти и његовог духовног оца (кума). Сродство се у овом случају успоставља ритуалном функцијом и има обредни карактер, као и сви типови веза настали променом статуса. Природа и структура родбинских односа детерминисала је формирање специфичаног система ознака за сроднике у призренском идиому, где се као једрени експоненти јављају лексеме са општом семантиком ”онај / она који / која је с неким у родбинској вези” – *роџ’ак / роџ’ака, свој*⁴¹⁵.

Зар не може да нај’е никога роџ’ака да му помогне? – Роџ’аци су, несу брач’а.

Беше ми дошла нџка Боркина роџ’ака.

Ћм ти је своја, ым је невол’ниџа, себап је да гу помогнеш кол’ико мош. – Със својџа јџди и нџ, ама немај нџкакџв аљш-вџреш.

Збирно значење „родбина” реализују синоними *рџд, рџд родџни, својштинџа, каџил’е, фџара*, којима се на периферији придружују лексеме *лџза, котџло и пџјас*, где се својим значењем „сој, племе, порекло” укрштају са апстрахованом релационом

⁴¹⁵ Поименичењем придев *свој* постаје једрени члан лексичко-семантичке групе са хиперсемом ’родбински односи’ и архисемом ’човек’. Изван ове семантичке поделе остају придеви *својан, својтл’ив, бл’изн* (*Бл’изна му је она, несу дол’џко. – Със поп-Манџта су пџбл’изни зе със Крсту берберина. – Бл’изно гу је тџј девџјч’е, аџа сестрич’њино гу је. – Нџсџм знџла ч’и ти је поп-Мџне тџко бл’изн*) и прилог *бл’изо* (*Бл’изо су џни, несу дол’џко, стрич’евџч’и су. – Със поп-Манџта су пџ бл’изо зе със Крсту. – Нџсџм знџла ч’и су тџко бл’изо џџ две*), који изражавају близак степен крвног сродства.

компонентом 'родбинска веза, сродство', присутном у садржају јединица синонимског реда.⁴¹⁶

Óвај боја од рóда те двáл'а.

Рóд родéни смо, стрич'евíч'и смо.

Својитíна су óни.

И мí и Дрнатóфци јéно смо кабíл'е, свí смо Ч'емерикóфци. – Кабíл'е л'и му његово. – Јéно кабíл'е су óни. – Кабíл'е му се у гасíло, дабóгда.

Рéч'е на ме прéвари, é фáру л'и му његову лъжл'áву. – Цигáнска фáра. – И Сíма Пúч'а је од њíне фáре. – Њíнејзи фáре дúша и свéт ги је да глóч'еф тúч'у кóску.

Тáква ги је лóза.

Манитáшко котíло.

Мáне и Мíта су стрич'евíч'и, áма трéч'и пóјас.

Потомци једне лозе означени су заједничким именом *симсíл'е*.

Симсíл'е л'и му његово. – Ч'емерикóфско симсíл'е.

Блиска веза међу сродницима наглашава се односом *стричевич'и*, којем се конфронтира лексикализација за особе у даљем сродству *ац'óвци*.

Бл'úзо су óни, нéсу дол'éко, стрич'евíч'и су.

Нéсу ни стрич'евíч'и, ац'óвци су óни.

Денотативна макрокомпонента 'родбински односи' разбија се на четири семантичке компоненте, које се појављују у функцији доминантних и надређених сема лексичко-семантичких подгрупа:

1. ЛСПГ 'крвно сродство',
2. ЛСПГ 'тазбинско сродство',
3. ЛСПГ 'адоптивно сродство',
4. ЛСПГ 'духовно сродство'.

Конституенти групе реализују садржај концепта *родбински односи*, у чијем је језгру концепт породице, представљен преко категорије социјалних улога. У доменима праве линије сродства и сродства насталог усвојењем ЛСГ 'родбински односи' поклапа се са ЛСПГ 'улога у примарној породици', а у сегменту тазбинског сродства укршта са појединим елементима ЛСМГ 'учесник у свадбеном обреду'. Вишеструке породичне улоге и фамилијарне позиције које особа стиче рођењем или склапањем брака

---

⁴¹⁶ Метафором којом се у Призрену маркира особа без блиских сродника *суокр'ла* (*Óстаде сáм ка суокр'ла*) изнесен је став колектива о важности родбинских веза за здраво функционисање појединца, породице и шире заједнице.

институционализоване су као родбинске и породично-брачне везе и представљају динамичну мрежу социјалних односа на којој се темељи функционисање традиционално уређеног друштва. Паралелно са друштвеним развојем сродничка номенклатура се усложњавала, тако да је призренски терминосистем родбинских веза историјски, генетички и културни одраз патријархалног поретка. Законитости и еволуција традиционалног уређења могу се посматрати кроз призму структурне организације сродничког система, који је неодвојив од реалних друштвених односа. Терминологија сродства устројена је на принципу релационе опозиције и обухвата класификационе термине којима су номиновани сродници различитих линија и ступњева сродства. Јединице граде специфичан семантички однос који се заснива на реципроцитету и симетрији ванјезичких релација, при чему класификација прототипичних конверзива задовољава начело парне номинације.

V. 1. ЛСПГ 'крвно сродство'

V. 1. Лица која су потомци заједничког претка биолошки су повезана и налазе се у крвном сродству. Консангвинитет или когнатско сродство као антрополошка аналитичка категорија подразумева сроднике с којима его (референт на линији сродства у односу на којег се одређује родбински однос) дели исту крв, а „преношење и деоба крви” рачуна се и по очевој и по мајчиној линији.⁴¹⁷ Према томе да ли су преци и потомци крвно повезани правом или побочном линијом, разликују се директно и колатерално сродство. Генеза повезаности међу сродницима изражава се преко степена крвнородничке везе, односно коленима.⁴¹⁸ Екстралингвистички параматри регулишу семантичко модулирање лексема унутар подгрупе и синтетишу јединице у одговарајуће целине. Универзална формула гранања родбинских односа детерминише лексичко-семантичку структуру подгрупе 'крвно сродство', која се вертикално рачва у две микрогрупе 'сродник у директној линији' и 'сродник у побочној линији'.

V. 1. 1. ЛСМГ 'сродник у директној линији'

V. 1. 1. Микрогрупа 'сродник у директној линији' интегрише лексичке ознаке за лица која воде порекло једно од другог у правој лози и може се двојачко посматрати – од

---

⁴¹⁷ У савременој антропологији одбачен је традиционални концепт родбинских односа и теорија по којој се сродство успоставља једино путем крвне везе (Ивановић 2010: 20).

⁴¹⁸ О деловима тела као ознакама сродства пише М. Бјелетић у раду *Кост кости* (Бјелетић 1999).

родоначелника ка потомцима (силазна линија) и од најмлађег потомка ка прецима (узлазна линија). Степен сродства заснива се на цивилном рачунању које потиче из римског права и одређује се по броју рођења (*quod generationem, tot gradus*). Праволинијски сродници разматрани су у категорији социјалних улога, с обзиром на њихов истакнути положај у примарној групи, односно у проширеној традиционалној породици. У овом сегменту социјалне карактеризације човека значење термина подвргавамо једној од метајезичких варијаната компоненцијалне анализе, методи популарној у проучавању садржинског плана родбинске терминологије у руској науци (Рыкин 2009; Близнюк 2009 Федорова 2012). Примењена техника декомпоновања семантичког садржаја укључује само позитивну вредност семантичких компонената. Структурно рачлањивање значења родбинских односа табеларно је приказано по параметрима који дефинишу крвно сродство у правој линији, тј. денотативним компонентама које учествују у формирању семског састава и конструисању семантике лексема са хиперсемом 'сродник у директној линији'. Конотативни аспект значења презентован је експресивно-емоционалном компонентом која има векторну, позитивну и негативну усмереност.

Табела 1. Компоненцијална анализа термина сродства у директној линији

сродник у директној линији	пол		'степен сродства			линија сродства		експресивно-емоционална компонента	
	м	ж	I	II	III	по оцу	по мајци	позитивна оцена	негативна оцена
<i>прау́нук</i>	+				+				
<i>у́нук</i>	+			+					
<i>сѝн</i>	+		+						
<i>дѝте</i>									
<i>једѝнац</i>								+	
<i>назл'ѝја</i>								+	
<i>бѝр</i>								+	
<i>о́тац</i>	+		+						
<i>ба́ба</i>									

<i>táta</i>								+	
<i>tátko</i>								+	
<i>báta</i>								+	
<i>bátka</i>								+	
<i>déda</i>	+			+		+	+		
<i>bába</i>									
<i>stári</i>									
<i>babetína</i>									+
<i>pradéda</i>	+				+	+	+		
<i>praunúka</i>		+			+				
<i>unúka</i>		+		+					
<i>č'érka</i>		+	+						
<i>devójka</i>									
<i>č'éra</i>								+	
<i>č'erč'íca</i>								+	
<i>devojkíca</i>								+	
<i>devójč'e</i>								+	
<i>devojč'énce</i>								+	
<i>máti</i>		+	+						
<i>májka</i>									
<i>móna</i>									
<i>nána</i>								+	
<i>dáda</i>								+	
<i>majkíca</i>								+	
<i>materetína</i>									+
<i>bába</i>		+		+		+	+		
<i>stára</i>									
<i>májka</i>								+	
<i>majč'íca</i>								+	
<i>dáda</i>								+	
<i>nána</i>								+	
<i>nánka</i>								+	
<i>nánč'e</i>								+	

<i>бáпч'е</i>								+	
<i>прабáба</i>		+			+	+	+		

Суперкласа разликовног обележја из које се изводе остале, ниже класе семантичких црта код јединица за означавање крвног сродства јесу релациона обележја (→ родитељ / ← родитељ: деда – отац – унук; баба – мајка – ћерка). Релевантне денотативне компоненте за одређивање крвног сродства у правој лози су 'пол' и 'степен сродства', које имају дистинктивну функцију. Семантички параматар 'линија сродства' нема диференцијални карактер (преци и оца и мајке номинују се истим терминима), па самим тим не утиче на разграничавање односа и класификацију јединица у микрогрупи. Организација породичних улога у патријархалној заједници одражава се и на уређивање системских веза у терминосистему крвног сродства. Термини подлежу различитим лексичко-семантичким процесима с обзиром на функционалност остварену у испитиваном говору. На призренском ареалу испољава се тенденција ка полисемичности номинационих јединица, што утиче на регулацију парадигматских односа у групи. До семантичких помака у кругу родбинских односа долази услед проширења значења, што је последица појмовне и логичке коинциденције улога и развијених емоционалних односа међу члановима породице (*мајка, мајчица, дада, нана, нанка* – мати, баба; *баба* – отац, деда; *бата, батка* – брат, отац). Вишезначност се у овој сфери остварује механизмом платисемије, којим су подједнако захваћени термини словенског порекла и позајмљенице. Семантичко ширење чешће је код термина који се користе у служби апелативности, тј. у контактної ситуацији која захтева директно обраћање, које углавном укључује емоционални однос млађег говорника према старијем саговорнику.

V. 1. 2. ЛСМГ 'сродник у побочној линији'

V. 1. 2. Микрогрупу 'сродник у побочној линији' образују називи крвних сродника који воде порекло од заједничког претка. Сродници у колатералној линији разграничавају се на основу семантичких параметара 'пол' ('мушки' / 'женски'), 'узраст' ('старији' / 'млађи' у односу на референта), 'степен сродства' ('друго', 'треће' и 'четврто колено'), 'линија сродства' ('по оцу', 'по мајци') и 'лице преко којег се сродство остварује' ('брат', 'сестра', 'стриц', 'ујак', 'тетка'). Критеријумска обележја су семе пола, степена сродства и линије сродства. Узрасна компонента битан је фактор

у регулисању рођачких односа у истој генерацији, док је лице преко којег се остварује крвна веза важно за раздвајање сродника у четвртом колону. Конотативни семантички елементи присутни су код стилски маркираних изведеница насталих од неутралне основе.

Табела 2. Компоненцијална анализа термина сродства у побочној линији

сродник у побочној линији	пол		узраст		степен сродства			линија сродства		лице преко којег се остварује сродство				експресивно- емоционална компонента	
	м	ж	стари- ји	млађи	II	III	IV	по о ц у	по м а ј ц и	б р а т	с а с т р а	у ј а к а	т е к а	поз. оцена	нег. оцена
<i>брáт</i> <i>бáта</i> <i>бáтка</i> <i>кáда</i>	+				+			+	+					+	
<i>сéстра</i> <i>дáда</i> <i>кáда</i>		+			+			+	+					+	
<i>аџ'а</i> <i>стриџ</i> <i>ч'ич'а</i>	+					+		+							
<i>дáја</i> <i>дáјка</i> <i>дáјч'е</i> <i>ујаџ</i> <i>ујко</i>	+					+			+					+	
				+										+	
														+	

<i>тѣтка</i>		+				+		+	+						
<i>áлка</i>								+							
<i>тѣза</i>									+						
<i>ка̀да</i>								+	+						
<i>братáн- ац</i>	+					+				+					
<i>братан- и́ца</i>		+				+				+					
<i>сестри́ч'- ич'</i>	+					+					+				
<i>сестри́ч'- ња</i>		+				+					+				
<i>дајки́- ч'ич' ујч'ѐвич'</i>	+						+					+			
<i>дајки́ч'- ња ујчеви́ч'- ња</i>		+					+		+			+			
<i>тетки́- ч'ич' алки́ч'ич'</i>	+						+	+	+				+		
<i>тетки́- ч'ња алки́ч'ња</i>		+					+	+	+				+		
								+	+						

V. 1. 2. 1. Синонимски ред са доминантом *брат* кореспондира са семемом „мушкарац другим лицима рођеним од истих родитеља”. Допунске компоненте ’од стрица / тетке / од ујака’ ирелевантне су за призренски сродници терминосистем, јер постоје посебни термини за сроднике у четвртој степену. Назив за полубрата (консагвина или утерина) није истакнут у лексикону призренског идиома. Дистинктивно обележје ’старији узраст’ функционално диференцира полисемичну номинациону јединицу *када*, чији се изворни дијалекатски формално-садржински модел реплицирао у сфери родбинске терминологије Призрена (тур. дијал. *kada* „тетка, старија сестра, старији брат”).

Експресивно-емоционални семантички план лексема *бата* и *батка* има изражену сему интензитета. У конотативни аспект значења хипокористика *бата* и *батка* није уграђен само став субјекта говорења према брату, већ је импликовано колективно сазнање о истанчаној врсти емотивног односа брата и сестре и посебном месту које рођени брат заузима у систему колатералних сродника.⁴¹⁹

Благо си га тебе със твојега брата, със твоје крило. – И брач’у му познавам .
– Благо тебе, мори Маро, със твоје брач’у, със твоје крила.

Мене ми бата пратија свиљу, а матере наре и јен мафез. – Бата ми је само мój.
– Спл’ела съм ч’аране мójему бате.

Писаја ни батка Сава.

V. 1. 2. 2. Прасловенском термину крвног сродства *сестра* (прасл. *sestra) који реализује значење „женска особа другим лицима рођеним од истих родитеља или само од једног” придружују се номинационе ознаке *дада* и *када*, са додатним семантичким знаком ’старија (сестра)’. Сема узраста дистинктивна је црта у оквиру истог поколења у истој линији сродства. Интерпретација семантичког садржаја лексеме *сестра*, преко које су дефинисани њени синоними, укључује и елементе полуродног сродства (сестра по мајци или по оцу). Из семантичког садржаја чланова овога реда искључена је компонента субјективне оцене.

Сестра брату говореше, сестра брата уклињаше (нар. песма) – *Пушти мене, Шар-планино, имам сестру што ме жал’и* (нар. песма) – *Добра сестра лошу удава, лоша сестра добру задржава* (нар. изрека). – *Сестра гу је, сиротице, скроз бездушна.*
– Пола године сестре било (Реметић 1996: 461).

А: Дe си била, мори Видо? Б: Била съм у даде на госте. – Однеси вeј ч’аране дада-Даре.

V. 1. 2. 3. Бочна линија у трећем колону презентује релацију очев / мајчин брат / сестра – его. Референт из чије се позиције одређује сродничка веза је братово, односно сестрино дете, у односу на које се разграничава блиски крвни сродник са очеве или мајчине стране.

V. 1. 2. 3. 1. Очев брат означава се функционалним синонимима *ац’а*, *стриц’** и *ч’ич’а**.

---

⁴¹⁹ У Призрену се сматра да је брат сестри крило, односно њена заштита и њен понос. У вези са тим важи табу да жена која има брата (браћу) не сме јести живинско крило, како не би изазива злу коб и остала без брата (*да не гу се искрши крило*), свог ослонца и заштитника (Чемериќић).

Ада, аџ'а му је. – Аџ'а ми купија музику. – Кóму даде, аџ'е л'и? – Штó ч'иниш, аџ'о, како си? – Аџ'овци му су. – Одвоија се од аџ'овци, узéја аџ, па искоч'ија на сáм сéбе. – Петíну аџ'овце íма.

Стриц ми је пóмајстор (Реметић 1996: 479).

У Чемерикићевом лексикону евидентирана је једино лексичка ознака *аџ'а*, што указује на фреквентност турске номинације у говорном чину, која је потиснула из колоквијалне употребе словенски термин *стриц*. Порекло обе турске речи је недовољно јасно. У турским етимолошким изворима потврђен је дијалекатски облик *асо* од *аџа* „рођак”, који је усвојен и адаптиран у покрајинском српском говору, док Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористичку формираном од именице *амица* „стриц” (Škaljić 1966: 71; Петровић 2012: 56). Распоред значења у полисемантичкој структури лексичке јединица *аџ'а* креће од суженог семантичког фокуса „стриц, чика”, преко ширења опсега на мушке крвне сроднике у разгранатој патријархалној породици или братству, до неутралисања рођачке везе и потпуне родбинске десемантизације „старији мушкарац”. Код лексеме *ч'ич'а* значењска перспективизација иде у супротном правцу, од опште „старији човек” ка конкретној, термиолошкој реализацији „стриц”. Код ове ознаке интересантно је разилажење са аутохтоном семантиком (тур. *çiçe* „тетка, старија сестра”) и искорак из сродничке базе. Према наводима М. Бјелетић, у српскохрватском језику јавља се усамљено турско дијалекатско значење „стриц”, које може бити индикативно за коначно утврђивање етимологије ове речи (Бјелетић 1995: 207), које се потом пренело на сваког старијег човека и денотацију усмерило изван сфере родбинских односа. Номинациона ознака *ч'ич'а* није својствена аутентичном говору старих Призренаца, већ је накнадно инфилтрирана у призренски рођачки термиолошки систем, где термин *аџ'а* остврује апсолутну прагматичку доминацију.

V. 1. 2. 3. 2. Мушки сродник по мајчиној линији у трећем колону је ујак, номинован једнозначним синонимима еквивалентим семема „мајчин брат” – *даја, дајка, дајч'е, ујац, ујко,*

Даја ми је мóј. – А цел'ива л'и руку даје? – Дајо, дóма ли је ујна-Цáва. –

Дајка-Стéфан те тражија. – Кáза л'и дајка-Сíме тóј што ти реко? – У дајке л'и си бíла, мóри? – Поздрáви му се твојему дајке. – Од дајкóвци ни óстаде сáл дајка-Стéфан. – О[д] теј дајкóфце сáл дóбро видéл'е и њí двé, а и мáти ги. – Тáкве дајкóфци нé се набóдиф.

Нáш аџа-Душан бíја дајч'е Душáну алка-Ванкíному. – А твојему дајч'ету нé л'и вáл'а да дáдеш мíцко сíмит, мóре прокудо? – Ёне га, íде ти дајч'е. – Дајч'е ми је мóје.

Неутралну номинациону вредност има адаптација турског назива *dayı*, односно његове дијалекатске варијанте усвојене у Призрену *dayo*, тако да се термин *даја* чистом денотативном семантиком намеће као стожер реда, али је функционално доминантнија хипокористична форма *дајка*. Разговорну фреквентност јединице *дајка* потврђује и множински облик *дајковци* / *дајкофци*, који се уопштио као плуралска форма неутралишући конотативну садржинску димензију сингулара. Употребљен у множини термин означава још једну врсту родбинске везе, денотира однос између синова брата и сестре. Експресивно-емоционална компонента експлицирана је у семантичко-творбеној структури деминутива и хипокористика *дајч'е*, чија је значењска изнијансираност условљена семом узраста. Експресивни суфикс *-ч'е* стилски маркира дериват и ограничава његову употребу на језичку ситуацију када је говорник истих година као и објекат говорења, односно саговорник. Лексема *дајч'е* користи се са деминутивним значењем у околностима када је ујак вршњак са сестрином децом. Компонентом 'одрасло' деминуција се потире и у том случају преовладава конотативни семски комплекс који импликује блиску приврженост и снажну емотивну повезаност са мајчиним братом, што на функционално-стилском плану резултира фамилијарношћу у именовању и обраћању. Паралелно са речима турског порекла у призренском терминосистему родбинских односа егзистирају словенски термини *ујац* и *ујко*, у разговорном језику заступљени у далеко мањој мери. Моција изражена суфиксом *-џ* (према *стриџ*) карактерише косовско-метохијски ареал у дијахронијској перспективи (Елезовић II: 384), док актуелно стање на терену показује да се у новије време уједначио лик на *-ак* – *ујак* (СДА, Букумирић 2012: 628), који остаје у сенци функционално супериорнијег семантичког и деривационог дублета *ујко*.

V. 1. 2. 3. 3. Дистинкцијом по семи пола у трећем степену сродства конституише се синонимски ред са суперординарним појмом 'очева или мајчина сестра' – *тётка*, *када*, *алка* и *тёза*.

Дошла ни алка. – У алке л'и си била, мори Росо? – Однеси, ама дај у руке само алке и никојму другому.

Теза-Мага ми узе антерич'е. – Тёза ми купи́ла амберіку. – Със тёзу искоч'ила на сокак.

Лексички паралелизам у овој номинационој сфери последица је позајмљивања речи истог или сличног садржаја из турске терминологије сродства и њиховог семантичког прилагођавања домаћем систему. Најчешће су преузете фонетске, морфолошке и семантичке дијалекатске варијанте, које у говору примаоцу нису

претрпеле битније трансформације, као што је случај са турским дијалектизмом *kada* „тетка, старија сестра, старији брат”, који је у истом облику и са непромењеном полисемантичком структуром опстао у призренском говору. Примарним значењем турцизам одговара прасловенском рођачком термину *тетка* и функционално му конкурише као равноправни семантички еквивалент, који, ипак, остаје у прагматичком статусу језичке резерве. Процеси интерференције са језицима у контакту и механизми лексичко-семантичког позајмљивања доводе до акумулације термилошких јединица и усложњавања парадигматских односа међу њима, што се рефлектује на системност укупног речничког фонда. Језичка резултанта оријенталног културног утицаја огледа се у нарушавању типичне хипонимије у саставу скупа са доминантом *тетка*, која значењем „очева или мајчина сестра” из кохипонимског положаја прелази у позицију хиперонима у односу на ознаке *алка* и *теза*, које се могу третирати као њени подређени чланови. Диференцијација се успоставља на нивоу семантичког параметра ’линија сродства’ – *алка* (тур. *hala*) „очева сестра”, *теза* (тур. дијал. *teze*) „мајчина сестра”. Разграничавање између тетке по оцу и тетке по мајци, које није својствено словенској терминологији, усвојено је из турског језика увођењем посебних назива за оба денотата, чиме је испоштован принцип симетричности који иначе важи у сегменту бочног сродства.⁴²⁰ Облик *алка* у призренском говору формиран је по аналогiji са *тетка*⁴²¹, док се термин *теза* уклопио у домаћи модел женске номенклатуре. Турски термини преузели су потпуну доминацију у разговорном дискурсу урбаног идиома.

V. 1. 2. 4. Код треће лозе бочног сродства чува се разликовање у именовању братовог и сестриног детета, чему се додаје дистинктивно обележје ’пол’ као релевантни елемент номинације, изражен нормалном моцијом. У рашчлањивању ове скупине термина актуелан је параметар ’лице преко којег се остварује сродство’. Укрштањем компонената ’брат’, ’сестра’, ’син’, ’кћи’ добија се микросистем назива који вербализују појмовну вредност ’братово / сестрино дете у односу на другу браћу и сестре’.

V. 1. 2. 4. 1. Братов син, синовац, у Призрену је *братанац*.

Братанац ми је. – Запросила се за братанца ми. – Ти, братанцу мој, да се узнеш у памет.

⁴²⁰ М. Бјелетић наводи руски извор по којем су Стари Словени имали појединачне називе за ову врсту сродничке везе, чиме се може објаснити диференцијација у неким бугарским говорима (Бјелетић 1994: 202).

⁴²¹ Термин *тетка* настао је проширењем дечијег редуликованог корена типа *тџт*- са превојем *е* (*тега*), који је у прасловенском периоду развоја језика активно учествовао у деноминацији сродства (*тата*) (Skok III: 446–447).

Спецификација у крвном сродству остварује се изведеницом добијеном помоћу деминутивног суфикса *-ац*, преко хипокорика на *-ан* (*братан*) (Skok I: 200), сачуваног само у служби творбене основе.

V. 1. 2. 4. 2. Братова кћи денотирана је јединицом *братани́ца*.

Братани́ца му је. – Ако съм да́ла, да́ла съм мо́јејзи братани́це, туџи́ о́му не.

Моцијски пар *братанац* – *братаница* одражава регуларност творбеног принципа који почива на корелацији форманата *-ац / -ица*.

V. 1. 2. 4. 3. Сестрин син обележен је термином *сестри́ч'ич'*.

Уда́ла се за мо́јега сестри́ч'ич'а. – Мо́ји сестри́чичи бојл'и́је.

Према објашњењу П. Скока назив за сестрино мушко дете долази од хипокористика *сестрица*, чијој се основи додаје деминутивни творбени формант *-ић* (Skok III: 226), у призренском говору *-ич'*. Експресивност садржана и у основи и у наставку потиснута је у дубље слојеве семантичког садржаја, замагљена номинационом функцијом термина и његовом позицијом у систему сродничке терминологије. Емоционална микрокомпонента иманентна је импликационој структури и са перферије делује као скривени семантички елемент који се актуелизира у одговарајућем контексту, у комуникативној ситуацији чија је позадина емотивно обојена.

V. 1. 2. 4. 4. Кћи једне сестре у односу на другу браћу и сестре именује се језичким знаком *сестри́ч'ња*.

Ўзе сестри́ч'њу и до́веде гу до́ма. – Ружи́ца и Ста́на гу су сестри́ч'ње.

Фемининум је придевска изведеница на *-њн* од деминутива *сестрица* (Skok III: 226), која је фонетским процесима у Призрену добила коначан лик *сестрич'ња*.

V. 1. 2. 5. Четвртим степеном сродства повезана су деца браће и сестара. Релациони однос остварују преко рођака посредника (тетке, стрица, ујака) и у зависности од овог параметра рачуна се сродничка линија (по мајци, по оцу). Призренски терминосистем чува разграничења у именовану бочних сродника у четвртном колону и презентује класификационе термине који имају дескриптивну идеографски вредност 'брат / сестра од стрица', 'брат / сестра од ујака', 'брат / сестра од тетке'. У овом домену родбинских веза у српским говорима преовлађује описни модел, док у Призрену и за четврту лозу важе номинациони и организациони принципи којима подлежу остали чланови лексичко-семантичке групе.

V. 1. 2. 5. 1. У функцији референта (ега) према којем се процењује рођачка релација појављује се син једног брата и сигнификује се његова крвна веза са децом другог брата. Битне семантичке ознаке које улазе у састав идеографске структуре и

појмовно диференцирају брата од стрица – 'мушка особа', 'исто покољење', 'четврти степен сродства', 'линија сродства по оцу', сведене су на семантички опис „брат од стрица” и вербализоване термином *стрич'евич'*.

Нéсу ни стрич'евич'и, аи'овци су óни. – Стрич'евич' ни је нáш.

Значењска транспарентност компатибилна је са прозирном деривационом структуром назива *стрич'евич'* (*стриц-* + *-ев* + *-ич'*). Коренска морфема указује на лице преко којег се сродство реализује (*стриц-*), творбена основа сугерише припадност (*стрич'ев-*), а творбени формант *-ич'*, који се уопштио у именима млађе генерације, садржи деминуцију која непосредно открива узраст објекта номинације.

V. 1. 2. 5. 2. Дистинктивна црта 'женско' разликовно је обележје термина *стрич'евич'ња* „сестра од стрица, стричева кћи”.

V. 1. 2. 5. 3. Диференцијална сема 'од ујака' разједначава номинације рођака у истом колену и истој генерацији по параметру 'линија сродства'. За мушке сроднике са мајчине стране постоји заједнички назив *дајко'вци* / *дајко'фци*, којим се означава укрштени родбински однос између синова брата и синова сестре, који Чемерикић у лексикону дефинише семемом „браћа од ујака и тетке, родбинска веза између ујчевичића и теткичића” (Чемерикић).

Дајко'фци су истíна, áма се милујеф ка да су роџ'éне брач'а.

Ујаков син егу је *дајкич'ич'* и *ујч'евич'*.

Рабо́там със мо́јега ујч'евич'а.

Запросíла се за мо́јега дајкич'ич'а Васи́л'а. – Близо су óни, дајкич'ич'и су.

Синонимски пар последица је напоредог егзистирања два експресива различитог порекла, словенског *ујч'е* и османског *дајка*, који у призренском говору не деле исту судбину. На функционалном нивоу искоришћеност турцизма је неупоредиво већа у поређењу са употребом словенских термина, а висока фреквентност довела је до конотативне истрошености и релативне семантичке неутралности имена *дајка*. С друге стране, деминутивно-хипокорични облик *ујч'е* није посведочен у расположивој грађи, што намеће закључак да је експресив послужио само као мотивна реч за именовање ујаковог детета, што се уклапа у творбени модел примењен у овој номинационој категорији (деминутивна основа + *ич'*).

V. 1. 2. 5. 4. Диференцијацијом по полу издвајају се термини за сестру од ујака *дајкич'ња* и *ујч'евич'ња* / *ујч'евитња*.

Óна му доóди дајкич'ња. – Нóву ч'ел'énку поклонíла своéјзи дајкич'ње за сва́дбу.

Ујчевитња ми дошла.

У деривацији синонимског пара *дајкич'ња* и *ујч'евич'ња* испоштована су основна начела важећег творбеног механизма за овај микроскуп – изражавање моције суфиксом *-ња* према маскулинуму на *-ич*.

V. 1. 2. 5. 5. Даље разврставање родбинских термина у четвртном колелу креће се по двострукој линији и у правцу полног разједначавања. С обзиром на то да Призренци праве појмовну дистинкцију између очеве и мајчине сестре и да разликују термине којима их језички обележавају, диференцијација у именовању њихове деце логичан је след оваквог класификационог модела. На првом дивергентном нивоу разрешава се полни идентитет сродника ('брат' / 'сестра'), на следећем се региструје семантичко раслојавање по параметру 'лице преко којег се сродство остварује' ('тетка'), а на трећем се потврђује линија сродства (очева сестра, мајчина сестра). Заједнички именитељ са значењем билатералног сродника је 'тетка', тако да су *теткич'ич'* и *теткич'ња* брат и сестра од тетке, очеве и мајчине сестре. Разграничење у овом степену сродства је патрилинеарно, јер се посебним језичким знаком денотирају деца сестре у односу на децу њеног брата.

V. 1. 2. 5. 5. 1. Брат од тетке са очеве стране денотиран је термилошком јединицом *алкич'ич'*.

Јован Аи'и Јованов му је Миће алкич'ич'. – *Сестра му је запросена за мојега алкич'ич'а.* – *Они му су алкич'ич'и.*

V. 1. 2. 5. 5. 2. Семели „сестра од тетке, очеве сестре” одговара вербална реализација *алкич'ња*.

Алкич'ња гу је. – *Вратила сџм ѝрнек мојејзи алкич'ње.*

Јединице *теткич'ич'* и *алкич'ич'*, односно *теткич'ња* и *алкич'ња* налазе се у дуплој парадигматској вези – кохипонимској и хиперо-хипонимској. Наиме, члан са општијом семантиком (*теткич'ич'*, *теткич'ња*) истовремено се понаша и као блискозначница и као надређени лексички елемент (хипероним), јер у свом семантичком опсегу већ има садржано значење другог члана и може га заменити у контексту, док је употреба термина *алкич'ич'* и *алкич'ња* спецификована садржајем и имплицитно рефлектује сродничку доминантност очеве лозе у патријархално устројеном друштву.⁴²²

⁴²² Проблем синонимности кохипонима теоријски није до краја разрешен, али је извесно да се кохипоними и релативни синоними понекад могу поистоветити (Драгићевић 2007: 297).

V. 2. ЛСПГ 'тазбинско сродство'

V. 2. Женидбом, односно удајом привремено се нарушава постојећа друштвена структура и успоставља нови поредак у патријархалној заједници. Институција брака детерминише реструктурирање фамилијарних релација и стварање сродничких веза које се могу реконструисати преко терминологије тазбинског сродства.⁴²³ Склапањем брака настају родбински односи између једног супружника и сродника другог брачног партнера и међу члановима њихових породица. Традиционална форма породично-брачних односа строго инсистира на поштовању хијерархије и уважавању родбинске повезаности. Начин живота и социјалног устројства породичних заједница у Призрену почетком XX века очитују се у терминосистему назива за афиналне рођаке. Инвентар термина којим је језички покривена мрежа сродника рефлектује уређеност социјалних односа у традиционалном друштву и важећу понашајну и комуникативну норму у оквиру проширене породице. Номинационим терминима диференцирају се родбинске везе стечене браком, док је семантички садржај термина за обраћање далеко комплекснији, јер одражава специфичне социо-културне моменте језичке заједнице. У њиховој садржинско-формалној структури утиснут је модел опхођења и ословљавања међу Призренцима, у који је транспонована морална и социјална дистанца у односу на старију генерацију и степен блискости са млађим рођацима. Ванјезичка стварност реперкусира на конотативном макроплану експресивно-емоционалним и стилско-функционалним елементима значења. Укрштање семантичких параметара даје изнијансирану диференцијацију, што усложњава и обogaћује призренску номенклатуру афиналних сродника, засновану на начелу вирилокалности, које карактерише патријархалну културу и дати историјско-социјални контекст. Хиперсемом 'тазбинско сродство' интегрисани су термини за именовање мушкарца и жене у новонасталим фамилијарним односима, мужевљевих рођака у односу на његову жену, жениних сродника у односу на њеног мужа и међусобног односа њихових родитеља. Симетричност родбинских односа насталих склапањем брака могуће је представити преко диференцијалних семантичких компонената које групишу сроднике стечене удајом, женидбом, као и поновном удајом или женидбом. Природа социјалних веза и сродничког повезивања насталих на овај начин подразумева узајамни саоднос међу јединицама

---

⁴²³ М. Петровић Савић опредељује се за термин својачко сродство (Петровић Савић 2011: 181). За означавање везе између родбине једног и другог супружника користимо устаљени термин у нашем породичном праву – тазбинско сродство. У раду овај термин може бити замењен синонимима афинално сродство, тазбина, својта, који се срећу у антрополошкој, етнолошкој, социолошкој и лингвистичкој литератури.

терминсистема, који карактерише термилошки реципроцитет. Релациона опозиција логична је семантичка релација између чланова микрогрупа, издиференцираних по параметру 'лице преко којег се остварује сродство'. Симетрију конверзива обезбеђује полна дистинкција и, делимично, категорија узраста.

Табела 3. Компоненцијална анализа термина тазбинског сродства

тазбинско сродство	пол		узраст		лице преко којег се остварује сродство						експресивно- емоционална компонента	
	м	ж	старији	млађи	м у ж	ж е н а	с и н	ћ е р к а	о т а ц	м ј к а	поз. оцена	нег. оцена
<i>свѣкар</i>	+		+		+							
<i>свекрва</i> <i>свекрви́ч'е</i>		+	+		+						+	
<i>дѣвер</i> <i>дѣверч'е</i> <i>брáца</i>	+		+		+						+	
<i>јет^брва</i> <i>јѣнц'а</i> <i>снáа</i>		+	+		+							
<i>деверч'ич'</i>	+				+							
<i>деверич'ња</i>		+			+							
<i>зѣва</i> <i>зѣви́ца</i>		+	+		+							+
<i>зѣвич'ич'</i>	+				+							
<i>зѣвич'ња</i>		+			+							
<i>стри́на</i> <i>ца́ја</i>		+			+							
<i>у́јна</i>		+			+							

<i>ба́ба</i>	+		+			+						
<i>ба́бџи 'уш</i>												
<i>де́да</i>												
<i>ба́ба</i>		+	+			+						
<i>бабџи 'уша</i>												
<i>шџра</i>	+					+						
<i>шурџаја</i>		+				+						
<i>сврџиња</i>		+				+						
<i>баџи 'а́нак</i>	+					+						
<i>те́тин</i>	+					+						
<i>тетџнч 'е</i>												
<i>сна́а</i>		+		+			+					
<i>зе́т</i>	+			+				+				
<i>при́ја</i>	+		+				+	+				
<i>прика</i>											+	
<i>пријател 'и́ца</i>		+	+				+	+				
<i>ма́ч 'е́а</i>		+	+						+			
<i>о́ч 'у</i>	+		+							+		
<i>пасто́рак</i>	+			+	+	+						
<i>пасторки́ња</i>		+		+	+	+						

V. 2. 1. ЛСМГ 'родбински односи настали удајом'

V. 2. 1. Удајом жена ступа у родбинске односе са мужевљевим крвним сродницима и те су везе систематски представљене јединицама које стоје у конверзивном семантичком односу. Семантички елемент 'муж' у овој језичкој ситуацији је конектор преко којег се реализује веза између ега (жене) и алтера (афиналног сродника). Трокомпонентни модел жена → (муж) ← мужевљев рођак представља идентификациону базу номинација са појмовном вредношћу 'родбински односи настали удајом'

V. 2. 1. 1. Мужевљева мајка именује се терминима *свекрџа* и *свекрџич 'е*.

Да гу ку́ним и свекрџџе? – Кој ти, мо́ре, јо́ште во́л 'и и свекрџџу? (Реметић 1996: 376). – *Братанаџ гу је мо́је свекрџџе* (Реметић 1996: 461).

Теза-Мари́но свекрџиче. – Да́до теза-Мари́ному свекрџич 'ету.

Семантички однос именовања *свекрва* и *свекрвич'е* презентује један од важећих принципа парадигматске организације родбинског терминосистема – функционалну синонимију. Напоредо са неутралном номинацијом у говору је заступљена и њена експресивна варијанта.

V. 2. 1. 2. Отац мужа денотира се терминолошком јединицом *свѣкар*.

Свѣкар ти је ка поп-Тодор.

Гендерни пар *свекар* / *свекрва* потврђује начело симетричности, доследно спроведено у сродничкој номенклатури, а конверзија, примарни парадигматски однос у лексичко-семантичкој групи, учвршћује се као језичка правилност реципроцитетом *свекар, свекрва : снаа*.

V. 2. 1. 3. Брат супруга обележава се терминима *девер*, *деверч'е*, *браца*.

Девер гу је, мужњев стрич'евич' гу је. – Отишла на свадбу у девера, мужњевога теткич'ич'а.

Ја кѣд съм се удала, затѣкла съм јѣно деверч'е. – Младаневѣста и тѣму деверч'ѣту вал'а да цел'ива рѣку. – И Пѣтруш и Душан ми су деверч'ич'и, удадѣна съм била кѣд се ѓни родил'е.

Браца рѣка тако. – Кѣму си казала, браце л'и? – И браца-Мите съм цел'ивала рѣку. – Отиша със браца-Ц'ѣку. – Браца-Ц'ѣи ѣному Васил'у.

Појмовни оквир номинационе јединице *девер* шири је од значењске интерпретације „мужев брат”, јер се неутрална номинација не односи само на супруговог рођеног брата, већ на све његове мушке рођаке из истог поколења. У семантичком садржају укрштају се степени и линије сродства (супругов брат од ујака / од стрица / од тетке и браћа из даље фамилије). Стилско раслојавање номинационог инвентара остварује се у параметру узраста, који носи информације о генерацијским карактеристикама денотата. Синонимски ред се релативизује увођењем деминутивне ознаке *деверч'е*, која се као име приписује много млађем мужевљевом брату. Узрасна компонента дистинктивни је знак и у терминологији обраћања. Мужевљеву браћу рођену после своје удаје снаха ословљава само по имену, а оне старије апелативом *браца* уз лично име. Посебан статус и специјално значење има мужевљев рођени брат или рођак из фамилије који јој је био пратилац на венчању. Ручном деверу снаха се обраћа искључиво термином *браца* и том јединицом га номинује.

V. 2. 1. 4. Жена мужевог брата означена је називима *јет'рва*, *јѣнци'а* и *снаа*.

Разбол'ѣла ми се јетр'ва. – Дадѣ га мојѣјзи јетр'ве. – Од јетр'ве ситне першиѣне (нар. песма).

А: Јенџ'е, да замéсим л'и л'ебóве? Б: Ако, снаó, замéси ги.

Термин који одређује везу сродства између жена браће је *јетрва*, наслеђен из прасловенске епохе (прасл. *jetry).⁴²⁴ За обраћање су строго резервисани термини *јенџ'а* и *снаа*, функционално издиференцирани према семантичкој црти 'старији' / 'млађи'. Млађе јетрве обраћају се старијима термином *јенџ'а* (тур. *yenge*), а старије млађима термином *снаа*.

V. 2. 1. 5. Деверов син у призренском говору је *деверч'ич'*.

Вáсил' гу је деверч'ич'. – *Запросíла се за Цавíнога деверч'ич'а.* – *Тéј дéца гу су деверч'ич'и.* – *Деверч'ич'áма шíје кошул'ч'ич'е.* – *О[д] деверч'ич'е гу сáл јéно што остáде.*

Син мужевог брата језички је представљен изведеницом која је неутрализовала експресивни садржај и основе (*деверч' < деверч'е*) и наставка *-ич'*. Деминуција суфикса једино има функцију да укаже на млађи нараштај, тј. потоњу генерацију у односу на референта (ега).

V. 2. 1. 6. Деверова кћи обележена је термином *деверич'ња*.

С туј старéју деверич'њу се посвадíла. – *Деверич'ње пратíла јéне свил'éне ч'арáпе.* – *Дóшла гу деверич'ња на гóсте.*

Симетрија афиналних сродника у овом случају осигурана је нормалном моцијом *деверч'ич' / деверич'ња*, према називима у колетаралном сродству (*стрч'евич' / стрич'евич'ња*, *дајкич'ич' / дајкич'ња* и *алкич'ич' / алкич'ња*, *теткич'ич' / теткич'ња*).

V. 2. 1. 7. Мужева сестра означава се номинационим јединицама *з'ва* и *з'вица*.

За з'веу упитујеш? – *А з'ва гу нíшто не знајáше.* – *Мó'јзи з'ве гу се нáшло мушко* (Реметић 1996: 486).

А з'вице – раскутњíце (нар. песма). – *Од девéра íнце шакакл'це, од з'вице ср'ма белензíце (нар. песма).*

Фонетско-морфолошка манифестација прасловенског породичног термина *zьly у српском призренском говору је *з'ва*. Деминутивно-хипокористични облик *з'вица* је функционално-стилски ограничен на фолклор.

V. 2. 1. 8. Заовин син је *з'вич'ич'*.

Дáнка се запросíла за мóјега з'вич'ич'а.

V. 2. 1. 9. Заовина кћи је *з'вич'ња*.

Јéфа Ч'ел-Перíна мéне ми се пáда з'вич'ња.

⁴²⁴ Према Скоковом тумачењу облик *jetry* је прасловенска иновација, јер је у индоевропском ова реч имала суфикс *-ter* (*pater, mater, frater*). Пришла је *ŷ* промени према *svekry* (Skok I: 779).

Принцип парне номинације *звич'ич' / звич'ња* доследно је спроведен у линији тазбинског сродства по деривационом обрасцу којим се изводе називи деце сродника.

V. 2. 1. 10. Удата жена је у односу на чланове мужевљеве породице *снаа*.

Реч'е л'и снаје Ц'оу'инице за тој што зборэсмо? – Ја не те спрал'ам, и'аньм, за у продаву / Но ја те спрал'ам, и'аньм за у сватове, / Да ми донесеи снау за брата (нар. песма). – *Млац'эја снаа гу млого добра. – Тај снаа не ти је л'уца* (Реметић 1996: 396). – *Снаа за себе, ја за себе* (Реметић 1996: 486).

Удајом и доласком у нову породицу жена ступа у родбинске везе са рођацима свог брачног партнера и из положаја референта према којем се остварују сродничке релације и из позиције ега, односно десигната. Новонастали статус који жена добија увођењем у мужевљев дом и који задржава у односу на свекра, свекрву, девере и заове означен је именицом *снаа* (прасл. *snьha), што је на језичком плану манифестовано појавом симилисемије у значењској интерпретацији („1. а) синовљева жена; б) братовљева жена” (Чемерикић)).

V. 2. 1. 11. Разгранати систем сродства у Призрену покрива фамилијарне везе које жена стиче браком а које означавају њен однос према деци мужевљеве браће и сестара. Степен сродства овде није релевантан семантички параметар, јер је жена очевог брата (рођеног, од тетке / стрица / ујака) денотирана јединицама *стрина* и *цаја*.

Цел'ива ли стрине руку?

Цаја попадија умрела пред Божич'. – Викни ми јенч'џс цају Ц'оу'иницу. – У цаје л'и си била, мори Л'упко?

Мрежу родбинских односа употпуњује веза између стричеве жене и његове братучади. Корелација на овој линији сродства изграђена је на релационој опозицији термина *стрина*, *цаја* – *деверич'ич'*, *деверич'ња*. Моциони парњак *стрицу* је функционално неискоришћен прасловенски термин *стрина*, који је у говорном акту Срба Призренаца у сенци фреквентнијег назива *цаја*.

V. 2. 1. 12. Деци мужевљеве сестре ујакова жена је *ујна / ујња*.

Поздрави се дома, ујно? – Добро л'и си, ујно? (Реметић 1996: 463). – *Имам јену ујњу* (Реметић 1996: 418).

Симетрија у групи регулисана је парним номинацијама типа *стриц / стрина*, *ујац / ујна*, где се према називу за колатералног сродника формира његов моциони еквивалент за денотацију некрвне родбинске везе. Жена се преко мужа повезује са његовим крвним сродницима и на тај начин се успоставља гендерна равнотежа у преструктурираној заједници.

V. 2. 1. 13. Генерацијска разлика међу рођакама у широј породици наглашена је посебним термином *дада*, у чијем су значењском језгру компоненте узраста и пола, без обзира на врсту и степен сродства.

А даде цел'ива ли руку?

Старија женска особа у широј породици обележава се вишезначном јединицом *дада*, чија разграната семантичка структура сублимира низ блиских значења која се односе на старију сродницу („1. мајка; 2. старија сестра; 3. баба; 4. старија жена у породици” (Чемерикић)). Компонента ’старија’ разликовни је елемент који квалификује номинацију *дада* и у категорију крвних (и линеарних и бочних) сродника и у сферу тазбинског сродства.

V. 2. 2. ЛСМГ ’родбински односи настали женидбом’

V. 2. 2. Семантички знак ’родбински односи настали женидбом’ у посебну микрогрупу класификује именована која се односе на статус који мушкарац стиче ступањем у брак и на статус који породица његове жене добија према њему. Склапањем брака мушкарац ступа у интерактивну везу са крвним сродницима своје жене, за које у Призрену постоји адекватна вербализација са збирним значењем „женин род, женина девојачка породица (за њеног мужа), тазбина” – *дедовина*.

Жена му је Приштитефка, на отиша у дедовину у Приштину.

Лексикализацијом појма наглашена је специјална врста односа и извесна дистанцираност између зета и тастове породице, с обзиром на патрилокалност традиционалне призренске културе, која подразумева насељавање брачног пара у мужевљевом дому након венчања. Жена се појављује у улози конектора тазбинског сродства, а муж је референт према којем се успостављају новонастале афиналне рођачке везе. Диференцијацију у хоризонталној равни скупа детерминишу семантички параметри крвног сродства између жене и њених директних и колатералних рођака.

V. 2. 2. 1. Женин отац номинован је терминима *деда*, *баба* и *баби'уи*.

Ти даде девојч'е и бидна дедо, нека је ајерл'ија!

Баба му даја сермију кд' искоч'ија на сам себе. – Кноч'и сьм на вечеру у бабе.

Што ти ч'и'ни баби'уи? – Де си бија, у баби'уша л'и?

Подједнака комуникативна фреквентност свих чланова реда онемогућава издвајање доминанте, јер наслеђени прасловенски термин *таст*, којим се дефинишу призренске термилошке ознаке за жениног оца, у потпуности је истиснут из

призренског родбинског терминосистема. Синонимски ред са значењем „таст” демонстрира једну од најизраженијих лексичких појава у српском призренском говору – напоредну употребу домаће и турске речи. Уместо моносемантичког словенског имена *таст* са специјализованим значењем, овде је актуелан вишезначни сроднички термин *деда*. Секундарно значење развијено је под утицајем семантичког моделирања реплике турског термина *баба* (тур. *baba*), који је у у периферним српским говорима проширио изворну семантику линеарног крвног сродства („отац” и „деда”) на означавање афиналног сродника, конкретно таста. Ширење семантичког опсега резултат је искоришћености термина у самом говорном чину и директном обраћању, при чему је, према тумачењу М. Бјелетић, уобичајено да се назив за оца приписује поменутиим сродницима (Бјелетић 1995: 206). Означавањем таста термином *деда* прагматички се инсистира на сродничком одстојању и постиже дистинкција у поимању и презентовању мужевљевих и жениних родитеља.

V. 2. 2. 2. Женина мајка је *баба* и *баби’уша*.

Добија сина па га баба дарувала кошул’у и ч’аране. – Иде на госте у бабе. – Нов зет па се страми од бабе.

Итам на веч’еру у баби’уше. – Баби’уша ми се разбол’ела.

Неутралној номинацији *баба* придружује се термин необичног формалног склопа *баби’уша*. Синонимски пар корелира са мушким именованима *деда* и *баби’уш*, при чему еквиваленти *баба* – *деда* представљају неку врсту суплетивне моције (Бјелетић 1994: 201), док је нормалним поступком деривирања остварена моција *баби’уш* – *баби’уша*. Изведени облици садрже дозу експресивности у творбеном форманту, што дериватима обезбеђује функционални статус стилске резерве.

V. 2. 2. 3. Семем *„женин брат”* одговара терминолошка јединица *шура*.

Шура ми је. – Викан съм на веч’еру у шуре мојега.

Облик *шура* у Призрену је неутрализовао етимолошко хипокористичко значење и семантички се изједначио са прасловенским рођачким термином *šurъjak (Skok III: 424). Илустративни материјал из Чемерицићеве грађе показује, ипак, извесни степен братске блискости између зета и шурака, имплициран у избору именовања и његовој морфолошкој структури.

V. 2. 2. 4. Шуракова жена означена је термином *шурњаја* / *шурњава**.

Шурњаја ми се разбол’ела.

Богати корпус назива у линији тазбинског сродства допуњава десигнација односа између зета и шуракове жене, терминолошки изражена именичким обликом

*шурњаја*⁴²⁵. Морфологија фемининума *шурњаја* није до краја разјашњена, претпоставља се да је у основи проширени придев на *-ьп* са суфиксалним додатком *-аја* аналогично према *снаја* (Skok III: 424).

V. 2. 2. 5. Женина сестра именује се синонимским паром *свач'а* и *свршња*.

Јѣн шáл у́зе свáч'а (из тефтера).

Термин *свастика*, преко којег су дефинисани дијалектизми *свач'а* и *свршња* није регистрован у Чемерицићевом корпусу. У говору Срба Призренаца преовладава изведеница *свач'а* са именицом **svatъ* у основи, која је у старословенском језику имала значење „affinis, рођак” (Skok III: 369) и која сугерише афиналну врсту сродства између женине сестре и њеног мужа. У испитиваном идиому има шире значење од наведеног, користи се за обележавање још неких родбинских односа насталих склапањем брака. Типичан регионализам је именовање *свршња*, карактеристичано за подгорски говор, у чијем се корену појављује рефлексивно **sv-* (**svoјь*), присутно и код *свастике* и код *сваће*.

V. 2. 2. 6. Муж женине сестре номинује се турцизмом *баџ'áнак*.

Óн му је баџ'áнак. – За орта́ка узéја баџ'ánaка. – Оглоби́ја баџ'ánaци.

Аутохтона турска именица (тур. *bacanak*) којом се обележава релација између мужева сестара преузета је без икаквих интервенција на спољашњем и унутрашњем структурном плану.

V. 2. 2. 7. Ожењени мушкарац у односу на чланове женине породице (њене родитеље, браћу, сестре) означава се термином *зѣт*.

Од зѣта ти злaч'éне обóце. – Јѣфта зет узет два феса (ут тефтера).

Прасловенски термин некрвног сродства (прасл. **zětъ*) опстао је као једина вербална манифестација за денотацију статуса који мушкарац добија женидбом. Примарно, означава везу између родитеља жене и мужа, при чему је конектор афиналног односа 'ћерка', што се на семантичком нивоу интерпретира семемом „ћеркин муж”. Исту позицију его ('муж') задржава и у односу на друге женине рођаке, што води сливању различитих тазбинских релација у један термин.

V. 2. 2. 8. Женидбом се мушка особа родбински одређује и према деци женине браће и сестара, па је у улози теткиног мужа денотирана терминима *тѣтин* и *тетинч'е*.

Видѣја ли си мóјѣга тетина?

Éте га Цавино тетинч'е.

⁴²⁵ Фонетски лик *шурњава* евидентиран је у регистрима за СДА.

Неутрална језичка ознака *тетин* заузима положај доминанте у односу на стилски маркирану творбено-семантичку варијанту *тетинч'е*, којом се изражава или генерацијска блискост или фамилијарна присност са објектом говорења у неформалној говорној ситуацији и непосредној комуникацији.

V. 2. 3. ЛСМГ 'родбински односи настали пријатељењем'

V. 2. 3. Тазбински родбински систем постављен је тако да су у његовом средишту субјекти брачног односа (муж и жена), према којима се одређују родбинске релације у пререструктурираној породичној заједници. У жижи новонасталих односа су родбинске везе једног брачног партнера (его) са блиским крвним сродницима (алтер) другог супружника (конектор). Мрежа афиналних сродника концентрично се шири, при чему се номинациони вектор креће вертикално и дијагонално у оба смера, у зависности од линије сродства (муж ↔ женини рођаци (директни и бочни); жена ↔ мужевљеви рођаци (директни и бочни)). На мобилност референције утиче параметар 'лице преко којег се остварује сродство', тако да се измештањем конектора (муж / жена) у улогу сина и ћерке фокус родбинских односа помера на њихове родитеље. Женидбом сина, односно удајом ћерке успостављају се родбинске релације између две породице, чији чланови међусобно постају *пријател'и*.⁴²⁶

Пријател'и су óни, Јовáнова ч'ерка је за Стојанóвога сина.

V. 2. 3. 1. Отац и рођак једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера именује се синонимима *пријател'*, *прија* и *прика*.

Пријател' и пријател'ица ч'е ги до̀и'ев на веч'еру.

Митар је прија със Стамénка. – Здрав си, прија, срéч'ан ти прáзник.

Здрав си, прико, срéч'но ти унуч'е, бóг да му даде здравл'е и напредак.

Синонимски однос међу термилошким јединицама *пријател'* и *прија*, *прика* релативизира пол алтера. *Пријател'* је снахин / зетов отац или рођак у односу према њеним / његовим родитељима и рођацима. Именовања *прија* и *прика* означавају пријатељску везу међу мушким члановима орођених породица. Диференцијацију између термина *прија* и *прика* уносе експресивне компоненте функционално-стилског и

⁴²⁶ Процес орођавања фамилија посредством брака у Призрену се вербализује термином *опријател'и се* (*Нéч'у, вика, да се опријател'им със туј куч'у. – А: Опријател'исте л'и се? Б: Опријател'исмо. А: Ё, нéка је срéч'но, да бóг да!* (Чемерикић)). Својачко повезивање има посебан друштвени и културни значај, важно је за правилно регулисање друштвених односа, одржавање социјалне равнотеже и стабилности традиционалног норматива.

прагматичког типа. Емотивна компонента активира се у посебним комуникативним приликама, обично при обраћању, када субјекат говорења жели да искаже осећај блиске родбинске повезаности са оцем снахе / зета, нарочито у животним ситуацијама које су подједнако важне и заједничке обема породицама (рођење унучади, крштење и сл.).

V. 2. 3. 2. Мајка и рођаке једног од брачних партнера према родитељима и рођацима другог брачног партнера означавају се терминима *пријател'ица* и *свач'а*.

Шана ми је пријател'ица, ч'ерка гу се удала за мојега братанца.

Ете гу иде моја свач'а, што гу се сестрич'ич' о жени със моју сестрич'њу.

За разлику од пилисемантичке структуре мушке номинације *пријател'*, *пријател'ица* је у призренском идиому једнозначна јединица и целим својим семантичким садржајем припада сродничком термилошком систему. Ужи семантички опсег има номинациони термин *свач'а*, који референцира на однос између жена које су склапањем брака своје деце или рођака постале својта.

V. 2. 4. ЛСМГ 'родбински односи настали поновном удајом / женидбом'

V. 2. 4. Хиперсеми 'тазбинско сродство' подређени су и семантички елементи који садрже информацију о односу између субјеката који закључују брак и потомака из њихових претходних бракова. Поновном женидбом / удајом једног од родитеља формира се некрвна сродничка веза у првом степену, у коме се налазе очух и пасторак / пасторка, односно маћеха и пасторак / пасторка. Укрштањем назива сродника по семантичком параметру 'лице преко којег се сродство остварује' (муж, жена, отац, мајка) и денотацијом ега (очева жена, мајчин муж, син мужа / жене, кћи мужа / жене) добија се микрогрупа са четири конституента, чији се распоред може двоструко пратити. Вертикални принцип организације намеће поделу по нисходној линији (мачеха / очух – деца брачног партнера), а унакрсним дијагоналним пресеком могуће је утврдити потенцијалне релационе односе елемената скупа, који конституентима обезбеђују посебан тип семантичке парадигме – конверзију (*оч'у – пасторак*, *оч'у – пасторка*, *мач'еа – пасторак*, *мач'еа – пасторка*).⁴²⁷

⁴²⁷ Елементи ове микрогрупе припадају сегменту лексичко-семантичке групе 'социјална улога' са хиперсемом 'улога у примарној породици', у оквиру којег је њихов семантички садржај сагледан са лингвокултуролошког, етнолингвистичког и етимолошког становишта.

V. 3. ЛСПГ 'адоптивно сродство'

V. 3. Начелима обичајног права у старом Призрену била је регулисана форма сродства заснована усвојењем. Крвна повезаност у бочној линији није препрека адопцији, мада се грађанско сродство чешће остварује између лица која нису у биолошкој вези. У домену појма 'грађански сродник', који у дијалекту нема адекватан језички израз, субординирају семантички елементи 'старатељ' и 'усвојено дете', вербализовани конверзивима *васија* и *посвојч'е*.⁴²⁸

V. 4. ЛСПГ 'духовно сродство'

V. 4. У традиционалној култури Призренаца један од важних интегративних механизма заједнице који је имао значајну социјалну функцију било је сродство по крштењу. Друштвени однос обичајно везан за животне ситуације смештене у религиозни контекст (крштење, венчање) прераста у нераскидиву духовну везу између појединаца – главних актера ритуала и њихових породица. Обред крштења, света тајна којом особа постаје хришћанин, кумству даје сакрални карактер и ореол узвишеног и светог. Улогом коју има у духовном рођењу као посредник између овоземаљског и божанског, кум преузима обавезу да своје духовно чедо уведе у свете тајне цркве и одговорност да га васпитава у хришћанском духу. Због функције која је непосредно везана за православну цркву, крштени кум је уживао велико уважавање и поштовање, а однос између кума, детета које је крстио и њихових сродника у патријархалном свету има статус свете институције, формално снажније од крвног сродства. Духовно сродство представља својеврстан (фиктивни) облик родбинског односа који се развија међу члановима кумовских породица, орођених у вери и богу. Језгро подгрупе чини веза између духовног оца и његовог духовног чеда, која се радијално преноси на однос између њихових крвних сродника који чином крштења постају кумови, а сродничка веза међу кумовима у српском призренском идиому вербално је интерпретирана јединицом *кумсто*.

Наше кумсто је старо, останало ни још од деде. – Умре кумч'е, растури се кумсто.

V. 4. 1. Појмовној вредности 'духовни отац' језички еквивалент је термин *кум*.

Кум-Тодор ме крстија. – Кум-Миљан ми крсти децу. – Куме, спрал'ај се да крстиш, у кума-Зарке ч'е ги се добије.

⁴²⁸ Наведене номинационе јединице обрађене су у вези са улогама у примарним социјалним групама.

Лице које држи дете на крштењу као сведок и заступник родитеља у говору се идентификује именицом *кум*. У спреси са личним именом, иако губи интонацију, ознака *кум* наглашава сроднички однос са објектом говорења. Двострука ритуална улога номината реперкусира дифузијом основне семантике на два подзначења „а. крштени кум; б. венчани кум”, која се очитују у контексту. Семантичка диференцијација је укинута ванјезичким околностима (у фолклорној пракси иста особа се појављује у обе улоге), па је неретко референција усмерена ка једном денотату преко којег се остварује или континуирано наставља сроднички однос.⁴²⁹

V. 4. 2. У конверзији са јединицом *кум* је сроднички термин *кумч'е*.

Тој ми је моје кумч'е, ја съм га крстила. – У Чифтел'ије имама два кумч'ета. – Митине кумч'ич'и доцобише да га викаф на руч'ек.

Црквеним обредом крштења нови члан заједнице – дете уводи се у хришћанство. У односу на кума који га је крстио дете је *кумч'е*. Веза заснована на религиозној основи односу између кума и кумчета даје виши смисао и у призренској култури третира се као светиња која је изнад сваке врсте сродства. Деминуција у изразу *кумч'е* подстакнута је семом узраста објекта номинације, али се иза овакве садржајно-формалне структуре скрива низ компонената које у семантички садржај инволвирају податке о штићеничко-заштитничком односу крштеног детета и његовог духовног оца и о њиховој снажној, сублимној повезаности у духовном сродству.

Дијахроно стање термилошког система сродства у српском призренском говору осветљава представу о сродничким односима кодирани у синтетичком језичком сазнању старих Призренаца. У центар круга наивних представа о социјалним интеракцијама уграђен је појам сродства, фундаментална категорија социјалног функционисања у свести носилаца говора. Вербална репрезентација и лингвистичка интерпретација феномена сродства захтевају познавање изванјезичких факата (процесе друштвено-историјског развоја заједнице, моделе структурирања и функционисања унутар групних формација, динамику социјалних односа, правне и моралне нормативе, ритуалне формуле и начин поимања света говорника), који резонирају у номенклатурном апарату родбинских односа. Структура друштва, карактер родбинских веза, биолошка и социјална природа сродства универзални су елементи сродничког система. Оно што дијалекатску слику света чини посебном и индивидуалном јесте етнокултурни садржај у којем су

⁴²⁹ Црква кума и куму третира као једно биће, али у народној традицији није искључено и да жена приступа обреду крштења у својству кума.

интерполиране компоненте традиционалне призренске културе. У средишту језичког описа концепта сродства и испитивању његове слојевите организације налазе се човек и међуљудски односи. Присуство људског фактора у проучавању језичких чињеница утиче на избор методолошког приступа грађи и зауставља се на антропоцентризму, интердисциплинарном модусу који обезбеђује разумевање значења са културолошког, етнолошког, етнопсихолошког, социолингвистичког и когнитивистичког аспекта.

Човек је мултивекторни субјект сродства, будући да је укључен у широку мрежу родбинских односа, која се трансформише сваким новим рађањем, склапањем брака, смрћу, при чему се мења статус индивидуе и моделирају односи у рођачком систему. Сет системских веза присутан у културној сфери сродства старих Призренаца пресликава се на парадигматске односе међу термилошким јединицама, чијом је анализом могуће реконструисати ванјезичку реалност и начин поимања света и живота градског призренског колектива. Релациони принцип устројства сродничког система диктира парадигму унутар лексичко-семантичке групе, чији су чланови у међусобном односу конверзије. Сви значењски елементи подређени су једном хетерогеном типу семантичких компонената, суперкласи релационих обележја, из које се изводи нижа класа 'родбински односи'.⁴³⁰ Разликовне релационе црте исказују односе (родитељски, супружнички, родбински, тазбински, пријатељски, кумовски) између појмова означеним лексемама: *мати, мајка – ч'ерка; мати, мајка – син, отац; баба – ч'ерка; отац, баба – син; деда – унук; деда – унука; баба – унук; баба – унука; брат – сестра; аџ'а, стриц – братанац; аџ'а, стриц – братаница; даја, дајка, ујац – сестрич'ич', даја, дајка, ујац – сестрич'ња; тетка – братанац, сестрич'; тетка – братаница, сестрич'ња; алка – братанац; алка – братаница; теза – сестрич'; теза – сестрич'ња; теткичич, алкич'ич' – дајкич'ич', ујч'евич'; теткич'ња, алкич'ња – дакич'ња, ујч'евич'ња; свекър – свекрва; свекър – снаа; свекрва – снаа; девер – снаа; зва – снаа; јенџ'а – снаа; стрина, цаја – деверч'ич'; стрина, цаја – деверич'ња; ујна – звич'ич'; ујна – звич'ња; баба, бабџуи, деда – баба, бабџуша; баба, бабџуи, деда – зет; баба, бабџуша – зет; шура – зет; шурњаја – зет; свриња – зет; пријател' – пријател'ица; мач'еа – пасторак; мач'еа – пасторкиња; оч'у – пасторак; оч'у – пасторкиња; васија – посвојч'е; кум – кумч'е. На нивоу асоцијативног мишљења као водећа логичка појава међу конституентима намеће се антонимија. Међутим, иако исказују некакав тип*

---

⁴³⁰ Овде се ослањамо се на типологију Л. Липке, који при класификацији семантичких елемената разликује седам врста обележја: 1. денотативна, 2. конотативна, 3. релациона, 4. преносна, 5. деиктичка, 6. инференцијална, 4. дистинктивне (према Драгићевић 2007: 68).

супротности, наведени парови не манифестују строгу супротстављеност, већ су у узајамној реципрочности и углавном се дефинишу преко трећег елемента са којим се саодносе (конектора).

Други важан моменат који утиче на парадигматску организацију елемената лексичко-семантичке групе јесте њихова синонимска умреженост и укрштање значења. Једна јединица својим основним или секундарним значењима ступа у синонимски ред са примарним или секундарним значењима других лексема (1. *баба, отац, тата*, татко, бата, батка „отац”; 2. *баба, деда, стари „деда”*; 3. *баба, бабџуш, деда „таст”*; 1. *бата, брат „брат”*; 2. *бата, баба, отац, тата, татко „отац”*; 1. *мајка, мајчица „мајка”*; 2. *мајка, мајчица, нана, нанка, дада, баба, стара „баба”*; 3. *баба, бабџуша „ташта”*; 1. *када, брат, бата, батка „старији брат”*; 2. *када, сестра, дада „старија сестра”*). Ова појава последица је снажног осећања блискости и чврсте повезаности унутар патријархалне породице, који условљавају начин комуникације међу члановима и моделе њиховог међусобног ословљавања. Фамилијарност неутралише психолошку и емотивну дистанцу и ствара услове за испољавање става и емоционалног стања говорника у односу на своје ближње, који се често означавају истим терминима. Неформалност говорне ситуације дозвољава повишен степен емотивног набоја који је очекиван међу сродницима и до изражаја долази у непосредној комуникацији преко избора термина за обраћање (*тата, дада, бир / биро, ч'ера, нана, мона, мајч'ица, нанч'е, бата, дада, дајч'е, ујко, браца, јенџ'а, снаа, цаја, дада, шура, прија, прика*). Породична интимност са крвним сродницима у првом и другом колелу исказана је вокативним експресивима у директном обраћању, који се устаљују у терминосистему као стилистичке варијанте неутралних номинација. Ступањем у брачну везу проширује се круг рођака, а у новонасталим родбинским односима важе двострука правила комуникационог понашања у зависности од параметра узраста. Према старијима нови члан исказује дубоко поштовање и наклоност употребом имена која истовремено значе и сродничку блискост (*баба „свекар”, баба, бабџуш, деда „таст”, баба, бабџуша „ташта”*). Експресивност је експлицирана у деминутивним и хипокористичним терминима упућених млађој својти. Усмереност једних на друге у патријархалним породичним заједницама одражена је у формулама обраћања и богатој номенклатури тазбинског сродства, која репрезентује узајамне односе између снахе / зета и чланова њихових примарних породица и језичким путем преноси понашајни и комуникациони код призренске традиционалне породице. Представе Срба Призренаца о функционисању сродничких (биолошких и социјалних) веза синтетички целокупну

слику међуљудских односа, а језичке манифестације тих односа умногоме доприносе реконструкцији друштвеног уређења старог Призрена и социјалној карактеризацији призренског човека.

ЗАКЉУЧАК

Лексичко-семантички опис концепта *човек* на материјалу српског призренског говора потврдио је тезу о дијалекатском речнику као одразу наивне слике света. Ментални лексикон, који представља везу когнитивних структура и лексичких значења рефлектује свеукупно знање, искуство, начин мишљења, менталитет, историју, психологију, митологију, духовну и практичну делатност језичке личности, психологију, филозофију, историју, митологију социјума и има гносеолошки и аксиолошки карактер. Унутрашња структура речника једног народног говора сведочи о антропоцентричном принципу менталне и језичке организације објективне стварности. У формирању дијалекатске слике света човек се појављује у двосрукој улози. Он је и објекат језичког одраза (фрагмент слике света) и активни субјекат у когнитивном моделирању стварности. Одражавајући свет који га окружује у концептуалном систему и језику, човек истовремено на језичкој слици света пројектује и самога себе.

Онтолошка категоризација стварности определила је модел концептуализације човека и његову вербалну интерпретацију на призренској језичкој слици света. Човек се језички сагледава кроз све три димензије испољавања личности – биолошку, психолошку и социјалну и подлеже категоризацији у доменима сва три поља карактеризације. Филозофско одређење човека као микросистема одраз налази у системности номинација и квалификација, а антрополошки потенцијал и варијантност именована најкристалније се могу представити преко структуре семантичког поља. Семантичко поље усмерено је и на когницију, јер је свака семантичка структура по својој природи когнитивна, и на језик, јер је семантички садржај формално фиксиран и исказан јединицом лексикона. Лексика народног говора представља базу наивне категоризације стварности, а лексичко значење носилац је особености слике света носилаца дијалекта. Концепт човека је најиздиференциранији у односу на остале културне константе, јер се карактерише и означава по многим параметрима, што усложњава лексичко-семантичку парадигму. Биполарни принцип условљава дихотомну, симетричну номинацију (мушко – женско, позитивно – негативно), а полиатрибутивност за последицу има лексичку варијантност и формирање синонимских редова (контактни синоними, експресиви, метафоре). Концепт човека на језичкој слици света Срба Призренаца попуњавају лексеме аутохтоног словенског порекла и речи које припадају лексичком слоју турцизама, које у говору функционишу као лексички паралелизми.

Човек свој однос према себи, односно према другом човеку изражава користећи се различитим структуралним и когнитивним механизмима. Најпродуктивнији начин богаћења синонимских редова јесте стварање експресивних лексичких варијетета, у чији су значењски макроплан уграђене емоционална компонента и субјективна оцена, што може бити формално експлицирано одговарајућим творбеним елементима или потенцирано трансформисањем семантичког садржаја уз померање референције. Призренска језичка слика човека саздана је од вербалних средстава која и на спољашњем и на унутрашњем нивоу актуелизирају аутентичне језичке и изванјезичке елементе карактеристичне за дати ареал и за конкретну епоху.

Метод реконструкције призренског човека с краја XIX и почетка XX века преко семантичког поља и његових подсистема (тематских група, лексичко-семантичких група, синонимских редова) репрезентује хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система и уплив екстралингвистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом 'човек'. Анализом су обухваћене лексичке јединице обједињене инваријантним значењем „човек”, које у српском призренском говору одражавају појмовну сферу *човек*. Семантички садржај обрађеног лексичког материјала акумулира етничко-културне специфичности и историјско искуство призренских Срба, чува и преноси етнокултурну информацију и дешифрује традиционални код призренског колектива. Речи које карактеришу човека представљају есенцијалне елементе помоћу којих је могуће реконструисати начин живота и модел поимања света конкретног социјума.

Систематизација лексичких јединица за номинацију и квалификацију човека и означавање појединих физиолошких, психолошких и социјалних процеса ослања се на схему идеографске поделе, која представља логичку основу језичке слике света. Структурирање лексичког система на појмовној основи и груписање речи по значењу доприноси разоткривању системских односа међу лексемама и омогућава интерпретацију лексичког састава српског призренског говора у својству дијалекатске језичке слике света. С тим циљем, лексичко-семантички опис асоцијативног поља *човек* сводимо на схематски приказ структуре поља као једног од могућих модела тематско-идеографске класификације и лексичко-семантичке систематизације микросистема 'човек' – најкомплекснијег фрагмента дијалекатске језичке слике света.

**Семантичка организација и вербална репрезентација концепта *човек*
на призренској језичкој слици света
(лексичко-семантичка структура асоцијативног поља *човек*)**

Схема 1. Асоцијативно поље *човек*

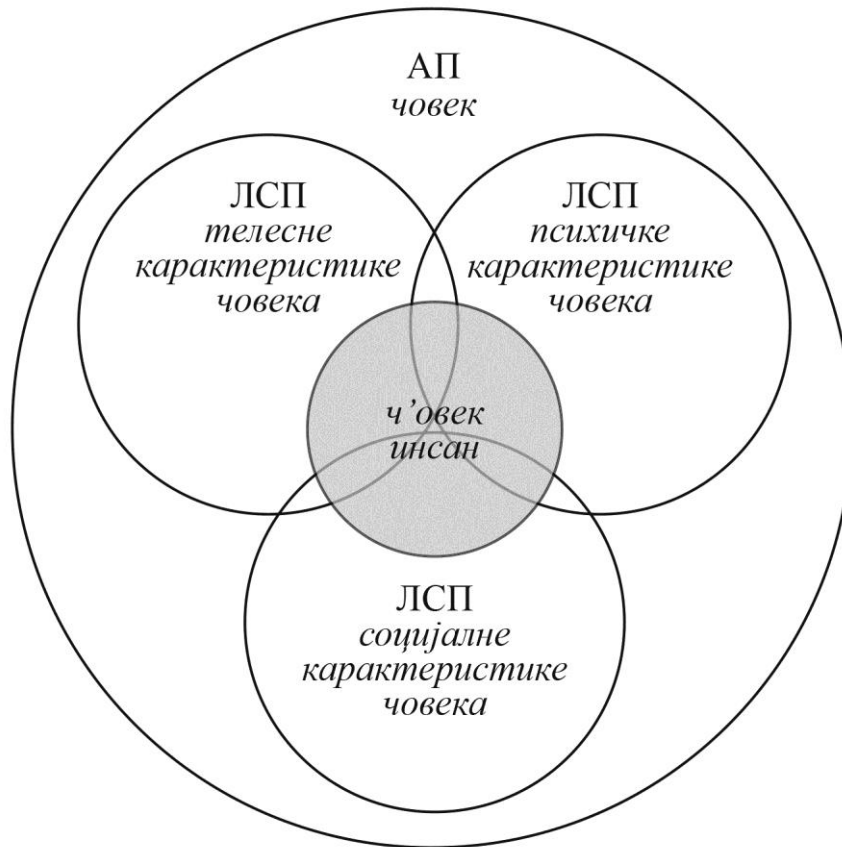
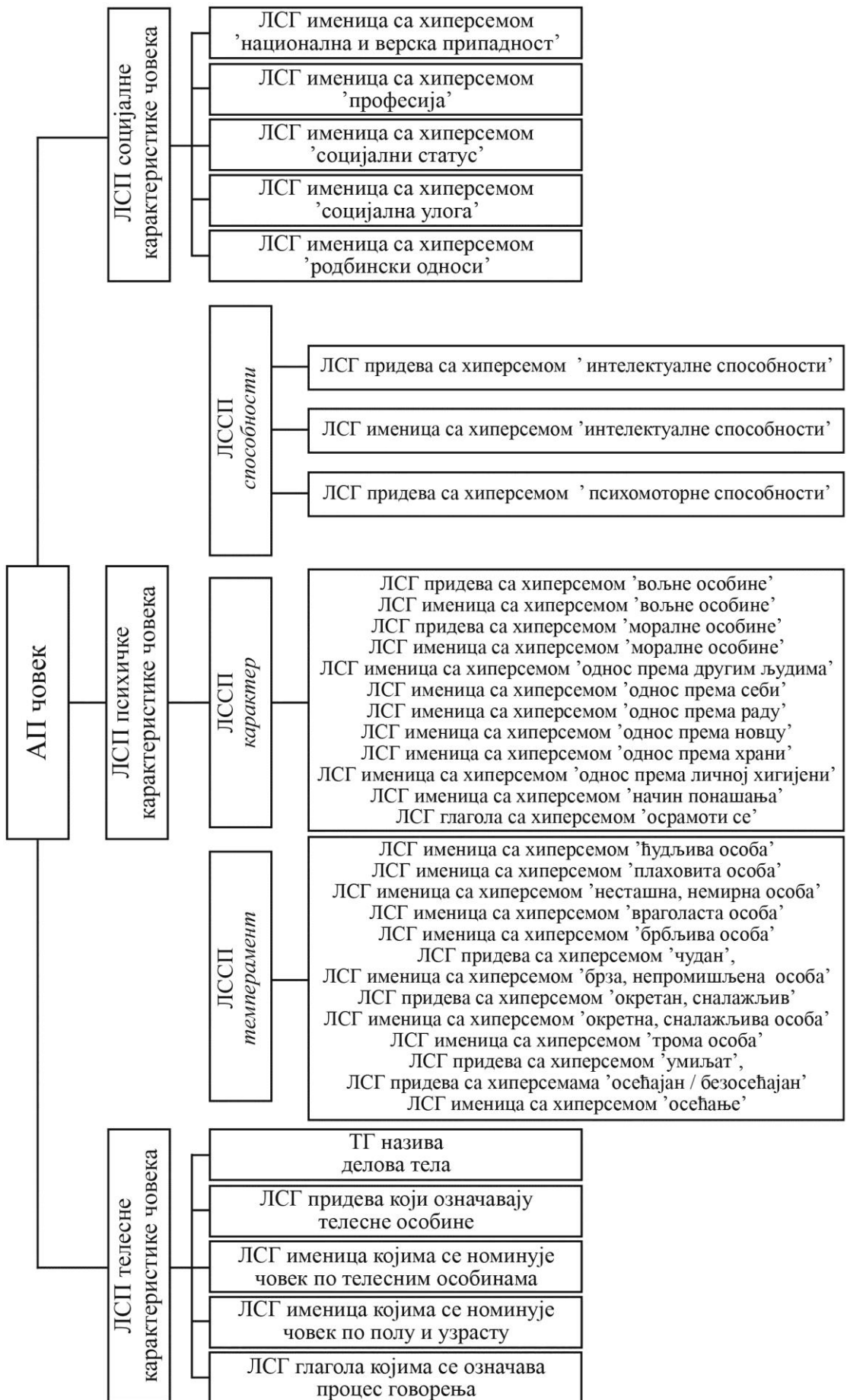

Схема 2. Семантичка структура АП човек

Схема 3. Семантичка структура
ЛСП *телесне карактеристике човека*

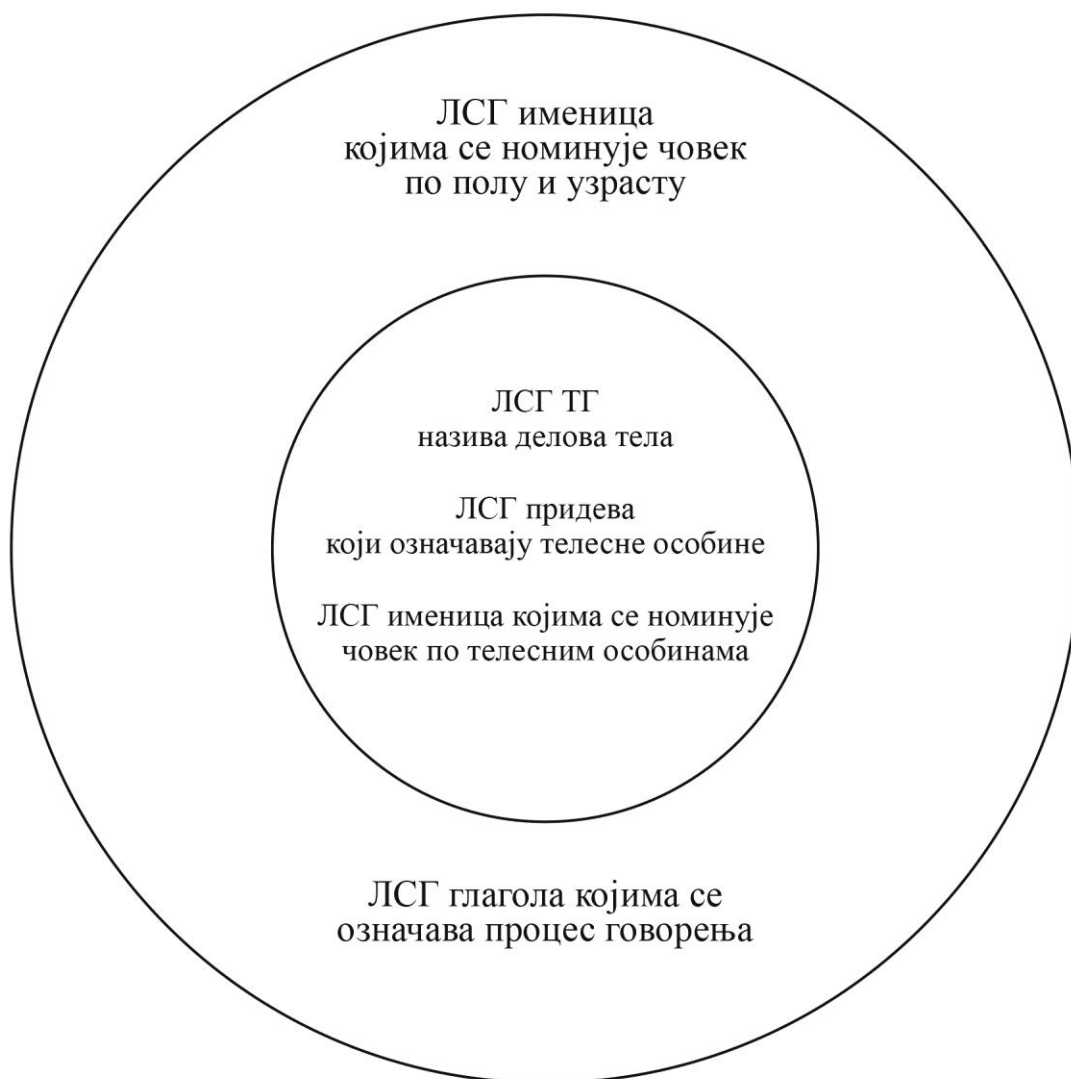

Схема 4. Семантичка структура тематске групе назива за делове тела

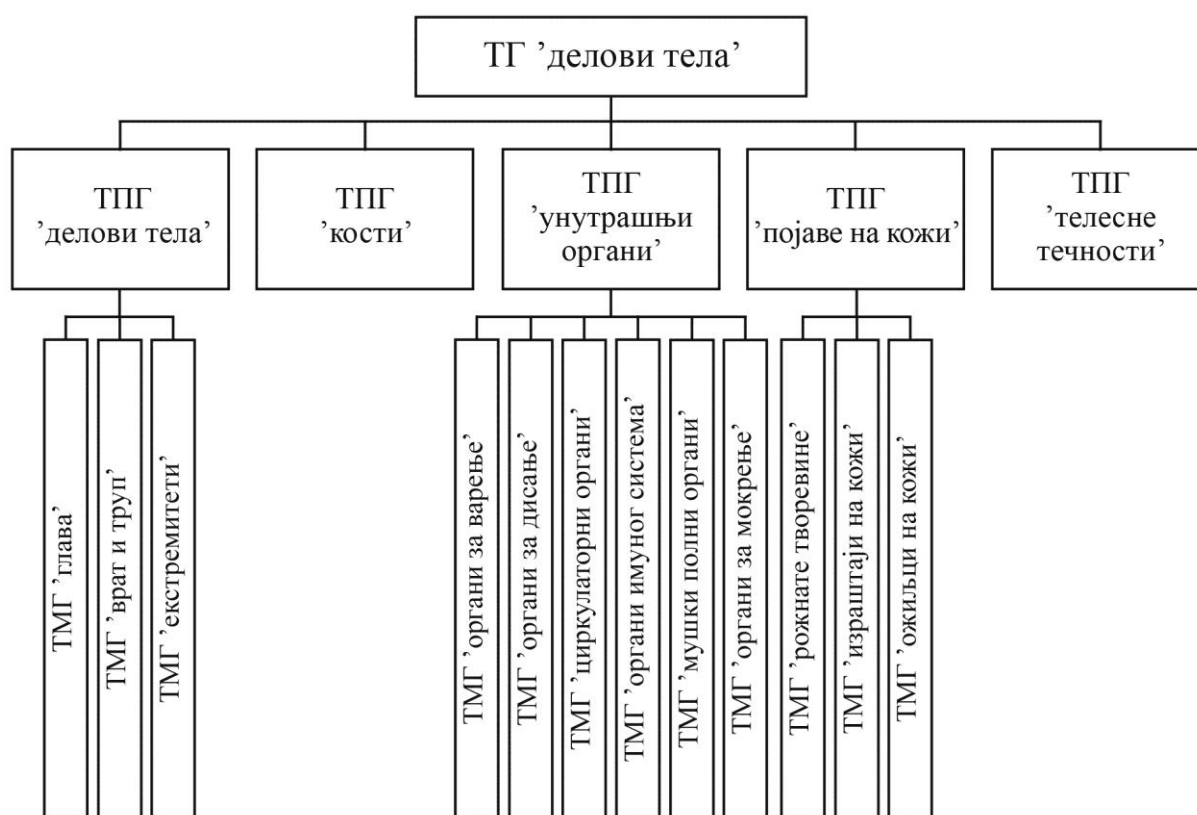

Схема 5. Вербална манифестација фрагмента 'делови тела' на признренској језичкој слици света

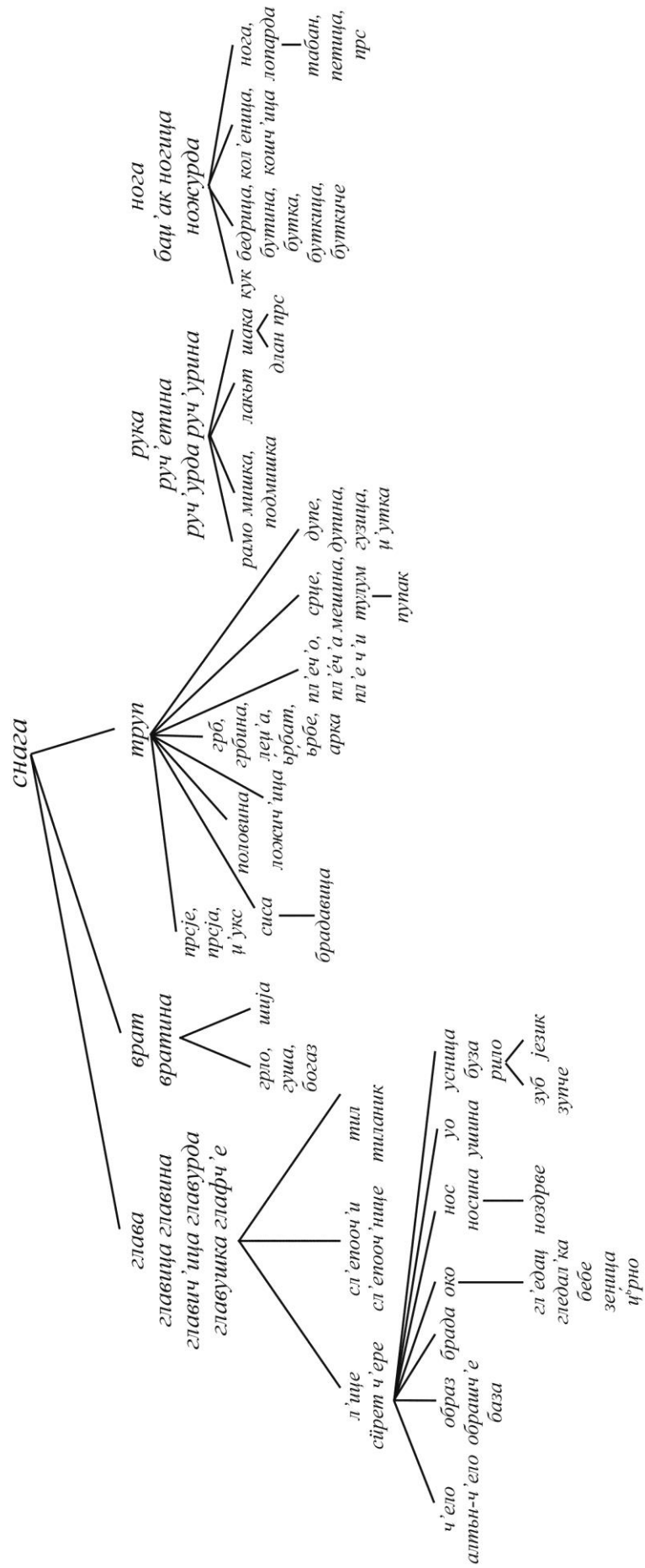

Схема 6. Семантичка структура придева који означавају телесне особине

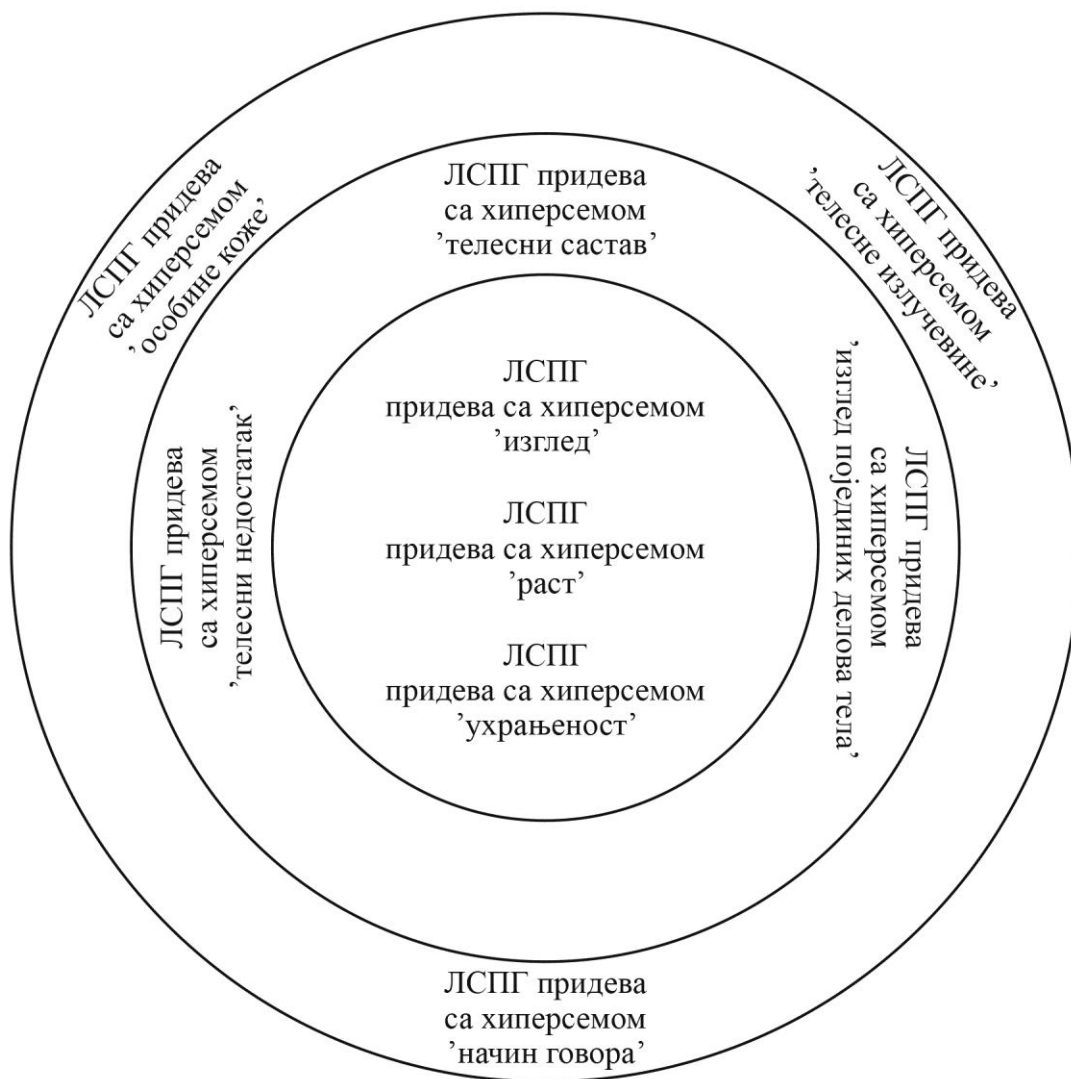

Схема 7. Семантичка структура група придева и именица са хиперсемом 'телесне особине'

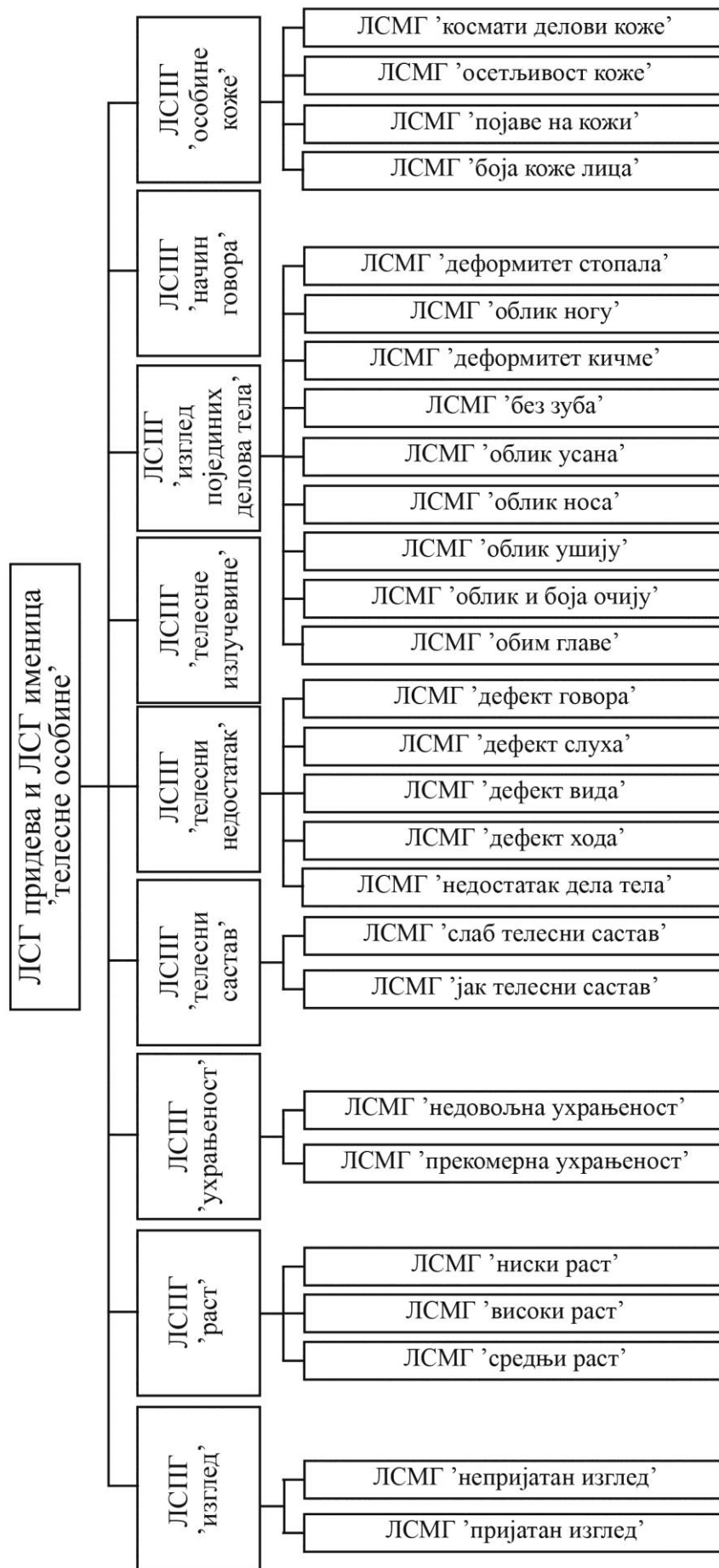

Схема 8. Квалификација и номинација човека по телесним особинама

Схема 9. ЛСП психичке карактеристике човека

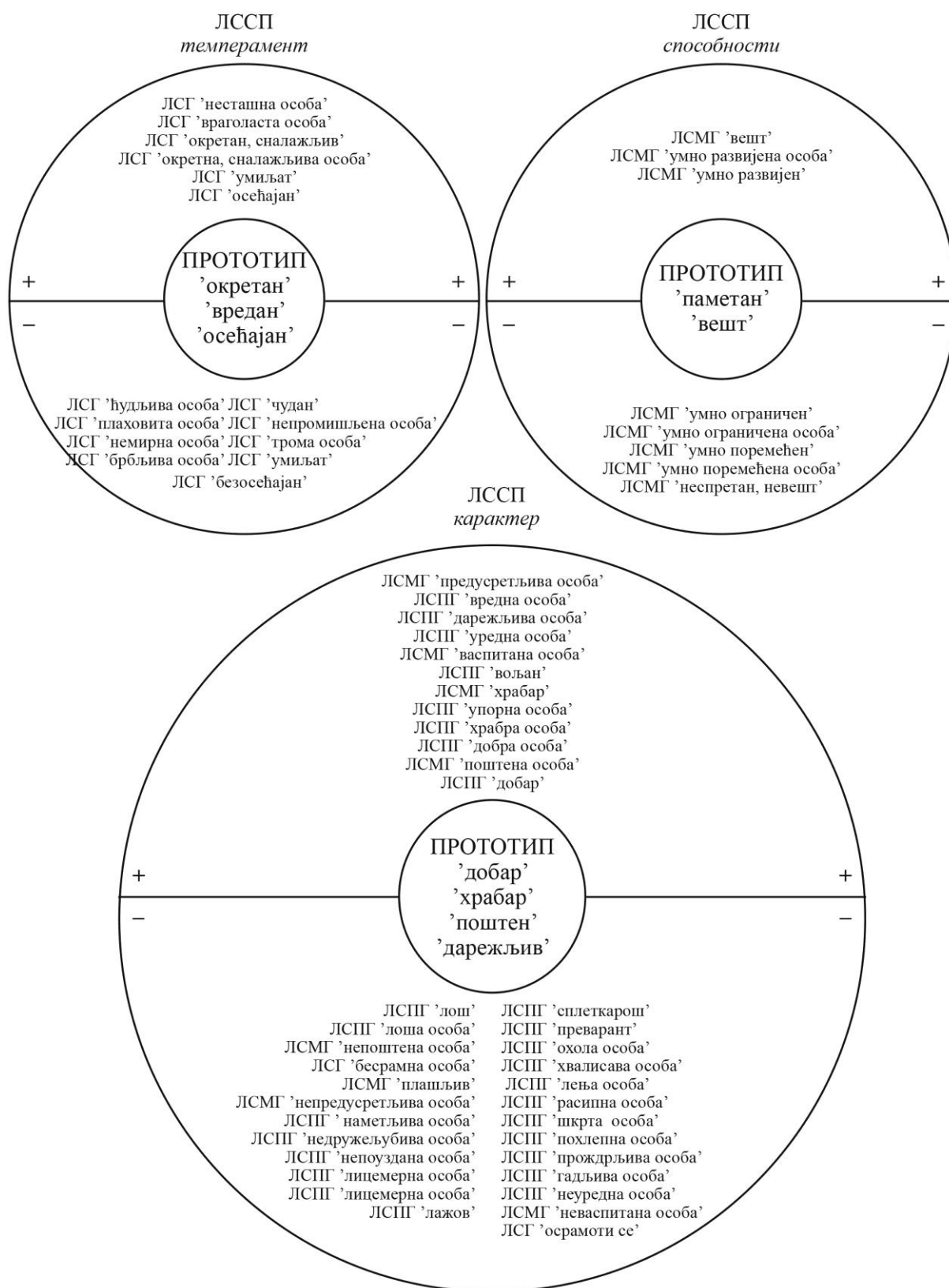

Схема 10. Вербална репрезентација ЛССП темперамент и ЛССП карактер

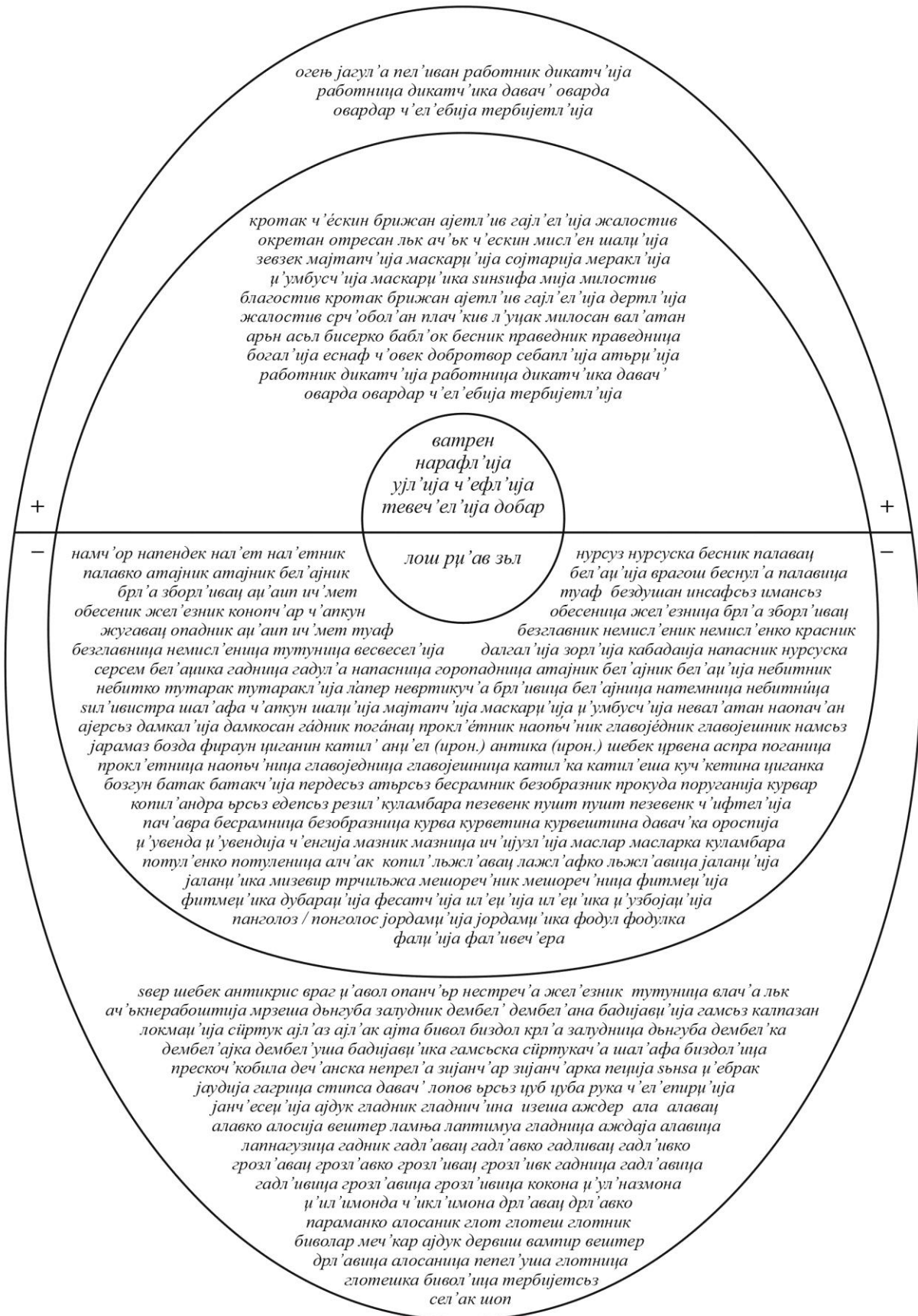
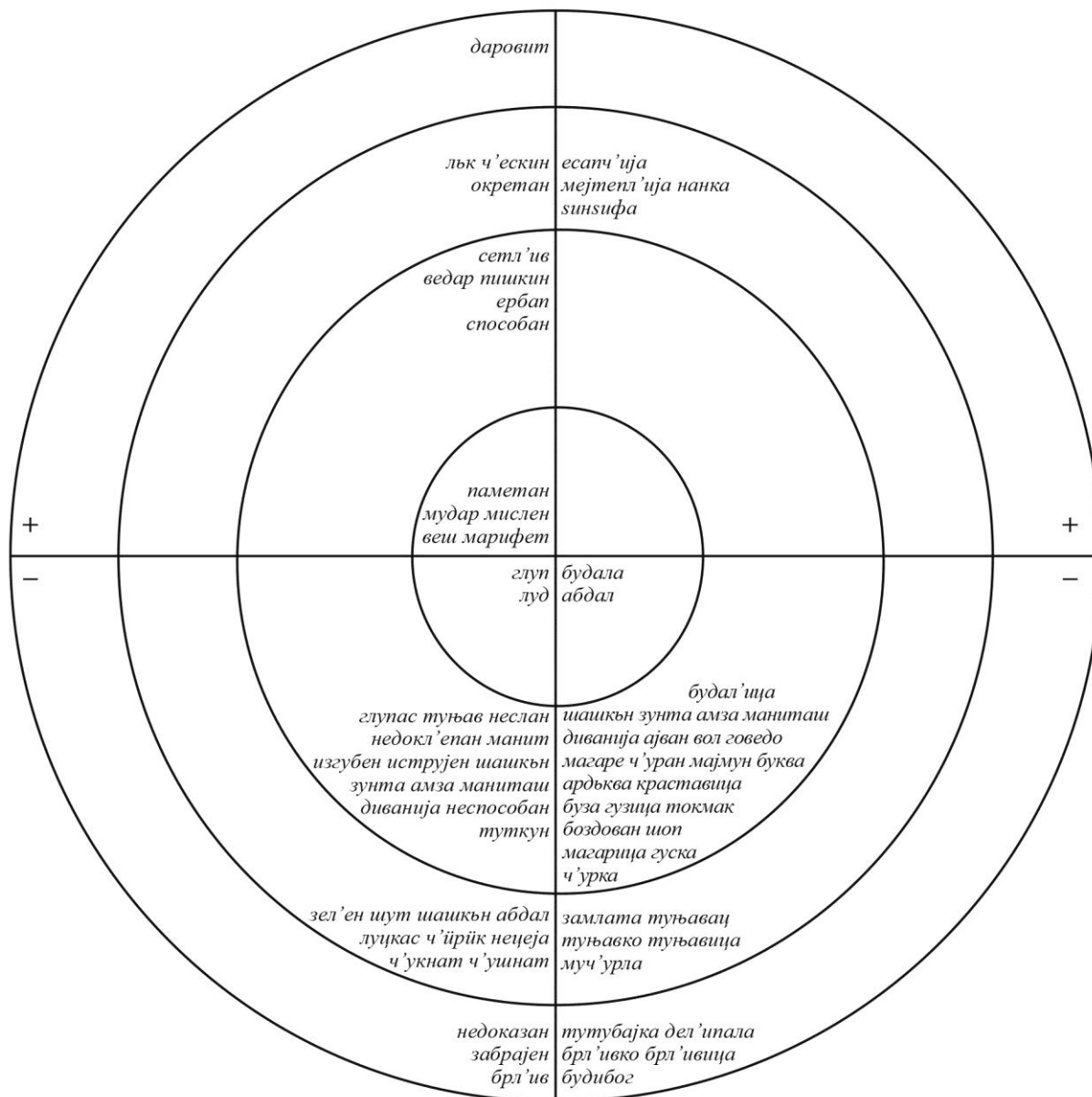

Схема 11. Лексичка манифестација концепта *способности*

Схема 12. ЛСП социјалне карактеристике човека

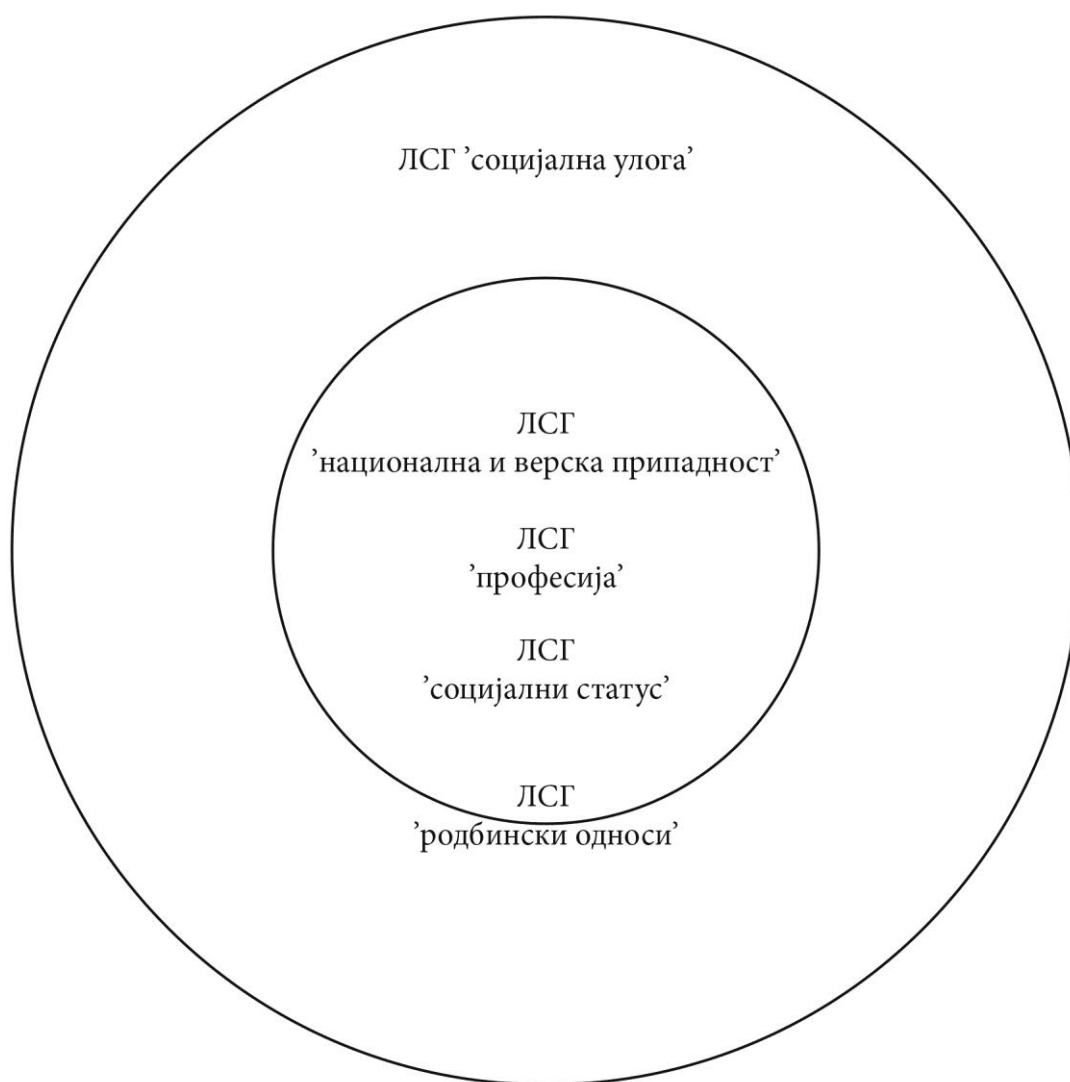

Схема 13. Лексичко-семантичка организација ЛСГ 'народна и верска припадност'

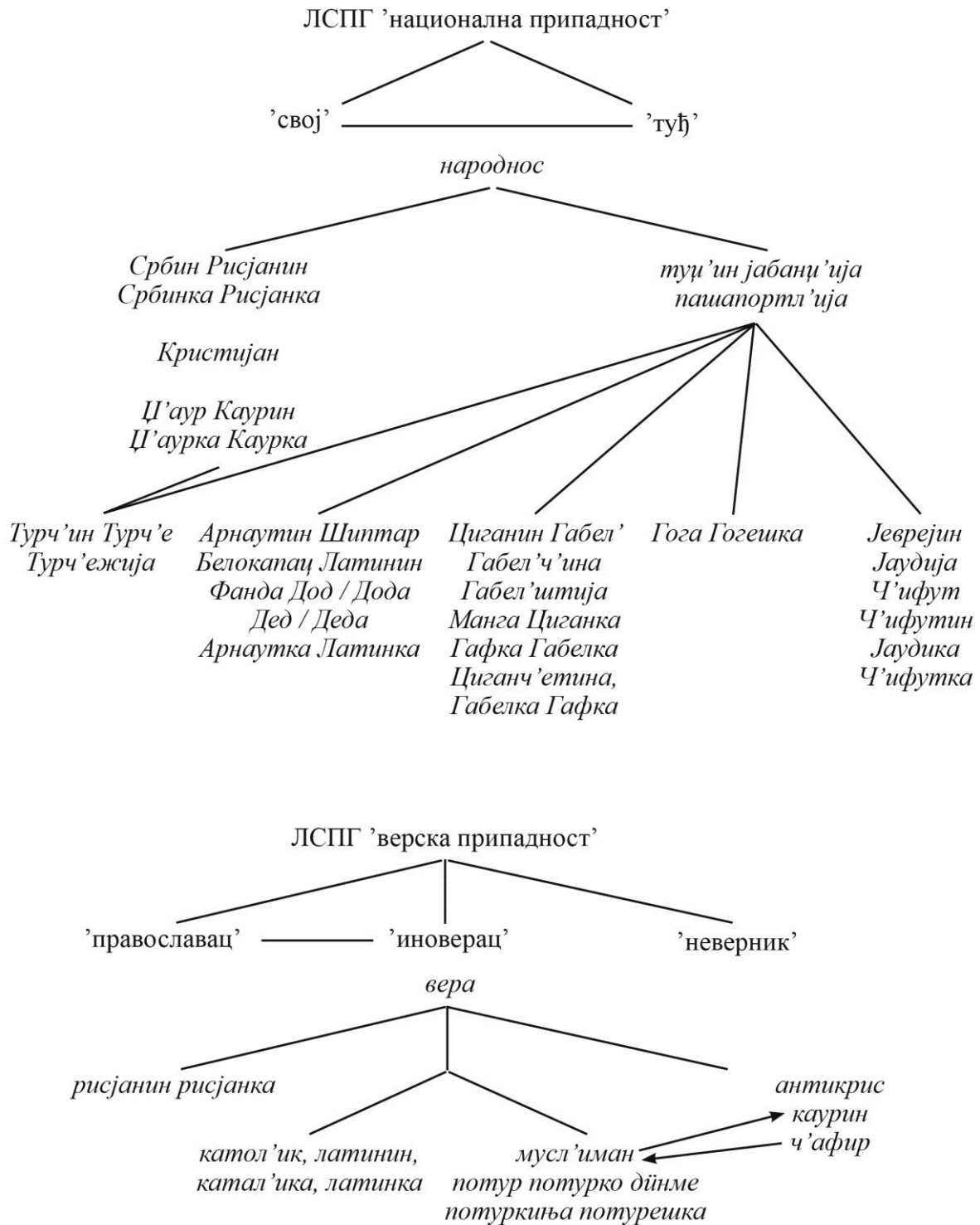

Схема 14. Семантичка структура ЛСГ 'професија'

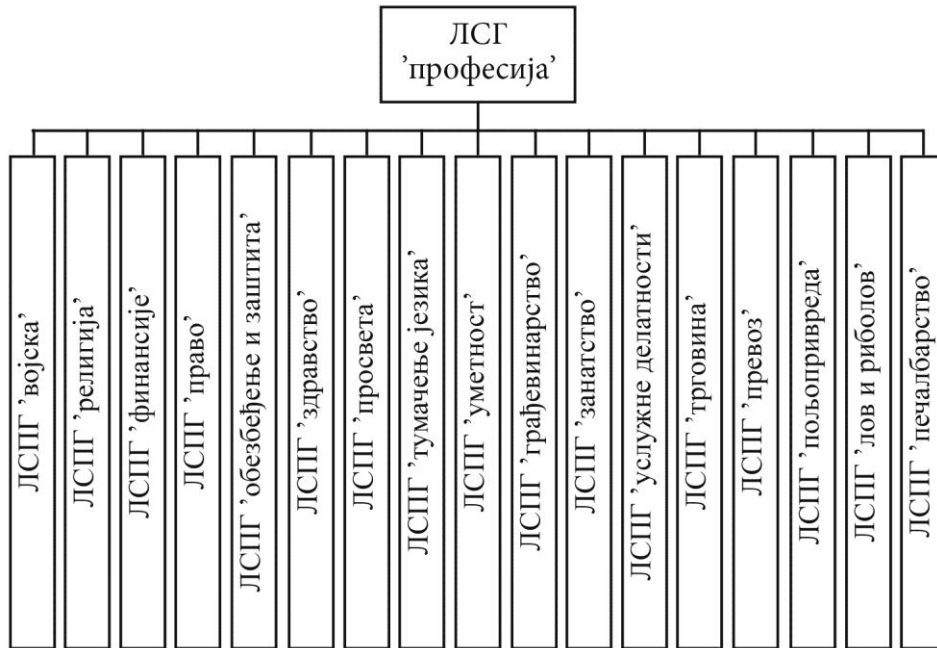

Схема 15. Лексичко-семантичка структура подгрупе именица са хиперсемом 'војска'

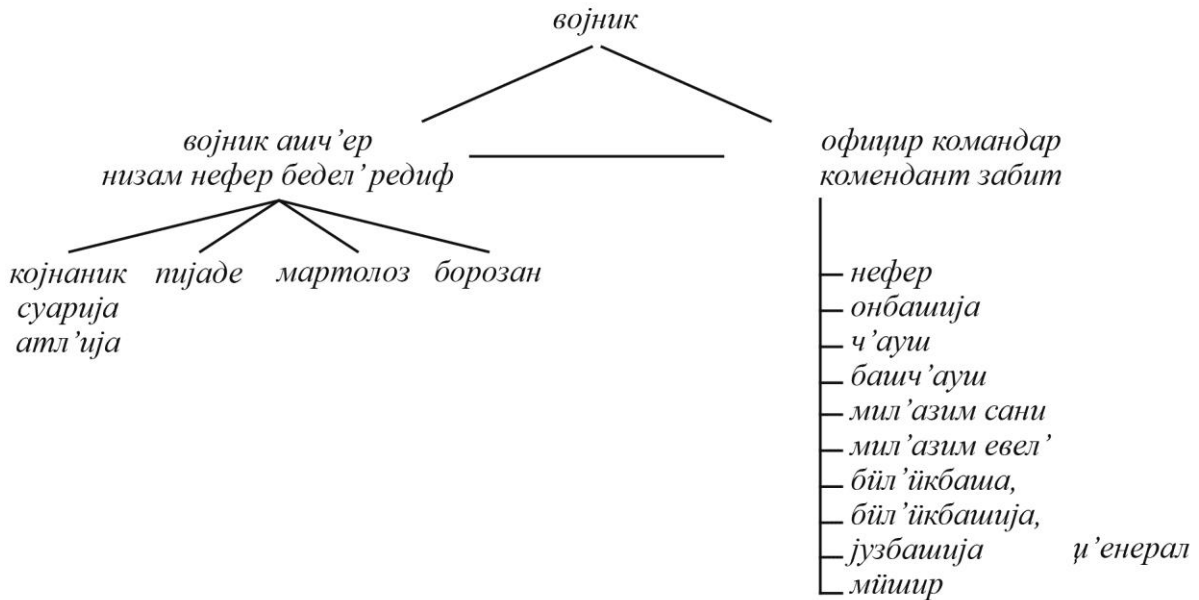

Схема 16. Лекичко-семантичка структура ЛСПГ 'занатство'

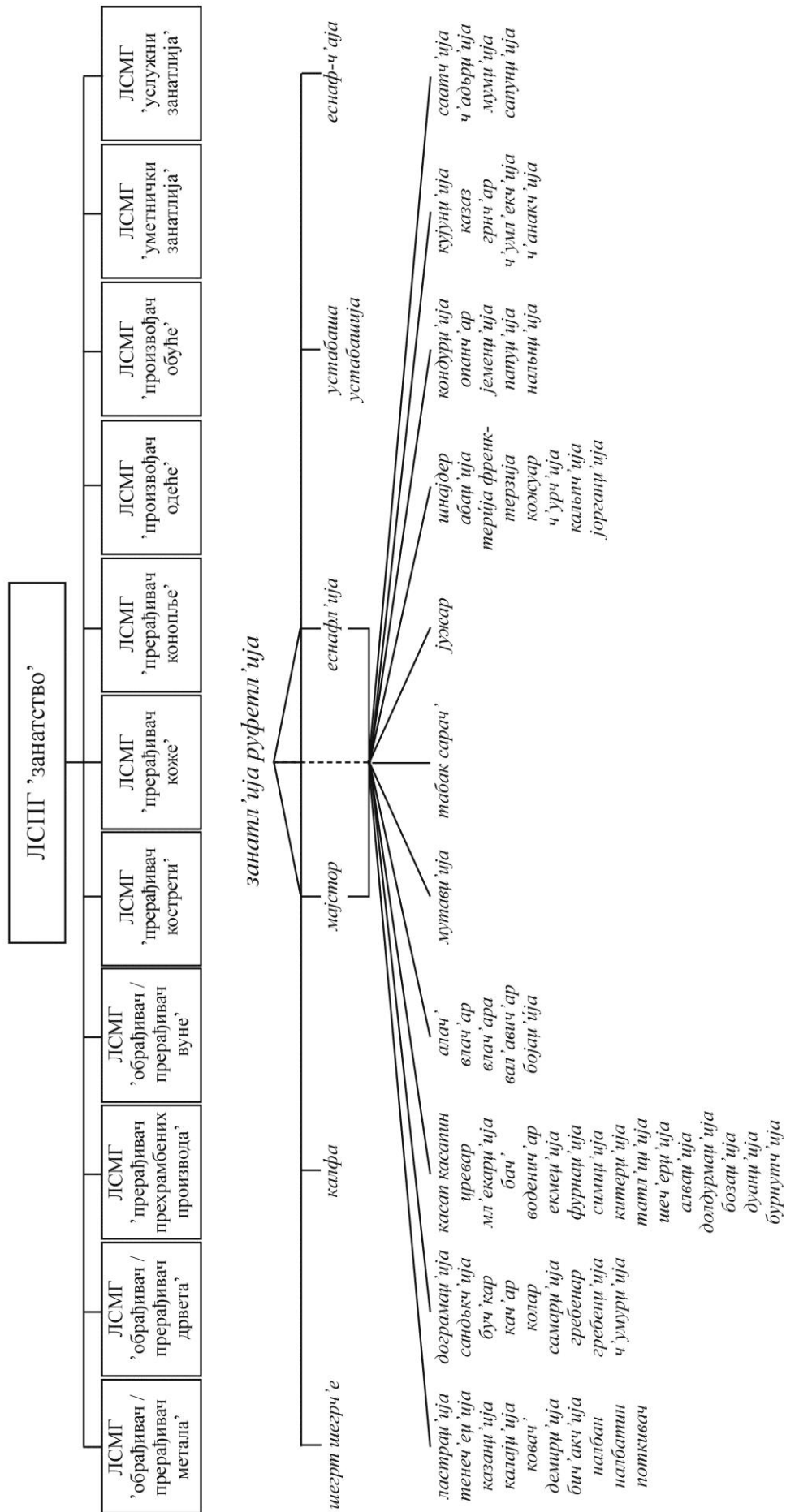

Схема 17. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'социјални статус'

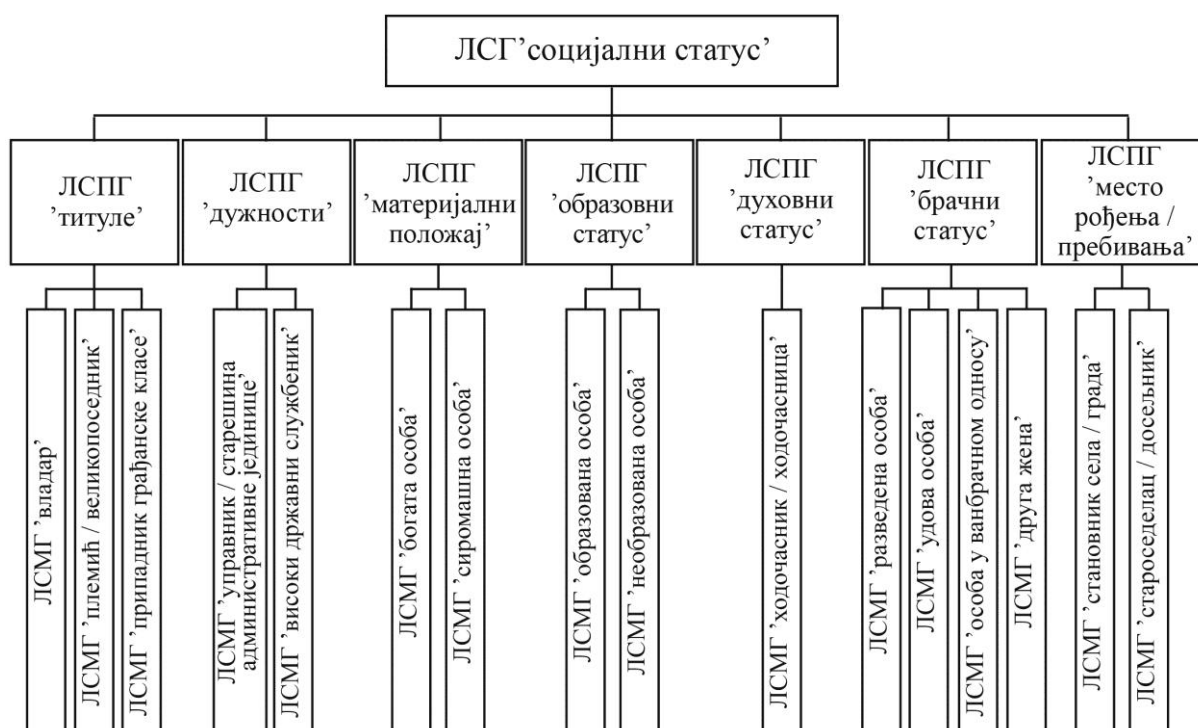

Схема 19. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'социјална улога'

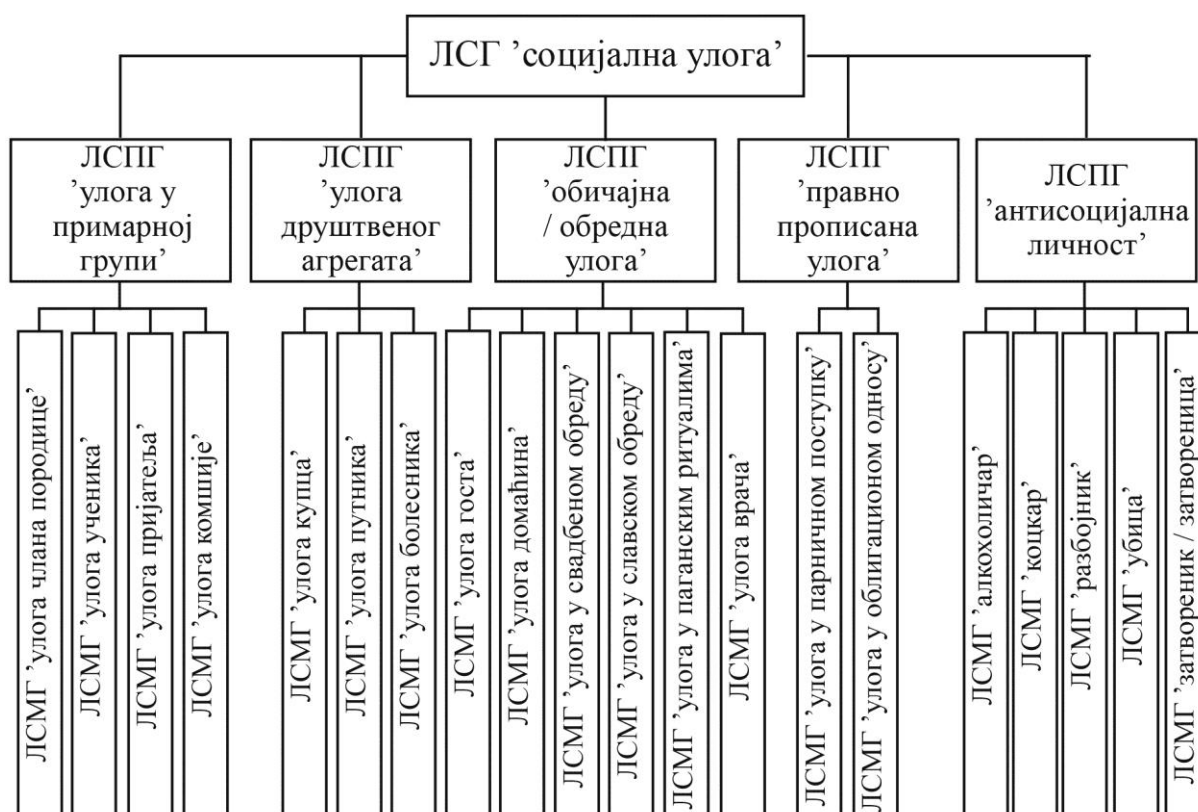

Схема 20. Семантичка структура групе именица са хиперсемом 'родбински односи'

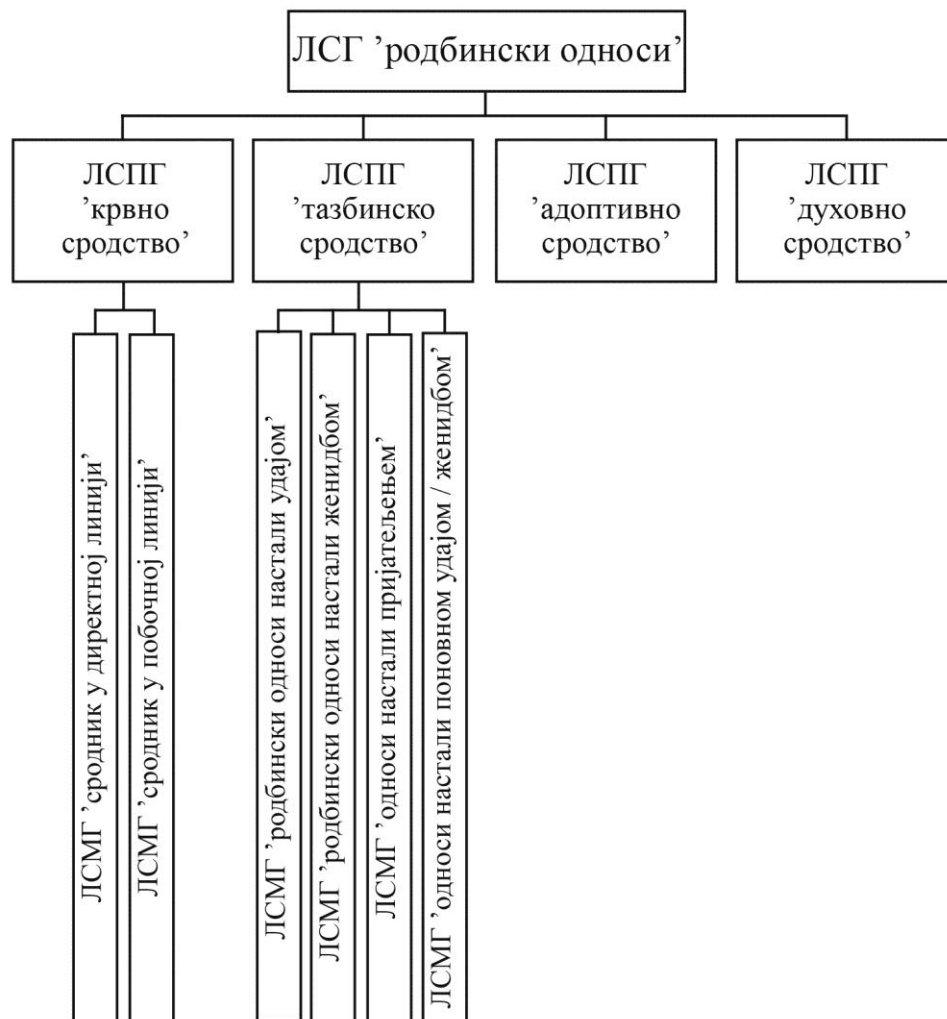
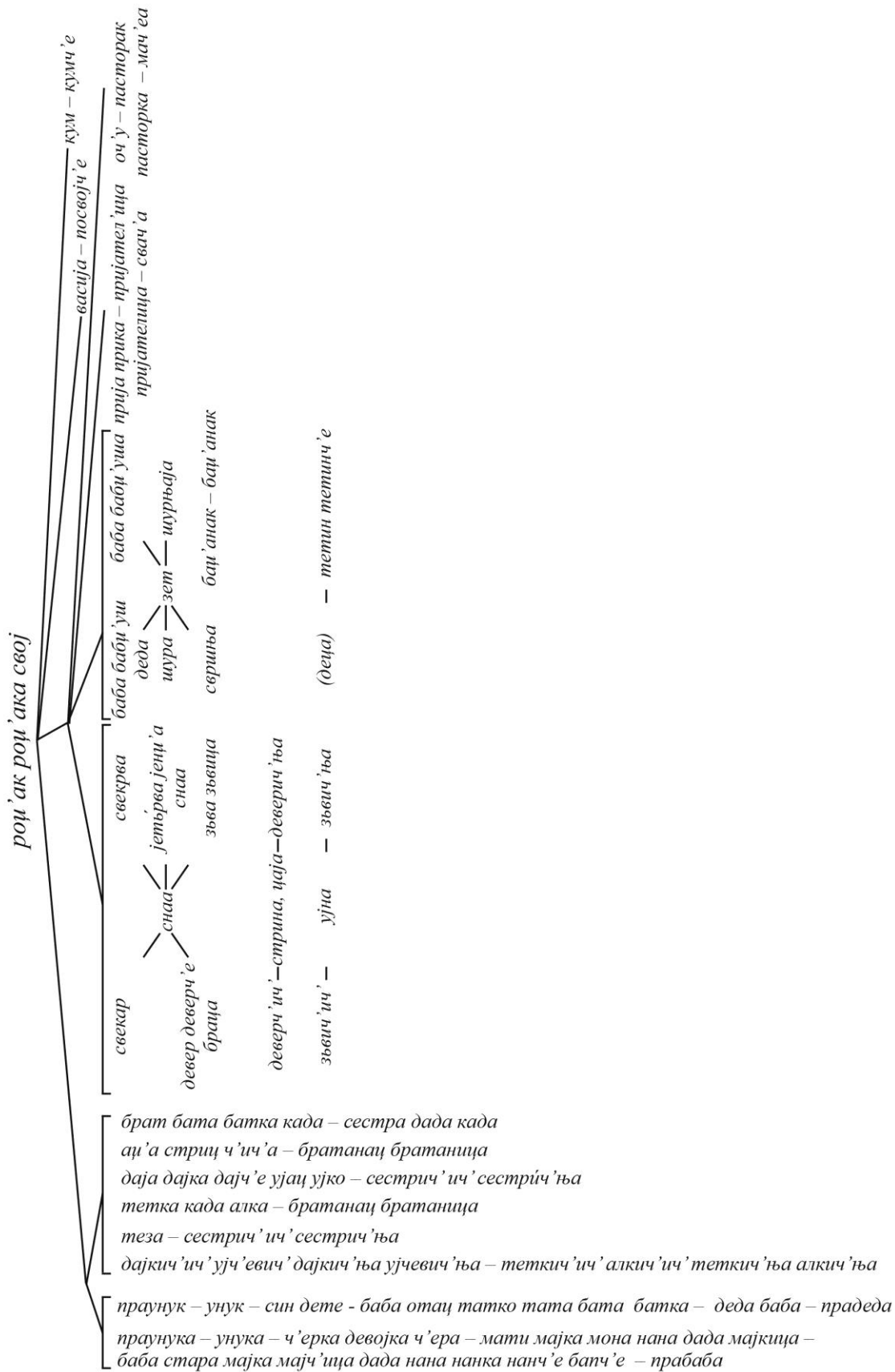

Схема 21. Лексичка интерпретација ЛСПГ 'родбински односи'

ЛИТЕРАТУРА

Абреимова 1998. Г. Н. Абреимова, *Семантическая структура наименований лиц женского пола в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvipLaWQ>

Авдеева 2007. О. А. Авдеева, Описание фрагмента лексико-семантического поля „возраст” в английском языке, *Известия Российского Государственного Педагогического Университета А. И. Герцена*, 44, том 18, 13–17.

Аджак 2009. Саад Джихад Аджаж, *Общая характеристика фразеологизмов социальной сферы тематической группы (наименований лиц) в современном русском языке*, www.rusnauka.com/9_NND.../7_104917.doc.htm

Ајџановић 2005. М. Ајџановић, Нови приступ именицама типа *nomina agentis*, *Прилози проучавању језика*, 36, Нови Сад, 223–230.

Ајџановић 2008. М. Ајџановић Милан, Корелативне предикације именица *nomina professionis*. *Прилози проучавању језика*, 39, Нови Сад, 211–218.

Акопова 1985. С. Ј. Акопова, *Лексико-семантическое образование существительных со значением лица (на основе метафоризации)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-chechenskogo-yazyka-v-sopostavlenii-s-angliiskoi#ixzz2vpiILr29>

Алдиева 2009. М. Ш. Алдиева, Соматическая лексика чеченского языка в сопоставлении с английской, *Lingua-universum*, №2, 9–11.

Алексеева 2009. М. О. Алексеева, *Термины русского православия в семасиологическом и ономасиологическом аспектах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/terminy-russkogo-pravoslaviya-v-semasiologicheskom-i-onomasiologicheskom-aspektakh#ixzz3RG1JJkM>

Алымова 2007. Е. В. Алымова, Образование в зеркале лингвокультурологии, *Лингвокультурология*, Вып. 1, Екатеринбург, 5–16.

Антић 2007. О. Антић, *Облигационо право*, Београд.

Антонић 1998. М. Антонић, Развој пчеларства у средњовековној Србији, *Пчелар* 1.

Апресян 1995. Ю.Д. Апресян, *Избранные труды*, том 1, *Лексическая семантика*. Т.2: Интегральное описание языка и системная лексикография, РАН, Москва.

Апресян 1995а. *Избранные труды*, том 2, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, РАН, Москва.

Арутюнова 1999. Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Языки русской культуры, Москва.

Ахматьянова 2000. З. С. Ахматьянова, *Существительные Nomina agentis в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovani-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd>

Ахмедова 2013. Л. Ахмедова, *Лексика, обозначающая нравственно-волевые качества характера человека*, Автореф. дис., <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period-00-1----0-10-0---0--0direct-10--->

Базарова 2012. Е. В. Базарова, *Понятие картины мира в историко-культурологических психологических исследованиях*, *Искусствоведение*, 490–495.

Балашова 2005. Е. А. Балашова, *Фрагменты наивной картины мира русских и словенцев по данным обыденных толкований слов: Социолингвистический подход*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/fragmenty-naivnoi-kartiny-mira-russkikh-i-sloventsev-po-dannym-obydennykh-tolkovanii-slov-so#ixzz3wVKOJLAX>

Бандић 1980. Д. Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд.

Бартмињски 2011. Ј. Бартмињски, *Језик – Слика – Свет*, прев. М. Бјелетић, SlovoSlavia, Београд.

Бахвалова 1996. Т. В. Бахвалова, *Выражение в языке внешнего облика человека средствами категории агентивности*, *Словоуказатель*, 221–237.

Башарина 2007. А. К. Башарина, *Понятие „семантическое поле”*, Вестник Северо-Восточного федерального университета М. К. Аммосова, Т. 4, № 1, 93–96.

Белић 1905. А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, I–II, СДЗБ, бр. I, Београд.

Бальжiminaева 2006. Б. Д. Бальжiminaева, *Традиционная ремесленная терминология в монгольских языках северо-восточного ареала Центральной Азии*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/traditsionnaya-remeslennaya-terminologiya-v-mongolskikh-yazykakh-severo-vostochnogo-areala-t#ixzz37QueB3Vc>

Барашкина 2007. Е. А. Барашкина, *Внутренний человек в русской языковой картине мира*, *Вестник СамГУ*, № 1 (51), 136–140.

Бахвалова 1995. *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров)*, Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true

Бахвалова 1995. *Лексические и фразеологические средства характеристики человека в русском языке (на материале орловских говоров)*, Автореф. дис., Орел, http://primo.nlr.ru/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=07NLR_VU1&docId=07NLR_LMS001579374&fromSitemap=1&afterPDS=true

Бердникова 2012. Д. В. Бердникова, Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира, *Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах* (материалы Межфакультетской научно-методической конференции), Издательский дом НИУ ВШЭ, 271–278.

Бердникова 2002. Т. А. Бердникова, Лексико-фразеологическое поле соматизмов :На материале архангельских говоров, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelnyi-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF>

Бјелетић 1999. М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке средства), *Кодови словенских култура 4, Делови тела*, 48-67.

Бессонова 2001. Ю. А. Бессонова, *Семантика диалектных глаголов речи в орловских говорах и отражение в ней мировосприятия их носителей*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantika-dialektnykh-glagolov-rechi-v-orlovskikh-govorakh-i-otrazhenie-v-nei-mirovospriyati#ixzz33knebfY7>

Бессонова 2008. Ю. А. Бессонова, К вопросу о методике компонентного анализа диалектных глаголов речи, *Вестник Взу, Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*, № 2, 63–67.

Бессонова 2011. Ю. А. Бессонова, Семантическое микрополе глаголов речи в литературном языке и говорах, *Вопросы теории и практики*, № 1 (8), 33–37.

Бјелетић 1990. М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, *МСЦ*, 20/2, 391–401.

Бјелетић 1994. Марта Бјелетић, Терминологија крвног средства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, L, Београд, 199–207.

Бјелетић 1995. Марта Бјелетић, Турцизми у српскохрватској терминологији средства, *Јужнословенски филолог*, LI, Београд, 203–221.

Бјелетић 1999. М. Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култура, Делови тела*, 4, Београд, 48–67.

Близнюк 2009. О. В. Близнюк, *Сопоставительный семантический анализ терминов родства в различных лингвокультурах*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyj-semanticheskii-analiz-terminov-rodstva-v-razlichnykh-lingvokulturakh#ixzz3pCOzfk3J>

Богдановић 1987. Говор Алексиначког Поморавља, *СДЗб*, XXXIII, Београд.

Богдановић 1991. Н. Богдановић, Анализа стилских поступака за исказивање телесне лепоте у народној песми, *Градина*, 2, Ниш, 1991, 21–29.

Богдановић 2009. *О лесковачком говору*, Лесковачки културни центар, Лесковац.

Богдановић 2011. Невеста – нова и/или непозната, *Етно-културолошки зборник*, XV, Сврљиг, 177–180.

Богдановић 2012. Н. Богдановић, Имена и презимена мотивисана називима за делове људског тела, *Антрополошки и теoантрополошки поглед на физичке активности од Константина Великог до данас*, Зборник радова, Ниш, 170–174.

Богус 2006. З. А. Богус, *Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты :на материале русского, адыгейского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somatizmy-v-raznosistemnykh-yazykakh-semantiko-slovoobrazovatelny-i-lingvokulturologicheski#ixzz2vpk9nMfF>

Богуславский 1994. В. М. Богуславский *Словарь оценок внешности человека*, Космополис, Москва.

Босова 2015. Л. М. Босова, *Концептуальная картина мира как основа понимания смысла речевого произведения*, Автореф. дис., http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa1999_1/pages/30/pap_30.html

Брковић 2000. А. Брковић, *Развојна психологија*, Учитељски факултет, Ужице.

Букумирић 2004. Називи особа у лексици северне Метохије, 693–728.

Букумирић 2006. М. Букумирић, Запрежна терминологија у говорима северне Метохије, *ЗбФЛП* 36, 341–366.

Букумирић 2012. М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Монографије 15, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Бурыкин 2000. А. А.Бурыкин, Система терминов родства якутов в синхронном, сравнительно-историческом и ареальном аспектах, *Алгебра родства*, вып. 5, 213–242.

Буряковская 2000. В. А. Буряковская, *Признак этничности в семантике языка*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/priznak-etnichnosti-v-semantike-yazyka#ixzz3LgI276YG>

Быганова 2010. Е. А. Быганова, *Прагмалингвистический аспект категории социального статуса в немецкоязычном тексте*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz3a67YxvLA>

Вардзелашвили 2001. Ж. Вардзелашвили, *Метафорические номинации в системе языка*, *Научные труды*. Серия: Филология, Вып. III, 45–51.

Васильев 1971. Л. М. Васильев, *Теория семантических полей*, *Вопросы языкознания*, № 5, 105–113.

Василевич, Савицкий 1988. А. П. Василевич, В. В. Савицкий, *Слова, описывающие телосложение, и их денотативная отнесенность*, *Речь: восприятие и семантика*, Москва, 69–76.

Вежбицкая 1996. А. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Русские словари, Москва.

Вежбицкая 1999. А. Вежбицкая, *Семантические универсалии и описание языков*, Москва.

Вежбицкая 2000. А. Вежбицкая, *Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека*, *Вопросы языкознания*, №6, 33–38.

Вежбицкая 2001. А. Вежбицкая, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, *Языки славянской культуры*, Москва.

Вежбицкая 2001а. А. Вежбицкая, *Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики*, Москва.

Воронина 2012. Т. М. Воронина, *Оппозиция „образованный / необразованный человек” как объект описания в лингвокультурологическом словаре концептов*, *Вестник Томского государственного университета*, № 355, 10–12.

Викторовна 2005. К. В. Викторвна, *Национально-культурная специфика образа человека: на материале русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-obraza-cheloveka-na-materiale-russkogo-i-angliiskogo-yazyk#ixzz3wlmxTM1>

Воеводина 2010. Г. А. Воеводина, *Номинации „лицо по социальному положению” в современном русском языке (на примере производных имён существительных)*, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4 (2), 468–470.

Волкоморова 2006. О. Б. Волкоморова, *Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-vozzrastnoi-stratifikatsii-v-russkom-yazyke-irechi#ixzz31TA9Wtt>

Воробьева 2003. Е. А. Воробьева, Имена прилагательные, характеризующие внешность человека по физическим особенностям, в ярославских говорах, *Краеведение*, 168–171.

Воронцова, Голованова 2008. Т. А. Воронцова, Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля: формирование, развитие, статус в языке*, *Вестник Челябинского государственного университета* № 36.

Воротников 2006. Ю. Л. Воротников, „Языковая картина мира”: трактовка понятия, *Знание. Понимание. Умение*, №2, 88–90.

Вуковић, Бошњаковић, Недельков 1984. Г. Вуковић, Ж. Бошњаковић, Љ. Недельков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет Нови Сад.

Габбасова, Фаткуллина 2013. А. Р. Габбасова, Ф. Г. Фаткуллина, Языковая картина мира: основные признаки, типология и функции, *Современные проблемы науки и образования*, № 4, URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9954>.

Галеев 2014. Т. И. Галеев, Функционально-статистическая характеристика наименований лиц по высшему социальному статусу, *Филология и культура*, Вып. № 4, 41–44.

Галиев 2005. М. Х. Галиев, *Функционально-семантическое поле чувств (на примере арабского языка)*, Москва, Автореф. дис.

Гарипова 2010. Г. Р. Гарипова, Концепт „гостеприимство” в русском и английском языках, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-gostepriimstvo-v-russkom-i-angliiskom-yazykakh#ixzz3iP9KUhsB>

Гасанова 2011. Ш. Гасанова, *Лексика, обозначающая общие черты характера человека*, Автореф. дис., <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1----0-10-0---0---0direct>

Геляева 2002. А. И. Геляева, *Человек как объект номинации в языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz2vkHWPSly>

Георгиева, Москова, Радева 1971. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Роднинските названия у нас, (Предварително съобщение), *Изв. на Етнографския институт с музей*, 13, 271–285.

Георгиева, Москова, Радева 1972. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Терминологична система на кръвно родство у българите, *Пак там*, 14, 159–172.

Георгиева, Москова, Радева 1973. И. Георгиева, Д. Мокова, Л. Радева, Опыт изучения системы кровного родства у болгар, *Советская этнография*, № 2, 60–67.

Герасименко 2014. Э. В. Герасименко, Проблемы языковой концептуализации в современном русском языке, *Общество и право* № 3 (49), Вопросы филологии, 318–322.

Голованова 2004. Е. И. Голованова, *Категория профессионального деятеля в динамическом пространстве языка: Лингвокогнитивный анализ* : Дис. ... д-ра филол. наук Челябинск.

Голованова 2012. Е. И. Голованова Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии в русском и польском языка, *Научный диалог*, № 12, 8–20.

Головин 2014. А. С. Головин, *Лингвокультурный концепт „родство” в английских, немецких и русских паремиях*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.

Гончарова 2012. Н. Н. Гончарова, Языковая картина мира как объект лингвистического описания, *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки*, № 2, 396–405, Автореф. дис., Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obektlingvisticheskogo-opisaniya#ixzz3wUfBoJko>

Гортан Премк 1993. Г. Гортан Премк, О регулярности семантичког варирања, *Јужнословенски филолог XLIX*, 23–27.

Гортан Премк 2004. Д. Гортан Премк, *Полисемија у организацији језичког система у српском језику*, Завод за уџбенике, Београд.

Гортан Премк, Васић, Недељков 2003. Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недељков, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1, *Човек – делови тела*, Нови Сад.

Гортан Премк, Васић, Недељков 2006. Д. Гортан Премк, В. Васић, Љ. Недељков, *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2, *Човек – Унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*, Нови Сад.

Горюшина 2002. Р. И. Горюшина, Лексика хришћанства в русском языке (системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов), Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград.

Горюшина 2003. Р. И. Горюшина Именования иерархов христианской церкви *Русская речь*, 1, 82–86.

Григорьева 2013. Н. Е. Григорьева, Этноним „русские” в лексической системе псковских говорах, *Вестник Псковского государственного университета*, № 3, 151–156.

Григорьева 2014. Н. Е. Григорьева, Лексико-семантический потенциал этнонима латыши в системе псковской диалектной речи XLIII Международная филологическая научная конференция, www.conference-spbu.ru/conference/13/.../430/

Гурская 2009. С. Л. Гурская, Имена существительные общего рода, характеризующие человека, в ярославских говорах, *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова*, №3, том 15, 59–64.

Гурская 2010. Имена существительные общего рода, характеризующие человека по его внешнему виду, в ярославских говорах, *Ярославский педагогический вестник*, № 2, 132–137.

Гълбов 1986. И. Гълбов, За произхода на група названия от българската народна роднинска терминология, *Избрани трудове по езикознание*, 472–482.

Гынгазова 2009. Л. Г. Гынгазова, Интерпретационный потенциал соматизмов в описании картины мира языковой личности диалектоносителя. *Вестник Томского государственного университета*. Филология. 1. 13–20.

Даскалова, Велчева 1982. А. Даскалова, Б. Велчева, Из историята на българската роднинска терминология, *Старобългаристика*, № 4, 58–68;

Даути 2012. М. Р. Менсел, Етноними у мрежи вербалних асоцијација, *Славистика*, XVI, 617–632.

Дементьева 2013. И. А. Дементьева, Антропоцентрический подход к исследованию когнитивной и лингвокультурной деятельности человека, *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 2-1 / том 1, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskiy-podhod-k-issledovaniyu-kognitivnoy-i-lingvokulturnoy-deyatelnosti-cheloveka#ixzz3wYaZH93Y>

Демидова 2009. К. И. Демидова, *Диалектная языковая картина мира и аспекты ее изучения*, Екатеринбург.

Демидова 2011. К. И. Демидова, Диалектная лексика как источник изучения диалектной языковой картины мира в психолингвистическом аспекте, *Вестник Южно-Уральского государственного университета*, Серия: Лингвистика, № 22 (239), 6–9,

Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-leksika-kak-istochnik-izucheniya-dialektnoy-yazykovoy-kartiny-mira-v-psiholingvistichestkom-aspekte#ixzz3wVqg9O2p>

Демидова 2012. К. И. Демидова, *Словарь лексики говоров среднего урала как лингвокультурологический источник*, Политическая лингвистика, Вып. 1(39), Екатеринбург, 181–184.

Демидович 2013. Т. В. Демидович, К вопросу о лексико-семантических группах военной лексики, Известия волгоградского государственного педагогического университета, № 9, 70–74.

Денисов 1980. П. Н. Денисов, *Лексика русского языка и принципы ее описания*, Русский язык, Москва.

Динић 1988. Ј. Динић, *Речник тимочког говора*, СДЗБ 34, Београд, 1988.

Динић 2008. Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд.

Добринина 2012. А. А. Добринина, *Прилагателные современного алтайского языка, обозначающие черты характера человека (в сопоставительном аспекте)*, Новосибирск.

Доброходова 2012. Ольга Викторовна Доброходова, Категоризация социального статуса человека в языке, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kategorizatsiya-sotsialnogo-statusa-cheloveka-vyazyke#ixzz3a6Fg0Z8G>

Драгићевић 1996. Р. Драгићевић, О именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог*, ЛП, 25–39.

Драгићевић 1999. Р. Драгићевић, Перспективизација придева који означавају људске особине, *Српски језик*, IV/1–2, 397–409.

Драгићевић 2000. Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику, творбена и семантичка анализа*, Библиотека јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Драгићевић 2003. Р. Драгићевић, Асоцијативна метода у концептуализацији емоција, *Језик и говор*, *Славистика*, књ. VI, 116–124.

Драгићевић 2007. Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Драгићевић 2010. Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Друштво за српски језик и књижевност, Београд.

Драгићевић 2010а. Р. Драгићевић, Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа, *Анали Филолошког факултета*, 22, 201–214.

ДРМЈ. *Дигитален речник на македонскиот јазик*, <http://www.makedonski.info/>

Дроздова 1998. Н. Б. Дроздова, Мордовские и русские фразеологизмы, характеризующие человека, *Вопросы лингвистики*, Вып. 2, Москва, 163–169.

Ђорђевић 2001. Ј. Ђорђевић, *Сроднички односи у Врању*, Етнографски институт Београд.

Елезовић 1998. Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, I–II, Приштина.

Едалина 2010. А. А. Едалина, Особенности лексико-семантического поля „отношение человека к собственности”, *Изв. Урал. гос. ун-та*, Сер. 2, Гуманит. науки, № 1, Екатеринбург, 93–101, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/18568/1/iurg-2010-72-10.pdf>

Едалина 2012. А. А. Едалина, Взаимодействие семантических областей „еда” и „жадность” в русских народных говорах, *Научный диалог*, № 12, 21–29.

Еремина 2003. М. А. Еремина, Лексико-семантическое поле отношение человека к труду в русских народных говорах: этнолингвистический аспект, Автореф. дисс., Екатеринбург, <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/416/1/urgu0200s.pdf>

ЕРСЈ. *Етимолошки речник српског језика*, I–III, уредио А. Лома, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2003–2009.

Ерофеева, Пепеляева 2011. Е. В. Ерофеева, Е. А. Пепеляева, Структура семантического поля „человек” в сознании носителей русского языка, *Вестник Пермского университета*, Вып. 1(13), 7–19.

Есмурзаева 2008. Ж. Б. Есмурзаева, Понятия „языковая картина мира” и „концептуальная картина мира” в современных исследованиях, *Альманах современной науки и образования*, Грамота, Тамбов, № 2, 56–58.

Жабаева 2004. С. С. Жабаева, *Национально-культурная специфика реализации концепта „гостеприимство”*: На материале казахского, русского и английского языков, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-realizatsii-kontsept-a-gostepriimstvo-na-materiale-kazakhsk#ixzz3iP8sJji7>

Железнава 2007. Ю. В. Железнава, Семантический анализ ядерных лексем лексико-семантического поля „родственные отношения” в русском языке, *Вестник Удмуртского университета*, №5 (2), 29–38.

Железнава 2009. Ю. В. Железнава, *Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта семья*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и

авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/lingvokognitivnoe-i-lingvokulturnoe-issledovanie-kontsepta-semya#ixzz3xyLYGGr3>

Живковић 1987. Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот.

Жондорова 2012. Г. Е. Жондорова, Семантичко пространство „образ человека” (на материале русских старожильческих говоров Якутии), *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, № 151, 223–229.

Жугић 1997. Р. Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог*, 53, 135–145.

Жугић 2005. Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, СДЗБ ЛП, Београд.

Жугић 2009. Р. Жугић, Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 52, 81–106.

Жугић 2010. Р. Жугић, Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча, *Зборник Матице српске за славистику*, 78, 219–237.

Жугић 2011. Р. Жугић, Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема с доминантом зборим ’говорим’ у јабланичком говору (југозападно од Лесковца), *Зборник радова Филозофског факултета* ХLI, Београд, 51–72.

Жугић 2012. Р. Жугић, Семантичке реализације суфикса -че у именичким изведеницама средњег рода у прзренско-тимочким говорима, *Зборник радова Филозофског факултета*, ХLII(1), Косовска Митровица, 223–230.

Жугић 2014. Р. Жугић, Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору, *Зборник радова Филозофског факултета* ХLIV (2), 295–314.

Жунић 2008. Д. Жунић, *Весела естетика*, Алтера, Београд.

Жунић 2012. Н. Жунић, Родни стереотипи о женама и мушкарцима у политици, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LXIII, 281–296.

Занковец 2007. А. А. Занковец, Влияние различных лингвистических факторов на фразеологическую активность соматизмов русского и белорусского языков, *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта*, Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка, № 2, 70–75.

Здравковић 2008. Љ. Здравковић, *Разбојништво – кривичноправни и криминалистички аспект*, Докторска дисертација, Ниш,

Зиновьева 1991. Е. И. Зиновьева, Лексика карактеристики лица човека в словесном портрете новгородских кабал XVI-XVII, *Историческая лексикология и лингвистическое источниковедение*, Красноярск, 34–45.

Златановић 1998. М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.

Златановић 2003. С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету, Врање и околина*, Београд,

Златановић 2004. С. Златановић, У потрази за изгубљеним контекстом: лазарице у Призрену, Избегличко Косово, *Лицеум 8*, Крагујевац, 11–18.

Златановић 2012. С. Златановић, Свадба, традиционални женски костим и идентитетски дискурси српске заједнице југоисточног Косова, *Гласник Етнографског института САНУ*, LX/2, Београд, 89–105.

Иванова 2013. А. А. Иванова, Семантички анализ названий должностей и социального статуса, заимствованных в русский язык из арабского, *Новости Дніпропетровського університету*. Серіа: Мовознавство 21 Вър. 19 (2): 72–77.

Иванова 1998. Р. Иванова, Свадба као систем знакова, *Кодови словенских култура 3*, Београд, 7–13.

Ивановић 2008. З. Ивановић, О изучавању сродства у последњим деценијама XX века, *Етноантрополошки проблеми*, св. 2, 107–138.

Ивановић 2010. З. Ивановић, Да ли су постојала на сродству заснована друштва? О (де)конструкцији једног антрополошког концепта, *Етноантрополошки проблеми*, св. 3, 19–42.

Ивановић 1987. М. Ивановић, *Црквени споменици XIII-XX века, Задужбине Косова*, Призрен, Београд.

Ивић 1995. М. Ивић, О називима боја, *О зеленом коњу*, *Нови лингвистички огледи*, Словограф, Београд, 7–46.

Ивић 1991. П. Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије, Изабрани огледи*, књ. 3, Просвета, Ниш.

Иконникова 2011. В. А. Иконникова, Особенности развития историко-территориальной семантической вариантности англоязычных юридических терминов (лингво-культурологический и семиотический аспекты), *Вестник Челябинского государственного университета*, № 24, 145–147.

Ипакова 2012. М. Т. Ипакова, *Соматическая лексика марийского языка*, <http://www.dslib.net/jazyki-mira/somaticeskaja-leksika-marijskogo-jazyka.html>

Јовановић 1993. Б. Јовановић, *Магија српских обреда*, Светови, Нови Сад.

Јовановић 2000. Б. Јовановић, *Дух паганског наслеђа*, Светови, Нови Сад.

Јовановић 2012. Б. Јовановић, *Стари занати Пирота и околине*, Народна библиотека Пирот.

Јовановић 2004. В. Јовановић, *Речник села Каменице (код Ниша)*, СДЗБ LI, Београд.

Јовановић 2010. В. Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Монографије 9, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Кавцова 2013. Л. Кавцова, *Картина мира в зеркале существительных со значением лица в современном русском языке (по данным толкового словаря русского языка начала XXI века, актуальная лексика)*, Докторская диссертация, Вильнюс, vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.../DS.005.2.01.ETD

Калиткина 2010. Е. Н. Калиткина, *Антропонимический потенциал анималистической лексики*, www.pglu.ru/lib/.../uch_2010_VIII_00006.pdf

Каменева 2006. В. А. Каменева, Антропоцентрические лексико-семантические категории лингвоидеологического концепта „человек как социальный объект” в системе английского языка, *Вестник Томского государственного педагогического университета*, № 4, 124–132.

Карасик 1992. В. И. Карасик, *Язык социального статуса*, РАН, Москва.

Караулов 1976. Ю. Н. Караулов, *Общая и русская идеография*, Наука, Москва.

Касевич 2004. В. Б. Касевич, *Буддизм. Картина мира. Язык*, Петербургское востоковедение.

Карасик 1992. В. И. Карасик, *Социальный статус человека как социолингвистическая категория, Язык социального статуса*. Ин-т языкознания РАН – Москва, Волгогр. гос. пед. ин-т., Волгоград.

Качинская 2011. И. Б. Качинская, *Термины родства и языковая картина мира (по материалам архангельских говоров)*, <http://www.philol.msu.ru/~ruslang/pdfs/kachinskaya.i.b/kaczinska-dis.pdf>

Кашпур 2005. Е. В. Кашпур, *Сопоставительное исследование наименований лиц по профессии и социальному статусу во французском и русском языке*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/sopostavitelnoe-issledovanie-naimenovaniy-lits-po-professii-i-sotsialnomu-statusu-vo-frantsuzskom-i-russkomyyazykah#ixzz3OE0oFcVY>

Кириллова 2006. Н. А. Кириллова, Метафорическая номинация глаголов речи, *Вестник СамГУ*, №10/2, 140–147.

Кислухина 2014. М. В. Кислухина, Ономазиологическая структура терминов сельскохозяйственной и почвенной микробиологии (на материале английского, украинского и русского языков), *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*, Серия „Филология. Социальные коммуникации”, Том 27 (66), № 2, 57–63.

Кияшева 1985. А. А. Кияшева (1985), *Семантическое поле глаголов эмоций в современном русском языке*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-glagolov-emotsii-v-sovremennom-russkom-yazyke#ixzz33qCMIgqA>

Клајн 2003. И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.

Кликовац 2004. Д. Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, XX век, Београд.

Колшаский 1990. Г. В. Колшаский *Объективная картина мира в познании и языке*, Москва.

Конопелькина 2009. Е. А. Конопелькина, *Типы наименований лиц в экономико-правовой сфере русского языка*, www.stattionline.org.ua > Філологія > Мовознавство

Конопелькина 2010. Е. А. Конопелькина, *Наименования лиц по роду деятельности в функционально-стилевом аспекте (на материале лексики экономико-правовой сферы русского языка)*, www.stattionline.org.ua > Філологія > Мовознавство

Конопелькина 2013. Е. А. Конопелькина, *Формирование тематических парадигм наименований лиц-деятелей в сфере экономики и права (на материале специальных словарей)*, http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_1/22.pdf

Константиновић 1961. Р. Константиновић, *Облигационо право* (скрипта), Београд.

Корнилов 2003. О. А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва.

Коротун 2002. О. В. Коротун, Концептуализация представлений о внешности человека в русской языковой картине мира, http://www.rusnauka.com/3_ANRR_2009/Philologia/39990.doc.htm

Косицына 2004. И. Б. Косицына, Лексико-семантическое поле „положительные эмоции” в английском языке, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksiko-semanticheskoe-pole-polozhitelnye-emotsii-v-angliyskom-yazyke#ixzz3IHZE4cFq>

Косицына 2010. Н. О. Косицына, Именования служителей культа, церкви в идиолекте, *Известия Тульского государственного университета, гуманитарные науки*, № 2, 365–370.

Косицына 2011. Н. О. Косицына, Лексика религиозной культуры в идиолекте, Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Курск.

Коршунова 2002. Л. С. Коршунова, *Лексико-семантические группы глаголов говорения, мыслительной деятельности, чувства в говорах Нижегородской области*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksiko-semanticheskie-gruppy-glagolov-govoreniya-myslitelnoi-deyatelnosti-chuvstva-v-govora#ixzz33krFUIta>

Коськина 2004. Е. В. Коськина, Внутренний человек в русской языковой картине мира, Автореф. дис., Омск, <http://works.tarefer.ru/105/100060/index.html>

Костић 1931. П. Костић, Светога – крсно име – слава у Призрену, *Гласник Етнографског музеја*, књ. VI, 28–34.

Костић 1982. П. Костић (1982), Лазарице у селу Сурлици, прилог разматрању порекла и суштине женских обредних поворки, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 46, 9-40.

Кочеваткин 1999. А. М. Кочеваткин, *Соматическая лексика в диалектах эрзянского языка: Лингвогеографический анализ*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-v-dialektakh-erzyanskogo-yazyka-lingvogeograficheskii-analiz#ixzz2vpexPdSV>

Кошелева 2009. Е. Ю. Кошелева, Терминология родства в русском языке *Альманах современной науки и образования*, № 2 (21), часть 2, 73–74.

Кравченко 2001. А. И. Кравченко, Социология, Академический проект, Москва.

Крапивина 2012. М. С. Крапивина, Диалектная терминологическая лексика (на материале рыболовецкой лексики донского казачества), *Вестник Челябинского государственного университета*, № 23(277), Серия: Филология. Искусствоведение. Вып. 69. Челябинск, 71–74.

Красноярцев 2009. Д. А. Красноярцев Проблема языковой картины мира в современной лингвистике на примере прилагательных цвета в английском и русском языках, Дипл. работа, Казань.

Кубасова 2008. А. О. Кубасова, Анималистическая лексика румынского языка как способ характеристики человека через сравнения и метафоры, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, 29(65), 162–167.

Куражова 2007. И. В. Куражова, *Имена животных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультуре*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>

Кущева 2006. О. Ю. Кущева, Антропоцентрическая парадигма в современной лингвистике, *Вестник Адыгейского государственного университета*, № 4, Набиблиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/antropotsentricheskaya-paradigma-v-sovremennoy-lingvistike#ixzz3wUveN1Sk>

Леонидович 2008. Б. Б. Леонидович, *Языковая картина мира армейской субкультуры (на материале немецкой и русской военной лексики)*, Армия и общество, № 4, <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-armeyskoy-subkultury-na-materiale-nemetskoj>

Леонтьева 2003. Т. В. Леонтьева, *Интеллект человека в зеркале русского языка*, Автореф. дис., [cckiev.com.ua/avt-leonteva-t-v-intellekt-cheloveka](http://www.cckiev.com.ua/avt-leonteva-t-v-intellekt-cheloveka)

Ли 1984. А. Д. Ли, *Синонимо-антонимические группы имен прилагательных, обозначающих черты характера человека и его эмоционально-психические состояния (в русском говоре с. Межоз Усть-Вымского района Коми АССР)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sinonimo-antonimicheskie-gruppy-imen-prilagatelnykh-oboznachayushchikh-cherty-kharaktera-che#ixzz33kzqI82N>

Литвиненко 2006, Ю. Ю. Литвиненко, *Концепт возраст в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-vozzrast-v-semanticheskom-prostranstve-obraza-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine#ixzz31Uicn6V>

Литвинова 2011. Т. А. Литвинова, *Номинации человека как отражение языковой картины мира*, Автореф. дис., <http://cheloveknauka.com/imena-suschestvitelnye-obschego-roda-harakterizuyushchie-cheloveka-v-yaroslavskih-govorah#ixzz2vkHlzfBA>

Литвинова 2011а. Т. А. Литвинова, Лексемы, характеризующие человека по отношению к труду, в воронежских говорах, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 10, 73–76.

Литвинова, Загоровская 2013. Т. А. Литвинова, О. В. Загоровская, Тематико-идеографическая классификация лексики как способ описания фрагмента „человек” диалектной картины мира (на материале воронежских говоров), *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России*, № 2 (7), 55–64.

Лихачев 1993. Д. С. Лихачев, Концептосфера русского языка, Фундаментальная электронная библиотека „Русская литература и фольклор”, Серия литературы и языка, том 52, № 1.

Лихачева 2011. А. Лихачева, Лексика родства в русской коммуникативной культуре, *Kalby studijos*, 19 NR, 106–112.

Лукьянова 1985. Н. А. Лукьянова, Лексико-семантическая группа „человек ленивый” в диалектной системе (опыт семантического анализа), *Русская лексика в историческом и синхронном освещении*, Наука, Новосибирск, 58–79.

Магомедова 2007. Д. М. Магомедова, *Соматическая лексика лакского языка в сопоставлении с английской*, Автореф. дис., Диссертация на соискание уч. степени кандидата филол. наук, Махачкала

Мазаел 2014. О. М. Мазаел. *Интеллектуальные качества человека в зеркале русской фразеологии*, Воронеж, www.science.vsu.ru/.../Диссертация_Мазаел_О.М.pdf.

Малевинский 2006. С. О. Малевинский, Отражение психических свойств человека в лексике русского языка, *Теория и методология, Человек, общество, управление*, №3, 4–16.

Манић 1997. Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница.

Маринин 2001. А. В. Маринин, *Лексика промыслов и ремёсел в говорах Вадского района Нижегородской области*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-promyslov-i-remesel-v-govorakh-vadskogo-raiona-nizhegorodskoi-oblasti#ixzz2tHXd3ZF5>

Марзук 2008. Ф. А. Марзук, Способы вербализации понятия „возраст” в русском языке, Автореф. дисс. https://www.kantiana.ru/postgraduate/announce/Avtoreferat_Marzuka.doc

Марков 1988. Б. Марков, О влиянии иностранных языков на термины родства в славянских языках, *Реферати на македонските слависти*. Скопје, 53–61.

Марковић 1993. М. Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *СДЗб* 38, Београд.

Маслова 2001. В. А. Маслова, *Лингвокультурология*, Учебное пособие, Академия, Москва.

Маслова 2005. В. А. Маслова, *Когнитивная лингвистика*. Минск.

Махмутова 2002. А. Н. Махмутова, *Оценочные существительные со значением лица женского пола в русском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/otsenochnye-sushchestvitelnye-so-znacheniem-litsa-zhenskogo-pola-v-russkom-i-angliiskom-yazy#ixzz2zn9EJO3I>

Менковић 2013. М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века*, Етнографски музеј у Београду, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије „Mnemosyne”.

Менон 1985. Р. Н. Менон, *Лексико-семантическая группа прилагательных русского языка со значением характеристики внешности человека*, Автореф. дис. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvSfffQ5>

Микетић, Ратковић Стевовић 2013. С. Микетић, Ј. Ратковић Стевовић, Реакције испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи – стимулусе, *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIII (1), 107–123.

Митровић 1984. Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац.

Михалева 2009. М. М. Витальевна, *Структура и содержание концепта брак/marriage в языковом сознании русских и американцев*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/struktura-i-soderzhanie-kontsepta-brakmarriage-v-yazykovom-soznanii-russkikh-i-amerikantsev#ixzz3dmlFdfX0>

Младеновић 2001. Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, СДЗБ 48.

Младеновић 2001а. Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини, *Српски језик*, год. 6, 1/2, 223–264.

Младеновић 2006. Р. Младеновић, Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 267–290.

Младеновић 2007. Р. Младеновић, Семантика и граматичка стабилност именица pluralia tantum у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије, *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 97–118.

Младеновић 2010. Р. Младеновић, *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*, Монографије 12, Институт за српски језик САНУ.

Младеновић 2013. Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Монографије 19, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Моисеев 1963. А. И. Моисеев Термины родства в современном русском языке, *Филологические науки*, № 3, 120–132.

Моисеев 1968. А. И. Моисеев, Наименования лиц по профессии как предмет лингвистического изучения, *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*, том XXVII, вып. 2, 140–146.

Моисеева 2006. С. А. Моисеева, *Глаголы восприятия в западно-романских языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>

Монастырская 2008. Е. А. Монастырская, *Лексико-семантические поля ментальности и негативных эмоций гнева, страха и горя в селькупском языке*, Дис. канд. филол. наук. Томск.

Моросо-Флорес 2012. А. К. Моросо-Флорес, К вопросу о семантической классификации религиозной лексики французского языка, *Молодой ученый*, №5, 299–303.

Москова, Радева 1972. Д. Москова, Л. Радева, Етнографско значение на българските роднински названия, *Първи конгрес на Бълг. историческо дружество*, 2, 243–247.

Мухиддинова 2011. Т. Х. Мухиддинова, *Семантико-структурный анализ наименований лиц по профессии в таджикском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-strukturnyi-analiz-naimenovanii-lits-po-professii-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazyk#ixzz3OE77POQd>

Мухиддинова 2011а. Т. Х. Мухиддинова, Термины и терминосистемные особенности наименования лиц по профессии (на материале таджикского и английского языков), *Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики*, № 1, 122–127.

Мушникова 2011. Е. Н. Мушникова, *Зоометафора в языковой картине мира русского и английского языков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/imena-zhivotnykh-kak-otrazhenie-tsennostnoi-kartiny-mira-v-angliiskoi-lingvokulture#ixzz2vk8sYbGZ>

Небольсина 2005. П. А. Небольсина, Языковая картина мира: определение понятия, *XV Ежегодная богословская конференция*, 302–305, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wVNN2lkc>

Недельков 2012. Љ. Недельков, Тематска лексикографија као сведочанство о културном идентитету, *Филологија и универзитет, Наука и савремени универзитет 1*, Филозофски факултет Ниш, 105–120.

Нещименко 2012. Г. П. Нещименко, *Феномен „перескока” деривационной фазы в ряду проявлений словообразовательной динамики в славянских языках*, 215–233. www.ireteslaw.ispan.waw.pl/.../215_pdfsam_

Нивина 2003. Е. А. Нивина, *Лексика тематической группы „человек” в говорах Тамбовской области*, Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/nominatsii-cheloveka-kak-otrazhenie-yazykovoi-kartiny-mira#ixzz3wfo3rkjz>

Никитина 2006. Л. Б. Никитина, *Образ-концепт „homo sapiens” в русской языковой картине мира как объект антропоцентристской семантики*, Автореф. реф., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/obraz-kontsept-homo-sapiens-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira-kak-obekt-antropotsentristskoi-#ixzz3wldtu3n>

Никифорова 2014. О. В. Никифорова, *Наименования друга со стороны жениха в свадебном обряде (на Нижегородском материале)*, *Культура и образование*, URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/12/2633>

Николаева 2010. И. Ю. Николаева, *Наименования лиц женского пола по профессии, должности в гендерном аспекте*, *Вестник Московского государственного областного университета* № 3, Серия „Русская филология”, 94–98.

Николенко 2012. О. Ю. Николенко, *Лингвистическое изучение феномена родства*, *Уральский филологический вестник*, № 3, 215–221.

Обвинцева 2013. Н. В. Обвинцева, *Лексико-семантическая группа родственных отношений в русском и английском языках как отражение языковой картины мира* *Вестник Челябинского государственного университета*, Вып. № 31 (322), 113–115.

Овезова 1986. М. Овезова, *Фразеологизмы адъективной семантики со значением качества лица*, *Русский язык в школе*, № 1. 68–70.

Овчинникова 2006. Л. Н. Овчинникова, *Диалектная языковая картина мира в социально-культурном аспекте (на примере глагольных метафор русских народных говоров Среднего Урала)*, *Политическая лингвистика*, № 18, 170–180, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-yazykovaya-kartina-mira-v-sotsialno-kulturnom-aspekte-na-primere-glagolnyh-metafor-russkih-narodnyh-govorov-srednego-urala#ixzz3wVpH22Up>

Оздоева 2007. Э. Г. Оздоева, *Лексика родства в ингушском языке*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksika-rodstva-v-ingushskom-yazyke#ixzz3pC2oeLbh>

Олпорт 2013. Г. Олпорт, *Настајање*, Magelan press, Београд.

Откупшчиков (1989). Ю. В. Откупшчиков, Балто-славянская ремесленная лексика (названия металлов, металлургия, кузнечное дело), *Славяне: этногенез и этническая история (междисциплинарные исследования)*, 76–105.

Павлова 2008. А. В. Павлова, Методы выделения и исследования лексико-семантических полей, *Альманах современной науки и образования*, № 2, Грамота, Тамбов, 152–160.

Павловић 2010. А. Павловић, Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918–1941, *Архив*, Часопис Архива Југославије, 1–2, 99–108.

Павловић 1939. М. Павловић, Говор Сретечке Жупе, *СДЗб VIII*, Београд.

Перуничкић 1985. Б. Перуничкић, *Писма српских конзула из Приштине 1890–1900*, Народна књига, Београд.

Петровић Савић 2009. М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Прћић 1997. Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Сремски Карловци – Нови Сад.

Петровић 2004. С. Петровић, Путеви лексичког позајмљивања: Позајмљенице из албанског у српском призренском говору, *Balkanica XXXIV*, Београд 157–172.

Петровић 2010. С. Петровић, Збирка речи из Призрена Димитрија Чемериќића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији, Међународни тематски зборник Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 1, *Језик и народна традиција*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 195–206.

Петровић 2012. С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Петровић Савић 2009. М. Петровић Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Петровић Савић 2011. М. Петровић Савић, Терминологија родбинских односа насталих склапањем брака (област Рађевина), *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац, 181–189.

Петровић, Тасовац 2013. С. Петровић, Т. Тасовац, *Призрен – живот у речима*, Институт за српски језик САНУ, Центар за дигиталне хуманистичке науке, Галерија науке и технике САНУ, Београд.

Петровић, Тасовац 2013а. С. Петровић, Т. Тасовац (уредници), *Збирка речи из Призрена Димитрија Чемериќића*. <http://prepis.org>. Београд, Центар за дигиталне

хуманистичке науке, Институт за српски језик САНУ, Етнографски институт САНУ, Београд.

Петровић, Тасовац 2014. С. Петровић, Т. Тасовац, Збирка речи Димитрија Чемерићића као извор за етнолингвистичка и етнологска истраживања, *Гласник Етнографског института САНУ* LXII (2), 171–180.

Пипер 1997. П. Пипер, *Језик и простор*, XX век, Београд.

Пипер 2003. П. Пипер. О проучавањима вербалних асоцијација, *Говор и језик*, Београд, 55–65.

Пипер 2003а. П. Пипер, Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи, *Славистика*, књ. VII, 22–32.

Пипер 2004. П. Пипер, Називи језика у мрежи вербалних асоцијација, *Српски између великих и малих језика* (ур. П. Пипер), Београдска књига, Београд, 142–151.

Пирко 2006. В. В. Пирко, Семантичко поле как системное объединение просторечных единиц (анализ фрагмента семантичког поля „Внешний облик человека” в просторечии Приамурья), *Электронный научный журнал Исследовано в России*, http://www.info.jinr.ru/invest_in_Russia.html

Пичугин, Гольцова 2012. Ю. В. Пичугин, Т. А. Гольцова, *Военная номенклатурная терминология немецкого языка*, IV Международная студенческая электронная научная конференция, gae.ru/forum2012/pdf/0902.pdf

Подьякова 2013. Т. Д. Подьякова, Семантика статусных номинаций как объект интерпретации, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 14 (305), 55–57.

Попова 2007. Людмила Викторовна Попова, *Русская юридическая терминология XVIII века в структурно-семантичком и лингвокультурологическом аспектах*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/russkaya-yuridicheskaya-terminologiya-xviii-veka-v-strukturno-semanticheskom-i-lingvokulturo#ixzz3wmPojKfR>

Попова, Головин 2012. Л. Г. Попова, А. С. Головин, О степени изученности лингвокультурного концепта „родство” в современном языкознании, *Вестник бурятского государственного университета*, № 11, 98–100.

Попова, Стернин 1999. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях*, Воронеж.

Попова, Стернин 2002. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии*, Воронеж.

Попова, Стернин 2007. З. Д. Попова, И. А. Стернин, *Семантико-когнитивный анализ языка*, Издательство „Истоки”, Воронеж.

Поповић 1991. Љ. Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Матице српске за славистику*, XVI, Нови Сад, 149–154.

Поповић 2004. Љ. Поповић, Језичка слика стварности Украјинаца и Срба са компаративног аспекта когнитивне анализе, *Славистика*, књ. VIII, 290–304.

Првуловић 2008. Б. Првуловић, *Лексика старих заната*, Занатска комора Ниш.

Прохоров 2009. Ю. Е. Прохоров, *В поисках концепта*, Наука, Москва.

Проценко 2012. И. Ю. Проценко, Особенности лексико-семантической группы „ребенок” в испанском и украинском языках, *Cuadernos de rusística española*, 8, 137–148.

Пушкарева 2006. И. А. Пушкарева, *Экономическая терминосистема как метаязык описания мир- системы (на материале английского и русского языков)*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/ekonomicheskaya-terminosistema-kak-metayazyk-opisaniya-mir-sistemy-na-materiale-angliiskogo-#ixzz3wmPJb2Al>

Радић 2001. П. Радић, *Турски суфикси у српском језику са освртом на стање у македонском и бугарском*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

РБЕ. *Тълковен речник на българския език*, talkoven.onlinerechnik.com/

Ристић (2013). Г. Ристић, *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна истраживања)*, Докторска дисертација.

Реметић 1996. С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СДЗБ, XLII, 1996.

Ристић 1996. С. Ристић, Типови експресивне лексике у савременом српском језику, *Јужнословенски филолог*, 52, 57–78.

Ристић 1997. С. Ристић, Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 40, 167–176.

Ристић, Радић-Дугоњић 1999. С. Ристић, М. Радић Дугоњић. *Реч. Смисао. Сазнање*, Филолошки факултет, Београд.

Ристић 2004. С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ристић 2006. С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.

Ристић 2006а. С. Ристић, Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора, *Наш језик*, 37, 15–24.

Ристић 2007. С. Ристић, Глаголи говорења у функцији локутивних карактеризатора говорног поступка, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 50, 793–805.

Ристић 2012. Концепт ДОМА у религијском дискурсу, *Теолингвистичка истраживања српског и других словенских језика*, Београд.

Ристић, Лазић Коњик 2012а. С. Ристић, И. Лазић Коњик, *Дом у српском језику*, Пројекат Растко, Словенска етнолингвистика, <http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/14705>

Ристић 2013. С. Ристић, Стереотип ДОМОВИНЕ у заједничкој концептосфери појмова ДОМА и МАЈКЕ (елементи језичке слике света у тезаурусном речнику савременог српског језика), *Зборник Матице српске за славистику*, св. 83.

РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.

Романова 2012. М. М. Романова, Лексическе средства емоционалне оценке карактера човека в марийском језику, *ФЭН-НАУКА*, № 8, 47–55.

Ростова, Трезубова 1996. А. Н. Ростова, Т. В. Трезубова, Оценочные наименования человека в ценностной картине мира, *Современные проблемы гуманитарных дисциплин: Сб. статей молодых ученых Кузбасса*, Вып. II, Кемерово, 159–161.

Рот 2010. Н. Рот, *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике, Београд.

РРД. *Речник на родопските думи*, www.napenalki.com/glossary.html

РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – ИСЈ, књ. I–XIX.

Русинова 1976. М. Русинова, Термини за брачно родство в българския език, *Аспирантски сборник*, 3, Търново, 178–187.

Рябчикова 2002. З. С. Рябчикова, *Соматическая лексика хантыйского языка*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/somaticheskaya-leksika-khantyiskogo-yazyka-0#ixzz3wgB9AOhG>

Салимьянова 2011, И. В. Салимьянова, *Образ пожилого человека в русской языковой картине мира*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/obraz-pozhilogo-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira#ixzz31ISYVjR6>

Сапрыкина 2005. В. И. Сапрыкина, *Национальная специфика языкового отражения концепта в художественной картине мира: На материале вербализации концепта "музыка" в русской и немецкой поэзии XIX-XX в. в.* Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/>

Самойлова 2007. Г. С. Самойлова, Проблемы языковой картины мира в научных исследованиях студентов Нижегородского государственного педагогического университета, *Проблемы картины мира на современном этапе*, Сборник статей по материалам Всероссийской научной конференции молодых ученых, Нижний Новгород, 281–286.

Сафаров 2011. Р. Т. Сафаров, Синонимия и вариативность в военной лексике татарского языка, *Вестник Челябинского государственного университета*, 10, 127–129.

Сафаров 2012. Р. Т. Сафаров, *Военная лексика в татарском языке*, Автореф. дис. канд. филол. Наук, Казань.

Седойкина 2011. Ю. В. Седойкина, Наименования лиц в брянских говорах, *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*, №2, 114–117.

Семейн, Тарасова 2005. Л. Ю. Семейн, И. А. Тарасова, *Когнитивные аспекты лингвокультурологии*, Омск.

Сергеева 2007. Е. В. Сергеева, Лексическая экспликация концепта „религия” в русском языке, *Политическая лингвистика*, Вып. (2) 22, Екатеринбург, 151–165.

Серебрянников 1988. Б. А. Серебрянников, *Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление*, Наука, Москва.

Серёгина 2007. М. А. Серёгина, *Понятие языковой картины мира в когнитивной лингвистике: аспекты и виды*, Автореф. дисс., Ростов.

СДР 1. *Семантичко-деривациони речник*, св. 1: Човек – делови тела, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недельков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2003.

СДР 2. *Семантичко-деривациони речник*, св. 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, ред. Д. Гортон-Премк, В. Васић, Љ. Недельков, Филозофски факултет, Нови Сад, 2006.

Сираева 2013. Р. Т. Сираева, Характеристика лексико-семантического поля ментальной способности человека (на примере ЛСП „Интеллект”), *СЛАВУТА*, Вип. №7. <http://slavutajournal.com.ua/arxiv-nomeriv/slavuta-vipusk-7-2013/>

Сироткина 2008. Т. А. Сироткина, Категория этничности и локальная картина мира, *Вестник Челябинского государственного университета*, № 12, 116–120.

Сироткина 2009. Т. А. Сироткина, Региональный этнонимикон как полевая структура, *Вестник Пермского университета*, Вып. 4, 33–38.

Сироткина 2012. Т. А. Сироткина, Языковая репрезентация категории этничности в русской лингвокультуре (на материале этнонимии Пермского края), Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-reprezentatsiya-kategorii-etnichnosti-v-russkoi-lingvokulture-na-materiale-etnoni#ixzz3wlvnOB00>

Сироткина 2013. Т. А. Сироткина, Лексика промыслов и ремесел в „словаре русских говоров южного прикамья”, *Вестник Челябинского государственного университета*. № 31, Филология. Искусствоведение. Вып. 84, 131–133.

Смирнова 2012. Т. А. Смирнова, Языковая картина мира как культурноспецифическое понятие в лингвистике, *Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского*. Серия Филология. Социальные коммуникации, Том 25 (64), № 1, Часть 1, 425–428.

СМР 1970. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд.

Смыслова 2007. С. Л. Смыслова, *Концепт „учитель” в русском педагогическом дискурсе рубежа XIX-XX веков*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kontsept-uchitel-v-russkom-pedagogicheskom-diskurse-rubezha-xix-xx-vekov#ixzz3TDW1J5Hr>

Соколова, Гурина 2010. Е. Е. Г. Соколова, Р. В. Гурина, О соотношении языковой и научной картин мира, *Знание. Понимание. Умение*, № 3, 83–88.

Соловар, Молданова 2011. В. Н. Соловар, Е. С. Молданова, Номинации человека по внутренним параметрам (на материале казымского диалекта хантыйского языка), *Вестник угроведения*, № 3 (6), 33–37.

Солодуб 1985. Ю. П. Солодуб, *Русская фразеология как объект сопоставительного структурно-типологического исследования (на материале фразеологизмов со значением качественной оценки лица)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/strukturno-tipologicheskii-podkhod-k-sopostavitelnomu-issledovaniyu-frazeologii#ixzz3wvtUd9XQ>

Стевановић 1950. Таковачки говор, *СДЗб XI*, Београд.

Степанов 1997. Ю. С. Степанов, *Константы. Словарь русской культуры. Опыт, исследования*, Языки русской культуры, Москва.

Стефановић 2004. М. Стефановић, Граматика у асоцијативним речницима руског и српског језика, *Славистика*, књ. VIII, 128–139.

Стефановић, Пипер, Драгићевић 2005. М. Стефановић, П. Припер, Р. Драгићевић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београдска књига, Београд.

Стоевска Денчова 2009. Е. Стоевска Денчова, За именувањето на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект, *Македонски јазик*, LX, 183–193.

Стојановић 2010. Р. Стојановић, Црнотравски речник, *СДЗб*, LVII, Београд.

Сулейменова 1989. Э. Д. Сулейменова, *Понятие смысла в современной лингвистике*, Алма-Ата.

Сычугова 1995. Л. П. Сычугова, Номинация лиц в словообразовательном и семантическом аспектах, *Семантика. Функционирование. Текст: межвузовск. сб-к науч. трудов*; отв. ред. д-р филол. наук проф. В.И. Чернов. Киров: Изд-во КГПИ, 50–58.

Таратынова 2007. Н. Ю. Таратынова, *Лексика свадобного обряда: по материалам псковских говоров*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-svadebnogo-obryada-po-materialam-pskovskikh-govorov#ixzz3iaO4dPE9>

Телия 1996. В. Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Языки русской культуры, Москва.

Терехова 2002. Н. В. Терехова, *Семантико-функциональный анализ имен прилагательных со значением „характер человека“ в современном русском языке*”, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semantiko-funktsionalnyi-analiz-imen-prilagatelnykh-so-znacheniem-kharakter-cheloveka-v-sovr#ixzz3wllP3GqS>

Тищенко 2013. Т. Тищенко, Номинация участников свадобного обряда в восточноподольских говорах украинского языка, *IV Селищевские чтения*, Елец, 58–67.

Толстој 1995. Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Просвета, Ниш.

Толстая 2009. С. М. Толстая, Стереотип и картина мира, *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология. Материалы международной научной конференции*, Екатеринбург, 262–264.

Толстая 2009а. С. М. Толстая, Категория родства в этнолингвистической перспективе, *Категория родства в языке и культуре*, 7–22.

Требјашанин 2009. Ж. Требјашанин, *Представе о детету српској култури*, www.ask.rs, preuzeto 16. 7. 2015.

Требјашанин, Лаловић 2011. Ж. Требјашанин, З. Лаловић, *Појединац у групи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица.

Трофимова 1999. У. М. Трофимова, Опыт когнитивного экспериментально-теоретического анализа тематической группы „Части человеческого тела”: (На материале рус. и кит. яз): Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/leksika-tematicheskoi-gruppy-chelovek-v-govorakh-tambovskoi-oblasti#ixzz3wvb5QG7C>

Трубачев 1959. О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.

Трубачев 1966. О. Н. Трубачев, *Ремесленная терминология в славянских языках: этимология и опыт групповой реконструкции*, Наука, Москва.

Труфанова 2006. Н. О. Труфанова, *Проблема номинации лиц в финансово-экономической терминологии (на материале русского и английского языков)*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/problema-nominatsii-lits-v-finansovo-ekonomicheskoi-terminologii-na-materiale-russkogo-i-ang#ixzz3wmOmKyCZ>

Туганова 2006. С. В. Туганова, *Некоторые лексические особенности названий частей тела (на материале суеверных примет антропологической направленности)* http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart_3.php?id=9&num=64000000

Туйгунов 2012. Н. Х. Туйгунов, *Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-leksikioboznachayushchei-chasti-tela-v-tadzhikskom-i-angliiskom-yazy#ixzz2vpeKmQYq>

Ђорић 1982. Б. Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд.

Ђорић 2008. Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд.

Убийко 1998. В. И. Убийко *Концептосфера внутреннего мира человека в русском языке: Функционально-когнитивный словарь*, Башкир. ун-т., Уфа.

Узенева 2003. Е. С. Узенева, *Персонаж „невеста” в сценарии в болгарской свадьбе, Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли*, Москва.

Узенева 2010. Е. С. Узенева, *Терминология болгарского свадебного обряда в этнолингвистическом освещении*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/terminologiya-bolgarskogo-vadebnogo-obryada-v-etnolingvisticheskom-osveshchenii#ixzz3iaOa0IFa>

Урманчиева 2003. И. С. Урманчиева, *Экспрессивы со значением лица в говорах Вологодской области*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/ekspressivy-so-znacheniem-litsa-v-govorakh-vologodskoi-oblasti#ixzz2znA4iu9c>

Фаткуллина, Сулейманова 2011. Ф. Г. Фаткуллина, А. К. Сулейманова, Языковая картина мира как способ концептуализации действительности, Вестник БашГУ – Т. 16, № 3(1), 1002–1005.

Фасмер 1986. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Тома I–IV, Прогрес, Москва.

Цвијић 1987. Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропологије*, Сабрана дела, књ. 2, Београд.

Чайкина 1995. Ю. И. Чайкина Семантика экспрессивов со значением личностной характеристики в лексико-семантической системе говора, Севернорусские говоры, Вып. 6, 43-49.

Чаусидис 2010. Н. Чаусидис, Мати хлеба. Женски аспекти наџви, пеџи и црепуље у словенском фолклору, у релацији с праисторијским традицијама, *Традиционална естетска култура. Хлеб*, Ниш, 131–167.

Чеканова 2008. С. А. Чеканова, *Семантическое поле „профессия” в картине мира носителя языка :на материале русского и английского языка*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-professiya-v-kartine-mira-nositelya-yazyka-na-materiale-russkogo-iangli#ixzz3OE3cVMdT>

Чемерикић 2003. М. Чемерикић, *Призрен и околина 1019–1941*, I, II, III, Прво слово, Београд.

Чепелова 2009. Т. П. Чепелова, История возникновения понятия „языковая картина мира”, его развитие, *Молодой ученый*, №5. 119–122.

Чесноков 1989. В. П. Чесноков, О двух картинах мира – статической и динамической, *Известия СКНЦ ВШ, Общественные науки*, №3, Ростов, 63–69.

Чигашева 2002. М. А. Чигашева, Семантическое поле как метод изучения лексики, Проблемы прикладной лингвистики: Сборник материалов Всероссийского семинара, 266–268.

Чигашева 2002а. М. А. Чигашева, Онтология наименования воинских званий и должностей в русском и немецком языках, *Сборник научных трудов филиала*, Ульяновск, 55–61.

Чигашева 2003. М. А. Чигашева, *Семантическое поле воинских званий в русском и немецком языках*, Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/semanticheskoe-pole-voinskikh-zvanii-v-russkom-i-nemetskom-yazykakh#ixzz3QCANsrA9>

Чижова 2011. М. Е. Чижова, Языковая картина мира как одно из основных понятий в современной когнитивной лингвистике, *Известия Саратовского университета*, Серия Филология. Журналистика, № 4, том 11, Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-odno-iz-osnovnyh-ponyatiy-v-sovremennoy-kognitivnoy-lingvistike#ixzz3wUe1edLg>

Чугаев 2008. Д. Б. Чугаев, *Лексика русских предсвадебных обрядов*, Автореф. дис., Диссертации по гуманитарным наукам <http://cheloveknauka.com/leksika-russkih-predsvadebnyh-obryadov#ixzz3iaPwYBQb>

Шафиков 1999. Сагит Гайлиевич Шафиков, *Теория семантического поля и компонентной семантики. его единицы*, Учебное пособие, Уфа.

Шейна 2010. И. М. Шейна, Лексико-семантическое поле как универсальный способ организации языкового опыта, *Вестник Московского государственного областного университета*, Серия: Русская филология, № 2, 69–72.

Шерина 2010. Е. А. Шерина, *Национально-культурная специфика образной лексики русского языка (на материале собственно образных слов, характеризующих человека)*, Автореф. дис., sun.tsu.ru/mminfo/2010/.../000395075.pdf

Шмелев 2002. А. Д. Шмелев, *Русская языковая модель мира: материалы к словарю*, Языки русской культуры, Москва.

Шмелева 2010. О. Ю. Шмелева, Прототипическая организация терминосистемы (на материале номинаций в финансово-экономической сфере), *Известия Санкт-петербургского университета экономики и финансов*, № 5, 80–84.

Шпильная 2010. Н. Н. Шпильная, *Языковая картина мира в структуре речемыслительной деятельности русской языковой личности: на материале сочинений по картине В. А. Серова „Девочка с персиками”*, Докт. дис., Кемерово.

Штасни 2004. Nomina agentis и nomina attributiva у Речнику српскохрватског књижевног језика, *Прилози проучавању језика*, 30–32, 2004, 285–295.

Штасни 2007. Г. Штасни, Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику, *Српски језик* 12/1–2, 469–483.

Штасни 2011. Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54, 167–180.

Штасни 2013. Г. Штасни, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Шулякина 2012. Ю. С. Шулякина, Семантическое поле „Отрицательные черты характера человека” (на материале говоров Ивановской области), *Ярославский педагогический*, № 4 – Том I, 207–210.

Шайхуллин 2012. Т. А. Шайхуллин, *Русские и арабские паремии с компонентом-наименованием родственных отношений: концептуально-семантический и этнокультурный аспекты*, Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/russkie-i-arabskie-paremii-s-komponentom-naimenovaniem-rodstvennykh-otnoshenii-kontseptualno#ixzz3pCJTwxN6>

Щепина 1984. Т. С. Семантические особенности прилагательных, характеризующих интеллект, *Русский язык в школе*, № 5, 73–77.

Юдина 2014. Т. М. Юдина, *Структурные типы и системные отношения терминов в ЛСГ „названия лиц по профессии” в горнозаводской терминологии начала XVIII века*, <http://www.km.ru/referats/336272-strukturnye-tipy-i-sistemnye-otnosheniya-terminov-v-lsg-%C2%ABnazv>

Юрина 1995. Е. А. Юрина, Ассоциативно-образные характеристики человека: на материале морфологически мотивированных существительных, прилагательных и глаголов, *Культура Отечества: прошлое, настоящее, будущее*, Вып. 4, Томск, 1995, 91–96.

Яковлева 1996. Е. С. Яковлева, К описанию русской языковой картины мира, *Русский язык за рубежом*, № 1-2-3, 47–56.

Ян 2011. Л. Ян, Объём и содержание лексико-семантической группы наименований профессий как основа учебной организации лексики в курсе рки для китайских студентов, *Мир науки, культуры, образования*, № 2, 154–156.

Ян 2012. Л. Ян, *Лингвокультурологический подход к обучению лексике китайских студентов-филологов (на материале лексико-семантической группы наименований лиц по профессии)*, Аутореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/lingvokulturologicheskii-podkhod-k-obucheniyu-leksike-kitaiskikh-studentov-filologov-na-mate#ixzz3ODxG6cPI>

***

Alaupović Gjeldum 1999. D. Alaupović Gjeldum, Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX stoljeća do Drugog svjetskog rata, *Ethnologica dalmatica* Vol. 8, Split, 149–168.

Belaj 2008. B. Belaj, Jezik, prostor i konceptualizacija shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Osijek.

Blagus Bartolec 2009. G. Blagus Bartolec, Leksičke funkcije kao pokazatelji značenjskih odnosa u kolokacijskim svezama hrvatskog jezika, *Rasprave*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 34, No 1, Zagreb.

Gluhak 1993. A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.

Gorunović 2009. G. Gorunović, Strukturalno-antropološka teorija srodstva Kloda Levi-Strosa, *Antropologija* 7, 17–30.

Hrnjica 2003. S. Hrnjica, *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*, Naučna knjiga, Beograd.

Ivić 2001. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, I, II, Beograd.

Jusuf 1987. S. Jusuf *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština.

Kurdić 2006. Š. Kurdić, *Kultura ponašanja prema komšijama, pri gostoprimstvu, putovanju i ekonomskom poslovanju*, El-Kelimeh, Novi Pazar.

Marinić, Pučić 2011. D. Marinić, T. Pučić, Odnos faktora ličnosti i nekih dinamičkih osobina kognitivnog sustava, *Život i škola*, br. 26, 114–133.

Parsons 1969. T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele, *Teorije o društvu*. Prva knjiga, Vuk Karadžić, Beograd.

Pranjковиć 2007. I. Pranjковиć, Glagoli govorenja i njihove dopune, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 71–72, 133–141.

RJAZU. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–XXIII, JA3Y, 1880–1976.

Rot 1994. N. Rot, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike, Beograd.

Skok I–IV. P. Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971–1974.

Staničić 2007. Ž. Staničić, Re(de)konstrukcija Parsonsovog koncepta uloge bolesnika u postmodernom društvu, *Rev. soc. polit.*, god. 14, br. 3–4, Zagreb, 313–326

Škaljić 1966. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Štrbac 2009. G. Štrbac, Semantička koherentnost glagola govorenja i njihovih dopuna u srpskom jeziku, *Riječ, časopis za slavensku filologiju*, 15/2, 137–150.